

Sección de Literatura

Rexistros no vento

Epistolario de Ramón Otero Pedrayo
e Francisco Fernández del Riego

REAL ACADEMIA GALEGA

Pazo de Trasalba / Fundación Otero Pedrayo

Rexistros no vento

**Epistolario de Francisco Fernández del Riego
e Ramón Otero Pedrayo**

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

Edición

Patricia Arias Chachero

Edita

Real Academia Galega

ISBN: 978-84-17807-30-6

Depósito Legal: C 2072-2023

<https://doi.org/10.32766/rag.423>

© Real Academia Galega, 2023

© Xesús Alonso Montero, 2023

© Patricia Arias Chachero, 2023

© Herdeiros de Francisco Fernández del Riego

© Herdeiros de Ramón Otero Pedrayo

Fotografía da cuberta:

Pazo de Trasalba,

cortesía da Fundación Otero Pedrayo

Deseño da colección

Grupo Revisión Deseño

Impresión

Lugami Artes Gráficas

www.lugami.com

Obra producida no ámbito da subvención
concedida á Real Academia Galega
polo Ministerio de Ciencia e Innovación.

Sección de literatura

Rexistros no vento

**Epistolario de Francisco Fernández del Riego
e Ramón Otero Pedrayo**

Edición: Patricia Arias Chachero

REAL ACADEMIA GALEGA

Dous espíritos que foron “irmáns” e que se admiraban mutuamente deixáronnos un epistolario (1934-1975) moi rico en datos da intrahistoria cultural galega e outros, moi íntimos, non menos valiosos

Xesús Alonso Montero

Real Academia Galega

Para o profesor Ramón Nicolás, tan próximo á obra de Otero Pedrayo e autor de páxinas moi eficaces sobre a vida e a obra de Fernández del Riego. Como homenaxe e con gratitude

1. LIMIAR

Estou convencido de que estas páxinas constitúen, hoxe por hoxe, o epistolario oteriano máis relevante. Están presentes neste corpus todas as virtudes do autor no xénero epistolar, en moitas ocasións agrandadas polas características do destinatario, Francisco Fernández del Riego, quizais o colega intelectual e o “irmán” con quen mellor se entendeu don Ramón Otero despois do falecemento de Castelao. Eu mesmo teño gabado o epistolario Filgueira Valverde/Otero Pedrayo (2009), tamén polo admirable prólogo de Ramón Villares, pero, no que hoxe publicamos, o destinatario, o vitalista e galeguista Fernández del Riego, arrinca da pluma do galeguista e vitalista Otero Pedrayo palabras e confidencias que nunca suscitou o sabio erudito pontevedrés.

Debo adiantar que, no presente epistolario, un dos grandes temas, quizais o esencial, é a editorial Galaxia, da que don Ramón foi, ademais dun dos fundadores, presidente de 1950, ano da fundación, a 1976, ano do falecemento do Patriarca. Hoxe é unha elementalidade afirmar que Galaxia foi, naquel contexto de dificultades, unha proeza editorial, é dicir, unha empresa intelectual que se

propuxo e, en boa parte, conseguiu, continuar, renovándoo, o proceso cultural galego anterior ó mes da sega de 1936. A editorial non só facía literatura; facía, tamén, política, faceta que non ignoraban os facedores do discurso intelectual franquista, que, en ocasións, foron moi duros con algunhas das súas publicacións. Non por iso esmoreceu o ánimo dos tres esteos de Galaxia (Ramón Piñeiro, Fernández del Riego e Xaime Isla) e dun aliado moi intelixente e eficaz, Domingo García-Sabell. Pero con ningún destes, cos que se carteceu, tiña don Ramón a empatía, as efusións e a complicidade que tiña con Fernández del Riego. Cómpre sinalar que as cartas de Del Riego teñen, entre outros méritos, o de alentar e acender a pluma de don Ramón Otero.

2. PRIMEIRO ACHEGAMENTO Ó EPISTOLARIO

Consta de case medio millar de cartas, 347 escritas por Otero Pedrayo e 104 por Fernández del Riego. Teño a certeza de que Del Riego escribiu máis, bastantes máis, algunhas, sen dúbida, interceptadas, no seu día, pola policía e que, moi probablemente, desapareceron para sempre. As de don Ramón non estaban exentas desta práctica inquisitorial. A primeira das conservadas, de Otero, data de agosto de 1934, na que lle agradece ó “amigo e irmán” unha reseña publicada nun xornal vigués sobre *A romeiría de Xelmírez*. Nesta altura, don Ramón xa non ocultaba, dentro do Partido Galeguista, o seu antiesquerdismo con consideracións coma esta: “Da política non sei que pensar. Penso si hai que botar fóra todo canto cheire a socialismo e marxismo”. A segunda carta, que non é resposta á de Otero, data do 12 de maio de 1936, e nela faille saber a don Ramón, ó “querido e admirado irmán”, que quere e admira a Vicente Risco, aínda recoñecendo que ás veces “trabúcase, pero as máis das veces ten unha clara visión e, dende logo, sempre autoridade pra decir o que di”. Estaban en vésperas da campaña do Estatuto, xa don Vicente na Dereita Galeguista, escisión á que non se sumou Otero Pedrayo sen dúbida polo influxo que exercía sobre el Castelao, quen, máis atento ó sentido práctico que ás ideas, optou por aliarse coas forzas do Frente Popular (Partido Socialista, Partido Comunista, Izquierda Republicana...). O epistolario existente non nos ofrece datos sobre cuestión tan importante.

Porque a terceira carta, en castelán, foi escrita por Del Riego, o 18 de outubro de 1937, desde Salamanca, onde, con uniforme de soldado franquista (*a*

fortiori), lle comunica ó seu “admirado y querido amigo” (xa non é “irmán”) que se dedica a reler os “místicos castellanos”. Del Riego, que sempre foi voraz lector e a quen, nesas datas, lle sobra o tempo, solicita de don Ramón que lle envíe dous libros que quere reler, *Dante vivo*, de Papini, e *La esfera y la cruz*, de Chesterton, libros que, sen dúbida, non alporizaban o responsable da censura militar. Ignoramos se don Ramón cumpriu (penso que si) pois non existen cartas entre 1937 e 1944 (sete anos). Todo fai supoñer que o epistolario, no período bélico, se iniciara antes, pois a carta de outubro de 1937 revela que Del Riego tiña noticia de que don Ramón fora expulsado da cátedra de Xeografía e Historia que rexentaba no Instituto de Ourense. Reparemos nesta pregunta: “¿Cómo van esos estudios del griego?”. En efecto, xa destituído, don Ramón comunicoulle a varios amigos que se retiraba a Trasalba para perfeccionar o seu coñecemento do grego antigo e estar na compañía dos clásicos. Consciente Del Riego das circunstancias, despídese con estas acertadas palabras: “Lo imagino poseído del mismo bondadoso optimismo de siempre y en la mejor situación de ánimo”. Non o coñecía mal.

3. OBSERVACIÓN TÉCNICA OBRIGADA

Quen transcribiu este case medio millar de cartas foi a profesora Patricia Arias Chachero, familiarizada, desde hai tempo, coa letra, tantas veces problemática, de don Ramón, que sempre escribía á man. Nesta ocasión, as de Del Riego tamén son manuscritas. Así pois, non foi doada a tarefa. Non son as primeiras que transcribe, como saben ben os que coñecen outros epistolarios: coa nai de don Ramón, con Carballo Calero, con Ben-Cho-Shey (aínda inédito)...

Non é menos gabable o labor de anotadora dos citados epistolarios, froito dunha erudición oteriana pouco común. No presente, as máis de 800 notas, moitas delas extensas e minuciosas, proban o amplo e preciso saber oteriano da anotadora. Eu, ó longo da miña lectura do epistolario para redactar este estudo introdutorio, acudín á erudita anotadora para que me disipara a néboa dalgunhas dúbidas. A miña afervoada gratitude, pois.

4. A EDITORIAL GALAXIA COMO CAUSA E COMO PROEZA: COMO A PERCIBIU OTERO PEDRAYO E, DENTRO DAQUEL ESQUEMA INTELLECTUAL, COMO VALOROU E ADMIROU O LABOR DE FERNÁNDEZ DEL RIEGO

A editorial Galaxia, froito dun amplo colectivo, débese, no esencial, ás ideas e ó traballo de tres nomes, os esteos da editorial: Ramón Piñeiro, o ideólogo, o estratega intelectual e o cidadán que, con austeridade e abnegación, explicou, a unhas decenas de fillos da guerra, a materia Galicia na “cátedra” do seu domicilio ou nos textos epistolares; Xaime Isla Couto, a xenerosidade económica e un compromiso, non alleo ó seu fondo catolicismo, moi próximo a unha mística da galeguidade; e finalmente Ramón Otero Pedrayo. Os tres, sen fillos, non repararon en esforzos e recursos. Tamén foron relevantes Fermín Penzol (sen herdeiros) e Domingo García-Sabell, que achegou á causa a súa intelixencia, a súa cultura europea, as súas relacións intelectuais e o seu trato e tacto con Ramón Piñeiro.

Hai un nome que sobrancea sobre todos: o de Ramón Otero Pedrayo, “don Ramón”, para todos os “irmáns” daquela empresa. Con 62 anos na data fundacional, 1950, don Ramón é, para a fratría galeguista, un símbolo, o único, falecido Castelao, a quen todos reverencian ou, como mínimo, respectan. Por se non fose pouco, don Ramón Otero Pedrayo contaba coa estima moral e intelectual de moitos antifranquistas non galeguistas, e espertaba xestos de recoñecemento dentro do Réxime en moitas persoas non fanáticas. Non esquezamos que, para moitos, a biografía moral e intelectual de Otero Pedrayo, católico e conservador, era unha vida, antes e despois de 1936, que emitira signos nobres e valentes. Era, para tantos e tantos, a dignidade nun home de Letras dun potencial e dunha riqueza nunca acadados na historia literaria de Galicia desde a morte do P. Feijoo (1764). Causaban asombro, cando non abraio, os seus saberes, os xéneros literarios cultivados e a capacidade expositiva: xeografía, historia, memorialismo, narrativa, ensaísmo, teatro, poesía... Ademais do Patriarca, xa era, por antonomasia, o Orador. Este foi o cidadán que presidiu a editorial Galaxia desde 1950, un tempo, aqueles primeiros anos, nos que o mapa cultural de Galicia era case un ermo. Este foi o home que, sen quererlo, asumiu aquela simbólica responsabilidade, consciente de que o seu nome, o seu simple nome, unía, alimentaba e aguilloaba naquela empresa, naquela causa, naquel segundo rexurdir da cultura literaria de Galicia.

Don Ramón, moi pouco gabancioso en calquera momento da súa vizosa existencia intelectual, neste epistolario, e por unha soa vez, fai referencia, moi sobria, ó seu papel, ó seu liderado (substantivo que desaprobárialo). É nunha carta de 1966 na que lle roga a Del Riego que aborte unha homenaxe a el que se está a preparar, homenaxe que admitiría en 1968, xa con dous anos e “dous libros” máis:

No marzal do 68 fanme vdes. [...] un homaxe bo a min como representante da grande xeneración de Castela, Risco, Lousada, Vilar Ponte... Foron celebrados os 80 anos de Murguía. *Eu non son Murguía, pro polas voltas e tornavoltas da vida, algo veño a representar.* O 68 ha sere homaxe xusto a un tempo —e si queren vdes. a un home de Galiza (§ 310, 28/III/1966. A cursiva, miña).

Celebrouse, en efecto, en 1968: multitudinario xantar no Hostal dos Reis Católicos, ó que asistiu o señor Silvosa, comisario-xefe da Policía de Lugo que chegara a Compostela no mesmo autobús de liña no que eu viaxara. Non sei en que mesa se colocou; eu estiven na de Borobó, Antonio Rodríguez-Cadarso, Francisco Porto Mella... Asistiron bastantes antifranquistas non galeguistas.

Sobre Galaxia —e sobre Fernández del Riego— o presente epistolario contén pronunciamentos antolóxicos. Eu subliñaríalo, en primeiro lugar, un de 1956, proferido co gallo da edición dun breve libro de Heidegger, *Da esencia da verdade*, traducido dende o alemán por Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro, cun breve prólogo, para a edición galega, do mesmo autor. Durante varios anos, os censores franquistas puxeran atrancos a esta publicación coa que Ramón Piñeiro, reinventor da cultura galega dende 1950, quería facer ver, ós de Laíño e ós de Lestrobe, que o idioma galego era apto e eficaz, máis alá do folclore e do lirismo, para as graves e fondas formulacións filosóficas. De feito, os censores (ou os seus xefes políticos) decatáronse da xogada intelectual deseñada por Galaxia. En realidade, o libro non contiña páxinas marxistas, “separatistas” ou republicanas —sería suicida para calquera editorial española mesmo en castelán— e, por se fose pouco, o autor fora, no III Reich, filonazi, tema do que, arredor de 1950, pouco se sabía. Don Ramón, como toda a fratria de Galaxia, aturuxou de alegría o día no que o Ministerio autorizou a versión galega da famosa conferencia. O aturuxo intelectual máis lucido e brillante emitíuno, desde Trasalba, don Ramón Otero Pedrayo (§ 117, 19/II/1956):

Xa teño saudado o Heidegger. Grande orgoleza pra a nosa língua o se facer *óntica*, luceiro ben traballado en xeometría de intuición. *Deus sorri e ama*. Deus sempre ten de quentar *o Ente*, seu fillo (a cursiva, miña).

Don Ramón, crente clásico (Deus creador, tamén do ser, do Ente) e non alleo ó providencialismo, é capaz de definir o final dunha inxustiza (por fin publicábase en galego un texto que facía *óntica* a nosa lingua) con este sublime fulgor literario: “Deus sorri e ama”. Por conseguinte, para Galaxia, para a cultura galega, “As cousas van ben” (*Raimundus Altarius dixit*).

Dentro do mesmo pensamento cristián está a posdata dunha carta súa:

Emozoado co artigo seu de *Grial* arredor da miña xeneración. Eu soio fico! É ouxectivo si pensamos na intención, no senso pauliciano... Vdes aínda saben moito daquela santa fradernidade que nos axuntaba en ramo votivo. Ela sostén, gracias a Vdes., os novos, o Galeguismo e unha única divindade. Vale. (§ 288, 14/III/1965).

Nunha anterior fai unha reflexión sobre os protagonistas do novo rexurdir, “os reconqueridores”:

Si, certamente moito traballo. É o sino do escritor e máis aínda o noso. Dos reconqueridores. Tarefa apenas semellante á nosa non hai na Europa. Que sería de nós —e dos devanceiros— sin homes como Vde. o primeiro? Isa adicación rube con moito do nivel das Letras... Pouco podó facer, mais si val algo ofrezó a miña man e axuda pra calquer traballo (§ 194, 12/II/1960).

Ambos os correspondentes, en ocasións, estaban de acordo. Antes de que Otero Pedrayo dixese “Tarefa apenas semellante á nosa non hai na Europa”, Fernández del Riego, ó darlle conta dunha das primeiras xuntanzas, en Vigo, dos membros de Galaxia, despois de lamentar a súa ausencia, ábrelle o entusiasmo do seu corazón:

Hasta na hora do xantar faltou de xeito ostensible a súa animación persoal. Todos nos arredamos mui entusiasmados e con grandes ilusións postas no futuro da editorial. Si cousas imprevistas non-a malogran, coido que chegaremos a facer en Galicia o que nunca se fixo (§ 69, 28/XII/1950).

Á volta de correo, o Patriarca, que estaba enfermo, contéstalle cunha misiva de moi poucas liñas, infrecuente nel, pero con esta sensibilidade: “Non

sabe canto me complacín ca súa carta. Hai xente no mundo! Iste convencimento consoa de moitas desditas” (§ 70, 2/II/1951).

Nestas incursións sobre Galaxia aparece, algunha vez, o nome de Fernández del Riego como esteo da empresa, e noutras, don Ramón sublíñao de xeito especial. Paga a pena reparar na carta do 14 de xaneiro de 1962 (§ 237), onde lle fai esta interpelación: “Cóidese. Agora as cousas van ben. Cóidese aínda que soio sexa por Galaxia. Que sería de nós sin Vde.?”. E pensando na xente nova que capitanea a editorial, medita: “Galiza pasa nestora unha proba como enxamais pasou, nin na tromenta africán nin do problema da terra. Como noutro tempo ha ser salvada por us cantos rapaces”. Son os “bos e heroicos rapaces de Galaxia” dunha carta anterior en catro anos (§ 155, 12/II/1958).

5. FRANCISCO FERNÁNDEZ DEL RIEGO, O INTERLOCUTOR IDÓNEO

Foino, como vimos de ver, sempre que se trataba de cousas de Galaxia (sinónimo, tantas veces, de Galicia), e foino tamén sempre que a personalidade de don Ramón camiñaba polos vieiros do seu vitalismo, do seu humor e dos seus praceres mundanos (os da mesa, presidida por Baco, en primeiro lugar). Son memorables, neste epistolario, as páxinas escritas por quen, sen deixar de ser o Patriarca e o símbolo da segunda renacemento cultural de Galicia, nos deixou probas elocuentes e de alto valor literario sobre xuntanzas festivas, sobre a mata dos porcos (“os da vista baixa”), sobre viños da Terra e doutras terras, sobre banquetes con eruditos non alleos ós goces das mesas abastadas e ben escolleitas. Entre eses eruditos estaba Fernández del Riego, a quen, reiteradamente, convidaba para que pasase coa súa muller, Evely (chamábaa polo hipocorístico), pequenas tempadas en Trasalba. Foi así, non sempre na medida cobizada por don Ramón. Con ninguén, dos grandes amigos de Galaxia, gozou en Amoeiro de tantas conversas e tantos xantares, algúns homéricos: nin co austero e gineriano Ramón Piñeiro, nin co entregado e místico Xaime Isla, nin sequera con García-Sabell, cuxo fogar en Santiago tanto visitou e gabou, malia que aquel intelectual, bo coñecedor do epicúreo visitante, tiña, pola súa condición de médico, obriga, ás veces, de limitar os pulos gastronómicos de don Ramón.

O propio Piñeiro, nunha carta a min de 1988, retrataba a don Ramón e a si mesmo nestes termos:

Conmomeume a lealtade moral con que tratas esa etapa da nosa recuperación, tan superficialmente abordada polos historiadores —sin dúbida por falta de información, non por aberración profesional— e tan desconsideradamente manipulada polos políticos. De que profundizaches agudamente no cerne do tema son boa proba algunhas observacións nada doadas, como a de que don Ramón non simpatizaba comigo, no plano vital e, con todo, identificábase totalmente no plano patriótico. Eso, tal como ti o matizas, é certo, porque don Ramón, entre as espléndidas dotes da súa personalidade, tiña a da alegría cos goces da vida, mentres que eu, sobre todo naqueles anos, estaba permanentemente sometido á tensión moral da nosa responsabilidade cara ó país. Pero eso non impedía, e ti soupéche-lo percibir, unha profunda identificación entre ambos, porque ademais ocorre que a imaxe social do don Ramón Vitalista ocultaba outra imaxe íntima, introvertida e melancólica, que eu coñecía por propia confesión del. O don Ramón animoso, comunicativo, de humor ledo e cordial e de verbo case máxico levaba dentro de si unha dimensión solitaria e melancólica que ás veces se comunicaba connigo. A nosa identificación non era só moral-patriótica. As nosas conversas eran absolutamente distintas ás habituais nas tertulias ou xuntanzas.¹

No libro *O señor da Casa Grande de Cima de Vila*, Del Riego infórmanos do moito que frecuentou, desde os anos da República, a relación con Otero Pedrayo:

Fomos faendo de a pouco —pesie a diferenza de idade [35 anos]— un íntimo e fondo sentimento amistoso. Andiven na súa compañía por Galicia toda durante xeiras inesquecibles de propaganda galeguista. Coincidimos tamén, unha chea de veces, nas tertulias de Ourense, de Santiago e de Vigo. Xuntámonos en roldas cordiais en Congresos celebrados no Porto, en Braga, en Guimarães e Santo Tirso. E, sobre todo, fun hóspede da súa casa trasalbesa de Cima de Vila nos días iniciais do mes de Nadal ao longo de moitos anos. (Fernández del Riego 1988, p. 9).

En efecto, con Evelina, viaxou a Trasalba, case sempre no día do sacrificio dos porcos (que don Ramón denominaba case sempre “os da vista baixa”), e na

---

¹ Carta a X. Alonso Montero co gallo do meu artigo “Don Ramón, o home e a voz no ermo cultural da Posguerra” (*La Voz de Galicia*, 9/X/1988). Reprodúcín ese artigo en dous libros meus, en *Informe sobre a lingua galega (presente e futuro)* (1991) e *Oteriana* (2000). Nun e noutro, en apéndice ofrezco a carta de R. Piñeiro.

casa grande de Cima de Vila conversaban dos goces da vida e dos da erudición. Cartas hai, neste epistolario, nas que don Ramón, sempre cortés, roga, suplica a Del Riego que o visite máis. Nalgunhas desas cartas hai fermosos parágrafos gastronómicos dificilmente impugnables por Del Riego. Era, para don Ramón, o cidadán e o vitalista don Ramón, a compañía ideal, o interlocutor confortante, o amigo que o quería e comprendía coma ninguén. Por el, nalgunha destas cartas, era capaz de trazar liñas desta fasquía retórica:

Temos Fita e mais eu — e tamén a Sra. Anxelita e súa familia, e os bois, e as pitas, e as cubas (agora temos unha nova na bodega de 20 moios), e as caracochas... — infinda ilusión de que veñan a Trasalba pra o rídeo plutoniano do sacrificio do porco, que se cumprirá o 7 [...] Non deixen a iste caducado vello que ten ilusión de mirar os bos na antiga casa povoada de ecos (§ 340, 30/XI/1968).

Nas últimas palabras non hai retórica. Dous anos despois trataba de vencer a Del Riego e esposa con esta literatura:

Pros derradeiros de xaneiro, sobre o 29, ha ser o sacrificio dos da vista baixa. Na cociña, nos alboredos, na admirabile xugada de bois diños de Sabina, nos garrafós, en nós, latexa a ilusión de que veñan Vdes. Os solitarios anacoréticos tamén somos merecentes de algunha atención (§ 373, 28/XII/1970).

Algunha vez teño pensado se don Ramón albiscou en Fernández del Riego o fillo que el e Fita (Josefina Bustamante Muñoz) nunca tiveron.

Pagaba a pena facer un estudo estilístico, nestas cartas, das fórmulas de encabezamento e despedida, fórmulas que, en boa parte, non empregaba cando se dirixía a persoas moi queridas e respectadas da fratria galaxiana. Vexamos algúns encabezamentos: “Meu querido e lembrado amigo” (§ 5, 15/XI/1944) e “Meu querido e admirado amigo” (§ 9, 24/IX/1945), as fórmulas máis frecuentes, algunhas con variantes (“benquerido”, “moi lembrado”); “Querido Salvador Lorenzana” (§ 22, 24/XI/1947), “Querido Salvador Lourenzá” (§ 31, 21/IX/1949?), “Querido Paco”, só unha vez (§ 107, 18/XII/1954), “Querido Del Riego” (§ 116, 20/X/1955), “Meu benquerido amigo e irmán” (§ 118, 19/II/1956), “Meu querido e lembrado amigo e preboste” (§ 122, 10/VI/1956), “Meu querido amigo e xoven mestre” (§ 129, 20/X/1956), “Querido irmán” (§ 147, 27/X/1957), “Meu querido e lembrado mestre e amigo” (§ 274, 23/II/1964), “Querido Paquiño”, só unha

vez (§ 298, 27/IX/1965), “Meu querido amigo e lembrado mestre” (§ 343, 13/III/1969)...

En canto ás fórmulas de despedida, hai algunha que cómpre entender en función da do encabezamento, por exemplo: “Carísimo irmán na obediencia bieita” / “Sempre seu, irmán na Régoa do noso Pai e Mestre Sto Bieito” (§ 263, 13/V/1963). Por certo, concorde co estilo das fórmulas, asina “Fr. Raimundo Altarius, / *Concionator pras Provincias / Inter Ullian et Durium*”. Son citables, como mínimo, estas despedidas: “... do derradeiro señorito da aldea que lle manda unha fonda apreixa distas saas cheas de vento e fantasía, e que abana o braseiro con follas de poetas” (§ 177, 4/IV/1959), “Deica ben logo, apertas do vello e finisecular amigo” (§ 191, 13/XII/1959), “Non esquezan o vedraio de Trasalba a prol de se evaporare” (§ 211, 3/X/1960), “Sempre o vello irmán que infindo lle quer” (§ 214, 26/X/1960), “Sempre o vello pantasma” (§ 300, 1/XII/1965), “Con apertas do vello P. Pregador, seu capelán e amigo” (§ 420, 12/IV/1974)...

Nunhas e noutras fórmulas hai respecto, admiración, fonda amizade e irmandade política, pero tamén rexouba, humor e complicidades que reforzan e matizan —retratándose e retratándoa— a fraternidade e a admiración de don Ramón Otero, quen, nunha das cartas, onde suxire que quer deixar a presidencia da editorial Galaxia, alega: “Son un vello humorista e malencónico, non atino ca lingua e ritmos da xente de hoxe” (§ 214, 26/X/1960). Tiña razón Ramón Piñeiro cando percibía en don Ramón unha faceta espiritual inédita para moitos: a da melancolía.

Ó longo do epistolario hai gabanzas ó labor intelectual de Del Riego, nomeadamente como membro esencial de Galaxia pero tamén a determinados libros seus, un deles, a *Historia da literatura gallega* (1951), volume que arrinca de don Ramón estas afervoadas liñas:

Fai ben poucos minutos tiven a lediza de acariñar, como algo vivente e prezoso, froito pimpante de ponla moza chea de zume, seu “Manual”, e sinalo ista serán de sol priguizoso nas rúas como unha das belidas do meu vivir por ser a do trunfo de un amigo. Ben sabe como pra min os amigos e seu recordo forman as canles por as que meu espírito se alimenta a cotío. Case non tiven vagar máis que pra follear e foulear un pouco, como o vento da serra —ou do chan de Amoeiro— nas agras do centeo. Mais n-ise foulear enxerguei verdecentes momentos, voos de paxaros, unha conxunta visión en hourizontes harmuñosos, e coido que de todo o volume, feituco e amante, con ser moita a impresión do saber peneirado con arte, aínda é meirande a impresión de esperanza. Traballa en vivente cousa e materia, vai pulando a un provir.

A chata que ten —é prosa— non é culpa de Vde. Xa sabe o que digo, meu nome come demasiado espazo e tómanse por coallados moitos degaros (§ 74, 18/VI/1951).

É un exemplo claro de crítica literaria moi oteriana, máis cómpre ter en conta que é un dos primeiros libros de Galaxia —e o primeiro da serie Manuales— e que esta *Historia de la literatura gallega* cobre, con decoro, un baleiro existente na nosa historiografía desde o centón erudito de Eugenio Carré Aldao que, por ser de 1911, non nos ofrece, entre outros, os autores da revista *Nós*, os da República e os exiliados no 36.

Pero don Ramón —digámolo— era tan devoto de Del Riego que foi capaz de escribir sobre o seu breve volume *Danzas populares gallegas* (1951) estas palabras, expresión da súa xenerosidade e non das virtudes dun manualiño que o autor redactou *pro pane lucrando* e recoñecendo que sabía ben pouco do tema (véxase o epistolario con Luis Seoane):

Seu libro fíxome a doce impresión d'istes días de melros e sol despoixa da invernia... co chover non moi lonxano. Ben de información, millor de língoa e estilo. Un libro compañeiro e ledo, ó seu modo, libro de Horas d'unha liturxia da legría e mais a saudade (§ 72, 26/III/1951).

É tal a estima que lle ten, tamén, ó intelectual, que, convidado, como conferenciante, polos galegos de Caracas, pídelle colaboración para o seu mester, nestes termos:

Inda outro prego. Como Vde. é novo [44 anos] e alenta no cumio da foula axoubante da aitoaliade, ben me podía sinalar algúns temas de conferencias que poideran intresar en Caracas (§ 152, 18/XII/1957).

É o Otero Pedrayo que xa en 1949 (antes de Galaxia) consola e anima a un Del Riego que lle acaba de comunicar que traballa “doce e catorce horas diarias, e roubando tempo ás miñas ocupacións obrigadas...” e que “xa sinto cansanzo e teño os nervos medio desfeitos” (§ 32, 2/X/1949). Á volta de correo escribiulle: “Non desmaie! Está Vde. no millor. Si acaso, cada semán, unha serán e unha noite deitado, sen rebulir, ou na fiestra do café. Hai de manter o fogo sagrado. Xa falaremos” (§ 33, 4/X/1949).

Don Ramón, fillo de médico, biógrafo dun gran médico (Varela de Montes), facía cos amigos medicina caseira.

6. FEITOS RELEVANTES ARREDOR DE 1950: A REPOSICIÓN NA CÁTEDRA DO INSTITUTO, A “UTILIDADE” DA REAL ACADEMIA GALEGA, A MORTE DE CASTELAO, A CÁTEDRA UNIVERSITARIA

Tamén a Otero Pedrayo, galeguista antisocialista, conservador e fervoroso católico, lle chegou a gadoupa da represión. Sorprendentemente, don Ramón, como catedrático de Xeografía e Historia do Instituto de Ourense (hoxe IES Otero Pedrayo), exerceu a docencia no curso 1936-1937, aquel ano tan convulso. Don Ramón, sen dúbida, tiña valedores entre algunhas persoas afectas ó Rexime. Hoxe sabémolo ben: protexérono os carlistas ourensáns, entre eles, Manuel Cerezales. Trasladado este a San Sebastián, o profesor foi suspendido oficialmente de emprego e soldo con data do 24 de agosto de 1937 (“II Año Triunfal”, na terminoloxía dos sublevados). Sabido é que foi repostado o 21 de setembro de 1948. Neste período, de máis de once anos, don Ramón reside, fundamentalmente, na súa arcadía de Trasalba, dedicado, como lle di a Filgueira Valverde nunha carta, á lectura dos “clásicos latinos” (19/IX/1937). Por outra de Florentino L. Cuevillas tamén temos noticia de que andaba “venciendo las últimas dificultades del griego, que debe tener ya dominado por ello” (10/VIII/1938).

Que eu saiba, a quen primeiro lle comunica que fora repostado da cátedra é a Fernández del Riego, con este laconismo: “Fai catro días cheguei de Santander. Atópome ca miña reposición na cátedra. Non a pedín” (§ 25, 30/VIII/1948). Nesta data aínda o BOE non publicara a orde de reposición da que estaba informado don Ramón por voces amigas. Nesa data, só ten unha preocupación: facerlles saber ós amigos que el non solicitara ser repostado, e faino, escribíndolle, en primeiro lugar, a Fernández del Riego, o seu mellor intérprete.

Nun traballo meu de hai dezasete anos,² ofrezco a documentación que aclara que a don Ramón, xa desde 1940, lle chegaban do Ministerio de Educación Nacional sinais indirectos de que o ministro, José Ibáñez Martín, estaba disposto a que recuperase a cátedra con tal de que o profesor ourensán solicitase unha vacante fóra de Ourense e que redactase a solicitude aténdose a unhas determinadas formalidades. Don Ramón, cortés sempre cos intermediarios do

---

2 “Sobre a recuperación da cátedra de don Ramón: non solicitou o que era seu”, no meu vol. *Os escritores galegos ante a Guerra Civil española* (2006, pp. 256-275).

Ministerio, nunca aceptou pedir o que era seu. De todos os xeitos, está tan preocupado pola reposición que, dous días despois de darlle a noticia a Del Riego da decisión ministerial, infórmao, de novo, case coas mesmas palabras: “Xa lle contarei o da miña reposición non pedida por min” (§ 26, I/IX/1948). E como na anterior, espétalle: “O que pedín foi opositar a unha cadeira de Sant-Iago. Coido que xa llo dixen”.

Foi o 30 de marzo de 1950 cando o tribunal elixiu a don Ramón, por unanimidade, catedrático de Xeografía da Minerva compostelá. Inmensa foi a emoción da fratría galeguista, expectante as semanas anteriores ante unhas oposicións ás que concorreron cinco profesores máis, ningún deles cun pasado republicano como o de Otero Pedrayo. Eu, estudante daquela na Central, asistín abraiado á lección maxistral sobre os Alpes na compañía dun vello galeguista, Ben-Cho-Shey, que chorou ó final da disertación. Expresa moi ben Carballo Calero o sentir dos irmáns ante este triunfo académico nunha carta escrita cinco días despois da votación (I/IV/1950):

Como tantos outros galegos, como todos os galegos, teño seguido con emoción as súas oposicións á cadeira compostelá a través das noticias da prensa. Pola de hoxe conozo o seu trunfo e quero decirlle canto me alegro. Oxalá tanto como o catedrático merece a cadeira, merecera a Universidade ao catedrático. Realmente, que vostede estivera dentro de ila era o único medio *de que ila non estivera totalmente fóra de nós*. (Cursiva miña; Otero Pedrayo e Carballo Calero 2020, p. 58).

Cando eu asistín, en xaneiro de 1950, á lección maxistral do asombroso opositor, moi pouco sabía —ou nada— da fonda e fraterna relación que tiña con Castelao, que acababa de morrer no exilio de Buenos Aires, o día 7 dese mes. Moitas veces teño pensado na situación espiritual de don Ramón Otero, opositor a cátedras en Madrid, tendo que preparar os exercicios baixo a lousa da esgazante noticia do pasamento do amigo, do compañeiro, do irmán, case sagro para el. Remítome a una prodixiosa carta escrita por Castelao, desde o seu desterro de Badaxoz, o 10 de xaneiro de 1935:

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo

Meu querido irmán: Que a túa felicidade non teña remate, que non amingüe a túa ledicia, que non che falle o xamón e o viño e o café e o cigarro, que chegues san a vello vedreiro e deas ó mundo un fillo do teu talento cada ano, que chegues a ver a nosa Terra en paz i en gracia de Deus, que chegues a ver ledo e satisfeito a Risco, e

canso de vivir entregues a ialma ós anxeliños cando xa non teñas nada que facer no mundo. Todo ese desexo para ti por seres o home máis compreto que pareu a nosa Terra. (Alonso Montero 2006, p. 9).

Sabe alguén, na historia literaria de Galicia, dunha amizade tan fonda e dunha admiración mutua tan forte? Pois ben, xusto nos días da perda, don Ramón repasa libros, consulta revistas, acopia datos, fai esquemas xeográficos e é capaz, ante un tribunal e un público, en parte, moi erudito, de disertar como Demóstenes se o famoso orador grego opositase a unha cátedra. Imaxínome as noites de don Ramón, no hotel madrileño, cavilando unha e outra vez naquel irmán sobre o que escribiu, moi poucas semanas despois, invitado polos irmáns de Buenos Aires:

Fumos amigos, irmáns, dende a mocidade. Dende o primeiro intre que falamos —e foi en Toledo— xa quedamos cinguidos nunha amizade que é a gloria máis pura e o tesouro máis rico que, agás o dos pais e da esposa, ten o home xa vello que escribe estas liñas tremándolle ca emoción a man ó pensar que Daniel non voltará a enxergar o seu val do Ulla, nestora ledo de novos gromos e paxaros... (Alonso Montero 2006, p. 7).

De cheo nos preparativos da oposición, Otero Pedrayo, recibida a noticia da morte do venerado irmán, quizais o 8 de xaneiro, dous días despois, o 10, escribe dúas cartas: unha ás irmás de Castelao, Teresa e Xosefina, e a outra a don José Benito Fandiño, párroco de Rianxo. Ás irmás precísalles: “No pueden suponerse cuál fue el segundo sentimiento después del estupor de la primeira noticia: ustedes”; ó sacerdote, gratitude: “Probablemente fue Vd. quien se vio en el trance difícil de anunciarles la fatal nueva. Es muy grande y humanamente doloroso el ministerio eclesiástico” (Alonso Montero 2006, p. 83).

A Del Riego, que xa lle escribira o dez, escíbelle poucos días despois de finalizada a oposición, e faino porque coñece o ruxe ruxe de que os amigos, a fratría, lle preparan unha homenaxe polo éxito académico. Don Ramón é tallante. “Non pode ser. Hai que gardar o loito por Castelao” (§ 55, 16/IV/1950; o subliñado, de don Ramón).

Paga a pena ofrecerlles ós lectores unha parte do parágrafo:

...dende a morte de Daniel, e cada semán máis vivamente, atópome nun estado de sensibilidade perigoso pro meu curazón. Teño de fuxir das emocións si quero desenrolar algunhas visióis da inorme Asia ou da grazosa Mahía na cátedra de Compostela.

Penso me andan a orgaizar algún banquete. Non pode ser. Hai que gardar loito por Castelao. Hai, debaixo, outras razóns. Pídlle axuda, que me non vexa no cruelísimo trance de dicir que non (§ 55, 16/IV/1950).

Polas miñas noticias, non se celebrou o banquete de homenaxe, o que proba que o devoto e eficaz Del Riego resolveulle o problema a don Ramón.

Castelao, xa moribundo, está moi presente na actividade de don Ramón. Consciente, o 17 de decembro de 1949 (§ 37), que Daniel estaba moi grave, deixa de pensar nas oposicións e aínda ten azos para escribirlle unhas liñas a Del Riego:

Teño o pensamento de ire a Vigo o lus pra despedir a Perfecto López e entregarlle un bolsiño de terra galega pro corpo do noso Castelao no caso de morrere, mais teño fai dous días un pé doente, con infeición, non me deixan andar. Si mañán non estou ben, non poderei ir e mandarei a terra no coche de Ourense, que chega a Vigo sobre as once da mañán do lus.

Si fala con Perfecto, dígalle isto. Eu tamén lle escribo. Adeus. Apertas de seu amigo.

A terra que don Ramón arrincou do horto de Trasalba chegou a Buenos Aires tres días antes do pasamento do Guieiro (véxase a nota de Patricia Arias).

Supoño que algún día, próximo, Miguel Anxo Seoane recollerá todos os textos epistolares de don Ramón que fan referencia a Castelao, dous dos cales, como mínimo, seleccionei deste epistolario. No primeiro cóntalle a Del Riego: “Pasaremos Fita e mais eu o San Xosé en Rianxo, fuxindo do balbordo dos Santos, na casa de Castelao, cas irmás de il, lembrándoo” (§ 223, 16/III/1961); no segundo, ofrécelle un dato biográfico inédito:

Impresionounos moito a morte de Virxinia. Era un símbolo e unha reliquia. Amiga de moitos anos. Toda a estaxe das Cortes Constituíntes da República vivímolos xuntos. Castelao díciame: “Fita me devolveu e volveu á vida a Virxinia”, porque miña muller foi quen a arrincou a Virxinia da cadea de delor intransixente após da morte do fillo (§ 355, 24/XII/1969).

Creo que abonda cos textos aducidos para termos unha idea aproximada da vinculación moral e intelectual de don Ramón a aquel cidadán extraordinario chamado Alfonso Daniel Rodríguez Castelao. Pois ben, a fins de 1949 (moi grave o enfermo) e nas primeiras semanas de 1950, don Ramón, sen deixar de “gardar loito” polo vello irmán, foi capaz de preparar unhas oposicións moi problemáticas

e de realizar os duros exercicios pertinentes. En realidade, houbo máis, algo máis; nesa altura Otero Pedrayo era xurado do premio de novela “galega” convocado pola editorial Bibliófilos Gallegos (Santiago) en 1949, xurado composto por Ramón Cabanillas (presidente), Francisco Fernández del Riego, Raimundo García Domínguez “Borobó” (secretario), Francisco Serrano Castilla, José Guerra Campos e o propio Otero Pedrayo. Aínda hoxe se polemiza sobre este premio e o premiado, Ricardo Carballo Calero, coa novela *A xente da Barreira*, unha novela inferior á presentada, en castelán, por Elena Quiroga, *Tumbaloureiro*, galardonada, meses despois, co Premio Nadal co título *Viento del norte*. A acta do xurado recolle que a novela de Carballo obtivo catro votos e que houbo un voto negativo, quizais o de Serrano Castilla (falaxista e delegado de Información e Turismo) e unha abstención, a de Guerra Campos (sacerdote integrista pero moi agudo e moi erudito). Mais o que importa aquí é que o atafegado Otero Pedrayo (oposicións, viaxes a Madrid, “loito por Castelao”) ten a obriga de ler as vinte novelas do concurso, tarefa na que conta coa colaboración da súa muller, tal como lle indica a Del Riego (“Tamén as pode mandar e vainas lendo Fita”, §48, 28/II/1950). Nunha das cartas, o propio Fernández del Riego suplicalle que non deixe de asistir á xuntanza decisiva en Compostela pois “Eu, ademais, teño grandes dúbidas e preciso ir con vostede e con Cabanillas á decisión final” (§ 51, 16/III/1950).

Sen dúbida, os primeiros meses de 1950 foron, para don Ramón, épicos e dramáticos.

Merecía un capítulo especial a relación de Otero Pedrayo coa Real Academia Galega, da que era membro numerario desde 1929. Nestas datas, Otero e os seus irmáns estaban entregados, de cheo, ó labor deseñado polo Seminario de Estudos Galegos, decapitado polos sublevados xa no verán daquel ano infausto. A fins dos corenta, algúns galeguistas decatáronse de que a vella institución académica, aínda no esquema político do franquismo, podía producir froitos non desdeñables con tal de que ocupasen as vacantes determinados nomes. Supoño que foi Fernández del Riego un dos primeiros en alertar sobre a cuestión e fíxoo nunha carta a don Ramón o 14 de novembro de 1949 (§ 35):

E agora outra cousa. Levo ouservando que se intriga e se maniobra, con gran adicación, para nomear numerarios da Academia Galega, a algúns tipos asurdos. Cómpre que se fale a todol-os amigos pra evitalo. N-iste senso xa escribín a Sebastián Risco, Iglesias Vilarelle e Carballo Calero. Á parte de que os tres xa deberan ser numerarios

fai tempo, n-ista ocasión convén facer todo o preciso pra que trunfe a súa candidatura. A Academia ofrece posibilidades a Galicia, e por iso non debemos rexeitalas. O que lle digo non ten máis valor que o de unha suxerencia, pero é que os nemigos aíntúan, e nós non debemos inhibirnos. A xente que non poda asistir á xuntanza debe delegar en vostede...

Don Ramón, que entendeu moi ben a mensaxe de Fernández del Riego, contesta a volta de correo: “Conforme no da Academia. Eu traballarei o que poida” (§ 36, 17/XI/1949).

En 1957, xa a Academia con menos nomes “ausurdos”, don Ramón escribelle a Del Riego: “Hai que loitar por Sabell. Presentan a Casado Nieto, e, sen dúbida, algúns da Cruña han seguire con Hervada” (§ 138, 6/IV/1957). Sobre os nomes defendidos polos galeguistas, tamén no ano 1949, son moi ilustrativas as notas de Patricia Arias.

7. SOBRE TEXTOS ÉDITOS E TEXTOS INÉDITOS E UN AMBICIOSO PROXECTO LITERARIO

Aínda ninguén —persoa ou institución— acometeu a tarefa de elaborar a bibliografía activa de don Ramón, inxente, como moi poucas, nas Letras hispánicas do século xx. Ningunha máis necesaria para poder achegármonos á riqueza e á pluralidade (en temas e xéneros) da súa pluma, a dun home que se realizaba na escrita ou, mellor, na expresión verbal, pois, como é ben sabido, gustou a fondo da palabra oral, non só na cátedra e noutras tribunas senón nas tertulias de café ou en certos encontros cos amigos, onde a conversa, moitas veces, deixaba paso ós monólogos, case sempre tan longos como envolventes. Aínda os mellores oterianos teñen unha idea imprecisa da cantidade de obra literaria que nos deixou aquel polígrafo dotado, como poucos, para escribir *calamo corrente e ex abundantia cordis*. Non vacila a miña man á hora de facer referencia á cantidade de títulos deste escritor porque non hai textos na súa inmensa obra, por privados ou circunstanciais que sexan, nos que don Ramón, mesmo nunha carta protocolaria de dez liñas, non faga unha incursión cos trazos da mellor expresión literaria. Como todos os que se realizan na palabra, neste caso, na escrita e na oral.

Un capítulo xigante da súa produción son os epistolarios, algúns, moi valiosos, xa publicados (con Castelao, con Filgueira Valverde, con Carballo

Calero, con Sebastián M. Risco...) e moitos outros aínda inéditos. O que hoxe se exhuma é dunha importancia verdadeiramente relevante. Son as cartas de don Ramón Otero en estado puro e tamén en estado óptimo, porque o interlocutor, Francisco Fernández del Riego, facía abrollar do impar polígrafo as mellores virtudes da súa persoa e da súa prosa. Algún día haberá que facer o inventario completo do seu corpus epistolar, miles e miles (sic) de cartas, moitas delas en poder de destinatarios hoxe por hoxe descoñecidos. O mesmo acontece co inmenso capítulo dos artigos de prensa, sen excluír os publicados na prensa española non galega (Madrid, Barcelona...), área na que ten investigado o profesor Xosé Manuel Salgado. O epistolario cos escritores e eruditos portugueses é outro capítulo importante.

O que don Ramón escribiu nos anos do seu exilio como catedrático (1937-1948) está por precisar. En carta do 14 de maio de 1950 (§ 56) declara que “soio me coido xoven e albelo cando traballo e escribo”. É nesta carta na que fai relación de varios libros inéditos (novelas, ensaios), algúns, como aclara a anotadora desta edición, aínda hoxe sen publicar. Certo que don Ramón, catedrático de novo, seguiu dedicado a fondo á escrita, en ocasións de obras que non lle saían de dentro como a *Geografía de España. Presencia y potencia del suelo y del pueblo español*, en catro grosos tomos. Publicouna no ano 1957 o Instituto Gallach de Barcelona. Un ano antes escribíalle a Del Riego: “Rematei a *Xeografía* pra Gallach. Escribín, según me dixo o editor, 3900 holandesas, que Deus perdoe tanto pecado!” (§ 126, 5/IX/1956). O que non di don Ramón é que escribiu *pro pane lucrando*, para engrosar un pouco a súa economía de funcionario e de dono de bens agrícolas e forestais en Amoeiro que xa eran moi problemáticos na época de súa nai, dona Eladia Pedrayo Ansoar, gobernanta atenta dos predios e da casa grande de Cima de Vila. Tamén están por precisar os atafegos económicos padecidos por don Ramón non só nos anos que estivo destituído como profesor senón nos posteriores. Está claro que o colaborador da editorial Gallach de Barcelona era xeógrafo, e xeógrafo de moitos saberes, pero o autor desa *Geografía de España* en catro grosos volumes estaba lonxe de ser un especialista nun tema tan vasto. Xa non os había na época, e menos don Ramón, que redactou aquela inmensa xeografía sen viaxar polas provincias españolas, sen moverse da súa habitación, no hotel España, na rúa do Vilar de Santiago de Compostela. Aínda así, asombra en certas páxinas evocativas sobre territorios ben coñecidos (Galicia,

Madrid, Santander, Toledo...) e, sempre, pola súa prosa viva. Cantas horas lle roubou don Ramón a obras doutro tipo: novelas, contos, ensaios...!

Por esas datas, don Ramón mándalle a Del Riego, capitán da loxística de Galaxia, o *Cenobio do Faracho*, con esta advertencia (que non é retórica):

E vai por riba de todo un prego meu. Decátome de ser un escritor de outro tempo: xa de fixo as miñas palabras e ritmos soan a Romantismo decorrido, non quero enganar nin ser enganado por piedade ca vellez claudicante. En conENZA, de non serviren ouxetivamente criticados, queimen todos os contos e boten a cinza sobre min (§ 133, 14/XI/1956).

Ignoro a que volume (supoñemos que de relatos) se refire.

Inédito está un prólogo que escribiu para o volume *Cousas da vida*, de Castelao, no ano 1960. Non o sabemos por don Ramón, senón por unha carta de Del Riego na que lle explica:

Recibín as súas liñas xunto cos dous prólogos pra o libro *Cousas da vida*. Sinceramente, coído que calquera de ambos se corresponde ó que nós queríamos de vostede. Ademais, alenta neles a viva emoción [...] Escollín un, inda que resultaba pouco doada a decisión (§ 198, 17/III/1960).

Outro trazo insólito do noso escritor. Cando de Castelao se trata, é capaz de redactar dous estudos distintos (un tanto distintos), sen contradicións conceptuais pero diferentes —é lícito pensalo— no tipo de emoción e nos matices da música moral. *Grial* debería publicar, confrontados, o prólogo édito e o inédito.

O prólogo é un xénero (ou subxénero) literario que don Ramón prodigou ó longo da súa vida, e son bastantes os prólogos que non posúen a excelencia literaria esperable. Quen coñeceu o carácter xeneroso de Otero Pedrayo sabía que, quizais, nunca se negou a prologar o libro dun amigo, dun colega, dun escritor mozo... Por iso, non hai no século xx un escritor galego que sexa autor de tantos prólogos, inventario que tamén está por facer. Antes de cumprir os 75 anos, escribía verbo da súa condición de prologuista: “Non sei cantos prólogos levo feitos ista temporada. Xa me canso de erguer o pano. Vale” (§ 255, 29/XII/1962). Moi pouco despois recalcaba: “Istes días teño prólogos arreo. Xa soio me procuran pra prólogos, como fantasma de tempos idos” (§ 258, 4/III/1963).

Moi poucas veces don Ramón, na súa correspondencia, gaba algunha obra propia. Unha hai, porén, sobre a que nos deixou palabras que outras obras súas non suscitaron. Refírome ó libro *El Padre Feijoo. Su vida, doctrina e influencias*, volume monumental que obtivo en 1964, bicentenario do pasamento do sabio bieito ourensán, o primeiro premio (de cento cincuenta mil pesetas) nun concurso internacional. O 2 de outubro de 1964 (§ 278), seis días despois do fallo, don Ramón agradece a Del Riego, sempre tan atento con el, neste termos:

E gracias pola súa carta co gallo do *Feixó*. Díume moito traballo, ás veces deica o mencer, o estreitar en mamotreto dactilografado de 1 200 folios, os máis dos capítulos feitos, arranxados, engadir, anotare, relacionare. Coido que leva unha nova e máis fonda visión do P. M. Supoño se publicar, como os outros traballos premiados. Ha ser necesaria unha boa e moderna edición moi ilustrada. Dende Leibnitz e Descartes deica Dn Policarpo de Mendoza e Dn. Marcelo Macías.

En realidade, non se publicou ata decembro de 1972, e fíxoo o Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo, creado, en xaneiro dese ano, pola Deputación Provincial. Todo fai supoñer que o mencionado Instituto se creou, en principio, para editar a monumental e premiada obra de don Ramón Otero. Aínda en 1969 —catro anos despois do premio— don Ramón confesáballe a Del Riego, verbo dun “libriño” seu sobre o XVIII: “Eu quixera mirar logo impreso ise libriño, xa que o meu *Feixó* será enterrado comigo pra que os vermes fagan de acordo o comentario dos dous” (§ 343, 13/III/1969).

Do seu *Feixó*, que así o chama, don Ramón agardaba un alto recoñecemento. Poucos días despois de publicado, comunícalle a Del Riego: “Estou desexando saber como a crítica acolle a miña interpretación do *Feixó*. É un bon mamotreto e a edición moi fermosa e hastra leda. Iso débese a Vde.,³ como lle son debidor de outras moitas cousas” (§ 402, 27/XII/1972). Polas miñas noticias, non se pronunciaron os expertos no século XVIII, nin os galegos nin os extragalegos. Das recensións periodísticas, ata onde eu sei, paréceme moi aguda, intuitivamente sagaz, a de Álvaro Cunqueiro publicada no *Faro de Vigo*, da que reproduce estas liñas:

---

3 En efecto, coidou a edición Del Riego, impresa en Artes Gráficas Galicia.

Feijoo e Otero Pedrayo, biografiado e biógrafo, son aquí dous cumes que dialogan, viven con amor e dor a mesma época, comparten anxeios e desvelos e o lector poderá ir contemplando a cada paso con ledicia que onde precisa deterse a erudición que abonda, toma o relevo a intimidade cordial, ensanchando horizontes [...] Trátase, sen dúbida, da obra máis importante, de meirande alento, adicada á vida e á obra do sabio beneditino. E pódese dicir que hai nela algunhas das mellores páxinas dun escritor da calidade de Otero Pedrayo. Na bibliografía feixoniana ficará coma a peza maior, á que haberá que ir sempre que se queira saber e dicir do P. Feijoo. (Cunqueiro 1981, pp. 94-95).

Estou enteiramente de acordo con esta valoración de Cunqueiro. Para min, un simple afeccionado ó século XVIII, é significativo que nun coñecido e recoñecido *Diccionario de Literatura* (Gullón 1999, I. p. 521), o autor da voz *Feijoo*, Miguel García-Posada, só cite, na bibliografía, o libro de Otero Pedrayo.⁴

Otero Pedrayo, presidente de Galaxia, institución á que legou, testamenteiramente, os seus bens, dereitos de autor incluídos, non sei se sempre encontrou na editorial a comprensión debida para a edición de certas obras súas, aínda inéditas algunhas (relatos, fundamentalmente), regaladas a Domingo García-Sabell e hoxe en poder das súas herdeiras.

Chegou a cobrar algo polos seus libros á editorial Galaxia, que era a súa casa e a súa causa? Nos epistolarios que coñezo non hai, ou non recordo, referencias *ad hoc*. Neste, hai unha carta que debe terse en conta, a do 30 de xullo de 1953 (§ 96), na que lle ofrece á editorial un libro de éxito comercial, a terceira edición da *Guía de Galicia*, esa alfaia do xénero. Publicouse (1954), tivo éxito de público, pero ignoro se don Ramón percibiu a “participación económica que me deixe botar un traxe e un paraugas”, humorada que non sei como interpretou o seu devoto amigo Fernández del Riego.

Algunha vez don Ramón suxeriuulle a Galaxia, a través de Del Riego, obras ambiciosas e non alleas a un xénero literario moi próximo ó das guías, comercial por conseguinte. É conmovedora a tímida suxestión que lle fai en 1962 a Del Riego: “Non sei si Galaxia ten pensado nun novo libro polo ano Santo Compostelán. Si eu tivera un coche, unha segredaría, un fotógrafo e un dibuxante facía unha Guía completa dende Roncesvalles á Porta Santa” (§ 248, 7/XI/1962).

---

4 Quizais a alguén lle estrañe que non cite un libro maxistral de Gregorio Marañón, *Las ideas biológicas del Padre Feijoo* (Madrid: Espasa-Calpe, 1962). Quero pensar que o señor García-Posada o omitiu por non abranguer a totalidade do labor intelectual do sabio ourensán.

Que libro maxistral se perdeu sobre o Camiño de Santiago! Non sabemos se Del Riego contestou a esta ambiciosa e moderna proposta ou se a consultou cos mentores de Galaxia (Piñeiro, García-Sabell, Isla...). Era difícil, para eles, conseguir a axuda das caixas de aforro para unha obra deste autor e destas características? Non ignoramos que Del Riego e os poucos homes que dedicaban horas e horas á editorial estaban case esmagados polo traballo cotián, e que esta empresa (en galego?) saía un pouco dos vieiros do labor tradicional. Pero é emocionante a moderna proposta de don Ramón Otero!

8. DON RAMÓN, COMO “UN VENCIDO DA VIDA”, COMUNÍCALLE A FERNÁNDEZ DEL RIEGO, NO ANO 1969, QUE PENSA SUICIDARSE

En efecto, desde Santander, o día 21 de agosto dese ano (§ 349), xa cumpridos os oitenta e un, don Ramón escíbelle a Fernández del Riego a carta menos imaxinable, sobre todo para aqueles que coñecían ben o seu carácter e a súa ideoloxía, que era a dun crente fervoroso moi comprometido co seu ideario católico. Nesa carta, histórica na epistolografía hispana, comunícalle ó seu vello amigo, de 56 anos, que “he andado entre el suicidio —sin énfasis— y la búsqueda por la mínima alimentación de una muerte que tenga todas las exteriores apariencias de ser natural”.

Antes de entrarmos no contido da carta, imponse facer referencia a outro feito insólito: o idioma no que foi redactada, o castelán, idioma nunca utilizado por don Ramón neste epistolario tanto en tempos de bonanza como nos tempos de tempestade. Convén que a reproduzamos.

Mi distinguido amigo:

Hace tiempo deseaba conferenciar con Vd. Se trata de un esencial, de un “terminal”, problema de conciencia. Como en Galicia, en los últimos meses, no se presentó ocasión de visitarle a Vd. me decido a importunarle con esta carta. Sin perjuicio, contando con la benevolencia de Vd., de saludarle personalmente antes de la Festividad de los Fieles Difuntos.

No debo ocultarle que pensé en consultar mi “caso” con el ilustre Doctor García-Sabell de Santiago. Luego medité que tal vez el genio o carácter muy sistemático y propenso a las magnas y sutiles arquitecturas del pensamiento características del ensayista santiagués no fueran apropiado para un problema muy concreto y personal.

Me fué aconsejado un moralista, más cerca de las pequeñeces humanas y pensé en Vd. Es como saludar a Descartes y confiarse en Montaigne. Con lo que, contando de antemano con la venia de Vd, paso a decirle...

Que apareciendo inmediatos el dolor, asco y cansancio, miedo y desesperanza de la vejez, porque ya he trapuesto el cabo de los 80 y aún los ululantes arrecifes de los 81, he andado entre el suicidio —sin énfasis— y la búsqueda por la mínima alimentación de una muerte que tenga todas las exteriores apariencias de ser natural. Bastaría la página genial que al suicidio dedica mi genial maestro Schopenhauer para apartarme de tal aparatosa y teatral solución. Queda la segunda. La probada por grandes y puros filósofos de la antigüedad; el irse muriendo, sin dolor ni escándalo, el reducir metódicamente el alimento y el sueño.

Esto sentado, mi pregunta y consulta se limitan a pedir a Vd., como profundo conocedor de la naturaleza humana, un método nuevo, conciliador pero exigente, de manera que en seis u ocho meses, antes que se cumplan los dolores de la extrema vejez, pueda descargar del fardo pesado y cruel de la existencia mortal a este su agradecido amigo y s.s.

Ramon Otero Pedrayo

Quen lea con atención esta páxina e coñeza un pouco a personalidade do autor, sabe ben que non se trata dunha broma ou rexouba que lle gasta a un amigo. Por certo, a carta, en principio, estaba pensada para o doutor e ensaísta Domingo García-Sabell, ó que evita por cartesiano. Decide confesarse, decide “ir á consulta” dun “moralista más próximo a las pequeñeces humanas”, como o vello amigo Francisco Fernández del Riego. Non existe, entre os papeis de don Ramón, a resposta de Del Riego, e todo fai supoñer que nunca se escribiu. Dada a natureza do contido da carta, hai que supoñer que Del Riego, na primeira ocasión que se lle presentou, conversou persoalmente con el, xa trasladándose a Trasalba, xa a Ourense. Non esixía menos a cuestión.

Sen saírmonos do presente epistolario, imos seleccionar textos que nos permitan coñecer o estado de ánimo de don Ramón antes de 1969 e que, dalgún xeito, nos ofrecen imaxes que fagan algo menos sorprendente a cavilación daquel 21 de agosto. Nun dos primeiros, despídese, do “caro amigo”, deste xeito: “Escribo na galería. Penso docemente no pasamento” (§ 141, 3/VIII/1957). Aínda non fixera os 70 anos, estaba en activo na súa cátedra de Santiago, se ben aínda estaba baixo a lousa da perda de súa nai, falecida había cinco meses. Quizais non hai escritor galego tan vencellado á figura materna como don Ramón, e a proba está nos dous volumes de *Cartas á nai* editados por Patricia Arias Chachero e Mónica Pazos Martínez (2007). Sabe alguén dun epistolario semellante?

No mesmo ano (baixo a mesma lousa?) acláralle ó “querido irmán”: “Eu xa non son de iste mundo. Voume retirare a Trasalba, a adicarme ó estudo das nubens. No fondo do curazón, dóeme todo” (§ 147, 27/X/1957). Dous anos despois, rógalle ó “querido amigo”: “Non deixe de me escribire algunha vez. Preciso de compañía nistas lúas de desalento” (§ 187, 11/X/1959).

Próximo ós 80 anos, déixanos lacónicas reflexións máis preocupantes: “Estou desexando enteirar os 80 e afundirme na preparación da derradeira paz” (§ 327, 11/II/1968). O 13 de marzo de 1969 (§ 343), acabados de facer os 81 anos, escríbelle ó seu “querido amigo e lembrado mestre”: “Saio á rúa con medo. As miradas engaiólanme como a un vello lión, e miro nos ollos das xentes como botan a conta: 76, 77, 78, 79, 80, 82... E a Morte ri, e a Morte goza. A morte, miña amiga e amada”, texto co que Patricia Arias anota a carta do 21 de agosto. No mesmo ano, don Ramón acláralle a Del Riego: “Eu conforme envellezo, parezme andare atoutiñando nun infindo deserto valeiro” (§ 355, 24/XII/1969).

Eu asistín, en 1968, á homenaxe que se lle tributou en Compostela co gallo do seu oitenta aniversario, acto no que falou, *in extenso*, coa forza da súa vitalidade intelectual despois dun xantar como os que compartiu, tantas veces, con Del Riego. Que lonxe estaba eu de sospeitar que, por aquelas datas, xa falaba da Morte, como amada, e xa facía reflexións sobre a forma de suicidio menos escandalosa! Hoxe, moito máis versado na súa vida, carácter e obra, quizais lle teña que dar a razón ó Ramón Piñeiro que, nunha carta moi sagaz, retratou a don Ramón como un home, no fondo, melancólico, dimensión, quizais, máis importante que o seu vitalismo, o seu humor e os seus pulos hedonistas. Apelo a este retrato de Piñeiro no intento de entender algunhas das palabras que Otero Pedrayo emitiu desde 1957, preludio, ó seu xeito, da insólita carta sobre o suicidio.

9. OTERO PEDRAYO E DEL RIEGO ANTE A ESQUERDA (MARXISMO, SOCIALISMO...)

Ábrese o presente epistolario cunha carta de 1934 na que don Ramón lle fai saber a Del Riego que hai que expulsar do galeguismo “todo canto cheire a socialismo e marxismo”. Supoño que Del Riego, no espírito do que, logo, sería o Frente Popular, se contestou este alegato, faríao con non poucos matices.

É certo que en Galaxia, no grupo dirixente, o “anticomunismo” (termo moi xenérico) estivo moi presente, dun xeito especial en Ramón Piñeiro, asunto sobre o que me teño pronunciado, como mínimo, en dous libros meus (1983 e 2002). Non por iso Piñeiro deixa de ser grande, de feito unha das grandes personalidades intelectuais do noso século xx, como é grande, inmensa, a personalidade intelectual de don Ramón Otero Pedrayo, o escritor máis importante que deu Galicia, na miña opinión, desde a morte do padre Feijoo (1764). Hai que adentrarse na súa cosmovisión e nas súas crenzas relixiosas para entender os xestos e os textos que foi emitindo ó longo da súa vida antes e despois do 36 e tratar de recoller neles un humanismo espiritualista que, de ningún modo, debe ser rexeitado por teorías máis centradas na materialidade económica e social da historia. Todo isto, nun polígrafo de asombroso talento literario, presente, mesmo, en cartas de circunstancias.

Agora ben, neste limiar, do que se trata é de termos en conta as cartas de don Ramón e de don Francisco que fan referencia ás distintas formas de socialismo coas que bateron nas súas vidas.

Retranca moi oteriana hai na carta en que se opón á escolástica da economía (§ 259, 6/III/1963) e metáfora oteriana é a que emprega para retratar o emigrante galego en Montevideo Jesús Canabal, “de la Banda Oriental”, razón pola que “me non entendeu” (§ 345, 26/IV/1969).

Don Ramón, certamente, era un pouco alérxico á dimensión social da narrativa, tanto que foi capaz de escribir sobre *Xente no rodicio*, de Neira Vilas (1965): “Moi ben os contos de Neira Vilas e moi axustada e verdadeira a doutrina do prólogo [de Del Riego], mais a visión do labrego está infestada de sectarismo social. Hai outro cerne e outras gorrias e vivencias” (§ 291, 24/IV/1965).

A ampla obra narrativa de don Ramón está ateigada de campesiños, de traballadores do campo (labregos ou non), xentes do rural que, en non poucas ocasións, protagonizan situacións propias do que me atrevo a chamar “églogas feudais”, expresión que reclama unha defensa pola miña parte. O ideal da vida da aldea para don Ramón é a do fidalgo ilustrado, de bo corazón, arredor do cal caseiros, criados, mandadeiras e xornaleiros viven con certa paz sen facérense preguntas “sociais”, respectando de boa fe ós amos, que, cando algún dos subalternos destaca pola súa intelixencia, e as circunstancias son propicias, procúranlle estudos no seminario da diocese ou, con menos frecuencia, un posto modesto na administración vilega. Isto, formulado dun xeito moi lacónico, parece ser o ideal

dos fidalgos e dos amos máis gratos ó pensamento de don Ramón, sempre respectuoso, desde arriba, cos de abaixo, cos que come, se é preciso, na mesma mesa.

En moitas obras de don Ramón, sobre todo posteriores a 1939, como o presente epistolario, abundan os reproches a certos campesiños “modernos”, aqueles que, lonxe da harmonía da lareira dos fidalgos, consomen licor café nas tabernas, gaban as “virtudes” das vilas, blasfeman arreo ou só pensan en emigrar. Xente desta fasquía, en ocasións, serviu na casa grande de Cima de Vila, como aquela “criada nosa” á que don Ramón e a súa esposa, nun xesto dos fidalgos de antes, foron despedir a Vigo cando marchou “a Bos Aires” (§ 29, 24/XI/1948).

Cartas hai nas que reconece que “temos admirables criados” (§ 168, 28/X/1958) pero noutras non evita a crítica, sempre contida, como era o seu estilo: “Houbo pouco millo e todo o papan os criados” (§ 152, 18/XII/1957). Ás veces, perde a contención: “... agora teño outra xente en Trasalba. Serán ladrós como todos. Pro eu estou canso” (§ 401, 30/X/1972). Moito antes, e referíndose, en xeral, ó campesiñado, opinaba: “Case non falo. Os paisanos ou están tolos de ambizón e diñeiro ou se volveron cursis. Xa prefiren a pescadilla ó porco” (§ 161, 3/V/1958).

Caseiros e xornaleiros moito tiveron que perturbar, en Trasalba, a vida de don Ramón como escritor, nomeadamente desde 1957, ano do falecemento de súa nai, responsable, no “pazo”, de organizar os labores agrícolas e as tarefas domésticas. Está por escribir, polo miúdo, a biografía de don Ramón como amo dunha casa grande e de montes, viñedos e veigas que puñan en evidencia que o señor xa estaba noutro tempo histórico.

Volvéndomos á sensibilidade social de Otero Pedrayo, hai un texto no que se retrata de corpo enteiro: “Querido e lembrado Del Riego: Unha aperta. Deseio que ben logo se calme a porfía laboral que ten que tragner trubados ós bos veciños de Vigo” (§ 399, 21/IX/1972). Trátase, nin máis nin menos, da folga de quince días que protagonizaron decenas de miles de obreiros da cidade de Vigo, que chegaron a paralizar, nunha acción deseñada e organizada, conxuntamente, polo Partido Comunista e Comisións Obreiras, protesta socio-laboral (e política) que xa pertence á nómina das grandes protestas operarias da Europa do século xx. Non sei se don Ramón, tan atento “ós bos veciños de Vigo”, tiña noticia dos argumentos laborais dos manifestantes, da durísima represión policial, dos centos e centos de traballadores despedidos e das torturas inflixidas a non poucos dos militantes obreiros. Cónstame que, de sabelo, tales feitos

mancarían o corazón daquel home de ben, daquel home esencialmente bondadoso, tamén por principios. Agora ben, sería triste que a historia só tivese que beber en fontes tan minimizadoras dos acontecementos (“porfía laboral”, “ós bos veciños de Vigo”). Porque, en plena ditadura franquista, máis dunha vez, os familiares ou amigos dos represaliados se dirixiron a don Ramón, conscientes do seu prestixio, moderación e autoridade moral, para que as autoridades reinantes fosen clementes cos represaliados. Nalgún caso, os seus bos oficios foron eficaces (coa colaboración de Filgueira Valverde reduciu o tempo de cadea do mestre de Lalín Jesús Golmar).

Aínda así, non debemos omitir un fragmento, moi especial, da carta de don Ramón a Del Riego do 10 de setembro de 1963 (§ 267), este:

Vde. poderá informarme de quen son us presos galegos, e ó parecer galeguistas, detidos na cadea de Vigo por ter pedido en favor de Julián Grimau? Quero dicir si son galeguistas. Pois recibo unha carta datada do 12 de xulio e depositada na posta arxentina o 27 de agosto pra que interpoña meu “grande prestixio” pra a súa liberdade. Firman con outros Avelino Díaz, “Laxeiro”, Marcos de Abeleda, Lorenzo Varela... Cecaís estexan xa libres.

Coñezo ben a carta, que se xestou na Federación de Sociedades Galegas e que foi redactada polos asinantes comunistas (Lorenzo Varela, Ramón de Valenzuela...), os cales, como noutras ocasións, solicitaron a sinatura de nomes doutras ideoloxías, galeguistas nestes caso (Avelino Díaz, “Marcos da Abeleda”...). En efecto, houbo algúns detidos en Vigo, todos comunistas, por repartiren “octavillas” a favor do dirixente comunista antes de que un tribunal militar o condenase o 20 de abril de 1963 á pena de morte. Entre os detidos figuraba David Álvarez Carballido, labrego e reloxeiro que regresara de Buenos Aires había un ano.⁵ A don Ramón sorpréndelle, con razón, a cronoloxía da carta: datada o 12 de xullo e “depositada na posta arxentina” o 27 de agosto, mes e medio despois. Nesta data, David, o responsable da acción política, xa estaba

---

5 Sobre David Álvarez Carballido (San Martín de Suarna, A Fonsagrada, 1922 - 2017) existe un magnífico libro de conversas gravadas polo filólogo Antón Santamarina, paisano seu, que eu prologuei. Titúlase *Memorias dun loitador antifranquista. O testemuño do comunista David Álvarez Carballido* (Alvarellos Editora, 2018).

na prisión de Carabanchel. Sorpresa terán algúns lectores cando don Ramón pregunta “si [os presos] son galeguistas”.

Del Riego contesta decontado, o 13 de setembro (§268), nestes termos:

Na miña opinión, debe rachar, e dar por non recibida, a carta de que me fala. O mesmo fixeron outros amigos. Trátase dun xogo pouco craro ó que non debemos prestarnos, inda que algúns infelices, como Avelino Díaz, andan metidos nil inxenuamente.

Nesta altura, aínda o home máis esquerdista de Galaxia, Fernández del Riego (anos despois afiliado ó PSG), era vítima de certos tópicos anticomunistas.

A don Ramón, sen perder a súa inconmensurable grandeza (e a súa “fidalga” elegancia), mancáboo (mellor, sobresaltáboo) calquera actividade cultural na que participasen “comunistas” (tivesen ou non carné, dato, obviamente, ignorado por el). Na carta do 21 de setembro de 1972 refírese á *Gran Enciclopedia Gallega*, que estaba a dar os seus primeiros pasos en Santiago da man do editor asturiano Silverio Cañada e da que fomos nomeados coordinadores Fernández del Riego, Basilio Losada e mais eu e na que se lle asignaba a don Ramón, o Patriarca indiscutible, a presidencia. Así lle escribe nesta data a Del Riego, un dos codirectores:

Quixera que Vde me dixer o seu sentir e información sobre [...] a nova *Enciclopedia de Galicia*. Eu, si a Vdes. lles parés ben, traballarei en artigos, poucos, do meu gosto. Non se esquezan, o editor e outro seu amigo, os que me gabaron, dixéronme que Vde. está moi ledo e entusiasmado ca empresa e os moitos traballos que me cangan e soa. No tocantes á dirección non hai *que esquecer a forza dos que todo o alumean ca lámpada proletaria e nos procurarán unha Galiza, nos seus millores degoiros, acesa cara ó sol comunista* (§ 399, cursiva, miña).

Sobre esta obra colectiva existe un volume coordinado por Christine Rivalan Guégo co título *Gran Enciclopedia Gallega (1974-1991)* (2016), no que se ofrecen abundantes datos sobre a xestación deste corpus enciclopédico. En 1972, don Ramón escíbelle a Fernández del Riego manifestándolle dúas preocupacións: que el non quere asumir moitas responsabilidades de traballo e que teme que, na dirección desta empresa intelectual, haxa persoas amigas da “lámpada proletaria”, aquelas que “nos procurarán unha Galiza [...] acesa cara ó sol comunista”. A quen podía referirse? Un dos membros do equipo de coordinadores, Basilio Losada, nunha entrevista de 2004, declaraba:

Propuse [a Silverio Cañada] que formase un Comité coordinador con un máximo de tres personas. Dije que las idóneas eran Xesús Alonso Montero y Francisco Fernández del Riego porque cubrían un espectro muy amplio, desde el Partido Comunista al galleguismo cultural... (2004, p. 251).

Ignoro se don Ramón tiña noticias de Perfecto Conde Muruais, xefe de redacción da *Enciclopedia* nos primeiros anos e activo colaborador nas tarefas de preparación. Perfecto Conde fora alumno meu no Instituto de Lugo e non estivo alleo ó Partido Comunista naqueles anos. Supoño que estes dous nomes, Alonso Montero e Conde Muruais, foron os que suscitaron a reflexión anti-comunista que don Ramón, metafisicamente antimarxista, lle trasladou a Del Riego, un dos coordinadores da *Gran Enciclopedia*, empresa coa que estaba “ledo e entusiasmado”.

10. POÉTICOS SIGNOS VENUSINOS NA PROSA EPISTOLAR DE DON RAMÓN OTERO PEDRAYO CONFIADOS A UN INTERLOCUTOR QUE ERA “UN MARAVILLOSO SENSUAL”

De “maravilloso sensual” caracteriza don Ramón a Fernández del Riego xa nunha das primeiras cartas, a do 10 de xullo de 1946. É a este interlocutor ó que lle fai confidencias que, en ningún caso, imaxinamos no epistolario con Ramón Piñeiro ou con Xaime Isla, moito menos afíns e cómplices en certas mundanidades; quizais algunhas destas confidencias estean presentes nalgunha carta a Domingo García-Sabell.

É mágoa que non se conserven, fonogrficamente, algunhas das conversas sostidas por Del Riego e Otero Pedrayo, que non foron poucas, sobre todo nos xantares dos primeiros anos da posguerra. Neses xantares, os dous sós (na Caniza, en Ourense...), ademais de lembraren os irmáns e amigos mortos ou no exilio, atopaban, nas dilatadas sobremesas de copa e puro, moitos momentos para as facecias, a rexouba e o divertimento. Exercían, naqueles anos de tanta tristura histórica, o dereito ó esparexemento, indispensable para sobreviviren. Lonxe a conversa da erudición literaria e das lembranzas dos amigos idos (algúns deles, nomes sagros), don Ramón e Fernández del Riego transitaban por vieiros ós que os seus espíritos non eran alleos, porque ambos os dous, sendo diferentes,

coincidían de cheo nos goces da existencia cotiá, os da mesa e os de Baco. Quizais nalgún máis na retórica da conversa.

A carta que suscita estas observacións data do 3 de outubro de 1960 (§ 211), véspera de san Francisco, santo patrón do seu interlocutor, a quen nunca esquece nesas datas. É carta pouco extensa pero moi representativa do estilo literario de don Ramón, incapaz de redactar unha carta protocolaria nin de repetir os enunciados das escritas en ocasións semellantes: incapaz de non facer literatura. Escribe don Ramón desde Santander, onde pasa uns días, como todos os anos, con Fita e coa familia dela:

Meu querido e admirado amigo:

Apertas, moitas apertas. Estou soio, escaustrado, desterrado. Cada serán morre pra min afogada na copa cruel da badía. Mañán ben cedo entoarei miñas gabanzas franciscás! *Pater amabilis, pater admirabilis*. E por Del Riego irei ós arcos de Dóriga, onde aínda hai unha taberna ilustre e aculatada, e por Vde. paparei un biscoito da Liébana e dous vasos do branco cuias cepas chantaron os penitentes nos prerrománicos abrentes. Lembranzas a todos. Moitos saúdos de Fita. Penso estare en Trasalba polo dazaioito de mes.

Eiqué devalan lucidías, douradas e valeiras xornadas. Traballo un pouco na Menéndez Pelayo. Onte disfróitei de unha boa información da polémica de Monescillo e Montero Ríos. Velleces! No fondo soio me interesa *a simpatía de algunha rapaza papoiña*, a filosofía lírica e as galegas soedás povoadas de amizades. Non esquezan o vedraio de Trasalba a prol de se evaporare!

San Francisco, pra Vde., saudade de perfeición, bágoas de amor, un cenobio das Cíes... Despois a comenza de whisky, as *omelettas* de solpor, os rodaballos *grillées*, o primeiro porco macerado en saudades de souto e ermo, o flan clerical... *et sic de caeteris*. [...]

Infundas lembranzas e saúdos a Evely. Sempre o amigo vello
R. Otero Pedrayo

Co estilo rexoubeiro doutras cartas de tema gastronómico, don Ramón retrata, en poucas palabras, a condición de comellón do seu amigo, compañeiro de tantos xantares. Estaba tan admirado das facultades de Fernández del Riego para as boas e abastadas mesas que xa antes o retratara en tres composicións,⁶ algunha con versos inesquecibles. O poeta rabelésiano de Trasalba comeza os

---

6 Son as que levan os números 33, 63 e 79 no volume *Poesía* (Otero Pedrayo 2010).

versos da “Marcha triunfal”, que arreda, en parte, a métrica do poema homónimo de Rubén Darío, deste xeito:

¡Xa vén o Del Riego!
 Xa se escoitan seus rexos marmelos
 maxinando chapar omelettes e roxas centolas e do rancho os podentes lombelos.
 Xa é —fame e sede e saber requintado—
 o epicúreo scholarca e pontífico do manxar escolleito e pousado,
 o Petronio dos viños orxiásticos, o arcidiago dos loiros biscoitos no vello tostado.

Son os “épicas xantares” dos que don Ramón, ás veces, foi coprotagonista.

Pero neses xantares, ás veces, entre grolo e grolo, saía o tema de Venus, grato a Del Riego, como lembran cantos o trataron con algunha amizade. Non podía ser doutro xeito sendo, como foron, tan amigos, tan cómplices, tan confidentes. Por iso, don Ramón só en Del Riego encontrou o interlocutor, paroleiros polos effluvios de Baco, co que mesmo el, desde a altura do seu pedestal simbólico, podía facer leves incursións nese territorio daquela tan perigoso. Non falo do Otero Pedrayo estudante en Madrid, solteiro; falo do don Ramón xa casado, de vocación monógama e cunha concepción católica da vida, que estaba nas antipodas das extralimitacións tan frecuentes nos homes casados daqueles tempos; tamén, en certos contextos, nas conversas, a anos luz do antimachismo de hoxe.

Resulta, non obstante, que don Ramón —o Patriarca, o Símbolo patrio— non era alleo a dúas realidades que moven, en boa parte, o mundo: a beleza da muller e o amor, escríbase con minúscula ou con maiúscula. Por moi católico, por moi leal ás leis da Igrexa, ninguén é xordo a esta canción da vida, nin sequera don Ramón que, moi consciente da súa significación e do apoucado daquela sociedade, nunca emitiu signos, *coram populo*, comprometedores. Sen dúbida, de novo, o ateneísta Ramón Otero leu aqueles catro versos maxistrais do Arcipreste de Hita:

Conmo dize Aristóteles, cosa es verdadera:
 el mundo por dos cosas trabaja: la primera,
 por aver mantenenencia; la otra cosa era
 por aver juntamiento con fenbra placentera.⁷

---

7 Para os versos do *Libro de buen amor* teño en conta a edición de G. B. Gybbon-Monypenny (2003, pp. 123-124).

Un Gramsci de hoxe diría que as dúas grandes forzas que moven o mundo están sinaladas no verso 3 (grato a Marx) e no 4 (grato a Freud). Son os versos encabezados, no *Libro de buen amor*, pola epígrafe “Aquí dize de cómo segund natura los omnes e las otras animalias quieren aver compañía con las fenbras”.

Os versos da primeira cuaderna vía e os vinte restantes esquecen a realidade da “mantenencia” (prescinden de Marx) e céntranse en Freud, no sexo, se ben desde un punto de vista machista, totalmente androcéntrico.

omnes, aves, animalias, toda bestia de cueva
quieren segund natura compañía siempre nueva,
e quanto más el omne, que a toda cosa se mueva.

Para algúns resultará abraiante que Juan Ruiz, clérigo do século XIV, faga as dúas afirmacións da primeira estrofa (aínda que axiña elude explicitarse sobre a “mantenencia”), mais cómpre termos en conta que el non quere pasar por autor desas ideas, que toma, e así o expresa, dunha autoridade case suprema daquela, Aristóteles, astucia coa que o Arcipreste resolve o seu problema. Hai máis: Aristóteles non dixo, exactamente, iso: a “fenbra placentera” existe aínda que esa realidade algúns escritores a oculten, disimulen, enmascaren ou eviten. Neste epistolario persoal —moi lonxe dunha declaración *coram populo*— don Ramón Otero, sen faltar ó decoro da súa persoa cívica e das súas sólidas crenzas relixiosas e eclesiásticas, emite, para alguén que se chama Francisco Fernández del Riego, signos que, polo que sei, nunca emitiu para outros amigos, non menos amigos pero doutra febra vital.

Na carta que suscitou estas esquemáticas reflexións, don Ramón comúncalle a Del Riego que “no fondo”, só lle interesaban, ademais da “filosofía lírica” e as “galegas soedás povoadas de amizades”, “a simpatía de algunha rapaza papoíña”. Escribe don Ramón esta carta cando xa vai camiño dos 73 anos —un vello, daquela, “vedraio”, di el— un día no que pasou horas consultando libros na biblioteca Menéndez Pelayo (Santander), quizais servidos por unha mocíña, auxiliar de bibliotecas, que lle chamou a atención pola súa condición de “papoíña” (nova, por tanto, e unha miguiña inocente e simple, que isto significa o adxectivo “papoíña”, que alguén, menos delicado, traduciría por “parviña”). Máis ou menos “parviña”, achegáballe libros a aquel lector tan especial, tan sabio, que non podía evitar —nin quería probablemente— ollala con atención e agradecer “a simpatía” que lle regalaba. Que diría Fita, a súa “vedraia” esposa, desta

efusión, “a simpatía de algunha rapaza papoíña”? Que diría, noutro sentido, Ramón Piñeiro? Estou convencido de que, en conversas posteriores, Del Riego rexoubou un chisco con don Ramón Otero sobre aquela efusión e, moi probablemente, parolaron sobre a semántica de “papoíña”, adxectivo que aparece en varios libros de don Ramón.

É o don Ramón que, uns anos despois e tamén en Santander, na praia, informa a Del Riego que “Pasan por os areás de Dóriga rapazas de onda e sal” (§ 229, 18/VIII/1961). É o mesmo don Ramón que lle regala, en Ourense, a unha profesora do Perú un exemplar da súa *Guía de Galicia* e a quen decide nomeala dun xeito trobadoresco: “unha xentil peruana branca e pensatible” (§ 228, 13/VIII/1961). É moito máis elocuente, verbo do que nos ocupa, a carta escrita desde Ourense o 13 de marzo de 1969 (§ 343), xa cumpridos os 81 anos:

Meu querido amigo e lembrado mestre:

Unha aperta. Chove moito. Iso góstame. Quen me dera ter 25 pra amar, nistas chuvias, nos recantos das Rías Baixas, unha donda mocíña, triste e voluptuosa, grave e cél[t]ica no enxergar, ardente e melancónica na Pasión!

Parece falar o mozo de 25 anos que, en Madrid, voraz e enciclopédico lector no Ateneo, solteiro aínda, non foi alleo a certas mundanidades.

Oito anos antes (cumprira 72), nunha carta na que lle comunica a Del Riego que acaba de xantar, en Trasalba, con “Silvio [Santiago] e a dona”, a modo de inciso (na miña opinión), estampa esta reflexión: “Son dinos de amor e respecto os namoros dos vellos, son adeus metafísicos, son pura paixón” (§ 214, 26/X/1960). Proíalle ó vello profesor algo no seu corazón? Papoíña ou non, rapaza ou non, existía, no amplo escenario de admiradoras que o trataban, algún nome que suscitase estas palabras? Se alguén soubo ou sospeitou algo foi Fernández del Riego, que tiña, entre as súas virtudes, a da discreción e a da lealdade a don Ramón Otero Pedrayo.

Despois do dito, estou plenamente convencido de que sería un interesante e fermoso traballo debuzarse, na obra de ficción de Otero Pedrayo, sobre o que fixeron non poucos dos personaxes ante a realidade do amor e ante as mulleres, novas ou menos novas, que protagonizan as súas novelas e os seus relatos. A incursión que veño de facer, que debe terse en conta, é distinta pero quizais complementaria. É don Ramón, o mesmo don Ramón (non un ente literario de

ficción) quen opina, opinións que, estou convencido, só emitíu para alguén moi especial na súa vida: Francisco Fernández del Riego.

11. VARIA

Hai outros temas que os futuros estudosos de Otero Pedrayo e Fernández del Riego, partindo deste epistolario, terán que ter en conta. En realidade, o dito sobre certos escritores, galegos ou non, terá que ser rexistrado e examinado, tamén para entendermos mellor ós autores destas cartas. Por outra parte, en non poucas páxinas deste riquísimo epistolario, abundan os datos e as pistas para mergullármonos en feitos moi significativos da historia cultural de Galicia nos anos da posguerra, anos protagonizados por tantos e tantos nomes, algúns moi ilustres.

Quizais non sexa desaxeitado comezar este capituliño final polo de Domingo García-Sabell, protagonista en bastantes cartas. Na do 25 de outubro de 1956 (§ 130), poucos meses antes do falecemento da nai de don Ramón Otero, da súa venerada nai, xa moi quebrada na súa saúde, o noso escritor, aínda profesor en Compostela, confésalle ó seu íntimo Del Riego: “Soio na casa de Sabell atopo acougo e dita”. Tamén lle confesa que, nesas datas, “as noites en Trasalba son impresoantes” ante o cadro formado polo “quínqué aceso, a monxiña pregando docemente, miña nai adormecida cas manciñas en cruz, ou lembrando seus tempos cunha vociña baixa de fontela”; Don Ramón xa sabe que asiste ós últimos días da case centenaria nai e, aínda así, é capaz de falarlle a Del Riego dunha alegría moi fonda: “O domingo derradeiro, en Rianxo —fun con Domingo e os Baltar, estivo Filgueira— tiven unha das meirandes emociós da miña vida”. Non hai hipérbole no das “meirandes emociós”, porque o Rianxo de que fala na carta é a casa de Castelao, habitada polas irmás, Teresa e Xosefina, ás que don Ramón, aínda non tendo coche, visitaba moito, como un deber amical e patrio. Quizais foi un dos poucos que, nos primeiros anos da posguerra, non só as visitou senón que lles escribía ademais de lembralas tantas e tantas veces. Probablemente, a emoción tamén se debe ó feito de que o acompañante é García-Sabell, que non había moito ingresara na familia galeguista.

Ás veces, García-Sabell e Fernández del Riego comparecen xuntos nalgunha carta. Xa citamos, *in extenso*, aquela na que don Ramón, que non ten

máis de 70 anos, failles saber: “caso de desaparecemento conxunto de Fita e mais eu, lle non entreguen a casa a ninguén máis que García-Sabell e Vde., que xa comprirán meus desexos. Graciñas” (§ 174, 31/I/1959).

É nesta carta onde don Ramón lle fai a Del Riego unha confidencia erudita que non lle fixo a ninguén máis, que eu saiba:

Non me rife: aparezo nos carteis como autor de unha parte do libro de unha zarzuela! Foi onte estreada en Ourense. Estou avergoñado. Fai 15 anos o mestre Vide, unha boa persoa, diume un texto de un Enrique Zás, que xa morreu, pra que o arranxase. Fixen un arrombamento de calquer xeito, salvando da morte a case todos os que morrían. Non falar do caso! O teatro cheo. Din que a van levar polo mundo. Debía calar, pro pros amigos non hai segredos.

Como se di na correspondente nota, a zarzuela, *Miñatos de vran*, acaba de publicarse (2022), o que, na miña opinión, non honra a traxectoria literaria de Otero Pedrayo pero si ofrece un dato máis sobre a condición vulnerable do Patriarca, incapaz de dicir que non a decenas e decenas de demandantes de prólogos ou a alguén, como neste caso, que, polo feito de ser “boa persoa”, o compromete nunha empresa literaria bastante estrafalaria.

Nas presentes cartas, hai noticias moi aproveitables, sobre a magna *Historia de Galiza* que dirixía don Ramón por encarga de don Manuel Puente, pouco despois da morte de Castelao, sementador da idea. Foi empresa á que don Ramón lle dedicou centenas de horas e que lle deparou algúns desgustos cos colaboradores; empresa —cómpre lembralo— sobre a que nunha ocasión, falando de retribucións, fixo esta afirmación tan oteriana: “Eu non quero nada” (§ 258, 4/III/1963). En carta anterior tocaba unha cuestión capital: “Quén fará a historia da língoa? Iglesia Alvariño estaba ben disposto a refacela. Penso si quezais Isidoro Millán González-Pardo” (§ 227, 12/VIII/1961). Texto a ter en conta. En efecto, como refire Patricia Arias na correspondente nota, “os mecenas americanos”, ante o “espírito derrotista” de Aquilino, rexeitaron o seu capítulo sobre a lingua galega, capítulo —infórmanos don Ramón— que o propio Aquilino estaba disposto a refacer. Pero Aquilino morrera había días, o 29 de xullo de 1961. Por iso, don Ramón suxire outro nome, o de Isidoro Millán, catedrático de Grego no Instituto de Pontevedra, a quen, polo que sei, non se lle asignou a tarefa. Triste consecuencia: a *Historia de Galiza*, a *Grande e Geral Estoria*, como lle chamaba o seu director ás veces, non nos ofrece, nos tres tomos preliminares,

os únicos publicados, o capítulo da lingua, tan fundamental na concepción dos “mecenas americanos”. Don Ramón aínda petou á porta de Aníbal Otero, que declinou a responsabilidade (Alonso Montero 2008, pp. 25-39).

Non escasean neste epistolario os nomes de escritores non galegos, proba, unha vez máis, da inmensa curiosidade e da ampla formación intelectual de Otero Pedrayo. Dous días despois da morte de José Ortega y Gasset, confíalle a Del Riego: “Estou cangado, tristeiro, elexíaco... Dóeme moito o pasamento de Ortega. Soio falei con il unha vez na vida, no tren” (§ 116, 20/X/1955). Na carta, brevísima, hai tres liñas máis sobre un texto, de tema pondaliano, que lle envía. Incluso Jean-Paul Sartre, no seu verdadeiro perfil, aparece nunha carta de 1960 (cantos, en Galicia, o coñecían?) na que se define ante Del Riego nestes termos:

Tamén estou espranzado ca xuntanza de Galaxia. Penso unha cousa: deixar a presidencia. Son un vello humorista⁸ e malencónico, non atino ca lingua e ritmos da xente de hoxe. Miñas verbas soan como a frase de Voltaire e Fenelón no circo dos amigos de Sartre (§ 214, 26/X/1960).

Tamén pagaba a pena, nun estudo sobre don Ramón, escoller as páxinas, bastantes, nas que hai referencias ós “nenos da guerra”, se se me permite a expresión: Xosé Manuel Beiras, Gonzalo Rodríguez Mourullo, Ramón Lorenzo, Xosé Luís Franco Grande, Ángel Blanco Losada, Xosé Manuel López Nogueira, Manuel Vidán Torreira, Xosé Luís Méndez Ferrín, Antonio Concheiro Caamaño, Isidoro Millán, Pilar Pereira, Xoana Torres..., todos eles alimentados polo lume inicial da heroica editorial Galaxia e todos eles orientados conceptualmente por aquel insólito e abnegado catedrático (sen cátedra) que se chamou Ramón Piñeiro López. Así o entendía don Ramón Otero Pedrayo. Eu finalizo este prólogo, un tanto incompleto, cunhas palabras do Patriarca do 4 de xullo de 1960 (§ 204):

Cada día me doe máis o non morrere en Sant-Iago [...] Dos nosos de Sant-Iago, soio estaba Ramón Piñeiro [...] Boeno, tamén Beiras, o da Rosaleda, home bon e contente. Xa tardeiro tiven a legría de abrazar a Méndez Ferrín e outros rapaces.

Despois da derrota do 36, don Ramón abrazaba neles o futuro.

---

8 Inda non que non hai dúbidas sobre a transcripción da palabra *humorista*, tras varias lecturas, os autores deste traballo consideran oportuno constatar que pode tratarse dun lapsus de don Ramón por *humanista*.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Montero, Xesús (1983). *As palabras no exilio. Biografía intelectual de Luís Seoane*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Alonso Montero, Xesús (1991). *Informe sobre a lingua galega (presente e futuro)*. Vilaboa: Edicións do Cumio.
- Alonso Montero, Xesús (2000). *Oteriana*. Ourense: Fundación Otero Pedrayo.
- Alonso Montero, Xesús (2002). *Ramón Piñeiro ou a reinvención da cultura galega*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2006). *Laio polo irmán ausente. Castelao no epistolario de Otero Pedrayo e outras voces*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2007). *Os escritores galegos ante a guerra civil española (1936-1939)*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2008). Para a biografía lingüística de Aníbal Otero: da súa relación con Otero Pedrayo, “*A mi dizen quantos amigos ey*”. En: Esther Corral Díaz, Lydia Fontoira Suris e Eduardo Moscoso Mato, coords. “*A mi dizen quantos amigos ey*”: *homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 25-34.
- Filgueira Valverde, Xosé e Otero Pedrayo, Ramón (2009). *Epistolario*. Pontevedra: Museo de Pontevedra. Ed. de María Jesús Fortes Alén.
- Gullón, Ricardo, dir. (1993). *Diccionario de literatura española e hispanoamericana*. Madrid: Alianza Editorial.
- Otero Pedrayo, Ramón; Carballo Calero, Ricardo (2020). *Polos camiños das horas. Epistolario de Ricardo Carballo Calero e Otero Pedrayo*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.368>
- Rivalan Guégo, Christine, ed. (2016). *Gran Enciclopedia Gallega (1974-1991). La forja de una identidad*. Xixón: Trea.

Criterios de edición

Patricia Arias Chachero

A totalidade das cartas incluídas neste volume transcribíronse tentando reflectir con fidelidade o texto orixinal. As modificacións realizadas limítanse a adecuar a acentuación gráfica ás actuais normas ortográficas da lingua galega e a revisar a puntuación, procurando facilitar a lectura dos documentos.

Con vontade de non entorpecer a lectura unificouse o formato das datas e suprimíronse os cabezallos impresos, ó entender que nada aportaban.

Os corchetes empréganse para reconstruír termos, letras ou sílabas que faltan ou para reflectir as palabras de lectura e transcripción dubiosas, neste caso, indícase a dúbida cun [?]. Sempre que foi preciso, os corchetes usáronse tamén para a reconstrución das datas no corpo da carta.

Marcamos en cursiva o subliñado que Ramón Otero Pedrayo empregou para destacar algúns termos, normalmente unicamente palabras. Despois das abreviaturas empregamos sempre punto e as maiúsculas aparecen seguindo os criterios actuais.

Mantivéronse as construcións agramaticais ou incorrectas pois entendeuse que reflecten a lingua dos correspondentes. Ó final dalgunhas das cartas transcribíronse as notas engadidas por Fita ou por Evelina así como sinaturas de amigos ou achegados.

Nas citas a pé de páxina respectouse a lingua e a ortografía empregadas na publicación recollida na bibliografía. As referencias bibliográficas a xornais, revistas e publicacións periódicas aparecen unicamente a pé de páxina, non na bibliografía xeral.

Epistolario

Edición e notas: Patricia Arias Chachero

I

Trasalba, agosto 1934¹

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Meu amigo e irmán:

Somentes dúas verbas dende ista gasalleira soedade trasalbina pra lle dar as grazas pol'o seu artigo no *Pueblo* encol do meu libro.² Iste, non valendo gran cousa, siñifica un esforzo e, pol'o de agora, soio por Vde. foi recollido, aínda que no ton por demais garimoso propio da súa bondade e amizade.³ Eu ben quixera falar nos xornaes dos outros libros de Vilar e Carballo⁴ (belamente, faino Vde. do de Castelao)⁵ e non'o fago pol'a fradernidá que me xunta, ditosamente, cos autores.

Coido chegado un tempo de libros e folletos. A prensa galega en conxunto dá noxo. Mire ise *Pueblo* emilianista⁶ e vulgarote. A forza de libros podemos ir comprindo ca concenza nosa de galegos. Engadamos un seu. Non se mate demasiado pol'os xornaes. Vde. pode faguer cousas estupendas no libro,⁷ i-o libro, por riba de todo, fica.

Da política non sei que pensar. Penso si hai que botar fóra todo canto cheire a socialismo e marxismo. Cecais non estea lonxano o día do trunfo de unha xerarquía verdadeira. Sería, se houbera un pouco de lóxica, a de Vdes., os mozos galeguistas.

Que tal chegan cabalgando as néboas pol'os montes? Ise val é ditoso. Eu lémbrome moito d'il.⁸

Apertas de seu irmán,

R. Otero Pedrayo

1 Inda que esta é a primeira carta que conservamos, segundo conta o propio Francisco Fernández del Riego (1988, p. 9), el e don Ramón coñecéronse nos anos trinta: “Era polo xaneiro do ano 1932. Celebrábase unha xunta de membros sobranceiros do Seminario de Estudos Galegos en Santiago. Entre os concurrentes figuraba, xa que logo, Otero Pedrayo. Presentáronmo —non lembro agora quen— naquela circunstancia. El andaba polos cuarenta anos de idade, e eu polos dezanove. Falou arreo nesa ocasión, e eu apenas fixen outra cousa que escoitalo, fascinado polas súas palabras. Aproveitando unha pausa, formuleille temesiñamente, algunhas inxenuas preguntas. Respostounas

decontado con aquel seu xeito ricaz de se expresar. Decateime, por síntomas moi leviáns, que me cobraba simpatía. A partir de entón, no decorrer dos anos, fumos facendo de a pouco —pesie a diferenza de idade— un íntimo e fondo sentimento amistoso”.

- 2 O artigo, titulado “A romeiría de Xelmírez”, novela que acababa de ver a luz na Editorial Nós, apareceu na páxina 12 do xornal mencionado o 16 de agosto de 1934. Del Riego remata o eloxioso texto afirmando que é unha “novela ou ensaio de impresión fonda e de eispresión alada, Otero ergue cô il outro moimento ao Xenio galego, á Cultura e á ialma da sua Patria”.
- 3 “Era pola bondade do seu corazón e a teimosía dos seus afectos, un virtuoso da amizade. Todo o animaba coa súa presenza. Teño de lembrar sempre a bondade, a candura daquel home non contaminado da vulgaridade e eximido de todo egoísmo” (Fernández del Riego 1988, pp. 23-24).
- 4 Entendemos que se refire a *Os evanxeos da risa absoluta: anunciación do antiqxiote. Folk-drama da sinxeleza campesina* de Antón Villar Ponte, editado ese ano pola editorial Nós con debuxos de Castelao, e a *O silencio axionllado* de Carballo Calero, imprentado na mesma editorial tamén en 1934.
- 5 Ese ano, Castelao publicara en Nós dúas das súas pezas narrativas máis importantes, *Retrincos* e *Os dous de sempre*. Del Riego dedicoulle un amplo artigo a esta última o 22 de agosto de 1934, en *El Pueblo Gallego*.
- 6 O adxectivo refírese a Emiliano Iglesias, representante pontevedrés do Partido Republicano Radical de Alejandro Lerroux, un partido dereitista, famoso daquela polos numerosos escándalos de corrupción en que se viran envoltos os seus líderes.
- 7 Fernández del Riego, con 21 anos acabados de cumprir, inda non tiña publicado libro ningún. Non o fará ata quince anos despois, cando aparece *Cos ollos do noso esprito* (Alborada, 1949).
- 8 Refírese á terra natal de Francisco Fernández del Riego. O correspondente de don Ramón dixo: “Tratou un día da miña vila natal, e sorprendeume coas faiscentes evocacións históricas do mosteiro e das súas orixes. Coñecía moi ben o seu entorno xeográfico, e sabía do seu clima e dos seus cultivos. O val de Lourenzá éralle familiar, como tamén o mindoniense” (Fernández del Riego 1988, p. 115).

Xusto un ano antes da redacción desta carta, en agosto do 33, sendo deputado nacionalista, Otero Pedrayo visitou Mondoñedo para pronunciar un mitin no Principal Cinema. Presentouno o mozo Álvaro Cunqueiro, representante daquela do grupo galeguista da vila. Pasou algúns días na vila, mais non nos consta que Del Riego estivese presente (Arias Chachero 2022, p. 19).

2

Sant'Yago, 12-maio-1936

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Orense

Meu querido e admirado irmán:

Escríbolle co esclusivo obxeto de lle orixinar molestias. Desexaba que vostede me enviase datos bibliográficos e todas cantas noticias tivese encol da persoalidade e da obra de Faraldo.¹ Sempre, claro está, que vostede non necesitase ises datos pra utilizalos nalgún traballo pensado. Diríxome a vostede, porque Risco² —a quen me dirixín denantes— apuntoume a suxerencia de que vostede tivese os datos de que il carecía. Intrésame cada vegada máis a figura de Faraldo, e por eso ando en procura de todo canto co il garde referencia. Matino en que si está na súa man o axudarme niste respeito, o fará deica onde poda.

Lin a súa derradeira obra, *O mesón dos ermos*, con gran detimento. A pesar de todo canto digan,³ penso honradamente que é das súas obras máis acabadas. Deleiteime na súa lectura e sentín nela un estilo máis coidado e máis limpo aínda que nas anteriores. A vostede débelle Galicia todo canto de moderno, galego i europeo ten a súa prosa. E ademais o legado enorme de esa obra ímproba que lle está donando.

Na carta que recibín de Risco dime algunhas cousas tan verdadeiras que me fixeron refreisionar muito. Eu quérolle muito a Risco e sinto por el unha fonda admiración.⁴ Ás vegadas trabúcase, pero as máis das veces ten unha clara visión e, dende logo, sempre autoridade pra decir o que di.⁵ Os que temos pranteados graves problemas de concencia cada día vivimos máis fóra da realidá. Gracias a Deus que deica agora non me vîn “honrado” con ningún cárrego de xestor gubernativo. É o único que non teño que botarme en cara.

Pra o día 15 elixerán novo Reitor da Universidade. A loita será antre Novo Campelo⁶ e Iglesias.⁷ Calqueira dos dous que resultase elixido sería perxudicial pra o galeguismo, claro que sempre Iglesias sería o mal menor.⁸ Eu, si desexo ardentemente que o Estatuto se plebiscite é porque a Universidade nosa se diñifique e vaian a ela, pra galeguizala centificamente, os prestixios do país. En fin, ollaremos o que suceda.

Reciba unha forte aperta do seu bo amigo e irmán na Patria
Del Riego

S/C- Curros Enríquez, 12

- 1 Del Riego estudou a figura de Antolín Faraldo Asorey (1822-1853), pai do provincialismo, en varias das súas obras. Entre as máis coñecidas están *Antolín Faraldo. Un precursor* (Galaxia, 1978) e *Antolín Faraldo: o gran soñador* (Xerais, 1998).
- 2 “Da *Teoría do Nacionalismo Galego* de Vicente Risco (1884-1963) [...] tira o convencemento definitivo de facérese galeguista, ideoloxía política á que non vai renunciar o resto da súa vida e pola que traballará de moitas maneiras, dende diversas orientacións e lugares” (Mascato 2023, pp. 33-34).
- 3 Inda que non resulta posible saber a que se refire exactamente, podemos anotar que o primeiro de abril aparecera na portada d’*El Pueblo Gallego* unha breve nota comentando o libro. O pequeno texto, sen asinar, limitábase a sinalar que “hace la número veintitres de las que ha publicado en menos de diez años”. Indica ademais que “es una obra de ambiente rural” e que “el prestigio literario excepcional del autor y, sin duda, el mérito de la obra, reflejo de una Galicia viva y dramática, aseguran al nuevo libro de Otero Pedrayo una gran acogida”. Nas páxinas do mesmo xornal, ocupáranse tamén da obra Augusto María Casas, o 2 de maio, e Ánxel Fole, o 10 dese mesmo mes.
- 4 “Admiraba en Risco o universal da súa cultura, a mestría na crónica periodística. Particularmente, a condición de teórico do movemento político-cultural que tentaba fomentar a orixinalidade específica de Galicia. Souben da súa propia voz o contido do ensaio *Nós, os inadaptados*. Deumo despois a ler, antes de que tivera publicidade [...]. A súa etapa última caracterizouna unha crise depresiva, un case total desentendemento co seu propio pasado” (Fernández del Riego 2003, p. 177).
- 5 En 1935 Vicente Risco entrara a formar parte de Dereita Galeguista. En febreiro de 1936, cando o PG acorda incorporarse á Fronte Popular, Risco e outros sete afiliados ourensáns de relevancia abandonan o Partido. Segundo Fernández del Riego (1990, p. 103): “O Partido Galeguista fixou a súa posición fronte á Dereita Galeguista. O que esta significaba expresouno Risco nunha carta de resposta a outra que eu lle dirixín. Decíame que nela sería todo o ‘visible’ que eu quixera, pero todo menos ‘cabeza’. Manifestábame que non volvería ser cabeza de nada na súa vida: «Gastei vinte anos, os mellores da miña vida no choio. Dei canto podía dar: toda a miña enerxía mental, vital e sentimental, e, o que é

máis, tódalas miñas ilusións. Desque fiquei expremido e escurrichado, outros se encargaron de torcer o vieiro por onde lles pareceu, e eu fun abandonado aínda por aqueles que pensaban coma min. Non me pesa do un, nen me laio do outro. Pero coído que non se me pode pedir máis, e que teño dereito, polo menos, ao meu outro».

“No 6 de maio do 1936 —continúa del Riego—, manifestábame que, contra todo o que se dixera, o pleito chamado de dereitas e esquerdas era vital para Galicia. Porque, ao seu ver, era o pleito entre a Galicia galega e unha Galicia desgaleguizada, por libre que puidera ser. «Un partido sen confesionalismos nen católico foi o que eu quixen ao comezo. Mais sempre tería que ser polo menos respeitoso do sentemento católico dos máis dos galegos, e posiblemente dos máis dos galeguistas. Non estar a favor, pero polo menos non estar en contra [...] Desde o momento en que se ingresou no Frente Popular, xa se solidarizaba un coa conduta abertamente anti-relixiosa deste». Na mesma carta engadía que, con toda certeza, non habería troque de rumbo no Partido Galeguista. Que despois do plebiscito seguiríase transixindo”. Agardamos que a pertinencia do texto desculpe a extensión da nota.

- 6 O médico Antonio Novo Campelo (1878-1948) foi, entre 1931 e 1936, catedrático de Terapéutica e secretario e decano da Facultade de Medicina de Santiago de Compostela.

Como ten explicado o profesor Xesús Alonso Montero (1997) o 14 de decembro de 1931, Florencio Delgado Gurriarán publicou en *El Heraldo de Galicia* de Ourense, un longo poema satírico titulado “Carta de Guan de la Era al doutor Nuevo Campito”. Servíndose do castrapo, Gurriarán reprochalle a Novo Campelo a súa actitude lingüística prexuízosa, abertamente antigaleguista e contraria ao “Instituto de Galicia” en clara alusión ao Seminario de Estudos Galegos. A composición, que paga a pena ler, inclúe versos coma os que seguen:

Demos me coman,
 mala centeja me partía,
 se moita ración no tiene
 al decir, qu'aquela fala
 qu'andan a hablar catro vellas
 es cousa feia e pasada
 cousa pouco destengüida,
 moi rústeca e nada goapa.

- 7 Luís Iglesias Iglesias (1895-1977), científico especializado en entomoloxía. Na altura en que foi escrita esta carta era presidente do Seminario de Estudos Galegos, no que ingresara en 1926. Dez anos despois, ao aceptar o cargo de reitor da universidade compostelá, deixou a presidencia do Seminario. Sucedeuno Otero Pedrayo, que foi presidente da

institución durante aproximadamente seis semanas, ata o inicio da guerra civil (Arias Chachero 2023b).

- 8 En marzo dese ano, o anterior reitor Ricardo Montequí Díaz de Plaza, renunciara ao seu cargo para trasladarse a Madrid, onde acababa de aceptar un novo posto. As eleccións reitorais que seguiron foron duras e polémicas. Novo Campelo, o representante do conservadorismo españolista, resultou inesperadamente derrotado por Iglesias, que aceptara presentarse contra a súa vontade. Antonio Novo Campelo acadou 16 votos e Iglesias, 22.

3

Salamanca,¹ 18-octubre-1937²

Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Mi admirado y querido amigo:

En ese su retiro soledoso y amado,³ podrá —tranquilo el espíritu— mejor que antes, sepultarse en lecturas preferidas y dedicarse al estudio del lenguaje griego. Yo le recuerdo en los instantes menos propicios, con el afecto de siempre.

Ahora, aquí, releo a los místicos castellanos, y descubro notas, para mí hasta ahora inéditas, en la obra de Fray Luis. Este paisaje que se me corre a la vista me lo da él en tres líneas, una lira, un verso solo, un adjetivo. Recuerdo el otoño, el incomparable otoño en la Oda a Grial,⁴ y es este otoño vivo, castellano, inconfundible que comenzamos a vivir. La propia llama sonora de valores rítmicos aflora en su prosa. La comparo con la del otro Fray Luis —de maravilloso orador—,⁵ con la de Santa Teresa —de voluntad intuitiva e iluminada— y con las nuevas, hermanas, de Unamuno y Juan Ramón.

Las horas se me hacen lentas e interminables y ya no me quedan libros, que no hay en las librerías. Por eso recurro a Vde. ¿Le sería difícil dejarme *Dante vivo* de Papini, y *La esfera y la cruz* de Chesterton? Se los agradecería infinitamente porque tengo verdadero interés en releerlos.

¿Como van esos estudios del griego? Lo imagino poseído del mismo bondadoso optimismo de siempre y en la mejor situación de ánimo.

Saludos a su madre y señora, y un fuerte abrazo para Vd. de

Del Riego

- 1 Nótese que esta é unha das poucas cartas do epistolario redactada en castelán. Otero recorre a esta lingua o 21 de agosto de 1969 en carta certamente singular e no testamento que acompaña a epístola do 31 de xaneiro de 1959.

Tal e como o propio Del Riego contou nas páxinas d’*O río do tempo* (1991, p. 121), ao estourar a guerra e tras unha temporada agochado incorporouse a filas en Compostela. Logo dunha temporada en Sevilla, trasladárono a unha “batería antiaérea. Integrábanse catro cañóns dun barco de guerra alemán, que motorizaran para actuar en terra. Marchamos cara Salamanca, onde estaban situadas as pezas. Ao chegar, ordenáronnos que as montásemos no Teso dos Pizarrales. A misión da batería consistía en protexer das incursións da aviación republicana, á cidade na que Franco tiña establecido o seu Cuartel Xeral”. Mentres durou a instrución, os soldados durmiron e comeron no convento dominico de San Esteban.

- 2 O *Diario da guerra* de Francisco Fernández del Riego, redactado durante a contenda e publicado pola editorial Galaxia en 2023, comeza en maio de 1938, tempo despois da redacción desta carta.
- 3 Otero Pedrayo acaba de ser expedientado e afastado do ensino. A Orde, ditada pola Junta Técnica del Estado, está datada o 21 de agosto de 1937. En carta asinada o 19 de setembro dese mesmo ano, confésalle a Filgueira Valverde: “Yo vuelvo a Trasalba. Allí pasaré todo el invierno. Aunque no tengo sillón frailer, leeré clásicos latinos y el viejo Séneca” (Filgueira e Otero 2009, p. 106).
- 4 Refírese á Oda XI de frei Luis de León dedicada ao licenciado Juan de Grial. A composición, abertamente horaciana, inclúe versos coma estes: “El tiempo nos convida/a los estudios nobles”, que é precisamente o que está facendo don Ramón en Trasalba. A escolla do poema non é en absoluto, inocente. Tampouco o son as referencias posteriores. A composición de Unamuno podería moi ben ser “Mi Salamanca”, cidade desde a que escribe o soldado Del Riego.
- 5 Refírese a frei Luis de Granada.

4

Trasalba (Barbantes, Ourense), 3 do outono 1944¹

Sr. D. Francisco Fz. del Riego en Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Hoxe, unha dozura emzoada nas cousas —nos bimbios, nas serras, nas nubens, nos cabazos deixados no eido— sinala as vísperas de San Francisco, seu santo, pol’o qu’e lle mando co istas liñas escritas no chedeiro d’un carro —*plaustrum per emtumnalibus liminibus carrentem*—² unha aperta afervoadada con lembranzas ao seu irmán S. Lorenzana.³ Miña seródea carne pecadora non ten méritos d’abondo, mais pol’a noitiña, na miña solaina, entoarei as preces:

San Francisce, pater amabilis

*San Francisce, pater admirabilis,*⁴

e verei na serra do Suído por onde se deitan ó sol os azues transparentes da Umbría.

Moitas cousas se din. A nosa lei é crara e xurdia: seguire en cerne formazón de carballos enchendo o ermo ca armunia qu’o vento forma nas nosas follateiras.⁵

Todo chega n’iste mundo. E chegou devolto o exemprar das *Palmas do convento* que xa fai tantas lunas lle prometín.⁶ Mándollo polo mesmo ou pol’o seguinte correo. É o soio libro meu que saíu case sen erros de imprenta. Din que na libraría de Afrodísio Aguado⁷ —Barquillo. Madrid— se recibiron algúns libros dos editados por nosos irmáns d’América.

Saúdos respetosos á súa dona,⁸ lembranzas a Valentín.⁹ Sempre seu,
R. Otero Pedrayo

1 Nótese que teñen pasado sete anos entre a carta anterior e esta. No amplísimo epistolario de Otero Pedrayo, consérvanse moi poucas cartas dos anos da guerra e dos primeiros da posguerra. A este respecto, Fernández del Riego (2003, pp. 180-181) indica: “Cando se produciu o alzamento de 1936, Otero Pedrayo foi afastado da cátedra de Xeografía da que era titular no Instituto de Segundo Ensino que agora ten o seu nome. Ademais de o destituíren, dérono de baixa no escalafón. Mantívoise digno na adversidade sen claudicar nin enfeblecer nas súas crenzas. A guerra civil marcou distancias físicas, forzada incomunicación entre nós. Porén non tardou en se producir o reencontro despois de rematada

a loita nas fronteas. Rexurdiu con intensidade a relación amiga. A laboría colaboradora abrindo novos camiños”.

“Foi esta a época na que Don Ramón frecuentou con maior intensidade o sistema epistolar, para se comunicar cos seus amigos e correligionarios. Escribindo cartas reverdeceu as súas condicións prosísticas en galego, e o seu pensamento ideolóxico. A forza de as escribir reiterou a súa maestría expresiva. Resultou, xa que logo, un importante exercicio literario e galeguizador” (Fernández del Riego 1988, p. 63).

- 2 “O carro que transporta ás portas do outono”. Como era costume no latín epistolar de Otero Pedrayo, nesta construción usa o ablativo no canto do acusativo esixido pola preposición *per*. O correcto tería sido: *per autumnales limines*. Agradecemos a tradución e a nota aos profesores Pedro Souto e Cristina Souto.
- 3 Broma amiga. Salvador Lorenzana era o pseudónimo xornalístico de Fernández del Riego.
- 4 Versos iniciais dunha coñecida oración dedicada a San Francisco de Asís.
- 5 Parece unha alusión velada; talvez tente transmitirle ao remitente que cómpre manterse firmes no compromiso que os une.
- 6 *Las palmas del convento (La novela del último trovador)* de Ramón Otero Pedrayo editouse na colección Hórreo da editorial Emecé, na cidade de Buenos Aires, en 1941.
- 7 Coñecida editorial e librería madrileña fundada en 1924.
- 8 Evelina Hervella Nieto (1908-2007), esposa de Francisco Fernández del Riego desde 1940. Coñecéranse en 1932, en Compostela, onde ela estudaba Farmacia e el Dereito.
- 9 Valentín Paz-Andrade (1898-1987). Tras rematar a guerra, Francisco Fernández del Riego trasladouse a Vigo grazas ao ofrecemento laboral de Paz-Andrade. Coa axuda deste comprometido empresario, ademais de como pasante de bufete de avogados, traballará como redactor en *Industria Conservera*, unha revista mensual, como voceiro da Unión de fabricantes de conserva de Galicia que, en 1944, ano de redacción desta carta, dirixía Antonio Massó e administraba Avelino Ponte. Ademais, neste mesmo ano Fernández dirixía *Industrias Pesqueras*, unha publicación quincenal, órgano da Asociación General de Industrias Pesqueras.

En conversa con Perfecto Conde (2018, p. 58) cóntanos como sucederon as cousas: “Licenciáronme e volví a Santiago xa como civil. Ao chegar dixéronme que aquí perigaba a miña vida e decidín marchar. Pensando, pensando, acordeime de Paz-Andrade, que era avogado en Vigo, represaliado tamén, que estivera deportado en Verín e alí buscábano os falanxistas [...]. Chameino por teléfono e pregunteille se podía traballar de pasante con el. Díxome que si”.

5

Trasalba, 15 do mes dos Santos 1944

Sr. D. Francisco Fz. del Riego en Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Íalle a escribir ao leer o fermoso artigo de Salvador Lorenzana sobre do meu ambizioso H^a del Padrón cando me deu unha “hiperestesia do pílores”¹ que me tolleu por dous días todol’os ánemos, como cousa de bilis tristeira e saturniana. Xa vou ben i-axudou a me sandar a súa gasalleira carta, gran meiciña e conforto, a amizade e súas testemuñas.

Vde. apricou ó meu libro americán unhas lentes demais optimistas. Recoñezo que ten certo pulo e brío, tremo aos disparates históricos. Estaría ben o diálogo n’ unha prosa arcaica mais non teño philología d’abondo. O seu artigo é o primeiro que fala d’ un libro cuia sorte e fortuna americáns descoñezo.

Falaremos moito en Ourense. Si non fóra porque n’ estes días está miña dona c’ unha irmá en Ourense e miña nai eiquí, ía eu a Vigo a procuralo. Pro tamén convén que Vde. viaxe un pouco. Estarei a agardalo no exprés do sábado, si chego a tempo no coche de Amoeiro. Si non, agárdeme no Roma. Teño entendido que o Miño está moi desorgaizado.² Non ll’ escribo máis porque quero proveitar un propio.

Saúdos moi afeitosos á súa esposa, recíbanos da miña nai e de Fita, e pra Vde. todo o agradecimento e lembranza de seu vello amigo de sempre

R. Otero Pedrayo

- 1 Termo médico que se utiliza na época para designar a sensibilidade excesiva e dolorosa. O píloro é a válvula que conecta o estómago co duodeno.
- 2 O hotel Miño, na actual rúa do Paseo, e o Roma, na do Progreso, foron dous coñecidos establecementos hostaleiros de Ourense. Del Riego (2003, p. 180) deixou dito: “Durante as miñas repetidas visitas ourensás, non deixaba nunca de asistir á tertulia do Roma na que compadecía imprescindiblemente o sonado escritor. Gustáballe que o acompañase nos paseos pola cidade”.

6

Trasalba, 29 Agosto 1945

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Remataba fai un instante de escribirlle a dedicatoria d'un exemprar da *Guía*¹ cando Fita chegou ca triste nova lida no xornal.² Agora máis que nunca o lembro e quixera estare cabo de Vde. Meu pai morreu fai 41 anos.³ Aínda o vexo entrar pol'a porta da casa co seu aire canso e sorridente de médico. Con tod'o corazón participo na súa pena. Isa sensación de orfo, e máis en Vde. que é mozo, non se esquence endexamais. Sabe como eiquí en Trasalba ten quen o imaxina n'iste loito e o acompaña nas soedades e nos impedos de door que vencen a todos os homes n'istes casos. Dend'agora ten Vde. con Compostela un novo vínculo. Que descanse en paz o bo difuntiño, pai de tantos fillos!⁴

Saúdos de Fita e d'entramos pra Evelina. E Vde., deica ll'escriba con máis calma, reciba unha aperta do seu admirador e fiel amigo de sempre e máis d'agora.

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese á segunda edición da *Guía de Galicia*, imprentada en Santiago de Compostela polos Sucesores de Galí nese mesmo ano. O volume, un dos máis populares do escritor, foi editado por vez primeira en 1926 pola madrileña Espasa Calpe. Cando se redactou esta carta, había ben poucos días que o libro estaba á venda e este comentario dá boa conta da complicidade que existía entre os dous correspondentes.
- 2 O 27 de agosto finou Vicente Fernández Díaz, pai de Fernández del Riego. O enterro e a cerimonia relixiosa celebráronse o día en que está datada esta carta, na igrexa convento das Mercedarias de Santiago de Compostela. O corpo foi soterrado en San Domingos de Bonaval.
- 3 O médico Enrique Otero Sotelo falecera o 28 de maio de 1904, cando o seu fillo adolescente estaba a piques de rematar a bacharelato.
- 4 O matrimonio formado por Vicente Fernández e Amada del Riego Fernández tivo once fillos.

7

Trasalba (Ourense), 2 Sep 1945

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Xa lle tiña escrito cando recibín a súa felicitazón pol'o meu Santo, que fundamente agradezo e máis maxinando o estado de esprito en que foi escrita. Supoño unha miña no seu poder. Ao millor teño o gosto de abrazalo logo, mais non é seguro.

Estou contento da *Guía de Galicia* soio porque din lugar ao artigo de S. Lorenzana no *Pueblo Gallego*¹ atal fermoso e sentido que é pra min o que debía ser o meu libro, sinalando un ideal que cecais, e con moito traballo, poda ser en parte alcanzado n'outras redaccións. Como dende Trasalba non é fácil, mandarei-lle a *Guía* cando baixe a Ourense con algún vagar.

Lémbrome moito de Vde. Eu sigo a miña vida recollida e traballadora con intermedios de priguizas. Teño novas de que se pensa n'un homaxe adicado a min en Sant-Yago. Estou desacougado co ista idea xenerosa e absurda e disposto a non aceptar. Aproveito a ocasión —e perdoe— pra pedir-lle que si algo din no *Pueblo* o silencien. N'iste sentido conviría lle falara a Castroviejo, pois a miña decisión é forte. Hai que evitar que se produza. Abonda un pouco de silencio.

Gracias. Saúdos á súa dona e [hirmán?]² e unha aperta de seu amigo e admirador

R. Otero Pedrayo

- 1 O artigo “Esquema geo-espiritual de Galicia”, asinado por Salvador Lorenzana, apareceu na cuarta páxina d'*El Pueblo Gallego* do 29 de agosto de 1945.
- 2 Quizais se refira a Antonio, irmán de don Paco, que por estas datas aprobou unhas oposicións en Madrid que o convertían en catedrático de Siderurxia e Metalurxia e en profesor na Escola Industrial de Vigo.

8

Vigo, 9-set-45

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Meu querido e admirado amigo.

Recibín as dúas cartas súas, que me produxeron fonda impresión. Mui de veras agradezo esas palabras de amizade i eispresivas de que tanto necesito nestes intres. Acabo de recibir un golpe rexo, tremendamente difícil de esquecer, porque neste caso a intimidade antre meu probe pai e mais eu saíase do corrente e do vulgar. Atópome cos nervos desfeitos, e cústame muito traballo afacerme á nova realidade. En taes circunstancias, palabras tan sentidas e desintresadas como as súas prodúcenme un conforto que dificultosamente podería determiñar.

Casi simultánea coa súa derradeira epístola chegoume a *Guía de Galicia*, orixinal e graciosamente adicada. Non teño por que manifestarlle a satisfacción que eisperimentei, pois de sobras a supón vostede. Tamén Valentín me leu a adicanza do exemprar que lle enviou a il que, por certo, estimou e celebrou grandemente.

Pol-o que levo ollado nas librerías, o volume está obtendo un enorme éisito. Soio na de eiquí, de Cervantes,¹ levaban vendidos fai días uns corenta exemprares. E nas de Santiago xa non digamos. É unha verdadeira lástima que non se houbesen cuidado un pouquiño máis da presentación e da impresión. Iste é un libro que debера ser editado por unha editorial de máis pulo e de solvencia.²

Xa tiña novas dise intento de homaxe que se iniciou en *El Correo Gallego*. Lin o artigo de Zeda,³ a adhesión de García Martí nunha nota reproducindo o seu pensamento encol da custión. Pensamento que, por outra parte, xuzgo mui atinado. No *Pueblo* falei no senso que vostede me indica e prometéronme que se silenciará todo o que se refira ao tema. Vin que no *Faro* trataba de secundar a iniciativa de Santiago un colaborador pra min descoñecido. Dende entón non se produxo ningunha cousa máis.

Bueno, e nada máis pol-o de hoxe. Saúde a Fita e á súa nai agarimosamente no meu nome e no de miña muller, e vostede reciba a aberta cordial e ademirativa devoción de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Coñecida librería viguesa na rúa Policarpo Sanz. Teodoro Martín, o seu propietario, abriu o establecemento en 1937.
- 2 É curioso o comentario. Moitos anos despois será o propio don Paco quen publique en Galaxia unha edición, moito máis coidada, da *Guía de Galicia*, libro que se convertería nun dos primeiros éxitos comerciais da editorial.
- 3 Nome polo que era coñecido José Goñi Aizpurúa (1908-1964) por aquel entón director d'*El Correo Gallego* e máis tarde de *La Noche*. Así o describiría o autor desta carta moitos anos despois (Fernández del Riego 1994, p. 197): “Era un tradicionalista basco, que se formara nos libros do noso paisano Vázquez de Mella. Foi extremadamente xeneroso, aberto ao labor das novas promocións”. Conta ademais que: “Alá polo ano corenta e tantos, sendo José Goñi director de *El Correo Gallego*, empecei a colaborar nese xornal” (Fernández del Riego 2018, p. 76).

9

Trasalba, 24 Sep. 1945

Sr. D. Francisco Fernández del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Ao chegar de Ourense atopo o regalo da *Revista Pesqueira*, ou “Alieútica”,¹ que recorrín con pracer. Ten a simpatía da foula e a mol lediza das formas dos rebaños de Proteo e súa fartura a soia que non esgotada pol’os Tintoretos garda pr’os pintores modernos os máis leviáns tons. Hai cousas que recordan a Tristan Corbière, fuxe o vello Glaucos ca coroa de Sargazos, asoma un branco homeiro de Cimodocea,² o polbo de cova cretenses, estadios mariños e as pesetas teñen outro son menos fénicio, algo tirrénico, augural e Uliseiro. Vin un anaco da miña *Guía dos descarriados* en fermosa “negrilla” dina de millor causa. Graciñas e apertas.

Temos falado hai tempo das lampreas. Mándolle isa nota pra que se entrefa un minuto. Aínda fallan por revisare algúns papeles. E confío en que aparecerá algunha cousa máis.

Quixera ire a Santander pros coméns do mes. Teño medo a Quereño³ e os montes de entre O Páramo e O Bierzo. Si ten ocasión mándeme unha notiña de

cando sai de Vigo barco da Transmediterránea, que ao millor decidimos a “vía húmeda”, inda que se aveciña o grave Réquiem franciscán das ondas.

Acórdome moito de Vde. e agardo que, co amor da familia e o traballo, irán devalando a unha melancólica aceptación e viva e doce lembranza as doores recentes.

Aos pés da súa dona e reciba unha aperta do seu amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Termo que en italiano, significa pesca. Otero Pedrayo refírese nesta carta á revista *Industrias Pesqueras*, que comezara a súa andaina o 15 de abril de 1927 baixo a dirección de José Barreras Massó. Como xa se anunciou en nota precedente, a publicación naceu coa vontade de defender os intereses do sector pesqueiro de Vigo e da súa bisbarra. Fernández del Riego ingresara na redacción en 1940 e tres anos despois fíxose cargo da coordinación da revista, que dirixía nominalmente un membro da Unión de Fabricantes de Conservas.

No número de setembro dese ano, na páxina 22, atopamos un artigo titulado “Los productos del mar en Galicia” que comeza: “En la *Guía de Galicia*, que recentemente ha reeditado el ilustre escritor D. Ramón Otero Pedrayo, se recoge una admirable síntesis de la geografía, de la historia, de la economía, del arte y la literatura de nuestra región. En diversos capítulos trata, con inimitable estilo, sobre las perspectivas de la riqueza de Galicia”.

- 2 Parece referirse a Glauco, un dos personaxes da mitoloxía grega. Estaba namorado de Escila e este amor provocou os celos e a ira de Circe, quen, enfadada, a converteu nun monstro espantoso. Gabriele d’Annunzio ten un texto titulado “La corona di Glauco” incluído no terceiro libro dos *Laudi del cielo, del mare, della terra e degli eroi*. A *cimodocea* é o xénero botánico de determinadas plantas mariñas e tamén o título dunha obra de Chateaubriand, escritor especialmente querido para Otero Pedrayo.
- 3 Lugar do concello de Rubiá, famoso, entre outras cousas, pola súa estación ferroviaria.

IO

Sant-Yago, 30-setembro 1945

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Meu querido e admirado amigo:

Ontes, unhas horas denantes de saír pra Sant-Yago, recibín a súa grata epístola. Falei deseguida coa Transmediterránea e dixéronme que cada semana saíen dous barcos de Vigo co rumbo que vostede indica. Sin embargo, o viaxe resulta mui pesado, posto que ocupa seis días, facendo escada en muitos portos do traieito. A meiodos da semana que vai a comezar tamén sae outro buque, da Compañía Soto Aznar, deica Bilbao. Iste, con menos tempo de inversión no camiño. De total-as maneiras, si deciden facer o recorrido por mar avíseme a data aproximada, pra que lles reserven praza na millor comunicación que poda atoparse.

Muitas gracias pol-as súas palabras afeituosas e pol-o interesante artigo que me remite prá Revista.

Ofreza os meus respetos e os da miña muller, pra súa nai e pra Fita, e vostede reciba a cordial e forte aperta de sempre, de

Fz. del Riego

II

Trasalba, 14 d'Outono 1945

Sr. D. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu lembrado amigo:

Débolle carta, dispense. Tiven moitos traballos e máis angustiosas serán d'agarda pol'a choiva. Semella enxoito o "Húmido radical" de Galiza. Com'o periplo atranto-cantábrico, con tod'o seu feitizo de salayos de ondas e luces de peiráns, é moi longo determinámos aturar o camiño de ferro. Saímos mañán pra estar catro ou cinco días en Madride e quince en Santander. De maneira que deica o 8 ou 9 do mes que vén non voltarei á miña vida demasiado orlada de

marxinalias en branco. Máis adiante xa lle comentarei sobre algúns traballos e temas que me preocupan.

Meus saúdos a súa dona e reciba unha aperta de

R. Otero Pedrayo

I2

Ourense, 25 de Abril 1946

Sr. D. Francisco F. del Riego

Mi distinguido amigo:

Recibimos con gran emoción su carta, y me complazco en contestarle. Ramón hubiera querido hacerlo, pero en la cama solo puede poner unas líneas con lápiz y a Vd. quiere escribirle con calma.

Hemos pasado un gran susto;¹ hoy hace un mes que sintió un ahogo, al parecer del corazón, y como cardíaco le están tratando, aunque no hay seguridad completa. Le obligan a un reposo absoluto, físico e intelectual, y así, desde que bajamos de Trasalba, lleva tres semanas en la cama con un régimen severo y desde que se acostó, sin ningún dolor ni alarma. Parece que hay idea entre los médicos que vaya a consultarse con Marañón y algún especialista en circulatorio.

Lamenta mucho no poder estar mañana 26 en el Carral, centenario de los fusilamientos.

Envía saludos a todos los amigos y respetos a su Sra. En mi nombre también, con recuerdos a su Sra. y afectuosos saludos de su affma.

M.ª Josefa Bustamante²

1 Ramón Otero Pedrayo atopárase mal o 14 de xaneiro. O 25 de marzo, dando un paseo, sentiu unha forte dor no peito que resultou ser unha trombose. Así lle fala o propio Otero Pedrayo a Valentín Paz-Andrade da súa doenza cardíaca, en carta datada pouco despois desta, o “26 de San Xohán do ano 1946”: “Eu sigo ca miña trombosis coronaria, dándome un pouco de pisto co ista doenza de nome tan bunito co que vou a tidoar unha novela cuio capíduo derradeiro será o da miña morte ou pasamento nun xardín de plantas farmacéuticas en que dominan as rubras dixitales [...] Tiña meio o convencemento de

morrer pola queda da folla do 1946, agora vouno deixando pra San Martiño do 48, ano que ha de ser de verdade crítico” (Monteagudo e Vicente 2012, p. 49).

- 2 María Josefa Bustamante Muñoz (1898-1975), familiarmente coñecida como Fita, casara con Ramón Otero Pedrayo o 6 de agosto de 1923 na súa vila natal, San Vicente de Toranzo (Cantabria).

I3

Vigo, 10-Xullo-1946

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas inxeniosas estrofas, ilustradas con alciprestes e campas.¹ Causáronme unha íntima satisfacción pese ao seu fondal pesimista —inusitado en vostede—, e todol-os amigos folgáronse na súa lectura.

Por aquí tivemos noticia cotián da súa doenza ao traveso de difrentes condutos, e xa pode supor a ledicia con que recibimos a nova da súa recuperación. En derradeiro termo, a rixidez imposta nos menús resulta secundaria, aínda tratándose dun maravilloso sensual como é vostede.²

E agora unha cousa. Teimamos, pra conmemorar o Día de Galicia, facer un álbum de orixinales manuscritos encol de difrentes temas de cultura galega.³ Dende logo, agardamos que nos mande co iste fin unhas cuartelas por una soia cara sobor dunha custión xeográfica que se lle ocurra. Outros desenrolarán puntos de historia, literatura, pintura etc. Os orixinales pegarémoslos i encadernarémoslos, e cecais fagamos despois copias a máquina deles.

Escribolle de présa porque istes días ando atafegado de traballo.

Garimosos saúdos á súa dona e á súa nai, e para vostede a forte aperta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Ignoramos a que versos se refire Francisco Fernández del Riego. Polo tema, podería moi ben tratarse do poema 74 de *Poesía* (Otero Pedrayo 2010, p. 263) no que vai contando en verso o percance. Comeza así: “Dies irae, dies illa, / tremor da mañán aquila / perto de Cima de Vila” e inclúe estrofas como estas: “O médico cardiograma / un funeral pentagrama / e doente cosmograma” ou “Xa non máis as paxarelas, / as filloas nas panelas / as chourizas con cachelas”. O simpático poema remata con esta estrofa de tres versos: “E con frase non galana / abrazos da miña entrana / pra Salvador Lorenzana”. O escritor era moi amigo de decorar cartas, textos e todo tipo de manuscritos con pequenos debuxos que facía el mesmo.
- 2 “Pesie á diferenza de idade, convivimos en tertulias e en reunións de irmandade fraterna. Quezaís o goce sensual que ámbolos dous compartíamos, contribuíra a selar, en certa maneira, unha fonda amizade” (Fernández del Riego 1994, p. 243).
- 3 Non nos consta que se fixese o álbum do que se fala nesta carta.

I4

Trasalba, setembro do 1946

Sr. Don Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu benquerido amigo:

Sempre está ben unha carta datada en Lourenzá, e máis sendo do maorazgo literario e padrón senlleiro d'aquiles vales docemente obedentes á curvatura da foula cantábrica. Eu lémbrome moito d'aquelas decoraciós de picos dos pazos, da vella liña da costa recuada detrás da planura de Reinante, e de moitas cousas...

Que dispón Vde. pra iste inverno? O outono, tempo de proieutos e ilusiós, pol'o menos cand'eu era mozo. E n'iste aínda o son e dígolle ás arterias coronarias que se limiten ao seu papel urbanístico-somático na circulación do sangue.

Teño ganas de velo. Saúdos pro matrimonio de Fita e de miña nai e, con meus respeitos á súa esposa, reciba unha aberta e o agradecimento por se ter acordado do cardeal catalán da Merced Redenzón de Captivos¹ de seu vello amigo e servidor de sempre

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Entendemos que se refire á Real Orde e Militar da Nosa Señora da Mercé e a Redención dos Cativos, máis coñecida como Orde da Mercé. Trátase dunha orde fundada en 1218, para a redención dos cristiáns cativos en mans dos musulmáns. Os mercedarios fan voto de pobreza, obediencia e caridade, igual que as demais ordes, pero ademais fan un cuarto voto: o de liberar outros máis débiles na fe, mesmo poñendo a súa propia vida en perigo. En realidade baixo o xogo de palabras agáchase o agradecemento por se lembrar do seu santo, o de San Ramón Nonato, mercedario de orixe catalá. Celébrase o 31 de agosto.

I5

MDCCCLXXXVIII
Vigo, 2-xaneiro-1947

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Meu querido e lembrado amigo:

Fai muito tempo xa que recibín unha carta súa, carta que chegou ao meu poder con dabondo retraso e, dende logo, misteriosamente, posto que vostede remesouna co meu nome á rúa da Paz, en Ourense. Con varias anotacións de carteiros, veu, por fin, parar ás miñas mans. Agora escribolle para lle pedir uns datos que agardo me remese á volta de correo.

Fai perto dun ano que ando traballando n-unha *Historia da literatura galega*.¹ Concebina coa idea de servir a quenes desexen coñecer a panorámica da nosa literatura, e busquen unha táboa de valores e un índice de problemas a tenor da sensibilidade do noso tempo. Estou satisfeito da laboura conquerida e coido que terá certo intrés, principalmente, porque é o primeiro que hai encol da custión, fóra dos ensaios limitados de Carré e Couceiro.² Vanna imprentar en América, a onde a remesarei tan axiña como dispoña duns pequenos datos que me faltan. Podería vostede decirme, con urxencia, o ano e o lugar do seu nacemento? E o de Risco, Castelao, Blanco Amor, Augusto Casas, Gurriarán, Montes, Carballo Calero, Montes e Arturo Espasandín.³

Fai uns días recibín carta de Bos Aires pra me comunicar que me concederan o premio de ensaios do concurso literario orgaizado pol-as Sociedades Gallegas pol-o libro *Cos ollos do noso esprito*, que presenteí a tal fin.⁴ O premio de tradución de poesía europea ao galego repartírono antre Gurriarán (tradución do francés), Tobío (do alemán) e Plácido (do inglés). N-isa mesma carta

indícanme a nova do seu viaxe a aquilas terras, en compañía da súa dona, cousa que me aledou muito.

Bueno, e nada máis. Póñame aos pés de Fita e da súa nai, e con afeituosos saúdos da miña muller pra todos vostedes, reciba a cordial aperta de sempre, de
Fz. del Riego

- 1 A *Historia de la literatura gallega* publicouse, en castelán, na editorial Galaxia en 1951. Como ben se ve nesta carta, a obra estaba concluída, en galego, en 1947. Moitos serán os estudosos da nosa literatura que beberán neste manual que, xunto a antoloxía consultada preparada por Del Riego algúns anos despois (*Escolma de poesía galega IV. Os contemporáneos*, 1955), serán, durante anos, volumes de obrigada consulta.

Un ano despois da redacción desta carta, en 1947, a *Historia da literatura galega* recollería o premio do certame organizado polo Centro Galego de Buenos Aires (Seixas Seoane 2021, p. 721). Mil pesos que, naqueles anos difíciles, foron de importante axuda para o escritor.

- 2 Eugenio Carré Aldao asinou *La literatura gallega en el siglo XIX* (1903) e *Literatura gallega* (1911) e Antonio Couceiro Freijomil, *El idioma gallego. Historia, gramática, literatura* (1935). Deste último dirá Fernández del Riego (2005, p. 251): “Nosotros habíamos observado muchas veces al erudito —fallecido en 1955— paseando su figura esquiva por las rúas compostelanas. Tuvimos ocasión de hablar con él sobre temas de nuestra cultura, y de escuchar de sus labios insospechados detalles que extraía con curiosa facilidad del arsenal de su memoria. Era hombre respetable, quizá o muy bien apersonado”. Ten razón cando afirma que o seu manual pretendía completar o traballo destes eruditos, téñase en conta a catividade do material existente nesta época para o estudo da nosa literatura.
- 3 Entendemos que se trata de Xosé Otero Espasandín (1900-1987).
- 4 O conxunto de ensaios breves *Cos ollos do noso espírito* publicouse na editorial Alborada en 1949. Nese ano, Del Riego presentáralo aos premios da Federación de Sociedades Galegas, e en maio de 1947 coñeceuse que o traballo fora premiado, tal e como se di nesta carta, xunto ao volume *Poesía inglesa e francesa verquida ao galego* de Plácido R. Castro, Lois Tobío e Delgado Gurriarán (Monteagudo 2021, p. 227).

I6

Trasalba (Ourense), 4 Febreiro 1947

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Sei con gran lediza e intenso contentamento do seu premio por o libro de ensaios —que ha ser cousa fina e xurdia— en Bos Aires, e moito me contento tamén pol'os queridos e lonxanos amigos. Do meu viaxe' falaremos cando nos vexamos en Vigo ou en Compostela, que ó millor non tardamos moito en nos vere. Iso qu'os viaxes, que tanto me prazen, non son hoxe pra as algibeiras dos señoritos de aldea, como eu son, derradeiros exemprares de unha casta desaparecida. E do proieuto —ou millor: o feito— da súa *Historia da literatura galega*, soio desexo leela, adispaciño, do xeito no que se tentan poucas cousas. Terá forza de esprito, proeiuición de ialmas e, ó millor, algunhas fallas nas datas, pois o traballo informativo é dificultoso e penoso. Por eso do que me pregunta soio lle podó responder sobre un con seguranza, que son eu. Tan amigo de Castelao e de Risco e non sei cando desabrocharon á vida! Sin falar de que isto dos anos é cousa moi delicada, e algús, como o Risco, oféndense. Poderíalle decir datas pouco máis menos, pro iso non pode ser. É precisa a esaititude das coordenadas xeográficas. As miñas son:

V-III-MDCCCLXXXVIII
AVRIA CALLAICORVM

Bótelle a conta!

O Risco debeu nacer no Mayo do 1885, e por o mesmo tempo Castelao.² Escríballe ó Risco —Chinchilla, 5 Madrid, ou Normal nº 1—; ou pregúntelle ó seu irmán Antonio, que vive en Vigo, funcionario no Banco Hispano Americano, ou no de Bilbao; é o Banco que dirixe (en Vigo) un fillo de Don Eladio Rz. González, na calle de Colón... Dos outros soio teño ideas neboentas. Augusto Casas vive en Barcelona (funcionario do Goberno Civil), Caspe, 143... Sinto non poder compracelo. Isas cousas non ispirare confianza completa. Un amigo meu mercando con moito entusiasmo a *Geografía de Galicia*, de Carreras Candí,³ ou dirixida por ise señor, abríndoa e vendo que na parroquia de Castrelo

de Miño se collía millo en cantidade pra figurar na *Geografía*, quixo deseguida desfaguerse dela por aquil pequeno erro. Ademais da historia compría un “Vademécum” estilo agencia de inxeneiro, cos nomes, as datas, as fotos, moi rexo e pequeno e garimoso libro.

Eu teño riba de min moitos traballos. Xa veremos de que xeito se van desengradando. Teño grandes desexos de falar con Vde.

Saúdos de miña nai e de Fita pra o simpático matrimonio, os meus moi respetosos pra súa dona, e unha aperta con nova e quente enhoraboa de seu vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 O verán de 1947 Otero Pedrayo viaxará a Buenos Aires en compañía da súa esposa, convidados polo Centro Galego para participar na celebración do Día de Galicia.
- 2 Vicente Risco, compañeiro desde a infancia, nacera o 1 de outubro de 1884. Resulta curioso que don Ramón ignore este dato. Castelao naceu o 30 de xaneiro de 1886.
- 3 *Geografía General del Reino de Galicia*, dirixida por Francisco Carreras Candí, editada en Barcelona, en 1936. Consta de seis tomos.

I7

Trasalba (Ourense), 23 Mayo 47

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Hoxe chegou ben tardeiro o correo que rube de Barbantes¹ adispaciño por as encostas froleadas por onde n'outro tempo baixaba don Ventura de Figueroa² a pescudar os niños das mociñas papoiñas da Ribeira. Quíxose facer agardar por a grande lediza que me trouxo co seu fermoso artigo,³ no que somentes está demáis o meu nome. Con pór no seu canto unha interrogante ou unha presunzón de futuro, houber sido perfecto. Iso arelei, quedando a meio camiño engayolado no lirismo das paisaxes e das ialmas que pasaron com'o luar por as

fontelas, soio son merecente d'un recordo como intuitivo e vago. Iso non ten que ver ca amizade. Sempre me teño xulgado home ditoso apesares de certas aparencias. Non hei sélo contando amigos como Vde.? A simpatía dos mozos é a meirande legría da miña vida, un fortalecemento, unha fartura que non pode amingoar. Meirande do que os dons dos libros son os da amizade.

Escríbolle un pouco apresada, a lus do quinqué decimonónico,⁴ pra non perdere o coche de a mañá. O 13 por a noite estiven en Vigo. Camiñei a meia mañán seguinte pra Pontevedra e Santiago. Alí comprometéronme pra unha conferencia na Asociación da Prensa, que será no Círculo Mercantil. Fai tempo non desentrou unha conferencia. Escollín “El concepto del hombre y de la dignidad de la naturaleza humana en los escritos del P. Mtro Feijóo”. Teño certa inquietude, pro faise preciso o írese afaguendo á xeira da Arxentina. Penso traballar e folgar alí, fuxindo de todo xénero de festas e invitacións. Quixera madurer unha forma de conferencia “entusiasta” e ordealas en dúas series: unha de correntes, outra de persoalidás.⁵ Penso que con outura de miras, ningunha concesión e un certo ar de ensayo falado poderase facer algunha cousa. Quixera que do meu viaxe remanecer algún froito n'aquelas xentes galegas de alem-mar.

Coido que falaremos. O embarque ha ser o máis seguro en Vigo, a fins de San Xohán ou moi comenzo do Sant Iago.⁶ Iste ano non podendo rezar na Misa de Rosalía nin escuitar as chirimías na Festa do Apóstolo, estiven o 15 na Ascensión e paseei moito por as rúas esquencidas; Mazarelos, entre elas, non sei por que exerce en min unha estraña suxestión. Cecais porque n'ela viviu meu pai de estudante.

Ben por os seus derradeiros artigos de *La Noche*!⁷ Eu tiña mentes de perfeizoar algunhas cousas, pro entre o estudo do P. Feixóo e o engádego da Primeira case non teño feito nada.

Din que viñeron novos libros da nosa xente de Bos Aires. Non teño mirado ningún. Xa verei de esculcar fundamente o estado espiritoal de por aló. Por o de agora non alento aínda no ambiente do viaxe. A min paréceme a cousa máis natural do mundo. Os labregos de Trasalba andan eistranados. Coidan que vou botar un viaxe de pracer, pois iles van por “prata” e din que Don Ramonciño —que son eu— cos toxales que ten, está tolo si vai a outra cousa do que paseare.

Vai sendo tempo de se deitar. Unha nova noite de reiseñores⁸ co ista chuviña fouchiña. Mañá por a tardiña hei baixar a Ourense. Dende logo falaremos antes do viaxe. Si me poidera conseguire outro número de *La Noche*, co seu

artigo, pois non quixera perder o meu, agradeceríallo moito. É pra mandar a Fco. Elías de Tejada,⁹ halle gostare. É un rapaz estupendo e alédame infindo que se teña vostede lembrado de il e de maneira atal maxistral.

Lembranzas e respeitois pra súa dona. E unha forte aperta de seu vello amigo moi emozoado e agradecido,

R. Otero Pedrayo

- 1 Estación de tren próxima a Trasalba.
- 2 O eclesiástico e político Manuel Ventura Figueroa (1708-1783) negociou con Roma o Concordato de 1753 e apoiou a expulsión dos xesuítas. En 1727 graduárase en leis na Universidade de Santiago e en 1733, con 25 anos, obtivo un importante posto no bispado de Ourense. Foi nomeado gobernador da diocese ourensá en 1742.
- 3 Na sección “Un tema gallego cada semana” de *El Correo Gallego* do 22 de maio de 1947 atopamos o artigo “La obra de un gran maestro. Su aportación a la empresa de construir unha filosofía de la historia de Galicia”, asinado por Salvador Lorenzana. No corpo do texto, de xeito case premonitorio, afirma: “Otero ha permanecido durante estos últimos años en el silencio de su retiro de Trasalba. En íntimo contacto con la meditación y el estudio, no cabe duda de que la soledad buscada habrá resultado beneficiosa para el porvenir de nuestra cultura. El autor de ‘Pelerinaxes’ volverá a decir nuevas palabras, quizá de modo más perfecto que nunca, más bello y exquisito que nunca. Nuevas palabras, que habrán de constituir su gran canción celta en la montaña lírica de Galicia”.
- 4 Na casa de Cima de Vila en Trasalba non houbo luz eléctrica ata 1959. Ao vello quinqué dedicoulle máis dun texto. No número 4 de *Alba*, publicou un longo poema titulado, precisamente, “O quinqué de petróleo”, que comeza así: “Namentras eu vivir, a vela fina /Ten de locir na graza d’arandela, /Ten de chorar seu pábilo co verso /Derradeiro do poema, e da vixilia”. Na *Poesía* (2010) hai polo menos outras dúas composicións dedicadas ao quinqué, a número 28 e a 80.
- 5 Expresa esta mesma intención nunha entrevista que lle fan en *La Noche* o 22 de maio dese ano, un día antes da redacción desta carta: “Me ocuparé de dos tipos de conferencias. Uno, de individualidades; otro, de corrientes. En el primer tipo, figurarán el Padre Feijóo, los eruditos gallegos del XVIII, el doctor Varela de Montes, la Escuela médica compostelana [...] El destinado a corrientes: saudade, morriña, tristeza”.
- 6 Finalmente Otero Pedrayo e Fita, a súa muller, embarcaron no porto de Lisboa o 30 de xuño de 1947. Chegaron á capital arxentina a bordo do *Cabo de Buena Esperanza*.

Regresaron o 22 de setembro dese mesmo ano en *El Cabo de Hornos*, que atracou no porto de Lisboa tras 17 días de viaxe.

- 7 No artigo do 21 de maio, Salvador Lorenzana fala do catedrático de Salamanca Francisco Elías de Tejada. Afirmo que se trata de “un espírito curioso que vino a calar y a profundizar en nuestras cosas, para sistematizar luego un estudio que, entre nosotros mismos, estaba por hacer”. Antes, o 14 de maio, tamén en *La Noche*, aparecera “¿Es impropio intentar una dramática nuestra? ¿No es el idioma de Galicia mas que tesoro de Museo?”.
- 8 Segundo o dicionario de Marcial Valladares, “No silencio da noite, cando todas as demais aves suspenden os seus cantares, só se oíe o reiseñor, primeiro entre os paxaros cantores, pola variedade e dozura dos seus acentos”.
- 9 Francisco Elías de Tejada Spínola (1917-1978) catedrático de Filosofía do Dereito, carlista, representante do tradicionalismo hispano. No prólogo de *La tradición gallega*, o libro que acababa de publicar Tejada, Ramón Otero Pedrayo afirma: “Es el primero, a mi parecer, en el que un escritor no gallego alcanza la entraña de Galicia con amor, saber y esperanza, sintiéndola en la integridad de la significación histórica”.

18

Vigo, 26-maio-47

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa garimosa carta, con fonda ledicia e íntima satisfacción. Pode ter a seguranza de que o meu sinxelo artigo foi feito en consoancia co meu xeito de pensar encol da custión. Nin siquera tiven en conta os vencellos de afervoada amizade que con vostede me xunguen pra desbeirar a verdade. O artigo dictoumo un sentir honrado e, si algún valor ten, é o de haber sido escrito dun pulo, coa ialma posta na punta da pluma. Non abonda a súa eisesiva modestia pra amingoar o senso d-unha laboura que tanto nos admira i engaiola a muitos mozos, que teñen posto no seu limpo inteleito as máis rexas espranzas.¹ Hai un importantísimo seitor de xentes que gardan pra vostede unha devoción e unha fe que cecais se non maxina. De todol-os xeitos, o viaxe que realizará a América tennos ateigados de emoción porque sabemos que ninguén podería

levar a aquilas terras a embaixada de Galicia con meirandes méritos e máis clara personalidade.

Sinto fortes desexos de o ver denantes da marcha. Si algún impedimento inagardado non mo impide irei a Sant-Yago a escoitalo na súa conferencia do Mercantil e a darlle unha aperta.

Con data de hoxe remeseille o exemplar de *La Noche* que pediu. Supoño que o recibirá á par d-ista carta.

Eu estaba preparando un viaxe a Londres, onde xa debía de atoparme arestora, pra ficar alí perante un mes. Non embargantes, dificultades xa presu-postasno despacho do pasaporte,² obríganme a aprazar o viaxe pol-o de agora.

E nada máis. Deica mui logo en que podermos falar perfectamente. Afeituosos saúdos da miña muller, meus pra súa e pra súa nai, e vostede reciba a cordial e forte aperta de sempre de

Fz. del Riego

- 1 No artigo mencionado na carta anterior, Del Riego remata dicindo: “Entendemos que ya es hora de decirlo con seriedad. El mejor índice de hoy se llama don Ramón Otero Pedrayo. Y es un índice que tendrá longevidad, perennidad. Que vivirá”.
- 2 O comentario dá boa conta da delicada situación de Francisco Fernández del Riego e outros galeguistas na época. Téñase presente que poucos meses despois da redacción desta carta, en setembro deste mesmo ano, don Paco foi detido no seu despacho de Vigo, acusado de pertencer á Unión de Intelectuais Libres, organización clandestina, próxima ao Partido Comunista (Arias Chachero 2023a, pp.17-21).

19

Lisboa, Día de San Pedro do 47¹

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Meu benquerido e lembrado:

Soio quixera que Vde. m'alumiara sobor de istas dúas cousas: envellece, asegún devalares viventes, a eispresión dos mármoles?, hai fantasmas de monocle? Pois a fermosa Musa, admirable nu entre parnasiano e romántico, do

moimento a Eça de Queirós² ten a pel asucada por as engurras e seus ollos van cansos. E —me non diga que non— n'antronte á noite, que saín soio, xa tardeiro, pol'o Carmo e o Chiado, ben ollei, fíxenme o disimulado e il tamén s'aprexou ó vidro, ó visconde de Almeida Garret ollando o escaparate da Librería Bertrand.

Isto está estupendo. Voluptuoso e fino.³ Mais tiven unha grande desazón: morreron os derradeiros corvos do cráustro da Sé.⁴

Eles sabían o latín com'os cóengos.
Eran os chantres da noite do medievo.
Vellos e sabios.
Non cairon no pecado da intelixenza
E preferiron afundirse nas aras das teebras eternas
E así han sere na resurrección dos símbolos
Branco como as pombas.⁵

Sempre seu eiquí e cabeza abaixo no outro hemisferio,

R. Otero Pedrayo

- 1 O día de San Pedro celébrase o 29 de xuño. É o patrón de Trasalba e data significada para don Ramón. Otero Pedrayo escribe esta carta en Lisboa, un día antes de iniciar a súa primeira viaxe transoceánica. Como xa se dixo en nota precedente, viaxa á Arxentina convidado polo Centro Galego de Buenos Aires para participar na celebración do 25 de xullo.
- 2 Refírese ao monumento en bronce do escritor portugués situado no Largo do Barão de Quintela, obra de Teixeira Lopes inaugurada en 1903. A estatua retrata a Eça de Queirós e á figura alegórica da Verdade, representada por unha muller espida cos brazos abertos.
- 3 En *Por os vieiros da saudade* di Otero: “Percorrendo as ruas lisboanas decátase un das grandes distancias que alonga us dos outros monumentos, noutras cidades soio afastados polos trocamentos de gosto e arte no decorrer do tempo” (2001, p. 100).
- 4 Os corvos, protectores de San Vicente, son o símbolo da cidade de Lisboa.
- 5 Parecen ser versos inéditos do propio don Ramón.

20

Trasalba, 3 outono [1947]¹

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Meu lembrado e querido amigo:

Outravolta envolteito no maino feitizo dos hourizontes trasalbenses, agardo pol'a cita que enxamais me fallou des que lía a Chateaubriand —o 48, centeario do pasamento do visconde, hai que facer algo!—² das fadas de graves cabeleiras e peíños leviáns da outonía. Ás veces, enxergando pro rumbo de Dozón e lonxanías da terra de Arcos, penso na visión do Atrántico e aquil longo e podente vibrare e o nascer dos armentíos de Proteo. A miña case profesión mariña veume moi ben na soleira dos sesenta anos.³ Y esta peneira dos ceus de Trasalba dispóñense a peneirar fariñas de moitas espranzas.

Teño deseios fondos de que falemos. Dos amigos —Castelao!, xentil na door, sorridente crucificado, natureza case anxelical!—, do azul das serras brasileiras, dos monocles da calle Florida, do sabor dos poemas románticos no hemisferio sur...⁴ De tantas cousas. Eiquí pra entre nos —prégolle reserva!—, o Centro Galego de Bos Aires teima seguire as xeiras de cultura galega en cursos dos que foi a “ouvertura” o meu viaxe cas súas impacenzas de inización.⁵

Chegando a Trasalba recibín seu artigo de *La Noche*.⁶ Infundamente agradecido. Unha cousa semellante e aínda lonxana poder ter sido eu si Deus me concedera —por riba do sensoal gozo do vivir e seu contrapunto, a fuxida romántica— talento e ise “darse conta” indispensable dos novelistas, e sin o cal o acreditado espello peripatético é apenas un xogo de neno a refrexar a luz. A amizade fai miragres como o de ise artigo.

Mandeille unha novela miña da que non tiña novas e merquei n'unha librería o día seguinte da miña chegada ô Plata, *Adolescencia*.⁷ Trouxen catro exemplares. Fixo onte Cuevillas na *Región* un “lindo” artigo, como de vello amigo, demasiado gabancioso. Outros escritos teño mandado alá, mais case non sei por onde andan.

Estiven 45 días na Arxentina. Fixen —e dinantes en Portugal e no barco— algúns artigos que non sei si chegaron e saíron en *La Noche* porque, perante o meu viaxe, o xornal, con gran disgosto da miña nai, non pareceu por Trasalba.⁸

Tod'o que falei no Plata tivo seu equivalente no silencio cartuxano ou pitagórico do barco, c'unha carretada de xentes estilo Madrid das verbenas. Agora volvo a falar. Os labregos piden novas. Por certo que me fixeron unha falcatrúa irritante botándome en tumulto e son de loita un camiño por unha terra. Ista cousas pónenme cavidoso e desacougado. Ando c'un interdicto.⁹

Moitos recordos a Valentín e demais amigos. A Valentín escribireille logo.¹⁰ Con deseios de velos a todos, mais teño de estare por eiquí. Son, ademais, dos que se lles caíeu a “valija a la mar”. O carabiñeiro de Tui non podía comprender que chegase un home de América con dez duros españoles. En canto lle din un folleto galego comprendeuno todo.

Saúdos á súa dona, lembranzas pra entramos de Fita, e pra Vde. a longa aberta de seu de sempre

R. Otero Pedrayo

- 1 Dátase esta carta no ano 47 atendendo ás numerosas referencias que don Ramón fai á viaxe a América. As mencións á súa idade e ao centenario de Chateaubriand apoian a datación.
- 2 François-René de Chateaubriand faleceu en París o 4 de xullo de 1848. En carta datada o 4 de novembro de 1947, Otero pídelo a Filgueira Valverde que organice a conferencia da que se fala nesta carta: “O ano que vén é o centenario do pasamento de Chateaubriand. Xa sabe que eu nunca lle pedín ningunha conferencia. Agora pido unha, millor en Compostela —¡ou en Laxe, no atrio da eirexa!— sobor do Visconde. Sin xornal nin viaxe. Soio un bo ‘Chateaubriand’ e viño de Morela” (Filgueira e Otero 2009, p. 155). Insístelle dous meses despois, o 12 de xaneiro: “Píddollo con moita necesidade, eu que endexamaís pedín ningunha conferencia. ¡Teño precisión de pórme pálido, de facer a voz procelosa” (2009, p. 158). O día 14 de novembro de 1948, un emocionado don Ramón Otero Pedrayo pronunciaba unha conferencia sobre Chateaubriand nas ruínas de San Domingos de Pontevedra. O acto foi preparado con meses de antelación.
O francés foi un dos mestres da literatura máis admirados polo escritor ourensán. Otero afirmaba que lera as *Memorias de ultratumba* —ou *Memorias de Alén Cova*, como a el lle gustaba citalas— sendo neno, na solaina de Trasalba. Pouco antes de morrer, o escritor releu algunhas páxinas do volume. En “O celtismo en Chateaubriand”, un artigo aparecido no número 4 de *Grial*, Otero afirmaba: “Nós amamos a Chateaubriand. Foi o primeiro autor lido por nós de nenos e mozos na solaina de pedras orceladas de Trasalba”.
- 3 Facía 60 anos o 5 de marzo de 1948.

- 4 Uns días antes, o 21 de setembro, a bordo do *Cabo de Hornos*, o barco que o traía de regreso a Galicia, Ramón Otero Pedrayo escribiulle unha afectuosa carta a Castelao recollida en *Laio polo irmán ausente* (2006, p. 38): “A min dóeme moito non terme podido demorar por o menos dúas semáns máis en Bos Aires pra estar contigo. Sempre che levo conmigo. Xa sabes que pra vellez, si as cousas se puxeran de outro xeito, tes sempre un refuxio e un amor en Trasalba; É dicir, tendes, viva eu, ou non viva”.
- 5 Efectivamente as viaxes a América de intelectuais galeguistas continuarán en anos posteriores. En xullo de 1954, o propio Fernández del Riego será convidado.
- 6 O día 1 de outubro Salvador Lorenzana asinara, na portada de *La Noche*, “Mosteiros na paisaxe”. No corpo do texto alude ao de Trasalba.
- 7 Publicada en 1944 pola Editorial Nova de Buenos Aires.
- 8 Refírese aos famosos “Parladoiros” que comezara a publicar o ano anterior en *La Noche*. En xuño de 1947 apareceron artigos oterianos nesta sección os días 26, 27 e 30; en xullo, os días 7, 11, 14, 16, 23, 24, 25 e 31; en agosto, os días 2, 11, 14, 23 e 28; e en setembro, o 4 e o 8. Como se pode comprobar, don Ramón non desatendeu as súas obrigas xornalísticas nin sequera durante unha viaxe tan importante coma a que vén de finalizar.
- 9 Procedemento xudicial sinxelo cuxa finalidade é atribuír unha posesión a unha persoa. Entendemos que se refire a ese anaco de terra que lle causa problemas cos veciños. Talvez se trate do camiño que actualmente parte o souto de Cima de Vila, en Trasalba, para chegar á praciña do cruceiro que está diante do pazo do Campo ou pazo Gaión.
- 10 Consérvase unha carta de Ramón Otero Pedrayo a Valentín Paz-Andrade datada o 8 dos Santos dese ano, onde Pedrayo recoñece que levaba tempo pensando en escribirlle (Monteagudo e Vicente 2012, pp. 62-63).

21

Santiago, 1-Santos-1947

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido amigo:

Fai xa dabondos días que recibín a súa carta. Tamén chegou ao meu poder o seu intresante libro *Adolescencia*. Lino de vagar e dinlle remate a comezos de semá. Tén un especial encantamento que lembra moitas cousas gratas. Escribín

un sinxelo artigo coas impresións aínda quentes que a lectura da novela me despertou. Dino a *La Noche* e coido que o publicarán un d-istes días.¹

Cando pensa ir por Vigo? Teño verdadeiros desexos de falar longo con vostede. Houbera ido a Ourense na data en que foi Valentín, pero pol-os feitos que me sucederon, estimei pouco comenente o viaxe.² A que é debido que non sigan aparecendo as súas impresións americanas no xornal?³

Eu levo en Sant-Yago un par de días. Vin, coma todol-os anos, a visitar o cemiterio. Mañán voltarei de novo a Vigo. Eiquí coincidín cos pintores Virxilio Blanco e Laxeiro, que hoxe crausuraron a súa Eispósición.⁴

Por eiquí todo o mundo me pregunta por vostede, interesándose pol-os resultados da súa xeira en América.

Bueno, nada máis por hoxe. Reciba a cordial aperta de sempre, do seu devoto admirador e amigo

Fz. del Riego

- 1 Apareceu o 8 de novembro baixo o título “A novela d-unha adolescencia. Unha sorte de pastoral, un voltar ao vellos mitos”. O texto remata coa seguinte afirmación: “Ramón Otero Pedrayo ten vivido uns intres con nós, a súa vida xuvenil. En América remata de se publicar *Adolescencia*. Pero o escritor se non pode sentir canso, anque a súa historia inteleitual tiña sido longa en froitos, benfeitora en colleitas”.
- 2 Como xa se anunciou en carta precedente, en setembro de 1947, Fernández del Riego foi detido en Vigo acusado de presidir a Unión de Intelectuais Libres. Xunto a el estiveron encausados tamén Ramón Baltar, Darío Álvarez Blázquez, Rodríguez Pastoriza e Ulpiano Villanueva. O propio don Paco relatou o sucedido n’*O río do tempo. Unha historia vivida* (1990, pp. 182-183): “Teimaba en que todos eramos membros da UIL, e en que eu era o Presidente, cunha contundencia abraiante. Mantivémonos firmes na negativa, pesie ás ameazas do interrogador que, no meu caso, chegou case á agresión física. Permanecemos despois algunhas horas en Comisaría, aillados uns dos outros. Pola noite recibíuse a orde de que nos trasladasen á cadea da rúa do Príncipe. Ingresáronnos aos vigueses en celas incomunicadas. Candos nos pecharon nelas xa nos precederan os pontevedreses e composteláns, tamén en rigurosa incomunicación individual. Mantivéronos a todos nesta situación durante quince días”. Tras ser xulgados foron postos en liberdade, pero está claro que Del Riego non se sente tranquilo co asunto.
- 3 Parece un pouco precipitada a afirmación de Fernández del Riego. O día 29 de outubro o Parladoiro de *La Noche* levaba por título “Arrolo” e contaba unha curiosa anécdota sucedida

en Buenos Aires. O orador, nervioso, sobe á palestra para falar do padre Feixoo e, no medio da disertación, descobre sorprendido que un dos homes que sentan nas primeiras filas dorme placidamente. O home esperta pouco antes de que o conferenciante remate e aplaude vivamente cando o fai o resto do público.

- 4 Segundo *El Pueblo Gallego* do 31 de outubro, clausuraron ese mesmo día. O xornal afirma ademais que venderon moitas obras e que a exposición foi un grande éxito.

22

Trasalba, 24 Santos do 1947

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Querido Salvador Lorenzana:

Fai tres días estiven co lunar en Vigo, de tarde a cedo, sen tempo pra ver os amigos, lembrándome moito de todos e moi especialmente de Vde. Sei que fixo un artigo sobre o meu libriño *Adolescencia*, quixera velo. Pareceralle raro, mais fai moito tempo que eiquí non chega *La Noche* apesares das miñas reclamacións. Débena papar no camiño. Si tivera algún exemprar ou recorte agradeceríallo por ser de Vde.

Agardo que aló saía *Schwardewald*¹ e outras novelas que mandei fai moito tempo. Por agora teño moitísimo traballo e por o tanto, si fai solciño, collo o bastón e saio co can por ises ermos lumiosos.

Temos de falar. Grazas.

Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

1 En alemán, bosque negro, nome dunha cadea de montañas situadas no estado de Baden-Württemberg. Non temos noticia de ningunha obra de Otero Pedrayo titulada así.

23

Vigo, 27-santos 1947

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Remato de recibir a súa carta. Dóeme non telo ollado perante a súa estada eiquí. Tiña verdadeiros degaros de falar con vostede.

Adxúntolle o artigo publicado en *La Noche* encol da súa novela *Adolescencia*. Non conservaba ningún exemplar, pero puiden pescudalo na delegación do xornal n-ista cidade.

Estou anxeioso de coñecer ises novos libros seus que van aparecer por aló. Cada vegada me pasma máis isa inmensa capacidade criadora de que fai gala. O meu pequeno libro de miúdos ensaios está en vísperas de aparecer.¹ A *Literatura galega* atópase pendente de fallo do Xurado, pero como hai moitas obras que calificar, non sei aínda cando se emitirán os resultados.

Póñame aos pés da súa muller e de súa nai. Lembranzas da miña dona para todos, e vostede reciba a cordial aperta de sempre do seu devoto amigo

Fz. del Riego

Trouxo algún libro intresante do seu viaxe?

¹ Supoñemos que se trata de *Cos ollos do noso espírito*.

24

Trasalba, 22-IV-48

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Tiña moitos desexos e hastra precisión por outras cousas de ire a Vigo n'esta tempada de cuco e frol, mais van caíndo os días e non vexo xeito. Quixera falar adispaciño con Vde. de algunhas ideas que me cangan ás veces. E Vde., foula de optimismo, lediza e amizade, había de refrescare miña cansa fronte. E n'hai n'isto tanta metáfora como parece. Inda que veño de seguir os chamares tornavalgos... Vde. traballa ben e pra min millorando na pureza da lingua e do estilo, o que se non acostuma a ver nos escritores consagrados.

Hoxe chégame isa credenzal na que non sei como non puxeron o meu nome. Resérvanme pr'a presentazón de numerario.¹ A Academia Galega pode ser algo ao tempo si apoian os xóvenes. E por o menos xa vai criando o [recrudo?] de viño vello d'unha tradizón.

Saúdos e lembranzas pr'a súa esposa, de Fita e meus, e pra Vde. da miña muller. E reciba a forte aperta de sempre de seu amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

¹ Pode referirse ao ingreso de Victoriano Taibo na RAG. Leu o discurso *Rosalía de Castro, precursora da fala*, o 15 de outubro de 1948 e respondeulle o propio Otero Pedrayo.

25

Trasalba, 30-VIII-48

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado Salvador Lorenzana:

Infundas, emozoadas grazas por o seu artigo.¹ Hai n'íl, descontando o sobexo de algunhas verbas eiscesivas, chama moceira, eleganza, e sobre todo amizade. Eu moitas veces teño dado a Deus loubanzas por me ter favorecido co don prezoso d'amizade. Eis, agora, un bon exempro co seu artigo. Remato ares-tora de velo. Son as doce da noite, con moitas costelaciós de aldeas eleitricizadas no hourizonte.

Fai catro días cheguei de Santander. Atópome ca miña reposizón na cátedra. Non a pedín.² O que solicitei foi as oposiciós á de Geografía da Universidade de Sant-Iago. Coido non chegar a tempo, apesares dos bos amigos que fixeron o posíbele pr'alongar os términos legais. A min levábame os ollos isa cátedra. Endexamais foi ben eisplicada —agás dos días de Frágoas—³ porque enxamais tivo titular. Ademais, alédame o facer oposiciós ós sesenta anos. Que sexa pr'outra vez, aló por os 65 aniños.

Supoño que non tardarei moito en dar unha volta por Vigo. Teño de voltar a Sant-Iago. Miña nai inda non fixo a pelerinaxe.⁴

Novamente moitas grazas. Saúdos de miña nai e de Fita. Nosas lembranzas á súa dona.

Sempre seu admirador e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

1 Trátase de “Galicia Turística”, un longo artigo aparecido en *La Noche*, na sección “Un tema galego cada día”, o 27 de agosto de 1948. O texto aborda unha polémica iniciada por Manuel Blanco Tobío, xornalista de orixe galega afincado en Madrid, que publicara unhas “impresións” nadas dunha recente viaxe a Galicia. Segundo Del Riego, nelas “pretende caricaturizar con una pobre anécdota, la auténtica verdad de nuestra personalidad idiomática”. Del Riego defende a Otero Pedrayo fronte ás afirmacións de Blanco Tobío, que cualificou os textos oterianos como “losa granítica” e afirmou que escribía

nun “gallego insondable e misterioso”. Fernández del Riego chega a afirmar que o propio Unamuno, unha das “mentalidades ajenas a Galicia”, leu e admirou a Otero Pedrayo.

- 2 O tema da reincorporación á cátedra de instituto de don Ramón dá boa conta da dignidade e da postura firme do escritor. Filgueira Valverde, un dos principais impulsores da reposición, en carta datada en xuño do 46, dille: “Co galo da visita do Ministro de Educación falouse de Vde. A min díxome que sabía da súa idea de opoñer á Universidade e que si no entanto aquecíalle a cátedra de Historia vacante de Pontevedra que lle puxese unhas liñas decíndollo, que non era mester solicitude oficial, que unha carta privada xa servía”. Otero, resístele a pedir que lle devolvan un posto de traballo ao que non renunciara voluntariamente e, en carta asinada o 26 de setembro de 1946 dirixida a Filgueira, reconece: “Pois ista man miña tén gota, reuma e perlesía pra lle escribir ó Ministro. Tardéi moito en contestare. Perdóemo. Rubiu Peña Rey a Trasalba. Estoulle a todos infundamente obrigado e non dubido que foi Vde. quen levou ó Ministro na conversa. Mais non podo”.

Un par de meses despois, o 10 de novembro, tras regresar de Madrid, o de Trasalba, que vive xusto de diñeiro, reconécelle a Filgueira: “Nin xiquera pasei pol’acera do Ministerio de Instrución Pública. Que lle quere! ‘Habent sua fata’ os homes com’os ‘Libelli’. Gobernaremos como se poida pol’as procelas do inverno o timón da nau-casa”.

A este respecto, Xesús Alonso Montero ten sinalado (2006, pp. 278-279): “Con Franco tan consolidado, ¿que risco corre o seu réxime se readmite, como docente, a un profesor das características de Otero Pedrayo? Nestas datas aínda é ministro de Educación Ibáñez Martín, quen, anos antes, estaba disposto a readmitir no escalafón ó seu ilustre colega [...] ¿Elevou don Ramón esa instancia? Non o fixo, cando menos na forma solicitada”.

- 3 Antonio Fraguas Fraguas (1905-1999) licenciouse en Filosofía e Letras pola Universidade de Santiago no ano 1928. Antes de exercer no instituto da Estrada, onde chegaría en 1933, traballou como profesor auxiliar na Facultade de Xeografía e Historia. Esta foi en realidade a súa primeira actividade docente.
- 4 Eladia Pedrayo Ansoar (1859-1957), nai do escritor, acostumaba pasar uns días en Santiago acompañando o seu fillo.

26

Trasalba, 1-IX-48

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu lembrado e admirado amigo:

Chega a súa carta e con infindo gosto paso a falar con Vde. curtos minutos. Dende logo estou disposto e moi honrado ás dúas conferencias na Academia Médico Quirúrxica de Vigo. Conviría, pr'a de Geografía por ó menos un mapa de Fontán. Xa sabe canto me gustan os ambientes médicos.¹ Sobr'as datas, xa disporán. Penso que aínda non comezarei tan logo as clases.

Xa lle contarei o da miña reposición non pedida por min. O que pedín foi opositar a unha cadeira de Sant-Iago. Coido que xa llo dixen.²

Que ditoso e fondo comén de Septiembre!

Saúdos á súa esposa, e de todos nós pra entramos.

Sempre seu vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Don Ramón, fillo de médico, dedicará moitas páxinas a esta profesión. Baste lembrar o volume dedicado a Varela de Montes, algunhas páxinas d'*O libro dos amigos* ou a conferencia "Lembranzas de médicos galegos vistos por un profano".
- 2 Alonso Montero analiza con detemento a reposición de Otero Pedrayo nas páxinas de *Os escritores galegos ante a guerra civil española 1936-1939*. Segundo el, non consta efectivamente que Otero pedise a reposición da cátedra, máis ben parece que mantivo con dignidade a súa posición de non solicitar o reingreso e opositar á Universidade de Santiago de Compostela. "No verán de 1948, o froito, por parte do réxime e por parte do profesor, estaba maduro. Convén, non obstante, aclarar que, por parte do réxime xa había un certo interese, en recuperar o catedrático, desde 1940. Oito anos despois, o mesmo ministro facilitoulle ó máximo as cousas ó cidadán Ramón Otero Pedrayo" (2006, p. 282).

27

Trasalba, 7-X-48

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo moi lembrado:

Soio unhas verbas despois de o saludar; supoño que axiña poderei velo en Vigo. Agradecereille moito si ten algún amigo na oficina de Riestra, consignatario dos barcos Dodero,¹ mirara si había medio de adiantar o embarque de Dorinda Novoa Freire, criada da miña casa, doc. de chamada de Buenos Aires nº 1030, con todo arreglado e listo. Doc. pra [canxear?] nº 4932. Ten moita présa por manxar o churrasco e merendar a pizza.

Sabe que vou a Lugo o 11 de “mantenedor” de uns Xogos Frolaes?² Falarei do Outono, de Clemencia Isaura³ e das despedidas na Poesía galega.

O quinqué esmoreceu. Teño moitas cousas que lle falar, mais arestora n’é posíbre.

Soio unha: non sei si Filgueira me terá arranxada a conferencia sobre Chateaubriand nas roinas do Sto. Mingos o 2 de Santos.⁴

Saúdos á súa dona. Sempre seu admirador e amigo

R. Otero Pedrayo

- 1 Importante e coñecida navieira do porto de Vigo que realizaba viaxes á Arxentina.
- 2 Trátase dun certame poético organizado por Radio Lugo cadrando coas festas do san Froilán. Foron premiados Gamallo Fierros, Leal Insua por un artigo titulado “La diócesis de Lugo es la que más templos tiene dedicados al Apóstol” publicado en *El Progreso*, Díaz Jácome polo poema “Catro cantigas de amor” e Iglesia Alvariño, que recolleu o segundo premio de poesía con “Non me esquezo de vós”. A entrega fíxose no Gran Teatro (*El Progreso*, 9/X/1948).

Na súa intervención Otero Pedrayo falou de Primitivo Rodríguez Sanjurjo, seu amigo desde os tempos da universidade madrileña, colaborador en *La Centuria* e docente en diversas universidades norteamericanas. Rodríguez Sanjurjo, que protagoniza un dos capítulos d’*O libro dos amigos*, morrera o 20 de decembro de 1947 en Lugo, en cuxo instituto exercía a docencia.

- 3 Clémence Isaura pasa por ser a promotora da recuperación dos Xogos Florais que se comezaron a celebrar en Toulouse no ano 1324.
- 4 Ver nota 2 en carta nº 20 (3 de outubro de 1947).

28

Trasalba, 24-X-48

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Moitas grazas por a súa xestión. Suprícolle outra molestia: a rapaza ten que aparecer por o nome *Dorinda Nóvoa Freire* e o número do documento de chamada, que é 4532 ou 4523. Un dos dous. Prégolle que si é posible adiantar un pouco a data do embarcamento, pois ela ten disposto todo e agárdana aló. Grazas.

A conferencia chateaubrianesca será por o 20 do que vén. Filgueira ofrecía o Día de Difuntos, nas roínas de St. Domingo, ás Trindades. Tiven medo! Non son un Mañara¹ nin un Youg ou un Byron das conferencias! Tremo por si aquilo de *Ubi est Mors victoria tua?*² resoa latexando nas doorosas improrazós das lóxicas... E, que contaría a Sta. Compañía?... Os Mortos son bos... pro ás veces teñen friaxe e ganas de falar de máis. E abusan. E leixan un xiado recordo nas sabans onde por caridade os acougamos. Ás veces hai de ser un pouco duros cos que amamos.

Cando sae isa *Antoloxía?*³ Teño us fermosos versos novos de Taibo.⁴

Eiqué en Trasalba estivo Cabanillas unhas horas. Grande lediza pra min! Consagramos o noso cruceiro⁵ e o devecer longo da serán... Falaba da ría cambadesa... Ó s'acendere o quinqué todos collimos uns aspeitos 1890...

Desexo ire por Vigo pero non podoo por o de agora. Mañán pode ser que vaia dar unha volta por a biblioteca universitaria de Sant-Yago.

Lembranzas moi gasalleiras de Fita pr'a súa dona e vostede. Xunto as miñas pra súa dona.

Sempre seu devoto amigo e ademirador na xenerosa e oután mocidade súa,
R. Otero Pedrayo

Dispense a letra. Claxonea o autobús.

- 1 Refírese a Miguel Mañara (1627-1679), quen pasou á historia como unha sorte de don Xoán Manuel Pereira ou de marqués de Bradomín, un sedutor. Poucos días antes de morrer manifestou publicamente a súa felicidade ao saber que pronto vería a Deus. O seu pasamento orixinou en Sevilla, a súa cidade natal, unha verdadeira conmoción popular. Foi inmortalizado nos coñecidos versos de Antonio Machado: “Ni un seductor Mañara, ni un Bradomín he sido /—ya conocéis mi torpe aliño indumentario—, / mas recibí la flecha que me asignó Cupido, / y amé cuanto ellas pueden tener de hospitalario”.
- 2 “Onde está, Morte, a túa vitoria?”. Vulgata, 1 Corintios 15,55.
- 3 Pode tratarse do libríño *Danzas populares gallegas*, publicado nas Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires en 1950.
- 4 Refírese a Victoriano Taibo. Non nos consta que se publicasen estes versos.
- 5 A familia Otero Pedrayo mandou colocar o cruceiro da praza do Campo, fronte ao pazo Gaión, en Trasalba. Inaugurouse no verán do ano 1948 nunha festa á que se convidou a toda a aldea. Na base pódese ler: “Pra devoción e consolo dos veciños e pasaxeiros ca lembranza da pasión do noso señor mandaron facer iste cruceiro, don R. Otero Pedrayo súa nai e súa esposa. Foi labrado por o maestro Desiderio García. 1948”.

29

Ourense, 24-XI-48

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu benquerido amigo:

Grande groria e honra dos vellos é ser defendidos e gabados por os mozos! Ben sabe Deus como eu agradezo o don da amizade, meu maor tesouro. Pouso ó seu carón todas as doores do vivir. Seu artigo chateubrianesco na *Noche*^e foi

sixelamente o que eu quixen dicir e non dixen. Algo fixo a paixón das oxivas e o concilio das lembranzas... Co tempo teimo facer algo sobr'o visconde das procelas.

Istes días ando canso e atafegado de obrigas e traballos. Moitos [días] vou a Trasalba e teño de madrugar coas estrelas. Os amigos tentan de dispensarme ás veces de que non lles poida escribire de seguida.

Por o 29 cecais vaia por Vigo con Fita, día e meio, a despedir unha criada nosa emigrante a Bos Aires no vapor do mesmo nome.

Con saúdos á súa dona e lembranzas pra entramos de Fita, reciba a grande aperta de seu vello admirador e amigo

R. Otero Pedrayo

- 1 Salvador Lorenzana asina “Otoño en las ruínas. Un canto a Galicia a través de Chateaubriand” nas páxinas de *La Noche* do 19 de novembro dese ano con motivo da conferencia que Otero pronunciara o día 14, ás 18:30 da tarde, nas ruínas de San Domingos, en Pontevedra. Del Riego, nun texto abertamente loatorio, afirma que “Otero dijo sus palabras esperanzadoras sobre nuestra tierra. Ya las sabeis aunque las dijo del modo más perfecto que nunca: más bello y exquisito que nunca”.

30

Vigo, 10-xulio 1949

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Ontes estiven c'os persoeiros do Centro Galego de Bos Aires que veñen a colocar a placa no sepulcro de Rosalía.¹ Tamén os acompañaba a Sra. Maruxa Villanueva.² Mañán saen pra Cruña e deteranse en Santiago. Dinlles unha tarxeta pra que se poñan en contacto con Mosquera Pérez.³ Agora ben, é imprescindibre que falen con vostede antes do Día de Galicia, de xeito que acordamos que eu lle escribise para que me indique a data e o sitio que a vostede mellor lle conveñan. Vigo?, Ourense?, Santiago? Un d-iles vive en Betanzos e o outro aquí.

Tendo en conta as súas facilidades de desprazamento, agardo que me señale á volta de correo a cidade e a data da xuntanza que desexe. Decontado que obre a súa carta no meu poder, comunicareilles a iles o que decida.

Escríbolle c'os ollos medio pechos, morto de sono, pois deiteime ás catro da mañá e agora son pouco máis das oito. Agardo a súa resposta. Reciba a aperta de sempre, do seu admirador e amigo,

Fz. del Riego

- 1 Efectivamente, o 25 de xullo, quince días despois da redacción desta carta, Ricardo Badía, do Centro Galego de Buenos Aires, e outros directivos do Centro Galego da Habana colocaron unha placa de bronce na tumba de Rosalía.
- 2 Maruxa Villanueva (1906-1998), actriz e cantante galega. Emigrou á Arxentina cando tiña vinte anos e alí logrou converterse nunha artista recoñecida, autora de moitos dos textos que interpretaba. Durante a guerra colaborou nas actividades a favor da República que se organizaron na Arxentina. Casou co dramaturgo estradense Daniel Varela Buxán e fundou a Compañía Galega de Comedias Marujita Villanueva que, en 1941, estrea *Os vellos non deben de namorarse*. En 1949 vivía en Galicia. Otero Pedrayo mantivo unha estreita amizade coa artista.
- 3 Xosé Mosquera Pérez (1895-1965), militante do Partido Galeguista e máis tarde de Dereita Galeguista, fixérase famoso antes da guerra grazas a “O vello dos contos”, o seu personaxe na emisora compostelá Unión Radio Galicia. Dirixiu o grupo teatral Cativezas, no que tamén actuou, en 1923. Na altura en que se redactou esta carta, Mosquera Pérez era redactor de *La Noche*. Grazas ao xornalista Xesús Rey Alvite soubo en 1946 que se vendía a casa da Matanza, onde morrera Rosalía de Castro. Empeñado en adquirila como un símbolo da galeguidade, endebedouse xunto ao seu amigo José Villar Granjel. Tras a morte de Granjel, o Centro Galego de Buenos Aires asumiu a débeda de Mosquera Pérez e, en agradecemento, colocouse a placa de bronce da que se fala nesta carta.

Alonso Montero sinala: “Galeguista fondamente sentimental, foi en 1935, un dos que deixou o Partido para, con Manuel Beiras e outros, constituíren Dereita Galeguista en Compostela, mozo novo, emigrou a Arxentina, e, antes e despois da Guerra Civil foi home sempre de moi poucos recursos” (2004, pp. 128-129).

31

Trasalba, 21 [setembro de 1949?]

Querido Salvador Lourenzá:

Istes días ando moi atafegado e c'un pleito eiquí i-en Ourense, sen case vagar. Mándolle iso feito apresa. Fíxese no de Mistral, coido ter sido o nacemento o 1830.¹ Podía sabelo n'un segundo, mais teño a seguranza de que detrás d'aquila fiada de libros non remexidos, espreita unha araña erudita, e me non astrevo, por todos os bois brancos da Camargue e o viño das parreiras de Maillane.

Pro cincoenta, Balzac.² Hai de recoller o ecoar secular do derrubamento de aquila chave de aboveda do XIX.

Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

Calquera día —sempre após da sentenza— irei a Vigo. Avisarei.
Lembranzas.

Non sei de Daniel fai 25 días.³

- 1 O poeta Frédéric Mistral naceu en Maillane, na Provenza, o 8 de setembro de 1830.
- 2 Refírese ao centenario de Honoré de Balzac, finado en París en 1850.
- 3 Enriba destas palabras, Otero debuxou un barco de vela navegando polo mar. Refírese, evidentemente, a Castelao.

32

Vigo, 2-outono-1949

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e sempre admirado amigo:

Recibín o seu fermoso artículo, que reproducen a máquina —pra máis doado entendemento dos linotipistas— e remesei seguidamente a *La Noche*.

Realmente é vostede admirabile. En troques, de quince escritores galegos a que-nes escribín, ningún respostou aínda. Ás veces un síntese doído, soio con azos pra se meter na casa. Hai unha indifrencia lamentable que non hai xeito de sacudir. Queríamos facer un suplemento semanal digno, nutrido, e con outura.¹ Todo sería posibre, porque contamos con xente dabondo, pero a xente non responde. Por outra banda, eu estou traballando doce e catorce horas diarias, e roubando tempo ás miñas ocupaciós obrigadas, pra manter o esprito vivo deica onde as miñas posibilidás mo permiten. Pero xa sinto cansanzo e teño os nervos medio desfeitos. En fin, deixemos isto.

De Daniel tiven novas, indirectas, onte mesmo. Sigue mui mal e sin ningunha espranza.² É unha verdadeira traxedia. Teño avisado pra que cando apareza o primeiro exemprar de *Cruces de pedra* mo envíen.³ Tamén imos a estudar eiquí, por medio de SEPT,⁴ o xeito de importar catrocentos ou quinientos exemprares pra vender en Galicia.

Teño, tamén, eu, grandes desexos de falar con vostede. A ver si se anima a vir a dar unha volta por aquí. Si non estivera tan atafegado de traballo, iríalle a facer unha visita a Ourense.

Reciba, co manifesto da miña admiración afervoadada, a cordial aperta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Entre o 15 de outubro de 1949 e o 28 de xaneiro de 1950, o diario compostelán *La Noche* publicou un total de quince suplementos culturais titulados “Suplemento del sábado”. No segundo número desta publicación, Ramón Otero Pedrayo asina “Diant’a noite”, supoñemos que este é o texto do que se fala nesta carta.

“No devandito xornal encetaron colaboracións en galego algúns escritores, entre eles, como máis significativo, o ‘Parladoiro’ de Otero Pedrayo. O director de *La Noche*, o navarro José Goñi, foi quen propiciou a idea do suplemento, adicado á vida cultural e económica de Galicia. Recabou de Xaime Isla Couto e de min responsabilidade de dirixilo. Os temas das súas páxinas debían referirse á literatura e á arte, á industria e ó comercio, privativos do país” (Fernández del Riego 1996, p.18).

- 2 Ramón Otero Pedrayo, en carta dirixida a Filgueira Valverde o 15 de xuño dese ano, copia un anaco dunha misiva que Prada lle mandara sobre a saúde de Castelao o 22 de maio. Di así: “escríbolle [...] despois de habelo sacado igoalmente, a tomal-o sol e a distraer un pouco a vista ¡a pouquiña que lle queda! entre os xardís e albres de Palermo e pol-a

costaneira [...] Antrontonte e onte tivo moito sofrimento; firentes doores. A noite derradeira e hoxe pasouna felizmente, mais tranquíu”.

- 4 *As cruces de pedra na Galiza*, editado pola Editorial Nós de Buenos Aires na Imprenta López a comezos de 1950, será o derradeiro libro de Castelao. Segundo Seixas Seoane, os primeiros exemplares saían en xullo de 1950. “O 8 de agosto [de 1949] entra o orixinal de *As cruces de pedra na Galiza* na imprenta López, Manuel Puente adiantara 50.000 pesos, o prezo acordado para a impresión. A tiraxe sería de 500 exemplares. O libro nacera en 1924 en Pontevedra (xa estaba para editar en xullo de 1946) e, despois de vinte e cinco anos, poñíase o ramo coa súa publicación en Buenos Aires” (2021, p. 783).
- 5 Non debe confundirse o SEPT (Servicio de Edicións, Publicacións e Traducións) do que se fala nesta carta coa SEPT (Sociedade de Estudos, Publicacións e Traballos), editorial de pensamento cristián fundada en 1965, e inda existente, á que debemos a primeira tradución da Biblia ao galego e o primeiro Misal na nosa lingua (1968). A primixenia SEPT, fundada en 1946 e desaparecida contra 1950, naceu como distribuidora de libros. Os socios (Plácido Castro, Xaime Isla Couto e Celso Collazo) procuraban a creación dunha clientela e unha rede de subscritores coa idea de, posteriormente, editar libros en galego (Pastoriza Rozas 2020, pp. 77-79).

33

Ourense, 4-X-49

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Moi querido “Salvador Lorenzana”:

Unha rexa aberta no S. Francisco, luz donda, corda pra axotar a fera da luxuria *alla pelle dipinta*¹ de Dante. Soio lle poño dúas letras con présa, pois saio pr’a Coruña. O pior é qu’a volta, por causa das cátedras do Instituto,² non terei vagar pra me deter no ditoso acougo de Vigo. Será pr’o derradeiro do mes.

Moitas grazas por a Crónica da Rev. do Centro Galego de Bos Aires.³ Está feita con moita emozón. Soio as miñas verbas semellan desmariado eisaxeradas, como si as abóvedas de Sto. Mingos tiveran un poder de resoanza. Vexo a amizade e isto conforta das acedume da vida. Non desmaie! Está Vde. no millor. Si acaso, cada semán, unha serán e unha noite deitado, sen rebulir, ou na fiestra do café. Hai de manter o fogo sagrado. Xa falaremos.

Lembranzas. Sempre seu c’unha rexa aberta,

R. Otero Pedrayo

- 1 Expresión que forma parte do primeiro canto da *Divina Comedia*. Refírese á pantera, unha das tres feras que se lle aparecen a Dante no camiño. O animal representa a sensualidade e a luxuria.
- 2 “Don Ramón tomará posesión da súa cátedra ourensá o 28 de outubro de 1948, e no instituto vai ter, administrativamente, como par ó catedrático Alfonso Vázquez Martínez” (Alonso Montero 2006, p. 281).
- 3 Entendemos que se refire a unha breve nota aparecida na páxina 14 do número 441 de *Galicia. Revista del Centro Gallego*. Na sección “Galicia cada treinta días”, asinada por Salvador Lorenzana, lemos: “El periódico *La Noche*, ha comenzado a publicar en folletón, el texto de una maravillosa conferencia que, con el título de ‘Análisis emocional del espíritu atlántico’ ha explicado, recientemente, Ramón Otero Pedrayo en el Círculo Mercantil e Industrial ferrolano”.

34

Trasalba, 4 do outono [1949?]

Querido e lembrado amigo:

Me non esquecín do día do San Francisco! Dinantes, sendo eu inda rapaz, madrugaba cedo isa mañán querendo prometer unha pureza. Hoxe saludei as serras ó chegar ó beiro dos Chaos e sentín as bombas do San Francisco de Ourantes, e nin xiquera tempo tiven pra entoar o Oficio Parvo do Santo de Asís como outras vegadas. Son unha probe vítima esmagada por a Reválida do Bachillerato! Sesiós de dez e once horas, dúbidas, sentimento do ridículo... Todo... Onte deiteime en Ourense de tal xeito canso que nin folgos tiven pra telegrafiar ó querido amigo. Unha soia lembranza fortece e consoa. Vai agora o meu abrazo e a confianza de que teña sido un doce devalar de augas ditosas iste día luminoso do Outono.

Xa lle escribirei sobre outras cousas. Agora hai estrelas ben outas e como cheas de sorpresa. Que elas aloumeen pra Vdes. moitos Sanfranciscos!

Sauídos de Fita e tamén de miña nai. Meus respectos e lembranzas á dona. Seu sempre admirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

35

Vigo, 14-nov-49

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Coido que terá recibido unha carta miña na que lle solicitaba a súa colaboración para o Suplemento que adicaremos á entrada en Compostela do novo Arzobispo.¹ Entre outras cousas, ocórreseme que poderíamos facer unha serie de pequenas semblanzas de figuras galegas da Eirexa. Podería vostede encargarse de mandarme unha de Raxoi?²

E agora outra cousa. Levo ouservando que se intriga e se maniobra, con gran adicación, pra nomear numerarios da Academia Galega a algúns tipos ausurdos. Cómpre que se fale a todol-os amigos pra evitalo. N-iste senso xa escribín a Sebastián Risco, Iglesias Vilarelle e Carballo Calero.³ Á parte de que os tres xa deberan ser numerarios fai tempo,⁴ n-ista ocasión convén facer todo o preciso pra que trunfe a súa candidatura. A Academia ofrece posibilidás a Galicia, e por iso non debemos rexeitalas. O que lle digo non ten máis valor que o de unha suxerencia; pero é que os nemigos aitúan, e nós non debemos inhibirnos. A xente que non poda asistir á xuntanza debe delegar en vostede ou, do contrario, indicar concretamente os nomes que van a votar á persoa en quen deleguen.

Nada máis pol-o de hoxe. Reciba a cordial aperta de sempre, do seu amigo e sempre admirador.

Fz. del Riego

- 1 Refírese a Fernando Quiroga Palacios, nomeado arcebispo de Santiago o 4 de xuño de 1949. O acto tivo lugar o 13 de Nadal dese ano.
- 2 Bartolomé de Rajoy y Losada (1690-1772), arcebispo de Compostela entre 1751 e 1772. Otero publicaba un artigo titulado “Don Bartolomeu, o Prelado. Petrucio do asinado Consello”, no suplemento especial que *La Noche* dedicou ás figuras galegas da Igrexa o 10 de decembro de 1949. Colaboraron neste mesmo suplemento Paulino Pedret Casado, cun texto sobre Saco y Arce, Carballo Calero, falando de Diego Xelmírez, e Emilio Álvarez Blázquez, sobre San Francisco.

- 3 Francisco Fernández del Riego, indignado ante unhas declaracións do filólogo valenciano Sanchis Guarner sobre a lírica medieval galego-portuguesa e ante a falta de reacción da Academia, afirma: “O documento tivo publicidade. Eu, e outros coma min, sentimos unha profunda vergonza. Pareceume que malia á súa inoperancia, a Academia figuraba como órgano oficial da cultura galega. Había que precurar algún sistema de anovamento. Púxenme á fala con Otero Pedrayo e acordamos que o primeiro que había que facer era ir cubrindo os sillóns baleiros con persoas responsables, formadas cultural e lingüisticamente nas esencia diferenciadoras do país. Encargueime de lles escribir, na ocasión desa proposta, a tódolos numerarios que participaban na idea. Ademais dos que asistiran ás reunións, os ausentes nos respectivos casos delegarían nun que se lles sinalase. Substituíase o hábito de delegar no presidente, causa que ata entón creara a situación que se viña padecendo. Foi así como de a pouco a pouco ían entrando aires novos no seo corporativo” (2003, p. 148).
- 4 Antonio Iglesias Vilarelle ingresaría na Academia o 29 de decembro de 1951, Sebastián Martínez-Risco o 18 de abril de 1953 e Ricardo Carballo Calero, o 17 de maio de 1958.

36

Ourense, 17 Santos [1949?]

Meu querido Salvador Lorenzana:

Mándolle iso pró día de Quiroga e algo máis. Si lle non gusta farei outra cousa. Estou moi atafegado cas crases e a aldeia —son tres crases ó día—, pouco tempo me queda e endexamais tiven tanto que facer.

Quixera ser rico pra deixar a cadeira e soio ocupáreme na historia e na literatura.

Moi ben seu libro “americán”. Conforme no da Academia. Eu traballarei o que poida.

Lembranzas. Sempre seu amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

Dispense a letra.

37

Ourense, 17-XII-49

Sr. D. Frco. Fernández del Riego

Meu querido amigo:

Unha aperta. Teño o pensamento de ire a Vigo o lus pra despedir a Perfecto López¹ e entregarlle un bolsiño de terra galega² pro corpo do noso Castelao no caso de morrere, mais teño fai dous días un pé doente, con infeición, non me deixan andar.³ Si mañán non estou ben, non poderei ir e mandarei a terra no coche de Ourense, que chega a Vigo sobre as once da mañán do lus.

Si fala con Perfecto dígalle isto. Eu tamén lle escribo.

Adeus. Apertas de seu amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Estaba a piques de rematar a primeira viaxe que Perfecto López Romero (1904-1970) fixera a Galicia. Era o presidente da editorial Citania, colaborador da Irmandade Galega e do Consello de Galiza e amigo persoal e benfeitor de Castelao en Buenos Aires. Foi o vicepresidente do I Congreso da Emigración Galega.
- 2 A finais de 1949, Otero Pedrayo, que sentía próximo o final de Castelao, enviou á Arxentina un saco de terra de Trasalba. Con este simbólico xesto procuraba que o amigo exiliado, seu “irmán”, descansase en terra galega. Chegado o momento, a terra de Trasalba acompañou os restos do rianxeiro no cemiterio bonaerense da Chacarita. “O propio Otero Pedrayo ocupouse de mandar a Buenos Aires por medio de Perfecto López, unha presa de terra galega coa que acaroar o corpo sen vida do guieiro. Pola súa banda, Paz-Andrade, na súa viaxe de 1950, tamén levou unha coroa de loureiro procedente do cemiterio da Adina —onde repousaran un tempo as cinzas de Rosalía— para depositar no sartego de Castelao” (Monteagudo e Vicente 2012, p. 12).

Tal e como lle conta Rodolfo Prada a Otero Pedrayo en carta asinada o 20 de febreiro de 1950, a terra chegou tres días antes do pasamento de Castelao: “O bon Perfecto López chegara tres días denantes da morte de Castelao, e fíxonos entrega da sagra terra que trouxo de ahí, que mans irmáns galeguistas espallaron sobre o corpo envolteito na bandeira galega. ¡Solene, emocionante e inseqüecible escena! Salaios e bágoas na moitedume que a presenciou. Elo fíxose ao fío das dúas da mañán do día 9”.

Emilio Álvarez Blázquez publicou un artigo maxistral sobre este asunto. Titulouno “Terra de matute para Castelao” e apareceu no *Faro de Vigo* os días 10 e 20 de xuño de 1984. O Concello de Betanzos reeditou o texto de Álvarez Blázquez no ano 2000 cun coidado prólogo de Alonso Montero.

- 3 No segundo volume de *Cartas á nai* (2017, p. 585), en carta datada o 16 de decembro dese ano, dille: “Estoy disgustado porque ayer me apareció una inflamación en el dedo gordo del pié derecho a consecuencia de la demasiada excavación que me hizo el callista de Santiago. Se formó pus. Hoy dormí mal, me curó Fita, y no fui a clase porque no debo andar”.

38

18-12-49¹

VA COCHE ORENSE MAÑANA DÍA 19 TIERRA PROMETIDA. RUEGO RECUERDE ASUNTO A PERFECTO LÓPEZ. IMPOSIBLE IR. SALUDOS. OTERO PDAYO

- 1 Telegrama.

39

Vigo, 20-Nadal 1949

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa emocioada carta e o telegrama. De ambas dín conta a Perfecto. Iste tamén recibiu as que lle remesou. Fumos ó coche de Ourense e recoillimos o seu envío. Entregámosllo decontado ó portador. Xa se atopa en camiño do seu destino. A todos nos produxo unha grande impresión o seu xesto, tan cheo de emotivo simbolismo. É unha dor enorme a que nos causa a perda irremparabre do gran Daniel.

Como se encontra vostede d'isa doenza? Ten que se cuidar muito. Xa sabe canto lle queremos e canto o admiramos. Hoxe toda a verdadeira Galicia vive espiritualmente, arredor seu.

Con Perfecto falamos muito de aquí e de alá. Xuntámonos con il n-unha cea de despedida i entregámoslle unha carta coleutiva pra Daniel.¹ Deuse a circunstancia de que [Ramón] Piñeiro estaba aquí. Pasa de unha semá que leva na miña casa. Mañá ou pasado, voltará a Lugo.

Nada máis. Póñame ós pés da súa dona e da súa nai, e vostede reciba a cordial i emocioada aperta de sempre de

Fz. del Riego

- 1 “A «Carta coleutiva pra Daniel, redactada en Galiza, 17 nadal 1949» foi publicada, co título «Mensaxe da Terra» n’*A Nosa Terra* 474, 1950, p. 3. Polo estilo (conceptual e lingüístico) semella de Ramón Piñeiro, que saíra do cárcere en marzo dese ano” (Alonso Montero 2006, p. 65). Nela lemos: “Sabemos mui ben das mágoas e da dor que teñen que sufrir pola súa longa e forzada ausencia de Galiza”.

40

Vigo, 10-xaneiro-1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Agardábamos a noticia, pero, de todol-os xeitos, ó sentila realidade produxónos unha anguria indiscreptible.¹ A tremenda dor tennos sacudido impracablemente. Estamos fondamente impresionados pol-a morte da gran figura amiga, do home que todo o deu por Galicia. Nin siquera sabemos como reaccionar. Xa nos decatamos, pol-o que a nós nos pasa, do seu estado de azo. Vostede, que tan vencellado estaba á persoa, tan boa e humá, que se nos foi! A terra galega que remesou pra a súa sepultura chegou con unha increíbre oportunidade.

Desde Vigo, mandámoslle á viúda un cable coleutivo con unha gran rea de firmas. Imos a facer un Recordatorio pra espallar por toda Galicia.² Hoxe escribo

a Santiago pra nos pór de acordo en fixar unha data de celebración d'unha misa en Santo Domingo pol-a alma do amigo morto.³ Cando todo esteña concretado, escribireille. Temos que ir todos, desde todas partes, en viaxe silandeiro, a lle rendir homaxe conxunto á memoria do home bo que non voltaremos a ver.⁴

Unha aperta emocionada e cordial, de
Fz. del Riego

- 1 Castelao falecera na capital arxentina apenas tres días antes, o sábado 7 de xaneiro. N' *O río do tempo. Unha historia vivida*, ao lembrar o pasamento do rianxeiro, Del Riego recoñece: “A dramática nova produciunos a todos unha indiscribible dór. Non tardou moito en se encetar o enfeblecemento da acción clandestina. A evolución sufrida na política internacional, e a postura adoitada polos países aliados, contribuíu a este debalo” (1990, p. 189).
- 2 Circulou de maneira clandestina por toda Galicia. A pequena tarxeta de cartolina incluía unha fotografía de Castelao, o poema “Irmán Daniel” de Ramón Cabanillas e o seguinte texto impreso: “In Memoriam / Alfonso Daniel Rodríguez Castelao / nado en Rianxo / o 30 de Xaneiro de 1886 / Morto en Buenos Aires / o 7 de Xaneiro de 1950”.
- 3 Como se pode ler en carta de Fernández del Riego datada o 21 de xaneiro deste ano (§ 42), a misa en Bonaval celebrouse o 5 de febreiro oficiada por Xesús Carro. A cerimonia relixiosa en Rianxo celebrárase da man do párroco Xosé Benito Fariña o día 20 de xaneiro, na igrexa de Santa Comba, onde fora bautizado Castelao.
- 4 “En Santiago de Compostela, o 28 de xaneiro logo de dezaseis entregas e por causa dun artigo dedicado a Castelao, suprínese o suplemento de *La Noche*” (Seixas Seoane 2021, p. 847).

41

Ourense, 10-I-1950

Meu querido amigo:

Días de fonda door!¹ Estouno vendo collido do brazo da dona, incrinado, por as rúas xiadas de Bos Aires na noite.² Inda non coido posibele que s'apagara pra sempre entre nós aquila súa verba.

Chegou hoxe un cable de D. Manuel Puente:³

Celebrose sepelio apoteósico participando colectivamente en pleno intensamente emocionada impresionante magnitud de ofrendas florales, periódicos argentinos dedicaronle extraordinarios artículos Virginia ampliamente asistida.⁴

Temos que nos xuntar máis que dinantes por honra do irmán!

Mándolle ista carta pra que me faga o favor de mandala. Foi un saúdo moi gasalleiro de un inglés, perdín o sobre onde viña a direición.⁵ Como non han ser moitos os ingresos en Vigo afeitos ás letras gallegas impóñolle ise traballo.

Saúdos á súa dona. Lembranza pr'os dous de Fita, e mil apertas de seu devoto vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Ramón Otero Pedrayo (2007, p. 593) cóntalle a súa nai en carta asinada o 11 de xaneiro de 1952: “Lo de Castelao fué y no fué una sorpresa. Yo lo supe el domingo por un cable. Se lo comuniqué aquí a varios amigos. Trajo la noticia la *Hoja del Lunes* de La Coruña. Tuve otros cables de allá. El entierro fué el domingo, dicen que grandioso [...] A mi me duele mucho, pero ya estoy habituado a la desaparición de los amigos. Ahora que Castelao era único. Tengo la satisfacción de haberle hablado —fue mi voz desde Santiago la única de Galicia, el día del Apóstol, que oyó—”.
- 2 Refírese á despedida de Castelao na Arxentina, no verán de 1947. A última vez que os dous amigos se abrazaron. En *Por os vieiros da saudade* recórdao así: “O día 5 de setembro de 1947 apertamos contra o noso corazón, por derradeira vez, o corpo de Castelao nunha rúa calquera de Buenos Aires. Era non lonxe do porto. Os emigrados o día de saír o barco procuran estar lonxe. Castelao choraba. Estiveramos as derradeiras horas con Manuel Puente. Enxergamos a Castelao do brazo de Virxinia, cangado, nobre, triste. Foi a suprema despedida” (2001, p. 319-320).
Case a mesma descrición n’*A miña amizade con Castelao*: “Os desterrados en xeral, os que viven en América, en toda América, non van nunca ó muelle, non lles gusta ir ó muelle, despídense sempre lonxe do vapor, ou lonxe do avión, a o porto, non lles gusta ir, non sei no aeroporto, pro no muelle dende logo, porque o vapor siñifica unha cousa máis pesada, máis lenta, etc., a estela do vapor vai quedando atraís. Alí nos despedimos o 5 de setembro de 1947, cunha derradeira aperta” (1986, p. 54).
- 3 Manuel Puente González (1890-1970), empresario de orixe ourensá e comprometido galeguista, directivo da Federación de Sociedades Gallegas e membro do Centro Orensano

de Buenos Aires. En *Por os vieiros da saudade*, Otero Pedrayo conta como o coñeceu en 1947: “Entón soubemos por primeira vez da simpatía raiolante de Manuel Puente, do centilear do seu espírito, da forza e bondade do seu carácter, traballado no loitar, saído da loita, mais sinxelo e franqueado ás esencias galegas” (2001, pp. 148-149).

- 4 Castelao ingresou na clínica do Centro Galego o 2 de xaneiro. Faleceu apenas cinco días despois, o 7 de xaneiro. O enterro celebrouse no cemiterio da Chacarita, o 9 dese mesmo mes. Como xa se sinalou na nota 2 da carta 37, datada o 17 de Nadal de 1949, o 20 de febreiro de 1950 Rodolfo Prada mándalle a Otero Pedrayo unha longa e detallada epístola describíndolle ás últimas horas do seu amigo. Nela, lemos: “O día 7 pola mañán, xa os médicos deron craras mostras de inqueda, e no enfermo notábanse alarmantes signos de fadiga. Houbo que acudir a lle poñer unha carpa de osíxeno. Foi entón cando lle puxen a vostede o meu cablegrama anunciándolle a gravidade. Ao atardecer, Virxinia exprésou o desexo de que recibira os auxilios espirituais”.
- 5 Refírese a Roderick Price Mann, Míster Mann, responsable en Vigo da Eastern Telegraph Company (o Cable Inglés), empresa que mantiña conectada a cidade con Porthcurno, en Cornualles, gran coñecedor das nosas costas e amante confeso da literatura e da cultura galega. Nos anos 50 estableceu unha estreita amizade co matrimonio formado por Antía Cal e Antón Beiras e participaría na posta en marcha da Escola Rosalía de Castro, innovadora nos métodos educativos, que adoptou desde cedo o inglés como lingua vehicular. Míster Mann logrou a cobertura do British Council para a escola de Antía Cal.

42

Vigo, 21-xaneiro-1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Foille entregada a súa carta ó bo galegófilo Mr. Mann. Coido que terán chegado ó seu poder os recortes da prensa pratense sobre do impresionante enterro do gran galego morto. A min remesáronme tamén unhas fotografías magníficas.

Non puiden ir ós funerás. Irei, en troques, a Santiago o próximo día 5, á misa que se rezará en Santo Domingo. Recibirán unha estampía pregándolles a asistencia. De todol-os xeitos, cómpre que llo diga a Leuter^t e demais amigos.

O Centro Gallego de Bos Aires vai a adicar un extraordinario da *Revista*, en homaxe a Castelao.² Pídenme que lles mande a opinión dos intelectuás galegos máis representativos sobre da obra artístico-literaria do lembrado amigo. Agradeceríalle que me remitise á volta de correo unha nota breve coa súa opinión.

Unha forte aperta do seu fondo admirador e amigo

Fz. del Riego

A terra chegou co tempo preciso. Botáronlla no cadaleito no medio d'unha gran emoción.

- 1 Eleuterio González Salgado (1899-1977), primeiro concelleiro nacionalista, apaixonado defensor da lingua galega e dos dereitos dos galegos, e alumno predilecto de Vicente Risco. Sendo moi neno ingresou na Moceda Galeguista d'Ourense, colaborou en *Nós* e foi membro tanto das Irmandades da Fala como do Seminario de Estudos Galegos. Don Ramón apreciábao moito.
- 2 Dedicóuselle o número de *Galicia. Revista do Centro Gallego* correspondente ao mes de febreiro de 1950 (núm. 444, ano XXXIV). Salvador Lorenzana asina nel un texto titulado "Galicia, ante la figura símbolo de Castelao". Otero Pedrayo non firma ningún texto pero na revista transcríbense unhas palabras sobre o seu sentimento de dor ante o pasamento do amigo.

43

Ourense, 24-I-1950

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Admirado Salvador Lorenzana:

Perdoe que onte non poidera cumprir seu encárrago. Hoxe custoume traballo. Non podo escribir de Castelao. Si falar e calar. Teño un crecedeiro sentimento de soedade, e agora comenzo a choralo ben. Eu non fun o 20' a Rianxo por miñas obrigacións académicas e tamén por o medo a empiorar d'un pé que tiven doente. O 5 estaremos en Bonaval.

Sempre seu c'unha aperta e moi agradecido,

R. Otero Pedrayo

- 1 Como se comentou na carta precedente, a misa por Castelao en Rianxo foi o 20 de xaneiro de 1950. Fernández del Riego lembra a xornada n' *O señor da Casa Grande de Cima de Vila*, volume presentado o ano que don Paco recollía o Premio Trasalba. Das súas palabras despréndese que, pese ao que se di nesta carta, finalmente Otero Pedrayo si estivo presente na celebración. “Lémbrome que iamos moi apertados, nun coche de alugueiro Carlos Maside, García-Sabell, paréceme que Mosquera, ‘o vello dos contos’, Somoza, o psiquiatra Manuel Beiras, ‘Eu-Ben-Sey’, Floro Morán, o do Hotel España, e algún máis que non recordo con fixeza. Maside mareouse na viaxe por aquela estrada, entón infernal. Topamos ao chegar a Rianxo a don Ramón Otero Pedrayo, que viñera desde Ourense coa súa dona” (1988, p. 168).

44

Vigo, 13-febreiro 1950

Sr. Don Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a tempo o seu telegrama. O barco non chegou o sábado como se agardaba.¹ O temporal retrasou a súa entrada en porto. O domingo pol-a mañá estiven pendente de que arribara, pero non o fixo deica as dúas da tarde. Fun decontado a bordo. Atopeime co incomente de que non conocía á Sra. de García Miranda² persoalmente. Na Comisaría do barco, despois de repasar a lista de pasaxeiros, déronme o número do camarote, pero a viaxeira tiña saído d'il. Andiven dando voltas e facendo preguntas; por fin houbo que recurrir ós outavoces. E xa, por iste medio, foi posibre dar coa señora.

Estaba agardando por vostede. Sentíase verdadeiramente impaciente por o saudar. Díxenlle que lle fora imposibre vir a Vigo e linlle o telegrama. Preguntoume reiteradamente por vostede, e fixo fincapé moitas veces no gran afeuto que lle profesa o seu marido. Ila vai agora a América e non tardará en voltar a París, onde agardan velo a vostede calquer día. Deume o volume anunciado, que lle remitín hoxe a Ourense como impreso certificado. A dadora encargoume lembranzas mui expresivas. E nada máis.

Con un saúdo afectuoso á súa muller e á súa nai, reciba a cordial aperta de sempre, do seu devoto admirador e amigo,

Fz. del Riego

- 1 Refírese ao vapor *Formose* que debera chegar ao porto de Vigo ás once da mañá dese día. A bordo do barco viaxaba Concepción Rivas, esposa de Manuel García Miranda, grande amigo de Otero Pedrayo desde a infancia. No ano en que se escribiu esta carta, García Miranda exercía como profesor en París.
- 2 Manuel García Miranda foi amigo de Ramón Otero Pedrayo desde que ambos estudaban no instituto de Ourense. A comezos do século xx participou activamente nos faladoiros que organizaban na cidade xunto ao propio don Ramón, Vicente Risco, Arturo Noguerol, Primitivo Rodríguez Sanjurjo e outros mozos. Colaborou no segundo número da revista *La Centuria* cun texto titulado “El Puente”. Foi un asiduo visitante do Ateneo de Madrid cando Otero estudaba Filosofía e Letras na capital. Co tempo exercería na Escola de Maxisterio de Madrid e, durante unha temporada, como cónsul en Lisboa. A súa familia tiña un pazo no concello de Amoeiro, non moi lonxe da casa de Trasalba.

45

Ourense, 15-II-1950

Sr. Dn. Frco. Fernández del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Dispéñseme moito. Sendo Vde. mozo e bon amigo púxenlle o telegrama. Manuel García Miranda, grande amigo da Galiza e de moitos galegos, por moitos anos meu compañeiro noctámbulo por o Madrid das derradeiras bohemias de refrexos borbónicos e rubenianos, c’un Escabelo en cada recanto e un luar de infinda tristeza na torre mudéxar de S. Pedro, tiña bo dereito a que eu lle surtira a Vigo á súa esposa. Non puđen, tiña precisión de estar en Trasalba. E soio por o cariño que lle teño a il e a Vde. impúxenlle o traballo da visita. Moito me houbera gostado que Vde. e García Miranda foran amigos.

G. Miranda é un remuíño de ideas, cousas, países. Pasa da arte de Gnosos ás preocupacións dos xanxenistas, sendo catedrático de Matemáticas vólvese

tolo por o precámbrico e a xeografía do “habitat”. Hoxe eisprica Geografía en París. No feito un gran neno mimado, moi intelixente.

Teño que escribirlle de máis vagar. Que lle parés do Aconcagua de novelas de pazos, fillos de palleiro, conversas cocteleras de bar e demais que caíu encol de nós ou riba de nós?¹ Eu estou remoendo como baixo unha avalancha e pouco vexo craro. Hai algunha cousa boa no que levo visto. Teño confianza na galega e no seu trunfo.² Pro de isto, silencio!

Mórrome co sono. Levo escritas hoxe vinte coartelas sobre do deán Bedoya³ e dado tres crases a berros.

Lembranzas. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese aos orixinais que se presentaron ao primeiro certame de novela galega convocado pola editorial Bibliófilos Gallegos. Otero Pedrayo e Fernández del Riego formaban parte do xurado. O prazo fixado para a entrega dos orixinais rematara o 31 de decembro de 1949 e presentáranse un total de dezanove novelas. Segundo Fernández del Riego: “Nese tempo, por outra banda, reflectiuse certa tolerancia nalgunha publicación de libros en galego. Claro que se trataba de edicións moi restrinxidas, principalmente destinadas a expertos en bibliofilia. Foi o caso da Editorial de Bibliófilos Gallegos, que inspiraban Filgueira Valverde e Sánchez Cantón. Fóra do seu específico labor, convocaba concursos literarios. O primeiro deles tivo lugar en xaneiro do 1949. Era sobre novela galega, con liberdade de tema e volume. Entendían os convocantes que a condición de galego podía porvir, indistintamente da lingua empregada, do carácter do asunto tratado, ou da natureza do autor” (2003, p. 110).
- 2 Refírese ao único orixinal dos presentados que estaba redactado en galego, *A xente da Barreira* de Ricardo Carballo Calero, que se fará co premio converténdose na primeira novela galega da posguerra.
- 3 En 1950 a Imprenta La Moderna publicou en Santander *Juan Manuel Bedoya*, un volume preparado e seleccionado por Ramón Otero Pedrayo.

46

Ourense, 24 Febreiro 1950

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Non sei si lle agradecín o traballo e servizo por a visita á Sra. de García Miranda. De boa gana houbera ido eu. Non foi doado. Graciñas.

Xa me sacodín da primeira remesa de novelas. Moito pazo, moita barra, moita Cruña ou espírito cruñés, moito ceder a gayola do real e, onde foi aquela nosa maxinación creadora?

Hai unha cousa grande e rexa, unha door o remate mal traballado, de todos os xeitos pra un mozo da valía de Vde. coído de gran proveito a lectura. Pois tamén adquire a fuxir dos maos camiños e dá unha tónica do tempo.

Mañán ou pasado —millor o lunes no coche de Vigo, facturadas como viñeron— irán as dez obras. Cando poderei mirar as outras? Non'o sei.

Hoxe recibín, agora mesmo, letras de Ramón Cabanillas sinalando o día do Sábado de Gracia en Sant-Iago pra a xuntanza do xurado. Falarei con Cabanillas en Madrid o 3 ou o 4, pois o lus debo comparecer no salón de Grados de Filosofía e Letras na Cidade Universitaria a comenza das oposicións á cátedra de Geografía de Sant-Iago.

Opositor ós 62 anos.¹ Con casa en Ourense. Adicado, fai moitos anos, a tarefas non moi xeográficas. Unha cátedra de cenza de feitos que require enorme memoria e moita informazón bibliográfica. Eu, sen ficheiros nin bibliografías nin cousa ordeada por o estilo, vou alá ca miña pal[ab]ra e meus hourizontes galegos. Unha loucura. Soio porque as torres de Sant-Iago e moitos amigos e fondos silenzos acenan por min dende unha néboa máis de lembranzas do que de esperanzas.

Fai días mandei a Filgueira meu libro sobre Varela de Montes² e tamén rematei e mandei a Santander un *Bedoya*. Xa enxerga que preparazón xeográfica. Non sei como se desenrolarán os exercizos.

Escribireille. Si volta unha tempada mirareinos. Ou si non en Madrid. C'unha semán hai de abondo.

Saúdos á súa dona. Sempre de Vde. e c'unha forte aperta

R. Otero Pedrayo

- 1 Don Ramón chegou á capital madrileña o día 3 de marzo e regresou a Galicia cinco días despois. Segundo confesou, case todos eses días tomou café con Ramón Cabanillas no Lyon d'Or. O día 6 dese mes, os cinco opositores que se presentaban entregaron os traballos e a documentación correspondente. O escritor regresou a Madrid o día 20 de marzo, data en que comezaban os exercicios. Realizou o primeiro deles, unha composición do labor que tiña realizado en xeografía, ao día seguinte, 21 de marzo. O segundo exercicio foi dous días despois. O 28, ás 11 da mañá, pronunciou a lección maxistral sobre as formas e a estética da paisaxe dos Alpes. O último día do mes celebrouse a votación do xurado no salón de actos do Consejo Superior de Investigacións Científicas. Ramón Otero Pedrayo logrou o voto de todos e cada un dos membros.
- 2 *El Doctor Varela de Montes. Médico humanista compostelano del siglo XIX* (1952).

47

Vigo, 26-feb. 1950

Sr. Don Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Teño preparado o paquete de novelas —xa lidas— pra lle remesar. Íballas a enviar mañá, pero agora remato de recibir a súa carta e non sei que facer. Vos-tede dirá si llas mando ou si agardo a que volte de Madrí.

A impresión miña é que as obras son abondo probes. Muita vulgaridade, muito tópico, argumentos manidos e sensiblerías feminoides. Hai, non embar-gantes, unha novela ou dúas¹ que me teñen anguriado. Unha, sobre todo, é boa novela, pero non é galega, nin pol-o asunto nin pol-a fala. Soio pol-o autor, que naceu circunstancialmente en Galicia. Eiquí está o fallo temendo das bases do concurso, como xa lle indicara a Filgueira, presentíndoo.²

Que ben se reportaría á nosa cultura premiando unha boa novela que nada en ausoluto ten que ver con nós? Dende o meu punto de vista, hai pol-o menos unha rival da de Carballo que, novelísticamente, aventaxa a ista. Non sei; xa falaremos. Sinto abondos escrupos. O sábado de Groria, levarei unha información razoada de cada obra, según o meu criterio.³ Hai que pensar, tamén, no prestixio futuro do Concurso.

Non ten que me agradecer nada pol-a visita á muller de García Miranda. Ben debe saber canto me folgo en poder servilo, e canto é o que o quero e ademiro.

Coido que a miña meirande ledicia sería ollalo de catedrático da Universidade. Xa me decato dos inconvenientes de loitar con imberbes memoristas e centíficos de ficheiro, pero a súa formación cultural e a súa persoalidade indiscutible teñen que pesar no azo dos xuzgadores. Hémolos de ver, pra honra de Galicia, no sitio no que fai tempo debera estar!

Saúdos á súa dona e á súa nai, e pra vostede, coa rexa aberta de sempre, o máis fondo desexo dun merecido trunfo,

Fz. del Riego

- 1 Unha delas pode ser a novela de Elena Quiroga, presentada ao concurso de Bibliófilos co título de *Tumba Loureiro*, que gañou o Premio Nadal, un dos máis prestixiosos das letras castelás, ao ano seguinte baixo o título *Viento del Norte*. O argumento e as semellanzas entre estes textos —quizais o mesmo texto con dous títulos diferentes— ocasionará non poucos debates no ano 1951, cando a autora acade o Nadal. Houbo veladas acusacións insinuando que o xurado do premio de Bibliófilos, do que Otero Pedrayo e Fernández del Riego formaban parte, premiaran a novela de Carballo Calero —a única presentada en galego— mesmo sabendo que había textos mellores (Arias Chachero 2016, pp. 104-109). Dos comentarios destas cartas parece desprenderse, cando menos, certa dúbida sobre que texto debía recibir o premio.
- 2 “Co duplo obxectivo de animar a vida literaria do país e de arrequentar o seu propio catálogo, Bibliófilos Gallegos decidiu convocar dous premios: a comezos de 1949 anunciábase un concurso de novela e nos inicios de 1950 outro de tradución. O primeiro tiña como finalidade distinguir a mellor «novela gallega», ben entendido que «la cualidad de gallega podrá provenir, indistintamente, de la lengua empleada, del carácter del asunto o de la naturaleza del autor» (Monteagudo 2021, p. 120).
- 3 “Cada quen dos reunidos expuxo a opinión que lle merecían os diferentes textos. Eu levei á xuntanza un monllo de papeis de cór amarela, nos que, dacordo co meu criterio, resumía a valoración dos argumentos, do estilo, da técnica e calidade narrativa das obras examinadas. Produciuse o obrigado cambio de impresións entre os membros do Xurado. De primeiras resolveuse eliminar a cinco das novelas concurrentes por estar en desaxuste coas bases do certame. Argumentouse despois por parte de todos, sobre as características das restantes, a efectos valorativos. Ao se manifestar desacordos, procedeuse á votación

segreda. No relato de votos obtiveron tres ou máis: *La vida retorna, Una cabaña en el cielo, A xente da Barreira, Quenxe en Conjo, Al apagarse las estrellas, El tiempo nuestro, e Tumba Loureiro*” (Fernández del Riego 1994, pp. 200-201).

48

Ourense, 28-II-1950

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Chega a súa cartiña. Eu saio para Madride pasado mañá. Non sei como se desenrolarán os traballos da oposición. Pode acontecer que nos deixen vinte días pra o “temario” e que eu veña a pasar na casa parte de eles, pode ser que non. O millor será que, si hai que mandar isas novelas a outro membro do Xurado, mándellas e si non, agarde uns días a miña carta. Tamén as pode mandar e vainas lendo Fita, pro córrese o perigo de que eu me demore moito en Madrid. Coido que non. Xa lle escribirei.

Vou ós exercizos co espírito ledó e moceiro. Xa veremos. Teño ganas de desenrolar o meu programa —si me deixan— con temas como estes: “Las resonancias del horizonte geográfico en el mito”, “Geografía del terror”, “Interpretación romántica de los Alpes y las cordilleras hercinianas”...¹

Será moi conveniente o falarmos dinantes da xuntanza de Sant-Yago día 8 do Abril.² Iremos xuntos no sentido e na crítica. Xa teño lido, o ano derradeiro, a obra de Carballo Calero. Na morea que lle mandei onte hai unha cousa boa, rexa, pro mal traballado ô remate de E. Quiroga de Abarca e... Pro non falamos agora d’iso. En Madride verei a Cabanillas e outros amigos.

Lembranzas. Sempre seu agradecido e vello amigo

R. Otero Pedrayo

Ontes 27 foron as novelas no coche da tarde pra entregar na casa.

- 1 O tema que finalmente desenvolveu na chamada lección maxistral foi parecido a este que anuncia.
- 2 O xurado, composto por Francisco Fernández del Riego, Raimundo García Domínguez, Ramón Cabanillas, Guerra Campos, Francisco Serrano Castilla e o propio Otero Pedrayo, reuniuse na casa da Conga de Compostela o 22 de abril de 1950. Como xa se anunciou, gañou *A xente da Barreira*, de Ricardo Carballo Calero, por catro votos a favor, un en contra e unha abstención. Así o lembrou Fernández del Riego: “Reunímonos os membro do Xurado para emitir o fallo. Eliminamos de primeiras, pola súa escasa calidade, quince obras. Na segunda escolla obtiveron máis de tres votos, as de Luís Arias, Álvarez Blázquez, Carballo Calero, Bugallal, López Cid, Fernández España e Elena Quiroga. Pola tarde proseguiron durante varias horas as deliberacións. Recomendáronse para unha posible edición, prevista no artigo 4 da convocatoria, as novelas dos escritores devanditos. Na votación final saíu triunfante *A xente da Barreira* de Carballo Calero, única en idioma galego” (2003, p. III).

49

Vigo, 9-marzal 1950

Sr. Don Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Ontes recibín o seu telegrama, e ontos mesmo mandei ó seu domicilio o paquete coas novelas. Sairía ista mañá no coche de Ourense e a istas horas teraas no seu poder. Fíxese que da obra de Figueroa d'Oliveira¹ falta o primeiro tomo. Sin dúbida por un trabucamento nos envíos mandáronme o segundo tomo repetido. Escribinlle fai días a Cordero Carrete falándolle do que pasaba. Aínda non me respostou. Cando teña ise tomo no meu poder, leereino decontado e remesareillo.

Que tal por Madrí?

Afectuosos saúdos á súa muller e á súa nai, e pra vostede unha forte aperta de

Fz. del Riego

- 1 José Figueroa d'Oliveira, compañeiro de estudos de Camilo José Cela, presentara ao concurso *El famoso Diniz Soares*, protagonizada por unha especie de Pascual Duarte portugués. O número 16 da revista *Fantasia* (24/VI/1945), editada pola Delegación Nacional de Prensa, publicou un texto deste autor con este mesmo título.

50

Trasalba, 13 do Marzal do 1950

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Hoxe tiven de fuxir a un silencio de pinos e penedos co novo sol e agromada, e hastra os arboredos me figuraban literarios e as violetas tiñan grimo de ser apañadas por unha mociña en folgos de balneario. Rematei as novelas. O mundo ri. Deseguida o mundo volta a ser novo. Un dos bos efectos das novelas. Mándoas ó Instituto P. Sarmiento. Falla a primeira parte do nº 2. Non m'a mande; non podo, non quero, leere máis.

Cabanillas díxome en Madrid que si eu non podía estar en Sant-Yago o sábado de Groria se demoraba a xuntanza. Temo que as miñas oposicións non rematen deica o 20 ou 25 do Abril. Convencerei a Cabanillas pra que se faga a sesión no día sinalado. Eu mandarei meu parecer e voto por escrito, será o millor. Os escritores alentan n'unha primadeira turbada e failles mal o agardar.

Eu estarei en Madrid o día 20. Os exercizos son perigosos. Hai temas difícís de soste unha hora inteira. Non sei si lle dixen miña pousada en Madrid: Plaza St^a Bárbara, 1. H. Laris. Estou ardendo por rematar.¹

Saúdos á dona e lembranzas da miña. Apertas. Sempre seu. Moito o admira e quer,

R. Otero Pedrayo

- 1 Tal e como se sinalou na nota da carta 46, datada o 24 de febreiro, fixera o primeiro exame o día 21 de marzo ás 19 horas. Nos once días seguintes realizará un total de sete probas.

SI

Vigo, 16-Marzal 1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Acabo de recibir a súa fermosa carta. Respóstolle decontado, denantes de que salla de novo pra Madrí.

Por correo certificado remeseille, fai xa días, a primeira parte da novela nº 2, non chegou ó seu poder? Compriría que mo dixese pra facer a oportuna reclamación en correos. É bo que lea isa obra, coído que ten intrés. Corresponde ó tipo tan en boga da novela tremendista. Hai n-ila muito Cela e o linguaxe é defectuoso, pero, en troques, ten forza narrativa.

Penso que ten razón Cabanillas en aprazar a xuntanza. Vostede non pode faltar., con meirande motivo porque presumo que habrá loita. Necesitamos da súa presenza física e da súa autorizada opinión. Eu, ademais, teño grandes dúbidas e preciso ir con vostede e con Cabanillas á decisión final.

Todos estamos pendentes da súa oposición. Os amigos falan d'ila en total-as cartas. Vivimos a emoción da agarda por velo catedrático da Universidade. Prada dícame que lle puxeron un cable. Tamén en América senten a mesma ilusión que nós.

Non quero distraelo máis.

Saúdos garimosos á súa muller e á súa nai. Reciba a fonda aperta de sempre, do seu devoto amigo,

Fz. del Riego

52

Trasalba, 18-III-50

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Meu querido Lorenzana:

Chegou a novela. Foi lida. Mañá sae pra Sant-Yago i-eu pra Madrid. Supoño que as oposicións, de se presentar todos, chegarán deica o 20 de abril. Vai a demorarse moito a semán. Terei de mandar meu voto. Despoixa de todo, votar cantarán.

Estou caendo co sono. Xa ll'escibirei si podo. Grazas por seu interés e o dos amigos. Faranse os imposibres.¹

Apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 En carta datada o 4 de abril de 1950, dirixida a Eladia Pedrayo Ansoar, nai do escritor, don Ramón confesa: “Uno de los opositores, el de Valladolid, tenía mucha fuerza y mucha recomendación de la Falange. Todos se movieron de lo lindo. Yo no escribí ni hablé a nadie. Desde el primer ejercicio conquisté al tribunal con mi palabra. Estoy arreglando mi situación en Santiago. Creo que tendré unas 33 o 34 mil pesetas. Si me agregaran al Instituto de Santiago podía ocupar las dos cátedras, pero es muy difícil” (2007, p. 616).

53

[31?]-3-1950¹

EMOCIONADISIMO IMPRESIONANTE TRIUNFO.² ENVÍOLLE CARIÑOSA FELICITACIÓN. APRETADOS ABRAZOS DEL RIEGO

- 1 Telegrama. Puido enviarse o mesmo día 30 de marzo, data en que se coñeceu a decisión do tribunal. De ser así, o documento daría boa conta do interese con que se seguía en Galicia a oposición que se estaba celebrando en Madrid, pois Fernández del Riego felicita a don Ramón o mesmo día en que se soubo que aprobara.

- 2 En carta datada o primeiro de abril de 1950, Otero Pedrayo (2007, pp. 611-612) cóntalle o sucedido a súa nai: “Como ya sabrás por más de un camino ayer a las ocho de la tarde se celebró la votación de la cátedra. El mismo día a las tres y media hicimos el último ejercicio. [...] Yo ya sabía todo lo que iba a ocurrir. Se celebró en el salón de actos que es muy grande y hermoso. Mis compañeros de oposición estaban nerviosos. Sospechaban el resultado, alguno lo sabía, pero aún conservaron hasta el final la ilusión de algún voto. Los cinco fueron para mi. Después fuí saludar al Tribunal. Me elogiaron mucho, muy satisfechos. Y despedido de los amigos volvimos al hotel, después de rezar un poco en el Cristo de Medinaceli. Yo tenía necesidad de algún descanso. Estos últimos días hubo sus fatigas aunque desde el primer ejercicio tuve al Tribunal a mi lado”.

54

Madrid, 7 do Abril 1950¹

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Sabía ser vostede, pois a mocidade é xenerosa, un dos amigos máis ledos por o meu éisito nas oposicións á cátedra de Compostela, virxinal e doncela, pois enxamais tivo “titular” e son eu, ca miña testa albescente e pedernalosa —seixenta—, seu primeiro cabaleiro e paladín.²

Alguén, de ises homes eisprimentados e prácticos, faloume de ondear e rexir o impedo dos sesudos guías e recensións de libros, e de ir a cada exercicio c’unha alforxa. Quixen millor seguir o meu temperamento e falei das costas de Trasalba, miñas mestras en Geografía, do canto dórico da traxedia con ecoares das primeiras sensacións da paisaxe, da necesaria e fundamental conservación en todas as culturas do senso ptolemaico do Universo, da elexía e morte dos lagos, do crecente verde hispano, de Goethe rubindo ó Righi, do Tupungato enxergado dende Mendoza,³ da melanconía de certas *nappes de charriage*⁴ que perderon a raíz e s’erguen tristeiras na orla caliza dos Alpes, da Geografía reino da luz normal... Ó presidente,⁵ que é humanista, boteille uns cantos epifonemas e..., equí me ten, membro do “grave senado e areópaga, señor, como Vd. me enseña de la galiciana ciencia”, como dicía noso merífico Noriega. Xa falaremos o día 23. Case todas as tardes sorbo meu café con Cabanillas no Lyon d’Or,⁶ vello café

de reflexos de mortas obsidianas, sarcófago do XIX. Xa debía estar na terra. Retéñenme unha fatutinada de pequenas cousas.

Nosos saúdos —Fita está comigo— ó matrimonio. Teño cen telegramas riba da mesa. No Hotel coidan que son un gran persoaxe. Hastra logo. Gracias afervoadas e apertas de seu admirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Esta carta foi publicada na páxina 222 do número 52 de *Grial* (abril, maio e xuño de 1976).
- 2 Como el mesmo indicou en carta datada o 24 de febreiro de 1950 (§ 46), ten 62 anos cumpridos cando aproba esta oposición.
- 3 Refírese ao volcán situado na cordilleira dos Andes, na fronteira entre Arxentina e Chile. Lémbrese que Otero Pedrayo visitou Mendoza no ano 1947, na súa primeira viaxe a América.
- 4 Expresión xeolóxica que se refire aos estratos que se producen nas grandes oroxéneses cando algunhas capas de terreo se deslizan por enriba doutras invertendo a estratigrafía, xa que unha capa máis antiga pasa a superpoñerse sobre outra máis moderna.
- 5 O presidente da oposición era Eloy Bullón. Del Riego lembra así o éxito do seu amigo: “Nos cinco exercicios que realizou ofreceu amosas expresivas da súa capacidade científica e brillante palabra” (1990, p. 244).
- 6 Coñecido café madrileño que estaba no número 18 da rúa de Alcalá e que abría as portas en 1898. Nas súas mesas sentáranse as principais figuras da Xeración do 98 e da do 27. Tamén o fará Adrián Solovio, o protagonista de *Arredor de si* (1980b, p. 18) quen, nas páxinas da novela, describe o local como segue: “Café dos mil espellos magos de lonxanías de lembranzas. Acougo da homilde e xerminal filosofía dos descubridores de mediterráneos. Fogar do que nono tén. Ilusión de independencia. Lus crebada nas esferas de metal que ao abrilas rín sin dentes coma grosos cascabeles”.

Xesús Alonso Montero (2004, p.12) lembra: “Os sábados, reuníase no café Lyon d’Or un grupo, pequeno, de galegos, que eran escritores ou estaban vencellados, dalgún xeito ás letras galegas [...] Na tertulia, os dous nomes fundamentais eran o de Ben-Cho-Shey e o de Ramón Cabanillas nesos anos residente en Madrid. [...] Café céntrico, antigo, moi espacioso, acollía tertulias diversas (de homes) pero ningunha tan literaria como a nosa: literaria e un pouco política”.

55

Trasalba, 16 do Abril 1950

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Salvador Lorenzana:

Ontes chegoume o seu belido artigo.¹ A mocidade sempre xenerosa. Non sabe como lle estou de agradecido. Grazas a que, envolveito nas xeirás da súa belida prosa, maxino doadamente non ser eu vello corpo mantido en pé grazas ó entusiasmo galego, sinón un ser ideal: o gabado. Pois dende a morte de Daniel, e cada semán máis vivamente, atópome nun estado de sensibilidade perigoso pro meu curazón. Teño de fuxir das emocións si quero desenrolar algunhas visións da inorme Asia ou da grazosa Mahía na cátedra de Compostela. Penso me andan a orgaizar algún banquete. Non pode ser. Hai que gardar o loito por Castelao. Hai, debaixo, outras razóns. Pídlle axuda, que me non vexa no cruelísimo trance de dicir que non.

Mañán ou pasado mañán mandareille a novela *La vocación de Adrián Silva*. Saíu d'abondo ben presentada por Moret,² primeiro volume de unha riola de autores gallegos querendo resucitar a impresa de Mz. Salazar.³ [Atendamos?] a Moret. Hay serie de novelistas, poetas, e demais. Tamén de arte.

En Santander, na biblioteca Fillos ilustres da Montaña, publiquei unha pequena vida, estudio e bibliografía, con antoloxía de verso e prosa, do deán e bispo Bedoya, o centenario de cuia morte cúmprese iste ano 50. Como foi crego liberal e esparterista, supoño que en Ourense non farán nada por o que foi unhas das grandes ilustracións do clero ourensán. Si me mandan exemplares conte con o seu.

Lembranzas á súa dona, anímese a unha cátedra. Filosofía do Dereito! Penal! de Sant-Iago. Apertas e grazas. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

1 O 12 de abril, Salvador Lorenzana asina na sección “Atalaya de Galicia” de *La Noche*, “Otero en su sitio”. No artigo enxalza a figura do escritor ourensán e anuncia a súa inminente chegada á Universidade de Santiago de Compostela.

- 2 Editáraa en 1949 a editorial de Manuel R. Moret da Coruña, dentro da Colección de Escritores Gallegos. Ramón Otero Pedrayo asina o manuscrito o 26 de maio de 1944, case cinco anos antes da súa publicación. Na mesma colección publicáronse *Una cabaña en el cielo* de Xosé Mª Álvarez Blázquez e *Curros Enríquez* de Celso Emilio Ferreiro.
- 3 Del Riego emprega esta información na recensión que fará da novela o día 12 de maio de 1950 nas páxinas de *La Noche*. O texto, titulado “El pazo de la Cuqueira”, comeza dicindo: “La editorial Moret inicia una loable empresa; la de dar continuidad a la «Biblioteca de Galicia» de Martínez Salazar”. O resto do escrito dedícao a eloxiar a calidade da nova novela de Otero.

56

Trasalba, 14 do Mayo do 1950

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Pode estar sadisfeito o bon Adrián Silva.¹ O probe era merecente d'un estilo máis coidado. Non quixen percorrelo por inteiro impreso. Tiven medo das cacofonías e d'ises treizeiros versos sementados por algún xenio nemigo e bulreiro, trasno no eido da prosa. Teño outras tres ou catro novelas. Forman, sen o querer, un ciclo.² Entre barroco e romantismo ou Dazanove aínda cangado das que despoixa figuraron pesadumes. Quixera mirar publicado xiquera *A Festa do Conde Berstein*.³

Adrián Silva, si dende algunha cátedra teolóxica e sital de coro ilustre poidérase enteirar da súa crítica na *Noche*, non deixaría de regalar ó autor con algunha caixa de biscoitos de Monforte ou de doce das xustinianas de Redondela. Eu non son Adrián Silva. Mais, como xa non hai nin barriliños nin biscoitos, non podo comprir como herdeiro. Soio co meu agradecido sentimento. Foi Vde. xeneroso demais.

Pra min [é] un premio como ningún do mundo comprobare a simpatía de escritores mozos como Vde. Espiritos millor que escritores. O gozo do vivir istes amigos. Non van tampouco perdidas as gabanzas. Pois apesares do tempo,

soio me coido xoven e albelo cando traballo e escribo. E opor a crítica de Vde. teimarei algo millor. Ando maxinando novos temas composteláns.

Hoxe non podo escribir. Teño arredor de min uns cantos pequenos disgos-tos e acedumes de aldea. Fanme sufrir as cousas miúdas, desacougan, fico derro-tado e temeroso. Ten que perdoar a pouca vida de istas liñas, mais non dubide nin un intre do meu agradecimento e emoción. Soio desexo correponder.

Estamos rematando o curso. Agora dóeme non pouco afastarme do Insti-tuto.⁴ Inda non sei como vai ser a nosa vida en Sant-Iago, e lonxe de Trasalba.⁵

Lembranzas á súa dona de Fita e miñas. Fita tamén o saúda a Vde. Que-rido Lorenzana, teño desexos de folgar algún día por isas ribeiras. Falando e lembrando. Reciba unha forte aperta de

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese, sen dúbida, ao xa mencionado “El pazo de la Cuqueira”, *La Noche* 12/V/1950.
- 2 En carta dirixida a Filgueira Valverde o 11 de marzo de 1948, Otero fala das súas obras inéditas: “Non me cangan os sesenta. O que me pesa e doe son as publicacións rematadas ou case rematadas que non vexo como publicar. Ás veces penso que sería millor facer co elas un chareteiro lume. As novelas «Don Martiño de Figueroa» (tídoo provisoal: e algo como «A morte da legría»); «La tentación de Adrián Silva», «La Hermana» o «Hermana»; «La Fiesta del Conde Bernstein»; feitas; a «Estética del Paisaje gallego», o libro dos amigos mortos que está vivente en oito días, o estudo de Varela de Montes, o Gelmírez que non premiaron en Sant-Iago, a «Encomenda de Beade» que estará lista en dous meses, a crónica moi adiantada da miña aventura ultramaríña” (Filgueira e Otero 2009, p. 173). A día de hoxe permanecen inéditas as novelas *Once horas composteláns* e *Contra el filo del río*, e a colección de contos *Do San Lucas ó San Xohán. Sazós de Compostela*. Nada sabemos ademais dalgúns dos textos dos que fala Otero nesa carta como son *A morte da legría* ou *La hermana*.
- 3 Desexo que non se verá satisfeito, pois a novela permanecerá inédita ata 1988, ano en que, grazas a Domingo García-Sabell a edita a Fundación Barrié de La Maza, xunto a *Las palmas del convento*.
- 4 O 27 de maio de 1950 Ramón Otero Pedrayo despídese definitivamente das aulas do Centro Provincial de Instrución de Ourense, hoxe Instituto Otero Pedrayo. Cómpre ter presente para entender a súa dor que ingresara no centro con dez anos acabados de cumprir, en setembro de 1898. Durante os seis anos seguintes, gozou da compañía de amigos como Florentino López Cuevillas e coñeceu profesores que marcarían a súa traxectoria

persoal, como Eduardo Moreno López ou Marcelo Macías. Neste centro acadara o premio extraordinario na Sección de Letras, concluíndo brillantemente os estudos secundarios en 1904. Moitos anos despois, en 1921, convertérase en catedrático de Xeografía e Historia no mesmo centro que, logo de poucos anos, chegará a dirixir. A súa traxectoria vital e laboral estaba ligada a este instituto ourensán. Dedícalle un documentado artigo titulado “O vello instituto” na revista *A Trabe de Ouro* (núm. 19, 1994).

- 5 En carta datada o 10 de abril dirixida á nai: “Tengo que seguir dando clase en Orense mentras no tome posesión y comprar el título de doctor que anda por las 1500 o 1800 pts. Todo lo dejaré encargado. También tendré que hacer toga y birrete. Veremos en Santiago o me haceis la toga en casa porque aquí son de una carestía irresistible” (Otero Pedrayo 2007, p. 621).

57

Ourense, 24-Maio 1950

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido “Salvador Lorenzana”:

Acabo de desembrullarme do coche de Trasalba. Alá estiven dous días escuitando a sonata do chover nas agras do pan. Que door a seitura! Logo chega.

Atopo súa carta datada do 21. Case non teño relazón co Sr. Arias Andreu.¹ Soio lembro ter falado co il unha vez. Estaba diante Filgueira. Il díxome —Arias Andreu— que tiñamos sido amigos fai moitos anos. Non lembraba o home nin o acento. Por si val, escribolle hoxe sobre a súa recomendada.

Vexa por outro lado. Eu en calquer Ministerio son un estraño.

Por que non procura algún amigo de Serrano,² que foi catedrático de Penal en Sant-Yago e Segretario da Universidade, home asegún din moi dado cos galegos e amigo de os servire?

Non agardo grande cousa da miña cuña con A. A. Pro alá vai.

Teño infindos traballos. E por riba as calificacións de remate de curso.

Apertas de seu admirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

Saúdos de Fita e de miña nai pra Vdes.

Agradeceríalle moito un dos recordatorios de Castelao cos versos de Cabanillas. Tiña dous. Dinllos ás irmáas. Quedeis sin eles. E teñen un retrato o millor de Castelao.

- 1 Pode ser Nicolás Arias Andreu, naquela altura xefe da sección administrativa de Primeiro Ensino da Coruña. Chegou a ser xefe de contabilidade e orzamentos do Ministerio de Educación. Trátase, en calquera caso, dun alto cargo do Ministerio.
- 2 Nun lateral do folio, cunha frecha que sae desta palabra, don Ramón engade: “Unha potencia no Ministerio. Está en Universidades. Director Xeral”. Trátase de Manuel Serrano Rodríguez.

58

Vigo, 26-maio 1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Acabo de recibir a súa carta. Un milleiro de gracias pol-a súa atención. Xa teimarei xestíos pol-o conducto que me indica.

Dúas letras tan só pra lle decir que o sábado á noite estarei en Ourense. Vou con Illa¹ pra ver si lle damos un pulo ó de Galaxia. Alí nos atoparemos.

Adxúntolle o recordatorio de Castelao que me pide. Esgotáronse e non chegaron a nada. Tamén lle remesei ontes un a Rodrigues Lapa.² Vai adicarlle, ó gran amigo morto, un número de *Seara Nova*.³

Tamén lle acompaño as críticas do seu libro, publicadas no *Pueblo*, *Faro* e *Ideal Gallego*. Como as de *La Noche* e *La Región* xa as terá, non llas mando.⁴

Nada máis. Co meu agradecimento, reciba unha cordial aperta do seu devoto admirador,

Fz. del Riego

Ó parecer, Valentín pensa ir a dar unhas conferencias a Bos Aires, a mediados de xulio.⁵

- 1 Xaime Isla Couto (1915-2012), intelectual e economista galego que forma parte do cerne e fundación da editorial Galaxia. Antes da guerra pertencera á Federación das Mocidades Galeguistas (1932), fora membro de Ultreya e colaborara activamente no Seminario de Estudos Galegos, onde fora o primeiro bolseiro. Cursou Maxisterio e Dereito e gañou por oposición a cátedra de Dereito e Economía da Escola de Peritos Industriais de Vigo. Redactara os estatutos de Galaxia e da Fundación Penzol. Ademais, foi secretario técnico do Partido Galeguista na clandestinidade.
Ao rememorar a fundación de Galaxia, Del Riego (1994, p. 202) lembrou sempre o papel fundamental de Isla Couto: “Discutimos a fórmula que podería ser máis idónea para a súa viabilidade. Xaime Illa, con moi bo criterio, estimou que deberíamos acollernos ao sistema da sociedade anónima. Acorrendo a editora no ámbito da lexislación mercantil, elidiríase o control político do Réxime, que, no caso dunha sociedade civil, non podería escudirse”.
- 2 Manuel Rodrigues Lapa (1897-1989). O filólogo portugués foi un grande amigo de Francisco Fernández del Riego. Considerado un dos grandes estudosos da lírica medieval galego-portuguesa, foi o editor das cantigas de Afonso X O Sabio e das cantigas de escarnio e maldicir. Colaborador e director da revista *Seara Nova* e grande amigo dos galeguistas, visitou Galicia por primeira vez no ano 1932 para participar na homenaxe que se lle rendeu a Castelao. Sufriu as consecuencias do réxime de Salazar e exiliouse no Brasil, onde deu clase na universidade.
- 3 Coñecida revista portuguesa fundada en 1921. A “Homenagem a Castelao”, coordinada por Rodrigues Lapa, viu a luz en febreiro de 1951. Fernández del Riego (1996, p. 40) cóntanos: “O filólogo portugués Rodrigues Lapa convidou ós nosos intelectuais para que se incorporasen cos seus traballos á nómina dos lusos que escribían na publicación. Entendían que iso sería base dunha futura colaboración espiritual. Opinaba tamén que cumpría dilatar o noso horizonte cultural polo mundo luso-brasileiro que era o seu ámbito natural”.
- 4 *La vocación de Adrián Silva* tivo bastante repercusión na prensa da época. Del Riego pode referirse a algún destes artigos: “La vocación de Adrián Silva” columna asinada por Borobó o 2 de maio de 1950 en *La Noche*; “Enamorado de sombras” do mesmo autor e no mesmo xornal o 3 de maio de 1950; o xa mencionado “El pazo da Cuqueira”, *La Noche*, 12 de maio. En *La Región* aparecerá unha columna de José Fernández Gallego titulada “La vocación de Adrián Silva”, o 2 de xuño de 1950.
- 5 Valentín Paz-Andrade recibira, aos poucos meses da morte de Castelao, unha carta de Xosé Núñez Búa, membro da comisión de cultura do Centro Galego de Buenos Aires, na cal o convidaba a participar nas mesmas xornadas nas que xa participara o propio Otero no verán de 1947. Con ese motivo, Paz-Andrade e a súa muller voaron a Buenos

Aires, onde el impartiu unha serie de conferencias. A primeira no Teatro Avenida e tras ela, cinco máis na Facultade de Economía da Universidade, na rúa Córdoba, unha na Facultade de Dereito, outra no Centro Pontevedrés e outra máis no Centro Lucense. Desta e doutras viaxes publicará un diario titulado *Diarios de viaje. Los itinerarios inéditos de América 1952-1955* (2013).

59

Ourense, 16 do Sep. 1950

Sr. D. Frco. Fernández del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Desde que cheguei tiña mentes de lle escribir pra novamente agradecerlle a Vdes. —a Suárez e a Vde. os primeiros— o regalo do álbum,¹ todo cheo de fuxidos, de fiestras abertas, pros lonxaos fondos, internos, entrenabres, da Nosa Terra... Ista non é unha resposta. A resposta terana Vdes. pro comén do inverno, si Dios quer, cando as xiadas peiteen de sabidanza as [canas?]. Cada un corresponde co que coida ter.

O outro día estaba Vde. un pouco desacougado. Olle de fronte as cousas e ceibe ise rir de fonte barroca ou de tritón salferido [de] escumas.

Saúdos na casa. Grazas a todos os amigos. Non podo escribir [?]. Sempre seu vello ademirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

1 Pode referirse ao fotógrafo José Suárez, de quen se fala explicitamente na carta número 64, datada o 5 de Santos deste mesmo ano. Non podemos desbotar a idea de que Suárez sexa Ricardo García Suárez (1917-2006), máis coñecido como Xohán Ledo, artista e ilustrador galego que se había responsabilizar da imaxe e deseños da editorial Galaxia, acabada de fundar. Non sabemos con certeza a que álbum se refire don Ramón nesta carta, pode tratarse dalgunha colección de debuxos de Colmeiro, Seoane ou Maside.

60

Trasalba, 21-Sep 1950

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Unha aperta. Hoxe o luar ten palidez de outono. Un favor lle pido: si poidera saber [en] que día e [a que] hora chega —coido que o 24— e canto tempo estará o vapor *Groix* de Chargeurs Réunies. Pasa n'íl pra Bordeaux a Sra. de García Miranda. Si sabe algo escríbame eiquí. Si vou a Sant-Yago istes días xa llo direi.¹

Saúdos na casa. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

- 1 O 27 de setembro Otero Pedrayo e a súa dona pasan o día en Compostela coa intención de buscar aloxamento para o curso académico que estaba a piques de comezar. Inda que nun primeiro momento sopesaron a posibilidade de alugar unhas habitacións na rúa do Hórreo, finalmente decantáronse polo hotel España, propiedade de Floro Morán. Durante os oito anos que don Ramón pasará na cidade como catedrático universitario, alternará as estancias semanais neste céntrico establecemento hoteleiro do número 40 da rúa Nova coas viaxes de fin de semana a Trasalba, onde segue vivindo a súa nai xa nonaxenaria.

O día 17 de outubro comezou oficialmente o curso 1950-1951. Ese día, o escritor encargouse de pronunciar a conferencia inaugural na aula número 1 da Facultade de Filosofía e Letras, nun acto presidido polo reitor, Luis Legaz Lacambra, e polo catedrático Abelardo Moralejo Laso (*El Correo Gallego*, 18/X/1950).

61

Sant-Yago, 27 do Sep. Día da Sta Minia de Brión

Sr. D. Salvador Lorenzana

Meu querido amigo:

Lembranzas na casa. Unha nova molestia: pídlle que me procure algún xeito de entrar no francés *Groria*, para o 29, e sae o mesmo día. Pasa a Sra. de García Miranda a quen xa vostede falou por min. Din que un Sr. Muñoz é todo n'isto.

Chegarei cecais o 28, mañán, á noite. De todos xeitos, xa o procurarei. Por a tertulia ou onde sexa.

Apertas e graciñas,

R. Otero Pedrayo

Irei á tertulia do Alameda a noite de mañán.

62

Sant-Yago de Compostela, 30 de outono 1950

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Ten razón, ten razón, ten razón. E o Centro Galego tamén. Considere miñas horas, cada semán no Castromil¹ a Ourense pra voltar o lus sen casementos durmir, como home vello como son c'un Stromboli ou un Paracutín adurmiñado no peito. Mais me non layo. Estamos no derradeiro do Outono. Poreime ó traballo cando Fita esté comigo, pois teño medo, serio, que se me veña enriba o almario de espello.²

Temos outro inconveniente: a priguiza de Ksado en facer as fotos. Si quixera querer...

Desexando velo... Eiquí estase ben, pro fallan amigos. A foula da mocidade toupa nas pedras coas escumas de risas e longo salayar de amores.

Saúdos á súa dona. Dispense a letra. É peor do que unha [letra?] a 90 días.
Apertas,
R. Otero Pedrayo

- 1 É curiosa a relación de don Ramón co Castromil. Sendo unha das persoas que mellor coñecía o territorio galego, nunca soubo conducir e sempre empregou os transportes públicos para viaxar. Nos anos 50 sentía por esta empresa un grande agarimo. Tanto é así que o 18 de setembro de 1958 publicou en *La Noche* un precioso artigo titulado “Elogio y recuerdo del viejo Castromil de Orense”. O texto fixo que Evaristo Castromil Otero lle ofrecese, en nome da senlleira empresa, un carné que lle permitiu viaxar de balde durante o resto da súa vida. Son moitas as persoas en Santiago, en Ourense e en Trasalba que, a día de hoxe, lembran as viaxes no Castromil con Otero Pedrayo a bordo.
- 2 Pode referirse a un encargo que fixera o Centro Galego de Buenos Aires a través de Luís Seoane. A institución bonaerense tiña en mente imprimir unha colección de 30 monografías destinadas ao público galego e non galego. Os catro primeiros volumes foron: *Las danzas populares gallegas* de Fernández del Riego, *Las ciudades gallegas* de Otero Pedrayo, *Las catedrales gallegas* de Xesús Carro e *La artesanía en Galicia* de Filgueira Valverde.

63

Trasalba, 3 dos Santos 1950

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Chéganme despois de tanto tempo como lle tiña escrito isa carta de Álvaro Gil¹ cuia lectura me diu verdadeira legría. Coido que lle escribín a Vde. respondendo ó do libro american das cidades. Vou intentar facelo n-iste mes.² Anteonte en Sant-Yago díxome Ksado que tiña as fotos.

Desexando velo e con saúdos ós amigos e respetos á dona, reciba unha aberta de

R. Otero Pedrayo

- 1 Álvaro Gil Varela (1905-1980), enxeñeiro, empresario e filántropo galego. Colaborador na revista *Ronsel* onde publicou “Jesús Corredoira, o pintor arrebatado” e “Corredoira de novo”. Colaborou tamén na Misión Biolóxica con Cruz Gallástegui e militou no Partido Galeguista, onde aceptou o cargo de secretario político. En 1936 estivo preso na illa de San Simón. Cando recuperou a liberdade entrou en contacto coa familia de empresarios Fernández López, propietarios dos Mataderos de Mérida, dedicándose a partir de entón á industria privada. En 1950 participou na fundación da editorial Galaxia, na que actuaría como recoñecido mecenas (Villanueva Gesteira 2015, p. 66).
- 2 *Las ciudades gallegas* (1951).

64

Vigo, 5 Santos-1950

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta. Falei con Suárez¹ sobre das fotografías pra o libro. Quedou en lle escribir ontes mesmo.

Non sei si lle dixen que imos a iniciar unhas colaboracións galegas en *Seara Nova*. Pedinlle a Carballo un ensaio sobre a obra literaria de vostede, pra dar comezo a isas colaboracións.² Xa mo remesou i eu envieino ó seu destino. Paréceme que é a cousa máis obxetiva e millor feita que, no orde crítico do seu labor literario, se logrou deica agora. Con ista carta mándolle unha copia do traballo, que fixen pra vostede. Rógolle que lle non diga nada ó autor, até que apareza publicado.

Agora mesmo chégame a súa nova carta, adxuntando a de Álvaro.³ Ale doume moito a postura d’iste; ós demais produciralle a mesma boa impresión. Xa firmamos Don Manuel,⁴ Illa e eu a escritura de constitución de Galaxia.⁵ Vaise pedir o primeiro dividendo das acciós pra comezar a traballar. Aparte do programa editorial que acordamos en principio, pensamos en publicar un cuaderno trimestral de ensaios.⁶ Cada número comprendería tres ou catro ensaios sobre temas concretos, amplios e universás —o idioma, situación de Galicia na historia, invariantes da nosa arquitectura popular a través do tempo, estrutura da nosa economía agraria etc.—; algunha mostra de creación literaria —conto ou narración, poema, unha peza corta teatral—; unha monografía sobre pintor ou dibuxante, e un pequeno feixe de acotaciós críticas como marxe de variedade.

Cada cuaderno, a contar do primeiro, levará o seu rubro como enseña da súa eterna renacemento. Estimaríalle moito que vostede fose preparando, con tempo, un traballo cuio contido e planteamento queda enteiramente á súa iniciativa.⁷ Cómprenos ir recadando material para que os cuadernos, a partir de primeiros de ano, vaian saíndo con regularidade.

Xa saberá que nas eleccións do Centro Gallego saíu triunfante, por 73 votos de diferenza, a fracción de Villamarín.⁸

Saúdos á súa muller, e unha forte aperta pra vostede, de
Fz. del Riego

- 1 Agora si que se trata sen dúbida do fotógrafo allaricense José Suárez (1902-1974), autor das fotografías da primeira edición da *Guía de Galicia* que Otero vai publicar Galaxia.
- 2 “Sobre a personalidade de Ramón Otero Pedrayo”, asinado por Carballo Calero, *Seara Nova*, número do 7 de xuño de 1952.
- 3 Álvaro Gil apoiou, en ocasións economicamente, a editorial desde os seus inicios.
- 4 Manuel Gómez Román (1875-1964), arquitecto vigués que ten pasado á historia como un afervoadado estudioso e comprometido defensor da arquitectura galega. Foi o primeiro secretario xeral do Partido Galeguista, posto desde o que traballou con entusiasmo a prol do Estatuto de Autonomía. Vicepresidente da editorial Galaxia e membro da Real Academia Galega, onde ingresou o 30 de decembro de 1951 cun discurso titulado *Arte e arquitectura en Galicia* que respondeu Ramón Otero Pedrayo. Acto certamente acciden-tado, pois se inicialmente tanto Gómez Román como Otero Pedrayo tiñan pensado falar en galego, poucas horas antes de que comezase a cerimonia académica o Gobernador Civil de Pontevedra prohibiu o uso da nosa lingua na mesma.

Segundo Alonso Montero (2003, p. 57) “Así pois tanto don Manuel Gómez Román, que ingresaba na Academia como don Ramón Otero Pedrayo, que apadriñaba o ingreso, *dixeron* en castelán os discursos que foran preparados en galego”. Alonso Montero localizou “a ‘fermosa’ e conmovedora resposta de Otero Pedrayo ó discurso de Gómez Román, non só como proba notarial de que a alocución fora escrita en galego senón polas súas virtudes literarias”.

De Gómez Román dixo Otero Pedrayo: “Como grande e puro artista Gómez Román tén moito de bohemio, e as veces, aínda con moito traballo, deixa voar a maxinación creadora, pensa na pedra inédita dos montes gallegos, lembra a lus do hourizontes, das prazas e rúas, e dibuxa e pinta eirexes inspiradas e graciosas” (Alonso Montero 2003, p. 173).

- 5 A escritura de constitución da sociedade presentárase apenas dous días antes, o 3 de novembro, en Vigo na notaría de Hoyos de Castro. Del Riego refírese a Gómez Román e Xaime Isla Couto, fundadores e promotores da editorial. Ramón Piñeiro en *Da miña acordanza* escribiu que a idea da inscrición de Galaxia fora cousa de Xaime Isla “que xa fora a alma do suplemento de *La Noche*. Foi Xaime Isla quen pensou en darlle a Galaxia a forma dunha sociedade mercantil, con seu consello de administración correspondente, para integrar neste ao equipo representativo do galeguismo, é dicir, Otero Pedrayo como presidente, Gómez Román como vicepresidente, Paco del Riego como secretario, Xaime Isla como conselleiro delegado, e eu mesmo como director literario. Máis ou menos a dirección do partido”. O propio Fernández del Riego, apuntou no mesmo sentido.
- 6 Trátase da publicación que pouco máis tarde, en 1951, se chamará Colección Grial, clausurada de forma repentina pola censura franquista cando tan só levaban catro números editados. Del Riego (1996, p. 60) fala do proxecto como segue: “A serie deuse a coñecer co título xenérico de Colección Grial. Tentaba denunciar e alentar o esforzo das xeracións galegas máis novas, así como interesarse polos problemas vivos do país. Quería procurar a resposta propia, construtiva, e servir de instrumento de comunicación entre os espíritos máis dispárellos. Cada caderno proxectábase ó redor dun aspecto concreto de interese esencial. Incluía seccións informativas e críticas sobre a actualidade en Galicia e no mundo. Tiña dimensión de universalidade para as raíces orixinais que trataba de afondar”.
- 7 No primeiro número dos Cadernos, titulado *Presencia de Galicia*, Pedrayo publicou “Na lembranza de Hölderlin”. No terceiro, *Presencia de Curros y doña Emilia*, asinou “Home, verbo” e no derradeiro, *Aspectos económicos y jurídicos de Galicia*, Otero Pedrayo publicou “O celtismo de Chateaubriand”.
- 8 José Villamarín Prieto foi presidente do Centro Galego de Buenos Aires en dúas ocasións, entre 1954 e 1958 e entre os anos 1962 e 1966.

65

Vigo, 14-San Martiño 1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa tarxeta e o seu fermoso traballo sobre Hölderlin. Coido que o proieuto de Cuadernos de Galaxia pode ser un éxito. Si todos respondesen como vostede cecais se lograrse facer algo do meirande interés. Alá veremos.

Tamén eu soño con unha futura vida en Compostela. Ahí hai o que en cidades como ista nunca se poderá atopar. E vivir, ademais, en Santiago a carón seu, resultaría estraordinariamente grato. Hoxe por hoxe, as circunstancias impoñenme un ritmo de traballo agobiador, sin un intre de tranquilidade pra lograr algo de proveito. Que se lle vai facer!

Reciba unha forte aperta do seu sempre amigo devoto

Fz. del Riego

66

Sant-Yago de Compostela, 23 dos Santos 1950

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e admirado amigo:

Tiña mentes de escribirlle máis longo. Non pode ser hoxe e soio lle mando isa carta de Ben-Cho-Sey.¹ Pra min non ten dúbida. Vdes. dirán a derradeira palabra. Non dubido que ha ser afirmativa e agradecida.

Pra ganar tempo podíanlle pór dende Vigo un telegrama a Álvaro Gil ou a Ben-Cho-Sey. A este escíbolle agora.

Lembranzas e apertas.

Seu sempre amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Xosé Ramón Fernández-Oxea (1896-1988), mestre e escritor ourensán. Grande amigo de Otero Pedrayo, con quen emprende en xullo de 1927 a viaxe a Santo André de Teixido que o escritor rememora en *Pelerinaxes I* (1929). Do seguinte documento, deducimos que o contido da carta á que se alude nesta ten que ver coa edición de *Antífona da cantiga* de Ramón Cabanillas (1951), primeiro volume imprentado baixo o selo de Galaxia. Cremos pertinente lembrar que Ben-Cho-Shey mantiña estreita comunicación epistolar tanto con Fernández del Riego coma con Otero Pedrayo. Poucos meses antes, en carta datada en Madrid o 8 de xuño de 1949, Ben-Cho-Shey proponlle a Otero Pedrayo que tenten traer a Castela a Galicia para que morra na casa de Rianxo a carón das súas irmás, “e sería enterrado ao pé da súa nai, á que non tivo o consolo de ver na súa derradeira hora” (Alonso Montero 2006, p. 52).

Del Riego lémbrao como segue: “Fernández Oxea, representante de Galaxia en Madrid, informábame da sorte corrida por cada un dos textos que eu lle remesaba para someter á autorización esixida para as edicións” (2003, p. 131).

67

Vigo, 27-nov. 1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta xunto coa de Ben-Cho-Shey. Xa poderá supor a ledicia que o seu contido nos produxo. Reunímonos decontado e o mesmo día púxenlle a Álvaro o seguinte telegrama:

Consejo Administración Galaxia acoge calurosamente generoso ofrecimiento edición obra Cabanillas. Correo seguido remitímoste datos oportunos. Complázcome testimoniarte sincera gratitud nombre todos y mío propio.

Con data de hoxe enviei unha carta decindo que o libro debe imprentarse en Madrí, baixo a dirección de Cabanillas e do propio Álvaro, e que mandaremos o ex-libris de Galaxia¹ pra a contraportada. Tamén aproveitei a ocasión pra lle agradecer no nome do Consello a aceptación do cargo de presidente da Xunta Asesora, que lle fora ofrecido por vostede.

O xeneroso xesto de Álvaro fórzanos inda máis a poñer decontado en marcha os plans da editorial. Deica agora todos van respostando con entusiasmo, pra colaborar en Cuadernos. A ver si conseguimos sacar o primeiro número no primeiro ou no segundo mes do ano.

De todo o que se vaia facendo tereino ó corrente.

Reciba unha cordial aperta do seu devoto amigo e admirador,

Fz. del Riego

- 1 Refírese ao logo deseñado por Xaime Isla Couto que inda a día de hoxe emprega a editorial.

68

Trasalba, 22 do Nadal 1950

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Con gran sentimento non podo ire á xuntanza de Galaxia.¹ É mal viaxe. Fai vinte días non houbera dúbido; hoxe non é dúbida sinón imposibilidade. O médico de Sant-Yago mandoume vacaciós descansadas, sin paseare nin viaxare, co máis do tempo deitado, por causa de un repisamento do ventre, cousas dos anos, con perigo e pra evitare o bisturí. A cousa en si non ten moito de particular, mais prodúceme tristura por estar afeito a un vivir aitivo... Pro día 10 de Xaneiro mírame de novo o médico en Sant-Yago. Perdoe que lle fale de istas cousas de vello. Non encetan o esprito.

Dóeme non ire. Por Vdes., por Álvaro Gil, por Galaxia. Estou ilusionado co libro de Cabanillas. Galiza precisa de algúns poucos libros, finos, elegantes. Teño riba da mesa unha preciosidade inglesa, de alxibeira, belamente feito, *The Pocket Book of Old Masters*. Un libro semellante, forte, gracioso, con boas ilustraciós de cadros de paisaxe e moimentos e tipos (Villaamil, Llorens, Castelao, Colmeiro, e textos escolleitos de arqueoloxía, poesía...) e outro de pintores con textos... Ben saben que eu carezo de dotes financeiros. Dispoñan e manden si

fai falla escribir algo. Conviría ir pensando n-unha grande exposizón do Libro Galego.

Que teña ditosas Festas de Noel e Aninovo. Saúdos meus e de Fita pro matrimonio. O escrito ofrecido en correspondenza do fermoso álbum supoño que se rematará por Xaneiro.

Desexando ver novos libros de Vde. Eu ando a fozar en difrentes palluqueiros. Si fai o favor entrégalle isa resposta a X. Illa Couto. Graciñas.

Apertas do seu vello admirador,

R. Otero Pedrayo

Illa Couto non lembro onde vive.

Pensei na Caixa de Aforros.

- 1 O 25 de decembro dese ano reuniuse o Consello de Galaxia presidido por Gómez Román, posto que, como se indica nesta carta, Ramón Otero Pedrayo desculpára a súa presenza.

“Leuse na reunión o texto da escritura pública, que se redactara en galego e castelán, acolléndose ao previsto no Regulamento Notarial que se mantiña en vixencia. Informouse despois de que Álvaro Gil Varela ofrecíalle a Galaxia, para encetar as súas publicacións, a edición da *Antifona da cantiga* de Cabanillas, financiada por el. Esta obra saíu do prelo o 16 de abril de 1951. Contínha un prólogo, a xeito de glosa lírica, sobre a poesía popular galega escrito polo autor, seguido dunha antoloxía da cantiga. Remataba cuns comentarios filolóxicos de Isidoro Millán González Pardo” (Fernández del Riego 1996, p. 48).

69

Vigo, 28-Nadal 1950

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta, i entregueille a Illa a que pra il me mandaba. Non sabe canto sentimos que isa doenza —que imaxinamos pasaxeira— o tivese arredado

de nós. Todos sin execución preguntaron por vostede e laiáronse grandemente da súa ausencia.

A Xunta do Consello¹ foi mui interesante. Asistiron Álvaro [Gil], Gómez Román,² Martínez Risco, Antonio Fernández, Illa, eu, e logo Carballo Calero, Piñeiro e Viñas. Tomáronse acordos concretos sobre as publicacións. Acordouse aboarlle a Cabanillas 6 000 pesetas, que lle adiantará Álvaro por *Antífona da copra*. Tamén foi desinado Segretario do Consello Técnico Asesor, e con iste pretexto pagaráselle 1 000 ptas mensuás pra que poda traballar sin agobios económicos. Como suporá, ista cantidade pagaraa Álvaro, ó que muito lle temos que agradecer todos.

Galaxia editará, ademais dos Cuadernos trimestrás, unha serie de manúas, outra serie de reediciós de textos literarios galegos fundamentás e unha serie de obras de creación. Presentouse ó Consello un estudo detallado de todas istas cousas, que o Consello aprobou.

Son mui oportunas as suxerencias da súa carta. Léronse na xuntanza e atopáronas mui ben. Foi unha verdadeira pena que vostede non estivese alí. Hasta na hora do xantar faltou de xeito ostensible a súa animación persoal. Todos nos arredamos mui entusiasmados e con grandes ilusións postas no futuro da editorial. Si cousas imprevistas non-a malogran, coido que chegaremos a facer en Galicia o que nunca se fixo.

A ver si nos podemos ver despois das vacaciós en Vigo ou en Santiago. Cómpre cambiar impresiós personales con vostede.

Xa se fixeron dous pedidos de papel, pra os primeiros traballos. Tamén quedaron definitivamente nomeados Piñeiro³ e Viñas [Cortegoso],⁴ pra facer os labores técnicos e comerciás respectivamente.

E nada máis por hoxe. Saúdos afectuosos á súa muller; da miña pra ambos. E cos desexos dun Aninovo fecundo en todol-os sentidos, mándalle unha aperta forte e cordial seu admirador devoto e amigo,

Fz. del Riego

1 O primeiro Consello de administración de Galaxia estaba integrado por: Ramón Otero Pedrayo (presidente), Manuel Gómez Román (vicepresidente), Xaime Isla Couto (conselleiro-delegado), Francisco Fernández del Riego (secretario), Sebastián Martínez-Risco, Antonio Fernández López e Xesús Ferro Couselo (vogais). Na primeiro reunión

designouse o Consello Técnico Asesor, integrado por Álvaro Gil Varela (presidente), Ramón Cabanillas (secretario) e Xosé Ramón Fernández-Oxea (vicesecretario).

- 2 “Foi arquitecto e escultor [Manuel] Gómez Román aínda dinantes de ter conquirido o título oficial. Home de xenio aberto e ledado, amante da vida e das sorpresas, confiado na amizade. Namorado da noite azul da Bohemia cando os artistas eran noitámbulos despois de ter aproveitado no traballo deica o derradeiro locir do serán, na súa mocidade foi xeneroso e leda, lonxe do cálculo dos aproveitados e dos noviciados arredor dos nomes ilustres”. Discurso de don Ramón no ingreso de Gómez Román na Academia en 1951.
- 3 “Para exercer a dirección literaria da Editora, acordouse designar a Ramón Piñeiro López. Tívose en conta, ao determinalo, a súa personalidade intelectual e o seu eficaz traballo ao servizo de Galicia, como garantía do éxito no labor que se lle encomendaba. Mesmamente débusele a el o artellamento do primeiro programa de publicacións a desenvolver durante un ano. Tal programa aprobouse, sen chata algunha, despois de o estudar conxuntamente o Consello de Administración e o Técnico Asesor” (Fernández del Riego 1994, p. 206).
- 4 Nas “primeiras reunións deuse forma á estrutura de Galaxia. Así, xa na primeira xuntanza decidiuse propoñer a Ramón Piñeiro para levar a cabo a ‘atividade intelectual’ e a Luís Viñas Cortegoso para ‘labores de tipo administrativo e comercial’. Desta maneira comezaban sendo asesores: Ramón Piñeiro, Asesor Literario, e tamén se escolleu a Carlos Maside como Asesor Artístico” (Villanueva Gesteira 2015, p. 89).

70

Trasalba, 2-II-1951

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Non sabe canto me complacín ca súa carta. Hai xente no mundo! Iste convencemento consoa de moitas desditas. Todos os acordos moi ben. Soio desexo que falemos. Eu soio podo facer unha cousa: traballar. Hoxe tiven carta de Cabanillas.

Istes días teño moitas cartas e debo rematar alguns traballos literarios. Dende Sant-Iago —estarei alí dende o día 9— irei algún día a Vigo.
Saúdos de Fita e meus pro matrimonio e unha aperta do vello amigo,
R. Otero Pedrayo

71

Trasalba, 2-II-1951

Sr. Dn. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Estaría ben o Día da Cinza, por as once ou doce da mañá, pra vérmonos en Vigo os galaxios¹ e falar das cousas? Non é xuntanza oficial e tamén pode selo.

Eu chegaría a dormir a Vigo o 6 no coche de Ourense ou no tren —H. Alameda— pra saír o 7 por o serán a Sant-Yago. Supoño que non haberá incoveniente. Temos moito que falar. Vai pasando ista invernia e renacen os ósos.

Apertas e lembranzas ós amigos. Saúdos á súa dona.

Sempre seu vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

Si fai o favor avise os máis. Eu estarei en Trasalba deica o lus. O martes sairei cediño pra Ourense.

1 É curioso o emprego do termo en data tan temperá e por alguén como Otero Pedrayo.

72

Trasalba, 26-III-1951

Sr. Dn. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Escríbolle as letras que fai días desexaba escribirlle. Seu libro¹ fíxome a doce impresión d'istes días de melros e sol despoixa da invernía..., co chover non moi lonxa[no]. Ben de información, millor de língua e estilo. Un libro compañeiro e ledó, ó seu modo, libro de Horas d'unha liturxia da legría e mais a saudade.

Van desaparecendo as belidas danzas. Han voltare. E si non, están no vento, na follaxe e nos beilados misteriosos dos penedos ó luar.

Gran lediza telo a Vde. no noso tempo. E por amigo.

Apertas do seu devoto,

R. Otero Pedrayo

Hoxe tiven a honra de saudare á súa dona, que ía coa parexa Paz Andrade e Alfonsiño.²

- ¹ Por comentario posterior nesta mesma carta sabemos que se trata de *Danzas populares gallegas* (1950).
- ² Alfonso Paz-Andrade Rodríguez, fillo de Pilar Rodríguez de Prada e Valentín Paz-Andrade. Facía once anos o 4 de outubro de 1951.

73

Trasalba, 15-VI-1951

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Mil apertas, respetos á dona, saúdos ós amigos. Que tal isa frol alagada na badía? Eu veño de ter a ilusión de resbar como as anduriñas sobre os centeos ondeantes, tona levián, rexistros de vento. Á mañá volvo a Sant-Iago. Ás veces coido ser Sant-Iago unha ilusión. Pro hai de coidala, e agradecer o relo x e certos recantos.

Quixera un favor: que Vde. ou Illa me mandaran unha pequena nota de algunha característica económica de Galaxia e das series que preparan, todo elo pra un reportaxe que me quer facer —millor a Galaxia— unha eiselente persoa e escritora, Carmen Castroviejo.¹ E dirán vostedes: “Valente Presidente temos!”.

Mándeme a nota a Santiago. E graciñas.

Desexando ire por Vigo —entre outras cousas quixera ver o amigo Ovela—. ² Reciba unha aperta de seu vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

1 Confúndese con Concha Castroviejo, que o entrevistou, baixo o pseudónimo de Asela, na sección “Diálogo a simple vista” de *La Noche* o día 21 de xuño dese ano. Otero fala como presidente da editorial Galaxia, e parece ben informado sobre as cuestións económicas da entidade cando afirma: “La editorial Galaxia [...] es una sociedad por acciones, con un capital social de medio millón de pesetas, representados por quinientas acciones de mil pesetas [...] A pesar de ser una compañía mercantil su finalidad está orientada a altos y espirituales propósitos: los de prestigiar y difundir las creaciones de la cultura gallega. Por eso los socios de la entidad limitan cualquier posible beneficio económico en aras del gran éxito difusivo de nuestros libros”. Otero describe tamén os proxectos editoriais máis inmediatos de Galaxia, menciona, ademais de *Antífona da cantiga* e *Por os vieiros da saudade*, unha colección de manuais que pretende publicar, unha historia da literatura galega, unha historia de Galicia e un tratado de economía galega. O de Trasalba cita tamén a serie Pondal, dedicada á reedición de textos clásicos, cuxo primeiro título será, segundo el, o onomástico do padre Sarmiento.

- 2 Ramón Obella Vidal (1886-1951), médico republicano, membro do Seminario de Estudos Galegos e do Partido Galeguista, e cofundador de Zeltia con Antonio e Xosé Fernández López. Como científico que era traballou para combater as doenzas dos animais e as pragas do campo galego. Del Riego di del: “Na foz do Lagares montaran unha especie de palafito algúns vellos galeguistas que se autonomeaban ‘Os fillos do sol’. Figuraba entre eles Ovella, un singular e imaxinativo médico. Este idealista, acariñador de proxectos, viña de fundar unha pequena fábrica de aproveitamento do cornello. Dela xurdiría máis tarde, no Porriño, a importante empresa Zeltia” (1994, p. 133).

74

Santiago de Compostela, 18-VI-1951

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Fai ben poucos minutos tiven a lediza de acariñar, como algo vivente e prezoso, froito pimpante de ponla moza chea de zume, seu “Manual”,¹ e sinalo ista serán de sol priguizoso nas rúas como unha das belidas do meu vivir por ser a do trunfo de un amigo. Ben sabe como pra min os amigos e seu recordo forman as canles por as que meu espírito se alimenta a cotío. Case non tiven vagar máis que pra follear e foulear un pouco, como o vento da serra —ou do chan de Amoeiro— nas agras do centeo. Mais n-ise foulear enxerguei verdecetes momentos, voos de paxaros, unha conxunta visión en hourizontes harmuñosos, e coido que de todo o volume, feituco e amante, con ser moita a impresión do saber peneirado con arte, aínda é meirande a impresión de esperanza. Traballa en vivente cousa e materia, vai pulando a un porvir...

A chata que ten —é prosa— non é culpa de Vde. Xa sabe o que digo, meu nome come desmariado espazo e tómanse por coallados moitos degaros. Como amigo, unha aperta. Como crítico, niste punto pasar en silencio.

Tamén chegou o comprido informe de Galaxia.² Outras gracias.

C-unha aperta e o agradecer amigo do seu vello admirador,

R. Otero Pedrayo

- 1 Trátase da *Historia de la literatura gallega* de Francisco Fernández del Riego, o primeiro volume da serie dedicada pola editorial Galaxia aos manuais. “Por lo que respecta a las otras series de publicaciones de la Editorial, la de creación se inaugura con una obra de Cabanillas, porque la paga de su bolsillo Álvaro Gil; la de manuales, con mi *Historia de la Literatura Gallega*, revisada y actualizada; la de reediciones de clásicos con el *Onomástico de la Lengua Gallega* del P. Sarmiento. Si nos dejan seguir adelante, creo que lograremos realizar algo fundamental para nuestra cultura”. Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 6/II/1951. Disponible en http://consellodacultura.gal/fondos_documentais/epistolarios/epistola.php?id=331&epistolario=1651
- 2 Refírese á información que solicitaba en carta precedente (número 73) para afrontar a entrevista de Concha Castroviejo.

75

Vigo, 24-agosto-1951

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Xa saíu pra Madrí, pra a aprobación da censura,¹ o orixinal do segundo Caderno da colección Grial, adicado á pintura.² Queremos preparar decontado o do terceiro, pra dálo á imprenta a continuación. Desexábamos que vostede nos fixera un traballiño sobre Víctor Hugo. Podería ser? Agardamos unha resposta afirmativa.

Escribeme Rodrigues Lapa que pensa vir a Galicia coa súa muller³ e o seu fillo a comezos do mes que vén. Pasará entre nós catro ou cinco días. Compría que o agasallásemos. Pol-o pronto, eu levareino á Franqueira, pois ten moitos desexos de asistir a unha romería galega.

Imaxínoo traballando moito n-ise seu retiro de Trasalba. Cando pensa vir a Vigo a dar a conferencia do curso de vran? Xa saberá que morreu Obella. Foi unha pena que vostede non houbera falado con il, pois era a única persoa na que tiña confianza e cecais se houbera outido algo pra a nosa cultura. Morreu, e todo foi a parar a mans da criada e do Estado. En fin, xa non hai que lle facer.

Garimosos saúdos á súa nai e a Fita. Reciba unha forte aperta do seu bo amigo,

Fz. del Riego

- 1 “As nosas obrigas vencellábanse, ademais do que queda dito, ós problemas de censura. Exercíase esta non con carácter local, senón en Madrid. Había que remesar tres copias escritas a máquina do orixinal a censurar. Unha vez despachado, coas conseguíntes supresións ou tachaduras con lapis vermello, podía dar ó prelo. Pero antes de se imprimir, unha vez composto o texto, tiñan que se remesar tres exemplares das probas e logo do libro para que se autorizase a publicación. Contabamos coa vantaxe de que en Madrid dispoñíamos dunha persoa amiga identificada con nós, aliviadora das inquedanzas que aturabamos. Tratábase de Xosé Ramón Fernández-Oxea, *Ben-Cho-Shey*” (Fernández del Riego 2003, p. 114).
- 2 Como xa se sinalou, a Colección Grial que tanto entusiasmo esperta no autor desta carta, desapareceu tras o cuarto número. Así nos explica Del Riego o final da colección que con tanto coidado se editou a comezos dos 50: “Foi Juan Aparicio, xa citado, daquela Director Xeral de Prensa, quen ordenou a supresión dos cadernos. Valeuse do pretexto de que non eran publicacións unitarias senón revista, polas súas características de estrutura e periodicidade. E como non se solicitara do organismo que a dirixía a autorización preceptiva, determinaba prohibir a súa continuidade” (Fernández del Riego 1996, p. 64).
- 3 Rodrigues Lapa casara en abril de 1923 con Inês Augusta Coelho da Silva. Armando, o único fillo do matrimonio, nacera un ano despois, en 1924. Segundo Fernández del Riego (2018, p. 128): “Pasei tempadas con Rodrigues Lapa. Todos os anos ía pasar 15 días con el, ás veces no seu quintaliño de Anadia, en fronte da Curia e preto de Coimbra. Noutras ocasións ía á Costa da Caparica, onde Rodrigues Lapa tiña un chalé no que pasaba as tempadas de verán. Na súa compañía coñecín as terras da Bairrada, Figueira da Foz, Coimbra, Buçaco, é dicir todas as zonas que tiñan un significado importante e descoñecido para min”.

76

Trasalba, 9-IX-1951

Querido del Riego:

Vai —tiven moito traballo— ise ensaio pros Cadernos. Con franqueza si lle non gostar, e con tempo, faise outra cousa.

Supoño terá recibido a primeira parte do *Viaxe american*.¹

Apertas,

R. Otero Pedrayo

¹ Refírese a *Por os vieiros da saudade: lembranzas e crónicas de un viaxe a Buenos Aires* (1952).

77

Vigo, 14- setembro- 1951

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a primeira parte do orixinal de *Viaxe a América*. Xa comecei a pasalo a máquina. Atópoo interesantísimo e fermoso de expresión. Tamén me chegou o traballo pra Cadernos. Coido que está, así, mañificamente focado.

E nada máis pol-o de hoxe, pois ando cangado de traballo. Proieutamos xuntarnos en Cambados o día 23. Parécelle ben? Xa lle comunicaremos o que haxa.

Unha forte aperta do seu devoto admirador,

Fz. del Riego

78

Trasalba, 19-IX-1951

Sr. D. Franco. Fz. del Riego

Querido amigo:

Recibín a súa carta.

Cecais hoxe —escribo aínda de noite dinantes do mencer— vaia a Vigo. Levarei outra parte do libro e Dios lle pague o traballo. Pro pense que teño de ir a Sant-Yago o fin do mes.¹ Sería millor a xuntanza en Cambados cando eu vaia a Sant-Yago, sempre niste mes, non sei cando. Xa llo direi en canto o sepa. Hoxe ou mañá falaremos.

Apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Don Ramón e Fita chegaron a Santiago de Compostela o 2 de outubro de 1951 (Otero Pedrayo 2007, p. 120) para, ao día seguinte, acudir ao acto de inauguración do curso 1951-1952. Ás 11 horas da mañá do día 3 asistiron á misa académica na igrexa da Compañía e, a continuación, no Paraninfo, á conferencia do catedrático de farmacia, Manuel Gómez Serranillos (*El Correo Gallego*, 4/X/1951).

79

Sant-Yago, 31-X-1951

Querido Del Riego:

Canto traballo por min! Fágao por a Nosa Causa. Nistes días, cos moitos viaxes, non poden facer grande cousa. En 3 días non ben contados de Trasalba, penso adiantar. Ando co traballo da *Historia*.¹ É preciso darlle niste inverno un bon pulo. Dixéronme —xa o sei por dúas persoas— a rifa entre Puente e Núñez Bua.² Son entramos moi estremosos. A min dóeme. Ogallá se arreglen.

Saúdos na casa e do amigo. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese á *Historia de Galiza*, coordinada e dirixida por Ramón Otero Pedrayo e sufragada por Manuel Puente cumprindo a promesa que lle fixera a Castelao pouco antes de morrer. O proxecto constitúe, fóra de toda dúbida, unha das empresas máis ambiciosas emprendidas a prol da nosa cultura. A proposta inicial abrangía un total de cinco volumes, seguindo o modelo da historia de Antonio Ballesteros Beretta (1880-1949). Don Ramón, que se comprometera a realizar este vello proxecto do Seminario de Estudos Galegos na viaxe que realizou á Arxentina en 1947, distribuíu, nun primeiro momento, os contidos da obra como se indica a continuación. Da historiografía ocuparíase Vicente Risco; da prehistoria, Cuevillas; da Galicia romana, Fermín Bouza Brey; do período de Prisciliano, Pedret; das invasións suevas e visigodas, de novo Bouza Brey; do Alto Medioevo, Ferro; dos séculos XI ao XIII, Carro; dos séculos XIV e XV, Filgueira; do Barroco e até o XIX, Otero e Fraguas; o tema xeográfico sería cousa do propio Otero Pedrayo.

En 1962 imprentáronse os dous primeiros tomos. Once anos despois, en 1973, o terceiro e derradeiro. O primeiro volume inclúe catro grandes apartados: xeografía, a cargo de Otero Pedrayo; fitozooloxía, a cargo de Luís Iglesias; e etnografía e cultura espiritual, de Vicente Risco. O segundo tomo está dedicado á etnografía e cultura material, e é responsabilidade de Xaquín Lorenzo. O derradeiro é obra de Cuevillas e inclúe unha addenda de Xesús Taboada Chivite.

A *Historia de Galiza* “tropezou” cun proxecto similar pero en lingua castelá, ideado por Filgueira Valverde e Sánchez Cantón, membros ambos destacados do Instituto de Estudos Padre Sarmiento. Otero tentou que non se dividisen as forzas.

- 2 O desencontro de que se fala nesta carta pode gardar relación coa multitudinaria homenaxe que a colectividade galega da Arxentina lle tributara o día 3 de outubro de 1951 no Teatro da Federación de Sociedades Galegas a Manuel Puente. No xantar faláron Alonso Pérez, presidente da comisión organizadora, e Alfredo Somoza, en nome do Consello de Galiza. O acto rematou coas palabras de agradecemento do propio homenaxeado. Un importante sector da intelectualidade porteña, entre os que figuraban Núñez Búa e Seoane, tiña moi pouca confianza en Puente e o seu mecenado.

80

Sant-Iago, 17 xaneiro 1952

Sr. D. Frco. Fz. del Riego

Querido amigo:

Preciso, momentaneamente, de un retrato seu que se poida publicar nunha Revista de Porto. Meten présa de alá e hai que comprir.

Irá hoxe ou mañán o *Don Marcelo*.¹

Lembranzas.

Apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 En 1943, Otero publicara na imprenta Moret da Coruña a *Vida del doctor don Marcelo Macías y García, príncipe de la oratoria y del diálogo, de la cátedra y de la ciencia histórica (1843-1941)*.

81

Sant-Iago, 31 do xaneiro [1952]

Querido Salvador Lorezana:

Apertas e lembranzas. Coido que soio quedan tres capídoos do libro que tanto traballo lle dá: un das conferencias, outro dos amigos arxentinos e galegos, o derradeiro sobre Castelao.

Pídolle que si algunha cousa, información, xuicio, pesadez... lle non gusta m-o diga pois é grande a responsabilidade de Galaxia editando un libro que ha ser moi lido na Prata.

O retrato seu era pra un artigo que mandei a unha revista de Porto que dirixe Carlos de Passos.¹ Fíxeno curto —como me encarregaron— sobre o seu “Manual” e o de Díaz Jácome.

Sempre seu co lembranzas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Ramón Otero Pedrayo coñecera o historiador e xornalista portugués Carlos Fernandes de Passos Júnior (1890-1958) durante a Semana Cultural Galega que o Seminario de Estudos Galegos organizara no Porto entre o 30 de marzo e o 7 de abril de 1935. Entre 1952 e 1960, De Passos estivo moi vinculado a *Lusíada. Revista Ilustrada de Cultura*.

82

Sant-Iago, 18-III-52

Meu querido amigo:

Saio pro San Xosé. Pro sábado ou domingo mandareille o orixinal correxido. Está moi ben, hai poucos erros e son meus.¹

A sobriña de Valentín parés que estuda pouco. Faleille a Otero.² Supoño que algo fará inda estando moi queixoso da mocíña...

Os días 29 e 31 teño conferencias en Zaragoza e despoixa no Centro Galego de Barcelona.³ Ha ser viaxe rápido.

Saúdos na casa. Sempre seu con apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Entendemos que se refire ás probas de edición de *Por os vieiros da saudade*, do que xa se falou en carta datada o 9 de setembro do ano anterior (§ 76).
- 2 Debe tratarse de María Inmaculada Paz-Andrade Rodríguez (1928-2022), sobriña de Valentín Paz-Andrade. Daquela estudante, andando o tempo chegaría a converterse en doutora en Física e catedrática de Física Aplicada. Otero, pode ser o catedrático Enrique Otero Aenlle (1913-1992) que, durante anos, impartiu docencia na Facultade de Farmacia. En 1952, Otero Aenlle era o alcalde de Compostela, foino desde 1949 a 1957.
- 3 Deu dúas conferencias en Zaragoza e pensaba trasladarse a Barcelona para impartir unha no Centro Galego da cidade, pero unha indisposición de Fita, cousa de bronquios, obrigounos a parar varios días no Gran Hotel de Zaragoza esperando a súa reposición. Así lle conta o sucedido á súa nai en carta datada o primeiro de abril: “No te asustes por lo que te digo. Fita se ha puesto un poco mala el domingo a la tarde y el médico no la deja mover por ahora. En cuanto podamos iremos. Andan los amigos buscando la oportunidad del coche-cama que aquí es difícil de combinar para Galicia. Te suplico que no te asustes. Yo estoy sereno porque sé que ha de ser cosa de poco. Toda mi confianza está en ti. Tenemos muy buena gente alrededor nuestro” (2017b, p. 198).

83

Ourense, 26-III-1952

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Meu querido amigo:

Temos pensado os de Ourense honrarnos propoñéndoo a Vde. pra a vacante de Correal¹ na Academia que sairá ben logo. Xa debía ir Vde. arestora. Mais houbo un trabucamento e por outra parte Vde. ten un admirable asunto, pro seu inxenio, facendo o panexírico de Don Narciso.

Mándolle o orixinal correxido. Os valeiros encheranse nas probas. Esta noite saio pra Zaragoza onde teño dúas conferencias, unha na caixa de Aforros, outra na Universidade sobre Poesía Gallega. Despois outras dúas en Barcelona. Pouco tempo pois, quixera estar eiquí o Día dos Ramos.

Lembranzas e apertas de seu vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese a Narciso Correal Freire de Andrade (1876-1951) que ingresara na Real Academia o 22 de abril de 1939, a proposta de Eladio Rodríguez González, Félix Estrada e Francisco Ponte Blanco e grazas a Manuel Casás Fernández, que solicitara un permiso ministerial para que varios académicos entrasen a cubrir vacantes sen ler o discurso preceptivo. Correal falecera o 20 de xullo de 1951. A súa cadeira ocuparaa Enrique Chao Espina en 1954.

Francisco Fernández del Riego non ingresou na Real Academia Galega ata o 3 de novembro de 1960. Fíxoo a proposta de Manuel Casás Fernández, Manuel Gómez Román, Ramón Otero Pedrayo e Sebastián Martínez-Risco cun discurso titulado *Un país e unha cultura: a idea de Galicia nos nosos escritores*. Ocupou a cadeira de Florentino López Cuevillas, falecido o 30 de xullo de 1958.

84

Ourense, 27-III-1952

Sr. D. Francisco Fernández del Riego

Meu querido amigo:

Volvendo ó asunto da carta de onte, direille que os de eiquí doéronse moito de non telo proposto a Vde. por un esquecemento. Quedaron en propolo pra a vacante de Correal que sairá logo. Eu mando á Academia miña representación pra que si hai propostas de Vde. xuntar o meu nome, pois han de iren suscritas por tres numerarios. De todos xeitos, a elección será pronto. Vde. ten de entrar, xa debía estar na Academia. É corpo vello, mais vive aínda e iso é moito entre nós.

Querido amigo, hoxe non lle mando poema. Estou pra saír pra Zaragoza² e dóeme deixar a alborada cristaizada e frorida do pomar de Trasalba. Onten pasei alí cinco horas nun ensoar. Todo se vai. É dooroso coller o tren que lixa as pomareiras.

Supoño o libro camiño de Vigo. Estou rematando a copia do libro dos amigos mortos.¹ Mandareillo a Galaxia.

Adiós. Apertas do seu vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

1 Publicado finalmente en 1953, ao coidado de Luís Seoane, por Ediciones Galicia do Centro Galego de Buenos Aires, co título de *O libro dos amigos*. Era impugnable na Galicia dese momento. Reúne un total de 39 bosquexos biográficos dedicados a outros tantos amigos falecidos. Segundo parece, don Ramón pensaba facer un segundo volume.

“A don Ramón, que vive, co seu país, anos amargos, dóenlle especialmente, as mortes dos amigos [...] Son bastantes as semblanzas nas que a persoa evocada non está vencellada a sucesos políticos, eses sucesos que a prudencia aconsellaría omitir, pero hai retratos de persoas con biografías nas que o político —non grato ó franquismo— é notorio e moi dificilmente eludible” (Alonso Montero 2001, p. 18).

2 Cotéxese este comentario co da carta anterior. A viaxe debeu adiarse unhas horas.

85

Madrí, 7-abril 1952

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Presidente da “Editorial Galaxia, S. A.”
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Motivos de orde particular obrigáronme a faguer un viaxe a Madrí. Non poderei, pol-o tanto, asistir á reunión do Consello de Administración nin á Xunta Xeneral de aicionistas de Galaxia oportunamente convocadas. Emporiso, diríxome a vostede, como Presidente da Editorial, pra lle comunicar a miña renuncia ó cargo de Segredario da Sociedade co que fun, inxustamente, homaxeado.¹

Durante o tempo no que o vin desempeñando, teimei manterme á outura da confianza con que se me distinguiu. Andiven a traballar co entusiasmo e a eficacia que as miñas posibilidás me consentían. Pero, como as miñas múltiples ocupacións profesionás me ausorben todo o tempo material de que dispoño, non poderei en adiante atender ás obrigas que a Segredaría de empresa impón.

Prégolle, pois, que acepte a miña renuncia, que ten carácter irrevocable, e que a comunique á Xunta Xeral. Ben entendido que ista determinación non supón illamento algún das finalidades de empresa. Sinxelamente, que non podo de ningún xeito atender as obrigas do cargo que vin desempeñando. Canto poda faguer no seu beneficio, seguireino faguendo.²

Reciba, cos demais membros do Consello, un cordial saúdo de
Fz. del Riego

- 1 O 28 de decembro do ano anterior pedira ser relevado do cargo. Aprobouse nunha Asemblea Xeral, o 13 de abril de 1952. Sucedeuno Emilio Álvarez Blázquez.
- 2 “Foron os iniciais anos de dura laboría. Eu pasaba a máquina os textos, que recibiamos manuscritos. Dirixía na imprenta a diagramación, composición e axuste das páxinas. Corrixía as probas. Faciamos todos os paquetes que despois entregabamos nas oficinas de correos. Levabamos outros en depósito ás librerías locais, onde non eran ben recibidos. Todo o realizabamos a maior gloria de Galicia, sen retribución pecuniaria ningunha. Só

nos sufragaba a satisfacción do deber cumprido ó servicio do país e da súa cultura” (Fernández del Riego 2003, pp. 113-114).

86

Ourense, 14 do abril do 1952

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Madrid

Meu querido e ben lembrado amigo:

Non sabe canto me doeu e doinos a todos o seu acordo. Estiven onte en Vigo.¹ Falamos de Vde. Sin Salvador Lorenzana pareceume Vigo menos ledo e amigo. Foi elixido Álvarez Blázquez.² Paseiamos longamente á beira da badía azul de domingo. Desexo seu milloramento, meu querido del Riego. Eu pasei moi duras horas, ben acedas. Fita enfermou en Zaragoza. Ibamos a dar eu unhas conferencias alí e en Barcelona. Foi cousa de alarma e terror. Estivemos dez días ben tristes, inda envoltos en agasallos nun hotel de Zaragoza. Estamos eiquí dende o xoves santo á mañá. Ela vai millor, está sendo ben estudiada por os médicos.

Adios. Saúdos á súa dona. E apertas do amigo e admirador de sempre,
R. Otero Pedrayo

- 1 “Alá polo mes de marzo do 1952 volveu a se reunir o Consello. Fixo entón un balance do primeiro ano de vida social de Galaxia. Amosou a súa satisfacción porque se acadara dar realidade ó proxecto fundacional. Coas primeiras mostras de actividade editorial encetérase o desenvolvemento enaltecedor da lingua e da cultura galegas, que sinalaban como obxectivos os Estatutos” (Fernández del Riego 1996, p. 49).
- 2 Fernández del Riego mantiña estreita relación cos irmáns Álvarez Blázquez. En conversa con Perfecto Conde di: “Darío, que era o maior, responsabilizouse de toda a familia e el e a súa muller trasladáronse de Tui a Vigo. Era médico, como o pai, e ao ser fusilado o pai polos franquistas, quixeron marchar do ambiente de Tui, e Darío encargouse de toda a familia. En situación precaria, empezou a traballar de médico en Vigo e o resto dos irmáns intentaron algún negocio. Unha cousa de ladrillos, por exemplo, que lles fallou. Non

tiñan preparación nese sentido. Outro dos irmáns morrera na guerra e a Vigo viñeron, ademais de Darío, Xosé María, que era mestre, Emilio, Álvaro e Afonso” (2018, p. 203).

87

Vigo, 24-abril-1952

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e ademirado amigo:

Recibín oportunamente a súa espresiva carta, cuio contido lle agradezo de verdade. En troques, levei un fondo disgusto co que me conta do ocorrido a Fita. Xa me enterei con posterioridade de que, ditosamente, a cousa non respondía á alarma dos primeiros instantes. Ben comprendo cal tería que ser o seu estado de ánimo. Celebro pois, con toda a ialma, que a doenza vaia por bo camiño.

En cartas que recibín de Barcelona, dinme que lle tiñan preparado un gran recibimento. Cóntame Barbeito,¹ por exemplo:

Ha sido una verdadera lástima, porque habíamos preparado las cosas de tal manera que su visita representase para él una verdadera apoteosis. No nos sobran aquí hombres como él para que podamos renunciar a tenerle algún tiempo entre nosotros. En fin, ¡qué se le va a hacer!

Por Madrí, nada novo. Con respeito a min, parece ser que o principal alérxeno que me provoca os trastornos primaverás é o polen de centeo. Todo é custión de gramíneas, e a cousa non deixa de ter gracia.

Bueno, nada máis por hoxe. Con garimosos saúdos a Fita, reciba a cordial aberta do seu bo amigo.

Fz. del Riego

1 Carlos Martínez-Barbeito Morás (1913-1997), grande estudoso da cultura galega (sen ser galeguista) afincado en Barcelona, onde era de sobra coñecido o seu labor a prol das nosas letras. Dirixiu a comisión de cultura do Centro Galego desta cidade, era crítico literario en Radio Nacional e mantiña unha sección no xornal *La Vanguardia*.

Ourense, 30-VII-1952

Querido amigo:

Moito temos falado —Domingo, Piñeiro, Elena, Gómez Román— de Vde. maxinando trunfos e pra Galiza un proveito, un adiantare da colleita desexada. [?] Infundas graciñas. Nós agora —Fita e mais eu con miña nai— pechadiños na crasura de Trasalba.

Compostela, campo de loita do Apóstol e Merlin —con paitos e compromisos—, semellaba un pouco orgullosa e lonxana ás xentes do bruído e moda. Mais ten cada hora un novo agasallo pro verdadeiro pelegrino.

Vai saír o libro inorme e inxelo do Novoneyra.¹

Cada día teño máis fe nos amigos de América. Apertas a Manuel Puente, a Rodolfo Prada, a Abraira, a Perfeito López...² De todos falamos. Apertas a Virginia. E ó presidente do Centro, meu saúdo e respeito.

Nosos parabéns á súa dona, querido Del Riego. E unha forte aperta do vello amigo.

1 Refírese a *Os Eidos. Terras outas e soias do Caurel. 1952-1954* (1955). No ano en que foi redactada esta carta, Novoneyra estaba facendo o servizo militar en Compostela, onde coñecera a Otero Pedrayo. Francisco Fernández del Riego, en conversa con Perfecto Conde: “A Novoneyra trateino moito e tiven con el abundante relación epistolar porque os seus primeiros libros editáronse en Galaxia. *Os Eidos*, por exemplo. Sempre me chamou moitísimo a atención a súa poética, moi orixinal e dunha gran forza expresiva. Eu sempre fun devoto da poesía de Novoneyra” (2018, p. 193).

2 Membros do Consello de Galiza.

89

Coruxo,¹ 14-agosto 1952

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Un distes días heille de escribir sobre varias cousas. Estou cheo de traballo e tiven que ir demorando a escritura. A ver si pra a próxima semá podó dispoñer de algún vagar.

Agora soio istas liñas pra lle axuntar o número de *Seara Nova* no que vén o artigo de Carballo Calero sobre vostede. Por certo que no Concurso do Centro Gallego, premiaron [unha] peza de teatro de aquí, tidoada *Fillo*.²

E nada máis por hoxe. Saúdos garimosos a Fita e á súa nai, de miña muller pra todos, e pra vostede a cordial aperta de sempre, de

Fz. del Riego

- ¹ Localidade próxima a Vigo onde Fernández del Riego e a súa esposa acostumaban pasar o verán.
- ² Trátase da peza *O fillo. Acción dramática en dous actos, o segundo dividido en dous cadros*, que fora escrita antes do estoupido da guerra civil e que non puidera publicarse na editorial Nós de Ánxel Casal. Carballo Calero presentara a obra ao concurso literario que o Centro Galego de Buenos Aires convocara en 1951 e obtivera o premio Castelao á mellor obra de teatro inédita.

90

Vigo, 8-outono-1952

Sr. D. Ramón Otero
Santiago

Meu querido amigo:

O dador, Benito Lago, é un bon amigo noso. A súa filla vai a eisaminarse de exercicio oral da Reválida. Según parece, vostede forma parte dun dos tribunás eixaminadores. Agradeceríalle moito que puxese da súa man o que lle fose posible pra que a eisaminanda saíse con ben da proba (nº 953).

Coido que lle falaría García Sabell¹ de que Colmeiro inaugura pasado mañá unha esposición en Vigo, e de que aquil dará unha conferencia o día 18 na sala Velázquez. Desexaríamos que vostede espricase outra, na data que millor lle viñese dende ó 10 ó 20.² Craro que isto soio a título de invitación, pois non queríamos provocarlle un sacrificio que vostede aceptaría coa súa xenerosidade de sempre. Dígame, pois, si o dar a conferencia lle supón moito transtorno. Non refugue o manifestárese con enteira liberdade xa que ben sei a cantidade de traballos que o ocupan ista tempada.

De todol-os xeitos, o día 19 terémolo por eiquí.

Vólvolle a repetir o rogo de que axude no que poda, á filla do dador.

Reciba a cordial aperta de sempre, do seu devoto amigo e admirador,

Fz. del Riego

- 1 Domingo García-Sabell (1909-2003) doutor compostelán, segundo Ramón Otero Pedrayo, “médico e ensaísta notable”. Foi presidente da Real Academia Galega entre 1977 e 1997 e membro do consello editorial de Galaxia, cuxa presidencia aceptou tras o pasamento de Otero Pedrayo. Foi sen dúbida un dos grandes amigos de Ramón Otero Pedrayo desde que este comezou a dar aulas na universidade compostelá.
- 2 A conferencia de Domingo García-Sabell titulouse “Análisis de la creación pictórica” e Del Riego encargouse de presentalo. O 21 do mesmo mes, Otero Pedrayo pronunciou a súa conferencia e con ela clausurouse a esposición de Colmeiro.

91

Trasalba, 15 do mes do Nadal 1952

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Chegado hoxe eiquí escribo á luz do quinqué¹ a primeira carta de saúdo e noraboa por o Nadal de iste ano. O sol anda baixiño. Dende o Nadal comeza a rubir. Tiña ista serán un delizioso ouro, canso e vello de alquimia.

Recibín a súa derradeira e moi ben acollida en Sant-Iago. Non lle respondín deseguida por os variados traballos dos remates de unha tempada, e tamén por os folgos necesarios e seguintes a un mes dos Santos que pasei entre doente e san, con horas no mesmo día de leito dende as 3 da tarde e peroratas na Universidade, perdices en cazola e días a pescada fervida, todo por unha door na miña serpentaria *S* do colon... García Sabell, grande inxenio e amigo, coidoume moi ben co seu saber e ca súa simpatía. Fai días que estou de novo rexo, mais quedoume un soave e doce amor á priguiza.

O libro *Dos Amigos* soio ten valor emozoal e algunhas situacións de figuras amigas no tempo. Houbera estado ben un libro informativo, con datas, libros, xiros enteiros de vidas... Mais eu non podía facer, por o meu procedemento de traballar, sobre todo, traballar sobre as amadas lembranzas. De todos xeitos, alédame moito a publicación por o que ten de ofrenda ós que enxamais se afastan do círculo de ideas miñas. Pouco sei dos outros libros. Estou rematando o prólogo xeográfico e de estética da Paisaxe pra a *Historia de Galicia* e tamén un guión de Rosalía. Do do *Camiño de Sant-Iago* non tiven por o de agora nin xiquer acuse de recibo,² e si algo sei é por palabras de fóra.³

Teño verdadeiros desexos de pasar con Vde. unhas horas en Vigo. Cando estiven era día de conferencia, con moita xente, pouco apetito por a miña parte. Case non puidemos falar. Hoxe comezo as vacacións trasalbinas. Que o fino e cerne inverno sexa baril pra Vde.!

Reciba nosos saúdos pra súa dona, e os de miña nai e de Fita pra Vde. Apertas do seu vello amigo que moito lle quer e lembra,

R. Otero Pedrayo

- 1 A casa de Trasalba tardou moitos anos en ter luz eléctrica. Non sería ata finais dos anos 50 cando se completaría a instalación. Como xa se dixo en nota precedente, na aldea, Otero escribía á luz dun vello quinqué de petróleo.
- 2 Refírese a dous guións cinematográficos. Un deles quizais sexa *Rosalía*, estreada como obra teatral polo Centro Dramático Galego. O outro, *Camiño de Santiago*, redactado no ano 52 por encargo de José Rodríguez de Vicente para a produtora Suevia Films, propiedade de Cesáreo González. Estaba previsto iniciar a rodaxe da película na primavera de 1953 e estreala ó ano seguinte, cadrando co Xacobeo, pero segundo a profesora Laura Tato Fontaíña, que exhumou o texto oteriano en 2018, o guión non foi aprobado por Javier María Echenique, Secretario Nacional da Propagación da Fe, que o cualificou de “detestable” (Tato Fontaíña 2018, p. 14).

Don Ramón leu o guión de *Camiño de Santiago* o domingo 16 de novembro de 1952 na casa de García-Sabell ante 27 persoas. Tres días despois, en *La Noche*, cóntanos Borobó o argumento: Helena e Daniel, parella de estudantes na Sorbona, emprenden desde París unha viaxe en coche a Compostela. Busca ela a esencia europea. El, galego de nacemento, quere achegarse á súa nai enferma (dona dun pazo, que empeña o seu patrimonio para pagar os estudos do fillo). Participan no argumento entre outros moitos, Roncesvalles, Carlomagno, o Santo Graal, a raíña Lupa, Merlín e, como non, Xelmírez. A viaxe remata ben. Rosalía, antiga moza de Daniel, cede ante a nova parella deste.

- 3 A película non chegou a rodarse. Sobre o tema ten un excelente traballo a profesora Laura Tato Fontaíña, *Do teatro ao cinema, Obras dramáticas e guións de Ramón Otero Pedrayo* (2013). A profesora Tato Fontaíña é tamén a autora do volume *Camiño de Santiago. Guión para una película* (2018).

92

Vigo, 19-xaneiro 1953

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Sant-Iago

Meu querido amigo

Recibín as súas amabres liñas. Doume présa en lle remesar o plano de Vigo, cuio orixinal obra no Concello e que ten soio uns meses de vida. Coido que servirá pra que os cartógrafos fagan as correccións axeitadas. Como verá, o que fixeron resulta moi anticuado en cotexo con iste.

Non lle entendín ben o que me quere dicir cando me fala da estada ahí dun directivo do Centro Gallego da Habana.

De Caracas comunicáronme reservadamente que queren levalo a vostede pra o Día de Galicia, e que eu o acompañe.¹ De todol-os xeitos, non queren adiantarlle nada pol-o de agora, pois andan a faguer xestiós pra que seña vostede alí invitado do Goberno venezolano, e día unha serie de conferencias nas Universidades do país. Non sei en que quedará a cousa.

Unha forte aperta do seu amigo e admirador,
Fz. del Riego

- 1 Otero Pedrayo viaxou a Venezuela no ano 1956, Fernández del Riego fixoo dous anos antes a Buenos Aires. “En 1954, en fin, [o Centro Galego de Buenos Aires] convidoume, como invitado de honra, a intervir nos actos de celebración do Día de Galicia na capital platense. A viaxe, que emprendín polo aire coa miña muller o 7 de xullo, tivo unha duración que agora parece insólita” (Fernández del Riego 2003, p. 118).

93

Sant-Iago, 22-II-1953

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Teimáballe escribir dinantes de hoxe pra lle agradecer o regalo da *Antoloxía*¹ mais houbo traballos, viaxes e cansacios, e soio arestora no serán lumioso de domingo podo facelo. Percorrín somentes o libro á lixeira, gostoume moito, téño en Trasalba reservado pra outro domingo. Xa o sol se esconde por tras da citania de Ourantes e chega á cabeceira do meu leito entre as 4 e as 6. Drento de uns anos, ben poucos, quen o saudará n-aquila cambra? Vai ter saudades de min o mociño sol febreiriño. Fágame o favor de dar unha aperta no meu nome a Álvarez Blázquez por seu traballo, que admiro grande e fino.

A vostede, home de senso, coñecedor da “arestoridade” ou aitoalidade, ocúrreselle algunha maneira de facer trocare a estupidez da censura contra o

galego nos xornais? Non deixan nin unha fisgoa de cita poética. Coido que a millor resposta sería escribir moitos libros e deixarse de outra cousa.

Por eiquí o sol anda moi namorado nas torres, mais a freira chuvia chora por il nos craustros.

Lembranzas e apertas ós amigos. Nossos saúdos á súa dona. Sempre, querido Lorenzana, seu vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 *Escolma de poesía galega I. Medieval*, preparada por Xosé María Álvarez Blázquez e publicada por Galaxia. Leva como ano de edición 1952, aínda que no colofón figura a data 31 de xaneiro de 1953.

94

Trasalba, viernes santo, 1953¹

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo ben lembrado:

Por a priguiza e o engado de ista primadeira de xestas molladas, que recorda aquila do *Trionfo della morte* “d’Annunciano” —*é la felicità era sempre longiana*—, non lle escribín agradecendo o emozoante convite de fai días, cando fun abrazar os amigos de Vigo. Meu saúdo moi agradecido a Eveli. Todos por o amor de ista vella torgueira vos xuntáchedes.

Logo estarei en Compostela e tomaremos novos traballos, agora que soio me fallan por enteirar da *Geografía*² barcinovensa³ unhas ledas e priguizosas Turdetanias⁴ e as Illas Afortunadas acariñadas por o alisio. Hoxe percorro San Mateo, vou alancando por a sala grande como por a ermanza do meu vivir, penso na delicia de uns xantares de legumanzas e froitos e aquís panciños como roelas do escudo da caridade sobre os manteis de liños alboradeiros dos Cartuxianos.

Parés que os de Caracas teñen a idea de editar o meu *Feixó*⁵ e non sei que pensare. Xa fixeron por min abondo de sacrificzos. Xa coñece o espírito sinxelo, case anxélico, de Ramiro.⁶ Iglesias Vilouta semella un novo Porteiro, con pulo,

bo falar, ambizón de nome, enteira fidalguía. Silvio Santiago⁷ —semella un pseudónimo— é un Eça de Queiroz, pro atopou unha fe, non por fadiga, e si como retorno a unha luz de mañán que soio pensou dinantes, xogo grandideiro do sol nos outos vidros. Si vén, como virá, a Vigo temos unha tónica fortacente na grande laboura da cultura.

Mando a súa *Escolma* a un salesiano xoven, trasalbense, do Colexio central de Turín. Desexando abrazar con novos saúdos á súa dona e lembranzas de Fita, sabe canto o quer e admira,

R. Otero Pedrayo

Si me fai o favor, mande isas letras ao Xohán Ledo, cuia casa non sei ventare.

- 1 O venres santo de 1953 cadrou o 3 de abril.
- 2 Refírese á *Geografía de España. Presencia y potencia del suelo y del pueblo español*, unha monumental obra integrada por catro tomos que o Instituto Gallach de Barcelona editará en 1955.
- 3 Os romanos chamábanlle *Barcino* á actual cidade de Barcelona; de alí o adxectivo.
- 4 Refírese a Andalucía. *Turdetania* é o nome que lle deron os romanos á rexión do val do Guadalquivir, desde o Algarve á Serra Morena.
- 5 Otero Pedrayo traballou ó longo de moitos anos na vida e na obra do ilustrado galego. Como se verá neste epistolario, publicou *El Padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias*, o seu libro máis amplo e ambicioso, en 1972. Fora premiado en 1964 con 150 000 pesetas, diñeiro non desdeñable para don Ramón, que non era, contra o que algúns pensan, un home rico. O volume, de 750 páxinas, inclúe 25 ilustracións.
- 6 Supoñemos que se refire a Ramiro Isla Couto (1896-1987), o irmán de Xaime Isla Couto. Emigrara a Buenos Aires con apenas quince anos e pasou boa parte da súa vida en América. Membro da ING de Vicente Risco, fundou con Eduardo Blanco Amor a revista *Terra*, primeira publicación da emigración redactada integramente en galego. Membro do Partido Galeguista, a guerra sorprendeuno en Verín. Exiliouse a América e regresou a Galicia en 1956. A partir dese momento participou activamente nas actividades do grupo Galaxia.

- 7 Silvio Santiago García (1903-1974), escritor galego exiliado en Venezuela onde creou o Centro Galego e dirixiu a Casa de Galicia, un dos responsables da viaxe de don Ramón a ese país en 1956. As súas dúas obras máis coñecidas son *Vilardevós* (1961) e *O silencio redimido* (1976). Otero Pedrayo mantivo unha relación amical intensa con Silvio Santiago desde 1954 e prologoulle o primeiro dos libros sinalados.

95

Sant-Iago, 26 Xulio [1953]

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Infundamente agradecido pol'o gasalleiro artigo seu encol da *Guía de Compostela*. É froito d'unha amizade da que me gabo. Cando haxa exemprares lle mandarei a nova *Guía de Galicia*.¹

Que tal o velocípedo e o balbordo das ondas?

Meus respetos á súa dona. E unha grande aperta de R. Otero Pedrayo pra Vde.

Escribo de presa. Deiteime ao amanecer.

- 1 A *Guía de Galicia* publicouse por vez primeira en Madrid, nos obradoiros da editorial Espasa-Calpe, no ano 1926. En 1945, en Santiago de Compostela, fíxose unha segunda edición, moi modificada, de 590 páxinas e dez mapas a cor, na editorial Sucesores de Galí. Tal e como se sinala en carta posterior, Galaxia publicou a terceira edición en 1954.

96

Sant Iago, 30-VII-1953

Sr. D. Frco. Fz. del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Saúdos. Temos de falar de un caso grave e urxente. Aledaríame que fixera Galaxia a 3ª ed. da *Guía*. Ten de ser cousa boa, vén o ano Santo. A edición está rematada de todo. É edición moi cara. Se se fai ben, poderá dar diñeiro.¹ Eu teño proposicións, sin determiñar nada, de algunha casa. Eu non teño cartos pra pagar a edición, e se os tivera, tampouco sabería adeministrar. Mais sendo libro de traballo, tamén preciso unha participación económica que me deixe botar un traxe e un paraugas. Por que non fan Vdes. un proieuto? A cousa urxe. Escribe Piñeiro.

Lembranzas. Apertas do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 “Non se levou a engano Otero Pedrayo e certamente a saída da *Guía* supuxo o primeiro éxito de vendas da editorial. O autor ofrecera novos mapas, fotografías actuais, tamén itinerarios a maiores e así, anovada, sae á luz e vaille reportar a Galaxia importantes ingresos.

Acórdase, tendo en conta o éisito da nova *Guía de Galicia* de don Ramón Otero Pedrayo, facer as xestións oportunas pra interesar a organismos oficiais na adquisición duns cantos números de exemplares, medida que de ter éisito constituiría pra Editorial unha parte considerable de ingresos (Acta 14, Vigo 20/II/1954).

A *Guía* reeditouse con éxito en varias ocasións, por iso, na Acta 18 (Vigo 29/02/1956) recóllese que nesa xuntanza falan da necesidade de render contas ó autor polas elevadas cifras da *Guía de Galicia*. Nesa reunión estaba Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Emilio Álvarez Blázquez e o propio Otero Pedrayo, que declina cobrar o que lle correspondería en favor da editorial, xesto que foi agradecido polos presentes. Non houbo un éxito desas características nesta primeira etapa, foi tal que nos primeiros cinco meses esgotáranse 1.000 exemplares dos 6.000 que tiña a primeira edición” (Villanueva Gesteira 2015, p. 180).

97

Vigo, 3-8-53

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Acabo de recibir a súa carta. Mañá reuniremonos pra estudar o proieuto de edición da súa *Guía*. Eu volcarei todo o meu entusiasmo pra que seña Galaxia quen a reedite. Cómpre faguer unha cousa nova, de fermosa presentación, que esteña a tono co intrínseco do texto. Dende logo, o único inconveniente que lle atoparemos será o dos cartos, xa que como vostede sabe moi ben, non os hai. Pero como non debemos deixar que a cousa salla das nosas mans, teremos que procurar unha solución urxente. Cecais pedindo a Álvaro Gil que faga efectivo o importe das accións que prometeu subscribir. Xa veremos. Do resultado da reunión que imos ter dareille conta, así como do estudo técnico que se faga. Pra min suporía un tremendo disgusto que non poidésemos realizar a empresa. Confío, nembargante, en que non será así.

Reciba a cordial aperta de sempre do seu devoto amigo,
Fz. del Riego

98

Vigo, 5-agosto-1953

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Ontes xuntámonos todos pra tratar do asunto da súa *Guía de Galicia*: aforo de lle decir o entusiasmo con que se acolleu a miña proposta. Galaxia quere reeditala pol-a súa conta, e todos lle agradecen a vostede que se teña lembrado da nosa editorial pra realizar a empresa.¹ Como non estaban presentes todolos conselleiros, acordouse escribirlles pra que dían o seu consentimento á volta de

correo. Como comprenderá, isto soio é unha cousa de trámite, xa que sin ningunha dúbida recibirán moi ben a idea.

A custión dos cartos arranxarémosla, ou por meio dun Banco ou por outra fórmulas que xa estudamos. En principio matinamos unha tiraxe de 5 000 exemplares, cecais algú encoadernados e os demais en rústica. Que tirada fixera Galí?

Compría que nos fose mandando xa o material pra faguer os cálculos, pedir presupostos etc. Haberá que percurar novas ilustraciós, do que nos encarregaremos nós. Máis adiante irémoslle concretando o proieito. Conviría que me indicase a retribución que vostede estima xusta pol-os seus dereitos. Galaxia quérelle abonar o que lle satisfaría calquera outra editorial que lle pagase dignamente.

E nada máis por hoxe. Á espera das súas novas, mándalle unha cordial aperta seu sempre admirador e amigo.

Fz. del Riego

- 1 N'A *xeración Galaxia*, Del Riego afirma: "A *Guía de Galicia* oteriana supuxo un importante impacto comercial para a editora [...] En definitiva, o libro traía á actualidade daquel entón unha visión de Galicia, en momentos nos que esta se borrara na conciencia das xentes. Veu ser, así, unha obra indispensable para entrar no coñecemento pois, esquecido polos galegos deses días" (1996, p. 85).

99

Trasalba, 12 Agosto 1953

Sr. D. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Apertas. Estou queimado e angurioso mirando os milleirales sedentos. Case layo soio por os ermos. Quixera ser xigante pra lles dar sombra, quixera ter doces e non salgadas as bágoas pra os regare!

A *Guía* direille que ó meu parecer debe ire o texto publicado, con as precisas correccións e engados e nada máis. Afinaremos un pouco o estilo. Iso faise sobre un exemplar que Vdes. me manden. Eu soio teño un. Fotos ten moitas

Ksado; da outra edición ofreceunas. O problema dos mapas pódese resolver mañificamente co cartógrafo do Instituto Geográfico e Estadístico. Rafael Castellano, que vive en Sta Engracia 125 (M), está facendo estupendos —e caros, pro cousa orixinal— os da *Historia* de Puente. Digo o do texto porque me parés “consagrado” e non me poría a outro con présa. A edición de Galí foi de 5 mil, case seguro, pois non descubrín o contrato.

Eu percibía 3 pts por exemplar vendido. Dende logo sei por moitos libeiros que a demanda é crecedeira. Como os Galí son escuros, semellan tendeiros de unha aldea, nin xiquer me avisaron da falencia de exemplares co o que a obra perde de se vendere. Por o que de pórse á edición, ten de ser logo. Co Ano Santo pode ser bo negocio pór o nome e parroquia [?] que ten a millor ca edición moderna e unha miga de propaganda. Fita —que é boa ouservadora— di que en Sant-Iago moita xente pide unha *Guía* pequena da cidade,¹ máis do que a de Filgueira ou a de López.²

Eu estarei eiquí por iste mes. O 21 vou a Sant-Iago á boda de Del Río Barxa,³ o 23 a facer o sermón do San Bernaldo en Oseira.⁴ Estou moi ledo cos trunfos de Domingo en Bos Aires. Quen me dera escutalo! Xa logo virán.⁵ Supoño que terá recibido o cable que lle puxen o Día de Galicia. O traballo da *Historia* vai ben. Eu istes días teño mágoa e catarro. Vou acabadiño. E se non pode folgar.

Lembranzas e demais. Sempre seu amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Ramón Otero Pedrayo acabaría publicando unha pequena guía de Santiago de Compostela na editorial Noguer de Barcelona en 1953, o mesmo ano en que foi datada esta carta. Dez anos antes publicara un pequeno traballo titulado *Guía de Santiago de Compostela* na editorial Compostela.
- 2 Supoñemos que se refire á *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela* de López Ferreiro, imprentada polo Seminario Conciliar Central no ano 1898, e á *Guía de Santiago de Compostela* de Filgueira Valverde editada en Madrid, por Espasa-Calpe, en 1932.
- 3 Francisco Xavier Río Barxa (1919-2011), lucense, licenciado en Xeografía e Historia despois da guerra civil. Tivo o seu primeiro destino como profesor en Viveiro. Na posguerra, gañou, por oposición, praza na Escola Normal de Maxisterio de Santiago de Compostela,

e máis tarde converteuse en profesor adxunto na facultade de Xeografía e Historia desta cidade, onde coñeceu e tratou a Otero, quen lle había dirixir a tese.

- 4 O domingo 23 de agosto, Otero Pedrayo participou nos actos organizados no mosteiro de Oseira con motivo do VIII centenario de san Bernardo. Á primeira hora da mañá organizouse unha misa solemne. Tras visitar o mosteiro, os convidados reuníronse na biblioteca conventual, onde se pronunciou a conferencia. Don Ramón falou do santo e dos mosteiros cistercienses. Presidían o acto o bispo, o prior e os gobernadores civil e militar. Ao remate, houbo unha comida organizada pola congregación.
- 5 Domingo García-Sabell viaxara á Arxentina convidado polo Centro Galego de Buenos Aires a instancias de Luís Seoane. Na capital bonaerense pronunciará varias conferencias, tal e como fixeran os seus predecesores. En 1978 e en 1981 volve á cidade para participar en actividades culturais organizadas pola colonia galega e en homenaxes a Rosalía, Castelao e Dieste.

100

Vigo, 22-Nadal-1953

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Querido e admirado amigo:

Na *Folla do lus* da Cruña publicouse unha información de Madrid na que citan o seu nome.¹ Como o comprometen nunha probe empresa, na que vostede non tivo arte nin parte, ceais fora oportuno que remesase ó xornal unha rectificación. Por si estimara oportuno faguelo, adxúntolle o recorte coa nota.

Aproveito esta oportunidade pra lle desexar un ditoso Nadal e próspero Aninovo.

Reciba unha cordial aperta de
Fz. del Riego

1 Na *Hoja del Lunes*, editada pola Asociación de la prensa de La Coruña, do 21 de Nadal, nunha sección titulada “Desde mi butaca” dedicada á crítica cinematográfica, atopamos a seguinte información: “Cesáreo González se cansó de pregonar, en vísperas de la

filmación de *El Pórtico de la Gloria*, que esta película sería dedicada a la exaltación del Año Santo compostelano. Buena intención del activo productor gallego, que ha resultado fallida en la realidad, y de lo que seguramente habrá de culpar al veterano director Ramón Torrado, porque en todo su desarrollo no se consigue el fin propuesto. Lástima precisamente que tres gallegos, porque el guión es de Otero Pedrayo, hayan fracasado en su propósito”. Asina o escrito Manuel de Sanhernán. Ver nota en carta núm. 91, datada o 15 de decembro de 1952.

IOI

Ourense, 22-XII-1953

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu benquerido amigo:

Ditosos Nadal e Aninovo na compañía da dona. Estou canso e triste. Ma cousa leer as epístolas de Séneca despois de xantar. Volto pra Trasalba. Eiquí acuden demasiados fantasmas. Ourense morre —Quen apañara o seu sorrir!— entre Comercio e Previsión.

Serean moito as novas americáns. Íballe escribir a Álvarez Blázquez pro veu a neboeira e non quero perder esta cinza do día. Vde. atal xoven e bon disculparame coa xunta de Galaxia. Dende logo non podía asistir. Pro a convocatoria chegou o domingo ó xantar. Sei cal ben o pasaron, que raiolante penitencia ofreceron nos altares dos adeuses.

Saúdos os amigos. E apertas do seu vello admirador e amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

102

Sant-Iago, 16-I-1954

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Apertas e lembranzas. Hoxe Piñeiro, Fco. Río Barxa e mais eu estivemos repasando a Cartografía, sonada e máis sonada desque Borobó fala da sesión de nantronte nun anaco.¹ Estaría ben ise prano moderno de Vigo pra o mandar deseguida a Madrid.² Agardamos por il. Terémolo tamén das outras capitales. Hai de facer as cousas ben.

Chega o tempo primadeiral. É preciso pensar en Portugal e no Bierzo. Vde. é un grande orgaizador. Hoxe estivo eiquí un directivo do Centro da Habana. Debían iren 5 —de eles o Domingo e Vde.— chamar de unha vez nas concenzas da Habana e Caracas, e novamente en Bos Aires.

Apertas do vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 En “Anacos”, a sección de Borobó de *La Noche*, do mesmo día en que foi redactada a carta, atopamos “Cartografía”, un pequeno texto que comeza así: “Hace unas tardes, o unas noches fuimos invitados a presenciar la apertura de un singularísimo paquete. Contenía la mayor colección de mapas y planos de nuestro país que hasta entonces habíamos visto. Habían sido elaborados por técnicos madrileños para servir de ilustración a la introducción geográfica escrita por D. Ramón Otero Pedrayo, que llevará la *Historia de Galicia* dirigida por dicho profesor y que será editada en Buenos Aires, gracias al mecenazgo de D. Manuel Puente”.
- 2 No artigo, Borobó comenta que nas cidades —cita expresamente Vigo pero tamén A Coruña e Lugo— o tempo non pasa en balde. Insinúa que nos planos recibidos faltan rúas e mesmo barrios completos, e que sería bo que os concellos se ocupasen de encargarlles aos técnicos o levantamento de planos completos e correctos. De aí o comentario.

103

Sant-Yago, 22-I-1954

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Querido amigo:

O que lle dicía do presidente do Centro Gallego da Habana non era ren concreto. Il falou de ser necesario que fora alá algún de nós. Refería ó viaxe de Montes.¹ Eu faláballe ser bon o viaxe de un equipo de cinco, por exemplo, pra dar unha idea de unidade e de forza. Inda non teño respondido a unha carta de Caracas! En principio conforme, e con Vd. máis. A xuventude de Vd. daríame aas. Hai o problema da miña nai. Poderíaa enganar piadosamente, pro non quero.²

Mañán saio pra Ourense ás 6 da mañán. Chegou o mapa. Fáltalle un anaquiño. Graciñas. O cartógrafo está disposto a todas as milloras. Xa escribirei longo.

Saúdos á dona e ós amigos. E apertas do seu vello admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Entendemos que se refire a que en 1951, o Centro Galego da Habana acordou celebrar o centenario do nacemento de Manuel Curros Enríquez e barallaron a posibilidade de propoñerlle a don Ramón que participase nos actos conmemorativos. Finalmente sería un home do Réxime, Eugenio Montes, quen protagonizaría a celebración cubana en setembro de 1951. Otero Pedrayo interveu na homenaxe que a Real Academia Galega organizou ese mesmo ano en Celanova en honra do poeta.
- 2 É curioso o comentario. En marzo de 1956 Otero Pedrayo viaxou por segunda vez a América, desta vez a Venezuela. Fíxoo en avión e a viaxe durou apenas quince días. A Eladia Pedrayo Ansoar, súa nai, case nonaxenaria, díxéronlle que ían a Madrid para atender unhas oposicións. O escritor deixou preparado un feixe de cartas que algunha man amiga foi enviando desde Madrid para que a anciá non se preocupase. A separación e a mentira, unidas á falta de noticias nos días que permaneceron en América, deberon provocar certa angustia no intelectual. A Silvio Santiago escíbelle desde Trasalba o día 20 de marzo, ao pouco de chegar á aldea: “Ás 9 da mañá estabamos ca mamaciña a quen lle contei todo deseguida. Quedei liberdado de unha pesadume e ela moi contenta”.

IO4

Ourense, 30 do San Xoán 54

Sr. F. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Graciñas por a lembranza, pro eu son pouca cousa entre os máis Ramóns tallados en cerne vivo e duro.¹ Eu ando arredor das cousas, époto de velos de Maja. Aínda non sei nada certo do viaxe.² Agardo deica mañán. Se non, poño cables. O pasaporte anda na Cruña e Madrid. Está recomendado. Teño de ir a Vigo por o visado dos cónsules de Venezuela e da Arxentina cando haxa pasaporte. Estiven a piques de morrer cos eisamens de Estado. Arestora vou revivindo.

Lembranzas de Fita pros dous, meus respeitoos a Eveli. Fita fala de mandar un abrigo. Podo levalo eu a Santiago, que vou o 6 e 7. Xa volverei a escribir.

Apertas do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese, como mínimo, a Ramón Piñeiro e Ramón Cabanillas. En 1957, nun xantar na Rosaleda, a casa compostelá do doutor García-Sabell, fixéronse fotografías “dos tres Ramóns”.
- 2 En 1951 o Centro Galego de Caracas comeza a conmemorar o Día de Galicia. O primeiro ano convidan a Rodolfo Prada, en 1952 a Eduardo Blanco Amor e para o 53 pensan en Otero Pedrayo, inda que finalmente sería Camilo José Cela o encargado de pronunciar a conferencia en tan significativa xornada. No 54, ano en que foi redactada esta carta, os “venezolanos” (Silvio Santiago, Ramiro Isla Couto e Carlos Herrera Alonso á cabeza) volven tentalo, e propóñenlle a Otero Pedrayo que deseñe, por escrito, catro conferencias para pronunciar no mes de xullo na Biblioteca Nacional. Tampouco nesta ocasión a viaxe foi adiante, malia que na Fundación Penzol de Vigo se conservan tanto o pasaporte coma outra documentación que suxiren que tramitaron o papelame preciso. En “Cartas al Miño”, un artigo asinado por Silvio Santiago no número 10 de *Galicia, a revista do Centro Gallego de Caracas* (xullo-agosto 1954), apunta crípticamente: “Lo triste es que el viaje de Don Ramón fué estorbado sin ventajas para nadie. Antes al contrario: con mengua para todos. Concretemos. En este ‘todos’ solamente estamos incluídos Galicia, los galleguistas, Santiago Apóstol y el que suscribe...”.

105

Bos Aires,¹ 19-xul-54

Sr. Don Ramón Otero Pedrayo
Orense Trasalba (España)

Meu querido amigo:

Entérome, co disgusto que pode imaxinar, que desistiu de faguer o proiec-tado viaxe. Tiña unha gran ilusión porque pasásemos xuntos varios días de emo-ción galega. As circunstancias non o quixeron e síntome magoado.

Eu ando sometido a un duro réxime de ampliacións gastronómicas, que ameaza con estragar o fígado. Mañá darei no Círculo da Prensa unha conferen-cia³ e outra pasado mañá na Universidade.⁴

Todos o lembramos con moito agarimo.

Afectuosos saúdos a Fita, de Evelyn pra os dous, e pra vostede unha cordial aberta, de

Fz. del Riego

- 1 Postal en cor reproducindo un óleo de Luís Seoane, figura medioeval. Ediciones Botella al Mar de Buenos Aires.

Del Riego viaxou a Buenos Aires no verán de 1954 para participar nas, daquela xa consolidadas, xornadas culturais que organizaba o Centro Galego para conmemorar o 25 de xullo. Del Riego e Evelina Hervella Nieto, a súa dona, saíron de Vigo o día 7 de xullo e chegaron a Buenos Aires o día 9. Voaron de Peinador a Barajas, de Barajas a Lisboa, de Lisboa a Dakar, de alí a Natal e á capital arxentina. Estiveron case tres semanas en Amé-rica e, coma Valentín Paz-Andrade e o propio Pedrayo, Del Riego impartiu numerosas conferencias. Falou no Círculo da Prensa, na Academia de Historia, na Facultade de Letras de Buenos Aires, na Universidade de La Plata, no vestíbulo do Centro Galego, no Cine Gran Rex, no Centro Ourensano e no Lucense. En Montevideo falou na Casa de Galicia, no Centro Galego e na Universidade.

Así lembraba a capital arxentina: “Unha grande urbe, mesta, dinámica, activa. Viña ser como un dameiro formado por *manzanas* cadradas, regulares, rectilíneo o trazado das rúas. A porteña Corrientes, iluminada a toda cor. Santa Fe e Callao, tiñan certo aire de bulevares parisinos. O río humano de Florida aparecía listrado de tipos que o facían cosmopolita. Na Avenida de Mayo, os cafés rebentaban de intimidade” (2003, p. 118).

- 3 En *Camiño andado* sinala que está foi a primeira conferencia que impartiu: “Ían mirrando as horas de lecer. Entraba nas de actividade. Inicieinas cunha conferencia sobre Valle-Inclán no Círculo de la Prensa. Fixo a miña presentación o seu presidente, que tiña como primeiro o meu segundo apelido. Asistiu unha chea de público, entre o que figuraban os escritores españois exiliados Guillermo de Torre e Lamana” (2003, p. 120).
- 4 “Na Facultade de Letras falei, a seguido de me presentar o Decano, sobre a obra literaria da Xeración Nós” (2003, p. 120).

106

Trasalba dos Chaos, 15-IX-1954

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo.

O domingo estiven a ramo de ire, con outros amigos, a darlle a primeira aperta.¹ Logo cavilamos. Veu canso, precisa de repouso espiroal e estomacal, agardan por il as ondas. A mesma noite, con luar, a dona de corpo delgado dibuxou na area do adral, en honra de Vde., as súas letras máis requintadas do alegato coreográfico. Benvido.

Cómpre dispor un pouco as impresiós. A comba do hemisferio é unha realidade. Despois de pasado, o mar semella un grande ser irónico e triste. Soio os galegos soupemos dibuxar eidos no mar e no ceo, searas e lameiros. Vde. terá dende o viaxe americán un novo espello pros seus belidos xogos e ópticas literarias.

Por o que se enxerga —e por o agardado— os froitos van ser moitos, mesados e celmosos. Coido a colleita remanecida, non somentes do saber e da arte literaria sinón tamén da sereidade que espalla o carácter e verba de Vde. Graciñas en nome de algús vellos namorados da fontenla ó nacer e da dona das carballeiras outonizas. O fato escolleito de mozos está no perfil millor de loita e trunfo.

Saúdos de miña nai e de Fita. Saúdos e lembranzas á súa dona, e hastra logo reciba unha rexa e conmovida aperta do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Tras máis de dous meses afastados da cidade, Del Riego e Evelina atracaran no porto vigués o 12 de setembro. Ao día seguinte, un feixe de amigos, entre eles Arturo Muñoz Moratorio, o cónsul do Uruguai na cidade, organizáronlles unha homenaxe nun restaurante. O xantar converteuse nunha “festa de confraternidade, que se alongou con discursos e recitais durante algunhas horas” (Fernández del Riego 1994, p. 223). Os xornais locais fixéronse eco do sucedido, o que provocou a ira do gobernador civil de Pontevedra, Elías Palao Martialay, que non se atreveu a ir contra os organizadores do banquete —pois o cónsul era o principal deles—, pero impúxolle unha importante multa ao establecemento onde se celebrara, argumentando que non formalizara os permisos necesarios. A noticia da esperpéntica sanción chegou a Buenos Aires e alí reproducíuse o sucedido “con comentarios que se chacoteaban do poncio pontevedrés e sobranceaban a arbitrariedade da medida que adoptara” (1994, p. 224). Atopamos un destes textos, titulado precisamente “El poncio de Pontevedra sufre del hígado”, no número 153 (outubro, 1954) de *Opinión Gallega*. O episodio sería o detonante dunha nova detención do propio Del Riego poucos meses despois e do conseguinte ingreso en prisión (Arias Chachero 2023).

107

Madrid, 18-XII-54

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Querido Paco:

Madrid cómico, Madrid sentimental, un fume espaxado no páramo, moitas e pequenas cousas. Iste viaxe foi unha asambrea de mortos. Todos viñeron a min. Algúns co mesmo gabán comesto do verme da coba. Eu con eles volvo a un fosforescente vivir.

Mañán a Ourense. Onte xantei con Álvaro Gil e Cabanillas. Eiquí fixo fonda impresión a tesis e as conferencias de Carballo Calero.¹ Xa logo nos veremos. O 23 —o 23? coido que si— hai no Compostela un xantar a D. Xesús Carro por seus 70 anos. Irei.² Saúdos á dona e ós amigos. Sempre o vello e fantasmal amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Carballo defendera a súa tese en Madrid o día 9 dese mes. Así lembraba o sucedido moitos anos despois: “Establecín contacto casual con Santiago Montero Díaz, que era catedrático de Historia Antiga da Universidade Complutense de Madrid, e este paisano meu presionoume para que fixese a tese doutoral e, máis que nada por complacelo, fíxena. Entón escollín como tema o estudo das aportacións fundamentais á literatura galega contemporánea. Esas aportacións eran as de Rosalía, Pondal, Curros, Noriega Varela, Cabanillas, Manuel Antonio e Amado Carballo, os sete poetas de que falara no meu libro, e dous proscritas máis, Castelao e Otero Pedrayo. A tese foi ben acollida, obtivo os máximos honores e unha vez rematada a lectura, sen abandonar a mesa do tribunal, Dámaso me propuxo a publicación en Gredos” (Blanco 1989, p. 137). A tese publicouse, efectivamente, en Gredos no ano 1955, co título *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*.

Carballo pronunciou unha conferencia o día 10 de decembro. En 1955, a Facultade de Filosofía e Letras de Madrid publicouna nun caderniño de 32 páxinas baixo o título “La poesía gallega del siglo xx”. Non nos consta que pronunciase máis conferencia que esta.

- 2 Cumpríao o 24 de Nadal e a comida celebrouse o día anterior no hotel Compostela. Nela estivo, efectivamente, Otero Pedrayo.

108

Vigo, 8-feb 1955

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Xa o supoño de volta na vella urbe, despois da longa xeira madrileña. Denantes de nada quéroille agradecer a eséxesis que adicou ás miñas sinxelas aficións de gostador de peixes, que vostede mañifica con súa desfordante fantasía. Mil gracias, pois, isa prosa fermosa tan malgastada ó seu ocupar dun afervoadado maniático do rodaballo.¹

E agora desexaba pedirlle un favor que non dubido atenderá coa súa xenerosidade acostumada. Trátase de que o escritor Domingo Quiroga, un bo amigo meu, acaba de publicar un libro de ensaio —*Padre Maestro*— que ten por escaerío a eirexa de San Martín Pinario. O autor mostra un particular interés en que vostede dea a súa opinión sobre a obra publicamente, e procuroume a min como

intermediario. Querería, pois, escribir un artigo na prensa arredor do libro, despois de lelo?² Estimaríallo por lle dar así satisfacción ó escritor.

E nada máis por hoxe. Con garimosos saúdos a Fita e de Evelina pra os dous. Reciba a cordial aperta de sempre do seu devoto amigo e admirador,
Fz. del Riego

- 1 Debe referirse á composición que comeza coa estrofa “Del Riego, Proteo de infindas abenzas, / que a Tehtys salgada para il gobernou, / preside no carro de escamas e almexas / do mar no solpor” (Otero 2010, p. 271)
- 2 Tal e como se pode comprobar na carta III parece que Del Riego recibe o artigo. Ignoramos onde foi publicado.

109

Trasalba, 18-II-1955

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Escríbolle co espírito ben magoado, pois apesares do oitimismo dos doutores Peña Rey e Vivanco, miña nai non se pon ben e segue laiándose no leito.

Onte viñen de Sant-Iago. Pasei antonte unha hora ledizosa cos García Sabell. Lin o xuício e sentimento de Vde. na Rev. do centro Galego de Bos Aires sobre o meu discurso de overtura e augural e agradézoo moito como aconsellado por a amizade. A idea centrosa do discurso é boa: pro faltoulle artellamento e aparello crítico e erudito. Cada día descóbrome máis lonxe dos amechamentos eruditos. Si El Señor me concedera vagar e unhas semanas calmas pra unha arquitectura, soio unha de pura maxinación! Teño en min a promesa e esperanza dela. Mais non se dibuxa no neboeiro e pasan outras camelias e outros ouros de toxales sen que eu poida coller por a cintura e levar ó turreiro do baile literario a insinuada presenza e xentil.

Ás veces penso como millor sería xa non saír máis de Trasalba e me sumire no ermo, en longas horas de pastor de vacolas probes..., pastor sen amorosa

flauta. Vou estare cecais un mes enteiro eiquí. Quixer escribire a gabanza do libro de Quiroga. Procureino en Compostela. Non o atopei. Cecais Vde. mo mande nistes días.

Da xeira madrileña soio trouxen a confirmación do inxerimento do rosal austríaco no escambrón castelán froito o Escorial; a revivenza dos meus primeiros días de estudante na calle de Silva¹ e S. Bernaldo; o sentimento de como a luz de Madride e o ceu que foi chamado “elegante” enxoita o maxinare sen que se advirta un clima de abstrición. As oposicións² diron moito traballo e viven nelas a agunía de non poder falare, cun infarto de conferencia a cada tema dos opositores. A loita foi entre o pastor dos montes del Cierzo, perto de Tudela, e o payés de redimensa de Montseny. Xa falaremos. Teño ilusión de unha noite azul siquera con adeuses de sereas...

Lembranzas de Fita pra Vdes. e meus respetos a Evelina. E con novo agradecimento, unha aperta forte do vello rapsoda de malenconías,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 En 1905, acabado de chegar a Madrid, Otero Pedrayo viviu nunha pensión rexentada por unha muller chamada Braulia. O seu cuarto facía esquina entre as rúas Silva e Estrella. Silva será tamén o segundo apelido do seu avó materno, Ramón Pedrayo Silva, e o apelido que o escritor escolle para o protagonista da novela, en boa medida autobiográfica, *La vocación de Adrián Silva* (1949).
- 2 Estivo en Madrid a partir do día 13 de Nadal como membro dun tribunal de oposicións. Regresou á capital polo mesmo motivo en xaneiro do 54. En carta a Carballo Calero datada o 22 de Nadal de 1954, dille: “Cheguei a Madride o día 13, falei pouco dempois con Cabanillas e na mesma semán con Álvaro Xil. Moito me doe non estar con Vde. cando a tesis e as conferencias. Foi cousa xurdía. Gran proveito por nome e sona da Nosa Terra, hoxe ameazada por tantos falseiros agasallados da comisaría do Turismo e dos poetas presupuestarios” (Otero e Carballo 2020, p. 80).

IIO

Vigo, 21-2-55

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa fermosa carta do 18. Non sabe canto me laio da doenza da súa nai. Nembargante, xa verá como axiña se repón. Apesares dos anos, ten unha grande forteza física e un magnífico espírito.

Escribinlle a Quiroga pra que lle mande ahí un exemplar do *P. Maestro*. Penso que o libro haberá de gostarlle e que se ten de prestar pra que faga unha belida gabanza dil, cousa que satisfará moitísimo ó autor. A glosa que me mandou fai días, entregueina no *Faro* e coido que sairá nun distes días.

Seguramente irei o sábado a Ourense, i entón quizaves teñamos ocasión de nos ver e de falar.¹

En carta que recibo de Caracas comunícanme que teñen case resolto que a Universidade de alí o invite a dar unhas conferencias pra mediados de abril.

Moi garimosos saúdos á súa nai —cos millores desexos de que se repoña decontado— e a Fita, de Evelina pra todos, e vostede reciba a cordial aperta de sempre, do seu vello admirador e amigo,

Fz. del Riego

- 1 Francisco Fernández del Riego pronunciará unha conferencia no salón do Liceo Ourenzano o último sábado do mes de febreiro. A disertación titulouse “De Salnés a Compostela pasando por Valle-Inclán”. Para presentar o conferenciante, Xesús Ferro Couselo, presidente da entidade, leu unhas follas escritas por don Ramón, que non puidera asistir.

III

Vigo, 1-3-55

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas garimosas liñas do 24, xunto co artigo, moi fermoso, sobre o *Padre Maestro*. Xa llo remesei ó autor do libro, que se sentirá moi satisfeito cando o lea.

Inquedoume fondamente o seu tono de íntima depresión e desacougo. Penso que se non debe deixar infruír por malas visións, pois a natureza de súa nai ten de superar ista crisis, que non é máis que transitoria. Xa verá como, apesares dos anos, hase repoñer.

Agradézolle moitísimo as coartelas de presentación que leu Ferro denantes da miña conferencia. Estímollas por canto siñifican de subxetividade amistosa, pois que non de verdade ouxetiva. En Ourense pasamos intres ben gratos e soio nos laiamos de non poder contar coa xenerosa compañía de vostede.

Estoulle tamén moi recoñecido porque se non esqueceu do libriño de Cabanillas que lle tiña pedido Piñeiro pra min. Non o trouxen, nembargante porque xa me valera dun exemplar que me emprestou Bouza.

Andiven a trocar impresiós co Ferro sobre a vacante de Vilar Ponte na Academia. Penso que haberá que recadar todol-os votos posibres pra que a ocupe Carballo Calero.¹ Na miña opinión é iste un home que xa fai tempo debera ser numerario, con abondos máis méritos que outros que xa o son. E témome que si a cousa se non toma con interés, pódese correr o risco de que saia académico un Alfonso Vázquez² calquera. Perdóeme ista intromisión, pero é que entendo un acto de xusticia e de comenencia que Carballo non quede fóra na presente ocasión.

Escribirei a Caracas no senso que me di, inda que intimamente considere que a cousa supón pra todos un grave contratempo. Queira Deus que a súa nai se atope reposta ben axiña pra ledicia de vostede e de todol-os amigos que tanto o queremos.

Reciba a forte aperta de sempre, con saúdos a Fita de

Fz. del Riego

- 1 Refírese á cadeira de Ramón Villar Ponte, falecido o 14 de setembro de 1953. Pese ó que se anuncia nesta carta, o 6 de outubro de 1955 sucedeuno Julio Rodríguez Yordi. O ingreso de Ricardo Carballo Calero non se faría efectivo ata o 17 de maio de 1958.
- 2 O historiador Alfonso Vázquez Martínez (1906-1976), colaborador do Seminario de Estudos Galegos, profesor no instituto de Ourense e director do *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos*, foi académico correspondente. O groso da súa obra está redactada en castelán.

II2

Vigo, 27-abril 1955

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Xa lle diría Piñeiro que recibín a seu tempo as respostas ó inquérito.¹ Fai un par de días que saíron pra o seu destino, xunto coa portada e o demais material que faltaba pra completar o número da Revista. As respostas gustáronme moito e son moi reveladoras da súa personalidade. Iso sin contar a mañífica beleza de algunhas. Moitas gracias, pois.

Tiña mentes de lle escribir fai uns días, pero vin que andaba vostede de romaxe conferencística por a Cruña, Marín e Ourense,² e velahí por que apracei o envío distas liñas.

Nada máis de momento. Xa sei que súa nai sigue a millor, o que me aleda fondamente.

Reciba a cordial aperta de sempre, do seu devoto amigo e admirador.

Fz. del Riego

- 1 Talvez ás preguntas que aparecen en carta do 22 de agosto deste mesmo ano.
- 2 O sábado 23, ás oito da tarde, falou na Asociación de Artistas da Coruña sobre “As ruínas da paisaxe literaria”. Ó día seguinte, ás 12.30 da mañá, no Teatro Avenida de Marín, clausuraba o terceiro ciclo de conferencias de divulgación cultural da Asociación Santa Cecilia, e o luns 25 de abril impartía unha conferencia titulada “Intelectuales orensanos

del século XIX” nunha exposición de pintura de José Fernández Sánchez no Liceo Recreo de Ourense.

II3

Vigo, 28-maio 1955

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Acabo de recibir a súa carta do 26. Chamei por teléfono ás oficinas da Compañía Consignataria do *Lavoisier*. Dixéronme que o barco saíu antes de Bos Aires e que chegará a Vigo arredor do día 14. Nembargante, non me poideron dicir unha data fixa porque ás veces estes barcos sofren algún retraso nos cálculos previstos.

De todol-os xeitos, Isla ou eu avisarémolo con tempo pra que poidan vostedes estar en Vigo cando o barco arribे a porto. Tamén se arranxarán as cousas pra faguer coincidir o seu viaxe con xente do Consello de Administración de Galaxia.

Penso que, aproveitando a súa estada eiquí, sería comente que falase vostede mesmo con Taibo sobre o voto a Chamoso Lamas.¹ A miña intervención neste aspecto non sería eficaz, pois xa noutra circunstancia resultou fallida.

Alédanos moitísimo que súa nai siga a millor. Díalle moitos saúdos da nosa parte, o mesmo que a Fita.

E sin outra cousa que lle comunicar pol-o momento, a cordial aperta de sempre de

Fz. del Riego

¹ Manuel Chamoso Lamas ingresou na Real Academia Galega o 26 de maio de 1956 a proposta de Fermín Bouza Brey, Aquilino Iglesia Alvariño e Ramón Otero Pedrayo. Leu o discurso titulado *Valores históricos y estéticos que intervienen en la formación del arte románico*, que respondeu o propio don Ramón.

II4

Ourense, 2 do agosto 1955

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Mil apertas. Inda que estivemos xuntos algús ledos días esquencinme de lle dicir meu agradecimento por o regalo dos derradeiros libros premiados por o Centro Galego de Bos Aires.¹

No agosto penso ler unhas cantas cousas que teño esquencidas. Como Vde. é quen leva como un mestre de diplomacia xeitosa as relacións americanas, non sei si conviría —supoño que si— sinalar que na Misa de Rosalía leve eu representación de Puente, Prada e Abelaira, pois como lle dixen telegrafíaron niste senso; chegou o día seguinte o cable mais pro caso é igual.

Que tal estaría un libro de “Elexías composteláns” en severo verso antigo? Por o corte das *Romans* de Goethe. Mais, ulos 27 anos?

Os dous derradeiros días de Sant Yago e Rosa-Leda² voltei ó meu antigo apetite e ó vello estilo eclesiástico, o raxo e as natillas combinaron en acordes de cantanta súas eiscelencias.

En Trasalba hai un melro triste. Fíxose inteleitoal e loita por poñer nas súas escalas pesadume de palabras.

Lembranzas á súa dona, saúdos de Fita pra entramos e unha longa aperta de esvaecido e epilodal amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

- 1 Os premiados dese ano foron Luís Carré Alvarellos por *Romanceiro popular galego de tradición oral* e Manuel María polo *Libro de pregos*. En castelán recibiu o galardón Víctor Luis Molinari con *Poemas para mi retorno*.
- 2 Malia que A Rosaleda é o nome que recibe inda hoxe un pequeno conxunto de casas construídas en Compostela entre 1941 e 1950, para don Ramón e don Paco A Rosaleda é, por riba de todo, a casa de Elena Tormo e do doutor Domingo García-Sabell. Este matrimonio acolleu ambos os intelectuais en numerosísimas ocasións; as comidas, as reunións e os faladoiros naquela casa serán lembradas adoito. Di Del Riego: “Pódese dicir

que polo chalet da Rosaleda pasou o máis representativo das letras galegas daquel entón, e da intelectualidade española hostil ao franquismo” (1990, p. 241).

En *Do San Lucas ao San Xoán*, obra inédita de Otero Pedrayo agasallada a García-Sabell e que hoxe custodian as súas herdeiras, deixou escrito: “Pero a Rosaleda para nós é, grazas a unha das súas casas e fogares, a Rosa-Leda da nosa vida, a fermosa pedra de ara onde se dedican a Galiza os mellores sacrificios. Saben os galegos emigrados, todas as xentes dignas de levar nos beizos o gusto da cultura, sábeno os rapaces, esperanza e orgullo da Galiza a significada de aquela casa onde pola xuntanza deica un grao límite da beleza e da intelixencia nun matrimonio exemplar se chega mellor do que en ningures a calma, grave e fermosa vivencia das esencia e arelanzas da Nosa Terra... De xeito que nós, vellos idealistas doutro tempo, saímos daquela casa e simpatía consagrados de novo, e lonxe dela procuramos acostumar as nosas horas e pensamentos os que alí rexen pois traducen dereitamente o latexar do peito e da esperanza da nova Galiza. ¡¡Terra a Nosa!!”. Véxase tamén carta do 10 de San Xoán do 56 (§ 122).

II5

Coruxo, 22-agosto 1955

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín no seu tempo as súas liñas datadas o día 2 dos correntes. Cando chegaron a meu poder xa tiña remesado a crónica mensual para a revista do Centro. Por iso non puider inculir a nota sinalando a representación de vostede na Misa de Rosalía, cuio feito desconocía entón. De calquera maneira, non sei até que punto sería oportuno dar esa nota pra a revista, pois ben sabe as enliadas que por alí se teñen. O que fixen foi comunicarlle a Rodolfo [Prada] a cousa, sinalándolle que se me esqueceu de relacionala na crónica.

Non sei si a istas horas lle terán escrito do Centro. En carta que eu recibín anunciábanme que así llo farían pra lle agradecer o saúdo do día 25. Iste produxo unha forte impresión en cantos o ouviron, e constituíu unha nota destacadísima nos festexos.

Eu ando estes días abondo amolado e preocupado, pois é case seguro que a Evelina teñan que lle faguer unha operación quirúrxica. Si o diagnóstico se

confirma, irémonos a comezos do mes que vén a Santiago pra ingresala no Sanatorio de Baltar.

A seguido reproducílle as preguntas do inquérito pra *Galicia Emigrante* do que falamos a derradeira vez que estivemos xuntos. Pode vostede variar, correxir e alterar as preguntas si o considera necesario. Cómpre, en troques, que as respostas sexan breves, pra que o reportaxe non resulte demasiado longo.

E nada máis pol-o momento. Saúdos moi garimosos a Fita e á súa nai, da miña muller pra todos, e pra vostede a cordial aperta de sempre, de

Fz. del Riego

1. Que ten aportado Galicia á cultura do mundo?
2. Cal foi o período máis [importante?]do noso país?
3. Que personalidades do pasado galego estima máis representativas?
4. Antre os escritores do XIX, quen es foron os máis influíntes?
5. Como xuzga a xeneración da que vostede forma parte?
6. Cal é, ó seu ver, a misión esencial da mocidade?
7. Como concretaría a súa opinión sobre a novela *Arredor de si?*
8. Que veu a siñificar o seu *Ensaio sobre a cultura galega?*
9. Que é Galicia, xeograficamente considerada?
10. Como definiría a realidade e o porvir de Galicia?

II6

San Yago, 20 do outubro [1955]

Querido Del Riego:

Estou cangando, tristeiro, elexiaco... Dóeme moito o pasamento de Ortega.¹ Soio falei con il unha vez na vida, no tren. Desexo que Evelina vaia estando leda e tranquiá. Mándolle o meu parecer dos *Eoas*.² Como non lembro a quen hei pór a carta, pídolle a Vde. que poña a dirección. Escribiría máis, pro levo traballando toda a serán como un xornaleiro e vou saír a mergullar as mans cansas nas fontes da noite e da pedra.³

Apertas do vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

- 1 O filósofo José Ortega y Gasset falecera o 18 de outubro de 1955.
- 2 En 1955 unha comisión nomeada pola Real Academia Galega estudou a posibilidade de publicar os manuscritos inéditos de Pondal.
- 3 Estando en Compostela, a Otero Pedrayo gustáballe saír polas noites de paseo e percorrer con calma e en silencio as rúas do casco histórico.

II7

Trasalba, 19-II-1956^t

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Meu querido amigo:

Camiña pra falarlle o bon Calviño² do Carballiño con letras miñas. Crónica vivente do Galeguismo, amigo de Vilar Ponte e Castelao, lembranza desperta e entusiasta. Había de encalatrarlle a idea de escribir as súas memorias.

Xa teño saudado o Heidegger.³ Grande orgoleza pra a nosa língoa o se facer óntica, luceiro ben traballado en xeometría de intuición. Deus sorrí e ama.⁴ Deus sempre ten de quentar o Ente, seu fillo.

As cousas van ben. Pra min soio hai a door e a vergoña de lle mentir a miña nai.⁵ Onte, na álgebra das estrelas que se non enxergan, debuxóuselle a cifra dos 97!⁶ O viaxe... dirémoslle: Madrid e Portugal, pois ela odeo o soio nome de Caracas. Eu tamén prefiro Venecia a Venezuela, pro alí hai milleiros de galegos e si algún consoo lle pode levar a verba xa dubidosa e a faciana labourada por a vida do vello irmán, por min non ha quedare. Soamentes penso dez días. Xa lles consultarei —parez que sairemos o 4 de Madrid— a Vde., Sabell e Piñeiro sobre algús temas ou posiciós.

Foulea a friaxe de Báltico canso. Eu deféndome con *omelette au rhum*, peituga de polo e algún quentor de Propercio.⁷ Ás veces dóeme Compostela. Non haberá de facela de novo?

Non sei si a miña conferencia en Ourensano de Vigo será na semán que vén.⁸ Falará por min o Espolón da plaza e as escadeiras de Santa María, por onde o tribuno republicán Xohán Manuel Paz Novoa⁹ falaba ca súa noiva, a sobriña do bispo Avila Lamas.¹⁰

Saúdos á dona. E apertas do vello e epilodal amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Carta publicada no número 52 de *Grial* (1976, pp. 222-223).
- 2 Xosé María Calviño Mariño (1892-1971), apaixonado e comprometido republicano, antes da guerra fora un dos membros máis activos do Partido Galeguista na zona de Lalín. Era carteiro e actuaba como correspondente de *El Pueblo Gallego*. O 23 de xaneiro de 1934 entrou a formar parte do Grupo Lalín, no que tamén estaban Valenzuela, o impresor e xornalista Celso Carrón, Iglesias Surribas, Fernando Goyanes e Xosé Otero Abeledo (Laxeiro). Pouco despois sumáranse o mestre Xesús Golmar, alcalde da vila en abril do 36, e Enrique Vidal Abascal. Na época en que foi escrita esta carta vivía no Carballiño, onde rexentaba un pequeno quiosco.
- 3 Trátase do ensaio *Da esencia da verdade*, versión de *Vom Wesen der Wahrheit*, do filósofo alemán Martin Heidegger. O libro saíra da imprenta o 13 de febreiro dese ano, o que dá conta da rapidez con que Otero Pedrayo recibía as novidades editoriais de Galaxia. A tradución, a cargo de Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro, fora realizada entre 1950 e 1952 e debeu enfrontarse durante catro anos á férrea censura que impedía a súa publicación. Editado finalmente con carta-prólogo do propio Heidegger, na nota editorial que introduce o texto quedan claras as motivacións dos editores: “O cultivo da língoa galega como instrumento de cultura, decote incrementado con novos vidros, conta con unha brillante tradición no campo da expresión poética e comenza tamén a tela no da prosa literaria. Pola contra, como instrumento expresivo do pensamento filosófico culto carece aínda de tradición. Ó traduciremos *Vom Wesen der Wahrheit*, de Martín Heidegger, quixemos contribuir á aitual iniciación do noso idioma neste campo fundamental da expresión cultural”. Tras os problemas cos Cadernos de Grial, a censura volvérase algo máis permisiva coa editorial galega.
- 4 O prologuista deste epistolario, Xesús Alonso Montero, publicou o 21 de xullo de 2023 en *La Voz de Galicia* un artigo titulado “Deus sorrí e ama” no que se fai eco desta carta. Di, entre outras cousas: “O que alporizaba aos censores ou aos seus xefes políticos era a estratexia intelectual de Galaxia (deseñada por Piñeiro): que o idioma galego era apto non só para o relato folclórico e o lirismo sentimental senón tamén para a expresión do pensamento científico e filosófico. Por iso don Ramón recibe, por fin! *Da esencia da verdade* con estas grandiosas e novidosas palabras, só agardables dun intelectual da súa cosmovisión e das súas fondas crenzas relixiosas”.
- 5 Refírese á viaxe que vai emprender a Venezuela. Ver nota en carta datada o 22 de xaneiro de 1954 (§ 103).
- 6 Como xa se apuntou, Eladia Ramona Pedrayo Ansoar, filla de Antonia Ansoar Rañoy e de Ramón Pedrayo Silva, nacera o 18 de febreiro de 1859; facía entón 97 anos o día anterior á redacción desta carta. Ademais de Eladia, o matrimonio tivo outros tres fillos:

Ricardo, Nieves e Lucila. Nótese que a nai e o avó materno levan o mesmo antropónimo que o escritor, un nome propio que gozaba de longa estimanza no nomenclátor familiar. De feito, Otero Pedrayo chamábase en realidade Ramón Antonio Vicente en homenaxe, probablemente, aos seus avós: Ramón e Antonia por parte materna e Antonio Otero Rodríguez e Vicenta Sotelo Puga, pola paterna. Ver nota 2 en carta 103

- 7 Poeta lírico latino.
- 8 Refírese ao Centro Orensano. A conferencia, titulada “Procesos, ritmos y figuras del Orense del XIX”, pronunciouse o día 25 de febreiro.
- 9 Juan Manuel Paz Novoa (1839-1895), avogado e escritor galego. Coñecido como o defensor de Manuel Curros Enríquez no xuízo contra *Aires da miña terra*. Paz Novoa militou no Partido Republicano Federal e formou parte da Xunta revolucionaria de Ourense en 1898, de aí a referencia oteriana. Como curiosidade podemos anotar que Enrique Otero, pai do escritor, e Paz Novoa contestan publicamente ao bispo Cesáreo Rodrigo cando, na festa organizada para saudar a chegada a Ourense do ferrocarril, o eclesiástico afirmou que a Igrexa era o motor da civilización e do progreso.
- 10 José Ávila Lamas (1803-1866) foi bispo de Ourense entre 1857 e 1866.

II8

Trasalba, 19-II-1956¹

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Meu benquerido amigo e irmán:

Apertas e bo solíño febreiriño. Eiquí luceiros, seixo, xiada, nordés. O irmán Calviño non precisa de presentaciós. Todo o vello Galeguismo o ama, respecta e aplausa, como fidel, verdadeiro, espranzado. Arcaz de lembranzas vivas dos mortíños seu peito, leda penitencia a pos da Galiza ideal seu camiño. Lévate un abrazo meu. Si tendes valor para Calviño en pouco tempo [verédelo?] falando a historia fonda e quente do galeguismo.

Sempre o vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

1 Nótese que esta é a segunda carta asinada no mesmo día polo escritor ourensán.

II9

Francisco Fernández del Riego
Progreso 12, Vigo

[Madrid], 2-III-56¹

Querido amigo:

Abrazos. Xa estou ben, con apetito. Chegamos con cinco horas de retraso. Saludos pra Evely e os amigos. Lembranzas de Fita.
Sempre seu,
Ramón Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal da Porta do Sol de Madrid.

Don Ramón e a súa esposa saíron de Ourense cara a Vigo o xoves 1 de marzo. Alí xantaron con Del Riego, Isla Couto e Emilio Álvarez Blázquez, e colleron o tren a Madrid. Acaban de chegar á capital de España. Dous días despois, trasladaranse a Lisboa en avión.

I20

Nas Azores, ás 11 (nosas) da noite, 4 do marzal 56¹

Querido del Riego:

Os holandeses fallan á súa ilustre tradición gastronómica e dan xantares de Institución. Imos atal tranquiños como no Castromil. Xente sosa. Lembranzas os amigos. Recito a Anthero e ninguén me fai caso. O restaurant chámase “Terra Nostra”.

Apertas,
R. Otero Pedrayo

1 Postal de Vila do Porto, Santa María, Azores.

Tras facer escala nas Barbados e en Porto Rico, aterran en Venezuela o día 6 de marzo. Permanecen en Caracas apenas once días, durante os cales o escritor pronuncia non menos de sete conferencias.

I2I

Ourense, 21-III-1956

Querido Del Riego:

Xa estamos eiquí dende o 19.¹ A primeira ofrenda á patria foi un longo sono de 14, de 16 horas. Rendimento ó colo da Nai. O avión volve neno. O avión é a frol e o suxeito de civilización moderna.² Caracas: a grande asombrosa dos cóngos modernos Festa de lus. Ben os galegos. Dígalle a Illa Couto que Ramiro está feito un rapás, sendo home de grave consello e ialma anxelical.

Cecais o 22 (mañán) chegue a cear por Vigo.³ Avisarei.

Lembranzas e apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Acaban de regresar de Venezuela. Embarcaran en Maiquetía o 17 de marzo.
- 2 É a primeira vez que o gran xeógrafo que era Otero Pedrayo utiliza este medio de transporte. Así de emocionado lle describe a experiencia a Jacobo J. Rey Porto nunha longa entrevista que publica *La Noche* o 14 de abril de 1956: “Es admirable viajar así, porque se advierte uno liberado de la pesadumbre de los medios de transporte ordinarios, que siempre ahogan y cohiben un poco, como el barco. El mar, es magnífico, presenta infinidad de aspectos; pero el aire, es más sutil, menos fatalista. En el barco, se ve demasiado la lucha contra una resistencia, y en el avión parece que el obstáculo queda enseguida atrás, superado, vencido”.
- 3 A viaxe non foi unha boa experiencia para o escritor. Segundo Franco Grande (1985, p. 69): “Más de veinte rapaces do noso grupo —aunque se colou algún que xa non o era, como sempre pasa— decidimos facer unha homenaxe a Don Ramón co gallo da súa volta de Venezuela, onde pronunciara varias conferencias e interviñera nalgúns actos de afirmación galega, chamado polas colectividades de Caracas. Fora sonado o seu éxito en Venezuela, a súa enteira valentía nas afirmacións galegas e o engaiolamento das nosas comunidades de emigrados diante da súa figura. Pero nós sabíamos moi ben que, en Venezuela, Don Ramón sentírase utilizado, que ó estar con uns tiña que estar con outros, pois as mesmas tribus de Galicia seguían na emigración. Estaba moi doído”.

I22

Sant Iago de Compostela
10 do San Xohán 56

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Meu querido e lembrado amigo e preboste.

Díxome un amigo que Vde. estaba triste e desacougado e isto tolleume os desexos de ler, de estudar e de manxar... E non podendo aturar a súa tristura, que supoño maxinaria, mándolle unha grande aperta e agardo recibir logo novas de que outra volta o rriir do tritón atlántico enche os ámbitos das rías e relouca nos bandullos das montañas...

Escribo na flor do mundo, na Rosaleda, *chez* Sabell, e soio lle quero mañifestar, xa que non dispoño de ningún poema a xeito,¹ o que canonicamente teño debullado iste mediodía: sopa das de crego ou bieito, en “largo sostido”; unhas rilkeanas “empanadillas”, Groria rococó da cociña galega, chinesa ou gala; e unha fabada solene e eglóxica na que as grosas abadesas das morcillas beilaban a “danza prima” no campo das fabas mais dinas da gabanza de Jovellanos e Clarín; e non quero falar do sol poente das natelas, fondas, moles, bico e meixela, lembranza e doce acougo pra nós, os vellos finiseculares inda engaiolados na derradeira elexía do Romantismo.

Ánimo, grande scherezante das mariñas temáticas! Eiquí na Rosaleda todo é fermoso e ledó.² Con lembranzas a Eveli e desexando velo pronto, apertas do vello amigo

R. Otero Pedrayo

Isabel

Apertas, Elena

Ramón Piñeiro

Un abrazo de Rafael “El manco”

1 Otero Pedrayo dedicoulle varios poemas ao bo apetito de Francisco Fernández del Riego. O comentario desta carta lémbra-nos á composición titulada “Marcha triunfal”, composta ao redor de 1950, e recollida no limiar deste volume. Ambos os amigos disfrutaban moito da comida. Na casa de Domingo García-Sabell sabían e procuraban agasallalos e

sorprendelos. En *Poesía* (2010) atopamos outras dúas composicións en verso dedicadas a Del Riego: as que levan os números 33 e 79.

- 2 Esta carta é unha sincera homenaxe ao chalet da Rosaleda. A construción, deseño do arquitecto Genaro de la Fuente, había converter en todo un símbolo de amizade e de fraternidade. Para don Ramón representaba ademais, o escenario de xuntanzas e faladoiros cos amigos intelectuais e cos mozos galeguistas.

I23

Sant Iago de Compostela
11 do San Xohán 56, no café

Sr. Dn. F. Fz. del Riego

Meu querido amigo:

Como imos a Portugal?¹ Agardo unhas palabras súas. O millor cecais ir nós durmir a Vigo e saír xuntos. Isto supoñendo que miña nai se poña ben de todo, pois tivo un tropezo collendo rosas e tivemos gran medo, pro acabo de recibire carta de Fita e di que hoxe hana de erguer do leito. Escríbame a Trasalba, pois supoño que mañán 12, ou o máis o 13, estarei aló.

Teño verdadeira ilusión por os tres días bracarenses. Soio sinto que non vaian os Sabell e Piñeiro. Non son folklorista, haberá que saír por literatura e paisaxe. Eu mando un traballo sobre o vivir antigo, mensurado por as sazóns do viño de unha parroquia ribeirán do Miño. Eu son o derradeiro testigo do ferver do viño do *Ancienne Régime!*

Onte lembrámonos moito de Vde. O *cognac* francés sabía a soneto de Margarita de Navarra² e había no branco de Arnoia unha fidalga malenconía de traspostos poentes.

Istes días Sant Iago está case anguriosamente fermoso. Andivo un anxo a resbar as vellas pedras cas aas de rosa. A grande peneira do día soio deixa pasar finos ouros e, como na atmosfera de unha nubra cabeleira, os vellos románticos aínda saímos dos nosos craustros de lembrares.

Adeus, querido amigo. Meus saúdos á súa dona e mil apertas do vello amigo das longas elexías dos poentes.

R. Otero Pedrayo

- 1 Tratan nesta carta do *I Congreso de Etnografía e Folclore*, celebrado entre o 22 e o 25 de xullo de 1956 por iniciativa da Cámara Municipal de Braga. A el asistiron uns 250 congresistas chegados do Brasil, México, Galicia e outros lugares. Na sesión inaugural falou o profesor da Facultade de Ciéncia do Porto, Mendes Correia, quen convidou os galegos a asistir. Ramón Otero Pedrayo tamén interveu nesta primeira xornada. O congreso rematou o día 25 en Viana do Castelo.

Desde Ourense asistiron Vicente Risco e a súa filla María Xesús, Xoaquín Lorenzo, Otero Pedrayo e Taboada Chivite e a súa dona. Durmiron unha noite en Vigo e despois instaláronse nun hotel do Bom Jesús de Braga.

- 2 Margarita de Angulema, así chamada por nacer nese lugar de Francia en 1492, princesa de Orleáns e raíña consorte de Navarra. Escribiu diversas obras, entre elas o controvertido poema *Espello da alma pecadora* (1531) que había recibir un feroz ataque da Sorbona.

I24

15 do San Xohán, 1956

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado Don Ramón:

Recibín as súas animadoras cartas do 10 e do 11. Ando, nefeito, un moito triste e desacougado. Estou canso, a alerxia primaveiral deprímeme e déixame durmir pouco. Pero, que lle imos facer!

Xosé M.ª Álvarez Blázquez e mais eu temos mentes de saír de eiquí o día 20, á unha da tarde, no tren portugués hastra Porto. Dende ista cidade marcharemos a Braga o 21. Sería mañífico que vostedes se animaran a vir a Vigo pra faguer o viaxe todos xuntos.

Eu non recibín aínda o permiso de saída, pesie a que vai pra doce días que o teño solicitado. Supoño que mo darán e que chegará a tempo, pois do contrario teríame que quedar eiquí.

Cómo vai a súa nai? Fago votos por que siga disfrutando da boa saúde de sempre. Garimosas lembranzas a Fita, de Evely pra os dous e pra vostede a forte e cordial aperta de sempre de

Fz. del Riego

I25

Santiago, 9-VII-1956

Sr. D. Frco. Fz. del Riego

Meu querido e lembrado amigo:

Infundas grazas por o seu recordo. Manolo Álvarez e os médicos, ademirables; a operación, perfeita; os días piores, domeados...¹ Hai un mollo de nervos alporizados, hai 97 anos. Serei un orfo de 69, cheo de sorpresa, soedade e tremente responsabilidá de vida propia dos vellos orfos.

O de Braga saíu ben. Soio me doeou o non estare Vde. Os gobernadores de Braga e de Viana non se astreveron a unha xestión de que se falou, un país estrano. Ademais, o tempo fuxía.

Todo ben. O fato de 4 ventos,² Méndez Correia, os de Coimbra. Moito discurso, moito traballo bon, e moito viño verde e maduro, Colares e *champagne*, saudosamente bebido a longos grolos de esteiro, como bebe o salgado Atlántico a corrente do Lima. Miñas bágoas acreceron as augas de aquil Letheo criado no ascetismo e gravidade de nosa Limia. Temos de ordear us cantos unha boa xeira por o N. portugués.

Moi ben o P. Arlindo, cónego e mestre que anda a facer unha casa co prodoito de seu *Manual de Literatura*³ (exemplo a seguir!), Pires de Lima,⁴ Veloso e Sergio da Silva Pinto. E outros tamén. Co solsticio de S. Xohán bracarense eu voltaba á mocidá, si non for por a doenza e door da naiciña.

Faleceu Anxelita Santamarina, 92 anos, vaise un tempo de Ourense.⁵

Saúdos moi afervoados á súa dona e apertas do vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

1 Manuel Álvarez Álvarez foi un recoñecido cirurxián compostelán especializado en ósos e articulacións. Amigo persoal de Domingo García-Sabell e de Ramón Baltar Domínguez, viaxou con eles en 1953 a Buenos Aires para inaugurar a Residencia Sanatorial do Centro Galego. Operou a dona Eladia dunha fractura no colo do fémur que a anciá, de case 98 anos, sufrira ao caer no xardín da casa de Trasalba. O día 18 de xullo, a señora Pedrayo Ansoar abandonaba o Sanatorio de Nosa Señora da Esperanza de Compostela e regresaba á súa casa de Ourense. A nai de Otero Pedrayo non se recuperará desta operación.

- 2 *Quatro ventos* foi unha publicación da Livraria Cruz & Companhia, de Braga. Levaba por subtítulo *Revista Lusitana de Literatura e Arte* e imprentouse entre abril de 1954 e decembro de 1957. Nas súas páxinas colaboraron escritores galegos portugueses e brasileiros; entre eles, ademais de Otero Pedrayo, Aquilino Iglesia Alvariño ou Sebastián Martínez-Risco. Pode que nesta carta se estea a falar do sétimo número da revista, dedicado a Galicia, aparecido en outubro de 1955.
- 3 Arlindo Ribeiro da Cunha (1906-1976) autor dun manual moi coñecido titulado *A língua e a literatura portuguesa*.
- 4 Fernando de Castro Pires de Lima (1908-1973), médico portugués. Foi, durante anos, o director do Museo de Etnografía e Historia do Porto. En 1963 fundou a *Revista de Etnografía* da que se chegaron a publicar 32 tomos. Dirixiu diversos congresos de etnografía, entre eles o de Braga de 1956; o do Porto, cinco anos despois, e os de Santo Tirso en 1966 e 1970, dos que se falará neste epistolario. Mantivo moita relación cos intelectuais galegos desde o ano 1935, foi membro do Seminario de Estudos Galegos e da Real Academia Galega. Faleceu o 3 de xaneiro de 1973.
- 5 Refírese a Ángela Santamarina (1863-1956), que falecera o 5 de xuño. Desde 1918, viúva de Isidoro Temes Sáenz, marquesa de Atalaya Bermeja e condesa do Valle de Oselle. Todo un símbolo da cidade de Ourense e famosa protectora e mecenas do escritor Antonio Rey Soto.

126

Trasalba, 5 do sep. 56

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Chegou fai dous minutos o *Sochantre*^a de Cunqueiro ca súa voz grosa de trono goliardesco, mais soio tiven tempo de cheirar algunha lamberetada literaria das moitas que contén. Rematei a *Xeografía* pra Gallach.² Escríbín, según me dixo o editor, 3 900 holandesas, que Deus perdoe tanto pecado! Arestora traballo con moita ilusión, [en] contos e contiños³ cando o ermo me non abrangue e encobre, pois cada vez chama máis a terra por min.

Graciñas por o recordo de meu padroeiro occitánico. Eiquí pasamos un día bo o 2. Viñeron os Sabell e os Piñeiro. Houbo un xantar máis ben estoico pra amizade, todo foi ledo. Pra min foi un día de premio e recompensa de tantas tristuras. A naiciña vai millor, mais naufraga cada intre aquila súa nau brillante de xuízo e fino lembrar.

Con saúdos de Fita e meus, recordos pra Eveli, b.s.p., reciba un grande abrazo do vello amigo e conmlitar que moito lle quer.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 *As crónicas do Sochantre*, de Álvaro Cunqueiro, editado en agosto dese ano, con portada de Ignacio Suárez Llanos e ilustracións de Xohán Ledo. Está dedicado a Fernández del Riego.
- 2 *Geografía de España. Presencia e potencia del suelo y del pueblo español*, editada en 1957 polo Instituto Gallach. Otero Pedrayo traballa *pro pane lucrando*, isto é, para gañar o pan, cun traballo que, en realidade, non lle produce ningunha satisfacción.
- 3 Nestes anos Otero Pedrayo escribiu ducias de contos. En 1957 a editorial Galaxia publicaría unha escolma que levaba por título *Entre a vendima e a castañeira*. Quedaron inéditas as coleccións tituladas *Contos de Santos e Nadal* e *Bocarribeira*, cuxo índice contempla 24 relatos. Da primeira delas, cadrando co centenario do nacemento do escritor e co feito de que se lle dedicase o Día das Letras Galegas, publicaríase unha escolma de nove relatos. Na *Historia da literatura galega contemporánea*, Carballo Calero afirma que os contos deste volume foron escolmados por Piñeiro, Carballo Calero e o propio Del Riego.

127

Vigo, 14-Set. 1956

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas, que tan gasalleiras son sempre pra os amigos. Aledámonos moitísimo que Doña Eladia vaia a millor. Ben sabe que as súas preocupacións inquédannos ós que lle queremos coma se fosen propias.

Temos que voltar de novo a disfruitar dos xantares de amizade e ó comer na cas de García Sabell. Eu xa ando a me preparar cunha cura de sobriedade. Polo pronto vou a pasar un días en Fingoy,¹ cabo de Carballo Calero. Alí atopareime coma nun convento: seriedade no falar e no trato, sinxeleza na mesa, ambiente pedagóxico e un pouco de albiscar a paisaxe á beira do Miño. Viríame moi ben voltar a Vigo con un algo de discipriña inteleitual e de vontade, e con varios kilos menos. Cando nos vexamos pra fis de mes, xa lle contarei.

Moitos saúdos a Doña Eladia e a Fita, de Evelina pra todos, e pra vostede a forte aperta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Colexio lucense fundado nos anos 50 polo humanista e empresario Antonio Fernández López. O seu primeiro director foi Ricardo Carballo Calero, que impartiu aulas no centro entre 1950 e 1965, ano en que se lle permitiu exercer o ensino público como agregado no instituto Rosalía de Castro. Fernández del Riego e Carballo Calero eran amigos desde a mocidade.

128

Trasalba, 3 do outubro 56

Sr. D. Francisco Fz del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Xa outoniza, o laio do vento e ista mañán o lampo inocente do sol na eirexa de Cobas me dixeron ser mañán o San Francisco e, por o Santo de hábito recurado na caspela dos penedos do ermo e soio crebado na penitencia por algunha confitura de Xacoba de Settesolio,¹ lle mando un grande abrazo improvando pra isa casa un día ledo, folgado, nídio e lembradoiro. Que capeliñas dos ollos de mil latexares brilaban na ría no serán do domingo! Eiquí chega o S. Francisco cas liras nas camposas.

A casa está triste e sorprendida, vai atoutiñando como cega. O curazón da mamaciña enche pra min a espera. Houbera eu ficado aquí todo o inverno, pro

hai de camiñar. E baixaremos miña nai ó pisiño da rúa ourensán da Paz, todo pendurado de silenzos sedáns.

Estarei na Rúa Nova dende o lus. Van adicar un mes ós folletos e libros galegos da biblioteca do Seminario. E comezarei outra riola de contos *Do San Martiño ó Nadal*.² Levarei poucos libros. De eles, a súa *Escolma*.³

Escribo ás de Castelao sin lles lembrar *La enferma*.⁴ É, máis que noxento, un libro torpe, tonto. Non val a pena de saír nin eiquí nin en América contra il. Houbera sido darlle creto e sona, e sen dúbida o agarda e desexa a autora. O pior é que saia algún por o mundo defendendo a Daniel, inda que os máis dos leentes non coñecerán a intenzón.

Pra Vde. chegan seis, oito meses de fino e ledado peneirar literario. Quen nos aliviará de 10 ou 15 aníños! Ás veces espreitando meus libros, eiquí e n'Ourens⁵ estou por seguire o rego do admirable Penzol.⁶ Supoño que falaremos en Sant Iago. Que istes primeiros amarantos e por horas que xa locen no meu hourizonte sexan de boa sorte pros amigos.

Istes días non puden rematar cousa. Logo lle mandarei o setenario de contos que faltan pra enteirar os 50.

Ós pés da dona e sempre o vello admirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Jacopa de Settesoli coidara de san Francisco de Asís en Roma. A lenda conta que, cando o santo estaba no leito de morte, escribiu unha carta para esta muller pedíndolle que fose coidalo e trouxese un pano para amortallalo. Jacopa presentouse no lugar antes de que a carta fose enviada e atendeuno nas súas derradeiras horas.
- 2 O libro, finalmente titulado *Contos de Santos e Nadal*, foi publicado postumamente, como se indicou en nota precedente. Estaba rematado en 1957.
- 3 Supoñemos que se refire á *Escolma de poesía galega* que Fernández del Riego publicara en 1955, na Colección Pondal.
- 4 Refírese á novela de Elena Quiroga. Xesús Alonso Montero escribiu que esta narración se inspira na vida de Olegaria Dieste, única irmá de Rafael Dieste. No “*Beatus Ille*” do 29 de xaneiro de 1999, lemos: “Olegaría, que levaba postrada na cama desde 1914 ou 1915, dous anos despois da voda de Castelao con Virxinia Pereira. Existía en Rianxo —e aínda existe— o ruxe-ruxe de que Olegaria, namorada de Daniel Castelao en silencio, enfermou o día da inesperada voda”.

- 5 Forma popular de referirse a Ourense. Ata non hai moitos anos era doado escoitar o termo na contorna da cidade. Recólleo Juan Cuveiro Piñol no seu dicionario (1876). Ramón Otero Pedrayo ten un poema que comeza: “Sobre Ouréns peneira a lúa” (2010, p. 265).
- 6 Fermín Fernández Penzol-Labandeira (1901-1981) fixera entrega simbólica do seu patrimonio bibliográfico e documental á editorial Galaxia o día 30 de setembro de 1956. Na actualidade, o fondo documental de don Ramón atópase na Fundación Penzol, en Vigo. Francisco Fernández del Riego foi o director da biblioteca da institución.

De Penzol dixo Fernández del Riego: “Galego da raia, era fillo de pai berciano e nai asturiana, de Castropol. A súa infancia decorreu en Mondoñedo, Pontevedra e A Coruña. A mocidade en Madrid, onde cursou a carreira de Dereito [...] Coñecido persoalmente en 1936 con motivo do mitin pro-Estatuto de Galicia celebrado no madrileño Teatro Alkázar [...] Home de singular modestia, exemplar, vencellárase desde moi novo á traxectoria do galeguismo” (2003, p. 139).

“Un rexistrador da propiedade que non naceu no territorio galego actual. Naceu no territorio histórico, en Castropol (Asturias), á beira do Eo. O pai, que foi maxistrado, era de Ponferrada, e a nai de Castropol. Dúas zonas que pertenceron á Galicia histórica. O pai era xuíz e foi en Mondoñedo onde estivo vivindo, despois en Pontevedra e logo en Madrid. Fermín estudou Dereito en Madrid e opositou a rexistrador da propiedade. A súa nai tiña moitas propiedades nesa zona do río Eo. El era fillo único e tiña cartos, polo tanto. Un día atopouse, nun quiosco madrileño, cunha obra galega —non me acordo de cal era— que o impresionou moito e daquela dedicouse a mercar e coleccionar libros galegos e chegou a ter unha gran biblioteca privada na que figuraban libros e documentos. Os libeiros de vello de Sevilla e de Madrid poñían un prezo que sempre pagaba el. Penzol nunca discutía o prezo dos libros que compraba. Chegou a ter libros dunha gran rareza e documentos valiosísimos. Estaba casado cunha muller de Ribadeo e, como non tiñan fillos, investiu moitos cartos na merca de libros e papeis antigos que se referían a Galicia ou que estaban escritos en galego ou por autores galegos” (Conde 2018, p. 100).

I29

Sant Iago de Compostela
20 outono 56

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo e xoven mestre:

Doeume moito non estare eiquí o domingo derradeiro, e máis cando soupen a falenza do seu apetito.

Estou facéndome o rexo pra vencere istas tristuras da doenza da naiciña e do meu isolamento. E minto e río. Soio os amigos sosteñen. Máis do que outra cousa, a vociña crebada e as mans case centearias de nena, agora en cruz, me ateigan de néboa a ialma...

Estou a facer máis contos. Vou coller outro rumbo. Máis psicolóxico e vago...

Mándeme eiquí —estarei en Trasalba deica o 25— a nota dos xantares vigueses si fai o favor.

Lembranzas a dona (b.s.p.). E apertas do vello amigo,
R. Otero Pedrayo

I30

Sant Iago de Compostela, 25-X-1956

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Coido que co ise conto que lle mando queda enteirado o cupo de 50. Teño dúbida si fixen ou non “O cenobio do Faracho”.¹ Si non está no feixe heino de rematar. De todos xeitos vou inizar outra riola, *Contos de Santos e Nadal*.

Son un desgraciado. Non sei saír da Compostela romántica. Paseo por S. Francisco e cólleme a meianoite por a Porta do Camiño. E todo pasou. E eu vou finando.

O domingo derradeiro, en Rianxo —fun con Domingo e os Baltar,² estivo Filgueira—, tiven unha das meirandes emociós da miña vida.

As noites de Trasalba son impresoantes. Fóra, a campía e os luceiros. Na casa, o quinqué aceso, a monxiña pregando docemente, miña nai adormecida cas manciñas en cruz, ou lembrando seus tempos cunha vociña baixa de fontela. Moito teño de agradecer a Deus, e xa ben logo terei meu [quiñón?].

Soio na casa de Sabell atopo acougo e dita.³

Lembranzas ós amigos. Saúdos á dona (b.s.p.). E apertas do vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

- 1 “O cenobio no Faracho” figura no índice de *Bocarribeira*, libro inédito, co número XXIII.
- 2 Ramón Baltar Domínguez (1902-1981), médico compostelán de orixe rianxeira, biógrafo de Castelao. Desde a morte do seu pai en 1934 dirixiu o prestixioso Sanatorio Baltar. A partir de 1940 dirixe tamén, en Santiago de Compostela, o Gran Hospital. Durante a guerra fora acusado de esquerdista e propagandista da Fronte Popular.
- 3 “Pasé gran parte de la tarde al fuego de la chimenea del despacho de García Sabell recorriendo libros preciosos que él tiene” (Otero Pedrayo 2007b, p. 81).

I3I

Vigo, 27-outono 1956

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas garimosas liñas do día 20. Tamén me van chegando os contos que periodicamente me remesa. Estamos a mecanografialos todos, con dúas copias, pra mandalos decontado á censura. Despois escolleremos os necesarios pra faguer un volume un pouco denso. Algúns dos que levo lido son magníficos poemas líricos; outros teñen valiosísima forza narrativa e engaiolan ó lector. Sinto desexos de rematar a lectura de todos e penso que poderá saír de Galaxia un gran libro de contos.

Como sigue súa nai? Fago votos porque Deus a siga axudando e porque vostede se non deixe vencer pol-o pesimismo.

Eu ando a derreter grasas, privándome de todo canto gosto. Iba camiño dos cen kilos e iso asustoume un pouco. Xa baixei sete e quixera descer ós oitenta. Aló veremos si conto con azos pra me manter niste réxime de frade mendicante que me impuxen.

Non lle remesei a Trasalba a nota que me pedía porque inda está sin arranxar a distribución da conta. Xa lle comunicarán o que seña no momento oportuno.

E nada máis por hoxe. Reciba a forte aperta de sempre de seu devoto admirador e amigo de corazón.

Fz. del Riego

I32

Vigo, 10- Santos 1956

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa estimada, xunto co derradeiro conto da serie. Co il son corenta e nove os que chegaron a meu poder,¹ de xeito que falta un. Repasei todol-os tíduos e resulta que é “O cenobio do Faracho” o que vostede non mandou.

Andamos a mecanografiar de présa todo pra remesar decontado á censura as dúas copias esixidas. Tan axiña como se reciba a autorización correspondente, entrará a obra no prelo.

Eu sigo faguendo a mesma vida de ríxida sobriedade no xantar. Xa me esquecín de todol-os sabores. A monotonía e a tristura acaban conmigo: un peixiño cocido, unha chuleta á plancha, verduras, froitas e medio vaso de auga. Como comprenderá, o sentido do vivir xa non existe agora pra min. Téñome que mergullar no traballo e alimentarme de lembranzas. Calquera distes días mouros de crisis dáme unha arroutada e collo o tren pra me vingar, na casa de

Domingo e coa compañía de vostede, de tanta fame e de tanta sede como levo amoreado niste dramático mes.

Reciba a forte aperta de sempre, do seu devoto amigo.

Fz. del Riego

- 1 Pode referirse a *Entre a vendima e a castañeira*, editado, como xa se dixo, en 1957 con portada e ilustracións de Xohán Ledo. Inclúe un total de vinte relatos. No fondo *Otero Pedrayo* da Fundación Penzol de Vigo, consérvase unha carpeta que enumera 25 títulos para este volume. Fernández del Riego afirmou: “Son vinte os contos que no libro figuran, principalmente contos da aldea, fruto dunha experiencia moi entrañada na súa vida. En case todos presenta vidas en ocaso. Hai nuns episodios tráxicos, noutros apálpase a presenza do misterio, da fantasía e do símbolo. Pero, en xeral, domina neles unha soave tristura de antano” (1988, p. 90).

I33

Sant Iago, 14 dos Santos 56

Sr. D. Frco. Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Súa carta exemprar fixo onte na Rosaleda unha fonda impresión e remorso. Siga, siga por ise camiño pros outos cotos albares de Santidá e de Hygia... Eu, que son un vello, estou desque a lin avergoñado, pois papei cigalas, gambas e pulpo, boa *omelette* ilustrativa, merluza de labio de onda e lombo de serea, porco orleado das millores gracias composteláns e barrocas, co coroamento das natillas crepusculares onde ditosamente afóganse os soles do outono, co preciso contraponto de mouro Riscal apotegmático e riseiro albariño, trovadores co *necnon*¹ o consello dos podentes augardentes patricios cooreados por Pomona e Flora...² Unha vergoña pra vello pecador que soio desexa seguir o vieiro trazado por a súa xenerosa mocidade e lle pide alento e pulo.

Vai “O cenobio do Faracho”, xa estaba meio feito. E vai por riba de todo un prego meu. Decátome de ser un escritor de outro tempo: xa de fixo as miñas

palabras e ritmos soan a Romantismo decorrido, non quero enganar nin ser engaiolado por piedade ca vellez claudicante. En concenza, de non serviren ouxetivamente criticados, queimen todos os contos e boten a cinza sobre min.

Lembranzas na casa. Sempre seu e futuro alumno das craras e salvadoras penitenzas.

R. Otero Pedrayo

- 1 Conxunción ou adverbio latino que podemos traducir por ‘así como’, ‘tamén’.
- 2 Flora era, na mitoloxía romana, a esposa de Céfiro, a deusa da primavera, a coidadora das flores e dos xardíns. Pomona era a deusa da froita, das árbores e da horta en xeral.

I34

Ourense, 15-XII-56

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Quero que a primeira carta miña de noraboa por o Nadal e o Aninovo sexa pro mozo mestre da língoa centileante e fonda de vellas armuñías, pra quen soupo inxerire novas saivas na cerne roseira... *necnon* pro exemprar estoico e Calvino da inxesta de razoábeles e lóxicas mantenzas, pro que ten de ser ben logo o Santo Antón da nova Tebaida dos repentidos das barrocas e goliardescas papadelas dos chantres da congregazón, que psalman nas fustallas, adegas e bares as gabanzas dos viños podentes, mainos e maestosos, rosario nas copas, abolengos feudales, gosto de bicos de maorazgas de pazos de abadesas dos aqueloutrados cenobios do luar do inverno nos espellos e na xiada. Medran os ritmos das catárticas operaciós do viño. Eu, coma en Eurípides, mirei a tropa das bacantes! Seu pasar quedaba rexistrado na follateira murcha, estrada nos soutos e nas viñas cun ulido de corpo de labrega nova e rexa no xergón de cosco de millo ou no leito de enxoiata aveá.

Moito ben agardo pra min do consello e nova propedéutica do xoven mestre dos marmelos regoados, os gulapos a modo e, como menciña, do panexirista

da iauga irmán e franciscán, da faneca e as uvas “institucionistas” de Almería... Preciso de chedas pra loitar descontra a tentación.

Na Rosaleda *chez* os incomparables amigos G. Sabell, houbo na derradeira semán polbo poseidónico do Grobe —epíteto homérica—; raxo en empanada de mañán escolástica e os invernos do XVIII —epíteto de latín de compostelán, glosa de cóengo recamado na Roma do Bieito XIV—; perdiz costa do outono raxada sobre o Avia ou o Tea —verso de Gerard de Nerval—; peixota —cantiga do rianxeiro Paio Gomes Chariño—; *omelett soleil conchant* —gabanza de un autor do barroco na Mindoniense Soter Lourenzá—; ítem máis, o albariño, frol de foulas e de soles; o augardente, regosto de vellos bibliotecarios eruditos dos libros salcochados de invitacións secretas, composto en Deza e Trasdeza; aquila copa do Rei de Thule pra non botare ás ondiñas do esquecemento, de ouro, como seo casto e tremadoiro, de natillas ou nadelas, gosto de colo de dona do Salnés.

Nosas lembranzas —de Fita e miñas— pra Eveli, da que moito facemos memoria, e de Fita pra Vde. Temos de falar de cousas literarias. Hoxe non. Xa lle pedirei régoa de temperanza. Hoxe chego canso de Santiago.

Apertas do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

135

4-xaneiro-57

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa fermosa i evocadora carta de ano vello. Foi pra min unha lectura gostosa e, ó mesmo tempo, tristenta. Abaneouseme a vontade i enfebleceu os meus propósitos de proseguir no exercicio estoico. Cantas fermosas lembranzas do bo xantar e millor beber no engaiolador caserío da Rosaleda! Vostede, mestre sin parella de tantas cousas, moito me ten ensinado tamén na cencia das “barrocas e goliardescas papadelas”.

En fin, que, con trece kilos menos, roubados por un programa de tres meses de ascetismo, marchei a Santiago pra mirar nacer o Aninovo. Non quero

falarlle das horas inesquecibles alí pasadas. Foi boa pena da súa ausencia! Aínda hoxe ando mergullado nun soño de néboa, e non sei ben o que alí ocorreu. Agora voltei á miña Tebaida, pra así millor apreciar o contraste. Dende logo, a casa dos grandes anfitriós amigos de Compostela sempre terá pra nós un especial engado.¹

Cando vai ir vostede por alí? Como sigue a súa nai? E Fita? Evely encárgame que lles remita os seus garimosos saúdos. E pra vostede, a cordial aperta de sempre de seu admirador de letras e mantés.

Fz. del Riego

- 1 Como se pode comprobar nesta carta, Del Riego coincidía con Otero Pedrayo nas gabanzas á casa de García-Sabell. A este respecto deixou dito: “No bairro da Rosaleda, en Santiago, poseía Domingo García Sabell un chalet moi gasalleiro. Chegou a se converter en escenario de importantes actividades intelectuais, e mesmo políticas, durante as décadas do cincuenta e do sesenta. O seu dono distinguíase pola súa sobranceira personalidade científico-cultural” (1990, p. 239).

136

Vigo, 20-marzo 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e ademirado amigo:

Como van ises ánimos? Teño xa grandes desexos de o ver e de disfruitar das suxestivas horas que soio á súa beira se disfrutaban. Quizabes pra comezos do mes que vén nos axuntemos como outrora, arredor da mesa da Rosaleda. Parez que hai anuncios de boas bebidas e de pratos ben adobados pra entón. Eu xa emprincipiei a faguer esceiciós co regulamento alimenticio, de xeito que non haberá motivos de que se laiar.

Ontes recibín carta de Prada, na que me fai unha encomenda pra vostede. Dime si lles pode remesar o máis axiña posibre as fotos que ilustrarán o seu traballo da *Historia* e que lles prometera mandar fai tempo. Tamén me indica que

lle lembre do novo o estudo sobre do idioma, feito por Aquilino, pois quéro ter canto antes na imprensa. Según parece, Tobío xa rematou o labor de corrección das probas e queren sacar do prelo os dous primeiros tomos da *Historia* coa maor uxencia. Puente, sobre todo, sinte unha grande présa por levar con rapidez o asunto avante, xa que os custos de edición suben cada vez máis e dende o primitivo proieito istes decuplicáronse. Si vostede pode apurar pra que todo esteña disposto decontado, non deixe de o faguer.¹

E pola miña parte, tamén me estrevo a lle transmitir unha suxerencia, inda que de outro tipo. Trátase da vacante académica do P. Aureliano Pardo.² Non habería xeito de ir preparando as cousas pra que a ocupase García Sabell? Despois da incorporación de Carballo³ sería moi intresante levar a Domingo á Academia. Eu estaría a seu dispor pra realizar as xestiós que me encarregase con o ouxeto de que a suxerencia prosperase. Compría evitar que metesen numerarios de contrabando, sin persoalidade nin emoción galegas, adiantándose ás posibres propostas diste xénero.⁴ Así como Carballo era o home indicado na anterior ocasión, Domingo é agora a persoa máis chamada pra ocupar a vacante. Por iso me permito intervir perto de vostede, denantes de que outros se adiantesen a comprometer votos pra outro candidato.

E nada máis polo momento. Agardo que nos vexamos axiña, que gozarei da súa conversa outimista e xenerosa, e que nos aledaremos un pouco cos viños e as comedelas da Rosaleda.

Saúdos moi garimosos a Fita, de Evelina pra os dous, e pra vostede a cordial aperta do seu vello admirador e inalterbre amigo.

Fz. del Riego

1 Otero sempre considerou que Iglesia Alvariño era un experto latinista e un bo coñecedor da lingua galega. Por iso, cando se responsabiliza da dirección da *Historia de Galiza*, pensou nel para o capítulo que se lle había dedicar a nosa lingua no primeiro volume da magna obra.

Polo que parece, Aquilino aceptou a encarga e escribiu sobre o tema. Segundo nos conta Borobó en *La Noche* (5/VIII/1961), o seu traballo constaba “de 98 folios, donde tras una introducción acerca de ‘o estudo do galego’ pasa a tratar del vocabulario, comenzando por su extensión y profundidad y su fondo originario. Examina después la renovación del vocabulario por sus tres causas distintas: importación, composición y derivación. La tercera parte: *A lingua gallega* está dedicada a la «Vida íntima de las palabras» y

dividida en los siguientes capítulos, de enunciados bien expresivos: «Outros cambios de forma», «Cambios de significado», «A lengua espello de cultura e sensibilidade», «A lengua espello de historia», «As palabras morren» y «Os nomes propios».

Este texto non apareceu finalmente en ningún dos tres volumes da *Historia de Galiza*. É Alonso Montero quen nos explica o motivo: “Aquilino fixo o traballo, un traballo que a don Manuel Puente, o mecenas da obra, suscítalle en carta a don Ramón, este comentario: «Sinto decirlle que a min e aos amigos patriotas a quenes teño ao tanto de tudo o referente á Historia, nos produxo magoante impresión. Non, dende logo, polo que fai ao aspecto científico e técnico do traballo que estimamos [...] de outísimo méreto, senón ao espírito ‘derrotista’ ou de subestimación da nosa lingua [...] Sexa que se refaga o traballo ou que se encomende a outro, convén meter a máisima presa, pois ise capítulo ten de ir no segundo dos tomos)” (2009, p. 15).

Por se estas aclaracións fosen poucas, Puente envíalle a don Ramón un “informe” avaliando o traballo de Alvariño no que lle fai saber que ao texto lle falta “quentura patriótica”, está “pragado de castelanismos” e “deixa no lector unha idea de probeza da nosa lingua e de non ser preciso conservala por estar superada con amplitude pola lingua castelán”. A carta de Manuel Puente á que se refire o profesor Alonso Montero está datada o 20 de decembro de 1955. En 2021, o Consello da Cultura Galega, exhumou o texto de Aquilino Iglesia Alvariño en “*Da fonte máis fonda*”. *Historia do vocabulario e outros escritos sobre o idioma galego*.

- 2 Aureliano Pardo Villar cesou como académico o 13 de xaneiro de 1957, data do seu pasamento. Domingo García-Sabell ocupou a súa cadeira o 20 de xuño de 1959. Ingresou na institución, a proposta de Ramón Otero Pedrayo, Sebastián Martínez-Risco e Leandro Carré Alvarellos, cun discurso titulado *Análisis existencial do home galego enfermo*, que respondeu don Ramón.
- 3 Ricardo Carballo Calero ingresará na Academia o 17 de maio de 1958, a proposta de Ramón Otero Pedrayo, Florentino López Cuevillas e Xesús Ferro Couselo. Na resposta de Otero ao seu discurso, afirma: “Ninguén do 1955 endiante pode teimar laboura crítica ou de historia da nosa Poesía lonxe do pequeno e ricaz ensaio e promesa de *Sete poetas galegos* enteirado no volume cheo de encadeadas resoanzas *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*. Saíron no mesmo ano. O 55. O primeiro é un cristaiño, fondo e asocegado meandro do Miño criador, lembradoiro, bruante, decorrente na canle da editorial “Galaxia”. O segundo brila e centilea como glaciar agasallado por a piedade e senso do infinito da brétema atrántica, no renque de outas cumes da millor serra do saber e fonda inquedanza filolóxica siñificada no imperio da língoa hespañola por a Biblioteca Románica Hispánica da Editorial Gredos” (1959, pp. 113-114).

- 4 Cómpre poñer en valor a entrega desinteresada de Del Riego pois, pese ao que poida parecer, inda non ingresara na Academia Galega. Non o fará ata o 3 de novembro de 1960, a proposta de Otero Pedrayo, Gómez Román, Manuel Casás e Sebastián Martínez-Risco.

I37

Sant Iago de Compostela¹
23 do marzal 1957

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Soio me fortece e sostén a enerxía doce e podente da amizade, sobor da door e da friaxe da Morte. Por iso súa carta foi acollida con non acostumado anovamento de legría no meu curazón. Ás veces esquézome, e cando a soedade me envolve rodeado de abismos e néboas, son un probe orfo vello e desamparado. En Trasalba, a primaveira compre oficialmente ca súa obriga.

Xa escribín a Carré Alvarellos e a Risco na Cruña pra que os primeiros —firmando eu— fagan a proposta de Domingo, pra que a cousa saia da Cruña e non digan alí que todos os homes son impostos de fóra. Hai de levar as cousas ben, inda que o trunfo de G. Sabell sexa descontado. Eu escribirei ou irei visitare porta por porta a todos os académicos. Xa falaremos de isto.

Escribo a Puente e escribirei a Prada. Aquilino terá en dous meses, pra o San Xoán, arranxada a nova versión do seu traballo. O peor van sere as probas do Risco. Seu traballo é mañífico, pro foi cheo de lagoas e de ises paréntesis sin encher que son despois o desespero do autor e causa do amingoamento da valencia da obra. E logo o Risco esquécese e vólvese tolo. Eu traballo no XIX e no XVIII. Ferro ten feito moitas e boas calicatas. Moitas canteiras abertas. Co Floro non hai probrema. Pode case soio e dende logo con Fermín macízase un terceiro volume. A millor nova é que D. Xesús terá drento de dous meses rematado seu estudo enteiro das Pelerinaxes dende o comén ó século XVIII. Il quíxose demarcar nun tema seu que pode compoñer un volume —ou case un volume— no decorrer da obra. Eu dende agora, xa rematados os noxentos traballos de

Geografía de Gallach, adicarei o millor da pouca vontade que me quedar á *Historia* “americán”.

Graciñas por a súa carta. Diume moitos azos na memoria de ledas xornadas. Sen a xente da Rosaleda, ista querida cidade, fuxidía e amorosa, figúraseme tristeira. Iso que aquilo no xantar recorda a Institución ou os Cartuxos, co peixe e a iauga, pro hai pros amigos a frol das mantenzas nobres.

Estou arelando miralo por eiquí, querido del Riego. Fita e mais eu pasaremos en Ourense e Trasalba deica o lus.

Saúdos pra os dous de Fita, meus recordos a Eveli e unha xurdia aperta pra Vde. do vello amigo.

- 1 A carta foi escrita nunha cuartilla cun reborde negro, en sinal do loito que o escritor garda tras o pasamento da súa nai. Dona Eladia falecera o 4 de febreiro de 1957, cando estaba a piques de cumprir os 98 anos. O escritor, moi apegado á súa nai, experimentará unha dor fonda e profunda que expresará en moitas das cartas que redacta nestes meses.

138

Trasalba, 6 de abril de 1957

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu vello e querido amigo:

Hai que loitar por Sabell. Presentan a Casado Nieto, e sen dúbida, algús da Cruña han seguire con Hervada.¹

Sería ben que Vde. procurase a Sigüenza e a Espinosa, o cronista. Eu non os votei e por iso non lles podó escribire. Coido que teremos abondo de votos pro non hai que se durmire.

Estou canso de oficiar de “case bispo” na confirmación dos mozos de ista parroquia. O domingo por a noite estarei en Sant Iago.

Apertas do vello amigo,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Nin o escritor Manuel Casado Nieto nin o médico Enrique Hervada García-Sampedro chegaron a ingresar como académicos de número.

I39

Vigo, 9 abril 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a seu tempo a súa interesante carta do día 23 do mes pasado. Non lle reposteí porque agardaba velo o derradeiro sábado na Rosaleda, pero cando cheguei a Santiago, atopeime coa desagradable sorpresa de que vostede tiña ido a Trasalba. Doeume moito que non coincidiramos arredor da mesa de García-Sabell, pra rememorar as porfías gastronómicas de outras veces. Pero que se lle vai a faguer!

O problema da candidatura de Domingo comprícasenos, como vostede ben indica. Filgueira anda a demostrar unha insólita aitividade pra recadar votos a prol do seu candidato. Non me esprico o interés que ten na cousa. De todos xeitos, habería que adiantárselle, e non cabe dúbida que a intervención de vostede será decisiva. Fixen algunhas xestiós indireitas pra ganar a Espinosa e Sigüenza, pero paréceme que xa están tocados pol-a iniciativa pontevedresa. Si estima que eu podo servirlle de algo escribíndolle a algún académico amigo, non deixe de mo indicar. Sería unha verdadeira pena que as propostas que se están cocendo por ahí perxudicasen á que vostede patrocina. Nembargante, eu teño fe no éxito dista.

Unha forte aperta do seu bo amigo e vello admirador,

Fz. del Riego

I40

Trasalba, 2 do agosto 57

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Escríbolle abraiado por unha xupiterina tronada que me colle a herba seiturada e virxilián, e máis abraiado por o arranxo dos meus papés, que semellan repolarizaren como os pecados vellos e me cobren como un vello dioibo. Estou engaiolado co bosco de Franco Grande.¹ Que dirán ises puros rapaces dos barrocos papantes metafóricos do meu tempo? Vou facer un artigo. É cousa grave.

Fágame o favor de lle dicir a Piñeiro que non matine na miña carta. O de si o 6 estaba en Sant Yago era soio pra lle facer un encárrago a Domingo, pro xa lle escribo a Fz. Albor: é un pequeno recordo por o seu santo, que se celebra o 4, pro a cousa non está feita hastra o 6.

Lembranzas á súa dona —b.s.p.— e ós Piñeiro. Dispense a miña letra, parés que escribo cun estadullo: son os troncos que estouran sobre o cónclave dos meus castiñeiros. Dígalle a Piñeiro que non esquezo o de Don Eladio.² Traballarei con moito gosto nel.

Adeus querido amigo. Xa nin na aldea é posibre a soedá. Si tivera editor escribía unha novela aceda. Xa me canga un pouco o meu optimismo. A casa está triste. Os mencers de Trasalba xa non teñen pra min o engado de dinantes. No libro de Franco Grande brila o millor mencer da nosa Poesía.

Novas apertas. Sempre o vello amigo,

R. Otero Pedrayo

1 Trátase da publicación *Vieiro choído*, obra que inauguraba a colección Illa Nova de Galaxia. O 6 de xuño dese ano, Xosé Luís Franco Grande publicara en *La Noche* o artigo “La obra literaria de Otero Pedrayo” no que saudaba a aparición de *Entre a vendima e a castañeira* e mostraba a admiración que sentía polo seu autor. O 12 de agosto dese mesmo ano, don Ramón correspóndelle en *La Noche* co texto “Illa Nova en el horizonte”. Nel, expresa a emoción ante o novo libro de Franco Grande e o conforto e admiración que sente polo traballo dos máis novos.

- 2 Entre 1958 e 1961 a editorial Galaxia publicou os tres primeiros tomos do *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* de Eladio Rodríguez González (1864-1949). No prólogo do primeiro volume, don Ramón lembra como soubo da morte do lexicógrafo: “Unha das mañás máis doorosas pra nós foi unha do mes de abril, cando en viaxe, mercando en Chantada un xornal, limos a nova do pasamento do noso amigo, querido e venerado. Sabíámolo envellecido e doente”.

I4I

Trasalba, 3 agosto 57

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Meu caro amigo:

Ó escribirlle onte esquecinme de lle dicir que van por X. P. [xiro postal] as 250 pts do xantar. Graciñas. Saúdos á dona e ós Piñeiro.

No viaxe fai unha semán riin pra min cavilando na polémica de Vde. ca dona american.¹ Unha muller de dentes de roda, de bruído de engraxes e correa sinfín, algo antromedio da muller e o robot. Seus bicos han sere “a tuerca”. Eu admirábao a Vde. Parecía o combate no Missisipi na guerra de Secesión entre o *Merrimac* e o *Monitor*.²

Escribo na galería. Penso docemente no pasamento. Lembranzas e apertas.

R. Otero Pedrayo

Con saúdos de Fita, con moito afeito, pra Vdes. e os Piñeiro.

- 1 Debe tratarse da escritora inglesa Nina Epton, nacida en Hampstead en 1913. Estivera en Galicia en 1953 e viaxara por todo o país. En 1956 publicouse en Inglaterra un volume onde a escritora relataba a súa viaxe. O 5 de agosto de 1957 o propio Fernández del Riego escribelle a Luís Seoane: “En vista de ello, yo he pedido a Londres un libro de Nina Epton, recentemente publicado, referido a Galicia. Se titula *Grapes and Granite*, y creo que tiene indudable interés. Encargué que te lo remitiesen directamente desde allí. Quizá resultaría importante que lo tradujéreis, para publicar en la Editorial Citania. Avisame cuando lo recibas, y dime lo que te parece”. A tradución, *Uvas e granito*, publicaríase

finalmente en 1993 en Ir Indo Edicións, asinada por Fernández del Riego e o seu irmán Antonio.

Nas conversas con Perfecto Conde, Del Riego afirma: “Nina Epton foi unha escritora inglesa que, un bo día, chegou a Galicia polo camiño do mar nun daqueles barcos da Royal Mail que facían escala en Vigo transportando, sobre todo, emigrantes que se dirixían a América. Cando fixo esta visita xa era unha autora coñecida no seu país por ter publicado libros de viaxes [...] e por ser unha prestixiosa presentadora e comentarista da BBC. Percorreu varias zonas de Galicia e publicou en Londres, no ano 1956, un interesante libro que se titulou *Grapes and Granite* e que, 37 anos máis tarde, foi por fin publicado en galego” (2018, p. 1999).

- 2 O *Merrimack* e o *Monitor* foron os primeiros buques blindados que se enfrontaron nunha batalla. Foi, efectivamente, na Guerra de Secesión americana e o enfrontamento rematou en táboas, ambos os bandos se retiraron.

I42

Vigo, 31-agosto 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Fai unha chea de días que recibín unha carta súa, así como o xiro que nila me anunciaba. A nugalla estival ten a culpa de que lla non tivera repostado dinantes. E logo, tamén unha morea de angueiras que veñen pesando riba de min.

Como mañán é o día de San Ramón, non quero que pase isa data sin lle transmitire a miña máis garimosa lembranza. Evelina e mais eu desexámoslle unha festa feliz na compañía de Fita, nisa belida soedade trasalbesa.

O libro adicado a Cuevillas xa vai moi adiantado.¹ Si non fose a demora que supón o envío de probas ós portugueses e a Gómez Moreno, podería estar na rúa a primeiros de mes. De todos xeitos, coido que aló pol-o quince sairá do prelo.

Non se esqueza de me mandar o prólogo pra o *Diccionario* de Don Eladio. Repítolle as nosas felicitacións onomásticas, e con garimosos saúdos a Fita, envíalle a cordial aperta de sempre,
Fz. del Riego

- 1 Refírese a *Homaxe a Florentino L. A. Cuevillas* (1957).

I43

Bilbao, 5-sep- 57

Galicia / Sr. D. Francisco / Fz del Riego / Abogado y Escritor/ Progreso 12 / Vigo

Querido amigo:¹

Xantando bacallau ó pil-pil no vello Bilbao, camiño de Baracaldo, pra abrazar o noso poeta, recordo o mestre do peixe atlántico. Apertas.

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal de Portugalete, Santurce e Las Arenas.
2 Ramón Cabanillas pasaba temporadas en Barakaldo cun dos seus fillos.

I44

Trasalba, 3 do outono 57

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Chega, xa se lle mira o bico, un dos fondos e gasalleiros días do ano pra iste malencónico amigo seu. Fun criado na propedéutica das primeiras follas muchas, na aula do laiante vento, sumulística de vendimas tardeiras, *trivium* da novena das Ánemas e *quatrivium* do Setestrello gasalleiro ós bodegueiros

e gulapeantes do viño, tristeiro ós navegantes, asegún Horacio. O día de San Francisco foi sempre agardado e respectado por min. Fai moitos anos houbera escollido morrer na festa do místeco amigo de Xacobe de Voráxine, que pra il gobernaba ledizosas tartelas de améndoa. Bule moita literatura frouxa na lingua e santa estela do Santo. Pro il fica e medra conforme co análise e o atomismo faise máis levián a ialma. Que mañán sexa pra Vde., con Evely e os familiares, un día de fiestra de ouro románico agasallado por o sol e non desamparado de un bico doncel de chuva.

Aledeime ben fai tres días en Sant Yago ó saber da xeira dos Sabell, Vde. e os Piñeiro co bon franciscanista Fole, por os Ancares, pura entrana, penedía augural, iaugas orixinarias, composición case incoscente.¹ Fai ben ós espíritos requintados como o de Vde., e un pouso demais traballado por o acedo sentir do valeiro. Supoño que non terán profanado con barrocas comedelas de monxas decadentes a sinxeleza dos montes onde o home baril oficia agradecido a Deus ca [cena?] do caldo, ou da leite, a mazán salvaxe, ou nas festas co año manxado liturxicamente. Supoño que o sábado falaremos longamente.

Logo terei o prólogo do *Diccionario*. Fállanme us datos. Xa os pedín a Cruña. Preséntase de novo o tempo dos graves estudos. Penso fortalecer os alicerces da historia americán. Hai súas dificultás. Xa se vencerán.

Falaremos de Cabanillas. O fillo queixábase —isto *inter nos*— de que seu pai non recibía aquila cantidade mensual —ou “menstrual”, como dicía un amigo meu— de Galaxia. O poeta non falou diso. Parés que Ricardo Carballo Calero traballa as fontes literarias de Rosalía pro seu discurso na Academia.²

Dende o lus 7 estarei en Sant Iago. Soio me deixa o destiño cinco meses de vida oficial.³ Trasalba, belida e tristeira, é un ar desmasiado carregado de lembranzas pro meu vello peito.

Repetindo a noraboa, con saúdos de Fita pra os dous e meus respetos e lembranzas a Evely, reciba a aperta rexa do vello irmán xa decotado de ilusiós e soio vivente na torgueira inzada no chan mouro e comedor.

R. Otero Pedrayo

1 Ademais dos nomeados participou na excursión Celestino Fernández de la Vega. “Lembro confusamente a diada de As Nogais para coller unha estrada agaveante, estreita, chea de curvas. Avantando na costenta vereca da serra, descubríase a grave, escura, multitude

dos montes. Tamén os percorridos que facían naquelas ríspidas soidades o río Cruzul e o Navia. Ó cabo chegamos ó alto, illado, Cebreiro. Desde a cimeira atalaia contemplei admirado, un dilatado escenario de outeiros espidos de veigas labradas” (Fernández del Riego 2003, p. 212).

- 2 Leuno o 17 de maio de 1958. Titúlase precisamente *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*. Ver carta datada o 10 de Nadal de 1957 (§ 151).
- 3 Xubilarase como profesor o 5 de marzo de 1958, día do seu 70 aniversario.

I45

Trasalba, 13-X-1957

Sr. Dn. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Querido e admirado amigo:

Soio dúas letras. Saio pra cear tristeiro nun recanto de bar de lembranzas de Ourens e acordar cediño pra Sant Yago. Dóeme deixar a casa. O laio das portas acusa. Pro mañán, co día no Pico, tende [a] cantigar outra legría.

Aquilas coartelas feitas en Vigo eran de boa intención, pro feitas de calquer maneira. Non millores son isas. Pro, ó menos, lense millor. Xa non sei escribire a medida dos tempos. Soio rasco o vello violín dos espeitros.

Dígame a Sant Yago o que valeron os dous cobertos da cea a Vázquez Iglesias.¹ Seica a dona de Nova York ten preguntado moito por Vde.

Saúdos na casa. Sempre o vello amigo

R. Otero Pedrayo

- 1 O 9 de outubro de 1957 un grupo de amigos ofrecéranlle unha cea a Xavier Vázquez Iglesias, expresidente do Centro Galego de Buenos Aires, con motivo do seu regreso a Arxentina.

I46

Vigo, 22 outubro 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas trasalbesas xunto co fermoso artigo pra os de Nova York. O que ocorre é que, en vista de que se retrasaba e do apremio con que os americáns o reclamaban, xa lles tiña remesado o outro que vostede escribira en Vigo.

Xa saíu do prelo o libro adicado ao Cuevillas. Mandaranllo un día distes. Resultou un volume sobrio e limpo, como corresponde á figura do homenaxeado.

Adxúntolle a fotografía do xantar vigués que vostede escolleu entre as que se lle ofreceron.

Envexo a súa vitalidade e o seu outimismo mozos. Eu xa vou de vencida. Soio de cando en cando, gracias á vitaminización dos xantares da Rosaleda, consigo repoñerme. Pero sempre pra caír despois en tremendos fondos depresivos.

Con garimosos saúdos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aberta de sempre,

Fz. del Riego

I47

Sant Yago de Compostela, 27-X-57

Sr D. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Querido irmán:

Graciñas por a foto. Me non di a receta do banquete xa vello de Vázquez Iglesias. Si non o di pronto, mandarei unha cantidade aprousimada.

Levo no leito 7 días. Gripe despois de 35 anos sin ela. Fai 8 días coidei morrer. Abouraba. Lembreime de todos os amigos. Moito me teñen de disculpare, pro eu son un curazón sinxelo. Miro ao Valentín mociño no mitin en Vigo

presidido por Cabanillas.¹ Vexo a Castelao, queríalle ó Valentín. Eu xa non son de iste mundo. Voume retirare a Trasalba a adicarme ó estudo das nubens. No fondo do curazón, dóeme todo. Eu quixera xantar con todos. Xa non é posible. Fíxenlle mal ós amigos e ilo é peor do que a febre.

Vde. é un mozo. Galicia fía e agarda en Vde. Poreime ó prólogo e a outras cousas. Inda me podó refuxiar na novela.

Adeus. Saúdos na casa. E de Fita que pasa a febre comigo no leito. Apertas do vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Esta lembrando o acto de afirmación galeguista do 25 de xullo de 1930, Día da Patria Galega. Pedrayo interviñera nun mitin que o Grupo Autonomista de Vigo celebrara no Teatro García Barbón. Xunto a el falaron Valentín Paz-Andrade e Castelao. O noso escritor gardou durante toda a vida o cartel que anunciou este acto e inda hoxe é posible velo na Casa Museo de Trasalba. A mediodía participou, xunto a outros moitos intelectuais e galeguistas, no xantar de afirmación e fraternidade que tivo lugar no parque da Barxa.

148

Vigo, 31-oct 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas afectuosas liñas. Alédame moito que, tanto vostede como Fita, xa esteñan ben do contratempo gripal. É un andacio iste do que poucos poderán fuxir. Na miña familia estiveron xa cinco no leito e agora están outros tantos. Veremos cando nos toca a Evelina e a min.

Non lle podó mandar a receta do banquete que me solicita porque aínda non a conocemos. Cando pasen a conta do Hotel xa lle dirán, de xeito que esteña tranquilo a ese respecto.

Supoño que agora, que emprincipa a faguer vida normal, se irá recuperando da depresión físico-moral que lle produxo a doenza. Vostede é home de

fonda vitalidade e de enorme espírito, aínda lle queda moitísimo que faguer, fóra das evasiós trasalbesas.

O diccionario de Don Eladio vai avanzando na impresión. Un distes días tirárase xa o primeiro pliego. Compría que vostede se puxese a escribir o prólogo o máis axiña que lle seña posibre.

Escribiume Delgado Gurriarán. Van a faguer unha revista, toda ela en galego, sobre a vida e a cultura do país.¹ Tencionan que chegue a todas partes e, desde logo, a Galicia. Pídenme que lle solicite colaboración a vostedes. Agardo, pois, a súa.

E nada máis de momento. Moitos saúdos a Fita, de Evely para os dous, e pra vostede a forte aperta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Trátase de *Vieiros. Revista do Padroado de Cultura Galega de México* (1959-1968). Otero Pedrayo colaborou efectivamente nas súas páxinas. Véxase carta datada o 26 de novembro de 1957 (§ 150).

I49

Sant Yago de Compostela, 21 dos Santos 57

Sr. F. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido e lembrado amigo:

Por que acoden a min? Xa soio son bo pra envoltáreme no silenzo e no piadoso souto das follas muchas. Estou tristeiro, as cinzas de Compostela locen ás veces con centileos femeninos pra min crueis: endexamais sufrín de atal esperta sensibilidade da beleza. É duro pra un vello!

Soio o loiro viño novo ten verbas, como os amigos, pros meus silenzos. Teimeei o estoicismo e riu o trasno no Pórteco. Pensei na Tebaida e na luzada do deserto peiteábase unha dona. Me non pidades ren; son ecos antigos, pingadelas na caverna do tempo, o que eu decir poidera.

Lembranzas á esposa —b.s.p.— e saúdos de Fita. Sempre o vello fantasmal admirador.

R. Otero Pedrayo

Supoño que lle chegaría o artigo pra México. Vale.

I50

Vigo, 26 Santos 1957

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do 21, xunto co fermoso saúdo de fin de ano, que me solicitaron de Bos Aires.

Esquecérame de lle dicir que me chegou a seu tempo o artigo que me mandou pra os de México. Remeseillo decontado a Delgado Gurriarán, e iste xa me notificou que o tiña recibido. Dime que lle exprese o seu agradecemento pol-a xenerosa colaboración emprestada. Parece ser que están moi entusiasmados coa idea de tirar o primeiro número da revista *Vieiros*.

Eu ando cheo de atafegos e de agobiadora laboura anónima que non me permite o menor respiro. Estou realmente canso e sin poder abastar tanta enliada.

Garimosos saúdos a Fita, de Evelina pra os dous, e unha cordial aperta pra vostede de

Fz. del Riego

ISI

Sant Iago de Compostela, 10 do Nadal 57

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Iste vello abade de fantasmas e dos celmosos e grandideiros craustros de Trasalba e os vieiros *necnon* as prazas de Compostela cas que a raíña Lupa vai peneirando a historia pra que ría o Zebedeu, vai de novo a botar a Caracas¹ unhas “omilías”, como din en Trasalba, do 5 ó 7 ou 9 do xaneiro... O gallo é fermoso e nobre: o xuntamento do Centro e da Casa de Galiza,² decrarado o Día do Añal de Castelao.

Temos xa arranxadas as máis das cousas, pro aínda non chegou o permiso da Policía. Precísase unha boa acollida e disposición no Consulado venezolán e agardo todo da simpatía e improcura de Vde. O pasaxe está reservado dende Madrid pro avión holandés do día 3 do xaneiro. Cando esteñan eiquí arranxadas as cousas cairemos Fita e mais eu por Vigo. Apesares da miña xeografía maxinativa, soio me chaman no viaxe, ademais dos bos amigos, as nubes, lonxe da terra, dende o avión e mais o lembrare alá as “nosas cousas”.

Teño mandado resposta ó discurso de Carballo Calero;³ saíume moi mesta, pra tomar con culler.

Ás veces, cada intre máis, penso no meu logar xeométrico: Trasalba. Fai unha ducia de días non a enxergo nin a sinto. Probe relox, na saa valeira, soando cada meia hora máis feble! Eiquí ben os amigos. Como xa soio me quedan us grolíños, aproveito o pipote das clases e dounas coma quen apura a vasiños un vello e malencónico viño.⁴ Adeus. Xa logo imos vernos.

Lembranzas de Fita pra entramos, meus recordos a Evely e unha rexa aberta do vello admirador e amigo.

R. Otero Pedrayo

1 A viaxe da que se fala nesta carta frustrouse a última hora, cando o matrimonio estaba embarcando no aeroporto de Barajas e a policía franquista lles impediu o acceso ao avión. Otero, que acostumaba levar axendas onde ía anotando os seus compromisos públicos

e reflexións privadas, escribe no espazo correspondente ao venres 3 de xaneiro: “Mañán cenza e choviñenta. Esperto cedo. Calmo entusiasmo. Misa e comunión nas Calatravas. Ar lixeiro e ledó, de viaxe, apesares da perna. A 1 e ½ no despacho de Iberia: o novo Mad. petulante, querendo ser grave, comesto por a chanura. Legría de moderno carrouserail de Barajas: bo xantar; entremeses, peito de tenreira, queixos. No millor, na derradeira ventanilla a Policía recolle o pasaporte. Derrubouse o viaxe. Penso nos de Caracas, un viaxeiro leva a nova. Viaxes e xestións en Seguridad con Villegas. Falado con Domingo [García-Sabell]. Noite de amargore e inquedanzas”.

Na entrada do día seguinte, segue relatando: “Visita ó Director General de Seguridade. Unha as 2 menos dez. Serán cansa e tristeira na cámbra do hotel lëndo sen gana un libro sobre Lois XV. As 10 da noite sei a resoluzón e negativa. ¡Xa non imos a Caracas! Fita inda estaba espranzada co fermoso viaxe. Escribo as once. Dáme pena por Fita. Sereidade. Paseo a noite con Fita, sentados nun café da Gran Vía”. Agradécémolle á Fundación Penzol a posibilidade de consultar estes documentos.

- 2 Refírese ao Centro Galego e á Casa de Galicia, dúas sociedades que até ese momento non se levaran particularmente ben, pero que ese ano acordaran organizar conxuntamente o cabodano de Castelao e querían que presidise os actos Otero Pedrayo.
- 3 Como xa se dixo, o discurso de ingreso do profesor ferrolán titulouse *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*. Foi lido o 17 de maio de 1958 no salón de actos do Pazo Municipal da Coruña e publicado un ano despois, en 1959, nas edicións Celta de Lugo. Na resposta, pronunciada por Otero Pedrayo, lemos: “O grande e cerne saber de letras antigas e modernas fai de Carballo Calero un comprido humanista e un rematado *kappelmeister* das temáticas, das armoñizacións, dos ecoares”.
- 4 Alude de novo, á dor que lle causa a súa inminente xubilación.

I52

Trasalba, 18-XII-1957

Sr. D. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu grande e lembrado del Riego:

Escribo dende unha terra oután, grave e probe. A traveso das carballas de lume xiado albexaban onte as neves do S. Mamede, o grande abó ourensán. Dixen adeus ás torres de cinza quente de Sant Yago e ós amigos da Rosaleda con

melanconía. Ráchase e féndese o curazón pensando como algunha vez ha ser a derradeira. Os silencios de eiquí fan ben. Hai unha néboa azul e un ambizadoo latexar do ser. E unha iauga dina da cervá do canzoeiro (nos entrefollos bandulleiros do vello burgués un demo ri).

Sei que o permiso e documentación foi mandado por Otero Moratinos ó Consulado de Venezuela en Vigo. Si por un telefonazo ou por Álvarez Blázquez poidera Vde. saber cando debemos ire pra o visado e os despachos médicos faríanos un gran favor avisando por carta a Trasalba, pois estamos, sobre todo Fita, cheíños de traballos ca máxica estila da augardente e os rídoos chthonianos do porco. Iste ano están fracos. Houbo pouco millo e todo papan os criados...

Inda outro prego. Como Vde. é novo e alenta no cumio da foula axoubante da aitoalidade, ben me podía sinalar algús temas de conferencias que poideran intresar en Caracas, pois eu tendo á cadencia romántica e no meu calendario moitas veces esvaécese o ano en curso e píntase o 1793, o 1848... Perdoe.

Lembranzas á súa dona —b.s.p.— e recordos ós amigos. Saúdos de Fita e apertas do amigo e admirador de sempre.

R. Otero Pedrayo

I53

Ourense, 7-I-58

Sr. F. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Xa me vou refacendo do disgosto. Miña door foi sobretudo por os de alá. Puxéronme un cable emozoante; que non farán ningún aito hastra que eu vaia por alá. Nin fun ó Prado nin bebín Marsala nos Italianos. Pasei dous días nun coarto de hotel lendo un libro calquera.

Mañá vai na maleta de Eveli —moitas graciñas por ela—, un regalo que mandaba o fillo de Darío Álvarez Blázquez pra a súa rapaza,¹ un disco, un paquete e unhas cartas, as tres cousas de Ramiro. Vde. fará o favor de os avisare. De boa gana lles escribía, pro chego de Trasalba canso. Resérvome pra Sant Yago. A maleta cas cousas vai no coche que sai á tarde de Ourense a Vigo.

Lembranzas de Fita pra vós, meus recordos a Eveli. Sempre seu vello amigo.
Ramón Otero Pedrayo

- 1 O fillo de Darío Álvarez Blázquez era Darío Álvarez Gándara. A súa moza daquela e esposa despois era Gisela Basso Ramírez.

I54

Vigo, 13-xaneiro-1958

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido e admirado amigo:

Recibín un tremendo disgusto cando, dende Santiago, me comunicaron o percance. Pasei a noite alterado e nervioso, pensando en vostedes. Si fose eu o protagonista, encaixaría a cousa con filosofía, pois xa estou afeito. Pero o seu caso é distinto, e por iso me doen moitísimo máis que si de min se tratase. Nembargante, hai que se resiñar, pois nada se pode faguer. Teño grandes desexos de falar con vostede e de conocer os detalles do asunto.

Chegoume a maleta, como me tiña anunciado. Xa lle entreguei a Ramiro e a Darío os encargos que viñan dentro dela. Evelina dime que lle exprese a Fita as súas gracias máis cumpridas pol-a caixa de bombós que tivo a delicadeza de lle mandar.

Con moitos saúdos a Fita, e de Evelina pra os dous, reciba a forte aperta do seu sempre amigo e admirador

Fz. del Riego

155

Sant Yago de Compostela, 12 do febreiro 1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu lembrado amigo:

No silencio da Rúa devaladoira, na fermosa chuvia, penso no seu apetite dos Átridas ou dos Mirandas do Chao de Amoeiro,¹ e na precisión de orgaizare un xantar goliardesco ou carolinxiño dinantes de que [o] Coro de Doutores me dispoña un tetérrimo² elenco de fanecas e cumes de froitas. O “memento” da xubilación résbame por a frente, ás veces, como o manto xiado de un esprito. Miña auliña pequeneira e probe, cas rapaciñas de cerne aldeán e aquil falar de cicatriz tonalítica dos Alpes, do ámbar do Báltico, da interpretazón xeográfica das rúas de Balzac!

Píddolle un favor: si ises bos e heroicos rapaces de Galaxia me fan unha boa copia de isas coartelas e me fan o dupro ousequio de facelo logo, de xeito que esteña eiquí o 19, día da Cinza, ou o máis o 20, pois hei de mandalo logo e quero que non fique sen un traballiño meu o homaxe ó grande Mendes Correia.³ Cecaís houber podido ensaiar unha cousa millor, pro esquecinme e todas as papeletas folklóricas miñas están en Ourense ou en Trasalba. Cómpre que o traballo vaia dactilografiado a dobre espacio. Levará unha boa foto do Espolón. Lástima que non teña collido ó Risco ou o Lois Diéguez Gayón,⁴ o derradeiro e decimonónico ourensán!

Por infruxo de un vello e bohemio Fernández Cid, ó que atopei iste vran derradeiro en Santander, penso, ás veces, que cando xubilado podo facer a historia de Ourense... desde o XVIII miado... Tén perigos de abondo. Entre eles de que o Orfeón cante no meu enterro.

Saúdos a Evely de Fita e meus e os de miña esposa pra Vde. Estamos os dous niste coartiño quente, ela cosendo, eu ensoando e, ós anacos, escribindo. Quen tenderá sen min as pontes de luz de primaveiras? Apertas ós amigos. Gra-ciñas. Sempre seu vello admirador e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 A poucos quilómetros da casa de Trasalba, en Parada, posuía un fermoso pazo a familia Miranda Altamirano.
- 2 Latinismo. Pode traducirse por ‘terrible’.
- 3 Refírese ao texto “Dende o Espolón de Ourense”, incluído no volume xvii de *Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, publicado coa seguinte dedicatoria impresa: “Pra homenaxe à figura senlleira e universal, tan enxebremente portuguesa, do Dr. Mendes Correia, mestre e amigo”.
- 4 Luis Diéguez Gayón (?-1943) foi un coñecido avogado da cidade de Ourense, poeta e colaborador da prensa da cidade. Foi gobernador civil, fiscal e deputado provincial. Foi, ademais, membro da Comisión de Monumentos onde tratou moito a Marcelo Macías. Grande amigo de Juan de la Cova e de José Adrio Menéndez.

156

Sant Iago de Compostela, 19 do febreiro 1958

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu benquerido amigo:

Chego de Ourense. Si sei que o traballo da copia ía ser pra Vde. non o mando. A aitividade de Vd. sei que ten outras canles e azos. Estou abraiado. Gra-cíñas. Sempre pensei que o poideran facer os rapaces de Galaxia. Mandareino deseguida a Portugal con unha foto do vello Espolón.¹

Trasalba xa ensoa a primadeira. Debinme xa quedar alí. Dixéronmo os piñeiros pulantes do Vedral e lles non fixen caso. Tratarase do xantar en calquer tempo menos co gallo da xubilación.

Acaba de facerme Rey Alvite unha *interview* ou proceso verbal.² Que sairá? Estou tremando. En certa maneira, todo novo vivir é un remozamento. Preciso de un traballo. Que serei? Profesor por horas, comisionista de prodoitos farma-céuticos, xornalista, labrego, filósofo estoico? Xa falaremos. Teño a espranza de aproveitar as mañás. E de ficar dez horas no leito.

Conte cas conquistas amorosas. Lembranzas de Fita e nosos saúdos a Evely. Sempre o vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 O artigo inclúe, efectivamente, unha fotografía do Espolón da praza Maior de Ourense.
- 2 Jesús Rey Alvite chamouno por teléfono ao hotel España e alí mesmo o entrevistou. A conversa publicouse en *El Pueblo Gallego* o 22 de febreiro co título “D. Ramón Otero Pedrayo, se jubila”. A propósito de tan significativa data, explica o escritor: “Mi última lección será muy sencilla. Sin ninguna pompa oficial. Y el tema, que no sé cual será, ha de versar sobre un motivo gallego”. Continúa aclarando que “es una fecha amarga la que me espera. Porque me priva del contacto con la juventud”.

157

Sant Yago de Compostela, 12-III-1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Agardo que teña Vde. algún costume de tratar cas pantasma. Cando badela mañanceira a campaña de Salomé, fêrveme o espírito matinando: que toca hoxe?, vales epixénicos, localitos, bosque nórdico, bocarribeiras?¹ Ben logo palpo a dispaciosa lonxitude, de tránsito de mosteiro ou xornada de beduíno, da mañán de xubilado. Pro estou ledo, inda tendo de procurar algún traballo útil, pois en canto as augas vagas descubran un camiño, penso loitar noutro no erguemento de novelas e contos, poeira pra miña coba.

O acto do paraninfo foi unha xurdia e podente manifestación de galegidade.² Soio por ela coido ben empregado o meu vivir. A xente indiferente quedou impresoada. Cando volte á miña solaina trasalbesa hei pensare moito nistes días. Xa teño algús libros en “fermentación tumultuosa” na cubaxe da miña vella testa. Graciñas infindas por o seu artigo nobre, grave, inzado de emoción e de amizade como de vento mareiro a vela. Calquera día lle escribo desde Trasalba ou desde Ourense.

Saúdos a Eveli, pra entramos de Fita. E apertas do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Termo xeográfico popularizado —probablemente tamén inventado— por Ramón Otero Pedrayo. Recólleo Leandro Carré Alvarellos no seu *Diccionario gallego-castellano* de 1951. Eladio Rodríguez defíneo como segue: “Terreno máis o menos extenso, que non pertence por entero a las montañosas *terras de pan*, ni a las ribereñas *terras de viño*, participando máis de éstas que de aquéllas. La *BOCARRIBEIRA* tiene amplios horizontes rodeados por el cerco máis o menos lejano de las altas montañas, con cuestas o pendientes que bajan hasta la ribera. Estas configuraciones del terreno son corrientes en algunas comarcas orensanas”.
- 2 O mércores 5 de marzo, ás 13 horas, Ramón Otero Pedrayo pronunciaba, en galego, a súa última clase como profesor universitario. O acto solemne estaba presidido polo reitor da universidade, Luís Legaz Lacambra, e os decanos. Abriu a xornada o decano da Facultade de Filosofía e Letras, Abelardo Moralejo, quen lle cedeu a palabra a un visiblemente emocionado Otero Pedrayo, que disertou sobre “Unha visión xeral de Galicia”. Escoitaron a conferencia centos de asistentes. O Paraninfo da Universidade quedou pequeno para acoller tantas persoas —non só estudantes— como se achegaron a escoitar a don Ramón, os corredores enchéronse de xente e durante toda a xornada respirouse un ambiente de emoción e galeguidade que o escritor nunca esquecería.

“Non había cabida no Paraninfo para a multitude de concurrentes. Reinaba no ambiente unha enorme tensión emotiva. E cando Don Ramón se ergueu para falar, a ovación foi tan intensa e afervoada que non lle deu pé para emitir palabra. Tivo que decorrer algún tempo antes de se facer ouvir a súa voz, a través dos aplausos que aínda seguían. Comezou dicindo que, cando viñera ocupar a cátedra universitaria, a súa primeira lección versara sobre as ruínas como paisaxe xeográfica. A de agora, en troque, tentaba ocuparse dun tema ledo e esperanzador: A primavera” (Fernández del Riego 1988, p. 55).

158

Trasalba, 15 abril 58

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Veño de enxergar as figuranzas maxinadas nos centeos por o vento, ventíño ventureiro; acéndese o quinqué, dubido entre un vello libro galego e *La cousin Pons*.¹ Hai coartelas escomenzadas. Eu non debín pasare o Letes, pois nista grave e fermosa soedade disfroito ou sofro de un lembrar roxo e fino. Sentín

moito non poder botar unha parrafada hai hoxe oito días no Padrón, pro había moita xente. O 9 fomos a Ourense e o 10 xa aniñamos eiquí. Recibín fai tempo unhas letras, curtas como todas as que veñen de Venezuela, de Silvio Santiago, dicindo que sae o 11 no barco *Begoña* pra chegare a Vigo o 26. Irémolo agardar con moito gusto. Mais lendo a relación dos barcos agardados en Vigo niste abril non figura o *Begoña*. Vde. sabe algo? Si o sabe agradeceríalle dúas letras. Tampouco quixeramos parar en Vigo máis tempo do que o preciso. Fita quere facer a “permanente”. Si Eveli tivera un intre pra lle recomendar a Fita unha boa peluquería agradeceríao moito. Ou que llo diga a Vde. pra cando me fale de Silvio Santiago. Penso que o noso amigo fixarase en Vigo. Teño infindos desexos de velo. Non sei como segue Gómez Román dos ollos. Eu teño o día 30 a conferencia de pechamento dun ciclo de conferencias dos rapaces en Vilagarcía. Non sei [se] en Galaxia se pensa no libro do xurdio vello —dez anos me adianta— Gonzalo López Abente,² sería boa obra e xusticieira. Il ten infinda ilusión.

Desexando falar con Vde. e con saúdos pra o matrimonio de Fita e os meus moi agasalleiros pra Eveli, vai a aperta do vello amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

1 Unha das últimas novelas de *A comedia humana* de Honoré de Balzac.

2 Gonzalo López Abente (1878-1963), escritor de Muxía, membro das Irmandades da Fala, do Seminario de Estudos Galegos e presidente da Asociación de Escritores de Galicia. Otero Pedrayo dedicoulle “Lembranza de Gonzalo López Abente” en 1970, no número 352 do *Boletín da Real Academia Galega*.

159

Vigo, 18 abril 1958

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas do día 15. Preguntei na axencia da Trasatlántica a data da chegada do *Begoña*. Dixéronme que estaba anunciada pra ó 26.

Nembargante, eu teño a experiencia persoal de que os barcos de isa Compañía se non singularizan pol-a súa puntualidade. De todos xeitos, o *Faro de Vigo* ha ir anunciando de eiquí en diante o día en que o navío atracará a iste porto. Quizaves chegue no sinalado.

Fita que se despreocupe pol-o asunto da “permanente”. Abonda con que chame a Evely por teléfono tan axiña como chegue aquí, e ila xa lle arranxará a cousa de contado.

Cando veña xa falaremos do libro de López Abente e de todo o demais.¹ Eu ando moi canso e desacougado. Os traballos de Galaxia son cada vez meirandes e somos moi poucos os que nos adicamos a iles. Hai que abandonar as obrigas propias pra poder atendelos.

No *Diccionario* de Don Eladio xa van tiradas 160 páxinas. Haberá que lle dar un forte pulo para que os de Caracas se non sintan defraudados.

E nada máis. Xa falaremos cando nos vexamos. Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 *Centileos nas ondas* de Gonzalo López Abente apareceu o 1 de novembro de 1958 como segundo número da colección Trasalba, que a editorial Galaxia botara a andar co nome da aldea de Otero Pedrayo para homenaxealo secundando a proposta de Ramón Piñeiro para dar cabida “a escritores da máis antiga xeración galega”. Ese mesmo ano, facendo o número tres da colección, aparecería *Leria* de Vicente Risco. Despois chegará a quenda de *Prosas galegas* (1962) de Florentino L. Cuevillas e *Escolma posible* (1964) de Castelao.

160

Trasalba, 2-V-1958

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Escribolle ás oito da mañán, cenza e verde como os ollos de certas mociñas. Hoxe imos Fita e mais eu a Sant Iago no TAF, pois mañán é o pechamento do

ciclo de Vilagarcía e teño de botarlle a coda ca miña vella voce.¹ Dáme algunha pena: sempre volto por alí ca malencónica ilusión do peleríño dos seus dezanove anos. Non haberá un antídoto pro Romantismo? Non podo desfeitizar o tema novelístico...

Eiquí estase ben. Ás veces cóidome navegante nun fermoso e veleiro navío. As paisanas vellas espréitanme ca simpatía que inspira un vello abade envolteito nos xiros de boíña da Morte. Pídlle que se non esqueza da conta do xantar do domingo. Pro martes que vén xa estaremos eiquí novamente. Supoño en Silvio un gran contentamento.

Lembranzas de Fita pra Vdes., meus saúdos a Evely —b.s.p.— e pra Vde. apertas do epilodal decimonónico.

R. Otero Pedrayo

- 1 O sábado 3 de maio pechou efectivamente o ciclo de conferencias que organizara o Liceo de Vilagarcía de Arousa. Presentouno García Briones, presidente da institución. Presidía o acto Domingo García-Sabell.

161

Trasalba, 3 do maio 1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Apertas. Chove con luar sobre os centeos. Eu vivo e alento no devaladoiro mundo das coores. Non sei si sabe que os amigos de Sant Yago teñen a xenerosa idea de vir a Trasalba o día 8, domingo, pra tomarmos unhas cunquiñas de caldo e algún, pouco, compango na vella casa ou navío onde aínda boga iste xubilado.¹ Sería pra nós grande lediza telos a entramos e espreitar como se comportaba diante de unha ascética mesa. Case non falo. Os paisanos ou están tolos de ambizón e diñeiro ou se voltaron cursis. Xa prefiren a pescadilla ó porco. *Finis...*

Inda se non lembrou de me dicir a conta do banquete a Silvio. Faga o favor... Silvio ten alugada en Vilaboa, perto da Cruña, unha quinta ben xeitosa con xardín e melros.

Apertas e lembranzas con recordos de Fita. Sempre seu vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Efectivamente, o 8 de xuño dese ano, un grupo de amigas e amigos de don Ramón visitaron Trasalba para entregarlle ao escritor, que se acababa de xubilar, un exemplar do libro *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacemento* asinado por todos eles. Entre os asistentes estaban: Benavides, Xesús Ferro Couselo, Leuter Salgado, Emilio Álvarez Blázquez, Ramiro e Xaime Isla Couto, Isabel Tormo, Ánxel Fole, Celestino Fernández de la Vega, Isabel López, Ramón Piñeiro, Xosé Luís Franco Grande, Antonio Rosón, Isidro Parga Pondal, Silvio Santiago, Domingo García-Sabell, Luís Viñas Cortegoso, Evelina Hervella, Ricardo Carballo Calero, Fermín Penzol, Emilio Mosteiro, Blanca Jiménez e Francisco Fernández del Riego.

162

Trasalba, 8 agosto 58

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Aínda estou abraiado e desnortado co pasamento do Cuevillas.¹ Antonte entrei na casa valeira. Non fago cousa de proveito. Son as XII. Veño de pousar en tres recantos da parroquia teimando ler un poema: baixo os piñeiros das Córregas,² á sombra dos carballos da Fontenla, ó acougo dos castañeiros do Souto.³ Non poiden bogar nunha soia estrofa. Mais a intención distas letras era mandarlle unha boa aperta, que alá vai, polo premio de Bos Aires.⁴ É Vde. un xurdio traballador. O tema é do meu meirande gosto. Xa me tarda ver e gostar do libro.

Chegoume unha carta tristeira e curta de Ramón Cabanillas. Dóese da morte de Cuevillas e de non ter o permiso pra a *Obra*.⁵ Néganllo. Ó remate da carta confía que co tempo sairá.

Fai días non sei ren da Rosaleda. Fixen, como poiden, con pouco humor, o discurso dos Xogos Florás de Marín.⁶ Xente boa. Houbo moi bon linguado e albariño. A raíña, case unha nena, beilando comigo parecía Psyque refuxiada no dooroso peito do vello Prometeu.

Temos novos criados, con nomes de traxedia neoclásica: ela, Laura, il César. Eiquéi somos xente de moita ilustración.

Si se poden amorear us cartiños iremos vinte días a Santander. Levaranos Silvio, que vai polo norde e con quen estaremos un día en Vilaboia. Teño medo, un medo doce, ó outono. Pensamos todos os cursos pasare dúas curtas tempadas en Sant Iago: unha despois do San Martiño, outra polo San Pedro Mártir. Alá inda somos algo as pantasma.

Canto volte a Ourense xirareille ises cartiños do xantar.

Saúdos de Fita pra entramos, miñas lembranzas pra Eveliña, e con outra noraboa unha aperta do vedraio amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Falecera en Ourense o 30 de xullo. Del Riego estivo no enterro no cemiterio de San Francisco. “A dor da ausencia de Cuevillas á morte dun amigo tendía a decantar en puras esencias a súa lembranza” (Otero Pedrayo 1980, p. 61). Lembra Fernández del Riego: “De Cuevillas decíame que, de neno, aprendera violín, e aínda figurara na capela de música da catedral. [...] era leitor apaixonado de novela e de historia; menos de poesía e ensaio. [...] Compuxo toda clase de artigos. Puxo en liña os seus recursos na loita galeguista. Poucas veces firmaba os traballos co seu nome. Sen apenas saír de Galicia e xa que logo, sen pasar os marcos de España, soupo, en poucas anadas de labor inspirado, merecer para a Prehistoria galega” (1988, p. 50).
- 2 Nome dunha das fincas que a familia tiña en Trasalba.
- 3 Todos os que nomea son lugares próximos á casa de Trasalba.
- 4 Talvez *Galicia y nuestro tiempo. La obra de una generación*, editada en 1959 en Buenos Aires por Citania, na colección O dolmen de Dombate e con portada de Luís Seoane. Segundo o propio Del Riego: “O texto dunha conferencia que eu lera na Universidade de la Plata” (1990, p. 315).
- 5 O Centro Galego de Buenos Aires acordara a edición da *Obra completa* de Ramón Cabanillas no ano 1954 pero o volume non vería a luz ata 1959; tal e como se afirma no seu colofón, rematouse de imprimir o 12 de novembro dese ano. Nun primeiro momento

contemplárase a posibilidade de que fose Galaxia quen editase o libro, pero os continuos atrancos da censura franquista obrigaron finalmente a que a obra saíse baixo o selo das Ediciones Galicia. A censura prohibía *O Mariscal* e unha trintena de poemas incluídos *No desterro*, *Vento mareiro* e *Da terra asoballada*.

Fernández del Riego compilou e ordenou os textos e asina unha nota no volume na que di que nel se recollen “as facetas todas en que está tallada a súa figura de escritor, prestando así un outo e singular servicio á historia das nosas letras”. Os encargados da edición foron Luís Seoane e Eduardo Blanco Amor. Ricardo Carballo Calero asina o estudo literario e Aquilino Iglesia Alvariño, o lingüístico. Fixéronse 200 exemplares de tirada normal e outros 200 que o autor non puido asinar como estaba previsto, pois faleceu pouco antes de que os volumes chegasen a Galicia. O Centro Gallego estaba disposto a investir 300 000 pesos nesta edición. Era tanto diñeiro que algúns socios protestaron pola contía.

- 6 Actividade organizada pola Asociación Cultural e Artística Santa Cecilia. No ano 58, Otero Pedrayo era o mantedor e membro do xurado dos Xogos Florais. Un dos organizadores era o pintor Manuel Torres Martínez, con quen don Ramón mantiña relación epistolar desde 1952, ano en que se fundara a Asociación Cultural á que se alude nesta carta. Para máis información pode consultarse o traballo da profesora Ana Acuña, “Os Juegos Florales da A.C.A “Santa Cecilia” (Marín). Poemario premiado de Celso Emilio Ferreiro e variantes voluntarias posteriores” (1998).

163

Coruxo, 16-agosto 1958

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa garimosa carta do día oito dos correntes. Agradézolle os parabenes pol-o premio de Bos Aires. Coidei que poñendo soio o primeiro apelido, a cousa pasaría desapercibida, pero vexo que non é así. Laméntoo, porque o asunto no merez a pena.

A Cabanillas non lle negaron o permiso pra editar a *Obra completa*. O que ocorríu foi que tacharon varios poemas, como eu sospeitaba. De todos xeitos levei un grande disgusto pol-o que supuxo de decepción pra o poeta. Falei con Villamarín e comprometeuse a que a obra se editará en Bos Aires dentro da maor

brevidade posibre. Xa veremos. Pol-o pronto, agora vai imprentar Galaxia o *Samos*,¹ e isto servirá de consolo momentáneo pra Cabanillas.

Domingo i Elena están arestora camiño da Costa Azul. Pasaron por Castropol, onde se atopan Piñeiro e a súa muller. Todos iles estiveron en Vigo fai unhas semás, e ceamos nunha nova cafetería americá que se abriu na praia de Samil.

Silvio escribeme e di que está agardando a visita de vostedes a Vilaboa. Eu xa os faguía por terras de Santander.

Nós seguimos aínda tostándonos ó sol de Coruxo cando podemos. De vez en vez celebramos tamén algunha festa gastronómica pra combatir o ácido úrico.

E nada máis pol-o momento. Agardamos que Laura e César señan menos tráxicos, pesie ós nomes, que os seus antecesoros de inferior ilustración.

Con garimosos saúdos a Fita, e de Evelina pra os dous, mándalle a cordial aberta de sempre

Fz. del Riego

- 1 *Samos*, o derradeiro poemario de Ramón Cabanillas, rematado en maio de 1951, publicouse sete anos despois —segundo reza no colofón o 10 de novembro de 1958— con ilustracións de Agustín Portela. Fora escrito no mosteiro lucense de San Xulián de Samos como unha sorte de historia poética da institución. Mauro Gómez Pereira, abade de Samos e protector de Cabanillas, comprometérase a publicar a obra pero non adiantaba co proxecto. Galaxia puido ter dubidado na “edición dun poemario ‘benedictino’ dedicado ao franquista abade mitrado do mosteiro don Mauro Gómez Pereira” (Rei 2009, p. 544).

164

Trasalba, 3 do outono 58

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Ruxe o vento da castañeira, empezan a ensoar as carballeiras, chama o quinqué polos filósofos idealistas e súas fugas cósmicas, o “cordoazo”¹ axota os

cons do litoral dos Grovios e os Corrubedos do fondo espírito, alí onde empeza o ignoto Océano. Chega ben ventoso e mollado o hábito de San Francisco!

Dende neno emocióname isa data. Cecais por improcuras do I libro das *Lembranzas de Alem Coba* do visconde,² do libro da Pardo Bazán e da campaña dos medos de neno do S. Francisco de Ourense que, aínda sen frades, gardaba o acento dos Novísimos e dos Menores. Como o rído, a relebranza, o oficio *in prandium*? O demo axexa, vella arañeira dona da lóxica dos medos humanos en tódolos recantos: pola mañán pensei —non pouso en Vigo nin na Rosaleda; son un vello navío naufragado nos areais da xubilación— na *omeleta* de chouros, na vaca estofada, o *intermezzo* de sardiñas e o postre ou “coda” tártara ou tartárica ou tartarinesca, ou no doce da casa, ca canteira do queixo e as guindas no augardente. E así ía ordear, pro deseguida, petando nos vidros a poula doorida de un albre, tróuxome a gracia e lediza das horas franciscás e dispuxen un caldiño de paisano, un xurelo, unha mazá e un grolíño de viño frouxo, de isas parreiras que piden unha esmola de sol e de abellas. Ha ser así máis doce a presenza do amigo! Pido pra il un día calmo e ledado na compañía da dona e das xentís lembranzas. Quen fora novo como Vde.!

Hoxe non, que é día de antifonario e Vésperas, pro outro heille escribire un pouco longamente. Terei de demarcáreme do “xénero epistolar”, pois son moi caras as viaxes. Non sei si sabe o rasgo da Empresa Castromil: mandoume un pase na liña Ourense-Santiago por un artigo elixíaco de adeuses.³

O sábado derradeiro tiven a legría de estare en Ribadavía con Domingo, Piñeiro, Fole, Fz. Albor e Pintos na cea en honra de Rubén S. Álvarez.⁴ Tamén estaban Castroviejo e C. Emilio Ferreiro. Rubén é un gran rapaz. Pasa algunhas maas noites: Rapou da táboa dos bispos ourensáns do IX a tres ou catro —[Maido, Censerico, Egila?]⁵— por falla de xustificantes diplomáticos, e seus pantasma vagan silandeiros arredor da casa e bótanlle pauliñas con refrexos do luar no Avia.

Adeus, querido amigo. Que houbera sido sin Vde. a vida espíritoal e o espallamento da Galiza nova?

Saúdos de Fita, que está negociando a venda de unha cuba de centeo —eiqué por [pantasia?] gardamos o centeo na fustalla—, e con lembranzas á súa dona —b.s.p.— reciba o abrazo do vello amigo e admirador epilodal e decimonónico.

R. Otero Pedrayo

- 1 Temporal.
- 2 Refírese a *Memorias de Ultratumba* de Chateaubriand, libro que o marcou desde a infancia e volume que, segundo Carlos A. Baliñas, estaba na súa mesa de noite o día que faleceu.
- 3 “Elogio y recuerdo del viejo Castromil de Orense”. *La Noche*. 18/IX/1958.
- 4 O médico e historiador Rubén García Álvarez (1915-1980), colaborador dos *Cuadernos de Estudios Gallegos* e correspondente da Real Academia de la Historia. A homenaxe foi o sábado 27 de setembro.

165

6 outono [1958]

Querido amigo¹

O 10 teño en Madrid conferencia sobre Rosalía-Murguía² no Centro Gallego. Voltarei axiña. Ma e triste vendima. Mándolle unhas pesetas dun banquete. Gracias. Saúdos na casa. Sempre o vello irmán.

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal da porta norte da catedral de Ourense.
- 2 Os actos organizados polo Centro Galego de Madrid comezaron o día 9 ás oito da tarde cunha velada literaria na que interviñeron Dumont Rodríguez, Prieto Camiña, Niño León e a coral Follas Novas. O día 10, tras a misa da que se fala nesta carta, faláron de novo ás oito da tarde José Luís Varela, Otero Pedrayo, Fraga Iribarne e Dámaso Alonso, este último sobre Rosalía na lírica española do XIX. O día 12 descubriuse unha placa no número 13 da rúa da Ballesta, onde viviran Rosalía e Murguía. No acto interveu Otero Pedrayo, que tiña ao seu lado a Gala Murguía, filla do matrimonio (Axeitos 2008, p. 60).

I66

Vigo, 22-outono-58

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa fermosa carta felicitándome no día de San Francisco. Tamén me chegou o xiro postal que me anunciou, por que fixo eso?

Entereime polos xornaes do éxito das súas intervencións nas festas de homaxe a Rosalía-Murguía. Imaxino que Silvio e Benavides, que foron a Madrid con tal motivo, sentíronse moi felices.

Eu chego agora de Mondoñedo. Fun con varios amigos ás San Lucas, e voltei afónico e derrengado por mor da intensidade do programa festeiro.

Vostedes xa estarán de novo en Trasalba, disfrutando de novo de tranquilidade e paz. Hoxe despediremos a Canabal, que embarca mañá. E o día 6 de Santos, dirémoslle adeus a Perfecto.

De Bos Aires pídenme, como outros anos, unhas letras súas para ler na Radio o día derradeiro do ano. Si fai o favor, pois, mándeme un saúdo pra os galegos emigrados que non pase dunha coartela, co ouxeto de que seña radiado naquela data.

E nada máis. Con garimosos saúdos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aperta de sempre, seu devoto amigo.

Fz. del Riego

I67

Trasalba, 23-X- 58

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Recibín a súa carta. Graciñas. E paseando polo meu xardín outonizo maxino os rídoos das San Lucas [e] a Vde. oficiando de preste nas lacoadas

britónicas, debullando *omelettes* na figura da roseira da catedral, escondendo a gulapos de Ribeiro e Valdeorras o poema didascálico das tartas. Irei ou iremos a Vigo o 6 a xantar con Perfecto.¹ Iso si me non convoca a tuba do presidente do tribunal para Madride.

A Vde., nauclero da nau galega, dareille o parte dos aitos en homaxe do matrimonio Rosalía + Murguía. Chegamos o día 9 no TAF. Agardábanme os rapaces.² Eu ben ledó. O 10 ás XII, na misa en S. Ildefonso, eramos dúas ducias de xente e ningún galego “notable”, agás Ben-Cho-Shey, de Madrid. Leeu D. Avelino Gomez Ledo³ unha cousa, en castelán, moi boa e fina. Ás 8 no Centro Galego —presidindo un home simpático, outo empregado na Facenda, Xaime Alfonsín—,⁴ tamén sin galegos “de viso”, salón pequeno, presentou Caamaño Bournacell⁵ con moitos requisitos de “patria chica” e de Madrid; fixo Varelita⁶ un estudo moderno e xiado alonxando de Rosalía toda siñificanza da terra e da raza; fixen eu o único en galego, falando e lembrando a Murguía, un discurso un pouco duro irritado polas verbas do rapaz de Ourense; fixo unha cousa de compromiso Fraga Iribarne —a quen mirei por primeira vez— botada a perder por unha nota de “mal tono” sobr’os [muriños?] de Sto. Domingo ollando pros turistas guapos e con unha alusión a Franco;⁷ e rematou Dámaso cun ensaio moi bo e de moita valenza por ser de tal autoridade, [moi?] finamente literario, inferior ós que se teñen feito na Galiza, pro moi ben. Eu quedei contento de vir. Dixen todo o que quixen. Dámaso estaba un pouco asustado. Aledeime moito da chegada das parexas Silvio e Benavides, cos que tivemos o domingo unha comida na praza de S. Miguel ó xeito da Galiza.

Domingo 12 na rúa da Ballesta co coro “Follas Novas”, que está moi ben; con Carré, sin galegos notables, cos rapaces e xente simpática do barrio, moitas mociñas nos balcós, falei dende o portal lembrando os tempos. Diume as gracias o inquilino da casa. Descubrín [con?] Dona Gala [un?] epigrama, cantouse o himno.⁸ A función dos coros “Follas” e o C. G de Madrid. En Price non foi case ningún. Era triste o coro.

Pro máis tristeira con conclave de caladas pantasma miña visita ó Ate-neo... Ogallá non fora... A tristura tiven de me refuxiar nunha cafetería.

Agora traballo moito pra esquencer a malenconía das horas das clases e debullo anacos de Hegel dinantes de xantar. É fermoso considerando a influencia dos poetas e de Schelling.⁹

Recibín unha carta emozoante de P. Carballo.¹⁰ Ten, en Santander, súa vida, honra simpatía e seus amores de prehistoriador. Pois non acouga ca door de non voltar a Galiza, e pídeme que xa que non pode voltar a Quintán, que volva logo a lle falar dela e da Terra.

Saúdos nosos por Evely [sic], de Fita pra Vde. e unha aperta do laio e eco das malenconias do XIX, derradeiro señorito aldeán que moito o ademira e quer.

R. Otero Pedrayo

- 1 Perfecto López Romero. Nese xantar, Piñeiro e os demais membros do grupo de Galaxia expoñen o seu ideario e rompen coas teses que se apoiaban no Consello de Galiza.
- 2 Refírese aos membros de Brais Pinto e a outros mozos como Xesús Alonso Montero, cos que se retratou aqueles días.
- 3 Avelino Gómez Ledo (1893-1977), escritor e tradutor. Colaborador da revista *Nós* e de *Logos*. Traduciu ao galego o *Novo Testamento*. Declarado franquista, inda que fiel á causa da lingua galega. Tomou a palabra ao final do oficio relixioso do que se fala nesta carta como párroco da igrexa de Santo Agostiño e en representación da Real Academia Galega.
- 4 Jaime Alfonsín Castrelos (?-1999), home importante do réxime franquista, inspector de Finanzas do Estado e subdirector xeral da Débeda. Axudou a Otero Pedrayo a arranxar os papeis da súa xubilación, momento desagradable e delicado na vida do escritor que, con 80 anos, descubría que lle quedara unha paga moi pequena posto que non se tiñan en conta os once anos, entre 1937 e 1948, nos que non traballara por estar expedientado. Vicepresidente do Centro Galego de Madrid.
- 5 José Caamaño Bournacell (1909-1975), historiador cambadés. Colaborador habitual na prensa galega e autor de libros como *Cambados y el valle del Salnés* (1957) ou *El Grove y su historia* (1964).
- 6 José Luís Varela Iglesias (1924), profesor e escritor nacido en Ourense, onde fundou e dirixiu a revista *Posío* na que colaborou Otero Pedrayo. Discípulo de Vicente Risco, estudou Filosofía e Letras en Santiago, rematando a carreira en Madrid, en cuxa universidade acabaría dando clases como catedrático de Literatura Española.
- 7 Así lembra Xosé Luís Méndez Ferrín o sucedido: “Antes, o Centro Gallego fixo unha mesa redonda na cal estaba Dámaso Alonso, que era profesor noso, e Otero Pedrayo, Ben-Cho-Shey e Fraga Iribarne. Fraga Iribarne era director naquel momento do Centro de Estudios Políticos, xa ía para ministro. E nós estábamos alí felices oíndo a todo o mundo. Fraga Iribarne rematou o acto dicindo que grazas a Franco «gracias a otro gran

gallego, en Galicia ya no se emigraba, ya no había viúdas de vivos y viúdas de muertos». Entón Reimundo Patiño e Bautista Álvarez levantáronse indignadamente e saíron facendo ruído, diante da mesa. E detrás fomos nós, fomos todos e, finalmente, máis xente. Entón quedou a sala mediada pola mención de Franco. Si, iso fixo Brais Pinto, fixérono eles, tiveron a iniciativa; eu non, pero fun detrás” (Acuña 2014, p. 104).

- 8 Actuaron os coros Follas Novas da Coruña e Rosalía de Castro do Centro Galego da capital. Ás 12 no Circo Price de Madrid deu un concerto Follas Novas.
- 9 Friedrich Schelling (1775-1854), filósofo alemán, máximo representante do idealismo e do romanticismo alemán.
- 10 Jesús Carballo García (1874-1961) naceu en Santiago de Compostela pero desenvolveu a súa actividade como arqueólogo en Santander, cidade onde Otero tiña familia e á que viaxaba todos os anos. O padre Carballo, estudou covas e todo tipo de xacementos, foi membro do Centro de Estudios Montañeses e director do Museo Provincial de Prehistoria.

I68

Ourense, 28-X-1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Vai isa coartela. Estou hoxe n’Ourense tristeiro. Isto semella unha praia deixada, sopro de pequenos disgostos de Nasificación de Clases Pasivas. En torques, en Trasalba temos admirables criados.

Prégolle que me escriba o día certo da saída de Perfecto López e si hai xantar. En todo caso, irei anque soio seña unhas horas. Os 1, 2, 3 estarei en Ourense.

Saúdos a Evely e lembranzas de Fita pra Vdes.

Sempre o seu vello amigo.

R. Otero Pedrayo

169

Vigo, 3-nov 1958

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Fai uns días que estou no leito, vencido por un dooroso e antipoético antrax. De todos xeitos, fêrveme o sangue con ista obrigada paralización e vou ver si me podó erguer.

Confío en estar ben pra o día sete, pois ise día teño proeitado un viaxe a Madrid, onde penso pasar arredor dunha semá.

Recibín as súas cartas, e moito lle agradezo as probas de amizade que nelas me dá. O que nos preocupa un pouco é a custión do ingreso de Parga.¹ Poidera ser que algúns dos comprometidos a votalo, se tivesen comprometido dinantes a votar ó outro candidato. Polo menos, iste confía no seu propio trunfo. De todos xeitos, coído que si se traballa con entusiasmo, a candidatura de Parga pode e debe trunfar.

Domingo i Elena saíron pra Madrid e Barcelona o sábado pasado. O domingo que vén estarán de volta en Santiago.

Perdóeme que non me estenda máis. Estou escasamente afeito a istas doo-rosas molestias e fállame o humor e a paciencia.

Moi garimosos saúdos a Fita. De Eveli pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre do seu devoto admirador e amigo.

Fz. del Riego

1 O xeólogo Isidro Parga Pondal (1900-1986) ingresou na Real Academia Galega o día 25 de xuño de 1960. Fixoo a proposta de Aquilino Iglesia Alvariño, Luís Iglesias e Paulino Pedret cun discurso titulado *Observación, interpretación y problemas geológicos de Galicia*.

I70

Ourense, 15-XI-1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Xa a cousa non ten arranxo!¹ *Alea iacta est!* como dirían César e Noriega Varela. Podía que Vde. teña unha certa razón, pro nós estamos entusiasmados e millor si hai pelexa, xa teño na bolsa algús votos; de eles o de Vicente Risco, con quen acabo de falar, pois Fita e mais eu baixamos despoixa de xantar e agora mesmo, xa ceando, chégame de Trasalba a súa carta. O primeiro que recibín foi o telegrama de Ramón Cabanillas e hoxe unha carta. Non sei cantos días botaremos eiquí. Supoño que han seren poucos. En Trasalba o chan do ermo, fino, elástico, é unha lediza namentras non chove. Hai frol branca de xesta! Miudiña pro de ceibe neve. Enxamais as teño mirado niste tempo.

Meus traballos andan un pouco desnorteados. Calquera día me chaman pro tribunal de Madrí. Irei e pouco se desartellarán meus traballos, mais empezo a ter medo á vida e ás contas dos hoteles. Hoxe estou moi ledo pola apaixonada coor das videiras, a candidatura de Vde. e terme chegado un libriño, que de neno sabía case de memoria e foi perdido, e agora merqueino en Málaga: us *Viajes por España*² de Dª Emilia, onda hai un delizioso a San Pedro das Rocas... Prégolle non se me esqueza de dicirme o importe do banquete ó gran Perfeito López, home bon e de curazón. Lembreime moito dil. Pro día 9 do Nadal ten orgaizado Artesanos da Cruña unha velada en honra de Rosalía + Murguía e queren que falemos Cunqueiro, Bouza Brey e mais eu...³

Estou na derradeira parte do fidalgo da Reboraina⁴ e nestora, que vai por Nova Orleáns voltando de NauKing, non sei se levalo pronto a Redondela ou darlle outras reviravoltas polo mundo...

Moitos saúdos e lembranzas de Fita pra Vdes. e meus respectos a Evelyn.

Hei de pasar uns días ou semáns en Trasalba facendo vida á antiga, con quinqué e velas, libros vellos, moito papel, bo raxo e zorza e empanadas, temos unha criada que é recibida e mestra na facultade das *omeletes* de *kartoffeln*.⁵ Teñen Vdes. dúas cambras independentes con salón e unha boa cantidade de doce de mazán, tampouco está de mal labre o viño tinto da casa, mais sendo demasiado

estoico procuraríase na ribeira onde hai bos amigos con pipotiño. Xa falaremos. Soio lle pido que non matine nin pense máis no da Academia, como si nada fora, que xa todo se arranxará, e si se non trunfa, ben, e si se trunfa —como case xurara—, millor. Non pense en Academia nin académicos hastra o día do xantar, que vai ser, como se dicía noutro tempo de certas mozas: “de P.P y doble W”.⁶

Apertas do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao ingreso de Francisco Fernández del Riego na Real Academia Galega. Así o lembraba moitos anos despois: “Sen o meu consentimento, propuxéronme para ocupar a vacante producida polo pasamento de Cuevillas. Negueime firmemente a aceptar o que se me propuña. Aleguei que estaba servindo mellor á Academia fóra dela que estando dentro. Fronte ós argumentos da miña negativa retrucáronme con outros que estimaban de máis eficaces resultados. Ó parecer, os académicos que controlaban a orientación que se viña seguindo non estaban dispostos a alterala” (Fernández del Riego 2003, p. 149). Ingresou na entidade o 3 de novembro de 1960, a proposta de Gómez Román, Otero Pedrayo, Sebastián Martínez-Risco e Manuel Casás, cun discurso titulado *Un país e unha cultura: a idea de Galicia nos nosos escritores*.
- 2 Pode tratarse de *Por la España pintoresca* (1895), especie de diario de viaxes por Cantabria, Castela e Galicia editado na colección Diamante por Antonio López Robert. .
- 3 A intervención de Otero Pedrayo foi o día 10, ás oito da tarde, na Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos da Coruña. Pechaba o ciclo de actos conmemorativos da vida de Rosalía de Castro e Manuel Murguía. Tamén pronunciou unha conferencia Fermín Bouza Brey. Ambos foron presentados por Juan Casal Rey, presidente da institución. Ao remate do acto, actuou a coral polifónica Follas Novas.
- 4 *O señorito da Reboraina* (1960) habíase converter na derradeira novela que publicou en galego. O protagonista é don Xoán Manuel Pereira, propietario do pazo da Reboraina, moi preto de Redondela, onde Otero Pedrayo pasou algún verán sendo mozo pois era propiedade dos seus curmáns por liña materna. A novela está asinada en Trasalba o 27 de xaneiro de 1959.
Nauking, na República Popular China é a segunda cidade máis importante da provincia de Jiangsu, a primeira é Shangai. Otero fixo que don Xoán Manuel dese algunhas voltas máis antes de deixar de ser embaixador e regresar a Galicia.
- 5 *Omelette*, en francés, tortilla. *Kartoffeln*, en alemán, patacas.

- 6 Expresión moi coñecida no século XIX para referirse a algo de excelente calidade. Parece gardar relación coa sona dun viño amontillado que vendían as adegas de Pedro Domecq, en Xerez.

I7I

Ourense, 29-XI-1958

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Inda que a Vde. lle non gusta, teño que falarlle de que non hai nin pode haber disgosto, desamor nin a menor sospeita por parte de Cunqueiro sobre a candidatura académica pra a vacante de Floro (q. d. g.). Escribinlle a Cunqueiro unha carta franca porque algún dos nosos amigos díxolle un pouco de presa que sería presentado.¹ Eu escribinlle con toda amizade. Respondeu con unha carta emozoante que xa se ha leer entre os amigos.² Desexa o trunfo de Vde. con palabras de verdadeira admiración e afeito. Escribiu deseguida de recibir a miña carta. Foi unha venturanza pra min. Pra outra vacante hai de erguelo por acramación, inda que non queira.

O 26 ás 10 ½ da noite, cun témero catarro, collín o exprés pra Madrid, estiven o 27, matei con *cognac* o catarro, asistín á constitución do tribunal das oposicións que comezan o 11 do Nadal, falei con moita xente a base de taxis, e o 27 xa estaba ás 8 ½ na estación para coller o TAF. É só lene e triste como Xorxe Manrique o Douro en Castronuño. E a montana galega, as medas, máis do que rexas, lembradoiras e soias, demandando amor.

Non sei si os García Sabell saíron pra Barcelona. Saúdos de Fita pra Vde. Lembranzas pra Evelyn. E apertas de estoico e malencónico

R. Otero Pedrayo

Váíase a Universidade! Soio cartas e motores. Pra tres cadeiras de Facultade, seis opositores. É triste.

- 1 “Parece que cando xa estaba decidido que o candidato sería Del Riego, en recoñecemento ó traballo incansable que viña realizando desde Galaxia, Ferro Couselo ponse en contacto con Carballo Calero e de algunha forma, transmítelle que o candidato de Otero Pedrayo e dos outros ourensáns é Cunqueiro que, segundo estaban todos de acordo, non podía faltar na Academia. Don Ricardo fai circular a falsa noticia e Otero Pedrayo, sabedor do equívoco, escíbelle unha carta informándoo do sucedido” (Arias Chachero 2022, pp. 32-33).

Álvaro Cunqueiro ingresou na Real Academia Galega o 21 de abril de 1963, a proposta de Ramón Otero Pedrayo, Aquilino Iglesia Alvariño, Domingo García-Sabell e Carballo Calero. Ocupou a cadeira de Cabanillas. Como xa se sinalou en carta precedente, Del Riego ocupou a cadeira de Cuevillas.

- 2 Cunqueiro responde: “Vosté sabe a amizade fraternal que me une con Francisco Fernández del Riego. É un dos meus millores amigos, un camarada bó; coído que merez todo o que se lle conceda; calquer cousa de ben que a il lle veña, soio é para min ledicia; quixera ter servido a Galicia tan limpamente coma il serviu e sirve; todo o que lle diga da miña admiración, do meu cariño a del Riego, será pouco.

¿Cómo poido pensar eu que o que il vaia á Academia i-eu non, supón que vosté meu don Ramón, i-os amigos seus e de meu, fagan algo en desprecio de min?” (Arias Chachero 2022, p. 33).

172

Madrid, 2 de xaneiro¹

Non estou nada lúgubre, é soio unha previsión, fágame o favor de gardalo deica que falemos.

Estou desexando sentir o latexar atlántico. Saúdos os amigos. Sempre seu.

Contiene este sobre mi testamento hológrafo² escrito en Madrid el 2 de enero de 1958.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Texto manuscrito nunha tarxeta de visita impresa co nome “Ramón Otero Pedrayo” e reborde negro. A tarxeta parece enviada xunto á carta do 31 de xaneiro, que é a que transcribe o testamento.

- 2 Cómpre ter moi presente que don Ramón lle entrega o seu testamento a Francisco Fernández del Riego, mostra evidente da amizade e afecto que sentía por el.

“No testamento deixou disposto que a casa de Trasalba herdada dos seus país, cedíalla, con todo o que contiña no interior e no terreo que a circunda, á Editorial Galaxia, «en recoñecemento dos servicios emprastados pola mesma á difusión da cultura galega». Para gobernar o legado nomeou un patronato integrado por quen esto escribe, García Sabell, Alvaro Gil, Ogando Vázquez e Severino Pérez” (Fernández del Riego 1988, p. 119).

En Madrid^t a las seis de la tarde del dos de enero de mil novecientos cincuenta y ocho, en el H. Asturias en la Carrera de San Jerónimo ordeno mi última voluntad como sigue.

Quiero que por mi alma se celebren funerales sencillos en las iglesias parroquiales de Santa Eufemia del Centro de Orense y San Pedro de Trasalba y en la conventual de los franciscanos de Santiago de Compostela.

Dejo por universal heredera a mi esposa D.ª M.ª Josefa Bustamante Muñoz; en el caso de sobrevivirla o de fallecer ambos en el mismo momento, dispongo que todos mis bienes y derechos, de cualquiera clase y condición pasen a la propiedad de Galaxia S.A. residente en Vigo y sean aplicados a fines propios de la cultura gallega en el sentido en que yo la defendí toda mi vida, con la excepción del terreno de mis propiedades de Trasalba llamado Souto da Eirexa, que quiero pase a la Iglesia de Trasalba como diestro; y del Soto colindante y más próximo al lugar de Cima de Vila, que dejo a los vecinos de dicho lugar para que mancomunadamente lo usen de generación en generación como campo comunal sin cortar los árboles existentes.

Nombro por testamentarios y cumplidores a mis amigos Don Domingo García Sabell y D. Ramón Piñeiro, vecinos de Santiago y D. Francisco Fz. del Riego, de Vigo, rogándole[s] que conserven lo mejor posible la unidad del Patrimonio de mi herencia en forma de Residencia de estudiantes, artistas o labradores; y que en caso de desaparecer Galaxia apliquen mi herencia a la institución que la suceda en el rumbo de la cultura gallega. La indicación anterior no es taxativa; es solo una recomendación.

Escribo este testamento hológrafo en una cuartilla de escritura seguida, sin apartes, sin tachaduras, toda de mi puño y letra, en el lugar y fecha *ut supra*.

Ramón Otero Pedrayo

1 Testamento de Ramón Otero Pedrayo.

“A idade, a soidade e a ausencia de fillos xustifican, cando menos en parte, a notable cantidade de testamentos que redactou en vida. Hoxe presentamos tres, seguramente non sexan os únicos, pero cremos que o conxunto fornece unha boa perspectiva sobre cuestións vitais e ideolóxicas relevantes. Aludiremos ademais a un cuarto, o derradeiro, redactado ante o notario Luís Moure Mariño, en 1975. Son tres textos hológrafos e un mecanoscrito —o definitivo—, redactados en momentos moi diversos, ao longo de corenta anos, entre 1935 —cando o escritor ten 47 anos— e 1975 —pouco antes de morrer— que, ao noso entender, dan boa conta tanto da coherencia ideolóxica do intelectual como da súa bonhomía e compromiso co ideario que defendeu sen fisgoas ao longo de toda a vida.

Os documentos sorprenden pola súa cohesión e pola lóxica e consecuencia coa que foron escritos. Todos eles divídense en dous grandes bloques que poderíamos intitular como apartado espiritual e material” (Arias Chachero 2018, p. 48).

173

Ourense, 25-I-1959

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Fai xa tempo que non sei de Vde., agás do que pode traslocire algún artigo nos xornais. Agora semella o fidalgo xaneiro lembrarse das grorias da luz nas súas barbas de prata e hai un luar que dá medo si xurde un ventíño e o desfolia como unha camelia.

Din na corte, na corte quente dos marrellos¹ trasalbeses: “os tempos son chegados”. Hai de “os sangrare” o 28. Son máis epígonos, de segunda raza. Non de aquiles [marraos?] da ilustración do lombelo e metódicas enciclopedias de chourizos. Pro bos e de gosto máis rococó do que feudal. Agardamos o cumprimento da palabra. Vdes poden vir cando queiran, que xa ise día, ou millor o 27, estará quente e disposta a cambra, independente, cos veciños máis achegados polo poente, Vilela, a 10 km de voo de paxaro; polo nacente, nós, á distancia de unha sala. Temos Fita e eu verdadeira ilusión que nos fagan a caridade e curtesía de vir.

O domingo 1 vou a Ponferrada a inaugurar o primeiro centro galego de alí,² en coche, voltando a durmire. Si algún intrés, priguiza ou angueira os tolle, fica adiada nosa alegría pro tempo de sorrir as agras. Maio —ou abril— é fermoso en Trasalba e nos Chaos cunha gracia de meixelas e pálpebras de mociña que se desperta. De todos xeitos, mañán chamarei por Vde. Hoxe non, é domingo e andarán de xantares por isas beiras da Ría.

O inverno foi e ha ser duro. Eu teño traballado case a metá do que me propuxera, que xa non é pouco pra un epilodal decimonónico. Fita tivo unha gripiña un pouco rallante pro xa millorou e vai na Misa. Estou soño na casa dubidando si traballar ou deixáreme arrolar pola hora doce e griseira. Quen tivera us anións menos pra non ire tan recuado respeito os novos!

Adeus. Saúdos a Eveli e moitas apertas do vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

1 Segundo o dicionario de Eladio Rodríguez, diminutivo de marrán, porco.

2 O día 1 de febreiro, pronunciou unha conferencia titulada “Oro del Sil, oro de tradición y esperanza” coa que se pechaba o ciclo inaugural organizado pola institución acabada de crear.

I74

Ourense, 31-xaneiro 59

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Debullamos malenconicamente os riles, illas recendentes da Polinesia, *more gramatico atque cartesiano* foron dispostos os lomos, a longa coda dos chourizos vai estando armonizada. Treman nos ermos as primeiras froles brancas, lenoras,¹ das xestas, pulan as mimosas co seu ulido a nos manter na ilusión da vida. Eu xa o sospeitaba. Son un vello decimonónico na casa xeadada das longas noites de quinqué, o verme rillador das táboas e as pantasma románticas en chancletas. Os solpores de outro tempo son desmaziado tristesiros pras xentes

novas, que se lle vai facer! Trasfegaremos noso viño das tristes parreiras coidando non o enturbie algunha bágoa fuxidía. Estaremos eiquí, onde case son un descoñecido, deica o 14. Mañán domingo imos e voltamos a Ponferrada. Viaxe duro. Emozaime ó ver as Medas, vellas amigas!

Como amigo e letrado lémbrolle que teño testamento feito no [protocolo?] de García Varela, xa morto, de Ourense. Domingo debe ter outro testamento meu. Na casa de Trasalba está ó frente un bo rapaz, César Álvarez. Xa lle dixen que caso de desaparecemento conxunto de Fita e mais eu, lle non entreguen a casa a ninguén máis que García Sabell e Vde., que xa comprarán meus desexos. Graciñas.

Non me rife: aparezo nos cartels como autor de unha parte do libro de unha zarzuela! Foi onte estreada en Ourense. Estou avergoñado. Fai 15 anos, o mestre Vide, unha boa persoa, diume un texto de un Enrique Zás,² que xa morreu, pra que o arranxase. Fixen un arrombamento de calquer xeito, salvando da morte a case todos os que morrían. Non falar do caso! O teatro cheo. Din que a van levar polo mundo. Debía calar, pro pros amigos non hai segredos.³

Eu tamén me entristezo cavilando en Ramón Cabanillas.⁴ Escribireille hoxe. Vou facer algo pra América sobre o *Samos*. Pro estou moi cheo de traballo.

Debeu estar valente e cheo de emoción lembradoira ise seu Pondal de Cruña. Conviría un esquema pra Carballo Calero. Xa lle contarei de Ponferrada. Acabamos de chegar de Trasalba. Mil mans soaves e tristeiras collen as miñas cando pecho aquilas portas. Vou teimar escribire dúas ou tres horas.

Saúdos a Evely y de Fita pra Vdes. E apertas do amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

¹ A *Lecanora esculenta* é un lique que, segundo algúns, sería o maná da Biblia.

² Enrique Zas Simó (1877-1928), xornalista e escritor. Fundou e dirixiu *La Región Gallega*.

³ A obra, titulada *Miñatos de vran*, de José Fernández Vide con libreto de Otero publicouna a editorial Galaxia en 2022. A orixinal, con libreto de Enrique Zas, estreárase en 1928, no Teatro Nacional da Habana. En 1959 representouse en dúas únicas funcións, grazas ao patrocinio do Liceo de Arte, de Educación e Descanso, no Xesteira, un dos cinemas máis coñecidos da cidade de Ourense. Ramón Otero Pedrayo pronunciou unhas palabras antes da estrea.

⁴ Entendemos que se refire á doenza do poeta.

I75

Vigo, 2-feb 1959

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

A súa carta púxome tamén a min melancónico. Non imaxina canto teño sentido non pasar con vostedes en Trasalba, istes días da “matanza”.¹ Pero como a invitación queda en pé, supoño que nos acollerán nise fermoso recanto pra a primaveira. É un vello soño meu o de disfrutar da súa compañía unha tempadiña, no miradoiro trasalbés.

En canto a isas disposicións de que me fala, penso que inda hai moitos anos por diante pra matinar nilas. Por Deus, non [se] me poña triste! Si mira ouxetivamente a seu redor, ten que se decatar de que vostede é un “carballo roxo e podente”. A enorme vitalidade que derrocha a mancheas asegura un longo futuro. Agora hai que pensar na nova xeira cultural por terras austrás.

Por certo que acaba de se recibir en Galaxia unha carta de López Abuín,² respostando á que vostede lle escribiu acompañando o agasallo de libros. Adxúntolle unha copia, porque o orixinal queda arquivado na editora. Como verá trátase dunha carta moi simpática i emotiva.

Supoño que xa estarán de volta de Poferrada e que a súa conferencia constituiría o descontado éxito de sempre. Está por eiquí o Silvio [Santiago]. Hoxe irei xantar con il.

Ontes, domingo, pasei o día mecanografiando orixinás, moi varios e interesantes, referentes a vostede. Emocionoume particularmente un do Cuevillas,³ e tamén un poema belido e moi saudoso de Delgado Gurriarán.⁴

Teño gardadas con coidado, as fotos familiares que me facilitou nunha ocasión. Como están feitos os correspondentes gravados, cando nos vexamos entregareillas.

Andamos a matinar no álbum de dibuxos da obra de Gómez Román.⁵ Costoume moito arrincarlle as cousas, pero ó cabo delegou en min pra que fixese o que quixera. Xa teño no meu poder case todo o material. Agora imos a estudar a fórmula de financiar a edición, porque require moitos cartos.

E nada máis de momento. Con garimosos saúdos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle a forte aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 “Penduran vivos na miña memoración os días que pasaba en Trasalba. Ía alí tódolos anos na época da matanza dos porcos, convidado polo mestre. Eran días ditosos, nunca esquecidos. Longos monólogos oteríans ateigados de gracia evocadora, de singular humor. Xantares a carón da fiestra que miraba ó xardín, engulipando o lacón, as costelas, os chourizos recién fabricados dos marraus. Todo ben regado cun ribeiro de treixadura. Paseos polos Chaos de Amoeiro. Parada no penedo do souto, onde Noriega Varela atopou tema de inspiración para o poema «Unha breve pucharquiña» (Fernández del Riego 2003, p. 182).
- 2 O profesor Alberto J. López Abuín foi titular de Transporte e Enerxía na Facultade de Ciencias Económicas da Universidade Nacional de La Plata. Ademais, foi Director General del Transporte de La Argentina e secretario de Estado de Transportes nese país.
- 3 Na *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacimiento* (1958), Cuevillas asina un fermoso texto titulado “Mitoloxía e historia da paisaxe de Trasalba” (pp. 139-142), onde fala da casa de Otero na aldea de Amoeiro, da contorna, do monte de San Trocado e o castro de San Cibrao de Las.
- 4 Florencio Delgado Gurriarán, “Saúdo”, tamén en *Ramón Otero Pedrayo. Homaxe da Galicia Universal* (1958, pp. 100-101). Asinado en “Guadalaxara, Nova Galiza, 1955” coa seguinte dedicatoria: “A Ramón Otero Pedrayo, con fondo agarimo”.
- 5 Non nos consta que se publicase unha obra coas características aquí sinaladas.

176

Trasalba, 25 do febreiro de 1959

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Recibín unha tarjeta de Dr. L. Abuín, persoaxe arxentino, con “remite” de Vde. A tarjeta non di a quen vai o desexo de ditoso Aninovo de 1959. De tódolos

xeitos, graziñas. Agardo vermo[no]s o domingo que vén en Sant Yago. Dende o 10 do nadal non ouzo a hora do reloxo! Drento de outros días iremos Fita e mais eu [chez?] pouco cos García Sabell. Álvarez Álvarez ten de arranxarnos ós dous as pernas. Inda non quixera claudicar. O mundo apesares de tódalas acedas filosofías é fermoso! Falo así e estou triste, como capitán de nau veleira posto ó frente de un vapor.

Están instalando na casa a eletricidade!¹ O vello quinqué xa chora a romántica sonata. Cando Vdes. veñan terán tubos fluorescentes. O luar vaise afastar avergoñado da solaina. Estou louco por mirar o libro hamletiano de Cunqueiro.² Remato de leer a crónica de Vde. no *Faro*.

Saúdos de Fita pra Vdes., miñas lembranzas a Evely (b.s.p.). E apertas do derradeiro “señorito” de aldea, seu sempre,

R. Otero Pedrayo

- 1 A electricidade simbolizaba para don Ramón a chegada de innovacións que viñan alterar a orde tradicional do vivir aldeán. O quinqué de petróleo, do que xa falou en cartas precedentes, convértese así en todo un símbolo da vida antiga e tradicional.
- 2 *O incerto señor don Hamlet, Príncipe de Dinamarca* (1958). En carta do 3 de marzo de 1959 preguntalle Cunqueiro: “¿Xa léu o *Don Hamlet*? Quizaves a peza saíra en demasía apertada i-escura, pro eu tiña que tirala de min de algún xeito. E nunca se sabe o que se escribe.” (Arias Chachero 2022, p. 87).

I77

Trasalba, 4 do abril 59

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e ben lembrado:

Ista mañán no Ourense resoante de chuvia e de campás, púxenlle a adicatoria ó amigo bonaerense e mañán estará o libro en Progreso 12. Eu tiven tristuras, chamaba a cerdeira profesa noviña en candura. Vin á unha. Ás dúas, pensando nos amigos, vou moendo us chouriciños e trafegando unha xarriña

de viño honrado nista inorme sinxeleza da aldea, soio na casa, diante os vidros axotados polo chover, agasallado polas camelias, vello á frol da terra mollada do adral, mais tamén agradecido a Deus, pois nin bicarbonato nin Fontenova figuran nos albos e rudes mantés do derradeiro señorito da aldea que lle manda unha fonda apreixa distas saas cheas de vento e fantasía, e que abana o braseiro con follas de poetas.

R. Otero Pedrayo

Meus saúdos a Evelyn. Penso que logo falaremos. Mañá vou a Compostela por dous días a sumar miña sombra á Quintán.

178

Sant Iago de Compostela, 6 maio 1959

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Por causa de unha grippe de Fita, nós, chegados por un día pro remate do curso arousán, levamos xa seis. Supoño que estaremos o 9 en Trasalba. Tódolos días xanto na Rosaleda e lembrámonos moito de Vde.

Vai chegando o tempo da viaxe a Bos Aires. Si lle dixer que non fai miga de ilusión! Somentes por comprite un deber. Vou traballar o máis que poda e ature. Quixera de Vde. algún consello sobre temas de conferencias. Non se esquezna, agradeceréino moito. Cos anos tendo a neboenta vaguedade. Sei como traballan Vdes. en Galaxia. Quixera poderlles axudar. Xa falaremos.

Saúdos de Fita. Os meus pra Evelyn. E apertas do vello admirador.

R. Otero Pedrayo

I79

Trasalba, 13 do maio 1959

Sr. D. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Debeu operar de un xeito maquiavélico ou trasneiro o viño do Rosal, ou cecais o *cognac* calvinista labio de soneto de Margarita de Navarra¹ ou os poentes augardentes do norde que apañaron refrexos de páledas auroras, pois Vde. “implicou” no sobre endereitado a min unha carta pra Ramón Piñeiro. Sai pra Sant-Iago ó tempo de ista.

Un distes días voltarei por unhas horas a Compostela a desenrolar unha conferencia de sete eixes sobre Humboldt no centeario da súa morte.² Pasamos a Ascensión en Compostela, pois fumos por dous días pro pechamento do ciclo de Sta. Baia de Arealonga³ e diulle a grippe a Fita e estivemos sete días. O da Ascensión foi pola mañán de outura [relixiosa?] despoixa do solene [rído?] goliardesco na Rosaleda, onde lembrámonos moito de Vde.

Estou dispoñendo as cousas pra B. A.⁴ sin présa grave.⁵ Debía ser un equipo de seis ou cinco con axustada división do traballo. Un soio ouservador cansa falando eiquí e acolá de temas difrentes e convértese nun divo no millor caso ou en espeitáculo circense. Eu —xa llo dixen a Vde.— soio quero durmir e traballar. O país me non chama. Sofro co pensamento de deixar isto. Meu sino é Trasalba, con algunha visita a Sant Iago e Vigo e Portugal e curtas temporadiñas ourensáns... Xa temos as lámpadas penduradas pro aínda non a lus.

Adeus, agardo con ilusión as súas letras. Lembranzas de Fita pra entramos. Meus saúdos a Evely. E apreixas do vello e decimonónico amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

1 Ver nota 2 en carta datada o 11 de xuño de 1956 (§ 123). Refírese a Margarita de Angulema.

2 O xeógrafo e humanista berlinés Alexander von Humboldt faleceu o 6 de maio de 1859.

3 Nome orixinal do portoiño que deu orixe á actual Vilagarcía de Arousa.

- 4 As xornadas bonaerenses inauguráronse o 19 de xullo de 1959 no Teatro Avenida. O matrimonio estaba de regreso en Vigo o 11 de setembro dese ano.
- 5 Fala da que había ser a terceira e derradeira viaxe a América, onde chegou o matrimonio Otero Bustamante o 9 de xuño de 1959. Del Riego dixo dela: “Otero Pedrayo fixo unha segunda viaxe ás terras do Plata, onde ratificou o prestixio que atinxira na anterior ocasión. Polo seu medio, a colectividade galega, remesounos unha expresiva mensaxe. Facíase referencia nela ás brillantes intervencións do escritor ourensán nas importantes tribunas da Arxentina e Uruguai” (1990, p. 226).

180

Santander, 30-maio 59

Sr. D. Frco. Fz. del Riego

Querido Del Riego:

Apertas. Estou emozoadado co aito da Rosaleda. Xa lle escribirei. Hoxe e estes días son un desgraciado con 12 e 14 horas de estúpidos exámenes escritos, soio con sete horas de sono e comendo depresa. Estou inqueda co viaxe ame-ricán. Si quixera pasar por Conde, representante de Aznar, por si hai algunha dificultade? Supoño estarei o 10 en Galiza.¹ Haberá tempo pra arranxar as cousas en Vigo. Estou inqueda por Álvarez e Álvarez.² Quixen hoxe falar na Rosaleda.

Lembranzas a Evelyn. Sempre seu irmán.

R. Otero Pedrayo

Santander. Calle de la Lealtad 24, 4^o3

- 1 O matrimonio saíu do porto de Vigo o sábado 27 de xuño. Xantaran no Gran Hotel con Del Riego, Elena Tormo e García-Sabell, Ramón Piñeiro e Isabel López, Sebastián Martínez-Risco, Emilio Álvarez Blázquez, Xaime e Ramiro Isla Couto, Manuel Gómez Román, Ricardo García Suárez, Luís Viñas Cortegoso e o notario Vázquez Ulla. O 30 de xuño pasean por Santa Cruz de Tenerife e dez días despois, o 9 de xullo, desembarcan en Río de Xaneiro. Ao día seguinte, desde Santos, collen un autobús para visitar durante unhas horas a cidade de São Paulo. Chegan a Montevideo o 13 de xullo. Ao día seguinte

desembarcan en Buenos Aires. Iníciase así unha nova xeira de conferencias, discursos, banquetes e horas compartidas cos amigos. O 22 de xullo pronuncia unha conferencia na Facultade de Filosofía e Letras, “Galicia y Europa”. O día 25 de xullo está presente na de apertura dos actos organizados polo Centro Galego bonaerense. Chegaron a Vigo, como xa se indicou, o día 11 de setembro.

- 2 Ver nota 1 en carta 125. Manuel Álvarez era un traumatólogo compostelán moi amigo de García-Sabell. Cando faleceu continuou coa súa consulta Agustín Sixto Seco que, andando o tempo foi o primeiro presidente da Fundación Otero Pedrayo. Ignoro que fai que Otero estea “inqueda” por el, Álvarez vaixou a América, regresou e, ao pouco, morreu.
- 3 A familia de Fita era propietaria de varias vivendas en Lealtad 24, unha das rúas máis céntricas de Santander en pleno paseo marítimo. O inmovible alberga hoxe oficinas do goberno cántabro.

181

B/M *Monte Umbe*, [5 de xullo de 1959]
A 55 minutos Lat. S. Rumbo a Río¹

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego Vigo

Meu querido e moi lembrado amigo:

Canto penso en Vdes! Imos seis pasaxeiros de clase turista: elas, mulleres vagoentas, indeterminadas, agás unha señorita vasco-americana, seródea, ar alpinista, que é nosa compañeira; e hai salós, moi modernos e valeiros, con bares pechados e tristesiras botellas tópicas. Polo demais perfecto bogar, un asucamento calcado, unha estela de bruidosas escumas e isa monotonía elemental boa pros estoicos como eu do tempo identificado co azul ou gris do mar. Asómome como ás fiestras de Trasalba: a mirar decorrer o tempo. Eiquí decorre moi categoricamente. Xa estou de sobexo descansado, con arelanzas de traballar. Pro 9, e hoxe é domingo 5, chegaremos a Río.

Isto de nada saber da terra e dos amigos é un pouco triste. Pénsase na sede e debullamento das primeiras cartas e hastra dos xornais. Eu e Fita tamén levamos no curazón o adeus dos amigos e alentamos no aletexar dos panos brancos na dispidida. Teimarei facer as cousas o millor que poida, de tal xeito que iste

viaxe e sacrificio non remate valeiro pro senso e porvir da Galeguidade e axude ó recoñecimento da valenza esenzal de Galaxia no mundo e tremelocir da nosa cultura. O capitán é boa persoa e acórdase de min falando con Carrasco Formiguera na Festa de S. Iñacio en Bilbao o ano 31.²

Traballo un pouco, matinando esquencer as cousas. Penso nos primeiros rostros, enxergados sempre como unhas sombras no xiado peirán de Bos Aires.³ Logo vén a quentura e cóidase un en tribunas galegas. Levarei un xornal máis do que [de] aitos literarios, de caracteres, aititús e facianas *at usum* de vós, os bos amigos.⁴

Saúdos de Fita e os meus, ben ferventes, pra Evelina, e apertas de vello amigo, estoico das singladuras e vella pantasma dos acedos pontos largasíos.

R. Otero Pedrayo

- 1 Carta publicada en *Grial* (núm. 52, 1976, pp. 223-224). Como xa se sinalou, o día 9 estivo na apertura dos actos organizados polo Centro Galego bonaerense. Falou no Teatro Avenida da capital, onde tamén o fixeron Ricardo Badía, presidente do Centro Galego, Cosme Méndez, secretario da institución, e Abelardo Estévez que presentou a Otero Pedrayo. Durante a súa estancia, don Ramón deu as seguintes conferencias: “Cinco noches de Santiago”, “Europa y Galicia”, na Facultade de Filosofía e Letras; “La cultura clásica como anhelo y como recuerdo”, na aula magna do Colegio Nacional de Buenos Aires; “Escritores gallegos del XIX”, na Sociedade Arxentina de Escritores; e “Centenario de Humboldt y Ritler, creadores del moderno sentido geográfico”, no Instituto Popular de Conferencias da Prensa. As xornadas clausuráronse o día 31 nunha velada musical no Teatro Colón. Ademais das mencionadas, falou na Universidade de Cuyo, Córdoba e Montevideo.
- 2 Non nos consta que Ramón Otero Pedrayo e Manuel Carrasco i Formigueira cadrasen no ano 1931. En abril de 1933, ano en que se asina a Acta de Constitución de Galeuzca, atopámoslos participando no segundo Aberri Eguna, en Donosti; en xullo dese mesmo ano, ambos asisten ás festas de San Ignacio en Bilbao e en agosto, coinciden de novo en Barcelona. Otero Pedrayo dedicoulle ao deputado e presidente de Unió Democrática de Catalunya un dos capítulos d’*O libro dos amigos*.
- 3 “Eran don Manuel Puente, don Daniel Calzado e don Xosé Ferreño, de Buenos Aires; eran os persoeiros da Casa de Galicia de Montevideo. Rexistramos a data, unha das ledas da nosa vida. Ó cabo de tempos, as amizades xurdidas na nosa viaxe coroaban a fondura e valencia das antigas. Foi e ten de ser a amizade, a gloria nosa [...]. Ben logo os novos amigos, de lonxe adiviñados, foron a carón dos amigos no noso espírito e recordanza.

Castelao, en Buenos Aires, e despoixa sempre na lembranza, había de presidir as xuntanzas dos bos e xenerosos” (Otero Pedrayo 2001, p. 148).

- 4 Non nos consta a existencia deste diario. Si dunha pequena axenda con breves anotacións. Un dos capítulos de *Por os vieiros da saudade* titúlase precisamente “Follas do xornal non escrito”.

182

Bos Aires, 23 do Sant Iago do 1959¹

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo e irmán:

Eiqué o viño non ten forza. Hai tintos “trapiches” e outros de cepa borgoñona ou borgoñesa —os brancos son noxentos— de bon labio, pro frouxo e sen quentura e chama vidal. Manteño meu caducante corpo de pavitas, medallóns de terneira, supremas de polo, pejerrey, compotas de botica, canelones tópicos, *omelettes* —que non saben facer—, algún pomelo jansenista e puritán e outras cousas.

Tivemos unhas chuvias babilónicas. Daba medo bogar no coche —no coche de Perfeito, ou de Vázquez Iglesias— por verdadeiras limias cara ó Centro Lucense. Está moi acabadiño cunha broncopneumonía o vello e tolo bohemio Regueira² nun leito do Centro Galego. Anda por eiqué o crego Meselles. “Laxeiro” presenta como súa “compañeira” a unha vella fofa e [focácas?].³ Falo moito con Prada,⁴ home de certo saber, mistura de prioiro da Peroxa e vello volterían. Nin a il nin a Puente escuitemei tratar da *Historia*. O de Maside vai ser de un efecto inorme. Virxinia, moi ben e moi leda con Fita, revivindo tempos de Madrí. Moi ben Pita, Neira o do “Libro Galego”,⁵ os do Centro Lucense, moi tolo e simpático Alonso Ríos, cas súas obras simbólicas e o seu patriarcado. Picallo simpático, canso; o presidente Badía moi ben, fino e comprensivo, no seu papel; ben inda que un pouco desconfiado Vázquez Iglesias⁶ —ten unha usina de coches con 800 [de] obreiros e máis cousas—; volve a nós con diplomacia o Dr. Barrio, Villamarín,⁷ moi simpático...

O aito inaugural do 19 saíu ben, como poucos. Estou no crecente das conferencias. Levaranme de novo a Cuyo, onde queren algo sobre Castelar e a Restauración, e cecais a Córdoba. Pensamos saír cecais dende Uruguay sobre o 18 de agosto. Chego a durmir canso das infindas visitas e preguntas. Hai unha retesía ben curiosa entre os dous Blanco Amor.⁸ O mariñán volve con amor ó Centro Galego, onde leeu na nosa lingua anteonte unha conferencia sobre *Los pazos de Ulloa*.

A vida carísima, 37 pesos custa un servizo de peluqueiro, un xantar sinxelo en Hotel 78 ou 80. As rúas están moi deixadas. B. A. loce nalgúns intres de prima noite aspeitos fermosos. Hoxe veu xantar connosco o Vello dos Contos.⁹ E agora deixo de escribire pois chama o ex-P. Antón, xesuíta relaxado e bon filólogo.

Adeus. Ditosas ondas do mar de Vigo. Lembranzas de Fita pra Vdes, meus saúdos moi agasalleiros a Evelyn, saúdos ós amigos. E sempre de Vde. o vello amigo e irmán.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Carta publicada no número 52 da revista *Grial* (1976, pp. 223-224). Otero escribe dous días antes do 25 de xullo, data en que visitará emocionado a tumba de Castelao, no Panteón da Chacarita.
- 2 Pode ser Francisco Regueira, galeguista residente en Buenos Aires.
- 3 Entendemos que se refire a Eulalia de Prada, Lala, compañeira inseparable do pintor durante máis de tres décadas: desde 1952, ano en que Laxeiro chegou a Buenos Aires, até 1989, ano do pasamento dela. Sorprende, por infrecuente, o duro comentario de don Ramón.
- 4 Rodolfo Prada Chamocín (1892-1980) nacera nos Peares pero a súa familia emigrara sendo el mozo á Arxentina. Foi fundador da Protectora da Academia Galega (1919), secretario da Casa de Galicia e director da revista *Acción Gallega*. En 1920 creou o Ateneo de Cultura Galega, e no 38 foi elixido presidente do Centro Galego de Buenos Aires. Amigo persoal de Castelao e autor da sentida e pormenorizada carta que Otero Pedrayo recibe aos poucos días da morte do seu irmán de Rianxo.
- 5 O 15 de xullo de 1957, Neira Vilas e Anisia Miranda inauguraran a librería Follas Novas, dedicada á venda de libros en galego. Cando marcharon da capital arxentina, o 30 de xuño de 1961, o proxecto quedou en mans de Elsa Fernández. Con motivo da viaxe de

Otero a Buenos Aires, Follas Novas organizou unha *Feira do Livro Galego*, na que a obra do escritor ourensán tivo un papel relevante

- 6 Javier Vázquez Iglesias (1899-1969), importante empresario do ramo da compra-venda de vehículos. Foi presidente do Centro Lucense e do Centro Galego. Apoiou economicamente o programa de radio *Galicia Emigrante*, que dirixía Luís Seoane.
- 7 Entendemos que se refire a Avelino Barrio López (1885-1959), socio fundador e primeiro director médico de Centro Galego de Buenos Aires.
- 8 Refírese a Eduardo e José Blanco Amor. Nas Xornadas Galegas do ano 59, o primeiro pronunciou unha conferencia titulada “Los poemas gallegos de Federico García Lorca” e o segundo outra, titulada “O home e a paisaxe nos Pazos de Ulloa”, que é á que se refire Otero Pedrayo nesta carta (*El Pueblo Gallego*, 4/VIII/1959).
- 9 Xosé Mosquera Pérez (1895-1965), docente natural da Enfesta. Entre 1932 e 1936 popularizou na Unión Radio Galicia o personaxe “O vello dos contos”. Mosquera Pérez militou no Partido Galeguista e máis tarde, en Dereita Galeguista. O vello dos contos fixo campaña a prol do Estatuto de Autonomía. Andando o tempo sería un dos principais impulsores da compra da Casa da Matanza en Padrón.

183

Bos Aires, 10-agosto 59¹

Querido Del Riego:

Entre Mendoza e Montevideo, van as cousas ben. Sobre o 8 falaremos polos Remedios. Como esquecer ó vello pelerino!

Apertas.

Otero Pedrayo.

Querida Eveli:

Ya di tus saludos a las amigas de acá y los recibieron muy contentas y se interesaron por tu salud. Ya casi termina nuestra tarea y deseamos vernos descansando en el barco. Todo ha salido bien y con animación. Mosquera sale mañana en el *Cabo S. Roque* a Lisboa. A todos saludos y un fuerte y cariñoso abrazo de
Fita

1 Tarxeta postal.

184

B/M *Monte Umbe*
Bos Aires, 21 do agosto 59

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo e irmán:

Hoxe, día de tronos e de chover a moyos, estou desacougado pois acábanme de dicir que noso barco non sae deica o 26, cando estaba sinalado primeiro o [?] despois o 22 e se desartellan meus proieutos.¹ Ca morte súpeta, o 5 de iste, do Dr. Avelino Barrio² —con que[n] tiveramos unha leda cea o 1— fiqui impresoado.

A xente é boa. Traballouse ben, pódose facer máis, emprégase desmasiado tempo cus xantares e xeiras na inorme cidade. Eiquí ameaza unha ditadura. Hai mortes todas as noites. Hoxe os taximetrístas están en folga como protesta contra a pasividade da Policía, que os deixa asesinar. Non queren xa, senón con garantía, prestar servizo nouturno.

Prada e Puente moi [?] connosco. Día 1, *chez* Prada, tiven grande e serea discusión co eles e con Abraira. Día 17, na Xuntanza da Irmandade no Centro Ourensán houbo xeneral e longo debate. Apareceron algús —deles Valenzuela e outros mozos— moi doídos polo esdén que maxinan na Galiza e en nós respecto de Castelao e dos Mártires. Coido que as cousas ficaron arranxadas. Puente foi o primeiro en falar con tino. Perfeito non falou e quedou satisfeito de min. O

grande argumento é que sin a República e o Estatuto non poderían na Coleitividade conter o comunismo. Alonso Ríos,³ [?], inocente, tampouco falou. Suárez Picallo atravesou unha crise relixiosa. Está moi simpático. No grupo Seoane,⁴ Dieste, Baltar, a meirande simpatía pra Galaxia.

Día 10 no Lucense, mañífico centro, diume “Citania” unha cea con discursos emozoantes e fraternás inizados por Perfeito. É un admirable home. Ténolle medo polo moito whisky que debulla. Baltar falou como un de nós.⁵ Xa sabe que eu son outimista, pro na miña información coido haber enteira verdade. Moitas vellas acodiron ás miñas conferencias.⁶ No Ateneo arxentino, chileno, con moito academismo, vinme a volta Orden [as?] bacantes de 70 anos. Foi emozoante no teatriño pequeno do Lucense o 14 a sesión de “Follas Novas” na miña honra, é decir de Galiza. Falaron, 7 minutos cada un, Alonso Ríos, Xosé Blanco Amor,⁷ Suárez Picallo, Rafael Dieste, Molinari e mais eu alternadamente con decramacións de páxinas miñas —a de [Ánxel] Casal nos *Amigos*⁸ e o poema do “Xamón”⁹ por Tacholas—, con eisposición dos meus libros. Penso, seriamente, non ter sido valdeira, anque por de máis longa, a miña estadía.

Saúdos á súa dona. Que teñan bo mar. Estou desexándoos apreixar nos meus vellos brazos. Lembranzas de Fita e a todos os amigos.

Sempre seu.

R. Otero Pedrayo

- 1 Pese ao que se le na cabeceira desta carta, segundo *El Pueblo Gallego* do 13 de setembro de 1959, o matrimonio chegou ao porto de Vigo no *Monte Urbasa*, a noite do día 11 de setembro. Un grupo de “vigueses ilustres”, entre os que imaxinamos a Francisco Fernández del Riego, achegouse a recibir o matrimonio que, contra a media noite, partiu en dirección á súa casa de Trasalba.
- 2 Avelino Barrio López (1885-1959), médico de orixe galega. Exercía no Centro Galego de Buenos Aires, onde comezou sendo o único médico e chegou a converterse no director médico da institución. Formou parte do Departamento de Hixiene arxentino e foi correspondente da Real Academia Galega.
- 3 Antón Alonso Ríos (1887-1980), mestre en Tomiño, militante do Partido Galeguista e secretario do Consello de Galicia. Contou a súa terrible peripecia vital durante a guerra civil en *O señor Afranio ou de como me rispei das gadoupas da morte*. Amigo persoal de Otero Pedrayo, con quen cadrou en Madrid cando ambos eran deputados. A saúde

mental de Alonso Ríos empeorara moitos nos anos de exilio. Botouse baixo as rodas dun tren de proximidade en Buenos Aires a finais do outono de 1980. Tiña 93 anos.

- 4 Luís Seoane fora compañeiro de Francisco Fernández del Riego nos anos de estudo composteláns. “El estudaba algúns anos antes ca min, pero coincidimos moito na FUE e na imprenta Nós facendo propaganda de libros e outras cousas. Cando foi director da revista *Galicia*, pedíume que colaborase e encargoume un artigo mensual que eu lle puxen o título de ‘Galicia cada treinta días’. Escribía un editorialiño e logo informaba de cuestións económicas, literarias, de cultura xeral etc. Fíxeno durante moitos anos” (Conde 2018, pp. 74-75).
- 5 Refírese ao médico compostelán Antonio Baltar Domínguez (1906-1970).
- 6 Na primeira viaxe á Arxentina tamén repara don Ramón na cantidade de anciáns que acoden ás súas conferencias. Resulta especialmente evocador un artigo publicado en *La Noche* o 2 de decembro de 1947. O escritor lembra unha das moitas intervencións pronunciadas usando o mapa de Fontán como guía e como as miradas dos anciáns percorrían a xeografía galega buscando nel seu lugar de orixe. “E cando no balbordo das conversacións e lembranzas puido franquear un camiño, unha señora velliña, co seu sombreiro e abrigo doutro tempo, chegándose guiada por un instinto de amor, bicou longamente un nome no mapa. Toda a grandeza da Carta Xeográfica de Fontán viuse alumiñada por unha divina claridade”.
- 7 José Blanco Amor (1912-1989) escritor e xornalista en *La Nación*. Recibiu o Premio Nacional de Turismo e o Pen Club Internacional. Entre as súas obras máis coñecidas figuran *Ensayos sin fronteras* (1983), *Exiliados de memoria* (1986) e *La Generación del 98* (1966).
- 8 Refírese a *O libro dos amigos* (1953). Neste volume hai páxinas que, na Galicia da época, podían resultar “comprometidas”. No capítulo dedicado a Ánxel Casal, lemos: “As ‘nosas cousas’ ben saben todos cales eran. Algúns teimaron, ou han teimar esquencelas. ‘Cousas’ máis outas, belidas e puras demandarían o lingoaxe de un dos novos mocións achegándose os altares eternos do sentimento da Galiza”. Máis adiante, engade: “Endexamais saíu da imprenta de Casal unha páxina baixa, ruín, ou intresada. Teño a honra haber feito traballar aquela imprenta sempre alumeado por unha rouseira branca e pura”.
- 9 Coñecidos versos oterianos escritos no hotel Palas de Monterroso durante a viaxe que realizou a Santo André de Teixido en 1927. O poema que recita Tacholas en 1959 fora publicado en *Pelerinaxes I* (1929).

185

Santander, 1 do outono do 59

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo e irmán:

Ista mañá xa na Pena de Mullir, solene ensoar crebado de caliza, nascían as loubanzas do santo:

S. Francisce, pater amabilis

S. Francisce, pater e decus,

e chega o 4 e vai miña aperta desexándolle un día calmo, puro e sinxelo como o sorrir de unha pastoriña de Lourenzá.

[Guíenme?] pra chegar a Terra. Mañán saímos nun barco, coido que o *Alberique*, pra chegar á Cruña o sábado 3 e estar alí o día e cecais o domingo, chegando a Vigo o lus. Que door non estar o 4 en Vigo pra partillar con Vdes. a faneca e a iauga! Iremos o sábado ou o domingo a xantar e falar na Rosaleda de Sant Iago.

Apertas. Saúdos á súa dona. Soupemos do seu grande door xa tardeiro. De todo curazón noso sentimento.

Pasan leviáns bañistas. Irei á praia ou leerei a Heidegger? *That is the question.*

Apertas fondas.

R. Otero Pedrayo

186

Trasalba, 11 do outono do 1959

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido:

Eu, con tanto traballo e a malenconía dos outonos nos meus anos, soio fixen uns traballiños que poideran pasare na folla de un xornal incluso un pouco

erudito, pro van a ser unha galiñola entre noitebras sabias nas sesiós, pois xa me din que serán discutidas nos plenarios.

Silvio quer ir ca dona¹ e filla e se presentará en Vigo o 5. Nós, acordamos agora mesmo, ire dormire o 4 a Vigo. Eu escribolle a Sergio da Silva Pinto pra que lle proporcionen algún medio.² Presentarei a Silvio Santiago como periodista. Tamén pide Silvio reserva de hotel ou fonda. E tamén sobre de iso escribo ó Silvio bracarense. Si Vd. que é mozo de moitos recursos poidera facer algo por Silvio!³

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Estaba casado con Joaquina Conde e tiñan unha única filla, Silvia Santiago Conde.
- 2 A carta refírese ao *Congreso Histórico de Portugal Medieval*, celebrado do 6 ao 10 de novembro de 1959 e promovido pola Cámara Municipal de Braga en colaboración coa delegación bracarense da Sociedade Histórica da Independencia de Portugal e a Facultade de Filosofía do Porto.
- 3 A carta semella inconclusa.

187

Trasalba, II do outono do 1959

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Trasalba por tristeira e probe está máis achegada ó meu curazón. Drento de pouco, miñas fermosas terras —nabeiras nais, ledas herdades, hortas pouso-nas, agros largasíos— estarán a ermo, como seu vello amo. O paisano non quer sachar, quer ser hortera, taberneiro, contrabandista. Os herdeiros das milliores xineas da aldea morren pola mísera galoucada de ordenanza ou por empuxar unha carretilla de almacén. Vou sendo un propiedario de [ermos?].

Temos de falar de moitas cousas. Que hai da Academia? Hai unha carta moi entusiasta de D. Ramón Aller.¹ Quixera saber algo. Os papadoes do

tidoado *Congreso de Emigración*² puxeron meu nome na Cruña entre os adheridos. Xa protestei. E viñeron de Ourense a me procurar pra unha conferencia. Non quixen. Ferro foi a Ribas do Sil a falarlles por compromiso. Dixéronme que en Ourense comentábase que soio viñeran a banquetes.

Estará ben o Congreso de Braga. Iremos, si podo facer a ponencia de cuiro tídoo esquencinme. Se non pode esquencer Portugal.

Quixéralle mandar a Vde. unha copia da miña fantasía biográfica do *Señorito da Reboraina*, pro non a teño. Si Vde. ten intrés en vela pídalla a Álvarez Blázquez. Coido que estaría ben en Monterrey ou en Galaxia. É unha interpretación leda de un gran tipo.

Xa vou entrando no traballo. Algún traballiño custou. O pior é orgaizárese e arrombar de un xeito proveitoso as horas e as cousas.

Non deixe de me escribire algunha vez. Preciso de compañía nistas lúas de desalento. Saúdos de Fita pra Vde e de entramos pra Evely. E apertas do vello amigo e irmán.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Ramón María Aller Ulloa (1878-1966), doutorado en Teoloxía e licenciado en Ciencias Exactas, construíu en Lalín o primeiro observatorio astronómico de Galicia. Foi membro do Seminario de Estudos Galegos desde 1928. O 27 de xullo de 1941 ingresara na Real Academia a proposta de Manuel Casás, Ángel del Castillo e Barreiro Noya, xunto a outros dezaoito académicos, nun acto celebrado no Paraninfo da Universidade de Santiago de Compostela. No acto só se deu lectura ao discurso que pronunciou Fermín Bouza Brey en nome de todos os recipiendarios e a quen contestou en nome da Institución, o presidente, Manuel Casás.
- 2 Refírese ao *II Congreso de la Emigración Española a Ultramar*. Foi organizado desde A Coruña por diversos emigrantes retornados e estivo presidido por Luís Sánchez Mosquera. Celebrouse nas catro provincias galegas nese mes.

188

Vigo, 14-outono-1959

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do 11 dos currentes. Agardabámoslos en Vigo o pasado día 5, como nos anunciaba nas liñas de felicitación onomástica que me mandou dende Santander. Pero a espera foi inútil, porque non apareceron.

O domingo estiven na Rosaleda e xa me dixeron alí que pasaran por Santiago como lóstregos. Lembreime moito de vostede, porque ise día festexamos o vinte aniversario do casamento de Elena e Domingo.¹ Houbo moita troula, bebedela e comedela; como é costume.

Durante a miña breve estada compostelá atopeime con Ferro,² que levaba ó fillo á Estila. Contounos con demora o asunto do *Congreso da Emigración* referente a vostede. Ó cabo, il tampouco falou en Ribas de Sil.

Lin no *Progreso* de Lugo³ que un distes días vai faguer vostede entrega solene dos cadros donados polo Centro Lucense. É case seguro que tamén eu vaia ás San Lucas a Mondoñedo iste sábado que vén. Téñennos preparado alí un bo programa e hai que o aproveitar.

Iremos a Braga, si Deus quer. De xeito que teñen que se preparar pra o viaxe. Pasarémolo moi ben.

Eu da Academia nada sei, como vou saber? Nin pregunto do asunto nin falo dil con ninguén.

Sinto verdadeira curiosidade por ler a novela *O señorito da Reboraina*. Voulla pedir a Álvarez Blázquez. Hai que editala e editarse.

E nada máis polo momento. Ando moi atafegado cunha chea de obrigas. Como perdo o tempo en festas i en viaxes, hai que o recuperar.

Saúdos moi garimosos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede unha forte aperta de

Fz. del Riego

P/S. O derradeiro número de *Galicia* do Centro Gallego vén case adicado a vostede. Tamén trai un solto referido escrusivamente a Fita. Non reproduce os

resumes das conferencias celebradas na entidade, e si soio os textos das presentacións dos conferenciantes. Xosé Blanco Amor interpretou que isto era unha maniobra pra xustificar a presentación que lle fixo o Dr. Prado a Eduardo i escribiu unha dura carta de protesta ó Presidente Badía.

- 1 Casaran o 12 de outubro de 1939.
- 2 O historiador Xesús Ferro Couselo (1906-1975) tiña dous fillos, Xesús e Teresa.
- 3 A noticia aparece nas páxinas de *El Progreso* do mesmo día en que foi escrita esta carta. Segundo o xornalista, aproveitando a estancia de don Ramón en América, o Centro Lucense entregoulle oito cadros, reunidos grazas ao traballo de Seoane, para que os depositase no Museo Provincial de Lugo. Son obras de artistas galegos como Fierros, Germán Taibo, Lourido e Román Navarro.

189

Trasalba, 1 do Nadal 59

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Hoxe á mañán abríñ os ollos sobre os destragos do furacán de onte: parreiras salfridas, albres doorosos, moito destrago e esgazamentos. Mais loce o sol e as pombas arrolan. Logo haberá neviña leda na serra!

Mañán imos a Sant Iago. Teño dúas conferencias humboldtianas na vella Facultade¹ e o domingo a gabanza do probe Cabanillas na Academia na Cruña.²

Iste inverno han de vir unha semaniña de exercicios espritoales a Trasalba. Póñanse de acordo Evelyn e mais Vde. sobre os días que máis lles conveñan. Con matanza ou sin ela —pois o [rído?] pende da lúa, do “erre” do día e do humor gástrico do [marrello?]³— teremos lombelo, cegamaridos,³ filloas, riles e outras argumentacións *ad hominem* descontra o pesimismo, ou cecais pra fortalecerse millor nil. Pense que o 60 está chegando e os “vencidos da vida”⁴ temos de celebrar o século do pasamento de Artur Schopenhauer,⁵ noso padroeiro!

Hoxe volvo a Ourense. Inda soio lle poden botar unha lixeira ollada o libro de Da Cal.⁶ Albisquei ledos e sinxelos ritmos. Estou abourado por leelo. Si acaso lle falo ou lle escribo dende Sant Iago.

Pensen no de Trasalba. Iste ano non perdoamos. Adeus. Lembranzas de Fita pra Vdes. E meus saúdos a Evely. Con apertas do vello e crepuscular amigo.

R. Otero Pedrayo

Polo día e polo luar, o sábado 19 é un bo día pra o sacrificio ás divindades antonianas. Bon día pra vir Vdes. sería sobre o 15 ou o 14. Enfn, xa o disporán. Vale.

Cabanillas o probe tiña un [carruxo?] disgosto pra comer con os amigos o día da entrada de Vde. na Academia Galega.⁷ Moitísimo me lembro dil. Sánchez Cantón⁸ fixo —ou fai nistes días— seu eloxio na Academia da Lengua.⁹

- 1 Pronunciáronse na aula número 1 da Facultade de Filosofía e Letras os días 3 e 4 dese mes. Don Ramón abordou cuestións relacionadas coa súa biografía e cos principais trazos do seu pensamento. Ademais, ese ano, centenario do pasamento de Humboldt, publicou “Alejandro Humboldt entre sus amigos”, como separata de *Estudios Geográficos*.
- 2 Reunión extraordinaria da RAG á que asistiron numerosos membros, entre os que cómpre destacar a Iglesia Alvariño, Carré Alvarellos, Carballo Calero, Martínez-Risco, López Abente, Taibo, Chao Espina, Chamoso Lamas, Bouza Brey, Rey Soto, Vales Villamarín ou Ferro Couselo. Acordaron celebrar unha velada académica na segunda quincena do mes de xaneiro de 1960 na que participaría a Agrupación de Teatro de Cámara da Coruña, que dirixía Antonio Naveira e que interpretou escenas d’*O Mariscal* e d’*A man de santiña*. Nesa mesma reunión acordouse celebrar o acto académico de Cambados, cadrando co primeiro aniversario do pasamento do poeta (*El Pueblo Gallego*, 12/XII/1959).
- 3 Raxo do porco.
- 4 Termo que utilizaría Vicente Risco no ensaio *Nós, os inadaptados* para referirse ao seu propio grupo xeracional: “Eu caracterizaría os homes do meu tempo preocupados polas cousas do espírito, dicindo que eramos —e somos— os auténticos *vencidos da vida* [...] insatisfeitos, non conformistas, decote rebeldes. Vencidos da vida por inadaptados”. Nun principio, o nome aplicóuselle ao grupo de intelectuais portugueses máis relevante das tres últimas décadas do xx. A este grupo, activo entre 1887 e 1894, pertenceron figuras da altura

de Ramalho Ortigão, Eça de Queirós, Guerra Junqueiro ou Correia de Melo. Defíníanse polo diletantismo e o desalento e desencanto permanente que lles inspiraba o mundo.

- 5 En 1960 cumpríase o centenario do pasamento do coñecido filósofo alemán, morto en Prusia o 21 de setembro de 1860.
- 6 Debe referirse a *Lúa de alén Mar* (1959), o primeiro poemario de Guerra da Cal. Incluía 48 composicións e un limiar de Jacinto Prado Coelho. Otero Pedrayo sentía unha gran simpatía polo escritor. En *La Región*, o 14 de agosto de 1957 escribe: “En la forma decisiva de su personalidad Ernesto Guerra Dacal pertenece a la joven generación gallega. Calmo y sereno entusiasmo, firmeza en el seguro anhelo, ayudan al concepto de esta generación, sin momento inútil. Confirma y enaltece un tiempo la sola presencia y acento de estos jóvenes. No conocen la vanidad literaria. Viven en el devenir de la cultura atlántica”.
- 7 Ramón Cabanillas falecera o 9 de novembro dese ano; o ingreso de Del Riego estaba previsto para o 3 de novembro de 1960. A este respecto, Del Riego (1994, p. 247) deixou dito: “Outro dos homes que me distinguiu cunha especial e dilecta amizade foi Ramón Cabanillas [...] Unha das últimas teimas que o gorentaban, era a do meu nomeamento como membro numerario da Academia Galega. Cando se produciu a designación, non paraba de acariñar o proxecto de celebrar unha festa en Cambados. Decíame que ía convocar na vila aos grandes amigos para nos reunir nun xantar. Tiña mentes de que, para tal ocasión, se matasen tres anos con gastos á súa conta. A saúde do poeta enfieblecía, e finou ao cabo sen que o seu proxecto se realizase”.
- 8 Francisco Sánchez Cantón (1891-1971), catedrático de Historia da Arte, ensaísta e historiador pontevedrés. Como director do Museo Nacional do Prado durante a guerra, colaborou na protección das obras de arte custodiadas na institución. Amigo persoal de Castelao, dirixiu a edición do *Álbum Nós*. Membro do Seminario de Estudos Galegos e colaborador da Coral Polifónica de Pontevedra e do Museo desta cidade, prologou, en galego, obras de Ramón Cabanillas e é autor dunha extensísima bibliografía.
- 9 “El excelentísimo Sr. D. Ramón Cabanillas y Enríquez” (1959).

190

[1959]
VigoSr. D. Ramón Otero
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas do día un dos correntes. Supoño que arestora estarán xa de volta en Trasalba despois da xeira compostelá-coruñesa. Pola prensa entereime do éxito outido nas conferencias humboldtianas. Tiña que ser así.

E agora falemos do convite que nos fan e que cobizosamente desexamos aproveitar. As datas que vostede sinala, véñennos ben. Pero, e o tempo? Iste cho-ver arreo, non constituirá impedimento pra que a nosa visita a Trasalba resulte axeitada? Vostede dirá. Agardamos que nos comunique o que millor conveña, así como as combinacións de transporte que debemos empregar pra nos situar ahí.

En espera das súas novas e con garimosos saúdos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aperta de sempre

Fz. del Riego

191

Trasalba dos Chaos
Domingo, 13 do NadalSr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Ó chegar de Sant Iago e Ourense atopo a súa que nos enche de lediza. Temos unha contra: iste ano o viño é o peor de todo o século. Pro xa está arranxado. Apesares das tromentas, a casa segue en pé. Virán Vdes., con súa xuventude e legría, aledar istas roínas de casa. Vdes. a Ourense no auto que sai de Vigo ás 10 ou 10 e meia. —preguntar!— ou no correo. Xantamos

estoicamente en Ourense e sobre as 4 ou 5, rubimos a Trasalba. Eiquí tamén hai libros de piedade e meditación. Podemos comentare a *Guía de Pecadores* do P. Granada.

A cerimonia votiva dos da “vista baixa”¹ en honra de Proserpina e Deméter, ha ser o sábado. Non fallen en Ourense o 17. A Navidade non é deica o xoves da outra semán. Estamos chegando a un dos intres ditosos da miña vida ca visita de Vdes. Craro que non lle podemos facer tan boa vida como a que nos dispensaron na Rosaleda os días 3 a 8 do mes. Houbo comentares acedos e eisaxerados sobre a evaporación do Martell e outros nobres prodoitos de Europa. Pra Vde., que é xoven e fino escritor, ista casa dálle ocasión de asistire a despedida dun longo tempo histórico.

E por hoxe remato. Saúdos pra Vdes. de Fita e meus recordos a Evely. Deica ben logo, apertas do vello e finisecular amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Os da “vista baixa” son os porcos. Segundo parece, no concello de Amoeiro, ao que pertence Trasalba, criábase unha raza deles que tiña as orellas moi grandes, o que lles facía andar coa “vista baixa”.

192

Vigo, 15-xaneiro-1960

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido amigo:

Recibimos a carta de vostedes, tan grata e tan evocadora de fermosos días. Supoño que chegaría a Trasalba o *Álbum de dibuxos* de Maside,¹ que encarguei lle remesasen, pois, sin dúbida por esquezo, non llo mandaran aínda.

Non deixamos de nos preocupar do envío a Capdevila. Seguramente, pra fin diste mes teñamos ocasión de remesalo. Xa os teremos ó corrente.

Ando a mecanografiar a cada día os folios de *O señorito da Reboraina*. Ista noite xa cheguei á casa do señor do Soto, onde D. Bibiano conta as aventuras

chinesas do fidalgo. Eu case vivo as azarosas e románticas andadelas, tan cheas de engado, ditas nun galego de belísima feitura. Foi un ben que me metese a faguer persoalmente as copias, porque a que emprego como orixinal está ategada de erros.

Vin os seus artigos sobre Pimentel en *La Noche* e *El Progreso*.² Parecéronme moi axeitados e agudos. Agora non ten que se esquecer do prólogo pra os deseños de *Cousas da vida* de Castelao. Inda que non corre moita présa, convén que vaia pensando nil.

E nada máis de momento. Evely encárgame que lles transmita os seus saúdos máis espresivos e unha forte aperta. Estimou moito as garimosas palabras de Fita. Tamén eu. Reciban entrambos cordialísimas apertas.

Fz. del Riego

- 1 O pintor Carlos Maside, falecido en xuño de 1958, asistía con frecuencia, ao parladoiro que don Ramón tiña no Café Español de Compostela. Fernández del Riego refírese a *50 dibuxos de Carlos Maside*, editado por Galaxia en 1959.
- 2 O 7 de xaneiro en *La Noche* Otero Pedrayo asinara “Volviendo a Pimentel. Grande y exacto maestro de silencios”. Tres días despois, en *El Progreso*, “Pimentel: breve y lograda obra”.

193

Trasalba, 28 do xaneiro do 1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu caro amigo:

Hoxe día cenzo e fresqueiro, serra Martiñá co fuciño torto, despoixa de un caldiño, unha *omelette* de roelas heráldicas de chourizo, uns paralelepípedos de queixo adxetivados con tres canónicos gulapos de tinto do Souto do Río, arrabaldés, e un grolíño de augardente guindeiro co café, baixaremos Fita e mais eu a Ourense pra, mañá pola serán, camiñar á Cruña, pois o 30 é o homaxe académico ó grande Cabanillas. Poida que despois botemos dous días en Santiago.

Xa me tarda espreitar o acendérese dos faroles na Costa Nova e parolar con algún cóengo no craustro sobre as tampas das capitulares, onde deberán, algún día, as miñas pecadentas cinzas agardar polo *tuba mirum*...¹ E máis, abrazar a Domingo, Piñeiro, e ós rapaces.

Temos pensado, pois o ano ten moitas semanas e moitos xantares cada unha, e a previsión é o comén do bo gobernar, baixar a Ourense á feira do 7 de febreiro, que é a epilodal e coda do trato dos porcos —con perdón—, nistas terras, e mercar un cabezudo pra sacrificalo liturxicamente o 9 ou o 10. Como o paquidermo e o folclore teñen seu rídoos e nista casa somos, no comedor, o mínimo de xente, pregamos por istas letras —ou máis ben sufincamos, miña muller e mais eu petición de dinantes— que Evely e Vde. nos fagan o ousequio de vir nises primeiros días pra axudar ás primicias do porco, como son os riles, os lombelos e outras regalías moi estimadas nas culturas matriarcales, facendo o viaxe como da outra vez. Sei as graves tarefas súas. Pro ben sabe que eiquí se pode traballar, pois ca axuda de Deus non falla braseiro, papel e pelexos de saber encoadernado. Agora os días xa van presumindo de faldra ás seráns, e mais o de agardar un tempiño millor. Pregámosllo con moita necesidá de compañía. Estaremos de volta o día 3 en Ourense. De todos os xeitos, hai tempo pra se pór de acordo. Graciñas por adiante. Ista tempada case non teño saído. Soio baixei a Ourense dúas tardes. A inverniá non deixa e cantigan todos os regos.

Recordos de Fita que está ordeando no xardín. Meus saúdos pra Evely e apertas do vello amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

1 Expresión tomada dos Dies Irae, secuencia latina usada na misa de Réquiem: *Tuba, mirum spargens sanum / por regionum sepulchra / coget omnes ante thronum.*

194

Trasalba, 12 do febreiro do 1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado del Riego:

Adormecía unha miga despois de xantar o cegamaridos e us riles, con colofón de doce da casa e no café, augardente de guindas, que garda niste tolo tempo frieiro e ventoso unha gracia de agromada. Tiñamos a esperanza de que viñeran a nos consoar niste destempo, teralle chegado unha carta miña de abondo anterior e o telegrama de Fita, mais xa estou afeito a non ver enteirados os meus deseios. Pro abril é bo tempo, cos centeos a esgarnar e pulando todas as vexetaciós homildes. Fai un tempo perigoso pros vellos. Saio pouco. Arreconchégame no lume. Hai moito traballo.

Na súa carta refírese ós aitos da Cruña. Polo menos foron unha semán, e na escéptica Cruña dous intres moi afervoadamente galeguistas. Saíu moi ben en conxunto a sesión académica. Eu quero a Isaac Díaz Pardo, suscribiu o chamamento do homaxe, estiven co il e na súa industria arxentina,¹ xa lle terá contado Emilio Álvarez Blázquez. Moita xente, pouca de fóra da Cruña. Tenro sentimento galego, moi ben Martínez Risco-Macías, grave, ponderado, elegante como seu tío Don Marcelo.² Paz Andrade ben de verba pro inoportuno, fóra de ocasión. Isaac moi afeituroso e agasalleiro na conversa, cheamente desgrazado nas súas cuartelas cheas de descoñecimento ou de retranca, nas súas consideraciós sobre a emigrazón e a aición dos libros galegos na Arxentina. Millor fora unha cousa sinxela e simpática en consoancia co [ferro ra?] dos amigos, moitos, alí axuntados. Mais non me doe o ter asistido. Eu teimeei centrare miña curta intervenzón na pura doutrina galeguista e súa esperanza.

Tuven unha fermosa serán de evocación o sábado 6 cruzando o curazón da Galiza dende Ourense a Cruña no Pereira. Saudei moitos cotos e cemiterios coñecidos. Decorría sobre o monte Bocelo³ un rosa divino e transparente de poente. Mollei as mans preto de Monterroso nas primeiras e nenas correntes do Ulla.

Si, certamente moito traballo. É o sino do escritor e máis aínda o noso. Dos reconqueridores. Tarefa apenas semellante á nosa non hai na Europa. Que sería de nós —e dos devanceiros— sin homes como Vde. o primeiro? Isa

adicazón rube con moito do nivel das Letras... Xa ve. Emprego o lingoaxe do meu tempo. Pro Vde. ben se decata. Pouco podo facer, mais si val algo [ofrezo?] a miña man e axuda pra calquer traballo. Non esquecer o camiño de Cima de Vila de Trasalba!

Sáudos de Fita. Vive envolveita no engado e feitizo da casa. Que será de nós? Miñas lembranzas pra Evely. E apertas do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

Dispense o sobre, non teño outro deica mañá.

Dispense en Ourense un gran xantar ó bo Failde.⁴

- 1 Otero Pedrayo visitou a fábrica de La Magdalena, a cerámica argentina de Isaac Díaz Pardo, no verán de 1959. Na Coruña organizárase unha homenaxe no seu honor. Durante o banquete, ofrecido por Sebastián Martínez-Risco, faláron Valentín Paz-Andrade e o propio Otero.
- 2 Sebastián Martínez-Risco era sobriño de Marcelo Macías, un dos profesores do instituto de Ourense que máis marcaran ao mozo Ramón Otero Pedrayo. Tras o pasamento de don Marcelo, Otero dedicarlle unha coidada e documentada semblanza biográfica, titulada *Vida del doctor don Marcelo Macías y García* (1943).
- 3 Entre os concellos de Boimorto, Toques e Sobrado.
- 4 Antonio Failde Gago (1907-1979), escultor ourensán que traballou boa parte da súa vida como canteiro. Tras a guerra, converteuse en profesor na Escola de Artes e Oficios de Ourense, onde tivo alumnos tan destacados como Arturo Baltar. Foi un grande estudoso do Pórtico da Gloria.

195

Trasalba, 29-II-60

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido Del Riego:

Soio dúas letras. Quixera sabere ben cales son os dibuxos do grande e puro Daniel que se van publicare. Farei deseguida o prólogo,¹ terá de ser curto. Pódese

pór unha postal. Agora tremo dinantes de escribire. E non embargantes teño ilusiós con outros contos e outros amigos xa case feitos.²

Estamos envoltos nun vento soave e mimoso. Despois de tanto fun-
gueiroso e bico torto sabe a bico. Hoxe papei malenconicamente soio meu
laconciño con grelos. E pasei o serán folleando a Schopenhauer. Despoisxa unha
voltiña pola Seara.

Anoitecido chegou un arquiteito antigo alumno meu e falamos.

Saúdos de Fita. Pros centeos novos ha de vir por eiquí. Miñas lembranzas
a Evely.

Sempre o seu vello amigo

R. Otero Pedrayo

- 1 Otero prologou *Cousas da vida I*, de Castelao, publicado por Galaxia en 1961. O texto, asinado en Trasalba o ano da edición, conclúe así: “Galaxia comeza a deitar a súa ofrenda e recordo na millor ara da amizade, e na outa groria sin parello da Galicia moderna; con amor, con reverencia, coa fonda saudade de sacrificar a ialma da nosa Terra”.
- 2 O profesor Antón Palacio Sánchez (2012, pp. 197-223) exhumou un índice e algúns capítulos do segundo volume —inédito e ata onde sabemos inconcluso— d’*O libro dos amigos*.

196

Vigo, 2-marzo-1960

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo

Trasalba

Meu querido amigo:

Recibín as súas liñas. Os dibuxos de Daniel que se van publicar non foron
deica agora recollidos en libro. Pertencen á longa serie dos que foi publicando
en *Galicia* e *Faro de Vigo*, co títuo xenérico de *Cousas da vida*. O libro que imos
editar, primeiro de varios que levarán o mesmo rubro, titularase tamén *Cousas
da vida*.

Dígalle a Fita que, por fin, o día sete diste mes mandaremos no *Alberto Dodero* o encargo pra a señora de Capdevila. Xa lle darei datos máis concretos ó día seguinte do envío, pois inda me teño que decidir por un dos dous emisarios que están dispostos a selo.

E nada máis de momento. Garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a forte aperta de sempre de

Fz. del Riego

197

Trasalba, 9 do marzal 1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Acaba de chegar a súa carta. Infundas gracias. Dímoslles moita cavilación. Chove a rego. Eu parezo un capitán gobernando o navío de dúas pontes da casa no mar dos wikingos. Os probes froitales pulan por frolecer como poetas.

Ises prólogos van moi desartellados. Istes días soio podoo ler e maxigar. Xa vou perdendo, si algunha vez a tiven, a arte de escribir. E sobre Castelao non podoo ouxetivar. Si lle non gusta ningún teimarei outro. Con toda a franqueza da nosa Irmandade do Galeguismo iñorante de vaidades.

Moi ben novamente os rapaces de Sant Iago. Coido irei por aló drento de us días. Escribimos a Capdevila.

Recordos a Evelina. Non esquezan o prometido. Cando o vento estribille nos centeos loureados. Novas graciñas. E apertas do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

Querida Evely:

Me figuro os dio traballo el envío del paquete; si tuvisteis algún gasto por ello, como un obsequio, comida, etc., etc., no deixéis de decírlo para abonárollo. Muchas gracias por todo.

Saludos y un abrazo de

Fita

198

Vigo, 17-3-60

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas, xunto cos dous prólogos pra o libro de *Cousas da vida*.¹ Sinceramente, coido que calquera de ambos se corresponde ó que nós queríamos de vostede. Ademais, alenta neles a viva emoción [que ben ten?]. Escollín un, inda que resultaba pouco doada a decisión.

Xa saberán que Elena estivo a piques de se matar. Á saída dunha conferencia que deu Domingo na Academia médica da Cruña caeu polas escadeiras de mármore dun xeito moi aparatoso. Ficou sin sentido. Felizmente, a primeira alarma esvaeceuse. Todo se reduxo a unha ferida na cabeza e a un brazo escordado. Agora xa está reposta.

Istes días expón en Vigo Rivas Briones. A obra que presenta ten moito interés. Agora andamos a traballar pra precurar a venda que merez.

A pasada semá estiven con Martínez López e coa súa muller. Viñeron por mor dunha grave doenza da súa nai. Permanecerán en Galicia ata o mes de setembro.

A ver si cando vaia algo adiantada a primavera lles podemos faguer unha nova visita nisa inesquecible casa trasalbesa.

Evelina encárgame que lles transmiten a ambos os seus máis expresivos e garimosos saúdos. Cos meus pra Fita, mándalle a vostede unha forte aperta.

Fz. del Riego

- 1 A xenerosidade da pluma oteriana non deixa de sorprendernos. Don Ramón escribe dous prólogos por se un dos dous non resulta adecuado. En 1960 editar a Castelao, inda que fosen os seus debuxos, resultaba estraño e mesmo perigoso para Galaxia.

199

Ourense, 2 do San Xoán 60

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Apertas. Lle non pareza mal unha cativa axuda. Foi cousa do “Partido” e grande o desfalco, non rife a este malencónico vello. Saio pra Trasalba. Quixera un San Xoán tranquío, de loira seitura e un ensoar baixo as oropéndolas, pois o Sant Iago ha ser traballososo. Falamos de unha festa campesía sin sebes de prudencia en honra de Vde. O peor é que xa a mor porción dos amigos teñen falencia de appetite. Eu votei por unha carballeira de Soutelo de Montes. Chouta Silvio e quer orgaizare unha soada en Vilar dos Bos, a base de escolástica de empanadas e cabritos. Está lonxe, pro hai “rubias” e non présa. Xa veremos. Eu teño unha infinda confianza na vida. E dóeme decila ben logo adeus ás beiras do mar silandeiro.

Moi ditosas folganzas! Máis do que ninguén Vde. precisa folgo.

Teño o pensamento de una guía de santuarios galegos, ou millor do vivir relixioso da Galiza de xeito que poda ser aproveitado. É libro fermoso e difícil, e non serei dino de facelo.

Saúdos de Fita pra Vdes. e meus recordos a Eveli —b.s.p.—. Apertas ós amigos. Parez ben orgaizada a Festa de Cambados en honra de Cabanillas.¹ Inda semella ser onte cando chegou a nova a Bom Xesús!

Sempre o vello e epilodal amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O domingo 3 de xullo, cadrando co primeiro aniversario da morte do poeta, inaugurouse en Cambados o monumento a Ramón Cabanillas esculpido por Francisco Asorey. Fíxose por subscrición popular, grazas ao apoio económico de centos de galegos.

Ás 10:30 h celebrouse unha misa na igrexa de San Bieito oficiada polo padre Isaac Vázquez, da comunidade franciscana de Santiago. Tras ela, os actos trasladáronse ao cemiterio. Diante da tumba do poeta recitaron versos Cuña Novás, Xosé María e Emilio Álvarez Blázquez, Celso Emilio Ferreiro, Iglesia Alvariño e Victoriano Taibo. Millán González-Pardo leu uns folios enviados por Cunqueiro que, por motivos familiares, non puidera acudir.

Na segunda parte da mañá, Freire de Andrade, que actuaba en representación da presidencia RAG, e Vales Villamarín, depositaron unha coroa de loureiro aos pés da escultura e a seguir desprazáronse á Calzada, onde tivo lugar un acto literario. Alí, ante as autoridades, familiares e centos de veciños e intelectuais, leron poemas González Alegre, Díaz Jácome e Julio Sigüenza. Pronunciaron discursos o secretario da comisión executiva do monumento, Magariños Granda, o alcalde de Cambados, Andrés Iglesias González, Filgueira Valverde e Ramón Otero Pedrayo. Os académicos comeron en Casa Rosita, inda hoxe un recoñecido restaurante da zona, e continuaron os actos pola tarde, no Teatro de la Juventud Católica.

Ademais dos citados, entre as moitas autoridades presentes, estaban o presidente da Deputación de Pontevedra, Prudencio Landín, e o reitor da Universidade de Santiago, Luís Legaz Lacabra. Entre o público, Ricardo Carballo Calero, Isidro Parga Pondal, Juan Naya, Valentín Paz-Andrade, Cordero Carrete, Vidal Abascal ou Silvio Santiago.

200

Trasalba, 22 do San Xoán 1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Onte rematouse aínda con sol a seitura, solene e petrucia, con dazasete homes a mantido, apetito de Átridas,¹ xeneroso deitar de regos, de viño nas gorxas, e os carruxos arcádidos e as bucólicas legumanzas facendo a glosa e hermenéutica do porco homérica. Os maragoutos² do pan nos eidos son os moimentos funerarios da primavera. Estou triste. Non sei que xiadas [carizas?] disporán pro seu vello amigo e chantre as fadas do outono.

Como sempre o camiión oficial esmaga o lixeiro e [amado?] carro do galeguismo. Cos Xogos oficiais de Guimarães os gobernadores queren destróir a boa semente dos congresos etnográficos. Soio me doe [?] que fora Guerra da Cal...³

Non soupen palabra do que fixo e falou Lois Seoane nos seus curtos días na Terra. Ben me poido chamar. Tampouco sei ren de Perfeito López.

O domingo 19 na Cruña falamos longamente Silvio Santiago e mais eu sobre o xantar en honra de Vde.⁴ Eu tiña pensado unha romería en carballeira pontevedresa, por Moraña ou Soutelo, con argumentación de empanadas, porco e troitas. Silvio impónse convidando en Vilardebós,⁵ eu o axudarei pouco con elementos pra a papadela. Está moi ilusionado, ten escrito un libro sobre tipos e humor do seu pobo e pensa ser bo día o domingo 17 do mes de Sant Iago que está ás portas. Xa ten a lista de invitados e o esquema do viaxe e xantar.

Dóeme moito non asistir o 25 ó ingreso de Parga Pondal na Academia por causa de que o 26 ás once teño de facer na praza maior de Ourense o pregón das festas.⁶ Non fallarei día 3 que vén na homaxe ó Cabanillas en Cambados. Moito me lembro dil conforme o tempo fuxe.

Deséxolles a Evely e Vde. un fresqueiro mar e foulas amigas e devaladoiras. Co ise folgo e a rexa mocidade súa pode desengrolar tantas angueiras. Ás veces me pasmo da súa forza e legría no traballo. Saúdos de Fita que anda moi atafegada na horta pra os dous, os meus pra Evely —b.s.p.— e unha forte apreixa do vello amigo crepuscular e decimonónico.

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese a Tántalo, avó de Atreo, que probou o néctar e a ambrosía, os alimentos dos deuses, e decidiu roubárllelos para ofrecérllelos aos homes.
- 2 Medas pequenas, montóns de trigo, centeo ou outro cereal.
- 3 Guerra da Cal gañou ese ano un concurso poético galego-portugués, organizado dentro dos Jogos Florais de Guimarães. Fíxoo cunha composición dedicada a Rosalía de Castro.
- 4 Refírese a unha comida organizada con motivo da elección de Del Riego para ocupar a vacante de Cuevillas na Academia. O acordo tomárase en sesión celebrada na Coruña o día 31 de maio dese ano, baixo a presidencia accidental de Ramón Artaza Malvárez. Entre os académicos presentes ou con voto delegado estaban: Bouza Brey, Rey Soto, Ferro Couselo, Gómez Román, Vicente Risco, Espinosa Rodríguez, Julio Sigüenza, Carré Alvarellos, Bugallal Marchesi, García-Sabell, Ramón Otero Pedrayo, Iglesia Alvariño, Carballo Calero e Antón Fraguas. Del Riego tiña un competidor influínte, o director do *Faro de Vigo*, Francisco Leal Insua. O escritor viveirense estaba casado coa pintora Xulia Minguillón, amiga de mocidade de Fernández del Riego. Vólvese falar de Leal Insua en

carta datada o 20 de febreiro de 1961 (§ 222), cando se trata do ingreso como académico de número de Álvaro Cunqueiro.

Consérvase unha carta do 12 de novembro de 1958, de Otero Pedrayo á Real Academia Galega, apoiando a candidatura de Del Riego. Remata así: “Apenas se pode maxinar a atmosfera espritorial da Nosa Terra nos derradeiros trinta anos sin o traballo de peneira crítica e informativa do noso candidato. Sua estudosa atención cun senso vivente do *nunc* e do *semper* exercítase por igoal nos libros, na tribuna, nos latexos da ialma popular, nos problemas económicos... Pra si escolleu unha laboura dificultosa, de moito tempo e traballo, roubando horas a outras empresas en aparencia mais ergueitas” (Otero Pedrayo e Martínez-Risco 2021, p. 173).

- 5 Silvio Santiago empeñábase en escribir así o nome do seu lugar de orixe.
- 6 Refírese ás Festas do Corpus, as máis importantes da cidade. “Otero Pedrayo, pronunciará el pregón de fiestas”, *El Pueblo Gallego*, 20/IV/1960.

201

Vigo, 24-6-1960

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Estou moi enrabechado con vostede por ese xiro que impuxo treidoramente a meu nome. Matinaba en que, co seu importe, ceásemos xuntos na Coruña o día do ingreso académico de Parga Pondal, pero xa vexo que hai que o deixar para outra ocasión.

Seoane pasou aquí breves días. Preguntoume reiteradamente por vostede. Íbase moi doído de o non poder ver. Si Trasalba estivera máis perto, iríao a saudar, mais a estada en Vigo foi breve, e inda a tivo que aproveitar pra faiturar cousas e arranxar papés. Asegún me dixó, confiaba en telo atopado a vostede en Lugo ou en Santiago. Eu son testigo de que se marchou verdadeiramente preocupado por non saudalo. Tomou o avión en Lisboa, e levouno Valentín en coche ata Valença.

Perfeito López, tan axiña como recolleu o seu auto, desapareceu nil. Levaba o proeiro de voltar a Compostela pra o Apóstolo.

Ese xantar que en Vilardevós se prepara, haberá que aceptalo. Non, dende logo, con carácter de homenaxe, si non como pretexto pra nos xuntar todos os amigos.

Como vería polo programa, vaise faguer en Cambados algo semellante ó que vostede denuncia como ocorrido en Guimarães. A min non me apetece o viaxe. Penso que é máis proveitoso o labor calado, no que se pode fuxir mellor das contaminaciós.

E nada máis. Con saúdos moi garimosos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle unha cordial aperta

Fz. del Riego

202

Trasalba, 25 do San Xoán 1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Acaba de saír de eiquí o cónsul xeral da República Arxentina Sr. Luís Olmedo. Ten o encárrago do seu embaixador de impoñerme unha condecoración arxentina. É unha cousa que me molesta, pro tratándose dun país estranxeiro sería grosería non aceptala. Quería facer eiquí a cerimonia. Convencino, pois é home de razón, que sería millor no Consulado con poucos amigos, o primeiro. Vde. e cecais o alcalde de Vigo.¹ Indiqueille que nisto da invitaciós aconsellara Vde. Supoño que xa terá falado con Vde. dinantes da chegada de ista carta. Pra saír do paso, unha sinxela cerimonia o día 2 sábado sobre as 6 da tarde,² a ver si teño tempo de saír a Vilagarcía pra a de Cambados. Perdoe ista molestia. Pro soio teño confianza en Vde.

Saúdos de Fita [de] entramos a Evely. Apertas do vello “vencido da vida”.

R. Otero Pedrayo

Por Deus, pouca pubricidade.

- 1 O enxeñeiro militar Tomás Pérez Lorente foi alcalde de Vigo entre 1949 e 1960.
- 2 Trátase da condecoración da Orden de Mayo al Mérito, no grao de Comendador. A cerimonia tivo lugar en Vigo, o sábado 2 de xullo de 1960, ás 12:30 da mañá. O cónsul da República impúxolle a medalla en representación do embaixador de España, don Héctor D'Andrea. O escritor aceptouna afirmando que era a primeira que lle fora concedida e que se consideraba “un humilde galego dos moitos que emigran ás beiras do Plata”. O discurso pronunciado foi recollido en *El Pueblo Gallego* do 3 de xullo, e del queremos entresacar o seguinte fragmento: “y por eso cuando yo llego allí, como otros intelectuales de Galicia como Valentín Paz-Andrade, como Domingo García Sabell, como el doctor Baltar, como Fernández del Riego, mi fraternal amigo, siempre que llegamos no vamos a hablar de economía, ni vamos a hablar de problemas sociales, sino de esas leyendas que llenan la noche de Galicia, esas encantadoras leyendas que triunfan de la historia y que hacen del pueblo de Galicia, a pesar de sus dificultades, de sus pobreza y sus tristezas un pueblo inspirado, porque cree, sobre todo, en la inmortalidad del espíritu”.

Con estas palabras esfórzase en afastar de toda crítica as viaxes de intelectuais galegos á América. Plenamente consciente do esforzo que se estaba facendo no exilio, xustifica o labor dos intelectuais —silenciados— en Galicia, reivindicando, ao mesmo tempo, a singularidade do pobo galego.

203

Trasalba, 27 San Xoán 1960

Sr. D. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Fita está desacougada, pois escribiu deseguida a Evelyn ó recibo do ouxeto e da carta dende Trasalba. Debeuse perder a carta. Escribo ó cónsul arxentino sobre celebrar a absurda cerimonia o sábado 2, ás 12 ou 1, así se non tollen os proieutos balnearios e eu teño o máis tempo pra ire a Vilagarcía ou Sant Iago. Hei de estar ás 10, o 3, en Cambados. Eu penso falar con absoluta liberdade.

Dóeme moito non acodir ó ingreso de Parga. Son un illado e un labrego decadente. Silvio está tolo co de Vilardebós. Eu axudarei con algunha manducabre

cousa. Perdoe a letra, escribo no café balbordante. E a ver cando damos outro asalto á forteza da Rosaleda.

Sáudos a Evely.

Apertas do vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

204

Ourense, 4 do Sant Iago 1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e ben lembrado:

Dinantes de ningunha outra cousa, dispénseme por non lle dar anteonte a apreta do adeus, houbo algunha confusión. Os Benavides quixeron mirar o chalet de Paz Andrade. Houbo trabucamento na hora do tren; metinme nun moi quente e pousón. O matrimonio Illa Couto foi deica Pontevedra. Moito lle agradezo o que fixo por min, ca perda de ditoso tempo de folganza, a millor merecida, e a compañía e alento na tópica cerimonia. Ando avergoñado e rifado comigo. O peor é que me felicitan. Pra min é como si tivera collido unha doenza vergoñosa, que houbera de encobrire.

A conmemoranza cambadesa estivo, en conxunto, ben, solene e grave, un de máis carregada de cousas. Emozoante a ofrenda poética no cemiterio. Dos milloros poemas o de Cuña Novás. Ben, agás algunha patochada oficial, a sesión da mañá entre o mar e os pazos, con moita xente, amor e respecto. Filgueira iniciou en castelán, chegou á metade ca súa doutrina ben coñecida de poetas e pintores cas súas correspondencias e rematou en galego con moitos aplausos. Na sesión académica do serán moi ben Risco e Carballo, os outros pousóns e fóra de logar e tempo.

Eu con Silvio no coche de Parga Pondal refuxiámonos en Sant Iago despoixa de non pillar o tren en Vilagarcía. A rúa Nova estaba pra min agasalreira como enxamais. Ceamos unhas *omelettes* de marisco e unhas macedonias. E viñemos hoxe de mañán no Castromil. Cada día me doe máis o non morrere en

Sant-Iago. Mais non disfróitarán meus días findoiros de aquil silencio, modestia e curtesía das cousas. Dos nosos de Sant-Iago, soio estaba Piñeiro, pro asín como unha miga alonxado. Boeno, tamén Beiras,¹ o da Rosaleda, home bon e contente. Xa tardeiro tiven a legría de abrazar a Méndez Ferrín e outros rapaces.

Mañán imos a Trasalba. Silvio anda dispendo a festa do 17 ou do domingo derradeiro si se non concerta a xente. Eu vou traballar unha miga nas cousas que teño no forno, o forno pouco quente dos vellos.

Adeus, lembranzas de Fita. Que pasa cos irmáns, hai algunha cousa? Saúdos e graciñas a Evelyn tamén. E apertas do vello estoico e epictético² amigo.

R. Otero Pedrayo

1 Manuel Beiras García (1904-1996), intelectual católico e galeguista, fundador do Partido Galeguista e promotor da primeira misa en galego. Fundador de Dereita Galeguista con Risco e Filgueira Valverde. Membro do Patronato Rosalía de Castro. Traduciu ao galego os contos de Grimm e *Platero e mais eu* de Juan Ramón Jiménez (1990). Vivía efectivamente, nun chalé na Rosaleda xunto á súa muller, Herminia Torrado Moldes, e os seus fillos; un deles, Xosé Manuel Beiras Torrado. Cónstanos que Xosé Manuel Beiras estivo nos actos de Cambados dos que se fala nesta carta, así que pode ser que don Ramón se refira a el e non a seu pai.

2 Supoñemos que o adxectivo ten que ver con Epicteto, filósofo grego da escola estoica.

205

12-xulio 1960

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do día 2, na que me conta moi espresivamente o desenvolvemento da conmemoración cambadesa.

O que me di sobre o alonxamento que lle pareceu descubrir en Piñeiro, nada me estrana. Tamén eu lle viña notando un ar preocupado e introvertido que non sabía a que atribuír. Pero a espricación está en que leva máis dun mes

dun forte insomnio que lle repercutiu no estómago e no estado xeral. Agora emprincipiou un tratamento axeitado, e coidan que millorará.

Xa vería que Silvio suspendeu a festa que andaba a orgaizar, por ter que saír pra Madrid a recibir a un hirmán. Eu sentínme moi ledo con tal motivo. En primeiro lugar, porque me sentía fundamente incómodo sendo protagonista dun agasallo que carecía de toda xustificación. En segundo termo, porque me parecía descabelado faguer ir á xente tan lonxe, provocándolle gastos e molestias, por motivo tan fóra de razón. Bueno, millor foi así.

Dentro de moi poucos días remesareille as probas de páxina de *O señorito da Reboraina* pra que as supervise. Tan axiña como as devolva, entrarán na máquina, ao fin de ter exemplares o día 23.

E nada máis. Garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre de

Fz. del Riego

206

[Caracas, VII/1960]

Ahí¹ lles mandamos esas vistas caraqueñas,² que vostedes xa conocen ó natural. Deica agora todo vai indo ben. A calor e as chuvias amólanos un algo, pero a cousa é levadeira. Hospedámonos nun fermoso hotel ó pé do Ávila. Polas noites dormímonos cos cantos dos sapiños xaponeses, e ás mañás despértanos o chirrar dos tucosos montañeros. Aló polo 30, pensamos facer o regreso.

Fortes apertas, de Fz. del Riego

- 1 Tarxeta postal a cor: “El ‘Pulpo’. Centro Simón Bolívar. Los Próceres. Conjunto de fotos de Caracas”.
- 2 “Realicei un novo periplo trasatlántico. Voei a Caracas nun reactor, facendo escala en Puerto Rico. Na capital venezolana pronunciei unha conferencia na Universidade, e dúas máis noutros tantos centros do país. Falei en galego pola Radio, e en galego tamén nos locais da Hirmandade Galega. Permanecín na urbe caraqueña durante tres semás,

en relación co mundo da emigración e en contacto con vellos amigos. Como decote, mantívenme en tódalas intervencións dentro da liña político-cultural que nunca crebei” (Fernández del Riego 1994, pp. 195-196).

207

Trasalba, 22 do Sant Iago. Festa da Madanela 1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Iste serán tiña ilusión de traballar unhas horas erguendo de cando en cando a penedosa testa pra enxergar os gumes das lombas na serra onde se fai a romaxe da Madanela baixo podentes carballos, arredor de unha fonte cristaíña do que a *fons Bandusiae* gabada por Horacio. Pro primeiro un lixeiro adurmecer, co infruxo do lacón tenro, despoixa un home de Penouzoás, logo unha muller faladoira dos Pazos Hermos,¹ e despois a priguiza maxinativa dos vellos me non deixaron e tracei [de] debullar algunhas páxinas de Schopenhauer e escribirlle a Vde. Mañán saimos pra Sant Iago. Vou, coma sempre, con ilusión. Andarei polos malencónicos arrabaldos. Supoño que irá Vde. algún día. Hai que darlle un fero e metódico asalto ao castelo ben gornecido da despensa e adegas de García Sabell.

De ningún xeito é fume o xantar, en Vilardevós ou onde sexa. Coido que na patria de Eloy Luis André.² E de non se lle pór as fadas favorables a Silvio, eu me encargarei de orgaizalo onde sexa e non sairá mal. Non voltei a saber ren de Silvio. Supoño que escribirá nistes días ou sairá pra Sant Iago.

Mirei o orixinal en probas da miña fantasía decimonónica. Parezme que tipograficamente ha ser un libriño xeitoso. Non é propio da miña idade nin do meu grave carácter especulativo. Apenas o xogo maxinativo dun vello sobre leviás recordos dun mundo máis asolagado do que as Atlántidas.

Quixera dinantes de morrer, escribir outra cousa de máis fonda raigaña. Pido consello ós novos e pulantes pinos do [Pedroso?]. Salaian no seu tempo aínda. Hei de matinar e comprire.

Saúdos de Fita pra Vde. Meus recordos a Evely —b.s.p.— Sempre o vello amigo e irmán,

R. Otero Pedrayo

- 1 Topónimos de lugares próximos a Trasalba.
- 2 O ensaísta, filósofo e docente Eloy Luís André nacera en Verín en 1878.

208

Vigo, 30-agosto-1960

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Fai unha chea de tempo que non sabemos nada de vostedes. Supoñémolos mergullados na vida trasalbesa, aturando as arbitrariedades diste vran desvariado. Istan liñas soio teñen o ouxeto de lles desexar un ditoso día do San Ramón, e que a celebración se repita por moitos anos.

Nós marchamos mañá a Anadía e Coimbra. Vénnos buscar Rodrigues Lapa á fronteira. Voltaremos dentro de oito ou dez días, despois de arranxar algunhas cousas alí.

Calculo que ó meu regreso xa estará no poder de Galaxia a autorización pra editar *O señorito da Reboraina*. A demora na concesión do permiso tenno causado grande transtorno, pois a obra está disposta pra entrar en máquina dende fai mes e meio.

Nada máis. Moitas felicidades onomásticas, garimosos saúdos a Fita, de Evelyn pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre, de

Del Riego

209

Trasalba (Ourense), 6 sep. 1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Apertas e infindos saúdos. Ó decorrer de moitas semáns non chegou eiquí carta nin lembranza dos amigos. É lei do vivir. Téñome de ire afacendo á idea do illado morrer na noite aldeán de lucentes estrelas, ou nistes longos e doces seráns outhonizos. Todo vai decorrendo pra unha madurez doce. Farei, ó caír, menos bruído do que unha mazán na noite. Inda me non desamparan os recordos. Van connigo entre as froumas. Xa nin debера saír de eiquí. Son atal bos os arboredos de Trasalba pra min que ás veces semellan pidirme dispensa pola súa sachada que me pon medo. Os pasos da morte son doces nas follateiras muchas e recedentes. Emozoan as flores probes e ledas dos toxos, primaveiras de vellos.

Melanconicamente debullo meu parco xantar e o grolo de augardente ten acentos amigos. Temos moito bruído na casa. Levan días os carpinteiros pisando a saa grande. Dan xenio as figuranzas de ollos de dona, de sombras de aves na auga, de froles, nas táboas novas que enchen a casa dun ledizoso cheiro confortativo e lonxao.

Estiven en Lalín. Moi bo pobo, agasalleiro, emozoado, arrededor de Aller. Un discurso perfecto, admirabre, o de Vidal Abascal.¹ O io irei a Ponferrada a unha conferencia.² Cecaís seguimos —ou iremos un pouco despois— us días despois a Santander. Penso nos días ledos, xogorales de Vdes. en Coimbra e na finca do grande Rz. Lapa, sabio ledo, rexo e cheo de pulos pro futuro. Co soio pensamento do setembro no Mondego, maxino saudables e doce decorrer do tempo na tona do bon viño entromeio de fermosas idades e roteiros pro noso país.

Hai moitos escritores novos. Algúns dan medo polo valeiros e presumidos, pro eles farán medrar o centileo da Galaxia nosa. Canta parvada niste vran! Mais [é?] noso o inverno. Téñolle un doce medo tamén. Dóeme o contratempo do cabaleiro da Reboraina polo traballo que lle diu a Vde. e os prexucios de agora. Millor fora non o escribir! Chegoume o tempo de calar.

Saúdos de Fita pra Vdes. Os meus a Eveli —b.s.p.— desexándolle un ditoso outono. Gracias por a lembranza do San Ramón.

Sempre o vello admirador e amigo,
R. Otero Pedrayo

Xa escribirei cando vou e veño de Santander. De ningún xeito quixer estar lonxe o día do ingreso de Vde. na Academia! Bo tempo polo San Martiño.

- 1 O domingo 4 de setembro impuxéranlle en Lalín a Cruz de Afonso X o Sabio a Ramón María Aller. No multitudinario acto estaban presentes o Gobernador Civil de Pontevedra, o presidente da Deputación Provincial, Filgueira Valverde como alcalde de Pontevedra e outras autoridades. Fixo un fermoso discurso o matemático Vidal Abascal, discípulo e amigo de Aller (*El Pueblo Gallego*, 6/IX/1960).
- 2 O título da conferencia foi, nesta ocasión, “Galicia y el Bierzo”.

210

Trasalba, 25 do set. 60

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Estou tristeiro. Drento de 24 horas estarei saíndo da Galiza. Imos Fita e mais eu us vinte días a Santander. Desde o 1919 fago ise viaxe.¹

Eiquí madurecen os ourizos, hai unha doce malencónica luz. Onte din unha volta polas terras. Decateime saudado por invisibres xenios e emocióne. Bebín o derradeiro vaso dun branco antigo e humanista. Mais, a quen lle escribo? Todos os *cornucopiae* lusitáns debrocaron ante Vde. súas riquezas. Tremaba o vento laiante nos amieiros do Mondego, concorrián o [Colharco?] labio de resíña chantado por D. Dinís, o Porto palaciano e camponés, as penas en supremas de peitugas archiducales, soio fallaba na conversa o Barbantiño, de pasaxe sempre, con vento de chuvia Herculano. Foi unha visita da meirande influencia na nosa cultura. Agora, con que cara virá o inverno?

Eu seguirei traballando. Pensamos estare eiquí sobre o 20 [de] outono. Dóeme deixar a casa hoxe chea de longo e galleiro sol. En Santander, en Lealtad,

24, si fora traballador faría algo na Biblioteca de Menéndez Pelayo. Pro padezo de infinda priguiza. Gostei moito da conversa de Guerra da Cal.

Eiquí tivemos boa colleita de millo e o viño vai ser “óptimo”. A xente anda leda. Eu xa soio penso no labrego, nos poucos que fican. Despois dos vellos amigos.

Saúdos de Fita. Meus recordos a Evely. Sempre o vedraio amigo e irmán,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 En xullo de 1919, tras aprobar ás oposicións, permutou a praza de catedrático de Xeografía que conseguira en Burgos pola de Santander. Tras dous cursos impartindo aulas na cidade, permutou de novo e, en outubro de 1921, atopámolo xa como profesor no instituto de Ourense.

211

Santander, 3 do outono 60

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Apertas, moitas apertas. Estou soio, escraustrado, desterrado. Cada serán morre pra min afogada na copa cruel da badía. Mañán ben cedo entoarei miñas gabanzas franciscás! *Pater amabilis, pater admirabilis*. E por Del Riego irei ós arcos de Dóriga, onde aínda hai unha taberna ilustre e aculatada, e por Vde. paparei un biscoito da Liébana e dous vasos do branco cuias cepas chantaron os penitentes nos prerrománicos abrentes. Lembranzas a todos. Moitos saúdos de Fita. Penso estare en Trasalba polo dazaoito de mes.

Eiquí devalan lucidías, douradas e valeiras xornadas. Traballo un pouco en Menéndez Pelayo.¹ Onte disfróitei de unha boa información da polémica de Monescillo e Montero Ríos.² Velleces! No fondo soio me interesa a simpatía de algunha rapaza papoíña, a filosofía lírica e as galegas soedás povoadas de amizades. Non esquezan o vedraio de Trasalba a prol de se evaporare!

San Francisco, pra Vde., saudade de perfeición, bágoas de amor, un cenobio das Cíes... Despois a comenenza de whisky, as *omelettas* de solpor, os rodaballos *grillées*, o primeiro porco macerado en saudades de souto e ermo, o flan clerical... *et sic de caeteris*.

Estou eiquí con Fita dende fai unha semán. Inda atopo algús, poucos, coñecidos. Hoxe un home rico, presumido, vencedor da hemiplegia me saludou: —“¿Te acuerdas, querido Otero de nuestros exámenes de Historia del Derecho con Barrio y Mier?”. Non quixen axustar a conta dos anos e fuxiu...

Infundas lembranzas e saúdos a Evely. Sempre o amigo vello,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese á Biblioteca Menéndez Pelayo que, inda hoxe, custodia os fondos bibliográficos do intelectual santanderino.
- 2 O cardeal Antolín Monescillo opúxose pública e radicalmente ás ideas de Eugenio Montero Ríos, defensor da separación entre a Igrexa e o Estado.

212

Vigo, 21-oct-1960

Sr. Dn. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Supóñoos xa de volta en Trasalba, despois da longa estada en terras montañasas. O Centro Gallego de Buenos Aires mandoume un diploma co seu nomeamento de membro de honor da entidade feito por un artista de alí. Queren que llo entregue a vostede nun aito ó que concurran cantos foron á Arxentina invitados pola institución. Así se fará.¹ Aproveitaremos, seguramente, a próxima xunta do Consello de Galaxia. Xa lle escribirá Xaime Illa propoñéndolle a data. Eu coido que a cidade máis axeitada sería Santiago.

Comprázome en lle anunciar que *O Señorito da Reboraina* xa veu aprobado pola censura, e que entrará en máquina o próximo lus. Teño a esperanza de lle entregar os primeiros exemplares xunto co diploma bonaerense.

E máis nada. Por aquí chove a rego.
 Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous e pra vostede a forte
 aberta de sempre.
 Del Riego

- 1 A xuntanza celebrouse o 6 de novembro no hotel Compostela. Fixéronlle entrega do pergameo que o recoñecía como socio de honra do Centro Galego. Tomaron a palabra, ademais do propio Del Riego, Valentín Paz-Andrade, o doutor Baltar e Domingo García-Sabell, quen lembrou ao doutor Álvarez Álvarez, falecido pouco despois de que ambos regresasen da súa viaxe americana.

213

Trasalba, 22-X-1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
 Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Xa estou outravolta na vella casa. Entrei na Terra o 19 no escuro e catarrento “Shangay”, chovendo. Canso, afundinme no sulago do leito na rúa da Paz, e soio acordei pra facer compañía ó cimenterio ó vello amigo, gran prioiro da praza do Ferro, Bernardino Temes, bo clínico, gran curazón, enxebre republicán, insine fumador de habanos.¹ En Trasalba agardaban longos silenzos como cans doces desexosos da man do amo que lles rañara docemente o lombo. Alá fican os grises peneirados de Santander, as mañáns longas e valeiras de tempos medidos por cócteles, as horas da biblioteca remexendo nas vellas revistas artigos de Montero Ríos sobre as eleucións de papa, de D. Augusto Ulloa, cheos de citas de Suetonio, fulguracións de Castelar e gabanzas de *En las orillas del Sar*. Estamos os labregos dooridos polo tempo mollado. Non dá licenza pra as aradas e non sei como se vai facer a sementeira do pan.

Ninguén me ten informado de como foi a elección de Mz. Risco-Macías² nin sei cando será a entrada e “overtura” de Vde.³ Soio tiven en Santander algunha carta de García Sabell.

Agora co inverno teimo traballar un pouco. Seguirei co XIX, cos contos e algunha cousa máis. Algús incírranme a que escriba miñas “memorias”.⁴ Penso non ser vello de abondo pra teimar nese Saint Simon do meu tempo. Xa falaremos e escoitarei de Vde. a crónica do vran. Eu empezo a ter medo no comén do inverno. Mañán vou a un xantar da *Región* no Carballiño.⁵ Millor estaba eiquí quentándome ás vellas cinzas.

Saúdos moi agarimosos de Fita. Os meus a Evely —b.s.p.— Hai que voltar unha tempadiña de vida intropeitiza nista soedade.

Sempre o crepuscular e decimonónico amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao médico Bernardino Temes Fernández, que finara o 19 de outubro. A familia Temes, moi coñecida en Ourense, tiña unha farmacia na praza do Ferro, moi preto da casa natal de Otero Pedrayo.
- 2 O día 9 de outubro convertérase no presidente da Real Academia Galega.
- 3 Como xa se anunciou, Fernández del Riego ingresou na Academia o 3 de novembro de 1960, ocupando a cadeira de Cuevillas. Así lembra o sucedido: “O ano 1960 ingresei na Corporación como membro numerario cun discurso titulado «Un país e unha cultura: a idea de Galicia nos nosos escritores». Respostoume en nome da Academia, Carballo Calero. Pola noite, despois da recepción cunha cea-homenaxe, a Sebastián Martínez-Risco, que viña de ser nomeado Presidente da institución académica, e a min por incorporarme a ela como membro numerario” (Fernández del Riego 1990, p. 236).
- 4 Chegou a compoñer dous tomos das súas memorias. O primeiro deles, que abarca desde antes do seu nacemento até o remate dos estudos de secundaria, publicouse en 2020. O segundo, *Lembranzas do meu vivir II. Os tempos da universidade. Madrid 1904-1912*, apareceu en setembro de 2015, ambos na editorial Galaxia. Foron escritos entre a primavera e finais do verán de 1962. Curiosamente a primeira parte das memorias entregoulla a Domingo García-Sabell e a segunda a Francisco Fernández del Riego, dous dos seus grandes amigos.
Nun artigo titulado “O papel e as libretas”, publicado en *La Noche* o 9 de febreiro de 1949, manifestou: “Todos gardamos o feixe de cuartelas pra escribir algún día as nosas memorias. Isto faise cando o home se sente illado e soio lle quedan algúns amigos tan desamparados como il nas pálidas ribeiras”.
- 5 O xornal ourensán, fundado en 1910, celebraba as súas vodas de ouro.

214

Trasalba, 26-X-1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e admirado Del Riego:

Moi ledo ca súa carta. Fai un minuto saíron de eiquí Silvio e a dona. Xantamos uns chourizos, xamonciño e algús adxetivos da lingua da Terra.

Teño unha nugalla infinda pra compor literatura. Ensoo, lembro, paseo. O sol vello fidalgo, acariña nestora as viñas cooridas, mociñas tocadas da Morte. Son dinos de amor e respecto os namoros dos vellos, son adeus metafísico, son pura paixón. Ri ou chora a Morte (Ela anda por eiquí. Millor non nomeala, pro eu debo ser curtés co ela: é dona de pazo, non ten colgada súa fama e sede de beizos no derradeiro salaiar).

Escribín a Illa Couto respondendo a súa carta. A xuntanza do Consello de Galaxia, onde queiran; estou desexando parolar cos amigos. Será cecais un pouco dificultosa a xuntanza dos invitados polo Centro Galego, xa sabe ben por que. Eu houbera escolmado o silencio. Quero usar intimamente calado, perto do latexar das fontenlas eternas, meus derradeiros anos de *homo viator* na Galiza fonda e lembradoira. Eu quixera unha entrega sinxela, entre poucos amigos e dende logo con fotografías polo gusto dos amigos de alá. Tamén estou espranzado ca xuntanza de Galaxia. Penso unha cousa: deixar a presidencia. Son un vello humorista e malencónico, non atino ca lingua e ritmos da xente de hoxe. Miñas verbas soan como a frase de Voltaire ou Fenelón no circo dos amigos de Sartre. Un home moderno, técnico —non Vde. por xoven e ledo estudante— pode servir infindo a Galaxia e Galiza...

Eiquí chove sempre. Dóeme pola sementeira do pan... Teño medo co fidalgo da Reboraina. Vai ter medo saíndo niste tempo...

Saúdos de Fita. Os de entramos nós ben afervoados pra Evely. Sempre o vello irmán que infindo lle quer.

R. Otero Pedrayo

215

Trasalba, 16 do mes dos Santos do 1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Vai miña emzoada e verdadeira noraboa. Polas páxinas de Vde. pasarán como antre sebes de froldidas avelaneiras as barbas de Dn. Ramón molladas de vellos orballos como os buxos dos pazos. Teño infindos desexos de velo polo Salnés do seu libro e polos seus cafés de Levante e seus alapeados areals aztecas.¹

Estou no navío da casa bogante por mares de chuvia. Esborrállanse as parés do XVIII gardadoras das vellas searas. Tamén sinto esmorecérense tramos inteiros das pontellas de táboas do meu vivire, rilladas polos vermes e polos dentes dos ratos.

Estou ledoo pensando na festa do 26,² pois supoño que ha ser o día do seu introito ben cantado con antífona de Carballo Calero na Academia dos Arcades Galicianos. Como despois vén deseguida o xantar do Risco Macías, un sermón meu nos Franciscás de Betanzos, cecais unha conferencia no Ferrol e algún día de folganza en Compostela, teño a perspeitiva de unha xeira galega que é do que máis gosto no mundo.

Quedou moi ben o tabardo tipográfico de tolo fidalgote da Reboraina. É libro non agardado nun home vedraio que soio debía matinar de penitencias no oco dos casquiros e aconsellárese nas Vidas do País dos Ermos.

Foi moi leda a festa compostelán do domingo 6. Todos moi agasalleiros comigo polo nome de Galiza. Dende entón algo teño traballado. Chegan as semáns dos grandes proieutos desfiados ben logo como certas nubens.

Agardo pola convocatoria. Saúdos ós amigos de Galaxia. Quedei ben ledoo por mirar a Gómez Román. Unha aperta ó grande e rexo Xaime Illa Couto.

Con moitos saúdos de Fita para Evely e a Vde., e os meus pra a súa dona, agardando velos por eiquí no tempo de renxer a xiada nas follas dos castaños estradas no chan con sol na neve das serras.

- 1 Refírese posiblemente ao libro *Galicia y Valle Inclán*, de Francisco Fernández del Riego (1959), conferencia publicada polo Círculo Mercantil e Industrial de Vigo.
- 2 Nesa data celebrouse unha homenaxe ao novo presidente da Academia e a Fernández del Riego que ingresaba nela. Otero Pedrayo celebra a xornada cun artigo titulado “Orense en la Academia Gallega” publicado o 26 de novembro de 1960 en *La Región*. Nel di sobre Del Riego que é “uno de los hombres de las nuevas generaciones a quien más debemos todos”.

216

Ourense, 7-XII-1960

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Apertas. Xa desexaba saber de Vde. Fai cousa de dúas horas mercamos Fita e mais eu, co asesoramento do criado César, un paquidermo de abondo respeitábel, senatorial, de outa perna, goso e proporcionado lombelo. Bo fuciño espreitante, rabo ben formulado, podente orella, criado, ó parecer, nas fartas nabeiras barrentas da Manchica ou de Parderrubias. Nestora estará entrando polas portas de Trasalba.

O votivo sacrificio ós númenes chthonianos¹ será o día 9. Outros dous da vista baixa temos pra sufincarlles o coitelo nos derradeiros do xaneiro ou ca primeira lúa do Entroido. Agardamos por Vdes. pra enxuizar as primicias agora, pro 9 ou 10, ou despois pra os outros, ou infindamente millor nas dúas ocasións. Xa saben Vdes. que ben nos fan ca súa compañía naquila soedade do XVIII. A Vde. non lle vén mal un repouso de quince días.

O programa ha de ser sinxelo. Eu, pola miña parte, estoume arredando dos xantares e bebedelas céltigas e goliardescas. inda que outra cosa digan algúns amigos. Non teño precisión de encarecerlle o gosto e lediza con que os agardamos. Xa saben as horas do coche “Marca” pois é ocioso tamén un taxi. O millor sai de Ourense á 1 con tempo de xantar ó meiodía. Aturaríamos xuntos o mal tempo. Non quer trunfar o azul e o vento nordés.

Estou moi ledo co libro de Silvio.² Parés traballado en buscar a navalla por un rapaz xeitoso. Hoxe chegou o II tomo da Dn. Eladio. Estou agardando un vagar pra follealo. Inda alento na lediza da Festa da Cruña. Foi en verdade fermosa. Estaba fermoso por Pontesdeume e Miño o *magnus simus artabrorum* [res?] polo mar a noite do 29. E xa estamos no 7. Isto fuxe. Ás veces cangan os Nadales. Iste demarcareime no Evanxeo e nalgún profeta amigo.

Saúdos de Fita. Agardamos con ilusión por Vds. 9 ou 10. Si ten traballo de bufete xa sabe que en Trasalba hai silencio e teño as Partidas e algo de [descrita?] camoiñán.

Saúdos a Evely. Ela pode decidir a viaxe. Pro hai que se demorar máis do que no ano derradeiro. Apertas do vello e decimonónico amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O adxectivo *chthoniano* refírese, en mitoloxía, aos deuses que habitan as cavidades da terra e ao culto a estes deuses.
- 2 Seguramente *Villardevós*, publicado por Galaxia en 1961 con prólogo de Otero Pedrayo e debuxos de Xohán Ledo.

217

Vigo, 1960, 61

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa fermosa carta de invitación á festa do día 9, o mesmo día 9. Era tarde, pois, pra emprender o viaxe. Pero é que me comprometera, tamén, a ir o 10 á Cruña, e alá fun. Asistín á primeira Xunta Académica, e nela solicitei que se declarara vacante a cadeira de Dávila,¹ por estar residindo iste fóra de Galicia. De regreso, en Santiago, quixen coller o tren precipitadamente, caín e rompín as fibras dun pé. Escaioloumo o Sixto [Seco] un algo aparatosamente, e non puideron voltar a Vigo ate onte á noite. Agora teño que andar moi amodiño coa perna tesa e a axuda dun caxato, deica primeiros de ano.

Desexámoslles moi ditosas festas, e un próspero aninovo.

Garimosos saúdos de Evelina, e unha cordial aperta de

Francisco Fernández del Riego

- 1 Julio Dávila Díaz (1871-1971) ingresara como académico de número o 30 de agosto de 1927.

218

Trasalba, 17-XII-1960

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Onte, ó chegar xa tardeiro a súa carta, ficamos abraizados. De sabelo houbera collido o camiño de Sant-Iago, inda que tería no Sandoiro compañía de abondo. Naquila casa estase moi ben ou estábase, pois nestora non fai espallar néboas e tristuras o sorrir e a voce de Manolo Álvarez. Supoño que os doores non serían de rachadela nin de zoñuda mordiscada de can. Ós homes novos, un pouco fachendosos e ben mantidos, lles non vai mal un chisco de coxeira, con tal que logo pase. Soio desexamos Fita e mais eu, un pronto esquecemento da torcadela e das doores.

Agora hai unha razón e argumento de máis peso pra encetar o raxo, os riles e outras miudezas na matadela do segundo porco, que cairá pouco despois dos Reis. O primeiro mercado na feira do 7 é de moita categoría e potente lacón. As primicias foron malenconicamente debulladas por iste vello deixado nun recanto aldeán case esquencido dos amigos. Eiquí pasaremos o Nadal. Dinantes baixaremos catro días a Ourense.

Meu vivir xa fica encaustrado na paisaxe da miña nenez. Inda dou meus dispazosos paseos. Onte facía un corisco xiado, repicou e andiven por ermos chaguacentos saudando ós lonxes as serras do San Mamede cangadas polo toradón da neve.

Moi ben a idea de que o fantasmal Dávila se retire polo foro. Nestora sondes moitos mozos na Academia e xa poden facer cousa nova e rexa. Debía ser eleito numerario deseguida Otero Aníbal, o lugués,¹ fino técnico da lingüística. Os cregos, agás D. Ramón Aller, vetan o nome dumiense e rabelesiano de Cunqueiro, pro il trunfará. Estou moi ledo co libro dun xeito novo de Silvio

Santiago. Vén o 61. Pra min o ano comeza o 24 de Nadal, cando xa o sol amostra un puntíño novo.

Que Evely e vostede, igualmente seus familiares, disfróiten de calmas e fondas horas nos días de Nadal e Aninovo. Moi agradecido o seu fermoso Nadal. Como sempre bulen nistes días os proieutos hastra nas cholas dos vellos. Penso nun libro de devoción[s] galegas, de pelerinaxes. Pro *non sum dignus*.²

Que ben logo recrobe aquí xentil compás de pés polas costas de Vigo! Miñas lembranzas a Evely. Sempre o vello admirador e amigo,

R. Otero Pedrayo

Querida Evely:

Sentimos mucho que no vinieseis a la matanza, esta no fue hasta el 9, y el 10 fue cuando se descubrieron los lomos que eran espléndidos. Ya avisaremos con más tiempo para los otros y como será en Enero, los días son más largos y disfrutaréis también del campo. Ahora los días son fríos pero espléndidos de sol que llega a la camilla y se está aquí bastante bien.

Cuando vengas, trae la nota de los cordones de las lámparas, tienes bastante tiempo para pedirla. Cuando pases por la calle del Príncipe búscame unas muestras de terciopelo o pana lisa en colores bonitos para blusa. Yo creo que tendrán en Bravo y ellos que se encarguen de mandármelas con el precio. No me corre mucha prisa.

Que paséis unas felices Pascuas y deis un pellizquito al gordo (con permiso de Paco). Esperamos que lo del pie no será nada y sí solo para aumentar el mimo.

Para los dos un abrazo de

Fita

1 Refírese, claro está, ao filólogo Aníbal Otero (1911-1974), que nunca ingresou na RAG. Detido en 1936 na fronteira portuguesa cando estaba traballando ao servizo da República no *Atlas Lingüístico da Península Ibérica*, usaron os seus cadernos con transcricións fonéticas para acusalo de espía e en primeira instancia condenalo á morte. A pena foi conmutada despois por cadea perpetua.

Don Ramón, que o tiña en alta estima, pensou nel para que elaborase o capítulo dedicado á lingua da *Historia de Galiza*. Aníbal Otero non aceptou e ocupouse do tema Aquilino Iglesia Alvariño, cun texto que non gustou aos organizadores e que non chegou a publicarse. Ten estudado ben o tema Alonso Montero.

- 2 Precisamente isto, *Non sum dignus*, é o que don Ramón lle responde a Filgueira Valverde en xaneiro de 1936 cando este lle envía o inquérito da *Antoloxía poética consultada da poesía galega* que andaba preparando. “Desta maneira humorística negouse a participar na Antoloxía de 1936” (Alonso Montero 2000, p. 88).

219

Vigo, 3-xaneiro 1961

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa simpática carta, cuas xenerosas frases moito lle agradezo. Eu inda sigo coa amoladela da coxeira. O escaiolador fíxome unha ferida que se me infectou e tiven que coller un taxi pra que, en Santiago, me vise Sixto. Tiroume todo o pesado aparello e substituíuno por un vendaxe da cola do cine. O día 7 voltarei pra ver si xa me dá de alta definitivamente.

De ben boa gana iría pasar outras breves vacaciós trasalbesas pra lle faguer a honra ós inspiradores menús a base da matanza. Vostede sabe de máis canto teño gostado dos fermosos días que ahí pasamos. Pero agora todo se me torce, e non soio o pé. As obrigas ás que me comprometín con Galaxia impídenme todo movemento. En conciencia, resúltame imposible abandonar o posto de traballo, hastera que as cousas se endereiten por un novo camiño. O tempo non me chega e haino de aproveitar deica o máximo. Hai moitísimo que faguer, e cómpre dinamizar o esforzo pra que a obra en marcha non se paralice nin se malogre. Quizaves, no ano que vén, os resultados señan xa outros.

Istes días tivemos eiquí ó matrimonio Carballo Calero. Chegou con chuvia e marchou con chuvia. A muller non conecía Vigo, pero dubido que, despois da súa estada, chegase a decatarse de como é a cidade.

Bueno, nada máis. Non sei si o domingo haberá que ir á Cruña.

Que o ano 1961 veña cheo, pra vostedes, de prosperidade.

Garimosos saúdos a Fita e unha forte aperta de

Fz. del Riego

220

Trasalba, 12 de xaneiro do 1961

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Supoño xa isa súa antiga xentileza outravolta locindo á luz do xaneiro e esquencidos delores e preocupaciós ca estaxe baixo o poder e [suero?] e mixto imperio de Sixto no sandoiro non desamparado da anovada onda de simpatía de Álvarez —q.D.d.—. Ben me decato da súa impacenza de mozo traballador e amante da vida e da rúa e da paisaxe. Mais tamén isas clausuras —eu sei delas— deixan súa colleita no esprito.

De non contar un viaxe meu á Cruña, non saín de Trasalba con algunhas estaxes ourensáns nos tempos derradeiros. Levamos unha invernia pecha e longa, como aquilas de que se fala do XVIII, cando non puideron chegar á madurez os froitos, ou os asturiáns de que trata asisadamente o P. Feixó.

Aínda non ten fuxido dista vella casa a espranza de velos no rídeo da II liturxia dos da vista baixa, que se comprirá o luns, pois cai boa lúa o 16, e prometen, por ser da céltiga raza, moi bos lombos. Eiquí tamén se pode traballar. Non fallan libros nin papel e pódese armare outra camilla e cambra de estudo na rexión máis silente da casa.¹ Parés prepararse un bo tempo. Alumean os toxos en frol e comezan as xestas brancas. Galaxia pódese gobernare unha temporadiña dende eiquí. Ben sei que isto é triste, illado e soio os vedraios estoicos o aturamos, mais algún sacrificio se ha facer por os amigos como eu, en potencia propingua de desaparecemento.

Mañán 13, baixamos a Ourense pra estare deica o domingo ó meiodía. Sería pra nós un grande gozo recibire o sábado en Ourense o telegrama anunciando o viaxe. De non ser posíbele, hai de vir polo maio ou o San Xohán, anque pra entón vai a habere traballos e viaxes. En Portugal están argallando un novo Congreso de Etnografía en Braga.

Apertas e graziñas. Seu artigo na *Noche* é fermoso e inzado de xenerosa e emozoante amizade.² Despois de esquencelo volvo agora ás veces a pensar no ditoso Reboreda. Penso ser seu maior defeito o de non ter botado lonxe os datos históricos e facer toda ela obra de pura fantasía. Pois como se fixo, o certo

e o maxinado estórbanse de un xeito rallante a cada capído. Mais con amigos como Vde. os libros e os ánimos bogan.

Agora ando enzarzallado en outros traballos. Xa veremos si vai collendo tona co crecemento dos días e da luz. Os illados na aldea vivimos ben cinguidos ó decorrer das sazós.

Penso no seu grande, fino e xornaleiro traballo. Tamén é fermoso. Si eu vivir en Vigo, botaríalle unha man. E aínda de lonxe, si de algunha axuda podo ser, non hai máis que chamar.

Saúdos pra Vdes. de Fita e miñas lembranzas a Evely. Sempre o vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Cando Fernández del Riego visitaba a casa de Cima de Vila de Trasalba ocupaba as habitacións do fondo, lonxe da cocíña e das entradas, zonas con máis actividade.
- 2 O 7 de xaneiro, Salvador Lorenzana publicaba en *La Noche* o artigo “El hidalgo de la Reboraina”, no que saúda a aparición da nova novela oteriana e afirma: “Es la novela de un hidalgo opulento y seductor —D. Juan Manuel Pereira—, personaje histórico que fue embajador de España en el Extremo Oriente”.

221

Trasalba, 14 do febreiro do 1961¹

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Fai ben tempo que non sei de Vdes. e eu preciso das cartas dos amigos como as agras de centeo do doce vento pra lourear,² sinón mánxame a soedade. Eu sei moito de soedá e de roínas. Istan son como serodias amantes; no fundo, boas, pro rallantes e piden moito agasallo. Teñen a orgoleza das mulleres fermosas que empezan a se fanar. As soedades son grandes monstros, doces mamíferos de maino alentar e ollos amigos. Si o pastor se descoidar, o esmagan co seu corpo queréndoo agasallar. Hai que lles dar moitas carradas diarias de herba e puntas

de millo de pensamentos. Eu goberno con bastante tino miña abenza de soedás, mais ás veces teño medo.

Estivemos n'Ourense dez días. Soio unha miga de lediza ás mañáns, pechado na casa. O Risco está frouxo e calado. Ten unha orquitis, asegún il. Os médicos danlle medicación moi enérxica. Eu teño medo. Vou ás noites á súa casa e casi sempre saio con tristura. Xa non relampa a vella legría. Estivo de pasaxe Silvio ca dona, xantamos xuntos e aledeime... Agora xa me espertan os paxaros. Está xentil a frol da camelia encarnada. Niste tempo dos primeiros gromos, eu disfruido pro tamén sofro moito. Vaise a vida e se non fixo ren.

Na América Lois Tobío³ encargouse de vixiar a edición da “grande e xeneral Estoria” sufragada por Puente. Parés que logo vai saír, non sei como, o primeiro tomo. Eu pensarei si seguir ou non ó frente de iste traballo. Escríbolle no vello recanto. Sinto unha inorme priguiza, pro calquera mañán empezo a traballar.

Saúdos ós amigos de Galaxia. Non podó ire á Cruña o 18. Estamos eiquí cas conmemoracións da miña nai. Síntoo por García Martí.⁴ Coñecímonos no Ateneo de Madride no outono do 1905. Póñame si fai o favor unhas letriñas.

Saúdos pra Vdes. de Fita. E os meus pra Evely.

Sempre o vello e caducadoiro amigo,

R. Otero Pedrayo

1 Carta publicada no número 52 de *Grial*, (pp. 225-226).

2 “Escribindo cartas reverdeceu as súas condicións prosísticas en galego, e o seu pensamento ideolóxico. A forza de as escribir reiterou a súa maestría expresiva. Resultou, xa que logo, un importante exercicio literario e galeguizador. A produción epistolar de Otero Pedrayo —mantida ata os seus últimos momentos— foi copiosísima. Ao longo dos anos, e ata poucos días antes de finir, escribiu cartas arreo.

Conserváronse centos e centos delas. Reunidas, poderían formar un documento biográfico e literario de grande interés” (Fernández del Riego 1988, p. 63).

3 Lois Tobío Fernández (1906-2003), compañeiro de estudos de Filgueira Valverde, Ramón Martínez López e Fermín Bouza Brey. Membro fundador do Seminario de Estudos Galegos, onde foi secretario e responsable da Sección de Ciencias Sociais, Xurídicas e Económicas. Fixo carreira diplomática e en 1937 noméano cónsul en Montevideo. Co remate da guerra, converteríase nun dos membros máis activos do exilio americano. En Nova

York cadrou con Castelao. En *As décadas de T. L.*, Tobío di que no leito de morte, Castelao lle pediu a Puente que apadriñase a edición da *Historia de Galiza*. El mesmo foi o encargado de xestionar a impresión da obra.

“Foi quen me puxo en comunicación cos restantes membros da liña xeneracional. Era daquela profesor de Historia do Dereito na Facultade, e bibliotecario da mesma. Tentaba, como tamén apuntei, orientar as miñas afeccións cara as disciplinas socioeconómicas [...]. Sostivemos sempre unha cordialísima relación de amizade. Despois de que opositara ao corpo diplomático escribíame a miúdo” (Fernández del Riego 1990, p. 249).

- 4 Victoriano García Martí (1881-1996), escritor e sociólogo natural da Pobra do Caramiñal. En 1910 era secretario do Ateneo de Madrid, que tamén frecuentaba Otero Pedrayo, e foi académico correspondente da Real Academia Galega. Traballou no despacho de Eduardo Dato. N’*O libro dos amigos*, Otero dixo: “García Martí, home da Poboia do Caramiñal, daquela non perdera a vaga ilusión dunha cátedra de Filosofía do Dereito. Non falaba moito de Galicia”. Supoñemos que acudía como académico correspondente.

222

Vigo, 20-feb. 1961

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta. Aledoume moito, pois nada sabía de vostedes desde que marcharon de Vigo. Xa sabía que Tobío se encargara de dirixir a edición do primeiro volume da *Historia*. Comunicoumo, moi ledo, o Perfecto, decíndome, ademais, que agora iba de verdade a cousa adiante.¹

O sábado fun á Coruña. Houbo unha xunta da comisión do manual de gramática, á que asistiron Moralejo² e Rabanal;³ e outra dos encargados de faguer unha escolma de textos galegos pra as escolas. As reunións foron moi interesantes, e semella que emprincipian a se abrir novos camiños pra Academia.

O domingo celebrouse a sesión ordinaria. Fóra dos numerarios da Cruña, asistíu moita xente doutros lugares: I. Alvariño, Carballo Calero, Parga, Chamoso, Fraguas, Bouza i eu.⁴ Deu conta da retirada de Leal, de xeito que quedou soio a candidatura de Cunqueiro.⁵ Tamén se pechou o prazo da admisión de

propostas pra a vacante de Casás, de maneira que soio figura a de Fole.⁶ Penso que, de agora en adiante, poderémonos mover con máis liberdade.

Notámolo moito de falta a vostede. Eu levei a Carballo a trasnoitar, pois falta lle faguía. Deitámonos ás 5 da mañá. O domingo xantamos os dous e mais Aquilino, na casa de Silvio. Había unhas perdices, que trouxera de Vilardevós. Xa nos dixo que tiña estado con vostede en Ourense.

De García-Sabell e mais de Piñeiro fai unha chea de tempo que nada sei. Semella que estiveron en Madrid, na Exposición Velazqueña, e que o sábado foron a Portugal con Sixto.

O homenaxe a García Martí aprazouse por mor da morte da hirmá. No se fixou nova data de celebración.

Como sigue da súa perna? Hai que ir a Santiago, pra que o vexan no Sanatorio de Álvarez, pois non convén ir deixando a cousa así.

E nada máis por hoxe. Ista primaveira que anda a nacer halle erguer o ánimo, pois a paisaxe trasalbesa ten que estar agora moi fermosa e leda.

Temos en nos preparar para o recreo folklórico bracarense.⁷

Moi garimosos saúdos a Fita, de Evelina pra os dous, e pra vostede a forte aberta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 O primeiro tomo publicouse en 1962.
- 2 Abelardo Moralejo Laso (1898-1983), latinista e lingüista, grande estudoso da toponimia galega. Tomou posesión da cátedra de Latín da universidade compostelá en 1927. Nesta cidade, foi decano e secretario da Facultade de Filosofía e Letras.
- 3 Manuel Rabanal Álvarez (1914-1989) estudara Filoloxía Clásica en Madrid onde se doutorou. Era catedrático de Grego na Universidade de Santiago de Compostela e colaborador asiduo en *La Noche*, onde publicaba a sección “Nebulosa”. Fundou a revista *Gelmírez* (1945-1946) no instituto Rosalía de Castro, onde foi profesor.
- 4 Tamén asistiran García-Sabell, Pedret Casado, Chao Espina, Taibo García e algúns outros académicos.
- 5 Ingresou o 21 de abril de 1963, ocupando a cadeira de Ramón Cabanillas.

- 6 Ánxel Fole ocupou a cadeira de Manuel Casás o 5 de outubro de 1963. Ingresou na institución a proposta de Aquilino Iglesia Alvariño, Domingo García-Sabell, Sebastián Martínez-Risco e Julio Rodríguez.
- 7 Refírese ao *Congreso Histórico do Portugal Medieval*, celebrado en Braga.

223

Trasalba, 16 do marzal do 1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vicus Spacorum

Querido amigo:

O silencio das tres do serán enche a vella casa. Envólvea a neve e [o] luar en frol dos pomareiros. Vai ser ano de celmosas froitas, noraboa pras bucólicas e Virxilio. O vello amigo decimonónico está docemente tristeiro. Pola mañán leeu unhos poemas doorosos e mórbidos —cando Eurídice e seu sorrir!— de Rilke, e despois debullou mainamente seu laconciño con “grelas” —non “grelas”— raxo cerne, solpor, rosas da vida, após do caldo e houbo nos entrefollos do maquiado corpo grande festa e legría. Mais cedo pasou e nestora, as copiñas de augardente onde unhas cascas de laranxa da terra escoaron, vólveno a cavilazóns metafóricas do tempo decorrente e a fuxida das formas. O vello amigo vai repousar ó sol do balcón. Quezais o ensoar o leve ben lonxe. Il quixera ficar pra sempre embrullado no decorrer dos mitos con tal de lle non fallar a lembranza dos amigos (Anda a Morte, xentil, moderna, polas froumas do agro).

Pasaremos Fita e mais eu o San Xosé en Rianxo, fuxindo do balbordo dos Santos, na casiña de Castelao, cas irmás de il, lembrándoo. Despois, tres, catro, cinco —ou máis— días en Compostela. Si viñer Vde. ca súa petulante e xenerosa xuventude por aló! (Xa falo como si estivera en Salomé). Daríamos un asalto á fartura dos licores e xamós da Rosaleda, acrópolis troiana ou argólida...

Saúdos pra Evely. Saúdos ás ondas do mar... Nestora desfóllanse as cerdeiras. Que door! Xa sabe, en Sant Iago dende o 20 ó 23 ou 24. Saúdos de Fita. Vou durmir unha miga ó balcón. Xa vén o cuco!

Sempre o vello e epilodal amigo.

R. Otero Pedrayo

224

Ourense, 25 do marzal do 1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo:

O día 20 soupen de Vde. en Sant Iago por Domingo e Piñeiro.¹ O San Xosé pasámolo Fita e mais eu na casa de Castela, cas súas irmaas en Rianxo, falando de infindas cousas sotís e lonxanas, néboa sobre as roínas. Andiven soio polas rúas caladas e finas. Chamáronme voces antigas dende algunha tasca mariñeira. Voltamos xa tardeiro á Rúa Nova.²

Día 3 do abril, lus de groria, ledas bateladas, entro na crasura do Sandoiro de Álvarez —q. D. t.— baixo o brazo secular e eclesiástico de Sixto Seco. Sofro como outrora de trombosis coronaria, de trombo-flebitis, pro agora con máis verdade mañifestada na crecente dificultade de camiñar. Sempre arredor de trombo, tromba, trompa. Penso —sin door, estoicamente sin vaidade— ser un adeus. Debín xa fai tempo pecharme en Trasalba, deixarme sumir no decorrer dos ciclos campesíos. Teño grimo á vida e á xente, agás dos cantos amigos. Ben entendo ser de outro tempo. Ispiramos noxo e medo os vellos ás xentes. Soio as froumas noviñas de Trasalba, e algunhas composicións de silenzos de Sant Iago.

Poreille algunha letra dende alí. Vai ser ano de froita, non lembro na miña horta luxo e gracia semellantes de frolación. Cecais adeuses pro vello amo.

Xa vagan por ises ámbetos nomes pra a sede [curial?] Del Castillo...³ Valentín, Álvarez Blázquez, Taboada Roca... e máis. Eu pensei en Otero, Aníbal Otero... Vai esbroar o muro vedraio da Academia e chegará a non habere nomes.

Foi emozoante o *Orestes*⁴ dos rapaces en Fonseca.

Lembranzas pra Vdes. de Fita e meus recordos a Evely.

Apertas,

R. Otero Pedrayo

1 O día 10 de marzo, Otero participara na clausura da Asamblea Misional celebrada con motivo das vodas de prata da Academia de Misiones. Ás once da mañá pronunciara a

conferencia “Galicia en la evangelización de América”. Tras el falaron o bispo da diocese e Quiroga Palacios, que pechou a xornada (*El Pueblo Gallego*, 9/III/1961).

- 2 Seguen hospedándose no hotel España, propiedade de Floro Morán, coma nos tempos en que don Ramón daba aulas na facultade.
- 3 Ángel del Castillo López ingresara na Academia en 1927 a proposta de Martínez Salazar, do marqués de San Martín e de Eladio Rodríguez González. Falecera o 14 de marzo de 1961. A súa cadeira ocuparaa Antonio Meijide Pardo o 25 de maio de 1963.
- 4 Arcadio López-Casanova, daquela estudante de 2º de Filosofía, escribira unha traxedia titulada *Orestes*, estreada o 21 de marzo no Salón Novo de Fonseca, polo T.E.U da facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Santiago. A lectura estivo dirixida por Lola F. Ferro e contou coa colaboración de Teresa García-Sabell, Pedro Pereira, M. Sicart, Mercedes García Fernández e Ana Estan entre as actrices. Á función asistiron ademais de Otero Pedrayo, Xosé Luís Méndez Ferrín e Manuel Rabanal, que se apresuraron a encomiar o resultado na prensa.

225

Vigo, 1-abril 1961

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santiago

Meu querido amigo:

O día 4 debera ir a Santiago pra o visitar e darlle unha forte aperta no Sanatorio no que vai ingresar na data anterior. Pero xustamente, ese mesmo día 4 saio pra Barcelona, de ben mala gana, obrigado por razóns de discipriña, a dar unhas charlas no Centro Gallego. Hai alí xente nova, de amor afervoadado por Galicia, á que se non pode desamparar. Dende un punto de vista de gosto persoal, sinto cada vez máis priguiza a me esteriorizar en aitos de calquer xénero. Penso que son máis eficaz no labor calado e anónimo, que vai tamén millor co meu temperamento. Según pasan os días, nótome con maior seguranza no mundo das razóns éticas, máis do que nas estéticas, pra as que non estou dotado. Pero hai que faguer de todo. E velahí a miña tristura por lle non poder faguer compañía unhas horas —inda que lle han sobrar compañías— durante a súa reclusión sanatoril. Polo máis, sei que isa trombo-flebitis non é cousa de coidado,

e despois do tratamento atoparase moi mellorado. Si ó meu regreso inda estivera en Santiago, ireille a dar, inda que con demora, a aperta que proicitaba.

Recibín carta de Rodrigues Lapa dende Belo Horizonte. Fálame da súa novela i escribe:

Surpreende a vivacidade de certas páginas, a frescura daquela “alba” do inicio da novela, e é un ganho positivo a vinculación qu ele faz entre as duas Galizas. Dé un grande abraço por mim a esse admirável galego, e diga-lhe que não queria morrer sem o ver ainda na sua ou na minha terra, bebendo um bom jarro de vinho regional.

E nada máis. Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre do seu amigo e admirador.

Fz. del Riego

226

Trasalba, 8 do Sant Iago do 1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Un abrazo. Matino nisa belida acordanza de area, azul, foula... devoltas a unha sinxeleza que ten como o verdadeiro saber o engado inteleitoal da abstracción e a gracia do orixinario. Están Vdes. devoltos á inocencia dos catro elementos, a un camiño de regreso ó paraíso celta. O logar agardaba polo fino esprito que soubese amalo e deitarse nil como a ave no fresco ramo. Queira Deus pra Vdes. un longo disfruite e que os ricos do mundo non cheguen en manada a trubar ises lentes.

Nós pousaremos por eiquí deica o 21. O 22 comenza a curta ouservancia compostelán de cinco ou seis días. Ca morte de Asorey^t fíxose un novo silencio. Il era como un monxe. Gostaba dos barrios probes do norde, das pequenas eirexas, da veciñanza do Carme e Sta. Crara. Foi grande e xusto o darlle terra en Sto. Domingo.

Bouza fixo un traballo fino e ricaz na sesión centearia dos Xogos Frolás o día 1, e en xunto o aito foi fino e grave, pro eramos, contando os catro actores, vinteseis persoas naquil salón de tópicos panteónicos.² E na rúa se non collía ca xente. En Sant Iago paseino ben e ledado na Rosaleda. E no longo camiño da Cruña ó Miño ourensán por Melide vin ouros fermosos e tristes de centeos e a xente barbarizando nos bares. A fidalga, humorista e saudosa Galiza vai morrer ó parvo entre a pepsicola e o viño de matute na triste manxadoira do bar. É triste. O ideal dos barudos mozos da aldea é seren camareiros e as mulleres xa non saben atizar o pote do caldo e morren por as ensaladas e a gaseosa.

Polo menos falaremos no Apóstolo. Andan por eiquí algús peixes grosos da Plata. Grandío³ mercou súa estancia por 88 millós de pesos, supoño que pra criar bisontes. Apesares do que din, eu traballo.

Saúdos de Fita pra Vdes., os meus pra Evely agradecendo o bon café, licor e compañía, e xa sabe canto lle quer o vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Francisco Asorey González (1889-1961), recoñecido escultor galego, formado en Barcelona, Bilbao e Madrid. En 1918 regresara a Galicia para exercer como escultor na Facultade de Medicina da universidade compostelá. Instalou o seu taller na Horta de Caramoniña, cerca de Bonaval. En 1932 trasladara o obradoiro a Santa Clara. Lembrando o seu pasamento, sucedido o 2 de xullo de 1961, Pedrayo dixo: “En 1961 Galicia perdeu con el escultor Francisco Asorey, el maestro indiscutible de una realidad y gusto constantes en la cultura” (1980, p. 181). Tiña 72 anos cando faleceu e levaba algúns meses enfermo. O enterro fora o martes día 4 de xullo, ás 7 da tarde.
- 2 Entendemos que se refire aos Xogos Florais que organizara o Liceo Recreativo de Betanzos cadrando co centenario dos primeiros certames deste tipo.
- 3 Refírese ao pintor lucense Tino Grandío. Nestas datas protagonizaba unha exposición importante patrocinada pola Dirección General de Bellas Artes.

227

Trasalba, 12 do agosto 1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Como vai isa vida? Penso moito, hoxe máis que dinantes, no pasamento de Iglesia Alvariño.¹ Fai moitos anos, era il ben mozo, estivo nista sala con Noriega Varela. Pasei algúns momentos seguindo as Odas horacianas na súa versión galega de longas resonancias.² Tiña moito [de] sabino, de labrego dos que pintan os romanos.

Día 17 sairemos Fita e mais eu pra Santander. Estaremos aló deica o 10 ou arredor de setembre, Lealtad 24, ático. Eiquí governa unha lus crara e soave, sinto deixala. Irei os tres días á Cruña. Non sei como sairá aquilo.

Parés que a *Historia* american “vai”. Tobío pide máis e millores fotos³ pra a “Introducción geográfica”. Podería por Galaxia mandarlle algunhas de Vigo e isa comarca? Tamén encargarei a outros amigos que as manden a Galaxia. Moi agradecido e non esqueza nota compreta de gastos que eu abonarei. Por unha cousa miúda que non desmereza a obra. Quen fará a historia da língoa? Iglesia Alvariño estaba ben disposto a refacela.⁴ Penso si quezais Isidoro Millán González-Pardo.

Sáudos pra Vdes. de Fita, e meus a Evely —b.s.p.—. Vdes. son os califas de vran galego. Apertas. Sempre o vello amigo.

R. Otero Pedrayo

Lois Tobío. Calle José Benito Lamas 2941 —veintinueve cuarenta y uno—
Montevideo.

- 1 Falecera de súpeto en Compostela o 29 de xullo de 1961, tiña 52 anos. Otero Pedrayo tratábo desde que era un rapaz. Cando Noriega Varela deixou a escola de Trasalba, onde fora mestre durante anos, marchou á de Santa María da Graña, moi preto de Abadín e Mondoñedo, onde coñecerá a Aquilino Iglesia Alvariño, que daquela inda estudaba no seminario de Santa Catarina. Levou o mozo de apenas dezaseis anos á casa de don Ramón de visita.

“Hace muchos años, un día de fina lluvia en hojas nuevas Noriega con Iglesia Alvariño estiveron en nuestra vieja casa aldeana. El poeta de *Cómaros verdes*, muy joven aún sorprendido de la luz del mundo después de la matizada del Seminario atendía con tierno respeto a Noriega en cuyos ojos brillaba la alegría del maestro cuyo verso y estilo se perpetúan y acrecen en discípulos egregios” (Otero Pedrayo 1960).

- 2 Refírese á tradución dos *Carmina* de Horacio que Iglesia Alvariño presentara ao premio que Bibliófilos Gallegos convocara para traducións feitas directamente ao galego desde as linguas orixinais. O tradutor levou unha gran decepción cando o xurado premiou o *Cancioeiro da poesía céltiga* de Julius Pokorny, tradución feita partindo dunha versión alemá, non do orixinal como esixían as bases do concurso, por Celestino Fernández de la Vega que Ramón Piñeiro adaptou ao galego. Aquilino considerou que a tradución indirecta incumpría as bases do concurso e que o premio se concedía inxustamente.
- 3 As fotografías realizounas José Suárez.
- 4 Ver nota 1 en carta do 20 de marzo de 1957 (§ 136).

228

Ourense, 13 do agosto 61

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido amigo:

Saio pra Cruña. Dalí seguiremos *per loca marítima* a Santander. Escríbame algunha vez. Xa non podó vivir moito fóra da Galiza, non abonda “pra tam longo amor, tam curta vida”.¹

Como tiven dous compromisos fortes —unha xentil peruana branca e pensatible e os servidores da Biblioteca Mz. Pelayo de Santander—, collín na *Región* dous exemprares da *Guía*. Prégolle que llos repoñan. É que me parece que ri o trasno no recanto si merco un libro “da miña autoría”, o que me ten acontecido.

Saúdos de Fita pra entramos. Os meus a Evely. Apertas do vello amigo,
R. Otero Pedrayo

Son dous exempl. pra *La Región* de Ourense.

1 Verso de Luis de Camões.

229

Santander, 18 agosto 1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido amigo:

Bebendo nun vello tabernón un vaso de viño medieval da Liébana —ouh, alvaríño amante!— penso no Poseidón de Vigo e lle mando un abrazo. Carballo Calero, Fraguas e eu fixemos o posible por salvar a xuntanza da Cruña. Xa lle espicarei. Agora, un mes de preparación pros exercicios do noso outono.

Domingo manda de Ginebra unha foto dos catro grandes calvinistas. Eu sigo de vello ancorado na praia da esperanza... Pasan por os areás de Dóriga¹ [rapazas?] de onda e sal.

Lembranzas a Evely. [Honra?] o vello tirano, ó Pórteco das formas e figuranzas infindas! Como será o morrer?

Sempre o vello,
Otero Pedrayo

1 Os López-Doriga eran unha coñecida familia santanderina con propiedades á beira do mar.

230

Vigo, 24-agosto-1961

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Lealtad, 24. Santander

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas cartas trasalbesas e mais a santanderina. Seguindo as súas indicacións, remesamos a *La Región* dous exemplares da *Guía* pra repoñer as recollidas por vostede. Penso que é cousa elementalísima que vostede utilice pra

o seu servizo as *Guías* que se lle ocorra, pois con elo soio compensaremos, dun xeito miudísimo, a súa xenerosidade.

Escribume Tobío pra me pedir fotos pra a *Historia*. Xa lle mandei un bo mangado delas por correo aéreo. Penso que está tomando a cousa con moito interese e que lle temos que axudar todos pra que a impresión da obra vaia avante. Eu, pola miña parte, farei canto vostedes me ordeen. Cando regrese de Santander falaremos encol do asunto, pra ver o que eu lle podo axudar no terreo das realizacións prácticas.

Soupen por Piñeiro e máis por Carballo da xeira galaico-portuguesa na Cruña.¹ Inda pesie ó seu carácter protocolario, coído que era algo que se lles debía ós entusastas bracarenses. De Domingo nada soupen dende que saíu pra a súa xira europea. Supoño que non tardará en estar de volta en Santiago.

O día 21 chegaron Dieste e a súa muller.² Onte marcharon pra Rianxo, onde demorarán unha pequena tempada.

Chegáronme unhas liñas de Sebastián, escritas en Mar del Plata. Seme-lla satisfeito do seu labor. Saía pra Montevideo pra dar alí unhas conferencias. Regresará a Galicia en barco que sai de Buenos Aires o día un do mes que vén.

Por eiquí seguimos disfrutando dun vran insólito e raiolante. O peor é que o moito traballo non me permite gostar da praia como quixera. Ademais, con iste calor asoballante, andamos a realizar o traslado de piso, pois temos que deixar o que hoxe ocupamos a mediados de setembro.

E nada máis polo momento. Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a forte aperta de sempre.

Fz. del Riego

1 Ignoramos a que se refire. A comezos de xullo, a Academia organizara unha velada conmemorativa do primeiro centenario dos Xogos Florais de Galicia. Falaron, ademais de Otero Pedrayo, Rodríguez Yordi, Bouza Brey e Naya Pérez.

2 Rafael Dieste e Carmen Muñoz Manzano.

231

Ourense, 14 do setembro 61

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Xa estou eiquí! En Santander soio falaba cun ilustre e raro galego, sabio e probe, botánico e matemático, ourensán, criado na atmosfera de pazo do nuncio Rinaldini. Fai dous días celebramos —con Paternina, ay!— a despedida. Chegamos onte ás tres da mañá no Shangai. Estiven durmindo e ensoando todo o 13. Mais hoxe salín a gulapear Ribeiro, do que tiña unha metafísica sede. Mañán 15 iremos a Trasalba. Están dooidos os vellos castañeiros! Graciñas polas súas cartas e tele.

Chego con emoción á soleira dos pazos de iste outono. Polo pronto, teño de profesar de novo por us días no silencio trasalbés. Despois pido que inda que vello me teñan, Vdes. os novos, por un traballador. Chegará Risco da Arxentina.¹ Hai de entamar nas horas de Vigo a biblioteca Galaxia. A ela, e ben logo, irán meus libros, os compañeiros da miña xa longa pelerinaxe! Escíbame. Súas cartas pra min teñen unha virtude estimulante, pois é Vde. un grande estudante das rúas, das aulas e do lusco-fusco.

Saúdos a Evely, e lembranzas de Fita pra os dous. Como estará Trasalba despois de un mes de afastamento? Caen, con grave salaio, as mazás maduras. Como os amigos, [como vos?], no morrer. Apertas. Estou desexando velos, ós de Vigo e ós de Compostela.

Sempre o vello amigo,

R. Otero Pedrayo

¹ Sebastián Martínez-Risco chegou ao porto de Vigo o 20 de setembro dese ano, ás nove da mañá.

232

Trasalba, 19-IX-61¹

Francisco Fz. del Riego
Galaxia
Reconquista 1/ Vigo

Noraboa, querido Del Riego, estou moi ledo por Vde. e por Galaxia. Pídlle un abrazo pra Álvarez Blázquez. Na *Escolma* outra Imp.

Apertas e lembranzas.

1 Tarxeta postal dunha vista parcial de Ourense e da súa catedral.

233

Trasalba, 3-outono-1961

Sr. Dn. Francisco Fz del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Ben cediño lle escribo, contra o meu ritmo e costume. Mais hoxe baixo a Ourense drento de us minutos e, como alí pararei pouco e moi atafegado, doulle nestora de neboeira vaga nos fondos e sol aínda naipelo e xogantín nas ermidas, miña noraboa e aberta polo seu Santo, agardando que o disfruite ben na compañía de Evely —b.s.p.—, a quen saúdo, dos familiares e amigos, sin esquecer pola mañán a ladaíña do San Francisco, pois moito consoa. Dóeme moito non estare en Asís, ou xiquera en Sant Iago, onde teñen decorrido pra min moi ledas horas niste día no campelo de frades e no bosque do San Lourenzo, xa emozado polos primeiros reflexos do outono. Eiquí a paisaxe baixando polo Penedo Redondo,¹ por onde andiven onte, xa ten coor e recendo e tenrura de mazán deitada na herba xa fría.

Veu o bo tempo pros pantasma. Mais xa me fadiga o selo, e hastra desexo a limpidez do xaneiro e as noites de chuvas podentes. Como andamos mal de

recadistas non lle mandarei hoxe nin mañá ningún recordo. E como Vde. disfróita dos millores dons da terra, do mar e do ar —dende o lombelo e a perdís deica a frol das abenzas de Proteo— e pra Vde. madurece a frol dos acios e exercita o lume nas millores alquitaras seu poder alquímico, que se lle vai mandare? Soio apertas. Eu valeirarei mañán na súa honra uns grolos de augardente lixeiramente alaranxado.

Saúdos e lembranzas de Fita pra Vdes. Desexándoos ver. Sempre o vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Lugar próximo á casa familiar de Trasalba. O inmenso penedo desta finca converteuse nun lugar importante para Castelao cando estivo en Trasalba en 1935, tras regresar do desterro en Badaxoz. Na revista *Céltiga* (25/III/1920) escribía Otero Pedrayo sobre o Penedo Redondo: “Eiquí, neste penedo, síntome no marco de dúas terras e de dous horizontes: remata nas chairas descubertas de centeeiras eiquí e alí rachada sen laxes ou outeiros pola pedra nai, comeza nas viñas rubidoiras das costas, as fondas terras de rega, os pobos privados de cabaceiros mais inzados de bodegas e lagares”.

234

Ourense, 16-X-1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Xa estamos na rúa da Paz e mañán agardo xantar na casa, doente de lembranzas de Trasalba! Onte foi eiquí un día de lume. Dende as 10 da mañán chove e volve aniñar en min a legría. Estou deseando ver os amigos. Non sei nada deles nin de cando chega Risco Macías. Eiquí soio falo, ás veces, cos mozos artistas.¹ Hainos moi intresantes, saben onde aínda se pode gulapear un tinto honrado. Estou disposto a traballar. Escribo a García Sabell. Quezais xa están Vdes. na nova casa. Si lle non din graziñas pola noraboa do meu Santo van agora. Memorias de Fita pra Vdes. e as miñas a Evely.

Sempre vello amigo e admirador,
R. Otero Pedrayo

Tel. 4898

- 1 Os mozos artistas eran Acisclo Manzano, Arturo Baltar, Bucíños, Quessada, Xosé Luís de Dios, Virxilio e Xabier Pousa. Coñecidos en Ourense como os Artistiñas, por dedicarse á escultura os tres primeiros e á pintura o resto, ou os de O'Volter. Este último nome púxollo Vicente Risco en homenaxe ao Cabaret Voltaire, pois frecuentaban unha taberna na praza do Eironciño dos Cabaleiros, mesmo detrás da rúa da Paz, onde naceran Risco e Otero Pedrayo. O local, coñecido como o bar do Tucho por ser este o nome do seu propietario, mudaría o nome polo de O'Volter ata o seu peche nos anos 80.

235

Ourense, 5-XI-1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Tiña moita ilusión en encetar con Vdes. o pan e o viño na nova vivenda, día do S. Martiño, padroiro de Ourense, e xa non pode ser polo homaxe ó Risco.¹ Estiveron pra cambialo, e non poido ser. Pra outra vegada chamaremos á súa porta. Estamos eiquí dende o 31 á noite. Non responde mal o remo de babor. Soio teño medo dos fantasmas da alborada e da triste Prima da Catedral. Mañán voltamos ós soutos e á solaina trasalbesa.

Pasei boas horas no Sandoiro, bos monxes medicales e boa Régoa. Doeume non ire á votación de Fole. Xa meus movementos están ben pexados.

Sáudos de Fita pra entramos e os [...] pra Evely —b.s.p.—. Deica o 12. Apertas do amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O 11 de novembro, no Liceo Recreo de Ourense, celebrouse unha comida homenaxe a Vicente Risco. Estaban presentes moitos intelectuais galegos e moitas autoridades. Faláron Álvaro Cunqueiro, Ramón Otero Pedrayo e Sebastián Martínez-Risco

236

Trasalba, 30-XII-1961

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Infundas graziñas. Nosa Noiteboa foi niste galeón de casa á deriva. Eiquí chegaron novas terribres do suceso triste de Valentín.¹ Onte quixen falar desde Ourense e non puđen. Que seña pra il o millor posible!

Gosto moito dos cadabullos de horrorre do libro de Méndez Ferrín.² Il pode facelo. Hai o perito do escolasticismo. Algús versos de *Nimbos*³ alónganse nos meus silenzos. Fai ben o vedraio asceta.

Chove de máis e está berrudo o centeo, pro non teña medo dos laios dos agrícolas dende Virxilio acó. Obrigados pola folga manxadoira dos porcos, houbo de sacrificare dous. Debullo melancolicamente riles e cegamaridos. Xa me deixan soio. Pra os derradeiros de xaneiro haberá outra función votiva ás divindás [soterrañas?], e agardamos Fita e mais eu que non sexan crueles Evely e Vde. e ruban a ista illa do XIX esquencida pola evolución.

Memorias a Evely —b.s.p.— e de Fita pra entramos. Sempre vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Fora atropelado o 23 de Nadal. A consecuencia do accidente estivo seis meses gardando cama e tardaría moito tempo en recuperarse completamente das múltiples feridas e fracturas que sufrira.
- 2 Supoñemos que se refire ós relatos d' *O crepúsculo e as formigas* (1961).
- 3 A única obra en galego que Xosé María Díaz Castro publicará en vida acababa de ver a luz na editorial Galaxia. Falarase dela máis adiante.

237

Ourense, 14 do xaneiro, domingo 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido del Riego:

Todas foron escuridades e trabucamentos. Eu en verdade non debía saír do meu recanto trasalbés. O vello navegante quéntase queimando as táboas da súa barca na praia do esquecemento! Fita está no leito. Eu xantei soio un poliedro de lomo. A Trasalba chegaban as novas en zocos, patuxando. Soio soupen do fracaso das costelas, arcos románicos de Lourenzá ou de San Martiño de Mondoñedo, por unhas palabras de Domingo. Cóidese. Agora as cousas van ben. Cóidese aínda que soio seña por Galaxia. Que sería de nós sin Vde.?

Eu non sei o tempo da doenza de Fita. Despois xa falaremos. Quixera, nos meus poucos e derradeiros anos, facer un libro que, cruzando polas florestas da amargura, chegara a unha praia do Letheo, dun Letheo grave, souril.

Niste silencio, máis calmo que o de Trasalba, soio me doe non ter aproveitado millor a mocidade vivindo en todas as aldeas, facendo todos os oficios... Galiza pasa nestora unha proba como enxamais pasou, nin na tromenta africán nin do problema da terra. Como noutro tempo ha ser salvada por us cantos rapaces, daquela os románticos do bosque da Condesa, hoxe polos metafísicos de 20 anos, si se non deixan vencere polo diñeiro —o porco diñeiro sin xiquer brilar de ouro nin muslos sedáns de mozas— e o postín de barra de bar, manxadoira moderna. Sempre ascetismo e chama da leña do noso ser: meu lema.

Saúdos a Evely. Sempre o vello amigo,

R. Otero Pedrayo

238

Vigo, 16-xaneiro 1962

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibo agora a súa carta do 14. Como sigue Fita? Confiamos en que non seña cousa de coidado e en que axiña volte á súa vida normal. Déalle garimosos saúdos da nosa parte.

Eu vou a millor da miña crebadura, inda que non desaparecen as molestias. Aconselloume Sixto que non tivese o vendaxe ata o día 21. Pasei algús días malos, que se xuntaron cunha chea de preocupacións porque se marchou o rapaz que traballaba comigo en Galaxia e quedei só con todos os problemas. Hai que agardar, nembargante, que as cousas se vaian arranzando.

Díaz Castro está fondamente impresionado polos seus fermosos artigos sobre o seu libro.¹ Nunha carta dil que me acaba de chegar, dime:

Máis que outros críticos, Don Ramón ten afondado no trasfondo da creación do libro, nos factores que teñen moldeado o seu carácter e a súa inspiración. Coido que Don Ramón foi escesivamente benévolo nos seus servicios de valoración e quedolle profundamente agradecido por iste xenerosidade que constitúe pra min unha grandísima satisfacción e un forte estímulo.

Por eiquí todo anda máis ou menos coma sempre. Moita chuvia, moito vento, e traballo arreo. Niste mes sairá do prelo a reedición do libro de *Cousas* de Castelao. Logo, o *Sinbad* de Cunqueiro, que me gusta pouco, esteticismo de máis. Penso que con iste libro queda pechada a súa aportación ás letras galegas, pois se non lle ven horizontes de anovamento.² Un distes días entregaremos na imprenta *A comedia da oliña*, traducida do texto plautino por I. Alvaríño.³

Temos que falar dise volume seu, do que me escribe. Hai que se poñer a il. Valentín sigue no Sanatorio. Anda un pouco vencido de moral. Ten pouca resiliación pra a inaitividade.

Cos nosos mellores desexos de que Fita se recupere decontado, mándalle a cordial aperta de sempre o seu devolto amigo e admirador.

Fz. del Riego

- 1 O 11 de xaneiro, Otero Pedrayo asina “*Nimbos*, de Díaz Castro” en *La Noche*. Comeza o artigo, efectivamente moi encomiástico, dicindo: “Non sabiamos cousa ningunha do autor. Si, coñeciamos algús dos seus poemas”, e remata “a pura unidade do libro solo pode ser refrexo da unidade dun vivire. Son todos lampos de sol na mesma auga. Seme llan as imaxes do río, da pedra, da terra un pulo máis adiante das imáxenes. Pódese pensar un fermoso ensaio arredor do provisorio das metáforas. Eiquí en *Nimbos* a metáfora ponte xa está a piques de pasar o río, as imaxes solo gardan do velo o preciso pra non figurar espidas”.

Non coñecemos ningún outro texto oteriano sobre o escritor de Guitiriz, pero Xerardo Rodríguez Roca publicou en *Xermolos* a transcripción dun manuscrito que, ata onde sabemos, permanecía inédito. Nel, o escritor de Trasalba repara, entre outras cousas, no coñecido poema “Penélope”. Pode consultarse o texto íntegro do artigo oteriano en https://www.xermolos.org/paxina_nova/www.poetadiazcastro.com/plantillab27c.html?id=69

- 2 Trabúcase Fernández del Riego. Cunqueiro publicará en Galaxia cando menos as seguintes obras en galego: *Tesouros novos e vellos* (1964), *Xente de aquí e de acolá* (1971) e *Os outros feirantes* (1979).
- 3 A *Aulularia* de Plauto foi traducida ao galego por Aquilino Iglesia Alvariño e publicada co título *A comedia da oliña* en Galaxia en 1962.

239

Ourense, 26 do xaneiro do 1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e ben lembrado:

Viva! Viva! Xa o mirei na foto cos xirondinos da Prensa. Isas costelas van sere de nau bogante pra cen anos, dorna do rexo alentar. Hoxe albisquei cousas e conxuntos do tempo da Institución, cando o alemán gostaba a mazá suave e o inglés tiña un recender de droguería e parque. Falei co Dr. López Suárez.¹ Quer facer un padroádego de cregos e mestres da aldea. E fóra tabaco e viño. Gaba moito o Instituto de Pontevedra, pois Filgueira non deixa fumar a ninguén. Despois vin no xornal como na Casa Blanca soio se bebe leite.²

Pra celebrare istas eficiencias debían ter Evely e Vde. o acordo, pra nós infundamente fortecente, de vir sobre do martes que vén us días a Trasalba. Será segundo sacrificio paquidérmico ás divindás Antonianas e ó adeus solene das costelaciós invernizas.

Fita tivo unha grippe de moitas unllas, mais xa vai ben.

E moi ben Galaxia. Onte falei con Silvio. Eiquí vense poucos amigos de fóra. Non é como en Sant Iago.

Lembranzas de Fita. Ós pés de Evely.

Sempre vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Juan López Suárez (1884-1970), coñecido como Xan de Forcados. Home de ciencia, defensor das ideas da Institución Libre de Enseñanza, fundador da Misión Biolóxica de Galicia e traballador comprometido ao servizo do pobo e da cultura galega. Xosé Ramón Fandiño publicou en Edicións do Castro (2004) *Juan López Suárez ou “Xan de Forcados”*.
- 2 Na portada d’*El Pueblo Gallego* do xoves 25 de xaneiro de 1962, lemos: “El secretario de Prensa de la Casa Blanca, Pierre Salinger, siguiendo las directrices del presidente Kennedy de que debe servirse leche a partir de ahora en todas las comidas que se hagan en la residencia presidencial, ha obsequiado hoy a los periodistas con sendos vasos de leche”.

240

Ourense, 6 do febreiro 1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Querido e ben lembrado:

Debullei só meu lombelo,
E só papei meu lacón,
Só me aluma o retestrelo
No meu esquecido con...

Non sei se xa entendo. Cómpre farra e baile, e mociñas brincadeiras, e confort moderno e cócteles, e hai medo ás carantoñas das teebras e ós pasos silandeiros na noite e ás manías dos vellos de outro tempo, ca cinza da morte na fronte e tateares románticos no falar. Hai de aproveitar a *dolce vita* das cosmópolis atlánticas da noite rosa e champagne. Moi ben.

Eu calquera día aparecerei estarricado no meio da miña derradeira e xiada gandra ventosa. Pois chegou un libro de [mandalinata?] e finos poemas moi cantareiros de Guerra da Cal, *Rio de sonho e tempo, 1939-1962*, pra que lle poña o prólogo. Xa lle mandei a Ramón Piñeiro a carta. Il quixera editalo en Galaxia pro non fai forza.¹ Ten onde editar. Aledeime moito pois non tiña novas do poeta. Poreime ó prólogo cando poida. É un libro bon, mais estranamente lonxano, case con brancos de Pierrot e un tratamento banal dos fondos problemas. Lembra a certas cousas de Musset e de Antonio Machado. A min surpredeume. E como son de lúas antigas, gosto de il.

Vexo hoxe o seu discurso en honra de Dª Concepción.² Noraboa. Debía ser un estoico quen apurase o fino perfil estoico da grande dona dos bandós puritanos e o meditativo calcetar. Eu gosto moito da prosa do seu *Ensaio de Feixoo*.³

Pasado mañán voltaremos a Trasalba. Parés que hai esperanza de boa seitura de centeo. Ben virá.

Saúdos a Evely —b.s.p.—. E apertas do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Tanto *Lúa de alén mar* coma o poemario do que aquí se fala foron editados por Galaxia. O primeiro en 1959 e o segundo en 1963, con prólogo de Otero Pedrayo.
- 2 O domingo 4 de febreiro, ás once da mañá no cemiterio de Pereiró, rendéraselle homenaxe a Concepción Arenal. Tras a ofrenda floral tomou a palabra Fernández del Riego que, como membro da Academia Galega, falou sobre a biografía da escritora.
- 3 Refírese a “Juicio crítico de las obras de Feijoo”, aparecido na *Revista de España* en 1877. Segundo parece, Concepción Arenal presentara este traballo ao certame literario que se organizara en Ourense de 1876, cadrando co segundo centenario do nacemento do ilustrado. Naquela altura o texto levaba o título “En cualquiera materia”, e o xurado desbotouno “por contener doctrinas abiertamente heterodoxas”. A gañadora foi Emilia Pardo Bazán.

241

Trasalba, 22 do febreiro do 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Un abrazo. Estou emozoadado. Chegou o libro de Castelao¹ e voltei a un mundo feiticeiro e novo de descubertas e doores compartidos, como si a Galiza nacera de novo. Todos eramos rapaces e camiñantes manexando as horas como cabalos corredores a cuia crineira nos collíamos xogando á morte e á vida, ca lediza fonda que non ten outra recompensa do que ela mesma.

Miña noraboa a Galaxia. Lembranzas.

Sempre amigo e admirador,

Ramón Otero Pedrayo

¹ *Cousas da vida II* (1962).

242

Ourense, 16 do abril 1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Soio dúas letras —estou hoxe moi canso co licor ledal do abril no ar e na lus— pra felicitar a Galaxia pola beleza de entramas edicións galegas da novela de C. J. Cela.¹ A corrente ten gracia e engado, chama, bule por pasar de man en man. A outra entoada, fidalga, pra alternar na caoba da biblioteca e do xardín. Pra debullar e pra disfruite do bon texto choutante e duro logrado por o Risco, un dos seus acertos millores, a *Catira*.²

Irei con Silvio Santiago e Fita comigo a pasar tres días a Vilar de Bos, con algunha volta portuguesa, xiquera Chaves e Pedras Salgadas e quezais á severa Braganza tradizoalista.

Teño serras de cartas e telegramas. A votación do día 10 foi un trunfo do vello e cerne galeguismo.³ Xa falaremos. García Sabell quer e incítame a que compoña as miñas Memorias. Xa entrei nelas con moito medo.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evely. Apertas do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Alude á versión galega d'*A familia de Pascual Duarte*, prologada polo propio Otero Pedrayo. A primeira edición galega desta novela saíu en xaneiro de 1962 con tres tiraxes distintas. O proxecto xestárase dez anos antes, en 1952. Cela puxérase en contacto con Vicente Risco para que fixese a tradución e con Pedrayo para que se ocupase do prólogo. Consérvase un exemplar da edición “corrente” na biblioteca da Casa Museo de Trasalba.
- 2 Complexa e polémica novela de Cela publicada en 1955 e ambientada en Venezuela. Foi escrita por encargo.
- 3 O 10 de abril fallárase en Madrid o Premio March. O correspondente a Cataluña recaeu en Martí de Riquer e o correspondente a Galicia, dotado con 300 000 pesetas, en Ramón Otero Pedrayo, que competía co seu amigo da infancia e compañeiro de angueiras de preguerra, Vicente Risco. Así lle conta o sucedido Ramón Piñeiro a José Luís Pensado en carta datada o 26 de febreiro dese ano: “Por eiqui houbo algo de rebumbio arredor do Premio Galicia da Fundación March. O país reaccionou espontaneamente considerando que iste premio correspondelle, sin discusión posibel, a Otero Pedrayo, cuia vida e cuia obra estiveron sempre consagradas a «exaltación literaria de Galicia», que é xustamente o que a convocatoria sinala como motivo do Premio. Houbo unha tentativa raposeira e nada limpa de Jose Luis Varela por torcer esa interpretación pra lle dar o premio a Vicente Risco. Trataron de cazolar dentro da Fundación March pra que desinasen un xurado risquista, no que figurarían o propio Varela, Fraga Iribarne e algun outro semellante. Nono conqueriron. Inda que o xurado non é demasiado idoneo, porque non é como acaído que nun xurado literario figuren catro presidentes das diputacións galegas, orgaismos moito mais administrativos que literarios, cabe agardar, con todo, que non deixaran de facer xusticia”.

En carta dirixida a Valentín Paz-Andrade, o de Trasalba dille: “Ganeí por sete contra cinco —os cinco do Risco. Entramos nados na mesma casa da rúa ourensán da Paz, onde te escribo. Nin Risco nin eu soupemos nada da pequena guerra. Pro algún día

tiña que xurdir. O trunfo do meu nome foi o do vello Seminario e as Irmandás contra o conformismo gubernamental do querido Risco. Puritanos y episcopalistas, xansenistas e xesuítas, bohemios e académicos, Madrugas e FONSECAS. Toda a historia das versións do espírito na vida.” (Monteagudo e Vicente 2012, p. 109).

243

Ourense, 15 do maio 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo:

Soio dúas letras pra agradecerlle, e tamén en nome de Fita, a Eveli e a Vde. a xentil hospitalidade e compañía.

Inda locía o abril da montaña. Endexamais mirei atal fermosos os ermos, loureados polos toxos. Voltaremos a Trasalba. Veremos si podó guiar pra algún traballo meu espírito. Estou “desnortado”. Penso na *Guía*. Si me mandan dous exemplares me porei nun páxina por páxina ó traballo e farei o novo camiño Zamora-Ourense.

Saúdos a Eveli. Sempre seu con abrazos,

R. Otero Pedrayo

244

Sant Yago de Compostela, 10 do San Xoán 62

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Agardamos con moito agarimo a Vde. e mais Evely a un xantar de amizade o domingo que vén 17, no H. Compostela de eiquí.¹ Estou ilusionado, me non tollan o entusiasmo. Invito con tempo. Seremos arredor de 22 matrimonios.

Non falle á voz claudicante e feble do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

Estou só eiquí unhas horas. Falaremos moito o 17. Vou tratar do elenco.

Gracias, amigos meus... É voz pouquiña²
a escuitada con tanta cortesía
pois algo ten de min: a gurradiña
ponla donde salouca a nordesía.
É Galiza quen chama, doce raíña,
na reguenga e no adeus da cotovía,
no cantigar na ermida da ladaíña,
e no silencio da hora fuxidía.
¡Nestora son ditoso! Vinde aixiña
matinar na lembranza largasía
da serra, da ribeira e da mariña,
do Sant Yago souril i aquela ría
vagorosa no voar de unha boíña
da Galiza trasposta en Poesía.
Compostela, 17-VI 1962

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O domingo 17 de xuño, Otero Pedrayo e a súa esposa convidaron un total de 25 matrimonios a unha comida que se celebrou no hotel Compostela. Era unha forma de celebrar o Premio Galicia da Fundación March. Segundo o xornal *La Noche* do día 20, na sobremesa desta “Festa da amizade”, o escritor falou “dos tempos en que todo se divorcia e disgrega”, tempos nos que convén “render un homenaxe a esta institución base da familia e a sociedade”.

A data escollida, día da Santísima Trindade, e a obrigatoriedade de acudir “en matrimonio” eran menos inocentes do que, en principio, puidera parecer. Acudiron, coas súas esposas: Sebastián Martínez-Risco, Ramón Baltar, Fermín Bouza Brey, Abelardo Moralejo, Felipe Cordero Carrete, Fernández Albor, Xesús Ferro Couselo, Xosé Filgueira, Borobó, Domingo García-Sabell, Xaime Isla Couto, Rodríguez Somoza, Pedro Martul Rey, Moreno Báez, Rivas Martínez, Rodríguez Yordi, Piñeiro, Silvio Santiago, Souto Vera, Manuel Beiras e, por suposto, Carballo Calero. Nótese que entre os convidados,

estaban a maior parte dos membros do xurado que votaran a favor de Otero na concesión do Premio Galicia.

- 2 Poema mecanoscrito en tarxeta á parte. Asinado á man. Non nos consta que fose publicado ata o de agora.

245

Vigo, 10-xulio-1962

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Cela ten un interés especialísimo, según el me di, de que vostede e máis Risco lle adiquen un exemplar da edición galega do seu *Pascual Duarte*. Con ista data remésolle, por correo certificado, o dito exemplar, pra que faga o favor de lle poñer unha breve adicatoria. E despois, co ouxeto de evitar o envío do libro por dúas veces, moito lle estimaría que llo fixese chegar a Risco pra que il lle adique tamén unhas letras. Logo, si non é moita molestia, pediríalle que mo devolvase pra eu mandalo dende eiquí ó autor. Perdóeme tanta enliada, na que non teño outra responsabilidade que a de intermediario.

Supoño que recibiría os tres exemplares do volume de Cuevillas pra as súas fillas.¹ Hoxe enviámoslle pra vostede un exemplar da edición especial.

Está xa con vostedes dona Virxinia?² Si é así, díalle un saúdo moi cordial da nosa parte. Como siguen vostede e máis Fita?

Deica o Apóstolo. Unha aperta moi forte, de

Fz. del Riego

- 1 As fillas de Cuevillas eran Elvira, Xulia e Milagros López-Cuevillas. Del Riego refírese a *Prosas galegas*, volume póstumo de 190 páxinas que recollen textos xa editados, publicado na colección Trasalba en 1962 con prólogo de Marino Dónega.
- 2 Tras o pasamento de Castelao, Virxinia Pereira, a súa dona, visitou Galicia en dúas ocasións. A primeira entre 1962 e 1963 e a segunda entre 1966 e 1969.

246

Ourense, 28-VII-1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Deica hoxe, á mañá, chegando de Trasalba non lle botei a vista a *Vida Gallega*. Fiquei emozoadado. Con tales amigos ben se pode ser vello, errabundo e fantasioso. Infundas graciñas. Ademais, e ouxetivamente, súa prosa loce nidias craridás de modernidade e fluencia. Soio bota un pouco a perdere a foto, con Valle Inclán, que non ten de ser de moito interés pro púbrico, a “ubicación” en Sant Yago, sendo en Ourense na praza Maior.¹

As gabanzas sobre min fórzanme a traballar. O Día de Galiza deixei a G. Sabell o ms. da primeira parte das miñas lembranzas —1888-1904—. ² Coido que será de máis valencia a II —1904-1919—, pois moitas persoas e acordos de dinantes bulen xa en novelas miñas. Caso de seren impresas requiren unha separata boa e o alicerzamento de algús pasaxes. Unha alumna miña, hoxe en Barcelona, ten recollidas moitas leucióis miñas na Universidade, e opina que poderían formar, ben revisadas, un volume intresante, pois dise tipo non os hai nas nosas Letras.

Virxinia está en Vigo na casa dos Fidalgo, calle de Colón, un día de estes imos Fita e eu a vela, de xeito rápido. O asunto da *Guía* vai adiantando. Poreime a il con todo entusiasmo ó voltarmos de Santander sobre o 15 de setembro. Hai de facer —ou orgaizar o feito— en tres “ejes”: M.Z. Orense, Santiago, Coruña; Orense Coruña por Lugo (con apartado León, Ponferrada, Monforte); Ourense-Vigo-Santi[ago]-Coruña, deixando sempre soio e presidencial a Compostela. Será traballo de poucos días de mirar aquilas serras. Volvendo á *Guía* penso ser millor pór Itinerarios en troques de “ejes”.

Xa estou desexando voltar de Santander pra encetar novos traballos no outono. Han ser miñas derradeiras onzas de ouro de tempo. Eiquí, en Ourense, non hai alma viva.

Adiós. Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evelina —b.s.p.—. Sempre o vello e agradecido amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese a unha coñecida fotografía en que se ve a Otero Pedrayo ao lado de Valle-Inclán. Deixou dito don Paco: “Tamén aquela foto que me mandou, tirada en Ourense por un fotógrafo ambulante, na que figuraba á beira de Valle-Inclán, e de Don Xoaquín Arias Sanxurxo que acompañara a este desde Santiago. Remesárama como agasallo para o meu arquivo, cunhas liñas moi reveladoras. Envielle unha copia a Luís Seoane para que a reproducise na revista *Galicia Emigrante*. Con posterioridade difundíuse en varios xornais galegos, pero situándoa trabucadamente en Compostela” (1994, p. 244).

Como explicou o propio Otero Pedrayo: “El autor de *Romance de lobos* sólo estuvo en Orense en las horas centrales de un día brillante de octubre de 1935, no muchos meses antes de su muerte. Don Julio [Cuevillas] acudió a saludarle y ambos con otros amigos, como don Joaquín Arias Sanjurjo, hablando y recordando, visitaron las viejas calles, la catedral... No podían saber, tal vez ocultamente preveían, ser aquella su última entrevista” (1966, p. 236-237).

Valle-Inclán chegara á cidade acompañado polo seu fillo Carlos e por un amigo deste, Joaquín Arias Sanjurjo. Durante o paseo que deron pola cidade, don Ramón falou con Valle de Juan Manuel Pereira, o señorito da Reboraina, que parece había inspirar tamén o personaxe valleinclanesco de don Juan Manuel de Montenegro.

- 2 O manuscrito desta primeira parte das lembranzas ten na parte superior unha improvisada dedicatoria: “A Domingo i Elena pedíndolles que pois sendo eles a frol da miña amizade apadrínen ca sua raiolante simpatía iste libro melancólico e verdadeiro tecido de amizade e de lembranzas delas”.

247

Ourense, 3 do outono do 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo moi lembrado:

Non quero deixar de enteirar miña voce antiga e roufeña no coral mañanceiro e franciscán día de fina e levián néboa, de sorpresa das parreiras espidas, dos melros papadores dos acios esquencidos. Que disfruite dun belido e calmo día na compañía de Eveli, recitando a fermosa ladaíña dos Menores! Teño pensado nunha restauración vivente do [V.D.T.?],¹ conto con Vde.

Hoxe xantou conmigo o gran Colmeiro e falamos de infindas cousas. Onte estiven en Trasalba. Como unha doente de febre, a campía empézase a repoñer. Hai unha fonda tenrura pros vellos nistes días e luces. Agárdame un inverno de traballos e moito leito. E algún viaxe. Gosto de viaxar no inverno.

Estaremos eiquí us días. Cando as atope mandareille as contas da *Historia*. Agardamos que veña o Risco, calquera distes días, do Castro Caldelas.

Saúdos de Fita. O domingo, caíndo o serán, locía moi xentil e ferido de lembranzas o val do Tea.

Con meus recordos a Evely sempre o vello amigo cunha rexa aberta

Ramón Otero Pedrayo

- 1 V.D.T. pode ser a abreviatura da expresión “vino da tabola”, viño de mesa, referido á bebida diaria, ao viño común e lixeiro. O 1 de Nadal de 1962 publicou en *La Noche* un artigo titulado “La vid y el vino, claves de la gracia y el genio de Galicia”.

248

Ourense, 7 dos Santos do 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Coido que o 9 chegará ó seu poder un exemprar da *Guía de Galicia* cas correicións e engádegas que podo facer sin turbar esencialmente as máis das páxinas, respetando estruturas inteiras. Van as novidades en octavillas con chamadas doadas en cada páxina. Vde. pode e debe facer algunhas outras reitificacións.

Vai indicada a páxina de Estadísticas de produción agrícola e censo escolar primario, que é preciso refacer do todo. Agardo as informacións das Secretarías de 1º Ensino, que xa pedín. Quixen as das Xefaturas Agronómicas e precisan unha autorización da Dirección Xeneral do Ministerio, que tamén pedín. Quezais non a concedan. En canto as teña llas mando. Poden Vdes., si mas negan, procuralas por outro camiño. Farán Vdes. o favor de revisar as cifras da poboación das vilas, non das cidades, que coido van ben. E na folla nova, de sumaria

indicación de estradas pra entrar na Galiza dende Portugal, poñan Vdes. as distancias polo menos dende Porto e Braga, pois non teño eiquí os itinerarios. Como verá, leva un plan novo a fase da línea Zamora-Cruña, e polo tanto hai que desprazare anacos inteiros de sitio. Coido que todo vai previsto. Mándolle o traballo pois de seguir millorando sairá outro volume. Non sei si Galaxia ten pensado nun novo libro polo ano Santo Compostelán. Si eu tivera un coche, unha segredaria, un fotógrafo e un dibuxante facía unha Guía completa dende Roncesvalles á Porta Santa.

Estou de novo cas miñas memorias. Xa entro na Universidade. Quezais o 9 ou 10 invite a xantar na Caminera de Barbantes¹ ou noutro sitio de Ribadavia a catro amigos de Ourense, xente maior, de bon dente, ca que estou comprometido. Sería pra min e pra todos unha honra e alegría ter connosco, con a alma, con evocacións dos bos tempos, sin presas, a xuventude xenerosa de Vde. Eu decatariame mais rexo e protexido. Inda non sei a data, mais [xa] o aviso por telegrama. Vde. pode facer a Barbantes, e voltar a Vigo si quer, o viaxe moi ben. É dicir, da millor maneira pros que non temos carro: saír de Vigo ás 10 ½ no coche pra estar en Barbantes sobre a unha ou pouco dinantes, e voltar a Vigo no correo da tarde, ou millor no coche de Ourense sobre as sete, pois case seguramente será na Muiñeira de Barbantes. Xa lle falarei.

Fita estivo istes días agripada, con décimas. Saúdos de ela pra Vdes. e os meus pra Evely —b.s.p.—. Barbantes non é Segovia, pro haberá onde fincar o dente.

Seu sempre vello admirador e amigo,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Coñecido restaurante preto de Trasalba. Comezan agora unha serie de cartas nas que se alude a un particular percorrido lúdico gastronómico ideado por Fernández del Riego e Otero Pedrayo: “Relembro a ruta gastronómica que trazamos desde a súa cidade natal deica a viguesa da miña residencia. Acompañáronnos no percorrido, o pai do pianista Iglesias, o catedrático Pérez-Colemán, o ebanista aprendiz de prehistoriador Pepe de Fernando. Detiñámonos a xantar cada sábado nas estacións manducatorias do camiño. Primeiro Ourense, lugar de arrincada. Despois Barbantes, facéndolle homenaxe a un particular menú na galería da Mineira. Seguidamente Ribadavia, onde rematamos logo de xantar na adega dun bodegueiro coñecido. Continuou a xira semanal na Cañiza. Posteriormente, na Xerezana de Porriño. O final, en Vigo” (Fernández del Riego 2003, p. 181).

249

Ourense, 13-XI-1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Soio dúas letras para agradecerlles a Vde. e mais a Emilio Álvarez Blázquez súa cortesía e traballo de case seis horas de viaxe pra atender a un vello. Está mañá vin a Colemán,¹ cos seus 80, moi teso e moi ledo de telo coñecido a Vd. As viñas estaban traspostas. Como poucos anos.

Soupen hoxe da conf. de Vde. no Orfeón de eiquí. Estarei a ela.²

Mañá, imos Fita e mais eu a Santiago pra estarmos con Virxinia xiquera catro días no Compostela.

Cómpre falar das cousas da *Historia*... Como se ordea en Vigo a administración, mándolle o recibo da cantidade cobrada por o Risco. Acordamos Xocas e eu abonarlle polos grandes dispendios da doenza.

Saúdos a Evely. Sempre seu vello amigo e moi agradecido.

Ramón Otero Pedrayo

- ¹ Jaime Pérez Colemán (1882-1964), catedrático de Literatura no instituto de Ourense onde tamén exercera Otero Pedrayo, de quen era grande amigo desde antes da guerra. Durante uns anos exerceu a docencia en Valencia. Foi presidente da Deputación de Ourense entre 1938 e 1939.
- ² O 20 de novembro, ás 20 horas, Fernández del Riego pronunciara unha conferencia no Orfeón de Ourense co gallo do 75 aniversario da institución. A súa intervención titulouse “Como veía a Galicia el Padre Sarmiento” e presentouna Otero Pedrayo.

250

Ourense, 24-XI-1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Agardo que fora bo o viaxe nouturno do día 20. O Risco quedou moi impresoado ca visita de Vde. Díxome co isa voce case de ultratumba: “Co ise pelo branco e isa voz, Del Riego, fai o que quer dos públicos!”. E de feito a conferencia ten gostado moito. Vai isa foto.

E pra a *Guía* ises datos escolares de Pontevedra. Os soios que teño recibido. Ourense parez un ferido envolteito en gasas e algodós de néboa.

Saúdos a Evely e de Fita pra os dous.

Sempre vello amigo,

R. Otero Pedrayo

A foto é regalo do fotógrafo.

251

Ourense, 26-XI-1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Nista carta non falo eu soio. Nin tampouco vai soio endereitada a Vde. Falan vellos ilustres usados polo tempo, persoeiros do xenio de Orense. E clamán por Vde. e por Emilio [Álvarez Blázquez]. Vdes. pra nós, cos nosos carros acugulados de tempo, siñifican a xuventude. Vdes. son o claxón, nós os axóuxeres da dilixencia na roita histórica de Ourense a Vigo, a procurada por Velázquez Moreno,¹ por Taboada Leal, a roita do Progreso. Dn. Narciso Iglesias² ponse

romántico falando de Barbantes. Colemán, que é un clásico como Alberte Lista, protesta pro conta os días, ó Pepe do Fernando³ soio lle doe que na reunión falle un abade e di que os cregos non teñen nestora maxinación.

Xa Narciso estivo en Ribadavia, ten encarregado xantar pro domingo 2 do mes que vén, non se pode toller súa legría. Foi, e tamén Colemán, ás conferencias do Orfeón e todos os días me di: “Que non fallen os de Vigo!”. Poden facer o viaxe no tren ou no autobús. Os grandes inteleituás deben, de vez en cando, concedere a istas festas de vellos e do outono. Hai un recendo de soutos e de oficios antigos. Sin Vdes., os catro ourensáns seríamos us dooridos náufragos de outro tempo! Pense que Vdes. recobrarán un optimismo melancólico e bon de istas xuntanzas tan lonxe dos ágapes literarios.

En Ribadavia agardan viños salaiantes e pousós dinos de Pedro Madruga e do Rei Dn. García. Sorrí o románico e pontifica, rexoubante, o barroco. Non nos deixen! 2 do Natal é o aniversario de Austerlitz.⁴ Carreguemos descontra os lacós e os viños! Que loza a gracia galega inda que na Rosaleda e no Hades, nas xiadas xuntanzas de Calviño, Xansenio e Dn. Francisco Giner de los Rios,⁵ se desperten acedos comentarios! Prégolle que fale a Emilio. Si non, eu lle escribo, pro estou carregado de traballo. Coido que escomenzado o camiño hai de o cobrire.

Pra remates de xaneiro eu invito na Cañiza; haberá despois xantar bugallista en Pontearreas, e pro marzal, con gromos ledos e lembrando a Cabanillas, na “Jerezana” de Porriño. Así, sempre os mesmos da vella Guardia ameazan perigosamente a Vigo. Agardo da moza xenerosidade de Vde., e non menos da bondade e curtesía de Emilio, que non defrauden as esperanzas de estes “vencidos da vida” que se prometen un domingo fóra de tempo, ó marxe da historia, sinxelo, farto, honesto, votivo, no que os epicúreos e os estoicos se xuntan na beira de bondade e esquecemento dos homes sin envexa, que como nenos querren xogar ca ilusión de gandar a Morte. Nista confianza, pois eu nunca desconfie da xuventude, e en nome de Colemán, de Dn. Narciso e de Pepe o de Fernando, agardámoslos na capital do Ribeiro, día 2, o primeiro domingo de Nadal.

Vai pra Vde. a aberta do vello e finisecular amigo que moito lle quer.

Ramón Otero Pedrayo

1 Norberto Velázquez Moreno (1768-1952), empresario rioxano afincado en Vigo. Moi amigo de Nicolás Taboada Leal.

- 2 Narciso Iglesias residía no número 14 da rúa do Paseo. Durante anos exerceu na cidade como xefe superior de administración pública, ocupándose de “pesas e medidas”, isto é, de comprobar o funcionamento correcto das básculas usadas nos comercios ourensáns. Foi pai do musicólogo Antonio Iglesias e avó da escritora María Antonia Iglesias.
- 3 Falouse de José González Paz, Pepe de Fernando, en nota a pé de páxina de carta datada o 7 de novembro (§ 248). Foi un autodidacta, un excelente artesán e un bo coñecedor da arte. Amigo de Risco, Xocas, Ferro, Ben-Cho-Shey, Cuevillas e, por suposto, Otero Pedrayo. Debuxou algunhas das “descobertas” históricas ou artísticas do grupo ourensán.
- 4 A batalla de Austerlitz, unha das maiores vitorias de Napoleón contra o Imperio Ruso e o Austríaco, 2 de decembro de 1805.
- 5 Francisco Giner de los Ríos e a Institución Libre de Enseñanza, como símbolos da austeridade.

252

Ourense, 30 dos Santos 1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Mándolle a estadística de Escolas da provincia de Pontevedra pra a *Guía*. Aínda non chegaron os datos da Cruña e de Ourense e ninguén de economía agraria, e hai de os procurar, aínda que soio sexa pola manía e romantismo económico que a todos embarga. Ben tristeira loucura. Prégolle unha revisión do meu traballo e o sinalamento de todas as fallas e milloras. Teño no esprito un libro de paseos e lembranzas galegas soio ilustrado por dibuxos e pinturas.

Hoxe, día do San Andrés, penso en Teixido, na noite “Crer como unha do vran” do poeta, nas miñas soedás de Trasalba. Nas memorias estou xa no Ateneo e na cadeira de Dereito Romano. Onte andiven ó sol e polos cotos tristesiros e soios. Quezais un adeus.

Pensen na idea de unha Guía dende Roncesvalles, en feitura de delgado e cortés libelo compañeiro.

Ourense e Galiza deben pensare no centeario segundo de Feixó, que se enteira drento de dous anos e ten moito que dispor.

Ourense acugulado de néboa e tristeiro. Eu sufrindo co Risco, e tendo medo de abrir un xornal por non atopar a morte dun amigo. Alá vai Elpidio Villaverde.¹ Escríbolle a Picallo e a Alonso Ríos, si me deixan os autores noveles. Quixera centrar a miña atención no fato escolleitos dos nosos —Lorenzo Vázquez, Méndez Ferrín, Arcadio López Casanova...— pro a veces non hai tempo.

Temos de falar do proieuto da Sociedade de Templanza baixo o signo de Calvino, Concepción Arenal e Giner de los Ríos. A cousa parés que vai ben. E contan con Vde. e tamén conmigo.

Lembranzas e apertas

R. Otero Pedrayo

- 1 Falecera en Buenos Aires o 17 de novembro. É sorprendente a rapidez con que chegan ás novas a Trasalba.

253

Ourense, 3-XII-1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Soio dúas palabras pra saudalo, como tamén ós Álvarez Blázquez e mais a Celso Emilio Ferreiro,¹ pola fidalga e discreta compañía que nos fixeron a us tolos vellos onte, e pra lle mandare os datos escolares dista provincia co destino á *Guía*. Agora soio fallan, niste respecto, os da Cruña.

Colemán, viúvo e pesimista, disfroita moito nistas xeiras. E por il sacrificome. O seu compadre é un wikingo, un Altamira, un templario debullando e bebendo. Ó chegar foi a un Bar. Está tolo de alegría cos amigos novos de Vigo. A sona dos xantares xa trascende e hai xentes, como o vello Gargantúa, Lois Arias Vila,² que “meten influencias” pra participare nelas. Por elo, e por outras razóns, temos acordado vacaciós hastra derradeiros do Entroido na Cañiza. Dempois ten de seguire a ofensiva contra Vigo.

Si queren vir a Chaves, o domingo 9 teño alí unha conferencia sobre “Idacio” e outras cousas ás 9 da noite, pra voltar a Ourense o lus pola mañán. Non sei como vou saír. Á forza de retórica.

Xa me tarda subir a Trasalba por unha tempada. Veu o ano dos meus 75, tempo pra se refuxiar con Pascal na soedade. Pascal e o *Fedón*³ serán, con algunha poesía galega, meus compañeiros.

Saúdos a Evelyn —b.s.p.— e lembranzas de Fita pra Vdes.

Sempre seu vello

R. Otero Pedrayo

- 1 Francisco Fernández del Riego e Celso Emilio Ferreiro tratábanse desde os tempos das Mocidades Galeguistas. Foron grandes amigos ata que Celso Emilio traizoo a amizade que os unía. Así llo conta Del Riego a Perfecto Conde: “Viuse nunha situación económica grave que o forzou a emigrar. Non foi unha emigración política, senón económica, a que fixo cando marchou a Venezuela. Eu sempre me portei moi ben con el e, cando se tivo que ir, Moraima, a súa muller, quedou vivindo na miña casa ata que el a reclamou dende Caracas. E os fillos deixounos repartidos como puido. Un co cónsul cubano, outro cun irmán meu” (2018, p. 167). Celso Emilio, enfrontado coa Irmandade Galega de Venezuela, non viu con bos ollos que Del Riego aceptase viaxar ao país para dar unhas conferencias. Tentou disuadilo e ao non conseguilo “reaccionou brutalmente. Aquí xa fixera panfletos contra Bouza Brey, que o tiña apoiado antes, e en Venezuela lanzou un panfleto contra min e outro contra Álvaro Cunqueiro [...] dicía que eu era tan covarde que me chamaban Paco del Miedo. Aquilo foi horrendo”.
- 2 Luís Arias Vila era en 1933 o presidente do Lar Gallego de León. O vicepresidente era Eladio Martínez Pedrayo, curmán do escritor.
- 3 *Fedón* ou *Sobre a alma*, diálogo de Platón inspirado nas últimas horas de vida de Sócrates. Platón sostén unha discusión sobre a inmortalidade da alma.

254

Ourense, 12-XII-1962

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Un abrazo. Que Evely —b.s.p.— e Vd. disfrouten de ben ditosas Festas de Nadal e Aninovo. Xa brilan as grandes estrelas do inverno e o Nadal.

Anteonte vin nacer a lúa chea tras do feixe de torres de Monterrey. Viñamos, cos Silvio e outro amigo, de Chaves onde o domingo din, en galego, unha conferencia sobre Idacio e seu tempo.¹ Coido que é a primeira en galego naquila ilustre cidade decorada por nobles epigramas latinos.

Mándolle outras *addenda et corrigenda* pra a *Guía*. Terán de iren moitas.

Segue a aguña crudelísima do pobre Risco.

Sáudos de Fita pra Vdes., lembranzas a Evely. Sempre o vello e decimónico amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O 22 de xaneiro de 1963 escribelle a Santos Júnior: “Día 9 do decembre ou Nadal tiven a honra de pronunciar en Chaves unha conferencia sobre o bispo Idacio e seu tempo. Como sempre gostei da fidalga hospitalidade portuguesa e foi aquil día pra min o máis belido distes dous últimos meses. Pois aparte das horas do estudo todas están cravuñadas por a door da longa agonía de Vicente Risco, aínda vivo neste minuto mais xa case morto pola crudelidade dun cáncer contra o que non puideron os traballos heroicos dos médicos e os coidados de familiares e amigos. É unha perda esencial pra os circos culturais da Galiza” (Santos Junior 2011, pp. 363-364).

255

Trasalba, 29-XII-1962

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Desexando, e tamén no nome de Fita, pra Vde. e Evely —b.s.p.— moi fondas meditaciós nistas Festas e un 63 de longas e mestas seituras pro esprito. E graciñas polo Nadal.

Levamos eiquí us días, pro quezais pasemos na rúa da Paz ourensán a primeira hebdómada do ano. A min xa ninguén me escribe unha verdadeira carta, todos son cartós circulares. Estou vello e canso. Traballo vagarosamente, como a neboeira. E hai contra min unha conxura puritana e sancristanexa en raro connubio. Si o humor me volve, traball[a]rei forte e ledco co novo sol. Sinón —e houbera sido millor— pousarei pra agardar a Morte niste recanto de Trasalba onde aínda, e non sei por canto tempo, as táboas do piso renxen amorosas e lembradoiras cando eu as pisare. Xa sei o traballo que teñen. Pro son mozos e a dous pasos hai cabarets e *dancings et sic de caeteris*.

Pídolle manden ises libros das notas ás direicións portuguesas indicadas. Boa xente. Eu eiquí nin teño os libros nin sei facer os paquetes nin me fío do correo. Gracias. Xa os abonarei si vou por Vigo.

Apertas e lembranzas. Seu decote,

R. Otero Pedrayo

Recibín carta de Guerra da Cal sobre o prólogo do seu novo libro poético. Hai présa ou non? Non sei cantos prólogos levo feitos ista temporada. Xa me canso de erguer o pano. Vale.

256

Ourense, 12-I-63

Querido Del Riego:

Vai moi ben a proposta. Xa lle escribirei con calma pois hoxe estamos confusos por a morte de unha veciña.

Abrazos e lembranzas,

Ramón Otero Pedrayo

257

Vigo, 28-febreiro 1963

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Fai unha chea de tempo que non sei de vostede. Que é da súa vida? Xa vou pensando que resulta verdade ise enclaustramento de que se ten falado. Entérome polos xornás que vai dar unha conferencia en Pontevedra¹ e de que aituará como Mantenedor das Festas Minervás.² Tamén terá que vir por Vigo aló pra mediados de mes, pois hai que celebrar Consello de Galaxia e constituír a Fundación Penzol.

O motivo principal desta carta é o de lle pedir que faga o favor de redaitar un mensaxe de felicitación a Don Manuel Puente pola publicación dos primeiros tomos da *Historia de Galiza*³ que vosté dirixe. Despois da súa firma irán as de todas as persoas que teñan un valor ou un significado dentro do campo da nosa cultura. A idea suxeriuna Prada no vran, pero Ferro é un algo nugallán pra istas cousas e foi demorando de máis o asunto. Por iso compría ganar agora o tempo perdido.

A imprenta de Montevideo anuncioume a remesa de algús exemprares, por orde de Puente. Terei que lle escribir a iste pra que me indique o destino que quere que se lle dían. Supoño que estarán destinados ós colaboradores da obra. Xa o informarei do que me resoste.

Conviña que vostede me mandase, o máis axiña que poida, unha relación dos pagos que hai que facer, co ouxeto de normalizar a liquidación dos traballos feitos.

E nada máis polo momento. Garimosos saúdos a Fita, de Evelina pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 O venres 8 de marzo, ás oito da tarde, pronunciou unha conferencia titulada “Temas y variaciones de la sociedad gallega en el siglo XIX” na sesión inaugural do ciclo cultural organizado polo Liceo Casino de Pontevedra.
- 2 As Festas Minervais dese ano celebráronse na Sala de Arte do Hostal dos Reis Católicos o sábado 9 de marzo. Presidiu o acto o reitor da universidade compostelá e as xerarquías do Sindicato Español Universitario. Obtivo o primeiro premio e Flor Natural Arcadio López-Casanova; o segundo recolleuno Salvador García-Bodaño e o terceiro, Carlos Casares. En poesía castelá, o primeiro premio correspondeulle a Antonio Preciado Ortiz; o segundo, de novo a Arcadio López-Casanova; e o terceiro a José M.ª Merino Sánchez. Otero Pedrayo, que actuaba como mantedor, chegou a Compostela o día 8. Ese mesmo día pola tarde viaxou a Pontevedra para impartir a conferencia. O acto estivo presentado por Silvino Alonso Boente, presidente da Xunta Directiva da Sociedade.
- 3 Os dous primeiros tomos da obra dirixida por Otero Pedrayo e patrocinada por Manuel Puente, un dos proxectos editoriais máis ambiciosos que se levarían a cabo en América, acababan de saír na editorial Nós de Buenos Aires. A obra comezou a xestarse no verán de 1947, cando don Ramón visita a capital porteña.

258

Ourense, 4 do marzal 63

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo moi admirado:

Ten Vde. sobexo de razón. Ía pra *servus trasalbensis* e non mal. Xa nin me chaman os viaxes. Quixera ire a modiño esmorenándome como un vedraio

muro comesto das hedreiras, pro nin xiquer vai poder ser ise meu maino debruzáreme no seo do Pai. A xente fuxe. Non hai quen teña man dun elenco de fermosas marelas, dun pomareiro, de unha lembranza. A vella Galiza morre na parvada e na estupidez.

Mañán vou a Sant Iago con Fita. Pousaremos no Compostela. Sinón dende eiquí, mandareille dende alí a saudación a Puente. Xa debía estar alá, pro niste Ourense os mesmos amigos andan noitébregos e aqueloutrados e nin Ferro nin Xocas vexo. Supoño pra min us dos exemprares. O que eu tiven está na casa do Risco. Será millor que sexa pra il ou pra súa xente. Ca xenreira calada que me teñen non llo podó pidire.

De contas, e asegún o acordado na xuntanza de Ourense con Prada, hai de pagare a Xocas todo o seu traballo,¹ un volume enteiro, e logo as pequenas contribucións de Parga e Igrexas. Eu non quero nada. A conta é doada de botar. Polo desorde dos meus papés non aparés miña libreta antiga. Ela aparecerá e lla mandarei. Dn. Manuel ten extracto de pel. Na c/c ó meu nome na Sucursal do Banco da Cruña no Ourense fican —despois de pagado ó Risco— 8 961,60.

Eu penso estar en Sant Iago deica o lus 11. Anímese pra lle dar un asalto en régoa á despensa sabeliana. Non esquecemos a operación contra Vigo. Xa debía ser cumprida a ofensiva da Cañiza, pro a dona de Dn. Narciso está en Madride co il sometida á bomba de cobalto. Mal asunto. Colemán disposto a todo, pro eu vento unha longa demora. Si a xuntanza de Galaxia fora o 11 ou o 12 viríame moi ben. Quezais non ós demais. Hai de falar de moitas cousas. Vdes. disporán.

Istes días teño prólogos arreo. Xa soio me procuran pra prólogos, como fantasma de tempos idos. Doeume moito a morte de Tenreiro Mulder² pola viúda, Marosa, moi boa rapaza. Os rapaces de Sant Iago amóstranse moi xentís comigo. Teño ilusión ca chegada alá. Noutro rumbo, importa moito ordear a *Historia*. O Risco, durmiñento, doorido, pro millor, feito un esqueleto, mente crara, ánemo irritado.³ Eu soio eiquí estou ben na casa e na noite. Agardo os gromos verdes. O inverno foi de probanza. Nin froleceron as acacias, non houbo camelias. Faga un esforzo e chéguese a Compostela. E por hoxe, adeus. Sei do libro de Carballo Calero,⁴ pro chegará a Trasalba estando eu fóra.

Lembranzas de Fita e nosos saúdos a Evely. Apertas do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao traballo de Xaquín Lorenzo na *Historia de Galiza*. O segundo tomo, *Etnografía: Cultura material*, está integramente redactado por el. Isidro Parga Pondal escribira o capítulo da xeoloxía (1962, pp. 225-245) e Luís Iglesias Iglesias o da xeografía fito-zoolóxica (1962, pp. 247-254), ambos no primeiro tomo.
- 2 Enrique Tenreiro Mulder falecera en Cádiz o 28 de febreiro con 48 anos de idade. En 1929, sendo un mozo que estudaba no instituto de Vigo, atopou restos castrexos no monte do Castro. Entre as obras que se estaban facendo no lugar descubriu restos de cerámica, levounos á casa e seu pai, banqueiro e coleccionista de antigüidades, viu que eran pedazos de ánforas e tellas. En xaneiro de 1929 Cuevillas, Losada Diéguez, Castelao e Filgueira Valverde escavarían o lugar e tratarían o mozo que fixera a descuberta.
- 3 Vicente Risco falecerá o 30 de abril dese mesmo ano.
- 4 *Historia da literatura galega contemporánea* (1963). En carta datada o 14 de marzo dese mes, dille a Carballo Calero a respecto do volume: “Hoxe é pra min un dos xurdios días do meu vivir. Dos que se dan gracias a Deus e collendo o pulso síntese bater o sangue novo de cando os primeiros poetas” (Otero e Carballo 2020, p. 180).

259

Sant Iago de Compostela, 6 do marzal do 1963

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Ista mañán dialoguei co bispo preconizado Páramo e Somoza no craustro da catedral e ouvín a Misiña dun crego campesío agrimado entre tanto clamor apocalíptico. Namentras me dispoño pra as miñas derradeiras loitas contra o turismo e a Escolástica da Economía, convén folgar un pouco a un vello. Va a carta a Ponte *aut* Puente. Millor γέφῶρα.¹ Si lle non gusta ráchea e faga outra. Vde. é mozo, eu apenas un pouco de area dos camiños e cinza do adral ergueito polo vento do marzal. Si viñera o domingo 10, gran día. Estarei o *affût* da súa conferencia de Pontevedra. Vin, soio tipograficamente, o libro do Domingo.² Grave, europeo.

Lembranzas na casa. Seu sempre,
R. Otero Pedrayo

Vaian Vdes. firmando primeiro.

1 Acueduto, en grego clásico.

2 *Ensaíos I* (1963).

260

Ourense, 13 do marzal do 1963

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Ontes cheguei de Compostela. Falamos moito de Vde. na Rosaleda e fixemos programas pra o sábado 23 en Vigo. Pro hoxe chégame, reexpedida de Trasalba, unha comunicación da Academia pra falar —con Carballo Calero e Chao Espina— na velada lembradoira de Pastor Díaz no centenario da súa morte en Viveiro o día 22.¹ Coido dificilmente chegar a tempo dende a cidade do Landro á xuntanza de Galaxia. Cómo facer? Quezais deixándoa pro o domingo, pois supoño ha ser ó anoitecer. Falarei con Sebastián Risco. Eu non quixera falar no de Viveiro por ser case do tempo da *Sirena del Norte* e porque o 1911, centenario do nacemento, estivo meu mestre e amigo, D. Marcelo.

O 22 supoño que durmirei en Viveiro e soio poderei chegar a Vigo no derradeiro tren da Cruña, xa ben tardeiro, o 23. A millor solución será a xuntanza “efectiva” galáctica o domingo á mañá.

Saúdos a Evely —b.s.p.— con lembranzas de Fita pra entramos.

E apertas do vello amigo que en Sant Iago dormiñou, con pasmo dos doutores, unha grippe.

Ramón Otero Pedrayo

Pódeme chamar mañán ás 10 da noite ó telefone de Ourense 4898. Dende o 15 estarei en Trasalba.

- 1 Co gallo do centenario do pasamento do escritor, avogado e político Nicomedes Pastor Díaz (1811-1863), o día 22 de marzo, organizáronse unha serie de actos na súa vila natal, Viveiro. Pola mañá, ás doce, celebrouse un acto relixioso na igrexa parroquial de Santiago, onde está soterrado o escritor. Despois houbo unha ofrenda floral no monumento a Pastor Díaz e, despois de comer, ás cinco da tarde, houbo un acto literario no que interviñeron os académicos Ricardo Carballo Calero, Ramón Otero Pedrayo, Enrique Chao Espina e Sebastián Martínez-Risco.

261

15-abril-63

Francisco Fz del Riego/ “Galaxia”/ Reconquista 1/ Vigo/ (Galicia)

Querido Del Riego:¹

En nome de Domingo G. Sabell e outros quáteres,² e no meu que son goliardesco e lucreciano, unha aperta dende ista cinza quente peneirada pola historia. Ergo o vaso de viño cervantino de Jerez. *Ora pro me*. Sempre vello amigo,
Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal. Vista parcial do río Texo e da cidade de Toledo. No mataselos lese: Toledo, 15 abril 63.
- 2 Otero Pedrayo e Domingo García-Sabell mantiñan unha amical discusión. O primeiro acostumaba reprocharlle humoristicamente ao segundo a sobriedade e a austeridade na mesa. Un dos cualificativos que empregaba era, precisamente, cuáquero. O doutor compostelán apelaba á contención e á necesidade de coidar a saúde, censurando, en broma, o

exceso nos xantares e faladoiros que el mesmo promovía e abastecía no chalé da Rosaleda e nos que tanto gozaban Otero Pedrayo e Del Riego.

262

20-IV-63¹

Francisco Fernández del Riego/ “Galaxia”/ Reconquista, 1/ Vigo/ Galicia

Querido Del Riego.

Todo vai ben. Moitas pantasma agardaban por min no Porto e nas Ramblas. Apesares da propaganda do Congreso non hai clientes. Saírei pra Porto o 23 por Madride.

Saúdos e lembranzas. Apertas,
Otero Pedrayo

H. Gran Vía

1 Tarxeta postal. Paseo Colón, Barcelona. No mataselos lese Barcelona, 21 abril 63.

263

De Ourense, a 13-V-1963

R. F. Francisco Fernández del Riego B.S.B.¹

Carísimo irmán na obediencia bieita:

Como aínda ós que nos preciamos de P. P. graves e severos sonnos autorizadas algunhas lexítimas diversións, tiña ilusión en participare na unción de V.P.² en Pontevedra³ e na leda e curtés refección, e por la subseguintes sempre *sub speciae modis monachorum*. Pro chamado a celebrare as gorias do patriarca San Rosendo na devota Casa do Sancto Thyrsos⁴ *ripa Ave* non foi enteirado aquil meu non pe cadento deseio.

Puden esperimentare non entre aquí nosos frates lusitanos, demasiado comestos das tentaciós de avaros dentes do século aínda concedendo en demasía ó frescore do loiro viño verde de Amaranthe e o quente do maduro e tinto de Viseu *necnon* a conversas con “meninas e mozas”⁵ —sen dubida con bos propósitos— de aquilas arcádicas oreas.

Teña moita conta, meu grave frater, nista sazón propensa a [libidire?], e sexan seus sentidos alérxicos das miúdas sementes do pecado vagantes por o ar! Que non se diga da V.P. o que un piadoso escritor do Constantino Porfirogeneto o Imperador letrado. Foi súa grande Minerva invalidada por Venus e Baco.

Sempre seu irmán na Régoa do noso Pai e Mestre Sto Bieito.

Fr. Raimundo Altarius,⁶

Concionator pras Provincias

Inter Ullian et Durium

- 1 A letra non parece a de Ramón Otero Pedrayo.
- 2 Abreviatura de Vosa Paternidade.
- 3 Supoñemos que se refire a “Galicia en el verso pondaliano”, unha conferencia que Francisco Fernández del Riego pronunciara no Liceo Casino de Pontevedra á última hora da tarde do día 10 de maio. Ese mesmo día Otero pronunciaba outra no salón nobre da Asociación da Prensa do Porto. A ponencia titulouse “Cabanillas, el gran poeta moderno” (*El Pueblo Gallego*, 12/V/1963).
- 4 Ramón Otero Pedrayo participou no *Congreso Internacional de Etnografía* celebrado en Santo Tirso, a uns 25 quilómetros do Porto. Viaxou en compañía de Taboada Chivite, Xoaquín Lorenzo e Ferro Couselo. As xornadas celebráronse na Escola Industrial entre o 10 e o 18 de xullo e asistiron máis de 300 congresistas, con representación de 22 países diferentes de toda Europa e de América. O congreso constaba de tres sesións. A primeira, presidida polo doutor Thompson, titulábase “Estudo do conto popular”; a segunda, “Arte e literatura popular”, presidida por Santos Junior e a terceira a cargo de Castro Pires de Lima, titulábase “Mitología, linguaxe popular, relixión e superstición” (*El Pueblo Gallego*, 20/VII/1963).

No salón nobre do Concello de Santo Tirso, don Ramón pronunciou nestas datas, unha conferencia titulada “San Rosendo, fundador y genio de sus siglo”. Presentouno Pires de Lima.

- 5 Xoga co título da novela pastoril de Bernardim Ribeiro *Menina e moça* (1554).
- 6 Broma amical. Tradución ao latín do nome propio de don Ramón. Non é a primeira vez que o emprega. A Filgueira Valverde, nunha das cartas en latín, escríbelle: “*Transilvaniam VIII ante Idibus Aprilis / MCMXXXVIII / Raimundus Altarius ad Filicariam Vallis Viridis*”.

264

Ourense, 7-VII-63

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Mallado o pan, meio segado o feno, probadas as primeiras froitas do pomar e camiñada a oropéndola, iste matrimonio sai pra Santander, onde estará ás súas ordes deica o 6 set. na rúa da “Lealtad, 24, ático”.

Prégolle, sin présas, o envío de dous exemprares da *Guía*, pra compromisos. Que Evely —b.s.p.— e Vde. enteiren o disfróiten do bo vran.

Con recordos de Fita pra Vdes. Sempre vello amigo e admirador.

265

20 agosto 63- Lealtad, 24¹

Francisco Fz del Riego/ “Galaxia”. Reconquista 1/ Vigo

Querido estoico amigo:

Agás de Domingo, ningún me escribe. Fico abandonado neste grave país dos Hiperbóreos sin atopar consolo no adusto branco de Nava. Estou espreitando as montañas que Casiano del Prado² considerou, con erro inocente, arquetípicas. Que as abenzas de Proteo lle sigan rendindo homaxe e bos toros de pescada!

Recordos a Evely e de Fita pra entramos. Sempre o amigo en *potentia propingua* de esvaecimento.

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal. Santander. Avdas. Alfonso XIII e Calvo Sotelo.
- 2 Refírese ao xeólogo Casiano de Prado y Vallo (Santiago de Compostela, 1797 - Madrid, 1866).

266

Vigo, 26-agosto-1963

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Santander

Meu querido e admirado amigo:

Supoño que obrarán no seu poder os dous exemprares da *Guía* que lle remesei tan axiña como recibín as súas breves liñas do día 7. Agora chégame a súa tarxeta do 30, e correspondo decontado dándolle as poucas novas de por eiquí.

Días pasados estivo Ferro en Vigo, pra dar as primeiras instrucións da catalogación da Biblioteca. Ramiro e mais eu andamos a realizar os traballos de ordeación iniciás. Domingo, como sabe, está pasando na Cruña iste mes de agosto. Piñeiro debe andar arestora por Castropol. Todos os demais disfrutan, como vostede, vacaciós integrás. O único que sigue “amarrado al duro banco”¹ son eu.

Chamoume Silvio por teléfono, pra que fose pasar o san Roque a Vilardevós, pero non puiden atender o seu rogo. Ando a preparar a marchas forzadas o primeiro número de *Grial*. Ten que estar na rúa denantes do día oito de setembro porque, do contrario, queda cancelado o permiso de edición. Sairá de calquera xeito, a base de materiás que, inda sendo máis ou menos inéditos, xa estaban feitos.

Pero pra os próximos números, que se terán de publicar, necesariamente, dentro de cada trimestre, teñen que axudar todos. Cando volte vostede de

Santander, xa lle escribiremos Piñeiro ou eu, indicándolle a colaboración que necesitamos, pois recurriremos moitas veces a vostede demandando axuda.²

Estou moi canso, máis aínda que polo traballo, pola tensión de ánimo e polas preocupacións, Pero ise é o meu sino, e hai que aceptalo.

Ontes estiveron unhas horas en Vigo Seoane e mais Díaz Pardo. Tamén chegan arreo, anovándose, turistas da Arxentina e doutras partes. Como teño a desgracia de vivir nun porto de desembarco, hei de aturalos a todos, perder con eles o tempo do que non dispoño i enriba gastar os cartos en estúpidas comedelas.

Inda que pense o contrario, o certo é que me estou trocando nun estoico, sinón por vocación, si por tranquilidade. Como desconozo o que é o aburrimiento, imaxino que debe ser unha grande cousa. Por iso sinto envexa de vostede, do acougo e da tranquilidade que d[e]sfruta nisas terras.

Saúdos moi garimosos a Fita, de Evelina pra os dous, e pra vostede a cordial aberta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 Coñecido verso gongorino da composición que comeza: “Amarrado al duro banco / de una galera turquesca, / ambas manos en el remo / y ambos ojos en la tierra”.
- 2 Nos índices dos cen primeiros números de *Grial. Revista Galega da Cultura*, contabilizamos un total de 21 traballos de Otero Pedrayo, dezasete deles aparecidos en vida do autor. A primeira colaboración foi “Na procura do íntimo mestre Feixóo” no cuarto número da revista. Cómpre non esquecer que don Ramón participara en tres dos catro números da primitiva colección *Grial*. Na primeira entrega, *Presencia de Galicia* (1951), asinou “Na lembranza de Hölderlin” (pp. 94-96); na terceira, *Presencia de Curros e Dª Emilia* (1951), “Home, Verbo” (pp. 95-101) e na derradeira, *Aspectos económicos y jurídicos de Galicia* (1952), “O celtismo de Chateaubriand” (pp. 113-123).

267

Trasalba, 10 do sept 63

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Xa, graciñas a Deus, lle podo escribire na veciñanza dos petrucios castañeiros acugulados de tempo. No primeiro día non podo facer cousa a dreitas, de abondo teño con acariñar na fronte a moitos pequenos fantasmas que veñen me saudar e facerlles curtesías a algúns outros, lonxaos e esdenosos, que nin xiquera se divirten en pórme medo. Son os donos das vellas casas.

Estou engaiolado co *Grial*¹ resucitado e como novo, máis do que Lázaro nova encarnación. Moi ben os mollos de luz sobre o lucus escuro de Aquilino. Graciñas por a carta co gallo do meu Santo. Non matine nun folgo por inteiro. Moitos aburrimentos, infindos proieutos fuxidos ca derradeira copa de branco de Nava del Rey, un ouro prudente, máis de letrado crasicista que de místico. Soio teño un amigo en Santander despois do pasamento do P. Carvalho. Un vello bohemio, católico, agradecido á probeza despois de ter disfrutado de todos os luxos intelectuás e suntuarios de entre o 98 e o existencialismo, autoridade en rúas de Montmartre, maduración do Ribeiro e prantos de salón, ourensán de cerne xinea.

Un pouco de método lle virá ben nas súas horas cuios traballos todos os amigos ben quixeramos compartir, querido Del Riego.

Vde. poderá informarme de quen son us presos galegos, e ó parecer galeguistas, detidos na cadeia de Vigo por ter pedido en favor de Julián Grimau?² Quero dicir si son galeguistas. Pois recibo unha carta datada do 12 de xulio e depositada na posta arxentina o 27 de agosto pra que interpoña meu “grande prestixio” pra a súa liberdade.³ Firman con outros Aveliño Díaz, “Laxeiro”, Marcos de Abeleda,⁴ Lorenzo Varela... Cecais estexan xa libres.

Colemán e Narciso Iglesias teñen infindo intrés no proseguimento do avance gastronómico sobre Vigo. Pensarei nelo despoixa da Festa e Vendimión de Ribadavia. De Leiro, millor. Sería pra min moi ledo velo por alí. Eu teño de acodir por obrigacións “paisaxísticas”.

Non sei que aconteceu no *Faro*. Pídenme artigos, móntoos, e se non pubrican. Eiquí pola segura vexetan moi atrasados os millos e as videiras.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evelyn.

Sempre vello amigo e admirador

Ramón Otero Pedrayo

Pires de Lima está no hotel Biarritz de Donostia. Nada sei de Silvio. Si, de García Sabell. 16 de outono irei a San Francisco de Valdediós.

- 1 Como xa se anunciou en carta precedente, tras a suspensión da colección Grial, Galaxia comeza a editar a revista *Grial*. O primeiro número foi o correspondente aos meses de xullo, agosto e setembro de 1963. Nel hai un artigo asinado por Salvador Lorenzana titulado “Iglesia Alvariño: poeta e humanista”, supoñemos que é ao que se refire Otero Pedrayo nesta carta.
- 2 Julián Grimau García dirixente comunista executado polo franquismo o 20 de abril dese ano. Cando se soubo da execución, desatouse en diversos lugares de Europa un movemento de protesta contra o franquismo.
- 3 Na Fundación Penzol consérvase unha carta mecanoscrita, dirixida a Otero Pedrayo e datada en Buenos Aires o 12 de xullo dese ano, na que lemos:

Da nosa maior estima:

Os abaixo firmantes, intelectuais galegos que viven fóra da súa terra, mais co pensamento decote posto nela e no seu porvir, diríxense a vostede pra lle pregar vexa a posibilidade de axudar aos nosos paisanos presos, irmáns David Álvarez Carvallido, Xosé García Puente, Xoán Abalo Nieto, Enrique Grandal Novo e Ventura Areal Leirós, detidos na cadea de Vigo por ter pedido a favor de Julian Grimau García, no senso de interpor o seu grande prestixio perto das Institucións do Dereito e das autoridades que entenden no seu procedemento, pra solicitar a súa liberdade.

Interpretamos que ao facelo así cumprirá un aito de solidariedade humana coa que vostede decote se mostrou identificado.

Asinan Arturo Cuadrado, Guillermo Taboada, Alfonso Gayoso Frías, Laxeiro, Marcos de Abeleda, Ramón de Valenzuela, Mariví Villaverde, Maruxa Boga e Lorenzo Varela.

- 4 Eladio Marcos Rodríguez (1908-2000), máis coñecido como Marcos de Abeleda, parroquia ourensá onde se criara, foi un escritor e pintor natural de Sober, destituído do seu cargo de mestre en 1936. Pecháronlle a academia en 1948 e exiliouse en Buenos Aires en 1949.

268

Vigo, 13-setembro-1963

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín onte a súa carta do 10. Mañá marchó a Portugal, onde demorarei ate o día 21. Días pasados estivemos en Coimbra Piñeiro, Xaime Illa e mais eu pra tratar de que a Gulbenkian nos axude á edición dos documentos galegos medievais.¹ Trouxemos moi boas impresiós.

Na miña opinión, debe rachar, e dar por non recibida, a carta de que me fala. O mesmo fixeron outros amigos. Trátase dun xogo pouco craro ó que non debemos prestarnos, inda que algúns infelices como Avelino Díaz andan metidos nil inxenuamente.

O Silvio anda por Vilardevós. Levou alí o coro Follas Novas pras festas do San Roque. Eu tiña mentes de atender o convite que tantas veces me leva feito, pero as cousas complícanseme continuamente.

Agora ándase a traballar intensamente pra poñer en marcha a Fundación Penzol.² Queremos que emprincipien a funcionar os Seminarios co comezo do curso.

E nada máis polo momento. Con garimosos saúdos a Fita, e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 A Fundación Calouste Gulbenkian correría con parte importante dos gastos do congreso de Etnografía de Santo Tirso. Refírese nesta carta á edición das *Cantigas d'Escarnho e Mal dizer: dos cancioneiros medievais galego-portugueses*, edición crítica do profesor Rodrigues Lapa, publicada en Galaxia no ano 1965. Moitos anos despois, Fernández del Riego di: “Unha edición moi significativa foi a das Cantigas de escarnho e mal dizer dos nosos cancioneiros medievais. Se existía nos eidos da primitiva poesía galego-portuguesa unha zona escura, de difícil clarexamento, era a correspondente ás cantigas escarniñas. Non só polas dificultades de lectura e interpretación, senón porque se mesturaran nas reproducións, a improvisación e a falla de rigor. O non doado empeño realizouno con seguridade, con mestría, o filólogo portugués Rodrigues Lapa. Grande amigo de Galicia e de Galaxia,

quixo que fose esta a que publicase a edición crítica á que lle consagrara moitos anos de estudio e de pescuda” (1996, p. 81).

- 2 O propio Ramón Otero Pedrayo participou o 5 de maio dese ano na inauguración das sesións de traballo desta importante biblioteca viguesa, á que Fernández del Riego dedicará boa parte da súa vida. Dela dirá: “Compartín o nacemento da súa andadura. Acompasei entusiasmo á súa evolución. Axudei a que cumprise a finalidade para a que foi creada. Consagrei os esforzos que me foron posibles, sen outra compensación que a do deber cumprido. A permanencia da continuidade esixía disciplina e traballo. Coido que llos dispensei sen releo” (2003, p. 145).

269

Trasalba, 2-X-1963

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Cavilando na estratéxica marcha pra [desbelare?] a forte praza de Vigo teño pensado convocare ós valentes mariscales e capitáns pra A Cañiza, un día sobre o X ou o XI —o sábado é o Pilar—, é dicir, v ou vi feira da outra semán. Como Vd. ben sabe, non profeso na Confreiría goliardesca dos lambonciños inda sendo non pouco rabeleisián, e si arrombo istes xantares é polos dous vellos de Ourense, Coleman e D. Narciso, que poñen verdadeira ilusión na febra e no viño e gostan moito do comercio ca frol da mocidade galega e viguesa, que son Vde. e os Álvarez Blázquez e Celso Emilio, os cales fará Vde. o favor de os dispór pra recibire a chamada.

Día 4, o *Poverello* irei con Fita a SantYago pra acodir ó ingreso de Anxelo Fole na Real Academia,¹ Areópagos e Katipunán dos “Árcas Galicianos”. Cecaís teña a venturanza de debullar con Vde. algunhas *omelettes* —teño tal serra de patacas acuguladas no salón de Pazo de Campo, que me perdo facendo matemáticas de cantas tortillas poderían enteirase co elas— e falar. Día 16 debo voltar a Compostela. Teño en Valdediós o sermón centeario da Restauración do conxunto dos de O. F. M.²

Doeunos a falla de Vde. na fermosa romaxe de Leiro, o 15 do que pasou,³ estaba o “Salgueiral” fermoso. En Vizeu, unha caste de León portugués onde mataron a Alfonso V, hai un tinto onde quentes noites de amor se afogaron deixándolle o rescendere de súa sensoalidade. Alédome infindo das boas horas decorridas con Rodrigues Lapa, cuia *Estilística* é un dos libros de alem Miño máis queridos por min. Falarían moito e, como Lourenzo Valla e o Poggio, non fallaría na glosa dos ilustres M. E. a hermenéutica do viño.

Caíu sobre min un andacio de prólogos, mais xa me vou liberando e podó traballar nos meus ensaios composteláns, xa de abondo adiantados.

Os vellos temos medos ós trocamentos sazoeiros. Hoxe infindas lembranzas acugúlanse na miña porta e petan con timidez pro sin parar. Mais nos ourizos do vedraio souto hai sorrisas pra min.

Estou desexando saber que se abren as portas da Penzol e as xentes acoden con amor e respecto. Como miña economía sempre anda un pouco xirovaga, non me clarifico con contribuíres regoados. Xa mandarei diñeiro de cando en cando e entusiasmo sempre.

Graciñas polo saúdo dende Vizeu. E como xa somos a 2, vai miña aperta polo San Francisco, día e festa sempre por min celebrada. Este ano partírase entre Ourense e SantYago. E non ha fallar miña copa ergueita en honra de Vde. ca seguranza de que sexa seu día ben calmo, ledó, lembradoeiro.

Con saúdos de Fita pra entramos e a felicitación pra Vde. e meus respetos a Evely —b.s.p.—, un abrazo do canso patriarca das metáforas vellas e conmovedoras, seu amigo e irmán

R. Otero Pedrayo

Do informe sobre Fole non sei máis que eu lle mandei antonte un a García-Sabell. Vale.

1 Leu o discurso de ingreso o día 5 dese mes.

2 Orde dos Frades Menores.

3 Participou na I Feira do viño do Ribeiro. Entre os asistentes estaban José María Castroviejo, Cunqueiro, Celso Emilio, Rodríguez Yordi, Isidoro Millán ou Manuel Cerezales.

270

Trasalba, 9 do outono 1963

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Non se pode comprire o simposio Cañicense o domingo 13, pois pecharon o restaurante e non hai outro lugar axeitado. En Pontearas téñolle medo á sombra de Dn. Gabino¹ e a unha poetisa que ameaza cas súas efusiós. Xantaremos ás dúas do lus 14 na Jerezana do Porriño. Pra Vdes. —fágame o favor de avisare ós Álvarez Blázquez e a Celso Emilio— non hai apenas deixación do traballo, pois están a 13 kilómetros ou menos. Nós iremos no coche que sae de Ourense ás 10 e media. O domingo non circula ise coche. Por as Nais Celtas e Galegas non fallen. Seremos os de Ribadavia.

Escríbolle moi depresa, engaiolado polo silencio da aldea. Lembranzas de Fita pra Vdes. e as miñas a Evelina (Hoxe atopei sin buscala a invitación pra o casamento de Vdes.).

Sempre vello amigo e admirador,
Ramón Otero Pedrayo

1 O político conservador Gabino Bugallal Araújo (1861-1932) nacera en Pontearas.

271

Trasalba, 1 do mes do Nadal do 63

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Hoxe, mañán crara de xiada sobre lama, primeiro do mes da esperanza nos vellos feitos, quero encetare o mes escribíndolle como a grande mestre e [proto-escárca?] da mocidade e da alegría pra me confirmare en taes carismáticos bens.

Aínda somos xente, aínda ronca o porco no palluqueiro!¹ Dígoo fortecido porque en Madride, polo 6 e 7 do derradeiro, foime a ver Lois Peña Novo, rufo, esguío, co mesmo ollar furador e o mesmo bico de rato de cando as Irmandás da Fala e o “Creacionismo”. Tamén xurdiu dos paludes² do tempo Romero Cerdeiriña,³ todo amolecido en cremas, como o *Des Grieux*⁴ dos notarios. E “Item mais”, envolveitas nos farrapos da púrpura da *Carta geométrica*, as netas de Fontán. Por eiquí, entrando con precaucióis e etiquetas no grave tempo. Si vou a Ourens e saio á rúa, é raro non me falar Dn. Narciso ou Colemán do enteiramento con Pontevedra por Tui e Bayona ou xa coller polos esteiros a Compostela dende a “boa vila”.

Fai us días díxome un amigo, de ises que aínda viaxan, como Vde. estivera unha miga doente por dificultás de adautación equinoccial e sobexo ventureiro de humores saturninos polarizados polo fígado, que debía botar ás “ondas do mar de Vigo” o charuto e batuta do adeus á fumadela.

Elo me parés óptimo. Voltará pra Vde. unha nova gracia no ar, outro labio no viño, millor gosto no lombo rubro do salmonete, outra “clave” nos gostares de infindas gamas do Antoniano porco. Cando poida gustaría de dar unha volta por Vigo. Xa me non movo como dinantes e, anque marmuren por isas queridas tertulias, traballo moito.

Saúdos de Fita pra Vdes., que decorran pra entramos horas ledas no fogar, con meus saúdos a Evelyn —b.s.p.— e pra Vde. a aperta do amigo de sempre.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Recolle o termo o *Vocabulario de San Jorge de Piquín* de Aníbal Otero Álvarez (1977). Refírese a unha morea ou meda de palla ou millo.
- 2 Pantano, lagoa.
- 3 Ánxel Romero Cerdeiriña nacera no Riós en 1901 e co tempo convertérase nun importante notario madrileño. Estudara en Ourense, onde fora discípulo de Losada Diéguez e Marcelo Macías. Socio do Seminario de Estudos Galegos, colaborou na revista *Nós* e publicou un relato curto na editorial Lar de Ánxel Casal, *O karma de Farruco Filgueira* (1926).
- 4 Cremos que se refire á novela *Manon Lescaut* do Abate Prévost que en orixe se titulou *L'Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* (1731).

272

Ourense, 21 do Nadal do 1963

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado mestre e amigo:

Infundas graciñas polo Nadal. Eiquí na vella casa, ca emoción de iste novo agromar da luz do día 21, oficio co meu branco de requintadas pesadumes e os meus antergos poetas. Todas as horas do meu longo vivir collen en pequena cunca de buxo. Iste Nadal e Epifanía ca pelerinaxe do Papa, un arco da vella vai dende as fontes de Roma á fonte da Samaritana.

O 23 estarei na Universidade en plenipotencia do Profesorado pantasma.¹

Con saúdos de Fita pra os dous e os meus pra Evely sempre vello peleriño con abrazos.

R. Otero Pedrayo

- 1 Organizaron unha homenaxe no Día do catedrático xubilado. Á unha da tarde foi recibido no Reitorado da Universidade por todos os decanos e polo reitor, Ángel Jorge Echeverri, que lle entregou unha placa de prata. No discurso, Otero Pedrayo dixo que “desde su niñez había aprendido a amar a la Universidad, a través de la profesión médica de su padre, y expresar como los mejores años vividos fueron los que en la Universidad de Santiago desarrolló la Cátedra de Geografía, cumpliendo un ideal y una vocación que solo los años podrán extinguir” (*El Pueblo Gallego*, 24/XII/1963).

273

Trasalba, 16-I-1964

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Fai días que malla no meu maxín un texto ilustre, emozoante da *Grande Estoria*, na edición disposta por Ramón Martínez López:¹

... demays que non comían [os homes] em aquel tempo se non froitas et ervas e poucas cousas outras e mais ainda que ate deluvio nunca comeran carne nin beberam viño, e desto nen de outra cousa non comeran nengunha cousa sobeja porque de leve ca enfermassen que por ello viessen a morte nen mingoassen nada da sua vida (II, XIII).

Aínda estamos a tempo. Que unha verdadeira sociedade vexetariana con Vde., xoven, forte, simpático no centro da propaganda!

Estamos xuntos na Comisión académica disposta pra honrar ó P. M. Feixó no centenario do seu pasamento. Agardamos os seus proieutos de home moderno. Por adiantare, eu proporía conferencias en Ourense, Pontevedra, Samos, Santiago e a Cruña, visitas a Casdemiro e Allariz, Samos, Poio, S. Salvador de Lérez, Salamanca. [?] e unha grande sesión en Oviedo de [?] certo ca Universidade, xa que na Vetusta de Clarín [?] non psalmodían coros bieitos [?] con seus mofos e orcelos como as vellas solainas.

Con meus saúdos a Evelyn e de Fita pra Vdes. vai dende a orella do Letheo unha aperta do vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV (Manuscrito de El Escorial)*, publicado pola Universidade de Oviedo en 1963. A edición, as notas, o vocabulario e a introdución son responsabilidade de Ramón Martínez López (1907-1989).

274

Trasalba, 23 do febreiro de 1964

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado mestre e amigo:

Desde que cheguei de Vigo —e xa vai alá unha semana— pensei en escribirlle, pro tíveno de ire demorando polos moitos traballos e tamén polas priguizas da moita e traballosa idade. Si non teño autoridade de saber e de exempros, me non negará un dereito á amizade. E en nome de ista, doulle a noraboa por ter

Vde. deixado, polo momento, costume de bebedela, xantarela e fumadela que soio representan unha concesión do espírito ás boas cousas que Deus dá á nosa Terra, pro que deben sere desbotadas en canto pesan de máis. Vde. hoxe síntese e decátase máis ceibe e puro, e por elo máis perto do corazón da Galiza e do comprimento das outas angueiras que o fan cada día máis querido e lembrado polos bos e xenerosos. Domingo, Piñeiro, outros amigos, son do mesmo sentire. Debemos estare ledos ó velo, a Vde., devolto a unha sobriedade limpa, crara e fecunda. Non teña saudades dos trunfos e naumaquias da vida vexetativa. En Vde. foron liberais concesións de alegría e sobexo de facultás. Non queremos ver a Vde. tristeiro, irónico e acedado. Polo contrario, forte e ledo, despois de ter conxurado tantas sereas. Vde. débese a todos nós e á laboura esgrevía da Galiza. Non quero aducire textos de Kant encol do afogamento do espírito pola usanza demasiado mesta e coltivada dos dons da mesa e da bodega. Volve vostede a aquila raiosa esperanza e pura luz de estudante.

Os amigos de Ourense, máis vellos do que eu, falan e agardan con pouca paciencia. Queren seguire a xeira escomenzada. Pola miña parte vou tamén rendíndome ás gracias dos parques xantares e, no vello recanto trasalbense, onde noutrora presidía o xerro, agora mírase un vaso apenas escurecido ás veces por un viño chirlán, somentes motivo de estética de paisaxe. En troques do *trichinium* romano, uso un sofá, digamos *monoclinium*, pro xantar. Dinantes, despois do café, deixábame caír e adurmeecía. Hoxe estou albelo, pois como verdadeiro amigo a dieta imposta a Vde. e sin me dar importancia de [Cirenco?], miña gosto das fermosas privacións ca esperanza tamén de que elas favorezan miña vida sensitiva e inteleitiva. Non podemos ollar triste a Del Riego!

Supoño que falaremos o 14 na boda de Calros e Teresiña. Lembranzas de Fita pra entramos e meus saúdos a Evely.

Sempre vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

275

Porto, 27-V-64¹

Apertas do derradeiro “vencido da vida”.

R. Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal do Porto. Praça D. João I.

276

Trasalba, 24-IX-1964

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Recibín carta do C. Galego de Bos Aires na que me anunzan o pago de seis mil reales que Vde. débeme facer [chegar] por un artigo meu da Rev. de aquila Institución. Prégolle diga ó Centro que non podo percibir ningún honorario, pois de sobexo estou pagado polas honras e benfeitos que me ten adicado. E dende logo as gracias. Eu tamén escribirei cando me repoña da fadiga do viaxe e moitos traballos.

Ramón Otero Pedrayo

277

Vigo, 26-set-64

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Entérome agora mesmo do seu trunfo do bicentenario do P. Feixoo.¹ Produciume unha inmensa alegría, pois cheguei a temer que os maniobreiros da inxusticia fixesen prosperar algunha falcatuada. Felizmente, impúxose o que non admitía dúbida. Ben sabe que celebro como cousa propia iste éxito, que tanto nos aleda a todos.

Recibín as súas liñas referentes á súa colaboración feixoana na revista do Centro Gallego de Buenos Aires. Mañá escribirei comunicando a súa decisión, ó presidente do Centro.²

O vran que vén de rematar estivo cheo de problemas e de traballos. Estou moi canso e con poucos folgos.

Garimosos saúdos a Fita. De Evely pra ambos, e pra vostede a cordial aberta de sempre, de

Fz. del Riego

1 A noticia vén en todos os xornais dese día. O concurso literario internacional convocado con motivo da conmemoración do bicentenario da morte do padre Feijoo, recibira un total de catorce monografías. O xurado, integrado por Javier Sánchez Cantón como presidente, e Luís Sánchez Grajel e Santiago Montero Díaz como vogais, acordou concederlle o primeiro premio (150 000 pesetas) ao presentado baixo o lema “Cuando a mis solas comparo”. Aberta a plica, o autor resultou ser Ramón Otero Pedrayo. O título inicial do traballo era *Benito Jerónimo Feijóo. Ensayo sobre sus doctrinas y tendencias e influencia de su carácter y escritos*. Como se verá neste epistolario a publicación da obra (o “mamotreto feixoán”) causaralle non pouca inquietude a don Ramón.

2 José Villamarín Prieto.

278

Trasalba, 2 do outono, XII da noite, 1964

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

O Domingo, día do seu santo, *Pater admirabilis*, beberei na honra de Vde. un viño ilustre e gardado. Que sexan, na compañía de Evelyn —e con memorias de Fita pra entramos e felicidade pra Vde— horas ditosas e fondas na ledicia de iste desfollar do outono! O ano derradeiro estaba ise día en Compostela e asistín ós Oficios, emozoantes, dos Frades Menores.

E graciñas pola súa carta co gallo do *Feixó*. Diume moito traballo, ás veces deica o mencer, o estreitar en mamotreto dactilografado de 1200 folios, os máis dos capídoos feitos, arranxados, engadir, anotare, relacionare. Coido que leva unha nova e máis fonda visión do P. M. Supoño se publicar, como os outros traballos premiados.¹ Ha ser necesaria unha boa e moderna edición moi ilustrada. Dende Leibnitz e Descartes deica Dn. Policarpo de Mendoza e Dn. Marcelo Macías.

Podia que nos vexamos o 7 por Vigo si imos decirlle adeus! a Silvio.

Con apertas e gracias moi verdadeiras do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

1 O segundo premio, dotado con 75 000 pesetas recaera en *Proyección y actualidad del Padre Feijoo*, de José Antonio Pérez Rioja García. O terceiro, con 50 000 pesetas, en José Prado Vázquez e *El mundo clásico en la obra del padre Feijoo, o ideas sobre Roma y Grecia en un hombre del siglo XVIII*. O xurado acordara ademais conceder un accésit a Antonio Odriozola, bibliotecario da Misión Biolóxica de Pontevedra. A entrega dos premios fíxose no paraninfo do instituto de Ourense, hoxe IES Otero Pedrayo, o sábado 26 de setembro.

279

Trasalba, 10-X-1964

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Unha aperta polo artigo do *Faro*. Coido ben rematada a custión Risco e abertas as sendas das verdadeiras interpretacións. Risco xa alenta no éter dos conceptos e das exemprares amizadas do esprito. Niste senso, decorreu pra min onte unha belida serán de outono folleando a *Escolma posible*.¹ Como ningunha laboura me pareceu dina non fixen ren despois. Ben quixera terlle dito adeus o día 7. Houbo moito balbordo e botouse enriba a hora da *carroza de tutti* pra Ourense. Galaxia loce e raiola.

Voulle mandar sin moita demora, en canto os xunte, os esquemas ou lembranzas composteláns que teño enteiradas.² Estou caíndo co sono, fadigado de falar cos criados e criadas.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evely. Sempre vello amigo,
R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao libro *Escolma posible* de Castelao, con prólogo de Marino Dónega, responsable tamén da selección dos textos.
- 2 Pensamos que alude aos textos que Galaxia publicará en 1966 baixo o título *O espello na serán*, que reúne un conxunto de semblanzas, moitas delas fondamente líricas, da cidade de Compostela.

280

Trasalba, 15 do Nadal do 1964

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Soio unhas letras pra lle desexar, e tamén no nome de Fita, moi ledas e fondas horas na compañía de Evely —b.s.p.— nas datas de Nadal e Aninovo. Vdes., ben engaiolados por xuventude e simpatía, en leda e moderna sociedade de amigos, han celebralas con moita farra e festa. Nós, como sempre, xa case na outra banda da Ría, no silencio e na lembranza aldeán alumeada polos centileantes lampadarios do ceo e o fume amantiño e tristeiro do vello fogar.

Chegoume carta de Ben-Cho-Shey. Coido que lle non falla algunha razón no tocantes ó libro que pode ser ben acollido de D. Manuel Barros.¹ É deloroso, seino ben, o vivir da xente vedraia. Decatámonos da friaxe no noso arredor. Xa na rúa, os nosos pasos soan soios, sen compañía e algunhas vaidades literarias chaman caridosamente no curazón.

Podía que drento de us días lle mande o ms. do libro sobre Compostela que se chamará *A serán no espello* con algún subtído² que declare o ámbito. Unha porción de il foi dactilografado, pro atal malmente que escollo o ms. feito moi apresá. Unha porción do libro teno fai tempo Domingo. Case non me lembro como é.

Cando outro Ano Santo escribín, coido que na *Noche*, un artigo pedindo a pelerinaxe compostelán do Papa. Non por vaidade, si polo nome do Galeguismo, conviría resucitalo. Debe estare nunha colección de cousas miñas, impresas, recollidas por Fita, e, coido que en poder de Galaxia.

O 18 teño en Artesanos da Cruña unha conferencia sobre D. Eladio Rodríguez.³ Escolmaría millor ficar eiquí cas tristuras, o lombelo e o branco e mais os libros de outro tempo, como a *Brujas* de Rodenbach.⁴ Tamén eu disfróitei moito en Bruxas. Paramos nun fermoso hotel todo cheo de belidas estampas románticas.

E sempre vello amigo, con apertas de admiración e lembranzas.

R. Otero Pedrayo

P. D. Sr. D. Erasmo Buceta¹ finado fai días en Vigo, será o fidalgo, profesor de Pórtland, meu amigo no Ateneo en *illo tempore*? Con Sánchez Cantón e Valentín García, eran polos anos 10 e 12 as tres espranzas de Pontevedra.

- 1 Manuel García Barros, Ken Keirades (1876-1972), escritor galego autor de *Contiños da Terra*, *As aventuras de Alberte Quiñoi*, *Enredos* e *Dos meus recordos*. Foi director do xornal *El Estradense* e xefe de redacción de *El Emigrado*. En 1955, con 79 anos, foi detido xunto a Fernández del Riego. Do texto de Pedrayo, amigo de Manuel García Barros, despréndese que o de Trasalba tiña recibido carta de Ben-Cho-Shey onde este se queixaba da actitude de Fernández del Riego, quen parece non querer publicar algunha das obras do estradense, probablemente *Enredos*.

Ken Keirades expresa o mesmo desencanto nas cartas que cruza con Ben-Cho-Shey: “D. Paco non me di nada desde que me dixo que trouxera o orixinal para facer as copias. Xa hai tempo diso. O que máis me inqueda é ver que os meses vanse indo tras os días e os anos tras os meses que, aínda que se van para todos, aos que estamos máis adiante teñen que preocuparnos un pouco máis. [...] D. Paco tan atarefado anda ou debe andar decote que coído que non lle quedará moito tempo para preocuparse do asunto. Eu escribinlle [...] e non me dixo nada. [...] Agora xa non me atrevo a escribirlle por non molestalo”. (xaneiro 1960).

“Escribiume D. Paco dicíndome que xa tratara da impresión do libro, pero que no entretanto o custe da imprenta aumentara case o dobre e que por agora, de inmediato, non se poderá facer nada e que el xa vería, etc. etc. Se se trata da impresión, sinal de que pasou xa a censura; e iso de que pasase a censura é cousa que non podoo crer” (xullo 1960).

Cartas dispoñibles en <http://www.tabeirosmontes.com/novas/correspondencia-entre-kenkeirades-e-ben-cho-shey>

- 2 *O espello na serán* publicaríase en 1966 co subtítulo de *Entre o Viso e o Pedroso*.
- 3 Cadrando co centenario do nacemento do lexicógrafo, a Real Academia Galega organizara un acto na súa honra o día 18 de Nadal. Otero Pedrayo fala do acto en “Tributo al poeta del Avia”, un artigo publicado en *La Región* o 31 de Nadal dese ano.
- 4 Refírese á obra *Bruxas, a morta* de Georges Rodenbach. Otero Pedrayo visitou esta cidade en compañía da súa dona durante a viaxe de vodas, no verán do ano 1923.
- 5 Erasmo Buceta, nacido en Pontevedra en 1892, foi membro do Ateneo de Madrid, que tanta importancia terá nos anos de formación de don Ramón. Ademais, Buceta formou parte da Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, da Real Academia Española e da Academia de la Historia, e foi profesor nos Estados Unidos. Faleceu en Vigo. Fala del en carta datada o 28 de decembro de 1964 (§ 282).

281

Vigo, 22 de Nadal de 1964

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas garimosas liñas do día 15. Agora espero que me mande o manuscrito de *A serán no espello* que nelas me anuncia. Cando esteña no meu poder, faranse as copias mecanoscritas prá censura e prá impreña.

A composición da *Guía* vai moi adiantada. Como o tipo de letra é meirande que o da anterior edición, o volume ha andar arredor das setecentas páxinas. Estamos a apurar no *Faro* pra ver si temos o libro na rúa á fin de xaneiro, cando máis. Coido que resultará mellorado con relación ás edicións precedentes.

Levei un grande disgusto coa nova do pasamento de Colemán.¹ Eu sabía que non estaba ben, pero non imaxinaba un desenlace tan súpeto. Xa se non pode pensar naquelas reunións gastronómicas, das que el era tan entusiasta animador.

Tamén recibín carta de Benchosey, no mesmo senso que o da que lle dirixín a vostede. Pero a cousa da edición dos contos de García Barros non resulta doada. De primeiras, os contos son moi floxos, moi populacheiros e, polo tanto, chamaría a atención que os editase Galaxia, posto que se refugaron outros de tipo semellante.² A única saída estaría en que un grupo de amigos financiase a edición, ó marxe da Editora, como homenaxe ó autor. Pero, craro está, tal esforzo supón moitos cartos. De todos xeitos, xa mirarei que fórmula se pode atopar.

A colección de artigos seus, recollidos por Fita, estivo nas miñas mans cando se preparaba o seu libro-homenaxe. Mais agora debe estar nas mans de Piñeiro ou de Domingo, pois reclamáronmo despois de o utilizar pra llo devolver a vostede.

Xa sei que tivo un grande éisito na Cruña, con motivo da velada en honra de Don Eladio. O Erasmo Buceta de quen me fala, é nefeito, o profesor de Portland que vostede supón.

Evelina e mais eu desexámoslles unhas felices festas a todos, e toda crase de venturas no 1965.

Reciba a cordial aperta de sempre do seu vello amigo e admirador
Fz. del Riego

- 1 Jaime Pérez Coleman falecera o 18 de decembro. Tiña 82 anos.
- 2 Galaxia tardará, efectivamente, moitos anos en publicar a obra de Manuel García Barros.

282

Trasalba, 28 do Nadal do 1964

Sr. Don Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu benquerido amigo:

Tamén nós nos temos lembrado moito de Vdes. a noite do Nadal, que decorreu nista casa moi docemente ca boa xente que nela temos, e lles desexamos ben calmas e ditosas horas na vinda do ano e nos Reis.

Eu agardaba a morte de Coleman e il tamén. Fiquei tres días sin facer cousa de proveito. Dende a Cruña non puđen acodir ó enterro e soio ó funeral na vella eirexa da Trindade. Temos sido moitos anos compañeiros de craustro, café e dispaciosos e longos paseares polos arrabaldo[s] de Ourense. Non había millor coñecedor do Miño ourensán entre a Lonia e Caldas. No 1900 foi alumno de Menéndez Pidal na Facultad[e] de Letras de Madrid. Nefeuto, rematouse o avance cara Vigo. Inda que Dn. Narciso Iglesias, o máis vello da Compañía, non pensa igoal e anda tramoyando esmorgas e papadelas.

Coñecín a Erasmo Buceta en Madrid no Ateneo, mociño fino, moi do tipo da Institución, licenciado en Dereito, en Pontevedra no seu tempo do Bacharelato intimísimo amigo de Sánchez Cantón e Valentín García, o da xenial vocación escénica.

Deixaremos pra a sesión galáctica do xaneiro o do meu libro. Están as follas misturadas, fallan algunhas, é preciso facer milloras. Moi ben sairá a nova edición da *Guía*. Estou desexando vela. Estiven repasando miña síntesis

histórica,¹ que está correitamente mecanografiada. Son soio 11 folios despartidos nos apartados: Estructura de la Sociedad y presencia y formas del Estado; La Iglesia y la Vida religiosa; Economía; La metáfora de la luz y la actualización del pasado, tendencias dilectas del espíritu del XVIII gallego; Sucesos políticos y militares. Todo ben axustado e mechado de citas. Engadíndolle algún apéndice e unha boa bibliografía podería ser un bon auxiliar pra o coñecemento da nosa historia.

Vexo con infindo gosto seus artigos de finas glosas literarias. Penso na ilusión con que de novo encetaba [a] Rimbaud ou Girandoux.

Con memorias de Fita, vai unha forte aperta do vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese a *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia* (1969), libro no que levaba traballando moito tempo. “Ao longo das súas páxinas fixo unha historia quente, sintética, con vibradoiro latexo. Arroupouna con citas e precisións, con descricións de ambientes, fórmulas e institucións. É dicir, con todo aquilo cuos ecos chegaron ao último século, o dos nosos abós. Ademais de ofrecer o dato histórico de interés, a agudeza crarexadora, a evocación apasionada da vida eclesiástica, nobiliaria, burguesa ou rural, fai o agasallo de lle amosar todo esto ao lector nun estilo ricaz” (Fernández del Riego 1988, p. 87).

Nunhas declaracións a *La Región* publicadas o día 12 de outubro de 1969, lemos: “Al referirse a sus próximas publicaciones, el señor Otero Pedrayo dijo: «En fecha próxima, la editorial Galaxia publicará un libro mío titulado *Síntesis históricas del siglo XVIII en Galicia*. Este libro —siguió diciendo— creo que está en la misma línea de la *Historia de Galicia*, de Vicente Risco»”.

283

Ourense, 6 do xaneiro do 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Graciñas polas súas novas e desexando mirar a LV edición do Guieiro dos que andaban desencamiñados e desnorteados. Na semán que vén mandareille,

cecais en dous paquetes polo volume, o orixinal ms. do libro meu de Sant Iago, má letra, e unha pequena cuantía dos ensaios mecanografiado con pouca fidelidade. Como vai traballo penoso e ten de quedar o millor posible por ser obra literaria, prégolle encarregarme eu dos honorarios ou da dactilógrafa. Dubido no subtítulo (*Entre o Viso e o Pedroso, Entre Sar e Sarela, Entre Bonaval e Sta. Lucía...*). Mándolle o índice. Cada ensaio son dúas holandesas. Nalgún caso folios.

E un favor, o de non convocar a xuntanza de Galaxia pro 13, pois teño conferencia en galego pechando un cursillo dos colexiais do S. Agostiño, S. J. de Compostela¹ e na mañán do domingo 14 houber sido moi trabaloso o viaxe dende Sant Iago.

En canto liquide tres ou catro prólogos, deles un a unha historia de Córdoba, poreime á bibliografía do XVIII. Co ela, que teño feita, e algún estudo máis, poder chegarse a un vademécum ou *manuductio* do século dos pazos na Galiza. E perdoe que lle fale tanto de min. Os vellos, pra subsistire, temos de fortcernos e pedir axuda ós amigos. Vou a enfermarse si non chove logo.

Sáudos de Fita pra Vdes., os meus a Evelina —b.s.p.— e unha aperta do vello amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

¹ S. J. significa *Societatis Iesu*, isto é, da Compañía de Xesús. Deu unha conferencia en galego na I Semana Colegial que organizara o colexio maior San Agustín.

284

Ourense, 10 de febreiro do 1965¹

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Mañán, en certificado por cor[reos], [?] papés de imprenta van a Vde., a Galaxia, os 70 primeiros ensaios [?] lás. Son de fai dous anos os máis vellos. Tiveron má sorte. Estiveron en mans dun vello pouco limpo que parés telos

pregados e repregados ó copialos pro naturalmente, con erros infindos. Manda-
reille as copias aproveitabres, as que atope. De os máis novos hai. Xa lle dixen o
meu sentir. Os outros 30 logo irán. Teño de refacer dous ou tres.

Fai tempo dinlle a Domingo un mollo de temas compostelás polo xeito
distes.² Cecaís estivera ben engadir algús ou pór algún en troques de algún distes.
Xa lle falei, pro non di razón. A ver si Vde. as pode recadar.

Quixera pubricar ise volume e a novela de Madruga —ista ha de ire ben
dactilografada— niste ano, pois un vai vello (xa me non astrevo a cruzar soio
polos piñeirás da Pedrosa; sinto pasares miúdos e tristes, e afasta “algún” as frou-
mas pra me enxergare) e meus soios pasos van ó traballo e ó silencio. Paso o máis
tempo nun sofá ó lume do braseiro, entre libros, ás veces calado, na casa onde
nacín e sen bulir nin chisco. Pro a un grande mozo como Vde. non debera
falar[lle dist]as cousas.

[?] dúbida algunhas, ou présas inteiras de isas follas han sere [?] románticas
de máis... Podía revisalas. Non teño valore pra [?] Millor queimalas... Calquera
cousa menos voltar a leelas. Nas probas, si chegan, han ter pra min [?] máis leda.

Lembranzas de Fita pra Vdes. Estou canso. Un grande amigo que fai a
historia do Instituto de Ourense levou tres horas leéndome aitas das Diputaciós
do XIX. Adeus. Saúdos a Evelina.

Sempre seu vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 O estado de conservación desta carta non é bo, de aí as dúbidas na transcripción.
- 2 Ó fondo da familia Domingo García-Sabell pertenceron: *Do San Lucas ó San Xohán*,
inda hoxe no seu poder, e *Once horas composteláns*. Ambos os inéditos son coleccións de
esbozos líricos ó redor da cidade de Santiago de Compostela, como *O espello na serán*,
volume do que se fala nesta carta.
- 3 O *Pedro Madruga* de Otero Pedrayo permanece inda inédito.

285

Ourense, 13 do febreiro 65

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido amigo:

Inda coidando que van a ser de ben pouco proveito, mándolle algo do que considero menos mal copiado do orixinal que lle mandei onte. O meu copista, probe, vello, tolo, derramou papel e tempo, confundiu todo e por pouco non acaba co ms. Coido millor nova e completa copia. Reitero o que dixen onte. É un traballo máis, pro agora necesario.

Estou ardendo por algún traballo de algunha outura, pois os prólogos cánganme. Hoxe tiven de estar matinando tídoos pra un bar na rúa de S. Miguel,¹ aconsellando a us paisáns sobre unha trampa co seu concello, preparando unha gabanza de Julio Prieto Nespereira e *sic de caeteris*.²

En canto chova serei outro home.

Sáudos de Fita pra Vdes., os meus a Evelina —b.s.p.—. Sempre vello amigo, con abrazos,

R. Otero Pedrayo

1 A rúa de San Miguel, inmediata á rúa da Paz, onde residía Otero Pedrayo, ten inda hoxe moitos bares e restaurantes. Malia que non temos completa seguridade, cremos que pode tratarse do restaurante O Carroleiro. Agradécémolle a información a Afonso Vázquez-Monxardín.

2 Expresión latina que poderíamos traducir por “e así”.

286

Vigo, 17-febreiro-1965

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas cartas e mais os orixinás do seu libro de prosas compostelás. Os folios que me remesou posteriormente son inaproveitábeles. Coido que o millor xeito de que o texto saia coa debida fidelidá é que o vaia pasando eu mesmo a máquina. Mañá emprincipiarei a facer ise labor co maior gusto, e soio sinto non dispoñer do tempo necesario pra rematalo rapidamente. Como sabe, hai que facer tres copias, dúas prá censura e unha prá imprenta. Lembrareille a Domingo o seu pedido pra que me mande os traballos que vostede lle deixou, por si convén incorporar algún ó volume.

A xunta de Galaxia e a da Fundación deixarémolas pra o día 7 de marzal. O 21 que vén non pode ser, porque se reúne a Academia, e o 28 non pode vir Penzol porque ten que estar en Avilés por ser cabo de mes, e convennos que asista á Xunta pra o embarcar despois a Ponferrada, ca fin de que traia de alí os libros que fallan pra completar os que entregou á biblioteca.

O viernes e mais o sábado estiven en Coimbra e na Anadia. Xa trouxemos os primeiros exemplares das *Cantigas d'escarnho e de mal dizer*.¹ Coido que se trata dunha obra de moito interés pra os romanistas e mesmo pra os que non o somos.

A nova edición da *Guía* xa está impresa: o texto e máis os fotograbados. Agora soio está pendente da encadernación. Non sabemos o que tardará, pois houbo que pedir a Madrid o material e depende do tempo que invirtan en servilo, inda que xa o reclamamos telegraficamente.

E velahí todo o que lle tiña que decir polo momento.

Moitos saúdos a Fita, de Evelina pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

1 Véxase a nota 1 da carta datada o 13 de setembro de 1963 (§ 268).

287

Trasalba, 23 do febreiro do 1965

Sr. Don Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Estiven pra ire deseguida a Vigo, pro as angueiras de iste circumpolar frío dos vellos tolleume. Non, non, non. As miñas fantasías composteláns non poden embarcare co ise traballo a atención dun home atal preciso á cultura galega e de fondo e apaixonado vivir espritoal. Faga o favor de procurar copista, en Vigo debe habelos, ou sinón mandarlle o párrafo a Marino Dónega pra que faga o traballo a Sta. da Cruña que me dactilografou o libro de Feixó. Eu enca-regareime de todo o gasto. É pra min emozoante a súa decisión, pro non podo aturar o pensamento de semellante dispendio de tempo e enerxía en Vde. Faga caso a un vello que llo pide con moita verdade. Falaremos de moitas cousas o 7 do marzal.

Namentras con saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evelina unha aperta do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

288

Trasalba, 14 do marzal do 1965

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Xa debíalle ter escrito agradecendo as bondás que Vdes. tiveron connosco xa fai unha semán. O tempo fuxe máis apresa do que iste arroyar de chuvia baixo os cameleiros. Por fin chove! A min, as xuntanzas de Galaxia fortécenme, axudan a levar a pesadume dos anos. Estou emozoado co sacrificio de verdadeiro amigo ó crarificar miña esquirtura tenebrosa. Teño ilusión co ise libro. Ben logo lle

mandarei as oito follas pra o enteirar. Estou ca bibliografía do *Ensayo sobre o XVIII* e traballo no *Pedro Madruga*, pouco, pois outras angueiras viñéronme a estrobar.

A *Guía* moi ben, pro gosto tanto da edición anterior. Parecíame o tipo óptimo. Craro que a letra é moi boa e a distribución de materias millor. Algunhas fotos moi boas, outras demasiado “rústicas” pra os viaxeiros. Que teña a millor saída posíbele. Aínda non teño renunciado a un libro de ensaios galegos, en orgaización de paseios e soio ilustrado con dibuxos e pinturas.

E ren máis por hoxe. Ó seu traballo e adicación soio pododo correspondere ca vella amizade leal. Non se entristeza polo que digo da *Guía*. Co novo formato queda ó nivel das de Castroviejo e M. Barbeito¹ e co elo precisaba nunha mesta carballeira de fotos. Suárez² é un artista, mais ten a fermosa manía da súa terra, e a de Allariz é de fariña enxoita, tristeira, cangada de sinos fadaes... Pro tamén é certo o estar eu ben lonxe dos estilos do mundo e terme que pechar nas miñas vellas fantasías aldeás.

Estou engaiolado ca fartura e follateira vizosa de verbas e locucións das *Cantigas de escarnio*. Pra min alonga polas penedías e paisaxes do medievo largacías procesións novelescas. Hai rexoubas e un senso de inorme legría. Un libro a comentar, como pra adprender moitas e faiscentes matizacións de falas.

Si me fai o favor, sen prisas, quixera un exemprar da *Guía* vella, pois non hai ningún na casa.

Estou canso cun traballo xeográfico de pouco alento pra Montaner.³ Namentras non o bote fóra non teño pulos pra os meus traballos.

Saúdos de Fita e de entramos pra Evely. Sempre agradecido e custante amigo con apertas,

R. Otero Pedrayo

Emozoado co artigo seu de *Grial* arredor da miña xeneración.⁴ Eu soio fico! É ouxetivo si pensamos na intención, no senso pauliciano... Vdes. aínda saben moito daquela santa fradernidade que nos axuntaba en ramo votivo. Ela sostén, gracias a Vdes., os novos, o Galeguismo e unha única divindade. Vale.

1 José María Castroviejo editara en Madrid, o volume *Galicia. Guía espiritual de una tierra* (1960). Carlos Martínez-Barbeito publicara en Barcelona a guía *Galicia* (1957). Ambos os volumes presentáronse cun importante número de fotografías.

- 2 A edición da *Guía de Galicia* do ano 1965 levaba imaxes do prestixioso fotógrafo alaricano José Suárez (1902-1974).
- 3 *Geografía de España y Portugal*, editada en Barcelona por Montaner y Simón.
- 4 “A xeración ‘Nós’ na cultura galega” (1965), asinado por Salvador Lorenzana.

289

Trasalba, 26 marzal 65

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e admirado Del Riego:

Unha aperta. Van os XCVII e XCVIII. Soio mandarei o XCIX sobre o símbolo da cuncha. Coido ficar nil o libro aberto e non pechado con lousa. Ou sinón facer C e piques.

Estou moi priguizoso ca primavera. Quixera facer algo sobre o grande corpus das Chuffas e o bon lembradoiro de Carro. Millor drento dos días, pois entre nós fábase dun libro cando sai noviño e apenas se louva ou fica esquencido.

Sáudos de Fita pra Vdes. e os meus a Eveli (b.s.p.).
Que fidalgo sacrificio o de Vd.! Sempre vello amigo,
Ramón Otero Pedrayo

290

Ourense, 31 do marzal 65

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Grande e querido amigo:

Mándolle o derradeiro refrexo do libro. Coido que nil débese deter. Tamén dúas versións da mesma adicatoria; escolme a que máis lle goste. Drento dos días mandareille us orixinaes meus, follas muchas ó agromar, pra a Biblioteca Penzol.

Estou amorriñado co desabrocar dos pomareiros. Trasalba boga envolveita nunha nuben en frol. Mais houbo que vir eiquí us días.

Con lembranzas a Evely.

Apertas do seu sempre,

Ramón Otero Pedrayo

291

Ourense, 24 abril do 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Unha aperta. Chegou do Porto un amigo con dúas feitiñas botellas de viño verde, e co il e unha antiga poesía que estaba lendo, decateime ledos... Sant Iago está fermoso. Hai pelingrinaxes de rapazas novas verdadeiramente emozoantes.

Estivo fermoso o homaxe ó crego Carro.¹ Xa vin no xornal a coartela, grave e lembradoira do Sánchez Cantón. Eu din na casa da cultura da Cruña unha conferencia, en galego, sobre a catedral de Sant Iago. Dela a Prensa non dixo verba.² Non o apunto por vaidade senón como síntoma.

Recibín invitación de Lugo pra pechar, o 7 do maio, o curso Galego.³

Moi ben os contos de Neira Vilas e moi axustada e verdadeira a doutrina do prólogo, mais a visión do labrego está infestada de sectarismo social. Hai outro cerne e outras gorrias e vivencias. Mais sempre ha sere un nidio exempro, o libro.⁴

Co meu do *Espello* teño moita ilusión de vello.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evely. Sempre vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

1 O sacerdote Jesús Carro García (1884-1973), membro do Seminario de Estudos Galegos, recibiu o 18 de abril as insignias da Orde de Afonso X o Sabio. O acto tivo lugar na sala grande da biblioteca do Instituto de Estudos Padre Sarmiento. Impúxollas Francisco

Javier Sánchez Cantón. Asistiron, entre outros, Chamoso Lamas, Filgueira Valverde, Antón Fraguas, Moralejo Laso e Fermín Bouza Brey.

- 2 O 19 de abril, *La Noche* refírese a unha conferencia que dará Otero Pedrayo o día 20 na Asociación Iberoamericana baixo o título “Horas y momentos de la Catedral de Compostela”.
- 3 Trátase do curso de lingua e literatura galegas que se estaba impartindo no Instituto Masculino de Lugo baixo a dirección de Arcadio López-Casanova. Otero pronunciou a conferencia que pechou o curso non na data que sinala senón o día 10 de maio. Falou sobre “Interpretacións literarias en Santiago de Compostela”.
- 4 Refírese á primeira edición de *Xente no rodicio* (1965) con prólogo de Salvador Lorenzana e debuxos de Xohán Ledo.

292

Orense, 10 mayo 1965

Querido Del Riego:¹

Mañán irá o traballo sobre a aldea. O remate pois non vai ben. Estou moi apurado. Teño autorización pra publicar o mamotreto feijoano. Apertas. Eiquí estivo Rz. López² e Piñeiro. Saúdos. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal. Catedral de Ourense desde a praza do Trigo.
- 2 O poeta lucense Manuel Rodríguez López (1934-1990) viviu a maior parte da súa vida en Barcelona. É autor dos poemarios *Saudade no bulleiro* (1970), *Soldada mínima* (1979) e *Onte e hoxe vivencial* (1995). En prosa asinou, entre outros, *Galegos en Catalunya 1978-1982* (1983) e *Viaxes con Ánxel Fole* (1988).

293

Ourense, 22 do maio do 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego;

Sabe con quen falei ista mañán? CO PADRE MONTERO!¹

Aínda non ceibe a gargallada enteira.

Díxome ser condiscípulo de Vde. —supoño que no latín en Lourenzá— e moi amigo.

Apertas e lembranzas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao frade franciscano Antonio Montero Álvarez. Xesús Alonso Montero, editor e compilador da poesía de Otero Pedrayo, afirmou: “O padre Montero era como unha obsesión para Otero Pedrayo” (2010, p. 335). Un pouco máis adiante aclara que segundo o bibliógrafo da orde franciscana José Luís Soto Pérez, Montero naceu en Espiñoso (Cartelle) no ano 1912 e foi ordenado sacerdote en 1938. Exerceu a docencia no Colexio de Herbón, foi superior e vigairo do convento de Ribadavia e autor dalgúns artigos no xornal ourensán *La Región*.

294

Ourense, 16 do San Xohán do 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

O beato Wintila ou Vintila, anacoreta do século IX, ten súa sepultura e festa na eirexe parroquial de Sta. María de Punxín, sobre o río Barbantiño, a 17 km de Ourense e a 3 costa abaixo de Trasalba. Fixo moita penitencia nas costas e

espeluncas do San Torcado,¹ de Valdariz² e outras. Seu sepulcro na antiga eirexe —pois a trocare de eirexe fai 50 anos quedou nova e desnorreada— di:

Hic requiesciti famulus Dei Vintila qui obiit X kalendas Ianuarias
Era DCCCCXXVIII

O ano é o 890. Mais a festa celébrase o primeiro lus despois do primeiro domingo da Páscoa. Autoridás: Morales³ (*Viaje Santo*); Ferraño *Martiroloxios*; P. Flórez⁴ tomo XVIII. Noutro tempo houbo ermida do santo no monte, fai anos esmorenada. O beato é patrón dos da vista baixa e na súa festa xuntábanse carros de xamós, pernís e cacheiras que, subastadas no atrio, eran en grande parte mercados por os tendeiros de Vigo. Aínda bule a festa, pro xa con menos pulo. E logo, dende o 19 ou en Buciños,⁵ terra de Chantada, dan culto a unha reliquia do santo que chama por moita xente. Houbo grandes troulas e papadelas na vella festa que se facía diante do pazo pequeneiro e feitiño dos Sarmiento.⁶ Era festa gostosa pros menestrales de Ourense, como testemuña aquil cantar de carniceros:

O Xabandas e o Marrón
Van ó San Vintil:
O Xabandas toca o bombo
E o Marrón o tamboril.⁷

Outro día rexoubaremos sobre o benaventura. Xa preguntaron por il co gallo de Wintila [Horia?]. O P. Fita ten un estudo sobre unha “santa Vintila” que non sei quen foi.⁸

Estará led o Ponto salgado de telo a Vdes. nos seus podentes brazos. Falaremos en Vigo. Saúdos de Fita e os meus a Evelina —b.s.p.—. Sempre vello e decimonónico amigo, un “vencido da vida”.

R. Otero Pedrayo

1 San Trocado, Santo Crato ou San Torcuato é un monte de pequena altura situado mesmo en fronte da casa de Otero Pedrayo en Trasalba, a pouca distancia de San Cibrao de Las. Desde a solaina da casa do escritor é posible adiviñar a pequena ermida que hai no alto, dedicada precisamente a san Trocado. O primeiro de maio de 1963, Otero asinaba no

número 2 de *O San Trocado: Anuario dedicado al Trino San Torcuato*, un artigo titulado “O crasto, meu amigo”. Nel di: “Pra min unha presenza espiritual, un compañeiro, un amigo, de neno, de mociño, de home, de vello [...] O meu pai sinalábame os vieiros antigos, e os anos e os fatos entón novos de piñeiros. No tempo soelloso das mallas, os petrucios falaban: «Cando hai neboeira na cume de Santo Crato pódese botar o pan no eirado»”.

- 2 Baldariz, aldea do concello de Punxín.
- 3 Ambrosio de Morales (1513-1591), humanista, catedrático en Alcalá de Henares. Fixo unha viaxe por orde do rei Filipe II a León, Galicia e Asturias para coñecer as reliquias dos santos que aquí había.
- 4 Enrique Flórez (1702-1773), historiador membro da orde de Santo Agostiño. Traballou durante anos nunha especie de enciclopedia titulada *España Sagrada*. O tomo XVIII (1764) trata das igrexas britoniense e dumiense, incluídas actualmente en Mondoñedo.
- 5 San Miguel de Bucións, no concello de Carballedo, ten unha igrexa parroquial construída nos séculos XVIII e XIX que se supón conserva as cinzas de Pexerto mártir. Celébrase unha romaría moi concorrida o día 9 de setembro.
- 6 O pazo barroco da Forxa, en Punxín, a 10 quilómetros escasos de Trasalba. No século XIX, o edificio era propiedade de Benigno Sarmiento Figueroa. O avó paterno de Otero Pedrayo, militar esparterista retirado no Ribeiro, trabou amizade con esta familia. Unha das tres fillas de Benigno Sarmiento, Elisa, sería durante toda a vida moi boa amiga de Eladia Pedrayo, nai do escritor. Cando Otero Pedrayo marchou a Madrid estudar Dereito, visitaba con moita frecuencia a Elisa Sarmiento e ao seu home, o avogado Severo Arribas. Ramón Otero Pedrayo contou en diversos escritos como diante do pazo dos Sarmiento viu por primeira vez a Antón Losada Diéguez.
- 7 Otero fai tamén referencia a estes versos en “Desde o Espolón de Ourense”, artigo incluído en *Trabalhos de antropologia e etnologia*, libro homenaxe ao profesor Mendes Correia (1959).
- 8 Fidel Fita Colomer (1835-1918) foi un arqueólogo, historiador e filólogo. Segundo escribe o padre Fita no artigo “El epitafio de San Vintila (Siglo IX)” publicado no *Boletín de la Real Academia de la Historia*, o epitafio ao que se refire o texto desta carta é o epitafio cristián máis antigo de Galicia e o único do século IX.

295

Trasalba, 16 do Sant Iago do 65,
ás XII da noite

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Tiven unha das meirandes alegrías da miña vellez asistindo dúas veces ó pabellón de Galaxia no paseo compostelán de Bóveda.¹ Hastra as badeladas das torres soaban con novo gozo. Na barraca —ou carpa— non collía o pulo xoven dos libros. Era un agromar de abril. Agardo que isa otitis sexa un aire pasaxeiro de camiño que buscou aloxamento na primeira perna.

Estaremos en Sant Iago dende o 21 pola noite deica o 27. No Compostela. Teremos grande lediza si van vdes. a xantar un día conosco.

Con saúdos de Fita pra os dous e os meus a Evely —b.s.p. —.

Sempre vello amigo con grandes apertas.

R. Otero Pedrayo

- 1 Unha das veces foi o 10 de xullo. Ese día visitou a Feira do Libro, instalada efectivamente no paseo da Ferradura da alameda compostelán, o arcebispo de Santiago, Fernando Quiroga Palacios. Detívose na caseta de Galaxia, onde o recibiron Sebastián Martínez-Risco, presidente da Real Academia Galega, Otero Pedrayo, presidente do Consello de Administración de Galaxia, e o doutor Sixto Seco. Os escritores que estaban naquel momento na caseta dedicáronlle os seus libros (*El Pueblo Gallego*, 10/VII/1965).

296

Sr. Don^t Ramón Otero Pedrayo
(Orense) Trasalba (España)

Dende Figueira da Foz, unha tarde de calor estarrecente, desexámoslle, na compañía de Fita, un feliz día de San Ramón.

Coa cordial aperta de sempre,

Paco

Evely

Ramón

Isabel²

- 1 Postal en cor da Avenida Dr. Oliveira Salazar, da praia e do Gran Hotel de Figueira da Foz (Portugal). Inda que o texto está sen datar, polo mataselos dedúcese que foi escrita o 27 de agosto de 1965.
- 2 Ramón e Isabel son Ramón Piñeiro e a súa esposa, Isabel López.

297

Salamanca, 26 set 65

Querido Del Riego:

Eiqué me ten presumindo de médico, con gran sombreiro polos [?]. Anteonte estivemos en Ciudad Rodrigo! Co isto da historia da Meiciña fálase de cabezas, polvos de [?].

Sáudos na casa e de Fita pra Vdes. Apertas do vello amigo,

R. Otero Pedrayo

298

Zamora, 27-IX-1965¹

Querido Paquiño:²

Manxando chourizo románico e lembrando a D.ª Urraca, a primeira, a doncela forte. Estou desexando ceibarme do Romancero.

Apertas. Sempre amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal da fachada principal da catedral de Zamora.
- 2 Sorprende o diminutivo deste encabezamento.

299

Trasalba, 2 do outono 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Aínda non tiven vagar pra contrastare o “Cimetière marin” ca súa versión,¹ aínda soio poiden leela aixiña, cousa irreverente con atal graves e lumiosos traballos. Parecume fermosa e como si as palabras se sorprenderan da friaxe especulativa do pensamento. Nosas boíñas galegas ordeadas como costelaciós arredor de unha fermosa e matemática friaxe. Parés, en galego, gardárese unha presa de cinza quente sobre o mármore. Convidareime a min mesmo a unha festa e coloquio da orixinal e a outa e nobre versión.

Sempre o San Francisco me concedeu orballos lucentes de esperanza na mañán do seu día. Máis dun ano visitei o Campiño dos Menores de Valdedeus. Hoxe salín a saudar uns antigos piñeiros. As cousas de Trasalba xa van non sendo pra min “cousas”, sofren e sorrín pra min. Xa non hai cousas pra min en Trasalba. Probes almas sofrentes, quizais irmáns. Pode ser o froito de unha vida. Ren sei. Piedade da Morte.

Que sexa o 4 pra Vde. e Eveli un ramo de calmas e lembradoiras horas. Con memorias de Fita e a súa noraboa.

Sempre vello amigo con caladas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

1 Salvador Lorenzana asina no número 9 de *Grial* (pp. 345-348), unha tradución do poema que Paul Valéry escribira en 1920.

300

Sant Yago, 1-XII-65¹

Querido amigo:

Un abrazo e lembranzas. Os outos poderes de Trasalba, en confabulación ca esfera estrelecida, ten disposto o sábado 18 pra o sacrificio chtoniano dos da “vista baixa”. É bo día —todos o son pra nós millores— pra que Vdes. ruban a Trasalba pra estare en áscesis deica Noel. Xa falaremos dende Ourense.

Con memorias de Fita e as miñas a Evely. Sempre o vello pantasma.²

R. Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal dun grupo de persoas bailando a muiñeira.
- 2 Nos últimos anos da súa vida, Otero Pedrayo acostumaba definirse como unha pantasma do século XIX.

301

Trasalba, 23 do Nadal do 1965

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Querido amigo:

Van istas letras con memorias de Fita pra entramos e as miñas pra Evely. Ficou a vella casa silenciosa e tristeira. Deberon Vdes. facer un sacrificio unha miga maior.

Estiven onte reparando nas galeradas do meu libro. Ten moitos erros. Todo volume debe saír limpo, e máis ise por ser de prosa por de máis mesta e pecha. Pra xiquer axudalo un pouco, mándeme as probas pra eu correxilas ou facer entre Vde. e eu dobre corrección.

Estou lendo o orixinal de Elías de Tejada Spínola.¹ É un bon libro, rexo, erudito, sistemático. Dinantes do derradeiro do mes terei enteirado o prólogo.

Apertas do vello amigo,
Ramón Otero Pedrayo

De todos xeitos estou corrixindo as galeradas que me deixou. Vale.

- 1 Refírese a *El reino de Galicia hasta 1700* (1966), asinado xunto a Gabriella Pércopo, con prólogo de Otero Pedrayo.

302

Trasalba, 4-I-66

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Van, con rexas apertas, as probas de ise libro. Vanno acusare de romántico e decimonónico, de bohemia de colo pranchado e ictericia sentimental de pazos. Pro cada un é [o] que Deus e os seus 10, queren. Non podo ser solapista dun estudo meu. Si lle sirve de algo, e por comprir co seu deseio, mándolle isas notas.

Píddolle un abrazo a Xohán Ledo polas ilustracións dos *Contos* Nadal de Galaxia. Son de unha beleza lindeira case cruel por esgotar a dramática das esceas.

Estou a facer o prólogo a F. E. de Tejada. Algunhas rexiós do seu *Nápoles hispánico* dan vértigo pola erudición levada con entusiasmo mozo.

Choveu moito. Hoxe o sol campa nos cotos e nas camelias. Ditoso 66. Secular da “Noite de San Daniel” e os sarxentos de S. Gil.¹ Iste tempo de xaneiro alédame. En troques, téñolle medo ó febreiro.

Lembranzas de Fita e as miñas a Eveli —b.s.p.—. Sempre vello amigo e admirador.

As correicións van en “mayúscula” pra máis craridade. Conviña fixarse na puntuación, ás veces anárquica. Colpa miña, pois eu sigo a puntuación das frases cando se forman e non de escritas. Un erro pro, en un vello, difícil de emendare.

- 1 A noite de San Daniel é a do 10 de abril de 1865, noite na que un grupo de estudantes da Universidade Central de Madrid que se manifestaba pacificamente para apoiar o reitor Juan Manuel Montalbán, que fora deposto tres días antes, foi violentamente reprimido polo exército e a Garda Civil, ás ordes do goberno moderado de Narváez. O tráxico episodio, no que resultaron mortos once estudantes e houbo centos de feridos, propiciaría a sublevación do cuartel de San Gil e a posterior Revolución de 1868.

303

Ourense, 9-I-66

Sr. D. Frco. Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Van correxidos ises derradeiros ensaios. Estou un pouco espeso. Cos meus anos e traballos non tardará en chamar por min a *tuba mirum* e, de que xeito me vou presentar ó xuicio divinal co isas divagacións sobre as trampas e ises goliardescos comentarios de persoas eclesiásticas? Máis xa non pode ser. Estou desexando mirar o libro na rúa. E deseguida poreime co *Madruga*, que ten de levar outro ritmo.

Recibín o volume de Mariñas.¹ Gosto máis do ensaio de Xohana Torres que do premiado.² Niste os caracteres son por de máis “delgados”. Míranse deica o fondo deseguida. Prefiro “O Alquimista” como composición.

Fiquei abraiado co pasamento do bon amigo “O vello dos contos”.³ E por sabelo tardeiro, nin lle poiden ire ó enterro. Hoxe vén no *Faro* a xa sonada foto de Valle-Inclán; eu con puro e empaque de señorito “que baixou da aldea”, pro foi no esquinal N. O. da Praza Maior de Ourense e o personaxe albiscado detrás é o tío de Floro, D. Julio Cuevillas, grande inxenio e raro carácter.⁴

[Phillipeanse?] non manda a conta dos albres, si lle pudiera dar un telefonazo? É cruel con tanto traballo. Agora estamos eiquí uns días.

Apertas. Saúdos de Fita e de entramos pra Eveli. Sempre vello amigo e ademirador con apertas.

R. Otero Pedrayo

- 1 Jenaro Marinhas del Valhe (1908-2000), dramaturgo. En 1965 Galaxia publicou *A revolta e outras farsas*, premio Castelao de Teatro Galego. O volume contén “A revolta”, “A serpe”, “A obriga”, “O triángulo ateo”, “A chave na porta”, “Escaparate de baratillas” e “A redención”. As catro últimas publicáranse no cuarto número de *Grial* baixo o título de *Monifates* (1964, pp. 190-206)
- 2 En 1966, Xohana Torres recibiu o Premio Castelao de teatro por *Un hotel de primeira sobre o río*, publicado por Galaxia dous anos despois. En 1965, Galaxia publicou *Á outra banda do Iberr*, quizais don Ramón se estea a referir a estoutra peza.
- 3 Xosé Mosquera Pérez, o Vello dos Contos, finara en Compostela o 30 de Nadal de 1965. Sobre el, dille Ramón Otero Pedrayo a Valentín Paz-Andrade en carta datada o 31 de xuño de 1948: “Ben sabes a empresa fidalga e idealista en qué está metido. Dóenlle os desenganos. A ti, home rexo da Galeguidade e letrado de fino espírito, compete resolver iste asunto” (Monteagudo e Vicente 2012, pp. 72-73). Alude Otero aos problemas económicos que atravesara Mosquera Pérez derivados da compra da casa da Matanza. Ver nota 3 en carta datada o 10 de xullo de 1949 (§ 31).
- 4 Ver nota a pé de páxina en carta datada o 20 de xullo de 1962 (§ 246).

304

Ourense, 16 do xaneiro do 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Querido e lembrado amigo:

Moitas gracias a Eveli por se ter ocupado do asunto das plantas de [Philipot?]. Semella millor Philipot, nome de persoaxe de Balzac. Mándolle o montante por xiro, pois aínda me demorarei moito dinantes de ire a Vigo. Ademais

estou cheo de medo. A Morte anda polos rueiros da miña veciñanza. Día 30 do Nadal morreu a muller de Álvaro das Casas, María Ulloa Sotelo, de *circa* 77; onte súa irmá Alexandra,¹ viúda de Rubín, de 81. As dúas fillas da soia curmán de meu pai, Dª Edita, nome romántico.² Co medo durmo [a] sesta no sofá, papo biscoitos con viño e refúxiome no Evanxeo do San Xoán, que é o máis ledo e simpático dos catro.

Como Galaxia debe ter a administración da obra de Puente mándolle ise recibo. Con il, agás unhas 1500 ou 1600 que aínda obran no meu poder, queda “finiquitada” a conta dos fondos ó meu cárrego de Puente. Xaquín Lorenzo está por inteiro desglosado de min, como si eu non fora o orgaizador da obra, e nin xiquera me di como vai o da “Prehistoria” de Cuevillas. Mandareille a Vde. a libreta cos cartos pra a semán, ou cando vaia a levarei. Fico, pois, afastado de toda participación moral e económica, pois os estipendios da miña prologación xeográfica non teñen importancia. Fíxenos con gozo e alegría. Somentes, si deus axudar e fuxir iste medo, seguirei traballando no XVIII e XIX, e si podo comporei o volume, pois teño moita documentación.

Día 22, sábado, si as costelaciós estar conformes, será, ridoalmente, sagrificada a porca cebada, 4º dos paquidermos mantedores das enerxías dos habitantes da casa “de abaixo” ou “grande” de Cima de Vila de Trasalba.³ Si Vdes. nos quixeran honrare ca súa presenza serán acollidos con arcos de alegría e de camelias.

Con saúdos a Eveli —b.s.p.— e ós amigos, apertas do seu sempre admirador

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Alexandra Ulloa Sotelo morrera o 15 de xaneiro de 1966. Estivo casada co xeneral Antero Rubín Homent, falecido o primeiro de maio de 1935.
- 2 Segundo *La Región* do día 30 de decembro, falecera o 29. Un dos personaxes d’*Os camiños da vida* é Edith O’Bryan, arquetipo de muller disposta a sacrificarse pola patria.
- 3 Refírese á casa de Trasalba, á que nunca chamará pazo senón Casa Grande. Está situada no lugar de Cima de Vila.

305

Ourense, 27 do xaneiro do 1966

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Falarei con Fermín polo telé[fono], ou cecais vaiamos Fita e mais eu dous días a Sant-Iago pra espaxer os ánemos un pouco entupidos polos días traballosos i apesadumbrados da aldea. De todos os xeitos, como Vde. di, hei de ficar con copia. Máis adiante trataremos da direición da obra. Eu estou vedraio de máis, cangado e máis atento ó latexar xa canso, como canilla de pipote despois de dúas baixas, das arterias mestras do que os ouros dos torques, as entroitadas de Gelmírez ou dos Churruchaos.

Estou moi ledo cos textos litúrxicos en galego.¹ Sobre do meu libro houbera sido millor a idea primeira de unha escolma de 50 ou 55 ensaios, mais nestora xa non é razón e soio cómpre que saia ben limpo, sen grama nin correola de erratas, que son as herbellocas ruís dos eidos literarios. Pro ben sabe Deus as miñas internas intencióis, xa madurecidas fai anos, e non fallará no testamento ou codicilo en que dispoña do pouco caudal e fondos deixados polos anterigos, o competente quiñón pra Galaxia, sin cárrego ningún de responsorios ou aniversarios ou añales.

Aínda que non vaia a Sant Iago, mañá falarei, ou ó seguinte, co Bouza. A derradeira vez que o vin, que foi o 1 ou o 2 do Nadal, estaba moi decrebado e pesimista. Tamén se me esqueceu un recado da Bib. Menéndez Pelayo, de Santander —seu director, D. Ignacio Aguilera— de que Galaxia lle mande seus catálogos. De fixo mercarán de abondo.

Estaremos por eiquí unha tempadiña. Dende logo cada semán eu rubo por case dous días a Trasalba. Hoxe chegaron us bois novos. Os vellos terán de seren vendidos. Unha delor. Son calmos e fermosos, conceden ás cousas un xeito de grave tenrura. Nos seus carrizos se acenden as luces de serán aínda nistas gri-seiras, e afondan e ordean en retábulo a paisaxe.

Saúdos e memorias pra Vdes. de Fita, cos meus pra Eveli —b.s.p.—, e pra Vde. a aperta de sempre do vello amigo en *potentia propinqua* de pantasma.

R. Otero Pedrayo

- 1 A presenza da nosa lingua nas celebracións relixiosas foi un asunto importante para o escritor. Nunha entrevista que lle concede a *La Región* o 9 de marzo de 1969, preguntado sobre o tema, afirma: “Había personas indiferentes que se emocionaban al oír la misa en gallego, es la hora de considerar al gallego más digno y también es hora de que se vaya el temor al ridículo que había antes. Es lástima que se siga teniendo al idioma gallego en muchos sitios como algo inferior. Aquí tienen su parte el cura y el maestro. Es el momento de la desaparición, en este sentido, del antagonismo entre el maestro y el pueblo”.

306

Trasalba, 10 de febreiro do 1966

Sr. D. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Anteonte saliu pra Galaxia, certificado polo Correo, o orixinal do libro de Frco. Elías de Tejada. Fará perto dun mes que lle mandei o prólogo a Sevilla sen ter novas dil, de fixo por estar De Tejada en Madrid nun tribunal de oposición a cátedras, asegún me dixo nunha postal con dúas letras. O libro é importante polo impresoante saber e o manter xurdiamente a persoalidade galega drento dun concepto político anacrónico pro respectabre e que conta con parroquia. No prólogo salvo, con cartería, a clásica posición galeguista no tocante ó Mariscal.

De Bouza non teño novas. Sei por Piñeiro que Vdes. falaron en Vigo do homaxe ó Ben-Cho-Shey. O millor houbera sido un libro, como o adicado a Cuevillas. Moi caro. De banquete nin falar dado o quaquerismo trunfante. Habería de ire a Madrí ou trasportare a Ben Cho Sey a Ourense ca impedimenta.¹ Ben unha ofrenda de prata, unha praca sufragada polos amigos. Chove como o inverno do 51 ó 52 que pasei en Sant Iago.

Saúdos a Evely de Fita e meus cos de Fita pra Vde. Sempre vello admirador e amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Xosé Ramón Fernández-Oxea, coñecido como Ben-Cho-Shey, sufrira un ictus que lle provocou moitos problemas físicos. A amizade entre Ben-Cho-Shey e Otero Pedrayo viña desde moito antes da guerra.

307

Trasalba, 11 do febreiro do 1966

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Outra volta o vello da “Casa Grande”, o “trenco de Cima de Vila” colle a pluma pra lle dicir que o prólogo do libro de Elías de Tejada está nas mans do ditoso matrimonio Elías-Gabriella, quens paran en Madride no hotel Montesol, Montera 25 e 27. M (14), asegún carta chegada eiquí onte. Din terlle emozoado o prólogo. Son entramos moi bos e dados rapaces.

Eiquí sego envellecendo a modiño e loitando pra maxinarme a batalla da Ponte Maceira, bo rebumbio de fidalgos e cregotes, os brados do bispo de Tuy engaiolado, a risa choutante nas barbas roxas de Madruga.

Saúdos e lembranzas. Escribo a De Tejada pra que lle mande o prólogo a Galaxia. Sempre seu con grandes apertas,

Ramón Otero Pedrayo

308

Ourense, 18 do febreiro do 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Ista mañán recibín os dous exemprares do libro *O espello...* e fiqui ás poucas páxinas ademirado e ledó pola pureza e craridade da impresión e tamén pola dinidade tipográfica. Saúu un dos libros máis nidios de Galaxia. Ben sei a quen

é debida ista correición, e por elo mándolle, sin outras palabras, meu emozoado abrazo. Coido ser a primeira vegada na que non estralo en penedosas eispresións ó mirar un impreso meu por mor das erratas.

Moi axeitadas as ilustracións de Xohán Ledo. Hai algo fino, enxoito e elegante, quizais o Corot dos dibuxos de moimentos. É de orixinal sinxeleza e verdade, con precedentes románticos na Galiza na interpretación conxunta de Compostela. Escribireille a Xohán Ledo. E farei todo o que poida pra espallar o libro que tanto custou a Vd. e a Galaxia.

Estiven vendo crónicas sobre o libro adicado a Valle Inclán por G. Díaz Plaja.¹ Outras novas hai por ises mundos de unha estimativa de Valle-Inclán como afastado e lonxano á Nosa Terra. Vdes., os xóvenes, deben saír ó turreiro niste ano centenario de Valle.²

Estamos istes días eiquí, e quezais por quince ou vinte días. Craro que, cada semán polo menos, eu rubirei a pasar un día naquíl acougo bon pros vellos.

Agora estou procurando o perfil moral de Madruga. Inda fuxe de min. Soio estou seguro do humorismo, a ironía e o gosto do perigo. Hai moito de un Borgia [silvano?].

A min o chover non me produz tristeza. Pro me doe a perda de tempo no agro e a ameaza de falla de pan.

Saúdos de Fita pra Vdes., e os meus a Eveli —b.s.p.—. E pra Vde. novas apertas co agradecimento do seu vello admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Alude ao ensaísta, poeta e crítico literario Guillermo Díaz-Plaja Contesti (1909-1987), que viña de imprimir na editorial Gredos o ensaio *Las estéticas de Valle-Inclán* (1965).
- 2 O propio Otero Pedrayo inaugurará o primeiro de decembro de 1966 un ciclo de conferencias dentro dos actos conmemorativos do primeiro centenario do nacemento de Ramón María del Valle-Inclán, organizados polo reitorado da Universidade de Santiago de Compostela, a través da cátedra de Pensamento Español Vázquez de Mella-Laverde Ruiz. A segunda conferencia de una Carballo Calero o venres 28 de xaneiro no salón Artesonado de Fonseca.

309

Ourense, 4 do marzal do 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Son as 10 da noite, íballe a chamar por teléfono pro diume medo a voce metálica da “señorita” e prefiro unhas letras. Agardo que estexa Vde. ben e con grave ledicia diante do regalo da primavera. Recibín os exemplares. Non mande máis. O libro saíu moi ben. É posible que polo tídoo a algús non lles pareza de doutrina compostelán. Houber sido millor *Entre Sar e Sarela*. Outra colpa miña foi non apertalo nos 50, ou 55, ou quizais millor soio 25 ensaios dinos da luz do día e da lámpada da noite.¹

Mañán rubiremos por dous días a Trasalba. Levamos eiquí dúas semáns ou máis, pro todas elas rubo un día á 1 e volto ó seguinte despois de xantar. Están vendidos —xubilados, como eu— os grandes e calmos bois marelos. Xa temos xugada nova e valente. Por demais escuros. Vaime a doer moito o non mirar o serán apagañado nos marelos cervizos e nos bos ollos húmidos.

Recibín unha carta moi agarimosa de Elena e Domingo. É posible que vaia a Compostela nos poucos días vindeiros pra unha conferencia no Minerva. Ha ser das findoiras, decátome vello e xa comezo a ter medo a moitas cousas. Menos mal que aínda sei fortalecerme na soedade.

Lembranzas a Eveli —b.s.p.—, con saúdos de Fita pra Vdes. e unha aperta do decimonónico amigo,

Ramón Otero Pedrayo

1 *O espello na serán* inclúe 94 capítulos.

310

Ourense, 28 do marzal do 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Moi ledo ca súa carta. Vin, agás do *Progreso*, os artigos sobre as miñas derradeiras fantasías. Fai unha semán estiven en Compostela a un aito moi galeguista na S. J., pro vin a poucos amigos.¹

Voulle pedir un favor. A Vde. hanse dirixire. Afogue en semente calquera idea de homaxe a min.² Eu ulisco que algo se prepara. De ningún xeito os vellos amigos consintirán en que iste vello apareza como grosero ou orgulloso, pro eu estou disposto a pasar por riba de curtesía. Pro tamén lles ofrezco ós amigos a soia e baril solución: teño 78 anos. Si o Señor quixer, non será dificultoso que enteire os 80.³ Son dous anos, dous outonos e dous libros. No marzal do 68 fanme vdes. a base de empanadas e pipas de viño no coto de Sta Susana, un homaxe bo a min como representante da grande xeneración de Castelao, Risco, Lousada, Vilar Ponte... Foron celebrados os 80 anos de Murguía. Eu non son Murguía, pro polas voltas e tornavoltas de vida, algo veño a representar. O 68 ha sere homaxe xusto a un tempo —e si queren vdes. a un home de Galiza. Ficamos en eso. Falo con toda verdade. E non han querer os amigos que quede como desagradecido e todo eu ó non acodir o homaxe. E si morro dinantes do 68 —coido que non—, cregos hai pra me cantar infindos responsos de “crego”.

Recibín un programa de Meliá. Por que non nos xuntamos seis matrimonioños —vdes. os primeiros— ou catro pra unha volta no maio por Italia? O autobús dá todo feito e catro ou seis —hastra 3— matrimonioños facemos “clima”. Teño deseio de saudar a tomba de Shelley e de adicarlle unha ollada melancólica á Venus do Museo Vaticano. Vde. e eu estaríamos ben bebendo Marsala e decramando a Carducci.

Lembranzas a Evely. Estou traballando no *Madruga* —estará pros Reis do 67— e noutras cousas. Con saúdos de Fita. No relativo á homaxe, ista é a carta máis seria que teño escrito na miña vida. Sempre seu admirador e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O 21 de marzo participara no salón de actos do Colexio Maior Universitario Santo Agostiño, na Semana Colegial, cunha conferencia que titulou “Serán enxebre. Galicia, vista por los gallegos” (*El Pueblo Gallego*, 22/III/1966). Non nos consta que fose un acto galeguista. Véxase carta datada o 6 de xaneiro de 1965 (§ 283).
- 2 En *El Pueblo Gallego* dese día pódese ler: “Rumor ‘académico’. Homenaje en Vigo a Otero Pedrayo. Sin confirmar, una pequeña nota informativa: se insiste en que hay un propósito de reunión extraordinaria da Real Academia Gallega en Vigo [...] la reunión extraordinaria tendrá una finalidad justamente real y sentimental importante, rendir un homenaje a Ramón Otero Pedrayo, ese patriarca de nuestra cultura”.
- 3 Véxase nota na carta datada o 7 de marzo de 1968 (§ 328).

3II

Trasalba, día do San Miguel do 66^t

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Estou fondamente agradecido e emozoado. Seu fermoso artigo do *Grial* sobre meu comentar ós dibuxos mañíficos do Quesada chouta por riba dos marcos da amizade e da nosa galeguista adicación.² Foi esquirto desmaziado axiña e sin cavilar na dinidade tipográfica e a beleza dos dibuxos e súas liñas de ouro e neboeiro de fadas. Pra corroborare o meu sentimento, pídolle de novo a compañía de Eveli e de Vde. cando chegue a execución das sardiñas cabezudas.

Aínda estou mallado do vran en Santander, case todo agosto, soio con vagoentas lenturas e fartas sesiós de nugalla. Viñemos o 2 de iste mes, e o 15 ás XI da noite tivemos que “tocar a saboneta” en turismo pra aló, chegando as IX da mañán, polo pasamento da irmá maor e máis querida de Fita. Voltamos o 19. Foron xornadas fadigasas. Deus me conceda un bon e calmo outono... como ós lameiros.

Hai moitas e boas novidades literarias. Os galegos son pra min, deles Vde., os millores nos *parerga e paralipómena*³ de Valle Inclán en *Insula*.

En canto desengrolar algús traballos, porei en galego e traballerei millor bibliografía posibre pra o meu pequeno ensaio informativo do século XVIII. Pode

ser de utilidade pra ire enteirando o rengue iniciado no libriño ben xeitoso do Risco.

Tiven moito sentimento pola morte espaventosa da filla e neta de Balboa. Nin azos tiven pra lle escribir. Il terá perdido aquila estoupante alegría.⁴

Adeus. Ben logo vén a xuntanza na Povoia de Varzim.⁵ Falaremos de Eça de Queiros, beberemos branco do Tâmega amarantés e calaremos diante as grandes foulas.

Meus saúdos a Evely con recordanzas de Fita pra entramos. E unha aperta do vello e agradecido amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 29 de setembro.
- 2 Salvador Lorenzana reseña nas páxinas do número 13 de *Grial* o libro *Orense*, de Otero Pedrayo, publicado pola Caja de Ahorros Provincial de Orense. Ao se referir aos debuxos de Quesada que inclúe o volume, di: “deseñou unhas estampas cooadas, nas que a xeografía lírica e humá da cidade e a vida mesma da tradición artística ourensá, aparecen interpretadas de xeito inxel”.
- 3 Título dunha obra de Schopenhauer de 1851.
- 4 O 12 de setembro, en Gomeán (Lugo), falecía nun accidente automobilístico María Asunción Balboa Díaz, de 34 anos, e a súa filla, a pequena María Asunción, de 8. Conducía o pai da nena, o xinecólogo Juan José Guirao Cuesta. María Asunción era neta de Francisco Manuel Balboa Lagoa, das Irmandades da Fala, e filla de Francisco Manuel Balboa. Seu pai e seu tío, Jesús Manuel Balboa, foron membros do Seminario de Estudos Galegos.
- 5 O *Colóquio Internacional de Estudos Etnográficos Rocha Peixoto* celebrouse nesta cidade portuguesa entre o 25 e o 29 de outubro de 1966. Entre os asistentes estaban Leandro Carré Alvarellos, Darío Álvarez Blázquez, Xosé Conde Corbal, Xesús Taboada Chivite, Xosé Ramón Fernández-Oxea e Ramón Otero Pedrayo.

312

Trasalba, 2 do outono 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández el Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Xa o aire nas poulas do souto, graves de ourizos como eu de melancólicos recordos, e un ton de *digital purpúrea* nos poentes e un laio longo de resaca do sangue no areal do meu corazón, dinme chegar á Festa do San Francisco: Caridade, Homildade, Espranza, o amor da Probeza en cinascos, páleda dona do noso brazo polos camiños frocidos máis fermosos cara ó Ceo polo valeiro do tripaxe e o vagantío do estómago máis deserto que teatro cando se anunciar drama en verso. Dóeme non estare perto de Vde. pra constatare o que en realidade ben sei. Insta o tempo e as ialmas virxens prudentes han tere os óleos dispostos pra acoller o Esposo. E con maxinación fraderna, miro na mesa de Vde. o día catro o caldiño rigueiro sen adubíos noxentos de graxa, a faneca atal doada pro xermolare dos bos pensamentos do além-coba, a mazán collida co abrente, aínda do gosto nos beizos da ialba penitente dos anacoretas. E a razón do vaso de auga, don divino enxamais ben agradecido, o vasiño do viño chilrán, dúas partes de auga, pra non se gabar de penitencia e por aquilo do dereito civil que tamén pode rexir na Xerusalén das almas *summa lex, summa iniura*.¹

Na confianza de ser verdade o maxinado, con saúdos e a noraboa de Fita pra Vdes., e meus recordos a Evely —b.s.p.— de ser certo meu maxinar pois sempre nos ten edificado.

Sempre o vulgo como o clero, o seu case apostólico viver o saúdo e aperta do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

1 Tópico do dereito. Refírese a cando se aplica a lei ata as últimas consecuencias.

313

Ourense, 11 dos Santos do 1966

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Os outos poderes e arcópagos trasalbenses, do acordo ca xuntanza e concordancia simbólica das estrelas e os estaxes do *grimum mobile* e poema vidal nos paquidermos, teñen sancionado o acordo de meterlle liturxicamente o coitelo ós dous primeiros da vista baixa destinados ó sacrificio ás escuras potencias da terra inverniza o día sábado 26. Agárdase por as hierofantes e hierofantisas a presenza sempre aquecedora do archimago do mar do Vigo, abade *in partibus* de Lourenzana e gran cordón do vinho verde, D. Paco Fz. del Riego, e súa dona. A Festa terá de ser antiga e leda *nec non* ca gravidade dos rídoos da paxarela e o cegamaridos, as filloas, soles escuros, e os viños non encetados máis requiren que aconsellan. Agárdanse horas en silenzos e folganzas soio atentas a sentir o ritmo do Universo. As outras dúas sardiñas cabezudas agardarán deica os primeiros gromos do Febreiro, pois aínda non teñen frolecido en graxas e carne dinas do sacrificio invernizo e chtoniano.

Determinan cando veñen. Eu coido millor a primeira adicación. Nós rubimos hoxe a Trasalba, voltaremos mañán. Escriban pra dispoñer a banda e foguetes ou chamen sobre as 9 ou 10 da noite dende mañán.

Con lembranzas e a esperanza de velos eiquí drento de poucos días sempre seu,

Ramón Otero Pedrayo

314

Ourense, 19 do Nadal do 1966

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Apertas. E ben lumiosas e belidas horas nas Festas de Nadal e Aninovo na compañía de Evelyn —b.s.p.— e dos familiares e amigos, con memorias de Fita.

No sacrificio dos paquidermos botamos de menos a compañía de Vdes. pola sinifinanza dos rídoos anterigos e a paz e contentamento das antigas cerimoniañas. Xa soio pra elas e pra as lembranzas vivo. Cada día me atopo máis estraño entre o balbordo da xente e o bruidar dos motores.

Estaría moi ben que Vdes. rubiran a Trasalba dinantes da nova matanza do febreiro. Nós pararemos dende o 23 do Nadal deica arredor do 9 ou 10 do xaneiro. Pro me decato de ser Vde. home de noite latexante de ritmos, estoupante de champagne, salfrida de whiskys, recendente a cabeleiras surrealistas, cóctel de abrentes e solpores, namoros e trunfo das peles femininas da nova arxila, vasixa dos licores estilados nas alquitaras das vellas culturas ca sede do inxenuo ás portas do Paraíso. E Vde. avencella o rabelesián gozo dos monxes de Lourenzá ca derradeira figura da tentación tropical. E craro, Trasalba é mañán de Breviario, noite medoña e cangada de estadeas, mesa de fidalgos botados pola vida ás praias derradeiras.

Houbo unha carta miña remesando o soio tídoo de socio de honor do Mercantil con moito agradecimento, pro o *Faro* dixo que non pudiera asistire. Xa me contará de que xeito tratou Cela a Galiza e o ser e problemas galegos.¹ Eu sentín versións variadas.

O inverno vai doce. Soio temos frío dende onte. Agora estou moi ben no novo recanto, onde traballo cheo de silencio e de luz da serán. Saúdos e apertas do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

1 O domingo 11 de decembro, cadrando co 75 aniversario do Círculo Cultural, Mercantil e Industrial, nun acto celebrado no Concello de Vigo, entregáronlle a Camilo José Cela

a medalla de honra da institución. Otero Pedrayo, que era socio de honor, non asistiu tal e como se di nesta carta. Mandou unhas páxinas escritas para que se lesen no acto.

315

Ourense, 21 do xaneiro do 1967,
ás XII da noite

Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Apertas. Fíxome viva chaga o feito de ser devoltos moitos exemprares dos fermosos contos de nenos verquidos por Xoana Torres,¹ e tamén me doe non ter mirado nin unha noticia do erudito libro de Elías de Tejada. Fuxamos do pensamento de estare nunha terra imposible. E máis hoxe, pois a mañá, despois do castigo das xiadas, tiven saíndo a rúa unha impresión levián da primaveira. E aínda máis pensando que ben logo, pro sábado 28, terémolos a Vdes. dous en Trasalba —o domingo hai Misa ás doce e meia— co gallo do II episodio do sacrificio dos porcos.

Tíñase falado de febreiro, pero novas circunstancias impoñen o adiamento. Quezais isa mesma noite teñamos de íremos Ogando² e mais eu ó Carballiño³ a unha conferencia de compromiso e unha cea. Pro pra retornare a Trasalba e os Ogando a Ourense. Vdes. si son gostantes irán connosco á vila do Arenteiro. Suñoño que será unha trangallada simpática, inda non de bo casar na miña grande e melancólica idade. Aínda non é cousa rematada. Pro Vdes., non fallen de xunta nós, que temos verdadeira ilusión de telos en Trasalba días sempre ben curtos na nosa estimanza.

Saúdos de Fita para entramos e os meus a Evely —b.s.p.—. Sempre admirador e amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Entendemos que se refire a *Polo mar van as sardiñas* (1967), un libro para nenos de Xohana Torres con debuxos de Ismael Balanyà. Publicárase baixo os selos de Galaxia e de La Galera de Barcelona.
- 2 Xulio Francisco Ogando Vázquez (1913-2005), profesor e escritor, foi ademais un gran dinamizador da vida cultural de Ourense. Militante das Mocidades Galeguistas e membro do Seminario de Estudos Galegos antes da guerra, en 1980 ingresou na Real Academia Galega a proposta de Ramón Otero Pedrayo, Xosé Trapero Pardo e Sebastián Martínez-Risco. Como se comprobará neste epistolario, don Ramón tivo moito trato con el nos últimos anos da súa vida.
- 3 Ás oito da tarde participarían no Casino do Carballiño na proclamación da raíña e as damas de honor da Festa da Mímica do ano 1967. A cea foi no mesmo local, ás 22:15 horas. Houbo a continuación un baile coa orquestra Tropical. Ogando era o director do daquela Instituto Feminino de Ourense.

316

Trasalba, 7 do febreiro do 1967

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Rematou a figadeira¹ co soio valeiro da falla de Vdes. Agora veñen moitas ledas primicias: o cuco, as menestras, as cereixas, as fresas. Poñan Vdes. data pra levarmos a Trasalba us balós de aire de modernidade e de moda. Estamos anquilosados no comén da Restauración, sei ser unha proba. Vdes. levan vida preconsular e de primeira plana de *Life*, pro hai que facer algo polos amigos.

Estivo un día Ogando e pola noite fomos ó Carballiño. A cousa saíu ben e moi galeguista.

Polo mundo andan especulando co meu pasamento. Din que nun *Diccionario* ou Suplemento de *Diccionario* se me di finado no 1962. E que na *Voz* da Cruña saíu un comentar sobre o caso. Sabe Vde. algo? Non teño medo.² Sigo mollando en bo viño meus biscoitos.

Lembranzas a Evely —b.s.p.— e de Fita pra os dous. E apertas do vello amigo de sempre.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Segundo Xosé Luís Franco Grande (1972), *fidagueira* é un sinónimo de matanza.
- 2 En carta datada o 5 de febreiro de 1967 dirixida ao profesor Carlos A. Baliñas, dille: “Xa fai tempo que hai espectadores sobre a miña morte. Un amigo que tén o suplemento do Espasa mirouno a pedido meu e soio encontrou unha nota biográfica verdadeira. Debe haber un suplemento do Espasa grande e outro do Espasa pequeno. Eu poucas veces miro os xornales da Cruña. Agradézolle moito a información. Quezais considerada a miña grande idade quixeran adiantar unha miga o fadal” (Baliñas 2001, pp. 93-94).

317

Ourense, II-II-1967

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e admirado amigo:

Asegún X. F. Xavier Fábregas¹ —colabourador no Sup. ao Espasa dos anos 1961-62—, meu pasamento aconteceu o día 11 de abril do 1962.² Dígolle por si queren terme a caridade de procurar unha Misiña pola miña ialma.

Prégolle outra cousa: dar ordenes pra mandar o volumen do homenaxe que me foi adicado en Caracas³ por ispiración de Silvio Santiago a D. Jesús Tobío Fernández —Claudio Coello 43-4º C-Izqda. Madrid-1—. Pídemos con moito interés. Il está traballando cos de Guadarrama pra que editen logo o meu *Feixoo*.⁴

Graciñas. Saúdos a Evely e de Fita pra entramos.

Sempre vello amigo con apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Xavier Fàbregas i Surroca (1931-1985), editor, historiador e estudoso do teatro catalán. Nos anos 60 comeza a traballar para a editorial Espasa Calpe, converténdose en colaborador da Enciclopedia Larousse, da Enciclopedia Espasa e da *Gran Enciclopèdia Catalana*. Polo que parece Otero Pedrayo está moi ben informado.
- 2 Chama a atención a data apuntada. Don Ramón faleceu o 10 de abril, un día antes do que aquí se anuncia, de 1976.
- 3 *Ramón Otero Pedrayo. A súa vida e a súa obra. Homaxe da Galicia Universal* (1958).
- 4 Inda pasarán bastantes anos ata que sexa editado.

318

Ourense, 15 maio 67

Sr. Dn. Francisco Fdez. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Soio dúas letras dinantes de rubir a Trasalba. Aplausos polo cartel, polo folleto de Curros e a nova edición de *Os dous de sempre*. Elo vai ben.

Supoño que nos veremos en Sant Iago. Saúdos na casa. Apertas do vello amigo, aínda vivo!

R. Otero Pedrayo

319

Trasalba, 27 do San Xoán 1967

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Apertas e infindas graziñas polo ledo xantar do domingo. Foi ledizoso, como o día e a paisaxe. Levaba eu os ollos non pouco abourados pola terra cocha

de Valladolid e pousaron, renacendo novos, nas cucas pontellas, nos xeitosos pazos, nas praias sinxelas e dadas.

Escríbolle dinantes de me deitar na casa soia, co can pé de min. Eu xa nin debера bulir fóra dista nau ancorada nos peiraos da velleza. Eiquí manéxome millor pra gandar os medos.

Falou nantronte Vde. de empastare o mamotreto ms. que lle deixei como un pecado no confesionario. Pro, de facelo, hai de repasar a numeración. Ó remate, un mazo de folios deben ire no seu posto, que é o Renacemento. Deben fallar tres ou catro follas polo texto adiante. De as atopare, aínda en borranchos, xa llas mandarei. E tamén as miñas Memorias dos tempos de estudante. Esas van en galego. As de neno paran no arquivo de Domingo García Sabell. E dende arredor do remate dos meus estudos universitarios ningunha cousa fixen aínda. Xurden problemas moi graves, e a fina materia do Galeguismo e das amizades galegas, millor pra ser tratada en conversas contadas, ou millor amparadas por silencio.¹

Iste vran pasarémolo enteiro eiquí. Deixaremos a pousa santanderina pro outono ben maduro. E teño algús esquemas.

Supoño que nos veremos arredor do Apóstolo. Saúdos a Evelina —b.s.p.—. E apertas pra Vde. do vello amigo e ademirador e sempre.

Ramón Otero Pedrayo

Chegado a Ourense, agora as 4 da serán do 28, respondo a súa pregunta: N.º. do Doc. Nac. Ident. 33.036.999, expedido Ourense día 13-XI-1963, equipo n.º 113. Fálame Fita, estaremos en Trasalba desde o 4 ou o 5, pois o 3 debo entoar o responso *Ne recorderis* ás Escolas dos Xubilados. De non habere fresas, pois xa van decaíndo, hai xamóns e outras antigas regalías.

1 Ata onde sabemos, as memorias do escritor interrómpanse efectivamente co remate dos estudos universitarios. Cómpre ter en conta que parte da obra de Otero Pedrayo é autobiográfica ou pode lerse nesta clave. Así *Por os vieiros da saudade*, *O libro dos amigos* ou *A historia de un neno*; e mesmo *Adolescencia*, *La vocación de Adrián Silva* e, como non, algunhas pasaxes de *Arredor de si*.

320

Trasalba, 18-VII-1967

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Benquerido amigo:

Graciñas polo Rosario. Fermoso, emozoante. Pra os vellos, xa engaiolados na serenata de ósos e lúas da Morte, un consoo e unha doce seguranza. Imos levando ben o vran, ca horta ben inzada de froitas, mais ca delor punxente da seca e ausencia da múseca xentil do chover.

Parés que a Cruña se acordou de Galaxia. É un grande trunfo moral. Xa pouco falta pro Apóstolo. Supoño que alí manxaremos xuntos procurando taberna abadenga e sola na parte vella. Ou tamén o 6 agosto, na Festas das Torres do Oeste e o canto épico e antigo dos Wikings.¹ Supóño enfeitizado no frescor do mar. Co esquecemento do tempo e un engado do cosmos. Viva a xuventude! Deseio pra Cunqueiro os milllores éisitos. Que os terá.

Lembranzas de Fita pra Vdes. e as miñas pra Evelina —b.s.p.—. A ver si, polo meno, cando os alquitareiros entoen o melancónico [Ranz?] da Estila se deciden a facer viaxe ó 1967 pousada en Trasalba. Non fallará nin o crego de Fruíme cas súas guindas e tostados.

Apertas do vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Nesa data celebrouse a VII Romaría Viquinga. Ás doce entregáronse os premios dun concurso xornalístico que convocara a comisión organizadora. Os premiados, con 2 000 pesetas cada un, foron Carlos García Bayón, José María Castroviejo, Rubén García Álvarez, Antón Fraguas e Fernández Ferreiro. Ademais, entregáronlle un premio extraordinario a José Piñeiro Ares. O xurado estaba integrado por Rafael Dieste, Isidoro Millán González-Pardo e Francisco Leal Insua. A mediodía pronunciou o seu discurso Ramón Otero Pedrayo, tras unha breve intervención de Xesús Ferro Couselo.

321

Trasalba, 2-IX-1967

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Graciñas. Que me di de soedá? Eu son un Pai do Ermo, un anacoreta, un Giacopo Ortiz. Si, o 31 viñeron algús amigos, cregos e parexas de noivos que se foron da égloga polos campos namentres nós seguíamos ca bucólica. Soio saín o 6 de agosto ás Torres d'Oeste pra papadela wikinga. Vde. ten a compañía das máis armoñosas foulas. G. Sabell e os Penzol saudáronme dende a Coruña o 30. Tivemos unha segura abafante, pro esta noite choveu ben e con bo aire. Ningunha cousa soupen do Guerra da Cal.

O 9 ou 10 iremos a Santander no TER. Supoño estar de volta o 2 ou 3 do outubro. O 19 teño o discurso en honra de Noriega Varela en Mondoñedo.¹

Eiquí, en Trasalba, estase ben. Hai auga de abondo, boa xente e non falla a pinguiña *consolatrix veterum*. Vou facendo a descuberta das regalías da vellez. Polo pronto un desitrés absoluto do Ribeiro. Abonda un leite en calquera parte. A condición de saber dialogare cos medos, arte do que quixera compor un manual, si é que paso dos 80, soio seis mesiños de navegación.

Saúdos a Evely e de Fita pra entramos. Sempre vello admirador e amigo.

R. Otero Pedrayo

1 Nas San Lucas dese ano, o 19 de outubro, ás cinco da tarde, dentro dos Xogos Florais organizados polo Instituto San Rosendo, entregáronse os premios dun certame en honra de Noriega Varela. Otero Pedrayo actuou como mantedor. Ao día seguinte pronunciou unha conferencia sobre a paisaxe galega no Seminario Conciliar (*La Noche*, 18/X/1967).

322

Ourense, 3 do outubro 1967

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo ben lembrado:

Chego canso e desfeito de Santander, desexando o acougo da casa, e o primeiro que fago é adicar unha oración ó San Francisco, *pater amabilis atque admirabilis*, pra que ampare e protexa a Vde. e ós seus. Pois mañán, na súa mesa, tódolos prodoitos do ar, do mar e da terra han sere a Vde. ofrecidos e por Vde. sacrificados, en grande mestre e sacerdote da papadela e bebedela, Moisés espreitador de prometidos mantés e ledas cordilleiras de pipotes, ou millor Aaron, ridualista e claustre, archimandrita e cosmojerarca da mesa ben abastada, do Cónclave ou sínodo dos viños ilustres dinos de reflexar o centileare das galaxias e acordare, ca súa pinga xenerosa, nos vellos e cansos como eu aquila ledicia de xuventude e do labro e gosto endexamais morta como baixo a cinza da historia, un chisco de quentor do paradiso. Eu, na miña soidade, beberei por Vde. un ribeiro e un *armagnac*. Iste polo que hai en Vde. de hugonote glosando en lingoaxe grave e compendioso, de estoico alcume, o podente agurgullar do mosto nas cubaxes assembleadas, símbolo do Universo de Tycho o semidanés, máis que do copernicano. E un ribeiro pola súa crianza pé do cenobio cantareiro e goliardesco de Lourenzá, por pór ende o amor os códices miniados das viñas con xecutoria e baixos laios na lingua antiga do primeiro augardente na potada e de roxos e pórpuras dos adeuses da ilusión si un branco de treixadura, ulente a cabeleira de loira, brila no vaso ou un daqueles Beades de outro tempo noite podente e moura de faiscas de estrelas alagadas soio pros bos e canónicos bibentes gardados. Soio sinto a falla, no Synodo Bispal, de homes como Vde. —non hai outros cinco no orbe cristián— pra os arranxares fundamentás do universo moral e a loita co remorso. Vén o outono, ben logo o tempo probótico dos vellos. Xa cavilarei nunha boa trangallada.

Saúdos de Fita e de entramos para Evely. Con apertas do vello amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

323

Vigo, 15-Nadal-1967

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Deica agora non tiven un momento de vagar pra lle poñer unhas liñas. Aproveito un pequeno oco pra lle agradecer os fermosos días que pasamos na súa compañía. A casa de Cimadevila ten pra nós un particular engado. O tempo ahí pasóusenos sin nos decatarmos, tranquilo, acougado, sin preocupaciós, pero animado polo agasallo da súa amizade.

Lembramos moito as gratas horas trasalbesas, e, como non? os farturentos xantares, ben rociados de viños nobles, dos que disfroutamos.

Supoñémolos xa de regreso en Ourense, pois lin que vai pronunciar unha conferencia encol do seu amado Baudelaire.¹ Eu sairei o lus pra Madrid. Veremos si se consegue que o premio Rosalía de Castro se outorgue coa xusticia que corresponde.

Evely encárgame que lles transmita os seus saídos, moi garimosos. Fondamente agradecidos, póñanos ós pés de Fita, e vostede reciba a cordial aperta de sempre do vello amigo.

Fz. del Riego

- 1 A conferencia pronunciouna de feito o mesmo día en que foi datada esta carta, ás oito da tarde, no paraninfo do Instituto Feminino. Titulouse “Baudelaire, poeta de París” e, segundo *La Región* do día 14 de decembro, ía dirixida ás alumnas de bacharelato superior e aos seus pais.

324

Trasalba, 1 do xaneiro do 1967¹

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Apertas e ben ditoso 68. Moi boa e xentil compañía nos fixeron Evely e Vde. —a ela meus saúdos—, ben pouquiños días estiveron. Agora vanse dispoñendo as cousas pra outro votivo sacrificio. Ha ser arredor do 3. O 67 camiña frieiro, borrallento. Nil fóronse moitos amigos. Entre eles o home de voce más grosa no adral de Trasalba ó saír da Misa. Houbo unha punxente tristura, día 3 de maio, ca xiada cruel. Fixo cinzas, probes cinzas, dos acios noviños, esfarnados. Foi leda a Festa de Rosalía no Padrón. Seu millor adorno, os rengues e lazos de nenos no xardín da casa.

Desque Vds. camiñaron día 10 do Nadal soio fixemos un viaxe a Sant Iago pra unha pantasmal sesión de xubilación,¹ e eu un de poucas horas ó Carballiño pra desenrolar nun cine, con moita xente, unha conferencia sobre Castelao. Vin unha Compostela case soio de lembranzas.

Penso ser forte e fino, moi de estratega de xeito de xornalista, o libro de Valentín sobre Valle Inclán. Graciñas pola súa carta. E perdoe non a ter correspondido dinantes. Hai moitas, unha marea delas. Y eu xa non queixo conquistar polas mornas priguizas da vellez.

Desexo pra Vdes. tódalas posibles regalías, co isa rexa e calma alegría entre monástica e século XVIII que sempre o caracterizou a Vde. Eu aínda acariño programas anque meus pasos no peirao, no andén, soen soios e poucos. Apertas.

E si me fai o favor, ordee o envío a reembolso ó meu nome —a Trasalba si é dinantes do 6— dun exemprar dos “da grande” da *Antífona da cantiga* de Cabanillas. Ha ser millor mandala a Ourense despois do 8. Graciñas.

Con apertas fondas do amigo de sempre.

Ramón Otero Pedrayo

Querida Eveli:

Espero te estarás divirtiendo mucho en estas fiestas y habrás tomado del caviar para abaixo. Aquí han sido cosas más sencillas y silenciosas, ya conoces nuestra vida.

Muchos saludos a los dos y feliz año, con un abrazo de tu amiga
Fita

1 Don Ramón escribe 1967 pero en realidade escribe o primeiro de xaneiro de 1968.

325

Ourense, 11 do xaneiro 1968

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Unha aperta. Chegou a *Antifona* cada vez máis fermosa de Cabanillas. Pro eu quero abonala e non sei o valor, pois os precios dos catálogos de Galaxia antigos non poden rexir agora.

Vin que me mandaron unha edición de Vigo do *Catecismo do labrego* sin nome do autor, aparecendo como tal o P. M. Marcos da Portela, unha criatura de Lamas. Eiquí hai herdeiros certos de Lamas Carvajal e supoño que farán algo por a vixencia dos seus dereitos.¹

Nestora que comezan a medrar as seráns veñen desexos de traballar. Veremos si se fai algunha cousa.

Con saúdos de Fita e lembranzas de Fita pra Vde., cas miña pra Evely. Apertas do vello amigo de sempre.

R. Otero Pedrayo

1 Seguramente se trate do volume editado por Castrelos na colección O Moucho. A primeira edición é do ano 67 e as catro seguintes do 68. A obra fora publicada por primeira vez baixo o pseudónimo de Frei Marcos da Portela.

326

Ourense, 23 xaneiro do 1968

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo e mestre:

Estou como unha vella cobra case tolleita polo frío, do que soio saio pola aición taumatúrxica do viño e da poesía. Cando rubo a Trasalba, as grandes serras de lonxe, xemas ispiradas, me devolven un chisco do quentor de vida. O enorme frío do espacio, que dinantes supoñíamos cheo de éter, xa comeza a esprimentar neste meu corpo longueirón quizais nos [?] do adeus definitivo.

Tiña a ilusión de estare con Vde. e os amigos de Vigo, cuia conversa e exempro é pra min un viño xeneroso, o día 28 domingo pra a xuntanza Penzol, pro coido non ha ser posible. O 27 hai en Compostela a festa de xubilación de Moralejo co pranto das gramáticas, o laio dos supinos e as bagullas de beata do verbo pasivo.¹ E o mesmo o 28 pola serán debo presentare na catedral compostelán ó coro Terra a Nosa —coido ser asim!— dirixido por un franciscán.² Ben sabe Vde. miña vinculación ca Ordre dos Menores, na que por moitas razóns de penitencia e espranza debía eu ter meu logar xeométrico, de nono estorbaren outras potencias.³

En Penzol pódense arranxar sin min, pois ire a Vigo dende Sant Iago e voltar houbera sido moi canso pra un oitoxenario melancónico e caducadiño. Ben sabe meu amor pola Institución, pra que no meu testamento, si algunha cousa deixo, non fallará unha lembranza,⁴ anque soio seña unha galiña cos seus pitiños ou algús graves volumes de teoloxía.

Saúdos a Evely —b.s.p.— e con saúdos ben agasalleiros de Fita pra Vde., vai a aperta do vello amigo e admirador que moito lle quer.

Ramón Otero Pedrayo

1 O catedrático xubilábase tras 43 anos de docencia. Impartiu a última lección ás 13:30 na aula magna da Facultade de Filosofía e Letras. Falaron tamén o vicedecano da Facultade de Filosofía e Letras de Valladolid, Díaz y Díaz, e o profesor Rabanal Álvarez.

2 Dirixía a agrupación o franciscano señor Feijoo, natural de Ourense.

- 3 Antes de morrer pediu ser velado no chan con hábito franciscano, en sinal de humildade. Así se fixo.
- 4 O último testamento de Otero Pedrayo, asinado o 2 de xullo de 1975, recolle unha manda testamentaria segundo a cal “lega los manuscritos, cartas y demás documentos [...] a la Fundación Penzol. Tales cartas y documentos los entregarán a la Fundación citada los referidos miembros del Patronato”. A día de hoxe, os fondos documentais do escritor custódiáanse na entidade viguesa.

327

Ourense, 11-II-68

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Onten estivemos Fita e mais eu en Sant Iago soio o tempo preciso pra unha conferencia miña na Universidade,¹ o xantar pareo e unha visita á Rosaleda. Coidaba atopalo a Vd. en Sant Iago, conforme tiñamos falado en Vigo. Moito lembro as conversas e aquil bon xantar no Mosquito. Estou desexando enteirar os 80 e afundirme na preparación da derradeira paz.

A Domingo non o vin.

Sáudos de Fita pra Vdes. e os meus á súa dona. Apertas. Sempre vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

1 Disertou na cátedra de Pensamento Español sobre o doutor Varela de Montes.

328

Ourense, 7 do marzal 1968

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Benquerido e lembrado amigo:

Teño pensado moito no esforzo, traballo e inquedaanza que lle debeu custare o viaxe do domingo a Vigo. O espírito de amizade venceu ó trancazo. Naquila marea crecedeira de xente non vin a Vde.¹ Penso que camiñaría Vde. deseguida e Eveli ficou soia en Vigo.

Eu entrei ca millor compañía nas gандras e areas de poeira de ósos dos oitenta, onde soio vaguean micados e trasteiros caducados homes sentindo ben perto o estrondar baixo do mar da Morte. Eu esprimento unha sensación de deslumeamento, como de luz devolta por grandes espellos, luz pouca e fría, semellante á que semella coallada nas brancas pupilas de algúns cegos de Castelao. É pra min a coor do luar dos meus oitenta. Érgome de noite pra o mirare sobre os asoballados teitos de Ourense. Mañán enxergareino en Trasalba. Miña ancianidade vai adiantando baixo un signo luar.

Quezais podiamos falar un pouco adispazo en Sant Iago, na xuntanza da Academia. Eu irei o sábado a falar de Pondal nunha Asociación de estudantes de Meiciña. Na festa do domingo emocionoume a presenza de dous vellos amigos: Dn. Xesús Carro e Antonio Yglesias Vilarelle.

E xa son horas de se deitar. Lembranzas de Fita. Desde son un pouco crego, falo de outro xeito, pois, por ter lido a Epístola e comungado co pan e o viño, estou xa nos degraus da clericatura.

Con meus saúdos a Evely. Sempre vello amigo e admirador, con fondas apertas.

Ramón Otero Pedrayo

1 Con motivo do 80 aniversario do escritor, o domingo 3 de marzo, un importante grupo de intelectuais organizaron unha homenaxe no Hostal dos Reis Católicos. Á unha e media da tarde, os preto de 500 comensais tiveron a oportunidade de escoitar a primeira misa en galego que se pronunciou no altar maior da nave central da catedral compostelá. A cerimonia relixiosa estivo presidida por Fernando Quiroga Palacios, moi amigo de

Otero desde os seus tempos de párroco de San Domingos en Ourense, á sazón arcebispo de Compostela. Nos discursos da sobremesa interviñeron antes de don Ramón, Avelino Abuín de Tembra como mantedor, Modesto Rodríguez Figueiredo en nome dos organizadores, Fernando Pires de Lima e Santos Júnior pola intelectualidade portuguesa, e Xaquín Lorenzo representando os amigos de Ourense. Ao final, cantouse o himno galego e resoaron berros de “Viva Galicia ceibe”.

329

Ourense, 5 do abril do 1968

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Como imos? Xa afuxentaron ises trancazos? Eiquí ren sabemos de Vdes. Fiquei abraiado co pasamento de Antoño Beiras.¹ Inoraba seu padecemento. Estiven en Trasalba o lus e en Punxín o martes, nun adispacioso enterro de aldea, e non soupen a nova deica a noite.

Eu sinto xa moito a pesadume do tempo. Ás mañás aínda vou estando albelo, pro a serán, cando non hai azos pra traballar, é de chumbo.

Agora comezaron cunha conferencia moi boa e erudita de Ferro Couselo sobre os oríxenes de Ourense, hoxe mesmo, nas aitividas do grupo Auriense de eiquí.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evely (b.s.p.). Con apertas fondas do vello amigo de sempre.

Ramón Otero Pedrayo

1 Refírese ao coñecido oftalmólogo vigués, militante das Mocidades Galeguistas, membro fundador da editorial Galaxia e esposo de Antía Cal. Falecera o 1 de abril dese ano.

330

Ourense, 15 do mayo,
San Isidro Labrador, de 1968

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Con verdadeira alegría pola miña parte recibín, cando estaba debullando unha de istas menestras ourensáns, líricas ofrendas á primaveira, as convocatorias pra a sesión cuasi senatorial de Galaxia e da Fundación Penzol. Conten comigo, con toda verdadeira simpatía e sin o máis cativo desexo de traballar, pra ises aitos de xuntanza de bos e vellos amigos. Como os cregos vellos, pra unha Festa de Precepto non imos fallar de se non interpór algún degreto de doenza, Morte ou prisión dos Fados nemigos.

Con lembranzas a Evely, e de Fita pra entramos, apertas do decimonónico amigo.

Ramón Otero Pedrayo

Xa está na Cruña Silvio de volta dun longo viaxe por Italia, Franza e mais a Mittel Europa, no que Silviña foi intervida de apendicitis en Holanda. Pro todo está esquencido e chegaron ben.

331

Ourense, 1 do Santiago, 68

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Moito sentín non o atopar no Porto.¹ Xiraba unha gracia loira de vran polas rúas. Aquecían os ialbos e azules e a dozura da fala. Na noite amiga do viño do Porto brillaban as luces de moitos antigos e queridos mitos. O Congreso foi de traballo. Houbo contra a Galiza, xa Vde. ben o saberá, unha conxuración

de eruditos, e sin dúbida por infruxos das autoridades de acá, un afastamento do Galego nos actos solenes. Mais os bos amigos son en Portugal os de sempre. Cecais sexa o derradeiro Congreso a que eu asista. Xa llo din a entender a algús. Mais non deixarei de dar outras voltas pola rúa do Sto. Antonio e acompañare meus devagares de sono de alciprés da torre dos Clérigos.

Agora, seiturado o centeo, vén pra min outra sazón de traballo en Trasalba. Xa me dirá cando sai [para?] Venezuela.²

Saúdos a Evelyn —b.s.p.— e memorias de Fita pra Vdes. No Porto, Domingo [García Sabell] mais eu lembrámonos moito de Vde. Sempre vello amigo e admirador con fondas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Entre os días 12 e 23 de xuño celebrárase no Porto o *Congresso Luso-Espanhol de Estudos Medievais*, organizado polo Cámara. Desde Galicia asistiron: Xesús Taboada Chivite, Xesús Carro, Antón Fraguas, Fermín Bouza Brey, Leandro Carré Alvarellos, Sebastián Martínez-Risco, Álvaro Cunqueiro, os irmáns Álvarez Blázquez, Francisco Vales Villamarín, Avelino Abuín de Tembra, Domingo García-Sabell e Ramón Otero Pedrayo.
- 2 En 1968 Fernández del Riego viaxa de novo a América, esta vez convidado pola Irmandade de Caracas. Galaxia recibira unha importante colaboración económica desta entidade para editar o primeiro volume do *Diccionario gallego-castellano* de Eladio Rodríguez González.

332

Vigo, 10-xulio-1968

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas do día 1º dos correntes. Tamén eu sentín non estar á súa beira no Congreso do Porto, como en tantas outras ocasións, pero a decisión de ir a Caracas non me permitía faltar tantos días ó traballo en Vigo. Inda así, complícanseme as cousas demais.

A Caracas vou sin a menor ilusión. Fago o viaxe porque non quero defraudar a Mateo,¹ ó que axudar nas súas boas intencións e no seu probado amor á cultura galega. Vou perfectamente coscente do barullo que se vai armar. Levo recibido varias cartas insultantes,² pero están trabucados os que se chamaban amigos nosos, si pensan que as almas caluniosas i ameazantes poden influír en min. Considero un deber dar o paso que vou dar, porque Mateo me asegura que hai moitas posibilidás de galeguizar á xente, fóra dos radicalismos. En fin, veremos que pasa.

Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra ambos, e pra vostede a cordial aberta de sempre, de

Fz. del Riego

- 1 Victorino Mateo, directivo da Irmandade Galega de Caracas e exalcalde republicano da Pastoriza. Celso Emilio Ferreiro acúsao de ser un “probe diablo que por satisfacer a pedánea vaidade que o come, préstase a ser tapadeira azañista”.
- 2 Así o relatou o propio Fernández del Riego: “Ocorría porén que na colonia galega cara-queña existían liortas locais. Celso Emilio Ferreiro, recién emigrado, escribume para me disuadir de que realizase a viaxe, refugando a invitación. Dábame razóns que eu entendía non xustificadas para atender o que me pedía. O meu propósito consistía en manter limpa e rexamente a bandeira da cultura autóctona e da dignidade humana, segundo a liña que foi sempre norma de conducta en min [...] Contestoume cunha nova carta, bo autorretrato da súa mentalidade. Aceptei desde logo, a invitación que me fixera a Irmandade. Voei a Caracas” (2003, pp. 167-168).

Celso Emilio escribíralle efectivamente desde Caracas o 29 de xuño de 1968. Ao comezo da carta, o poeta advírtelle: “Pola tua carta —modelo de dobres capciosa— vexo que, a pesares das miñas advertencias xa tés decidido vir a Caracas. Cometes o enorme erro político de vir a darlle unha carta patente de galeguidade aos meirandes nemigos do galeguismo”. Máis adiante, o poeta fala cunha linguaxe abertamente violenta e alude a unha “indiña falla de solidariedade” e afirma que de nada valen as “probes disculpas que queres dar-me”, e remata dicíndolle que cando vaia el estará lonxe, en Buenos Aires, “onde deixarei craro e rotundo testimonio do voso comportamento incalificábel”. Pídelle ademais, que non faga por velo en Caracas, nin a el nin a súa familia, pois “a grande amizade que te tiña e que agora se sinte ferida e humillada” (Ferreiro 2005, pp. 34-35).

Del Riego e Celso Emilio Ferreiro foran amigos antes da guerra. Ambos eran membros da Federación de Mocidades Galeguistas e participaron en numerosos actos xuntos. Na posguerra, Celso Emilio fixo público no semanario *Litoral* que Salvador Lorenzana

era o pseudónimo de Fernández del Riego. Segundo contou o propio don Paco, era unha especie de vinganza, porque Del Riego mostrara a súa estrañeza ante Laxeiro canto este lle comentou que Celso Emilio vivía en Pontevedra, onde desempeñaba o cargo de secretario de Fiscalía de Taxas. Estiveron anos sen falarse, ata que fixeron as paces grazas a amigos comúns. Tras o reencontro, vemos como nesta carta xorde un novo enfrontamento.

Cómpre non esquecer que cando Celso Emilio decidiu marchar a América en 1966 a muller e os fillos quedaron en casa de Del Riego e Evelina durante varios meses. O desencontro a raíz desta viaxe será definitivo.

333

Trasalba, 1 do Sant Iago 68

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido Del Riego:

Non, non, non. Vde., rexo, forte de saberes e anceios, trunfará entre guacamayos e galegos, os mais, por despintados que parezan, levan na ialma o latexar do arco da vella das súas mocidás. Ha ser boa e froitosa semente. Abondaría ca presenza de Vde. aínda que soio fora, pra avivar remordementos. E agás de todo isto descontado, ten un folgo alzado e cósmico. Os xogos das outas nubes, as azafatas, o desaúno antillano, o infindo refrexo da silva, os ollos adámicos ás portas do Paraíso dos indios, algunha levián eleganza que quedou en Caracas do esguío Bolívar. E dende aló mirare Galiza como unha latexante costelación. Son tentaciós do demo mol de zapatillas isas que ispiraron a súa carta. Teño fe ausoluta no seu viaxe. E despois de todo, hai pra Vde. o pulso do hemisferio e unha nova chapuzada na foulta do mundo.

Recordos e apertas. *Sic itur ad astrum*.¹ Sempre seu admirador con apertas,

R. Otero Pedrayo

Perdoe a forma material, escribo riba da pedra orcelada dun muro. Un lagarto, canonista polo verde, enxérgame con moita flema.

1 Expresión tomada da Eneida de Virxilio. Pode traducirse como “Así vaise ás estrelas”.

334

[20 de agosto de 1968]

Querido e lembrado amigo:¹

Que ditoso vran dispoñen pra Vde. as foulas, as pescadas, o branco e os whiskys? Rei dos golfi[ño]s, Glauco das Nereidas, Fistérico Tiberio, eu o saúdo dende esta austeridade castelá.

Saúdos.

R. Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal. Vista aérea de Santoña. Data recollida do mataselos.

335

Ourense, 2 do outubro do 1968

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo e mestre:

Con memorias de Fita e de entramos moi afervoadas pra Evelina —b.s.p.—, pido pra Vde. un día do San Francisco perfecto como un soneto, gostoso como longo e pousado grolo de bon viño, calmo como unha Ría.

Chegamos anteonte, vía Palencia, moi cansos. Como que onten apenas fixen máis do que dormire. Chegarei mañán á cauda da melancónica vendima trasalbesa. E deseguida a traballar, pois son xa cativas as probabilidades de vida e enerxía. Os vellos somos como as cubas ás que se lles dá o derradeiro “baixo” pra deitar, pola canilla, unha pinga trubada, que non “dá a cara” en ningún cristal, viño da beira de aló do Lethes.

Hoxe falei co Leuter e me informei de algunhas cousas. Na solaina de Cima de Vila, nos magos enxoiros do barandal de pedra, trazarei meus derradeiros proieutos.

Sempre vello amigo e admirador, con longas e fortes apertas.

Ramón Otero Pedrayo

336

Trasalba, 6 outubro 1968

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Caíndo de sono ás XII da noite soio quero en dúas palabras mandarlle un rexo abrazo pola súa aitude co C. Galego de Bos Aires.¹ É unha honra tere amigos asin! Infintos tontos, desleigados e presumidos teñen dende agora bon campo naquila Institución.

Ando a pór en galego meu condensado estudo do XVIII galego. Dinantes do 25 estará verquido. Pode facer un volume útil.²

Lembranzas a Evelina. Cas de Fita pra os dous.

Sempre seu amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

1 A comezos de verán, o Centro Galego de Buenos Aires nomeara a Juan Naya como delegado en Galicia en substitución de Francisco Fernández del Riego.

2 Refírese a *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia* (1969).

337

Trasalba, 18-X-1968

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu caro amigo:

Unha aperta. Tivemos ledizosos días gris ouro. Agora baixaremos a Ourense, mais eu rubirei tódalas semáns unha serán e unha mañán. Rubo pola lediza e a infinda tristura da noite.

Estou verquendo ó galego meu libriño en cinco capítulos *Síntesis do XVIII galego*. Coido que estará ben e ha ser útil. Mandareillo xa dactilografado. Cantas

copias son necesarias pros feitos legais? Vde. me dirá si debe levar mesta bibliografía ou non. Dende logo cada capídoo leva ó remate moitas notas de libros.

Noso amigo Pires de Lima escribe, ten moito intrés polos *Cruceiros* de Daniel.¹ Hai de os procurar. Si se poden outeñer por Vigo eu correrei co dispendio. Non pudemos ver a Virxinia, por estarmos casi o inteiro setembro en Santander. Quedamos en que avisase onde paraba en Madrid pra ire alá a despedila, pro soio escribiu xa co pé no estribo.

Hai que arranxar pra cando Vdes. queiran us días en Trasalba. Os da vista baixa xa van sendo presentabres. E ren máis por hoxe. Poucas cartas chegan eiquí. Eu aínda agardo o correo con emoción, pro xa menos que dinantes. Quen se fora metamorfoseando en grave castañeiro! No novo delegado de Turismo de Ourense —un toledán— sospeito un tremendo nemigo.² Moitas burradas dixeron na Galiza iste vran. Veña con homildade o bon inverno.

Adeus. Saúdos de Fita pra Vdes., os meus, ben afervoados, a Evely.

Sempre vello amigo con fortes apertas.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Debe referirse a *As cruces de pedra na Galiza*, editado en Buenos Aires pola Editorial Nós, en xaneiro de 1950. Akal publicaría unha edición facsimilar en 1974; Galaxia, en 1984. *As cruces de pedra na Bretaña* fora editado por primeira vez en Santiago de Compostela en 1930 polo Seminario de Estudos Galegos. Castrelos reeditou esta obra en 1978 e Galaxia en 1992.
- 2 Desde o 10 de outubro (BOE 4 de novembro 1968), Julio Osorio Navarrete.

338

Ourense, 6 dos Santos, 1968^t

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Non quixera que Vde. se doera dos aldraxes dun home a soldo, que soupo enganar a moita boa xente e, co tempo, demostra non ter nin a mínima

proporción de intelixencia e responsabilidade necesarias pra operar nun medio moderno.² Sei como roen como ácidos isas ingratitudes. Po[?] mos —refírome os andados de Vde. alenta co seu arquexado peito de mozo— nalgús rapaces a inocencia augural da Poesía. O don supremo lles resba a [frente?], e quezais obriguen a [número?] algunhas intuicións da súa xente. Eles son outra cousa. Non souperon coutar as más herbas, todo bo arador as desbota do seu eido. Eu sei, inda que ninguén mo teña dito, que Vd. sofre aínda. Non pense máis niso. Sei can doado é predicar, pro sei tamén ser pecado gastar fluído espritoal en tales cousas. Pense ser hoxe Vde., entre os xóvenes, o de maor calidade moral e literaria. Unha dinidá que supera a todas as outras. Hai valores non comerciais no mercado porque ruben ó estudio do sacrificio e da iluminación espritoal. Nas xentes galegas, as nosas, os intreses do espírito debían estar asegurados. Non o están. Falla unha estaxe social exemprar que os respete. É posibre que no XVIII nacera. E que despois morrese esgarrafizada na loita. Hoxe, hai na Galiza un *minimum* precioso de sentir. E il o [sa?]be que é Vde. e o pon no cumio dos bos e xenerosos —aínda que non teña palabras, pra decilo. Hai fondos estados de espírito que [?] non teñen verbas pra se espicare—. Todo prelude unha trama de revolución, co derrocamento dos fogares abastados. Drento de pouco a rúa botarase contra o luxo. AVECÍANSE inormes sorpresas.

Polo de agora en Trasalba —e conste que eu ren temo— temos [porcos?] cebados. O 1º sacrificio cairá polos días primeiros do mes que vén. Contamos con Vdes. ou pra entón, primeiros do Nadal, ou arredor das Navidás, e sin Vdes. ren se fará. É un curto desterro. En Trasalba afundido nos parques melancónico do outono, eiquí dando unhas voltas polas mañáns co gallo de unhas xinebras e vermouths, e despoixa pechado na casa aceso en ardentes entusiasmos, deseguida envolveito na cinza, aínda quente, do mundo que foi. Espreite en min que xa teño 40+40. E non deixe que os baixos pecados de outros mermen a luz serea da xuventude de Vde.

Con saúdos de Fita e os meus a Evely. Sempre decimonónico amigo.

R. Otero Pedrayo

1 Documento en mal estado. De aí as dúbidas na transcripción.

2 Refírese a Celso Emilio Ferreiro?

339

Madrid, dos Santos 1968¹

Querido Del Riego:

Unha aperta. Por eiquí ando un pouco fantasmal lembrando tempos. Supoño que pra o comén do mes que vén pasarán súa dona e Vde. uns días connosco en Trasalba. Coido estar en Ourense por o día 30.

Lembranzas. E abertas do vello amigo e admirador,
Ramón Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal. Polo mataselos sabemos que foi enviada o 25 de novembro dese ano.

340

Ourense, San Andrés do 1968¹

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Hoxe é unha das noites máis ledas e craras, mais eu xa non saio a farrear. Enxergo o luar facendo curtesías á torre da Catedral. En Madride atopei a Paz Andrade no café [Fuentepila?]. Hai fermosos libros en Buchholz e pouca cousa, da Galiza ren, nas librarías de vello.

Temos Fita e mais eu —e tamén a Sra. Anxelita e súa familia, e os bois, e as pitas, e as cubas (agora temos unha nova na bodega, de 20 moios), e as caracochas...— infinda ilusión de que veñan a Trasalba pra o rídeo plutoniano do sacrificio do porco, que se cumprirá o 7. Vdes. poden rubir cando queiran. Fita e eu estaremos fixos dende o 6 a meiodía. É a función clásica, pois a do comén do Antroido apenas pasará dun vago refrexo. Non deixen a iste caducado vello que ten ilusión de mirar os bos na antiga casa povoada de ecos. Aínda estou canso do viaxe, iso que chegamos onte.

Saúdos de Fita pra entramos. [?] dende logo, abonda nos meus sentimentos. Cos meus saúdos a Evely. Moi contento e fortecido ca carta de Vde. Apertas e deica poucos días.

R. Otero Pedrayo

1 Santo André celébrase o día 30 de novembro.

341

Vigo, 16-Nadal-1968

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Paz, 25

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Foron moi fermosos os días que pasamos con vostedes en Trasalba. Non hai xeito de esquecer esa tranquilidá inverniza, ese bo comer e a súa conversa chea de evocaciós arredor do braseiro. O barullo vigués e o traballar arreo nas obrigas de cada intre contrastan fndamente coa folganza feliz da súa casa trasalbesa, acariñada con tantas mostras de amizade como nos dispensaron.

Non hai nin unha miga de retórica en nada disto. Voltamos ditosos e agradecidos e saudosos da compañía de vostedes e dos momentos ahí vividos. Moitísimas gracias, pois, por tanto favor.

Xa sei que foi un éxito a conferencia de Victoria Armesto na que vostede aituou de inspirado presentador.¹

Evely encárgame, moi expresivamente, que lles faga patente o seu agradecemento polas esaxeradas atenciós que con nós tiveron.

Aproveitamos a oportunidade pra lles desexar unhas felices festas de Nadal e un próspero aninovo.

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra ambos, mándolle a cordial aperta de sempre

Fz. del Riego

- 1 O 14 de Nadal, na Agrupación Cultural Auriense, Ramón Otero Pedrayo presentou a conferencia “Concepción Arenal no seu tempo” pronunciada pola xornalista María Victoria Armesto na clausura dunha exposición de Manuel Bucíños. Ao remate do acto falou Eduardo Blanco Amor.

342

Ourense, 31 xaneiro 1969

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu benquerido amigo:

Supoño que en todo febreiro ou quezais unha miga dinantes se enteirará a copia do meu estudo *Síntesis do XVIII na Galiza*, pois está en boas mans, as de un palentino amante do galego. Coido que sairá un libríño de utilidade e, nalgunhas páxinas, novo. Cada capídeo, coido que son cinco ou seis, leva súa bibliografía no remate. Fago outra conforme o tema de cada capídeo, co non publicado despois de cada un, como axuda a unha Bibliografía do século dos pazos. Soio contribución a densidade é xeolóxica. Demoreino de abondo por ter que escribir o texto de un *Ourense* pra a colección Obradoiro,¹ e [inda] por máis estar a escribir con moita urxencia sobre o Arte de Prieto Nespereira.² Parés que en Madrid queren facer un volume con escolma de gravados a todo luxo.

Prégolle, si chego a tempo, unha aperta a Cunqueiro no xantar do Náutico.³ Nós, como sempre, entre a aldea e a rúa da Paz. Acaban de mandarme as probas do prólogo as *Cosas de Ourense* do Cuevillas, que o Concello impronta e que sairá no marzal.

Saúdos de Fita pra Vdes. Que sigan nisa baril xuventude Eveli —b.ss. pp.— e Vde. Eu xa comezo a tomar o sol dos caracoles e dos vellos, pro aínda me non sento nos bancos dos paseos. Todo ha chegare.

Adeus. A Matanza *piccola* de fai catro días saíu un chisco fúnebre. Houbo enterro e cabo de ano. E fallaban Vdes.

Apertas do vello admirador e decimonónico amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Supoñemos que se refire a *Orense*, unha pequena guía turística publicada pola editorial Everest en 1969.
- 2 *Julio Prieto Nespereira* (1970).
- 3 A comezos dese mes recibira o premio Nadal dese ano por *Un home que se parecía a Orestes*. Presentáranse 161 novelas de autores procedentes de todo o mundo. As 500 000 pesetas do galardón recoñecían o traballo de quen era, desde 1961, director do *Faro de Vigo*. Os amigos da cidade organizar un xantar na súa honra.

343

Ourense, 13 do marzal do 1969

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido amigo e lembrado mestre:

Unha aperta. Chove moito. Iso góstame. Quen me dera ter 25 pra amar, nistas chuvias, nos recantos das Rías Baixas, unha donda mocíña, triste e voluptuosa, grave e cél[t]ica no enxergar, ardente e melancónica na Pasión! A min xa me ollan como o alambrista no exercicio que linda ca morte. Pensan que xa lles comín e bebín de máis, e que son un acaparador e onceneiro de mañás e poentes. Saio á rúa con medo. As miradas engaiólanme como a un vello lión, e miro nos ollos das xentes como botan a conta: 76, 77, 78, 79, 80, 82.¹ E a Morte ri, e a Morte goza, a Morte, miña amiga e amada.

Coido que dinantes do 30 terá Vde. o orixinal ben copiado do meu libro do XVIII. Xa está fai días, estoulle engadindo unha bibliografía. Non quere ser completa, soio unha axuda pra a grande bibliografía dazaoitescas do XVIII, cuia verdade está nos pazos, nalgunhas adegas e no Cabídoo de Compostela. Eu quixera mirar logo impreso ise libriño, xa que o meu *Feixó* será enterrado comigo pra que os vermes fagan de acordo o comentario dos dous. O libro do Cunqueiro emocionoume pola fonda tenrura que pinga.

Saúdos a Eveli. Desexamos moito falar con Vdes. Lembranzas de Fita. Sempre vello amigo con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

1 O 5 de marzo cumprira 81 anos.

344

Valencia, 12-IV.69¹

Querido amigo:

Eiquí seguimos folgado un pouco de tantos traballos. Ergueita estatua Arnaut de Vilanova.² Seguimos a Granada.

Apertas. Sempre seu,

R. Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal. Atardecer na Albufera.

2 Arnau de Vilanova (ca. 1238-1311), médico, teólogo e escritor valenciano. A escultura está na actualidade nos xardíns da Facultade de Medicina da cidade.

345

Ourense, 26 abril do 1969

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Alédame que goste das miñas divagacións dezaoitescas. Houbera podido afondar máis nalgunhas cousas. Escolmei millor, á procura de unha impresión xeneral e senlleira. É moi traballosa e collería moito espacio unha bibliografía con ínfulas de compreta.

Falei con Canabal no TER, en viaxe dende a gare do Príncipe Pío, o domingo 20, pro noso home “de la Banda Oriental” me non entendeu. Dende Valencia e rematado o Congreso —onde eu fun o soio representante da terra dos Teijeiro, Varela de Montes, Nóvoa Santos etc.—, seguimos a Alicante, e de alí a Granada, longo recorrido moi intresante e novo pra min. No hotel soupemos non haber en Sevilla nin unha cama co gallo das “Ferias”, feito confirmado pola agencia. Polo cal voltamos por Madrid.

En Granada unha luz maravillosa. Xa ó asomar o bico ó balcón, saudaba a neve e o picacho da Veleta. O P. Darío Cabanelas¹ O F. M. ensiñounos con infindo saber e simpatía a Alhambra. Ningún guía millor. Está calmamente entusiasmado e trasposto interpretando os letreiros e os versos que xurden envoltos no decorado. Atopou, nun treito, unha peza-chave, o proieuto do máis fermoso treito. É gregorioso confirmare o que xa teño dito: un trasalbense fai falar seu linguaxe verdadeiro á Alhambra.

Coido ire a Vigo na primeira decena do mes de maio a inaugurar un Centro Ourenán.² Non sei se lle pasará o que se estrenou, en Marques de Valladares, polo 56.

Desexando velo a Vde., con saúdos de Fita pra entramos e os meus a Evely, unha aberta do vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- ¹ O franciscano Darío Cabanelas Rodríguez (1916-1992) nacera en Trasalba, onde Otero Pedrayo o tratou desde neno. Foi un reputado arabista, catedrático desde 1954 na Universidade de Granada. Ao longo de toda a súa vida foi un docente comprometido e un respectado investigador. Del dixo Otero Pedrayo: “Un sabio y joven maestro de la Universidad granadina. P. Darío Cabanelas, de la Orden franciscana. De su niñez campesina [...] de centenos de Trasalba” (“La voz recobrada”, *La Noche*, 11/IV/1957).
- ² O 8 de maio pronunciou unha conferencia no Círculo Instructivo y Artístico Orensano-Vigués titulada “Vidas paralelas de Vigo e Orense a partire de 1809”.

346

Ourense, 19 maio 1969

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido e lembrado amigo:

Vaia “vidorra”! Cos anos dourados de Segovia e nos meses castizos dos barrios baixos de Madrid, combinando os condumios do tempo de Baltasar de Alcázar e de Moratín cas milloras salsas impresas e os whiskys de Escocia do

Burns. Noraboa. Nos meus viaxes non saio dos menús de fame turística con algunha que outra fuxida polas tabernas. Eu xa son definitivamente vello. En Madrid fun a ver con Fita *El sí de las niñas*, en Granada tivemos medo de baixar ó panteón dos R.R.C.C.

Anteonte houbo eiquí, no salón do Ateneo e orgaizado pola Cultural Ourensán, unha fidalga e fermosa sesión do Día das Letras Galegas.¹ Bo discurso de Ogando e estupenda leución sobre Noriega de Carballo Calero, con unha segunda parte sobre o soneto que é do máis xusto e belido que se ten feito en calquera língoa.

Aledareime que sigan Vdes. ben. Eu mañán rubo a Trasalba. É posíbel que Fita e mais eu pasemos us días en Santiago. Fai moito tempo que non saúdo o “Agnus Dei” de Santa María Salomé. Tamén quixer ire a Pontevedra pra manxar, nun recanto tranquiío, con Igrexias Vilarelle. Moi fidalgo e fermoso o opúsculo de Galaxia. É bo acordo o publicar o bon traballo de Aquilino Iglesia Alvariño sobre Noriega.² En Aquilino foi enterrado o maior poeta social. As Humanidás, fermosas, gandideiras, estorbáronlle a visión social que levaba drento.

Rubo a Trasalba a saudar ás serras e a beber un xerro de viño honrado. Semella paradoxo. Na Hespaña é un probrema atopar un bon viño de mesa.

Morreu o canciño vello de Trasalba, o Breu, e eu estou moi tristeiro, pois tódalas mañás seu fuciño húmido na miña man pendurada de vello comunicábame os matutinos do día.

Saúdos de Fita pra Vdes. E os meus ben afervoados a Evely. Sempre vello ademirador e amigo con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

Eiquí abriuse na rúa da Alba —hoxe Cardeal Quiroga— unha Librería co tído de Galaxia.

- 1 Refírese á Agrupación Cultural Auriense. As Letras Galegas dese ano, dedicadas a Noriega Varela, celebráronse en Ourense cunha conferencia de Ricardo Carballo Calero. O acto foi presentado polo profesor Francisco Ogando.
- 2 Noriega Varela. *Poeta da montaña* (1969).

347

Ourense, 27 do maio 1969

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido del Riego:

Soio unha aperta, con saúdos de Fita pra Vde. e de entramos pra Evely. Agradecendo o regalo do cartel, ben ledo e moderno, pro Día das Letras Galegas. Coido que non terán de se queixare os manes do vello Noriega. A sesión de Ourense foi grave e fermosa. Moi bon introito por Ogando. Ademirabre evocación arredor do exemprar esquelete lóxico de Carballo Calero. Eu soio puxen o epifonema sentimental. Agora vou trocar os camiños. Vou ser un vello seixento, enxoiito, duro.

Teño nota de tódolos aitos, agás dos de Vigo. Por priguiza non os apuntei. En Compostela tiven a alegría de falar co Dr. Pericot, simpático, lembradoiro, ben noso. Pro logo, pola miña colpa, pois xa teño experiencia do que remanece dos entremeses dos hoteles, fincoume seus ácidos unha intoxicación e pasei un día no leito, ollando chover. Soio recollín as impresiós dos probes bairros da Costa Nova, de S. Lourenzo e outros, en dous paseos en auto. Eu amo a probeza dos arrabaldos de Santiago, súas testas penedosas, a luz dos ollos das raparigas. A Prensa —ise Rey Alvite!— falou de unha doenza miña e me aburriron a preguntas.¹

Xa me tarda o día de rubir a Trasalba e pousar unha temporada. Hoxe estou abraiado co pasamento de Dn. Paulino Pedret.² E dóeme non lle ter feito compañía deica a foxa, cando tanto temos paseado cara o San Lázaro e as Brañas. Vde. aínda non coñece istes arripíos de soedá dos vellos ó irmos quedando sin amigos.

Sempre de Vdes. con novas apertas,
Ramón Otero Pedrayo

1 En *La Región* do 27 de maio lemos esta simpática nota: “Tras unos breves días en Santiago de Compostela, donde hubo de sufrir una ligera indisposición, probablemente por

algún exceso de marisco, —como él con su particular gracejo nos ha confesado—, ha regresado a Orense nuestro tan querido don Ramón Otero Pedrayo.

Ayer pola mañana circuló en Santiago el infundado rumor de que el ilustre orensano había sufrido un accidente. A primera hora de la tarde hemos podido conversar con el: «Eu non viaxo como os señoritos, veño no Castromil», nos dixo”.

- 2 O sacerdote Paulino Pedret Casado (1899-1969) falecera o día anterior.

348

Vigo, 2-xunio-1969

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa do día 27 de mayo derradeiro, e mais a anterior do 19. Sentín moito non estar en Vigo cando vostede veu falar ó Centro Ourensán. Xa sei que fixo unha fermosísima conferencia. Todos coincidiron en me decir que foi un éxito. Souben tamén, polos xornais, da súa estadía en Santiago.

Días pasados entereime por un casual da morte do pai de Piñeiro.¹ Aínda que el nada quixo comunicar ós amigos, Xaime Illa e mais eu saímos de eiquí en coche pra asistir ó enterro. Tamén dous meses antes finóuselle a nai, inda que supoño que vostede xa se enteraría.

A súa *Síntesis histórica do século XVIII* xa se está componendo en Pontevedra. Supoño que dentro dun mes ou así estará rematada a edición, agás que haxa algunha demora na imprenta.

Axúntolle un “inefabre” poema que mandou pra vostede un catalán de Igualada, ó que non conocemos.

E nada máis polo momento. Seguramente, alá polo 10 ou 12 deste mes terei que ir de novo a Madrid a unha xunta de libeiros. Era o que me faltaba.

Garimosos saúdos a Fita, de Evely prós dous e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 O pai de Ramón Piñeiro era Salvador e a súa nai, Vicenta. Débolle esta información a Xulián Parga, familiar de Piñeiro.

349

Santander, 21-VIII-1969

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Mi distinguido amigo:¹

Hace tiempo deseaba conferenciar con Vd. Se trata de un esencial, de un “terminal”, problema de conciencia. Como en Galicia en los últimos meses no se presentó ocasión de visitarle a Vd. me decido a importunarle con esta carta. Sin perjuicio, contando con la benevolencia de Vd. de saludarle personalmente antes de la Festividad de los Fieles Difuntos.

No debo ocultarle que pensé en consultar mi “caso” con el ilustre Doctor García Sabell de Santiago. Luego medité que tal vez el genio o carácter muy sistemático y propenso a las magnas y sutiles arquitecturas del pensamiento características del ensayista santiagués no fueran apropiado para un problema muy concreto y personal. Me fué aconsejado un moralista más cerca de las pequeñeces humanas y pensé en Vd. Es como saludar a Descartes y confiarse en Montaigne. Con lo que, contando de antemano con la venia de Vd. paso a decirle...

Que apareciendo inmediatos el dolor, asco y cansancio, miedo y desesperanza de la vejez, porque ya he trapuesto el cabo de los 80 y aún los ululantes arrecifes de los 81, he andado entre el suicidio —sin énfasis— y la búsqueda por la mínima alimentación de una muerte que tenga todas las exteriores apariencias de ser natural. Bastaría la página genial que al suicidio dedica mi genial maestro Schopenhauer² para apartarme de tal aparatosa y teatral solución. Queda la segunda, la probada por grandes y puros filósofos de la antigüedad; el irse muriendo, sin dolor ni escándalo, el reducir metódicamente el alimento y el sueño.

Esto sentado, mi pregunta y consulta se limitan a pedir a Vd., como profundo conocedor de la naturaleza humana, un método nuevo, conciliador pero exigente, de manera que en seis o ocho meses, antes que se cumplan los dolores

de la extrema vejez, pueda descargar del fardo pesado y cruel de la existencia mortal a este su agradecido amigo y s.s.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Lémbrese que o 13 de marzo dese ano dicía: “Saio á rúa con moito medo. As miradas engaiólanme como a un vello lión e miro nos ollos das xentes como botan a conta: 76, 77, 78, 79, 80, 82. E a Morte ri, e a Morte goza, a morte, miña amiga e amada” (§ 343).
- 2 Ao final do primeiro volume d’*O mundo como vontade e representación*, Arthur Schopenhauer escribe que o suicidio, lonxe de ser a negación da nosa vontade, supón moi ao contrario, o fenómeno da súa máis forte afirmación. A única nota que distingue o suicida do que permanece no mundo é atoparse descontento coas condicións nas que vive, pois “quere a vida, quere unha existencia e unha afirmación sen trabas do corpo”.

350

Trasalba, 14-IX-69

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Graciñas. Perdoe o correspondere atal serodeamente. Houbo moitos pequenos traballos, inquedanzas de vellos, algús viaxes. Fumos a San Sebastián auscultando con calma o litoral cantábrico, entón non pulsado polas foulas. Levamos a Nieves de Hoyos i, en Donostia, no Ateneo, asistimos a unha conferencia de Pires de Lima co gallo do IV de século que leva alí vraneando. Púxose moi ledó. Falamos moito dos amigos. S. Sebastián aquíceme como unha fina e decorada seguranza cando soio eran perigo as páxinas mórbidas de Renán e aínda as donas folleaban a *Dama das Camelias* ás escondedelas.

Pra voltar a Trasalba pasamos por povos galdosianos como La Bañeza e Castrocontrigo, onde tódolos veciños son vellos e vellos. Nalgúns logares xantouse e bebeuse canonicamente, mais ca certa melanconía dos adeuses.

Ó millor vémonos ben logo. Xa o avisarei. Onte chegou o primeiro enxergar de meu traballo dazaointesco. Ben crara e agasalleira edición, e boa

tipografía. Inda non fixen máis do que o follear un chisco. A primeira impresión dos meus traballos editados é sempre de amargura, de remorso pra min. Despois, ben logo, voume afacendo a iles.

Veremos como se locen os escritores neste inverno. Tiven letras de G. Sabell. Agardo que agora traballe un pouco a Academia.

Deica logo. Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus pra súa dona con toda lembranza e agasallo.

Sempre vello amigo e ademirador, con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

351

Ourense, 6-X-69

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Que foi iso? Pois supoño que xa ha ser cousa decorrida. Co iste outono dourado ha estare moi ben a praia. Saímos pra Santiago. Hai, un pouco vagoento, Congreso Xacobeo.¹ Por que non saen Vdes. aló e xantamos xuntos?

Saúdos a Evely e de Fita pra Vde.

Eiqué na rúa da Alba, pouco máis abaixo da Rexión, funciona unha librería co nome de Galaxia. Inda non a vin. E iso, pode ser?

Apertas,

R. Otero Pedrayo

1 O *Congreso Internacional de Estudios Jacobeos* celebrouse en Santiago do 8 ao 11 de outubro. Durante o encontro houbo conferencias de Emilio Sáez Sánchez, José Guerra Campos, Augusto Quintana, José Ignacio Fernández de Viana, Manuel Chamoso Lamas, Horacio Santiago Otero e Fermín Bouza Brey. Otero Pedrayo interveu o día 8 de outubro cunha conferencia titulada “Culto y leyenda del Apóstol en Galicia”.

Ademais, durante o día 10, foi o encargado de realizar a ofrenda ante o Apóstolo e, segundo a prensa, solicitou a intercesión do santo “para que ilumine a todos los hombres

y marchen unidos en la mejor hermandad por la senda grande de la nobleza” (*La Región*, 11/X/1969). Naquel acto interviñeron tamén Fernando Quiroga Palacios e o bispo de Tui-Vigo, José Delicado Baeza.

352

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Ourense, 27-X-1969

Meu caro amigo:

Un abrazo. Con memorias de Fita pra Vdes. moi agasalleiras e as miñas a Evely —b.ss.pp.—. Anteonte tivemos [?] en Trasalba e xantar en Ourense, grande boda: casou Miguel, o rapaz dos encarregados de Trasalba. Non sei quen vai facer as aradas, como non vaian os amigos!

Saíu moi ben impreso o libro de prosas castelás de Cuevillas.¹ Xa indiquei que llo mandaran a Galaxia e mais á Penzol. Temos un outono divino. Chegaron os exemplares de o *XVIII*, está belido de capa e corpo, pro aínda, polo menos eiquí, non chisca o ollo nas librerías. Son dez exemplares. Graciñas.

O 30 hai en Lugo xurdío homaxe a Rof Carballo.² Xa temos encargado coarto no hotel. Teño infindos desexos de falar cos amigos, quezais vaian Vdes. Penso levar por Nadal ou Reis a novela de Pedro Madruga. E ren máis.

Apertas a Franco Grande e Illa Couto. Sempre vello amigo.

1 *Cosas de Orense* reunía unha colectánea dos artigos que Florentino López Cuevillas publicara en *La Región* nunha sección así titulada. Fixéronse 500 exemplares numerados en pel e 2 000 en rústica. O 4 de outubro dese ano, *La Región* informa: “Los cinco primeros ejemplares numerados pasarán a formar parte del Patrimonio municipal. Los números 7, 8 y 9 serán entregados probablemente a mediados de la próxima semana a las hijas de don Florentino. El resto de la edición numerada será distribuída entre entidades y corporaciones. La edición rústica nutrirá centros escolares y será entregada también a las hijas de Cuevillas para su venta al público”.

- 2 A homenaxe, que xa fora aprazada a finais de setembro, estaba prevista efectivamente para o día 30 de outubro no Círculo de Artesanos. Segundo *La Región* do 2 de outubro de 1969, a corporación municipal tiña previsto nomealo fillo predilecto de Lugo e unha multitudinaria conferencia. Non temos constancia de que a homenaxe se celebrase finalmente na data sinalada.

353

Ourense, II-XI-69
Paz, 25

Querido Del Riego.

Moitas graziñas polo retrinco do *Progreso*. Sentín no poder en Lugo ver ó Anxelo Fole. Pola noite houbo cea do Colexio Médico nun restaurante moi luxoso, consular ó romano, istalado nos baixos da casa dos Saavedra. O destino das señorías mouradas! Ditoso San Martiño.

Apertas e lembranzas,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal, Casa de Rosalía, Padrón.

354

Ourense, 8 do Nadal do 1969

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Un abrazo con memorias moi afervoadas de Fita pra Vdes. e as miñas pra Evely —b.ss.pp—, desexando nisa casa unha gasalleira Noite Boa e chegada do 70 con boa fórmula haruspicina¹ de estrelas no ceo atlántico pra Vdes. Coido ser dinantes dos Reis o sacrificio litúrxico e honra dos escuros númenes Antonianos

en Trasalba, no cal Vdes. son litúrxicos ministros con infinda alegría nosa e grave aprobación dos vellos arboredos aqueloutrados pola metafísica do Inverno.

Día 25 do outubro casouse Miguel, o mozo da casa, con moita pompa, ó xeito moderno, pro segue indo por alí. Ficamos sen arador, arte real nas antigas culturas. Nós, ás veces eiquí, outras en Trasalba. Graciñas al Señor non van faltando pra iste vedraio testigo do 98 os riles e lombelos ós seus tempos e os repasos *ante prandium*, algús libros novos e poucas cartas dos amigos, que son miña maior lediza.

Onte un amigo díxome que se vendía ben ise manual meu do XVIII e que Blanco Amor ía facer unha gabanza.² A outros amigos tamén lle gostou a edición. Penso pra o Entroido mandarlle en boa copia a novela de Pedro Madruga, pois soio agora empeza a se configurare pra min o persoaxe. A empresa ten moitos perigos e falseiras suxestións, pro coido telas espaventado e presentare un Madruga que poña medo e simpatía. Non sei si Pires de Lima vai a Vigo niste mes a unha conferencia do Mercantil. As fillas de Cuevillas non teñen o fermoso folleto de Galaxia sobre o pai, cando seu ano, nin a escolma de prosas galegas. Cando eu vaia por Vigo as recollerei, non as mande por agora. Vin no derradeiro *Grial* a vella “Lagarada”.³ Son xogos. Si me houberan avisado mandaría algo semellante e novo. Dende o viaxe lugués apenas teño novas dos amigos.

Sempre seu con apertas fondas,

R. Otero Pedrayo

- 1 O termo *haruspicia* refírese á arte medieval que procuraba adiviñar o futuro observando as entrañas dun animal morto.
- 2 O 14 de setembro de 1971, Blanco Amor asina en *La Región* “Un gran libro gallego” centrado na obra *Vilardevós* de Silvio Santiago. O artigo comeza: “No sé si al lector pero si a mi conciencia profesional le debo el comentario de algunos libros últimos de singular importancia en nuestra bibliografía”. Tras citar algúns títulos, di “y *Síntesis histórica de Galicia*, obra de admirable saber y lozanía de Otero Pedrayo”.
- 3 Ramón Otero Pedrayo, “A lagarada” (1969).

355

Ourense, 24-XII-1969

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Benquerido amigo:

Apertas. Hoxe é Nadal. Escríbolle no leito aínda. Rubiremos a Trasalba sobre as 4 ou 5 da serán. Que teñan Evely e Vd. moi boa Noite! Con lembranzas de Fita.

Impresionounos moito a morte de Virxinia.¹ Era un símbolo e unha reliquia. Amiga de moitos anos. Toda a estaxe das Cortes Costituíntes da República vivímolos xuntos. Castelao dicíame: “Fita me devolveu e volveu á vida a Virxinia”, porque miña muller foi quen a arrincou a Virxinia da cadea de delor intransixente após da morte do fillo. Eu, conforme envellezo, parezme andare atoutiñando nun infindo deserto valeiro. Pensaba falarlle onte á noite. Tiven priguiza. Moitas graziñas por me tere chamado. Despois houbo telegrama de Álvaro e tamén falou Domingo. Parés que será enterrada en Madrid. Os de Bos Aires hano de sentire.

Xa avisarei do día certo da matanza. Os libros de Cuevillas, faga como queira. Ou millor, poden vir con Vdes. Eiquí, polo menos na Región, non teño visto o libro do XVIII. Cando poidan, reintegren un exemplar da miña *Guía á librería González da Rúa do Villar de Santiago*, que eu retirei, xa non lembro cando, pra un regalo e agora o recraman. E perdoe istas cousas miúdas. Estou desexando falar con vostede.

Apertas e deica pouco.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Virxinia Pereira, esposa de Castelao, nacera na Estrada o 19 de outubro de 1884 e finara en Madrid o 23 de Nadal de 1969. Paz-Andrade mándalle a Otero Pedrayo unha carta datada o 16 de novembro de 1969, na que di: “Sufriu en Madrid un ataque cardíaco e foi internada no Sanatorio Ruber, cuarto nº 307. Álvaro Xil advirte que non convén chamala polo d-agora [...] Tamén me dixo que os sobriños non saen da beira d-ela e teñen a esperanza de que mellore, o mesmo que os médicos. Deus o queira”.

356

Trasalba, 29-XII-1969

Sr. Dn. Xosé Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Apertas. Por causa de problemas de mantenza, de metabolismo y melancólica porcina, houbo pola Dirección Xeral de Zootrófica de adiantare a data do votivo sacrificio dos da vista baixa, que será o día 2, sexta feira, do xaneiro baixo o signo de Plutón, Proserpina, os noitébregos cabyros de Samotracia e demais númenes pola Hécate devecente e mais o Orco tenebrórico escolleitos. Teño a ilusión da compañía de Vdes. nisa data ou noutra non moi distanciada, pois polos S.S.R.R.¹ temos de voltare a Ourense. Por un vedraio amigo fagan ise sacrificio. Prométoles non lles falar das singraduras do meu escanastrado navío polos Pontos e Syrtes da vida, nin memorar miñas melaniosas gestas en cuaderna vía e ningunha outra mensura.

O acordo me non deixou tempo a lles escribire dinantes, pro coído que terán vagar, canto máis non sendo preciso indumento de etiqueta nin outras chafalladas. Ista é terra sinxela e casa anterga ancorada entre vellos eidos, mais habitada pola lembranza que por quens hoxe nela pousamos apenas cansos intres do decorrer. Non se falará de como a man fina e soante a lira de ósos da Morte ergueu fai pouco o chamador de longos ensoares. Soio manxares do tempo dos Átridas, libros novos, bucólicas campaiñas, doces luares lembradoiros.

Fita xunta seus rogos ós meus xuntando os vinte dedos nunha arelante mollo de oxivas. Tamén o piden a cociña, onde Vde. é considerado como Proto-proedro e Archimago dos condumios e o Prestemor da Abadía pantagruélica. E istes rogos xurdidos do fondo do Pote non deben sere desatendidos.

Inda pondo no “xefe” da carta 29 escribo o 28 á noite no fondo silencio da aldea.

Con saúdos de Fita pra entramos e os meus, ben agasalleiros a Eveli, vai a aberta do vello amigo de sempre.

Ramón Otero Pedrayo

1 Santos Reis, en referencia ao día 6 de xaneiro?

357

Vigo, 31-Nadal-1969

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas cartas. Temos moito disgusto Evelina e mais eu por non poder asistir nesta ocasión ó rito da matanza trasalbesa. As datas cádrannos moi mal. Sobre todo, porque viñeron pasar connosco o fin de ano unha cuñada e unha sobriña. Foi boa pena que o sacrificio non se celebrase no mes de Nadal como outras veces, pois xa tiñamos axeitadas as cousas pra acompañalos a vostedes. Pero non hai que lle facer.

Mandáronselle fai días os libros de Cuevillas pra que llos entregue ás fillas. Supoño que xa estarán no seu poder. Non habería xeito de que remesasen prá Biblioteca Penzol un exemplar do volume recentemente editado en Ourense? E vostede non nos podería mandar, tamén prá Biblioteca todas as separatas dos seus traballos dos que dispoña?

O libro do XVIII está tendo un bo éxito. Enviouse a seu tempo, en depósito, a todas as librerías de Ourense, o mesmo que ás restantes de Galicia. Si na Región os venderon todos, non me esprico como non piden que se lles faga unha reposición. Reintegrouse á Librería González de Santiago o exemplar da *Guía* retirado por vostede. Escribíuselles espricando a razón do reintegro.

Dixéronme que no próximo xaneiro vai dar unha conferencia médica no Policlínico da Rosaleda.¹ Como eu teño que revisar as neuronas, a ver si cadra que nos atopemos en Santiago por aquelas datas.

E nada máis. Desexándolles Evelina e mais eu un feliz ano, que ben quixeramos encetar na súa compañía, mándalle a cordial aperta de sempre

Fz. del Riego

1 Titulouse “Rabelais: médico y escritor”. Pronunciouna no salón de actos do Policlínico La Rosaleda o venres 13 de febreiro de 1970 dentro do IV Curso de Actividades Culturais do centro médico.

358

Trasalba, 5-I-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido amigo:

A porta da casa ficou triste ó non xemer maquiada por Vdes. En verdade, isto envolto en neve, povoado de pantasma, con cantares e modos do 1835, é ben tristeiro. Ten o mundo barras zodiacales de mociñas libeluláceas, é grato o durmir protexido pola civilización e as ordeanzas municipais. Proponho que cando agromen as frolestras, polo marzal ou o abril, veñan Vdes. Temos moita necesidade de algunha boa compañía. Xantaremos empanadas e pavo en troques do paquidermo fresqueiro.

Xa indiquei no Concello ourensán que manden á Penzol algún exemprar dos de luxo da obra de Cuevillas. Hoxe, que estiven co concexal delegado nunha Misa en S. Mamede de Palmés —cando outros danzan entre cócteles e *flash*—, volvinllo a encarregar. Os outros libros de Cuevillas estarán no poder das fillas cando baixemos o 7 a Ourense. Graciñas polo libro de González —o exemprar da *Guía*—.

Estou traballando no *Madruga* e coido que co iste ritmo pode estar copiado pro febreiro. A conferencia miña no Policlínico de Santiago será nise mes. Pro no de xaneiro, si pasa o frío, daremos Fita e eu unha volta por Santiago, onde aínda non desentoamos os vellos.

Con apertas de Fita pra Vdes. e meus saúdos a Evelin —b.ss.pp.—, apertas do amigo e admirador de sempre.

R. Otero Pedrayo

359

Ourense, 26-I-1970

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Ista mañá saíu pra Vde. un feixe de separatas de *Estudios Gallegos* e de outras revistas pra a Penzol. Inda fallan algunhas; sairán conforme vaian aparecendo. Agora meus libros e papés vanse adoitando a un comezo de “estructuración”, pro falla un viaxe dos antigos en mixto deica unha clasificación botánica ou genética, ó estilo Dámaso Alonso. Nestora voume afacendo ó ano 70. Hai un latexar ledado dos poentes, pra os ancianos val moito. Supoño que estarán Vdes. ben. Saúdos de Fita pra entramos e os meus ben agasalleiros pra Evelina —b.ss. pp.—.

Tiven istes días novas dos derradeiros momentos de Manuel García Miranda, o amigo de Risco e meu de cando era novidade Eraus en Creta e a Lorena de Barrés.¹ O fillo de García Miranda é o primeiro embaixador de España en Fernando Poo.

Vou dándolle traza ó meu *Pedro Madruga*. Quixera velo nas vidrieiras o día de Santiago, pro hai intres escuros. E sobre disto, onde estará o Castro da Framela² onde Madruga con outros señores desfixo os Hirmanciños? Debe caír entre Tuy e a Ponte Sampaio.

Supoño que non chegará a rego a idea de mudar de seu sitio a estatua de Curros da Coruña.³ Xa o comén do movemento andiveron con iso, aquiles ricos do [selo Yer?]. Hai de pelexar apelando a todo. Por que falo eu que ando na terceira xeneración do século, xa máis perto dos 90 que dos 70?

Xa teño gana de dar unha volta polo mundo. E ren máis por hoxe. Con apertas do vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

1 Refírese ao período en que tanto Risco como García Miranda ou el mesmo colaboraban en *La Centuria*.

2 O castro da Framela, en Tui, lugar relevante da revolta Irmandiña de 1467.

- 3 “Todo comeza segundo documentación custodiada na RAG, pola carta que o bibliotecario señor Naya Pérez dirixe ao seu presidente, con data 13 de xaneiro de 1970, comunicándolle a posibilidade do traslado do monumento ao parque de Santa Margarita, comunicada polo alcalde Pérez Ardá. Seguidamente, a Xunta de Goberno da RAG visita ao alcalde, lembremos que compartían a casa do concello, para comunicarlle as xestións realizadas. Vales Villamarín, secretario da RAG, envía un saúda aos compañeiros de corporación con data 14 de febreiro solicitándolles opinión sobre o problema do traslado. A partir do mesmo día 15 deste mes de febreiro comezan a recibirse na RAG as contestacións de Ramón Piñeiro, Bouza Brey, Álvarez Blázquez, Del Riego, Chao, Fraguas, Meijide, Luís Iglesias, García-Sabell, Carballo, Fole, etc. ata un total de dezanove contestacións. As opinións recollidas coinciden, maioritariamente, en que o monumento debe permanecer nos xardíns de Méndez Núñez.

Finalmente en sesión extraordinaria celebrada o 15 de febreiro de 1970 a RAG acordou, por unanimidade, adoptar como resposta oficial o ditame remitido no seu día polo académico Chamoso Lamas que, apoiándose en criterios técnicos e estéticos, algúns deles comunicados polo propio Asorey, rexeita contundentemente o traslado” (Axeitos 2022).

360

Ourense, 4 febreiro 1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Ó chegar de Trasalba, canso, mollado, tristeiro —onte asistín a dous enterros!— tiven a infinda alegría de atopar os *Dibuxos de Negros* de Daniel.¹ Case tiven que coutar as bágoas. Ista noite —escribo sobre os reis—, cando a casa se deite calada, o follearei relixiosamente, namentras estoume contendo. Penso na emoción de Castelao en Bos Aires, didiante de aquila fenestra² que aínda co seu inmenso hourizonte lle ofrecía luz de abondo, mostrándome algús dos dibuxos de *Negros*. Penso ás veces, ter sido os *Negros* unha das poucas legrías e consoos de Castelao lonxe da Galiza, pois atopaba a ara nova onde acendere o lume votivo do seu inmenso amor. Infundas graziñas.

Pídolle que se non anoxe ó recibir o valor dos dous tomos de Victoria Armesto, pois tiña o pensamento de os mercar eiquí, o que non fixen por ter de

rubir a Trasalba, e o deixaba pra mañán.³ Hai que axudar a Galaxia anque seña modestamente. Din unha ollada ó libro. Gustoume. Ten un aire ó Vicetto, mais de hoxe, en edizón moi simpática. Novas gracias.

Con saúdos a Evely y Vde. de Fita e os meus a Evely. Apertas do vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Os *Dibujos de negros* de Castelao foron editados por Galaxia en 1970. O volume reunía doce láminas e un estudo de Domingo García-Sabell.
- 2 Trátase do apartamento do número 2605 da bonaerense rúa Belgrano, onde o rianxeiro pasou os seus últimos anos. Deste lugar dixo Otero Pedrayo que era: “un ‘apartamento’ xeitosiño, c’unha gran fiestra que mira medio Bos Aires e moita lus pro subprime anaquíño de pupila que lle queda. Alí ensoa e traballa c’un sorrir bon, sen ironía, piedoso, ganancioso de saber dos nomes e das cousas. Santo probiño, non ten no mundo sinón o que gana e o que lle ofrecen con amor e tenrura de fillos ou de fieles moitos galegos como Puente, Abraira, os do Centro Ourensán, e máis que ninguén Prada” (Monteagudo e Vicente 2012, p. 63).
- 3 Refírese aos dous tomos de *Galicia feudal* (1969).

361

Ourense, 17 do febreiro 1970

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Supóño xa devolto ás boas angueiras de sempre despois da xeira académica. A min canto máis vello máis me canga e aburre aquíl salón da Academia. Sempre hai un frío de escaiola e tamén académicos “de bulto”, como Quevedo propuña que houber “dueñas” pra autorizar ás mocías e ás casadas novas.

Nós baixamos onte no Castromil. Había algunhas fermosas composicións de paisaxe nevado. Chegamos ben cansos e por iso lle non escribín deica hoxe pra decirlle que Silvio houber querido que Vde. xantase anteonte na súa casa

como Carballo —eu estaba invitado por telefonos ca filla—, e quixo saír a procuralo á rúa, aínda decíndolle eu que Vde. xa camiñara. Non se lle coñece pra Vdes. afastamento nin incomodo. Dende logo, eu non falei ren do supoñer de Vdes. Soio dixo facer tempo sin miralo e desexar falar con Vde.

Saúdos a Evelina. Pro San Xosé temos moito que falar. Apertas do vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

362

Ourense, 1 maio 1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu benquerido amigo:

Apertas. Fai un intre saíu diste meu recanto Ben-Cho-Shey. Díxome do pasamento da nai política do irmán de Vde. Domingo. Vai meu sentimento e o de Fita. Por Trasalba moi belida primaveira. Mañá ou pasado mandareille libros pra Vde. e pra a Penzol. Aturo unha medicación nova, tranqui[li]zante, sedante, durmiñenta, enfeitizante. Apenas acordo veñen novos anceios de durmire.

Con saúdos pra Evely —b.ss.pp.— e de Fita pra Vdes. dous.

Sempre vello e sonambólico amigo,

R. Otero Pedrayo

363

Ourense, 14 maio 1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido e lembrado amigo:

Dinantes de outra cousa, unha aperta pola xeitosa e cuca edición do *Maxina*.¹ É unha delicia. Volteino a leere e figurouseme outra. Moito millor e fina, contén un fondo simbolismo. Agardábame en Trasalba —de onde acabo de chegar— co cartel do ano, moi do intre e suxerente.

Temos Fita e mais eu o queimante disgosto de non estare eiquí o 16° nin o 17 por ter que viaxar á Estrada pra a Festa das Letras Galegas. Teño, asegún acordo dos académicos, que presidire a Corporación. Polos meus anos debo durmire en Santiago, e alí me recollerán con Fita, que me non deixa pra que non faga “excesos” —iso que me de remozamento que me diu Domingo— nin enfatice de máis na conversa. Dóeme non disfrutare da súa conferencia, pro xa gostarei súa sustancia. Pois o viaxe en coche dende eiquí, pra estare en Tabeirós ás 11, é canso e longo, e máis tendo peroración.

Pra outra data teñen Vdes. que vir a xantar. Precisamos moito de compañía, e eu estou moi vello e soio. Fita tamén sinte moito o non estarmos con Vdes. o 17. Manda saúdos pra Vdes. dous. Os meus, ben agasalleiros pra a dona —b.ss. pp.— e pra Vde. apertas do amigo e admirador *olim, nunc, et cras*.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 *Maxina ou a filla espúrea* (1970). Ese ano dedicábaselle o Día das Letras Galegas a Marcial Valladares.
- 2 O sábado 16 de maio, Francisco Fernández del Riego pronunciou unha conferencia na Agrupación Cultural Auriense co gallo das Letras Galegas. A súa disertación titulouse “Panorama de las letras gallegas”. Otero Pedrayo participaba nos actos da Estrada xunto a outros membros da Real Academia Galega. Naquela xornada festiva houbo misa, música e visita á casa natal do escritor.

364

Ourense, 21 maio 1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Aínda fai un pouco saíu de eiquí un matrimonio gabando moito a conferencia de Vde. Estou con unha afonía pillada nas fondas umbrías de Santiago por querer botarmas de polo sin chileque. O da Estrada estivo moi simpático. Eu lin a Epístola na Misa de Berres.¹ En Vilancosta hai un branco ben fidalgo. O crego da Estrada dixo abenzoar o moimento: “Como non hai versión galega da fórmula diste rído, usaremos da lingoa máis achegada á nosa que é o latín”. Verémonos no Padrón?²

Saúdos na casa. Sempre vello amigo e admirador,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Ás once da mañá, a Real Academia Galega foi recibida no adro da igrexa de Berres, onde asistiron a unha misa pola alma de Marcial Valladares. Ao remate da cerimonia relixiosa, houbo unha ofrenda floral na tumba do escritor e, a seguir, visita á casa natal deste, en Vilancosta (*El Pueblo Gallego*, 17/V/1970).
- 2 O 25 de maio de 1970 entregóuselle en Padrón o Pedrón de Ouro a Victoria Armesto. Houbo unha misa en galego, ofrenda floral ante a estatua de Rosalía de Castro e acto literario. Otero Pedrayo actuou como mantedor.

365

Trasalba, 7-VII-1970

Querido Del Riego:¹

Mil apertas. Cómo vai isa vidiña? Moi axustado e vibradoiro o seu proloquio ó *Oscurantismo* do Sr. D. Ramón e Ballesteros.² Verémonos en Sta. Susana,

no *Altarium poldrorum* o 19, boda de Eleniña García Sabell? Agardo que si. Por eiquí moito durmir e algún traballo. O vivir vaise en esquemas.

Saúdos á dona. Sempre *vetustissimus amicus*.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal, Praza do Ferro de Ourense.
- 2 Refírese á obra *Oscurantismo finisterrano*, de Francisco de Ramón y Ballesteros, publicada en 1970 pola Porto y Cía.

366

Trasalba, 25 do agosto 1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Escríbolle caíndo co sono e mirando con delor abourárense os piñeirais novos nas costas do San Trocado. Estou enxoito e sedento como as nabeiras co istes tres meses de segura. Viñemos cansos de xantar e falar nun pazo de Bóveda —de Amoeiro—,¹ onde por fin descubríuseme un branco dino de *anteprandium* dun vello respeitoso ca tradición.

Fai moito non sei de Vde. Falamos en Viveiro Álvaro Gil e mais eu de nos vere con Vde., mais todo ficará pros remates do setembro polo que a min tocante, pois o 27 ou 28 saímos pra Santander. Día 18 fumos a Santiago á cea de “bodas arxénteas” de J. M.ª Lafuente Bermúdez, hoxe notario de Madride. Faloume con moito agasallo Gonzalo Fz. Mourullo. Estiven moito tempo sen vello. Agora vai como cadeirático de Penal á Autónoma de Madrid nista *Walpurgis* de aulas e cursos.

O panorama santanderino é de alcipreses e responsorios: hai dous inter-nos familiares de Fita ben “nas encollas”, como din en Ourense no barrio de Portugal. Un polos 92 que leva nos homeiros, outro polo cancro que o roe. E din facer eu falla alí porque os aledo e animo. Eu, melanconioso náufrago do dazanove, Filóctetes sin arco máxico nas praias da indefrenza!

Estou ordeando apuntes e recordacións pra compor a *Síntesis do XIX galego*. A terra ten lentura de abondo, pro son precisas boas aradas. Penso telo rematado ca maior fieldade dinantes do Nadal. Faloume fai pouco Puriña Vázquez en Ourense, ten a ilusión dun novo libro de versos editado por Galaxia.²

Xa o saudarei desde o Cantábrico. Noraboa por ise venturoso estío de Vde. e Evely, a quen mando miñas memorias, como falaban os vellos, e saúdos ben agasalleiros de Fita pra Vdes. dous. E conte cos libros. Fai días nun bar en Santiago díxome o dono: “os homes de libros, a todos lles chove no tellado”.

Sempre vello amigo con fondas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O pazo do coto de Martín, en Bóveda, no concello de Amoeiro, non moi lonxe de Trasalba. É unha fermosa construción do XVIII.
- 2 Refírese a *O desacougo*, editado por Galaxia no número 29 da colección Salnés.

367

Santander, 10-IX-1970¹

Querido amigo:

Infundas graciñas. Por eiquí andamos, manxando bonito con tomate e lendo polos cafés libros ó tun-tun. Xa frío. 17 coido chegar a Ourense. O pedrazo do 27 do agosto deixounos ben probiños.² Xa nin vendima nin escasula! Acodiremos ós bos amigos.

Con memorias de Fita e de entramos pra Evely. Apertas do vello bimbastón laiante,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Tarxeta postal: Pena Cabarga. Monumento á Mariña de Castela e ó emigrante. Santander.
- 2 Dille Otero Pedrayo a Filgueira Valverde en carta datada o 14 de setembro de 1970: “Miña probe aldea, sofridora e sorridente, o día 27 do derradeiro acantazada, como o

Santo Estebo, polos sayos do granicio! Ficamos sin un consoo de pinga” (Filgueira Valverde e Otero Pedrayo 2009, p. 383).

368

Trasalba, 21-IX-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu caro mestre e amigo:

Un abrazo. Xa volto ó ledro traballo e ó luxar dos silencios de ista Trasalba ben acantazada polo trebón do 27 do agosto. Mainiñamente vaise repondo. Inda fica un pouco de colleita de uvas, agrimadas e encollidas, pro celmosas. Chegamos anteonte e paso horas tomándolle o pulso ó país como a unha belida e doce doente. Por unhas letras do bon Leuter soupen en Santander da crisis e perigo de Valentín.¹ Xa o sei repostado, mais quixera unha información direita de Vde.

Non fun, e dóeme, ó craustro de imposición ó Xefe do Goberno portugués do doutorado compostelán,² maxinando unha xuntanza máis ben política. De falar en nome da Minerva, un doutor calquera do craustro non houbera fallado, apesares do anacrónico da miña toga.

Vou traballar na resposta académica a Enrique Vidal Abascal³ e noutras cousas. Vidal ten a ilusión de ser “recibido” en Santiago. E será ben. Outono, luz amiga dos proieutos, aínda nos vellos. Pro disto deberíamos falar man a man.

Saúdos pra entramos de Fita e os meus a Evelina —b.ss.pp.—. Sempre vello amigo con novas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Valentín Paz-Andrade sufrira en verán unha embolia cerebral da que tardará en repoñerse.
- 2 Marcelo Caetano, sucesor de Oliveira Salazar, foi o primeiro ministro de Portugal entre 1968 e 1971. A Universidade de Santiago de Compostela investiuno doutor honoris causa na tarde do 19 de setembro de 1970. O seu padriño foi Laureano López Rodó, que fora catedrático de Dereito Administrativo na facultade compostelá.

- 3 O catedrático de Matemáticas da Universidade de Santiago de Compostela, Enrique Vidal Abascal, ingresou na RAG o 27 de marzo de 1971 a proposta de Isidro Parga Pondal, Antonio Meijide Pardo e Luís Iglesias Iglesias. Leu o discurso titulado *A crisis da Universidade Europea* que respondeu, tal e como se anuncia nesta carta, Ramón Otero Pedrayo.

369

Ourense, 2-X-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Vai meu saúdo e o de Fita polo seu Santo. Iste ano vai devalando maino e dourado o outono. Estoumo maxinando a Vde., o 4 dende a mañán entoando as ledas ladaíñas do

San Francisco, pater amabilis
S. Francisco, pater admirabilis

espíndose toda túnica de pecado, bebendo o orballo da mañán, tomando —tres bocadiños, non máis, é a régoa!— algús peixes de ollos asombrados da beleza da Criazón, algunhas legumanzas ben adobadas co espírito da Portiuncula e o Monte Albornia.

Confeso istes días —cecais traballos ou melanconías dos vellos, enganosas! — ter papado algo de máis, e verei de pasar un San Francisco ceibe de apetenzas mundanas.

Sinto non asistire á función das 7 da serán en S. Francisco “o Grande” de Valdedeus, pois os bos e giottescos fradiños representan na Misa o pasamento do seu Padroeiro, pondo a eirexa ás escuras e facendo decorrer sobre o altar unha luciña como o infindo santo subindo ó Ceu pra se sentare na sela de ouro, valeira dende que foi botado dela de capitón ós Infernos por orgoleza e rebeldía.

Con saúdos de entramos pra Evelina —b.ss.pp. —, vai a aperta do vello amigo que lle desexa nista vida moitos sanfranciscos con leda e pura Festa, e que il non nos desampare á hora do pasamento.

R. Otero Pedrayo

370

Vigo, 26-setembro-1970

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibimos as letras de vostedes dende Santander, que moito lles agradece-
mos. Agora chégame a súa carta do 21 dende Trasalba.

Valentín xa está, nefeito, repostado da súa doenza. Tratouse dunha trombosis
cerebral. Eiquí atalláronlla de contado, pero a cousa non se superou de primeiras.
Veu Domingo a velo e recomendoulle á familia que o ingresasen no Sanatorio da
Rosaleda. Alí estivo unha tempada e agora xa está de regreso en Samil.

Inda que a recuperación é boa, eu nótoo un algo baixo de forma. Soio
lle permiten traballar a modo, i el mesmo resíntese cando lee ou escribe máis
de dúas horas. Si se cuida —i el sabe cuidárese— non semella que haxa perigo
ningún inmediato. Craro está que non hai que desbotar a posibilidade de que
se lle repita o ataque. Xa ve que, a pesares de que un non coma, non beba, nin
fume, non está dispensado de riscos.

Nós aínda seguimos na praia. Este tempo de outono é alí moi fermoso.
Pensamos ficar aquí deica comezos do mes que vén, si é que non se enceta a
tempada de chuvias.

Estivo con nós Totorá¹ un par de días. Faloume moito de vostedes e da súa
estada en Trasalba.

Garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous e pra vostede a cordial
aperta de sempre de

Fz. del Riego

1 Nome familiar de María Victoria Fernández-España.

371

Ourense, 26-X-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido amigo e mestre:

Sei que ten falado Vde. co bon e simpático amigo Germán Vázquez, o historiador da terra vagorosa e feudal de Lemos, sobre unha conferencia miña en Vigo. Eu penso millor deixalo pra cando frolezan as uceiras. Estou canso e moi atafegado co *XIX*. Teño a ilusión de o rematar —é máis complexo e difícil do que o entoado *XVIII*— pro comén do ano. Unha conferencia siñifica pra min o emprego de tres días, con viaxes, incertidumes, medos etc. Estou canso de falar de cidades. Parezo un guía de gorra galonada.

Onte o cónego Espiña¹ da Colexial da Cruña fixo unha fermosa, ispirada e valente homilía na Misa Galega concelebrada na eirexa da Ponte polos párrocos de Ourense.

O tempo fuxe como a pelota dun neno, pro coído que nos veremos pra falarmos dinantes dos rídoos cabíricos e antonianos da matanza de Mister Cebado e C^a. Trasalba acantarazada o 27 agosto polos rillotes do ceu está tristeira e probe, pro fina de coor e mimo.

Infindo agradezo a piedade de Galaxia apañando vellos folletos meus. Vde. coñece o labirinto dos meus papés, pro o que haxa sairá ó día. Onde pararán aquilas ducias de artigos pra *El Emigrado*² da Estrada? En *Nós*, agás de outras impresas en folletos, hai cousas. En fin. Vdes. farán as cousas ben.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus pra Evelina, ben afervoados. En *Nós* hai moi boa información de letras de afora. A que hoxe temos de agradecerllo a Vde.

Sempre vello amigo con apertas fondas.

Ramón Otero Pedrayo

1 Manuel Espiña Gamallo (1933-2010), gran defensor do uso do galego na Igrexa, premio Pedrón de Ouro en 1968.

- 2 Desde mediados dos anos vinte, Otero Pedrayo colaborou nas páxinas de *El Emigrado. Periódico independiente. Órgano de las sociedades de emigrados y agricultores da Estrada*.

372

Trasalba, 6-XII-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Unha grande aperta. Chegou o *Arredor de si* co novo fatelo, moi elegante e á moda.¹ Estou con moita présa. Soio lle poño dúas letras de fondo agradecemento. Espreito no exemprar como no puzo fondo da miña vida. Bárreseme o sentido. Vou dicir que isa auga soio apaña románticas estrelas. Pro foi escrito con inteira lealdade.

Saúdos a Evely e de Fita pros dous.
Sempre vello amigo,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Galaxia acababa de reeditar a coñecida novela oteriana. Fíxoo na colección Trasalba.

373

Ourense, 28-XII-1970

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Bos Magos e Bon Ano. Estamos, dende onte, entullados en neve. Eu folgo e vou adiantando mainiño no XIX. Ás veces caio en foxos lobeiros ou en trampas de raposos, pro en xeneral vou gardando un ritmo severo de camiñar. O *Arredor de si* ten un ar de alguén espertado de sutaque e botado a un mundo estrano,

picudo, deslumeante, esdenoso. Crara, limpa, xusta, a edición, como de libro doncel de adoulescente.

Pros derradeiros de xaneiro, sobre o 29, ha ser o sacrificio dos da vista baixa. Na cociña, nos alborados, na ademirabre xugada de bois diños de Sabina, nos garrafós, en nós, latexa a ilusión de que veñan Vdes. Os solitarios anacoréticos tamén somos merecentes de algunha atención.

Boas noites. Con lembranzas de Fita pra entramos e as miñas a Evelina, sempre vello admirador e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

374

Ourense, 24 febreiro 1971

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego, Vigo

Querido amigo:

Con infindo gosto pro falar e falar, estarei con Vdes. o 2 do marzal. Iste pobo é un iceberg de soedá, un katipunán de vellos, por eiquí non cruza ningúen de afora, e os veciños aforros de palabras temos carís de presidiarios no recreo si por acaso nos sentamos nun café. E por riba hai moito bruído. Nin xiquer a fina tristura das vilas mortas. O inverno foi de castigo. Moito sufriron miñas gorxas. Agora xa no tristeiro hourizonte do anciano trema algo xubiloso como a estrela da mañán. Y-o traballo da historia é triste. Onte empecei a botar contas de afusilados ou arcabuceados carlistas nos 7 anos. Cruces, cruces, cruces. Collín medo e rachei a folla. Hoxe debullamos liturxicamente o lacón, como o domingo, en Trasalba, a cacheira. Meu derradeiro reducto é Trasalba. Si algún día non a atopo leda, cas súas serras humoristas e parrandistas e os recantos onde fica apreixada da miña nenez, non sei que ha ser de min. Agora a xente non escribe como dinantes. Eu agradezo unha carta, como unha vella solteirona ou “celibata” un saúdo fino e xentil.

Deica ben logo. Perdoe a letra. Estou hoxe moi desacougado. Saúdos a Evelina. E de Fita pra entramos.

Sempre seu vello admirador e amigo,

Ramón Otero Pedrayo

375

Ourense, 31 do marzal do 1971

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e admirado Del Riego:

Fai tempo non sabemos de Vdes. Hai que arranxar o de Trasalba. Preciso de fortalecemento dos meus ánemos falando con xente moderna e outimista, de bon dente e dispacioso gulapear de viños e ideas.

Estou emozoado co moito traballo que lle dou a uns cantos amigos. En Santiago falei de longo co bon e simpático Baliñas.¹ Por certo, deume vergonza de que o xoven filósofo me atope, despois do xantar, durmindo nun sillón do hotel como un porco burgués.

Día 13 irei a falar nunha Sociedade de Matamá. É invitazón dun xoven, Alonso Amat.² Ha ser viaxe o máis curto que poida.

Traballo de abondo no século XIX. Teño polo menos tres capídoos case rematados. Pro traballo con moita irregularidade por causa dos prólogos —teño dous enriba—, outro libro de encárrago que leva súas horas, miña priguiza mañanceira e a densidade do tema. Quixera ordear moita bibliografía.

Saiu moi ben o ingreso ou “overtura” académica de Vidal Abascal.

Adeus. Saúdos de Fita, e os meus ben agasalleiros a Evely —b.ss.pp.—. Sempre vello amigo con novas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O profesor Carlos Amable Baliñas preparou os tres tomos da *Obra selecta* de Otero Pedrayo. O primeiro deles recollía a novela *Os camiños da vida*; o segundo, unha escolma de *Ensaíos* e o terceiro, *Parladoiro*, un grupo moi representativo das colaboracións en prensa de don Ramón. Publicounos, en coidada edición, en Galaxia en 1978.
- 2 O 13 de abril, con motivo do cincuenta aniversario da Sociedad Cultural e Deportiva Atlántida de Matamá (Vigo), pronunciou nesta entidade unha conferencia titulada “Los gallegos en el mundo”. O organizador parece ser Fernando Amat Alonso (1918-1990), escritor e avogado galego, inspector de Facenda, militante do Partido Comunista, e autor de dúas novelas *Iris y el viento* (Madrid, 1954) e *La boca tapada con auga* (Madrid, 1956).

376

Ourense, 23-abril-1971

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e admirado Del Riego:

Unha aperta. Despois do derradeiro viaxe a Vigo aínda fixemos outro, e hoxe mesmo saímos pra Santiago, pra dende alí asistire, como vello profesor, a un homenaxe que lle fan na Gaiteira da Cruña á miña antiga alumna de Santiago, Rosario Castells Vila,¹ que si eu non vou dálle un sponcio.

De xeito que, con tanto viaxe, e ademais os de Trasalba, nin tiven vagar pra lle por dúas letras agradecendo a súa curtesía e fino xantar connosco. Foi pra min un calmo e ledó folgar. Hei de arranxar un descanso en Trasalba. Teño un viño, homilde, pro “bon e xeneroso”.

Agora as cousas acugúlanse de présa. Hastra teño de falar, en galego, o derradeiro día 3 na novena do Cristo da catedral de Ourense!² Figúrese o meu tremor! Un probe pecador erguendo a voce baixo aquila[s] benzoadas abóvedas! Vou traballando o que podó. O nemigo son as tronadas. Adeus.

Lembranzas de Fita pra Vdes. e as miñas, moi agasalleiras pra Evely. O domingo á noite estaremos de volta eiquí. Apertas. Sempre seu con fondas apertas.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 María Rosario Castells Vila (1923-2012), profesora galega. Estudou Filosofía e Letras e doutourouse en 1961 coa tese *La comarca natural de Viana del Bollo*, dirixida por Carlos Alonso del Real e Ramón Otero Pedrayo. No exemplar que se conserva na biblioteca de Trasalba escribiu: “A mi querido Maestro Don Ramón Otero Pedrayo”.
- 2 Efectivamente, o luns 3 de maio, día do Santísimo Cristo de Ourense, oficiouse, en galego, unha misa na catedral ante centos de fieis. Actuou a Coral de Ruada e, ao rematar o acto relixioso, Otero Pedrayo pronunciou desde o presbiterio unhas palabras. Segundo *El Pueblo Gallego* do día 5, “un canto del alma gallega, de la espiritualidad, de nuestras gentes y del significado hondo y tradicional de la novena del Santísimo Cristo”.

377

Ourense, 28 do maio do 1971

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido Del Riego:

Chegoume fai pouco o vol. V das *Cousas* de Daniel e vivín us ledizosos intres. Xa me vou fortecendo, xa collín o gosto do viño. Levo quince días no leito ou niste melancóneco sofá. Xa fago algo no XIX e penso ben logo traballar arreo. Teño feita a Eirexa chea, algunha cousa de sociedade e evolución das cidades e vida; da historia ando pola fame do 55 e o *oidium*, pro teño de recuar de abondo enteirando e corrixindo, e unhas páxinas de historia, das ideas...

Eiquí hai un andacio e tolemia de me adicare unha rúa, eu *adnuc viventem*,¹ un azulexo anticipo de lousa e epitafio, meu nome aforcado nas esquiñas. E por si fora pouco, agora un abade vello, de 96, da raia portuguesa, descólgase propondo pra min unha estatua e aportando os primeiros 20 mil pesos pra ela.² É pra tolear.

Sei por Leuter, e millor por Vde., o desenrolo emozoante dos aitos do Padrón.³ Agradecín moito a chamada de Vde. Si veñen por eiquí avisen, e un papel ou telefonazo pra xantarmos eiquí niste recanto do vello doente. Foi unha “bronquitis difusa” de ben má caste. Hoxe houbo eiquí moita xente. Dela, Maruxa Villanueva e un cabaleiro moi entoado de Costa Rica. Non hai cereixas, non madurece o pan. Fai us vinte días que non rubo a Trasalba e sofro da saudade das doces montanas, algunha chamadoira ca súa feitura de tomba.

Noraboa polo discurso do Padrón. Debeu ficar emozoadado Penzol. Aquila noite falou dende a Cruña. Xa fai tempo que non sei cousa de Pires de Lima nin do alén Miño. Voume deitar, o meirande pracer dos vellos.

Adeus. Saúdos a Evelina —b.ss.pp.— e de Fita pra entramos. Sempre vello amigo con fondas apertas.

Ramón Otero Pedrayo

1 Expresión latina que podemos traducir como “inda vivente”.

- 2 O 27 de maio atopamos en *La Región* unha carta asinada por Hilario Álvarez. Tras presentarse como “un cura que vivo, jubilado, corriendo los 95 años en Arzádegos, Villardevos, una de las más humildes Aldeas de la provincia de Orense”, propón que se coloque unha estatua de don Ramón na praza de San Martiño, no centro da cidade, para a que el poría as primeiras 100 000 pesetas.
- 3 O día 5 de maio entregóuselle en Padrón o Pedrón de Ouro a Fermín Penzol. Houbo misa en galego oficiada por José Isorna, unha ofrenda floral ante a estatua de Rosalía e un acto literario na Casa da Matanza. Falaron Fernández del Riego e o avogado pontevedrés Modesto Rodríguez Figueiredo.

378

Vigo, 19-xunio-1971

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido amigo e admirado amigo:

Pasamos un pequeno susto cando soupemos da súa doenza, pero xa vimos que se repuxo decontado. É vostede un rexo carballo que non hai quen abata. De todos xeitos, tiñamos mentes de lle ir facer unha visita, pero como de costume compricáronseme as cousas. Ando metido de cheo no asunto das Artes Gráficas¹ e non atopo xeito de me ceibar de traballos e preocupacións.

Xa me dixo o Silvio que, como resultas de doenza, atopárao moito millor que antes dela. Tamén leo nos xornais das súas intervencións públicas, o que evidencia que sigue cos mesmos folgos de sempre.²

Nós trasladámonos xa pra a praia, e inda que eu pouco me beneficio dela, agás os domingos, cando menos podó estirar algo as pernas e respirar aire puro.

Este vran vai vir o Tobío pasar un mes a Praia América. Xa lle atopei unha habitación pra el, a súa muller e filla nun hotel de alí, inda que a cousa non resultou doada. Dos amigos de fóra de Vigo nada sei. Ando sin tempo pra nada, nin pra lles escribir.

Garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous e pra vostede a cordial aberta de sempre

Fz. del Riego

- 1 “O 2 de marzo de 1972 constitúese a empresa Artes Gráficas Galicia, cando o *Faro de Vigo* decide desprenderse do seu taller de impresión e mercan as máquinas, nunha aposta arriscada naquel momento. Grazas ás achegas monetarias de Álvaro Gil —sempre xeneroso en todas as iniciativas—, a Editorial Galaxia e a Fundación Penzol, foi posible xuntar o capital para afrontar o gasto. As instalacións sitúanse na rúa Sagunto, no barrio do Calvario, en Vigo; alí móntase unha nave e o taller de impresión” (Villanueva Gesteira 2022, p. 197).
- 2 O 13 de xuño interviñera como mantedor nos Juegos Florales de Poesía organizados, con motivo do 50 aniversario da institución, pola Sociedad Artística la Troya de Ourense. Ao día seguinte, luns 14, deu unha conferencia titulada “Lembranzas da vida cultural ourensán do XIX” no Liceo Recreo Orensano.

379

Ourense, 27 do San Xoán 1971

Sr. Dn. Francisco Fz del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Si, a bronquitis xa fica lonxe. E eu xa traballo como de cotío, sen método nin orgaización e magoado e mallado por mestas priguizas. Pro, apenas esconxurado o mal das gorxas e bofes, veu a loita inda non rematada —pro coído que trunfante pra min— contra a psicosis “homenaxeativa” de moitos amigos e mais descoñecidos, que non durmen deica me non viren, envellecido e tráxico boneco, dando as grazas ós postres dun banquete no Liceo e ollando meu nome en entradas —e saídas— da rúa Nadal, atal ben chamada da “Paz” dende 1839.¹

Hai máis. O crego de Arzádegos, máis aló de Vilardebós, ofrece a súa axuda de 100 000 pts. pra a miña estatua no canto da do S. Martiño na praza, que se franqueará didiante da catedral.² É pra volverse tolo. Escribo ducias de cartas ás autoridades e ós novos proieutistas. Comeza o respirare. Semella remitida a febre. Unha praca, pra min, nuncio de sepultura. Xa me fixeron, cos libros que Vde. ben coñece, o homenaxe que non tivo na Nosa Terra ningún esquirtor. Quixera os anos, os meses ou días que viva traballar tranquíu, como si tiver 30 anos.

No inverno derradeiro houbo moita friaxe, e o desacougo de non velos a Vdes. por Trasalba. A visita de Vdes., sempre curta, fainos moito ben a Fita e a min. E agora, calquer lles tolle a Vde. a aperta e esquecemento do mar de Vigo!

En Trasalba non deixou o granizo unha fresa. E as cereixas viñeron seró-deas e poucas. Agora semella sorrir o centeo. Está moi triste a aldea. E aínda menos mal pola miña. Xa se están esborrallando por abandono as muradelas dos sucalcos dos Codos de Larouco, do Cabe, do Bibey. Unha das “maravillas” da Galiza, obra de séculos. Han sere as máis tristes das roínas, as de unha paisaxe.

Penso que cecais por setembro podía rematare a síntese do XIX. Dume moito traballo, pro aínda precisa de unha atenta revisión a historia política. A da Eirexa está feita, e coido que ben, nova, non fofa. E algunhas partes máis da Sociedade e das Cidades. Teño outro libro pra Everest, de León. Anque doado e de superficie —*Estampas de Galicia*—,² dáme traballo, porque comecei con grande portada e hai de seguire co mesmo énfasis.

Iste ano non esmaga o calor de Ourense. Estou ben no meu sofá. Nin siquer ouzo as bombas das festas. E sigo “pergeñando” —espaventosa verba— prólogos. Adeus. Perdoe a latricada. É a “garrulitas” dos vellos que dicía Ciceron.

Saúdos a Evelina e de Fita pra vostedes dous. E unha aperta do vello amigo.

Ramón Otero Pedrayo

1 O xornal *La Región* dá a noticia ao longo de todo o mes. O día 15 de maio anuncia que o Liceo pensa en convocar todas as sociedades culturais da capital para renderlle unha grande homenaxe popular cun banquete no Salón Nobre da institución, tal e como xa se fixera con Vicente Risco. Tres días despois publícase unha carta do propio Otero Pedrayo dirixida ao “Sr. Director de *La Región*” na que di “no ser gustante dos homaxes e menos dos homaxes en vida”, conta a historia do nome da rúa da Paz e defende que o seu gusto é que o nome da rúa onde naceu non cambie de nome.

2 Pensamos que non chegou a publicarse.

380

Ourense, 29-VII-71

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido e admirado amigo:

Unha fonda aperta, con os saúdos de Fita pra Vdes., ben agarimosos e os meus pra Evely. Foron acedas a escuma e o vento mareiro, mais agora parés que o vello Glaucus entóbbase, roncando na súa furna, e a branca e doce Anfritrite governa as quadrigas do mar. Que o disfróiten ben. O mar é o xerminal, a xuventude, o absoluto, pra ben ou mal do “eterno femenino”.

Escríbolle de apresa. Imos a Trasalba e o 10 do agosto a Santander por Burgos. No Apóstolo choveu groriosamente. Por o 26 as pedras semellaban rosas lavadas. Case non falei con ninguén agás arredor da Misa rosaliana, moi devotiña, con cregos románticos. Estiven con A. Baliñas. É admirable o que traballa por min. Como Vde. Coido ter disposta pros Santos o século XIX. O traballo foi misturado ca feitura de un libro castelán, *Estampas de Galicia*, pra Everest de León, que rematarei dinantes do viaxe santanderino. Hai de rematar pois chaman pra Trasalba.

Adeus. Ditoso vran. Sempre seu vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

381

Ourense, 3 do agosto do 1971

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido Del Riego:

Apertas. Ditoso agosto. Nós saímos o 10 pra Santander. Istes días derradeiros tiven en Trasalba un viño branco de Cabanelas dino do fidalgo D. Raimundo de Borgoña. Vde. debía escribire o libro de Compostela e Borgoña.

Un branco vello e desengranado. Lonxe de toda axuda de augardente, pinga loira e grave.

Penso —levo as papeletas— enteirar en Santander o capídoo da Economía.

Cando se lembre mande repoñer na Rexión de Ourense unha *Guía de Galicia* que eu retirei pra mandarlla a Camilo Xosé Cela.

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evelina. Coido estare en Mondoñedo e Sargadelos, de volta de Santander por Asturias, sobre o día 10 ou 12 do setembro. E perdoe que fale de min. Xa ben logo hei ser, baixo a mol terra galega, unha lembranza. Eu ben quixera sere encobado nunha eirexa. Na catedral de Ourense? Hai recaudadores onde o sol bica, o sol das loiras fornadas de vida, ós seus tempos. Pro hoxe é dificil. No século xv houbera sido doado.

Apertas. Sempre vello amigo, con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

382

22-VIII-1971

Lealtad, 24

Querido Del Riego:¹

Apertas a Evely —b.ss.pp.— e a Vde. Sei algunha cousa de Vdes. e da Galiza polo *Faro*. Que vivan un grato e folgado vran. E vaian pensando cando poden sere us días seus en Trasalba. Unha Trasalba que non tivo fresas nin cereixas e terá un viño acedo como unha blasfemia, mais Deus axudará.

Sempre vello amigo,

R. Otero Pedrayo

1 Tarxeta postal. Santander. Palacio Real de la Magdalena.

383

Trasalba, 14 do setembro 1971

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado Lorenzana:

Unha aperta. Xa estamos eiquí dende o 7. Graciñas polo agasalleiro parte polo meu San Ramón. Probe santiño parteado cunha daga feudal! O outono chega fermoso e probe e triste. Veñen as noites estudosas. Eu, en tempos, estaba moi ó tanto do latexar de Europa; hoxe case é soio gracias a Vd. si me decato de froitos literarios, acedos ou maxinativos, do mundo.

Vin o derradeiro caderno de *Grial*. Moi mesto e bon. Polo problema relixioso, hoxe na mesa, e por razóns incruzo de propaganda, penso que non estaría desartellada a saída en *Grial* do meu estudo da “Eirexa Galega no s. XIX”, pois coido non se ter feito nunca. É un dos capídoos rematados da *Síntesis do XIX*. Coido rematare o libro dinantes dos Santos si podó traballar a rego, pois a min fanme infindo mal os miúdos e crueis desacougos do vivir, e nista aldea atal querida non fallan. Pro hai de se sobrepór, hai de aproveitar os derradeiros sucos do eido esgotado do vivir.

Díxome Cunqueiro antonte en Leiro¹ que viría con Vdes. á matanza ou dinantes. Grande lediza pra nós. O que lle digo de *Grial* é unha sinxela indicación, non outra cousa. Vdes. fagan como queiran.

Con saúdos de Fita pra Vdes. e os meus ben agasalleiros a Evelina. Sempre vello amigo e admirador con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Cadraran na IV Festa da Vendima de Leiro. Don Ramón pronunciou o pregón. O 1 de setembro Otero publicara en *La Región* un artigo titulado “A festa da vendima en Leiro”. O remate do texto dá boa conta do estado de ánimo do escritor: “Ha ser fermosa e acompañada ós vellos modos a Festa da Vendima en Leiro. ¡Qué a alegría dos foguetes o seu maxinar fantasías conforte pro inverno e que descontra as tristuras e pesadumes do vivir garde sempre a vendima de Leiro sua alboradeira alegría, seu forte e rexo optimismo!”.

384

Trasalba, 2-X-1971

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu benquerido e lembrado:

Vén o *Poverello*. Vai unha aperta moi forte con memorias agasalleiras de Fita. O 4 do mes é a tornavolta do Outono. Que as horas lle impoñan coroa de rosas e discurra seu día como unha grave danza de recordos e espranzas. Vde. está hoxe no acne, no equinocio, da vida. O gran latexar do mar e da terra da Galiza o envolve co agasallo de foula e o longo canto do piñeiral. No pipo arcadeo de carballo do meu vivir fica pouco viño. Hai que darlle un beixo e sacalo pola canilla, non sexa que se apique.

Eu sempre tiven devoción ó San Francisco. Teño pasado algús en Santiago. Fan moi edificante función no convento de Valdediós.

Cando Vde. ruba ós píncaros traballosos do meu tempo, ha sentire a vaidade das filosofías. Agora, eu, entusiasta de Hegel, gostoso da aceda fidalguía de Schopenhauer, apaixonado con Schelling, ledo con Bergson que fai amábel a evolución, alento no brillante oco e caverna alumiada de espréndidos sofismas dos filósofos. Nas noites de Trasalba, —solenes, agasalleiras as máis, anguriosas algunhas—, na rolda de fantasmas do insomnio, soio en Cristo e súas promesas atopo consoo, maxinando a anguria do derradeiro alento. Teño unha fe de vella. Ou casi a teño.

Está tempo bo pra Francisco. O briladoiro sol alumea a paisaxe de miserias e probezas. Onde atopar un consoo de branco pra o *anteprandium*, de tinto pra compañía de melancónica comida de vello? O viño, gran feiticeiro, fai do xurelo, salmón; da faba, trufa; da probe carne pelexenta e de “faldra”, solomillo digno do hexámetro.

Con apertas novas do vello amigo, que moito lle quere e lembra.

Ramón Otero Pedrayo

385

Ourense, 26-X-1971

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Ista mañán, petando o sol nas miñas vellas fenestras, chegaronme de Trasalba dúas fermosas regalías: os novos poemas de Pondal¹ e un meio xamón da casa. Estou enfeitizado. Hai poemas ledizosos. É un mar esquirto de ronseles, un consoo niste probe outono. Devolve ós vellos un golo “xogoral”² de mocidade. A loita de Pondal ca oitava e o soneto, mais do que alcídica, semella prometéica.

O bon glosador en nota di non saber cal é o río “Meschacebé”: é o Mississippi. Chateaubriand en páxinas de *Atala*, nos viaxes americás, así o nomea: parés ser o nome verdadeiramente indíxena do grande río. Teño de mirar na *Manon* si alí figura. Coido que si.

E o poema “Fátima”, impreso, que non atopou, ténoo eu.³ Fai anos din conta de il nun xornal,⁴ pro parés que non tivo sorte.

Vou moi adiantado no meu curtar, carregar e encortellar toxo do XIX. Ás veces recende un cabrinfollo ou revoan novas codornices.

Noraboa a Galaxia —e a Vde!— pola beleza e dinidade da edición. Xa lle mandei a G. Sabell miña aportación pro libro votivo de Penzol.⁵

Boas noites. Lembranzas de Fita pra entramos e as miñas ben agasalleiras pra Evelina.

Sempre vedraio amigo con apertas.

Ramón Otero Pedrayo

1 *Eduardo Pondal. Novos poemas* (1971). O limiar, as transcricións e as notas son de Amado Ricón.

2 Otero Pedrayo emprega o substantivo *golo* como variante de *grola*. O apéndice ao dicionario de Eladio Rodríguez recolle o adxectivo *xogoral* co significado de xoguetón.

3 Refírese a un folleto asinado por Eduardo Pondal no ano 1862 que recolle, en verso, unha lenda titulada “Fátima”. O exemplar que posúe Otero, sen pastas, procede da Coruña, da imprenta de Cástor Míguez. Atópase hoxe na Fundación Otero Pedrayo, na casa de

Trasalba. Ofrecérallo a Carballo Calero en 1962 cando este acababa de publicar *Versos iñorados ou esquecidos de Eduardo Pondal* (1961).

- 4 Efectivamente, o 10 de xullo de 1962, publicaba en *La Noche* o artigo “Una ‘Fátima’ pondaliana”.
- 5 *Homenaxe a Fermín Penzol* (1972). Otero Pedrayo é un dos 48 colaboradores do volume. O seu traballo leva por título “Dende neno e estudante alentaba na idea” (1972, pp. 42-46).

386

Ourense, 7 do febreiro do 1972

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido Del Riego:

A visita de Vde. e Evely foi un mollo de rayolas de sol na noite escura e procelosa distes meses da miña vida, pois após de manducación lobuna do feroso can ostiario, da miña doenza de escumas e flemas, de outras delores e molestias, o día 5 caeu sobre Ourense un furacán que a[ba]teu centos e hastra miles de piñeiros meus en Trasalba e derrubou o magno piñeiro simbólico do xardín riba da casa.¹ E menos mal que aturaron as parés de pedra. Voaron as tellas, está furado o teito, chove como en carballeira na saa. En remate de contas, unha tristura e desengano pra miña vellez. Eu pensei adoecer.² Agora voume repondo, pro aínda estou tolleito de ánemos e apenas podo escribir unhas verbas.

Mañán imos durmir ó H. Compostela de Santiago, pra profesare o 9 á serán na régoa ascética do Sandoiro.

Con lembranzas de Fita e de ela e miñas a Evely e a Vde. de Fita. Apertas de R. Otero Pedrayo

En canto volva de Santiago poreime, iso sí, con moito vagar, á grande e xeneral Hestoria do XVIII e XIX. Coido drento de oito días poder co traballo. Hoxe vou ca historia do día de onte.

Vale.

- 1 Na familia Otero Pedrayo existía o costume de plantar unha árbore na casa grande de Cima de Vila cada vez que nacía un neno. Cando naceu o escritor plantaran, tal e como demostrou Carlos Rodríguez Dacal no volume *O irmanciño de Otero Pedrayo* (2003), un pinsapo, non unha araucaria que era como el acostumaba chamala.

Don Ramón, que foi fillo único, creceu xogando coa idea de que aquela árbore era o seu irmán. O 5 de febreiro de 1972 a árbore caeu sobre a solaina da casa esmagando parte do tellado e da galería de pedra. O sucedido converteuse nunha sorte de símbolo para o escritor. Se seu “irmán” caera, a el non lle había quedar moito tempo. Mandou gardar a madeira da árbore e pediu que se fixese con ela o ataúde en que se había enterrar. Andando os anos, Pedrayo dedicoulle á senlleira árbore un poético relato titulado “Meu irmao”.

“Un dos feitos que máis influíu no seu ánimo foi o derrube da araucaria o ano 1970. Medrara no xardín da casa desde o mesmo día en que el nacera. Aquel inverno no que a abateu a treboada, decía: «É un presaxio, é un presaxio». Na data en que cumpría oitenta e oito anos publicou un conto. Comezaba relatando que tiña un irmán que morrera había tres anos” (Fernández del Riego 1988, pp. 113-114).

- 2 En carta dirixida a Filgueira, o 7 de febreiro de 1972, dille: “Levo tres meses cansado e tristeiro. Mortes de amigos, disgostos da aldea que moito me teñen esgazado, doenzas físicas e anteonte o furacán derrubando en Trasalba meus máis amigos e fremosos albres. Deles o que eu chamaba ‘meu irmán’ chantado os días do meu nacimiento fai preto dos 84”.

387

Ourense, 31-III-1972

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Apertas e lembranzas. Estamos moi fondamente agradecidos a Vdes., pois non somentes nos acompañaron en Trasalba: fóronme visitare ó Sandoiro com-postelán¹ e acodiron á Festa da albre en Trasalba.² Soio o fan verdadeiros amigos. Nós mañán saímos para Santander. Soio por 8 ou 10 días. Fita está moi atafegada co equipaxe. Agradece infindo a felicitación de Vdes. por parte.

Cando volva, si teño azos, voltarei ós meus traballos.
Sempre vello amigo con apertas,
Ramón Otero Pedrayo

Os recuerdo mucho y os doy gracias por vuestra atenta felicitación.³
Fita

- 1 Estivo ingresado dez días na Rosaleda, onde o trataron da artrose que padecía nun xeonllo. O 25 de febreiro concedeu unha entrevista en *La Región* na que, ao ser preguntado polo seu estado, contesta con humor: “Algo mejor que antes, pero esto ya no se pondrá bien nunca. Son carbonatos cálcicos del siglo XIX. No se pueden galvanizar esqueletos. Es una labor de recuperación de fósiles, y eso es muy difícil de conseguir”.
- 2 Organizada pola Agrupación Cultural Auriense, que presidía Xesús Ferro Couselo, tentaba compensar o desgusto que levara o escritor coa caída da árbore do xardín, “seu irmán”. Os convidados e os organizadores chegaron a Trasalba o domingo día 12 de marzo nunha caravana de coches que partira da cidade. Ás cinco da tarde, un grupo de escolares plantou carballos e unha araucaria. O mantedor foi Francisco Ogando, o director do instituto, e actuou a Coral de Ruada baixo a dirección de Manuel de Dios. Otero asistiu aos actos visiblemente emocionado.
- 3 Nota manuscrita por Fita. Pode referirse ao aniversario de Otero Pedrayo. Cumprira anos, 84, o día 5 de marzo. Curiosamente, ao longo do epistolario, os correspondentes intercambian felicitacións polo día do seu santo, pero non polo aniversario.

388

Ourense, 21 abril 1972

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Un abrazo. Con lembranzas de Fita e de entramos, saúdos a Eveli. Nistes días tiñamos pensado ire a Vigo pra saudalos a Vdes. e tamén a Valentín. Pro teremos de adialo, pois por as xestiós de noso común amigo Francisco José

Veloso, [o] día 28 teño de dar en Lisboa —non sei aínda onde, supoño que na Sociedade da Lingua Portuguesa—unha conferencia sobre a “Siñificanza universal de Compostela”.¹ Iremos en coche cun matrimonio amigo e galeguista, Antón Fz. Sánchez, da Auriense. Pro á volta, ou xa no mes que vén, iremos a Vigo.

Eiquí constituíuse pola Diputación un centro de cultura que parés ben guiado e parece facer algo en memoria de Lamas Carvaxal, e pubricou algús libros ourensáns.² Xa lle dixen que o primeiro será o meu medoño mamotreto do P. Feixó.³

Vou ledo a Lisboa, aínda que por pouco tempo e con tremenda responsabilidade. Axudarame o recordo dos amigos. Estou vello e tristeiro. O inverno foi de proba pra min.

Saúdos ós amigos. O *século XIX* está case feito.

Sempre seu con apertas o vello amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

1 Chegou a Lisboa o día 24. A conferencia pronunciada dous días despois, efectivamente na Sociedade da Língua Portuguesa, titulouse “Proyección internacional de la catedral de Santiago de Compostela”. O 27 de abril a Casa do Minho de Lisboa organizou un xantar na súa honra.

2 A finais de febreiro dese ano reunírase por vez primeira o Instituto de Estudios Orensanos. A comisión permanente estaba integrada por David Ferrer Garrido, Taboada Bonastre, López Ortega, Pereira Domínguez, Duro Peña, Cabaleiro Goás, Saco Cid e Alvarado Feijóo. A Deputación Provincial de Ourense concedéralles unha subvención de dous millóns de pesetas para actividades e a Caixa de Aforros Provincial millón e medio máis (*El Pueblo Gallego*, 25/II/1972).

En 1972 publicaron, ademais de *El Padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias* de Otero Pedrayo, *El Monasterio de San Pedro de Rocas y su colección documental* de Emilio Duro Peña. En 1973, *Catálogo de los documentos privados en pergamino del archivo de la catedral de Orense (888-1551)* tamén de Emilio Duro e *Las ideas jurídicas del Padre Feijóo* de Sebastián Martínez-Risco. En 1982 publicaron *Prosas de Risco en La Zarpa (1921-1923)*. Este é, cremos o décimo cuarto volume publicado pola institución.

3 Ao longo deste epistolario resulta evidente o desacougo que esta obra lle causa ao autor.

389

Ourense, 19-Mayo-1972

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado.

Unha aperta. Desexando que parolemos un anaco como parolaban na celda os P. P. Mestres Flórez e Sarmento, inda non tendo a honra de sermos tonsurados. Debeu ser fermosa a inaguranza do fogar galego, de arte e libros, de Barcelona, xa me contará. Pensamos ire a Vigo dentro de us días. O 21 imos ó Porto a unha conferencia en Matosinhos orgaizada por Pires de Lima. Soio un día.

Estou mallado e magoado do longo e rallante inverno. Na aldea, a probeza. Xa a xiada fixo a vendima. Teño tercas bronquitis e iniciáse o estroamento do meu estómago. Outro inverno semellante non o aturarei.

Saúdo en Vde. e en Eveli a arelante e leda xuventude.

Sempre seu. Con apertas de Fita,

R. Otero Pedrayo

390

Ourense, 29-maio 1972

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Fai moito tempo non sei de Vde. E Vde. e a súa podente confianza vidal traballan moito en ire fortecendo e amparando a miña vellez. Levo unha tempada longa desacougado e tristeiro. Moi ledo nos viaxes —Portugal, no abril e no maio, do 21 o 23—, pro ó voltar, esbroado. Ben logo Fita e eu pasaremos por Vigo —pra velos a Vdes. e Valentín—, por Pontevedra, onde o 9 ou 10 chegará Pires de Lima. Estivo moi xentil connosco e debémolo saudar.

Ando matinando unha novela grande sobre a chegada e despertar do Romanismo nos pazos e en Santiago, con persoaxes entre simbólicos e verdadeiros,

que pensa?¹ Pois o traballo vén sendo o soio compañeiro pras soidás e xelos da vellez. Xa me esquezo do viño branco e un rato [?] comeza a me rillar por dentro. Sentín non asistire ó Padrón.² Quen poidera o 1973!

Saúdos a Eveli. Apertas de Fita. Sempre vello amigo.

R. Otero Pedrayo

- 1 Non nos consta que chegase a redactala.
- 2 O venres 28 de maio entregáraselle o Pedrón de Ouro a Xohana Torres. O xurado estaba integrado por Avelino Abuín de Tembra, Camilo Agrasar Vidal, Xaquín Lorenzo, Modesto Rodríguez Figueiredo, Salvador Rey Rodríguez, Manuel Caamaño Suárez e Francisco Fernández del Riego, que figuraba no grupo como mantedor do Pedrón de Ouro de 1971. En 1972 actuou como mantedor Ricardo Carballo Calero.

39I

Ourense, 8 do San Xohán,
ás XII da noite [1972]

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Benquerido Del Riego:

Hoxe fun e voltei a Trasalba. Decátome un chisco canso e soio lle poño dúas letras. O 18 e 19 estaremos Fita e eu en Pontevedra. Pra salu[d]ar a Pires de Lima, que estivo connosco moi xentil no Porto, e tamén por mollar a boca en ledas fontes de outro tempo.

Fai moito que non vou a Pontevedra. Recibín unha carta moi tristeira do cónego de Mondoñedo, Sr. Fanego, e outras semellantes. En Trasalba hastra as pedras envellecen dende o derrubamento da grande e simbólica araucaria.

Iremos o 17 a Vigo segundo convocatoria. Prégolle mande a E. Moreiras ista carta. Gostei moito do seu derradeiro libro.¹

Que gosto ten a escuma mariña diste ano? Pois xa a terá gostado.

Memorias de Fita pra Vdes. e as miñas a Evely —b.ss.pp.—.

Imos sufrir outro ano de cativas colleitas.

Canto baixan algús filósofos cando se lles le de vellos e amargurados!
Pasoume con Schelling. Ten nembargantes, un pensar elegante que non é pouco
niste [tórrido?] tempo.

Confío na infinda alegría de Vde.!
Sempre vello amigo e admirador,
R. Otero Pedrayo

1 *Follas de vagar. Xornal (1960-1970)*, de Eduardo Moreiras, publicado en 1972 por Galaxia.

392

Vigo, 11-xulio-1972

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Hai tempo que me ofreceu pra *Grial* un capíduo do seu libro encol do XIX galego. Estimaríalle moito que mo mandase decontado, pois ando a preparar o nº do segundo semestre deste ano. Como no mes de agosto hai vacacións na imprenta, necesito rematar o número en xulio.¹

Agardo as súas novas.

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aberta de sempre.

Fz. del Riego

1 Véxase comentario na carta seguinte (§ 393). Non nos consta que finalmente se publicase o artigo solicitado. En 1972 a única colaboración oteriana que atopamos en *Grial* titúlase “A novelística de Vicente Risco”, no número 37.

393

Ourense, 17 Santiago 72

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

Hoxe baixamos a Ourense pra irmos mañán a Celanova ca pelerinaxe da diocesi de Mondoñedo que se fai tódolos anos, pro eu é o primeiro que vou.

Sei, dun xeito que podemos chamar “extraoficial”, que meu impresoante mamotreto feixoán caieu, por sorte súa e miña, na xurisdicción tipográfica de Galaxia. A copia non é boa. A millor e máis crara estaba na Diputación de Ourense, desde o premio, e de alá desapareceu. Xa me dirá do estilo e características da edición e da forma de correxir as probas.

Vai ise capídoo da “Eirexa”. Debeuse estraviare algunha folla da Bibliografía xeneral. No fagan caso de algús “craros”, como por ex. no canto de algún nome propio.¹ O libro inteiro está case feito, pro non atopo dactilografante. Xa miraremos pro outono. Cecais o cap. sexa por demais estenso pra *Grial*, e tamén sae da tónica xeral da revista. Si ben mirado non convén, non o publiquen nela.

Aínda ando atarefado cos asuntos da aldea.

Bo tempo de mar e area. Que disfróiten ben.

Con memorias a Eveli e de Fita pra Vdes. dous, sempre vello amigo que moito lle quer.

Ramón Otero Pedrayo

¹ Refírese a pequenos espazos en branco que o escritor deixaba de cando en vez nos seus escritos coa intención de completalos nas probas. Normalmente correspóndense con datos concretos (nomes propios, datas...).

394

Vigo, 21-xulio-1972

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta e mais o orixinal do capíduo encol da Eirexa da súa *Historia do XIX*. Trátase, xa que logo, dun traballo de grande e orixinal interés. Pero batemos cun incomente pra publicalo en *Grial*, pois ha dar unhas setenta ou oitenta páxinas da revista. Estimaríalle moito, pois, que me mandase outro capíduo ou un apartado con independencia, duns vinte folios. Non é posíbel? Coido que si, e polo tanto agardo que mo mande o máis axiña que poida.

A súa obra de Feixóo xa está nas Artes Gráficas. Poñeranse a compoñela dentro dunha semá. A cabo. Encarregarémonos aquí mesmo de correxir as probas e vixilarei eu persoalmente a edición pra que saia co empaque que lle corresponde.

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra os dous. Mándalle a cordial aberta de sempre,

Fz. del Riego

395

Ourense, 30-VII-1972

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e sempre lembrado Del Riego:

Soio onte ó me ire deitar descubrín riba da mesa a súa derradeira e agari-mosa carta. Pasamos cus amigos ó caír da serán no limpo e atraínte Mesón do Outo do Couso, na estrada de Trives, papando troitas do Loña e empanada de bacallau.

Dende logo, eu ditoso de que Vde. traduza ó noso galego meu penedoso castelán. Non lembro nin coma de ise traballo e debo ter algunha copia. Por certo que a xenerosidade de Vde. é máis do que apostólica e cabaleiresca, dígoos

polo artigo que trae a revista do Centro Galego de Baracaldo. Infundas graciñas, pro non cometa outros pecados semellantes. Eu esquecinme de mandar a Vizcaya o artigo prometido. E foi millor pois lociría ben pouquiño a carón da xentil e ben tecida gabanza súa.

Tódolos capídoos, algús aínda non rematados, do meu *XIX en Galiza* son longos. No da Eirexa podían publicar a primeira parte, deica o 37, que é a máis nova pro púbrico de hoxe.

Traballo a pesares das grandes míngoas de esprito e confianza en min, remanecidas dos digustos de istes últimos meses. Hai de se repor. Debera estar deitado en Trasalba baixo unha maceira, mais como dixo o outro “ni aún en la Paz de los sepulcros creo”.¹

Mándolle ise ensaio vello que atopei entre montós de papés, onde non falla algunha curta novela interior e esquemas ambizosos de outras.

Que teñan Eveli —b.ss.pp.— e Vde. ditosa e folgada tempada de baños.

Con saúdos de Fita pra Vdes. Sempre vello admirador e agradecido amigo con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

1 “Sólo en la paz de los sepulcros creo”, verso de “A Jarifa, en una orgía” de José de Espronceda.

396

Ourense, 10 do agosto 1972

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido amigo:

Deica hoxe á hora case de nos deitar que por causa dun viaxe, non tiven coñecimento da súa derradeira carta e da falla dun folio no orixinal do *Feixoo*, o 103. Non podó agora facer nada. Teño en Trasalba o *Theatro Crítico* e a Trasalba non podó rubir deica o sábado. Trátase dun texto de Feixó que se non pode insertar sen grave quebranto da seriedade do libro. O lus pode estare en Vigo a

páxina refeita. Non poden seguir compoñendo máis adiante, por exemplo noutro capítulo? Non hai arreglo, ademais sospeito que no que falla pode ire o tído e comezo dun capítulo, pois semella comezar a etapa salmantina do benedictino.

Verei si podo ire mañán a Trasalba. Vai ser difícil. Lamento a perda de tempo.

Adeus, lembranzas, e apertas do vello admirador, seu amigo.

R. Otero Pedrayo

397

Ourense, 13-VIII-1972

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Querido e sempre lembrado amigo:

Fun a Trasalba, rebulín con non pouca melancolía no meu vello Pai Mestre,¹ e alí vai a cita inteira do mirage de Lérez. Como non teño copia do orixinal e non gardo na mente a ordeación de capítulos, non sei si despois do feito miragroso vén o viaxe pra estudar Teoloxía en Salamanca y comeza ou non capítulo. Poden velo polo texto. Por iso poño o signo ¶ no lugar axeitado do folio. Cando teña algo máis de vagar e de sereidade de espírito, hei procurar o orixinal ou rexíós do orixinal ms. que cecais aínda teño.

Alédome, e Fita tamén, de que o vran sexa ben agasalleiro pra Evely e Vde. Memorias.

E a aperta longa do vello amigo e admirador.

R. Otero Pedrayo

Ben logo lle mandarei o esquema do XIX galego, pro dinantes prégole que me procure dactilógrafo nisa cidade que ten de todo. Eu terei infindo gosto en satisfacere os honorarios da copia. Eiquí, e máis ca fuxida brañega, non atopo quen o faga ben. Vale.

1 Inda hoxe se conservan na biblioteca da casa grande de Cima de Vila a maioría das obras do Padre Feijoo.

398

Ourense, II-IX-72

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido del Riego:

Estamos a once de setembro e soio hoxe respondo ó seu saúdo co gallo do meu Santo, que foi o 31 do mes derradeiro. Perdoe. Houbo moitos traballos e desacougos.¹ Onte voltamos ás 3 da mañá do Castro de Caldelas, onde houbo unha pequena mostra do libro galego e unha conmemoranza de Vicente Risco na que partillamos Ogando, que está moi en galeguista, e mais eu.² Xa arregañan os dentes nos recantos os cans do frío. Xa vou millor. Case pensei morrere fai un mes cos desenganos de Trasalba, pro xa estou de novo “en roita”.

Saúdos. Alédome de que teñan pasado bon e fortacente vran, Evely e Vde. Calquera día imos por Vigo. Estouno desexando. Debe dar moito traballo o mamotreto feixoán.

Con lembranzas de Fita e miñas pra Evely, apertas do vello amigo e camiñante.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 A actividade de don Ramón é certamente sorprendente. Con oitenta e catro anos cumpridos, o día 3 de setembro deu o pregón na IV Festa da Vendima en Leiro e o 8 impartiu unha conferencia na Semana do Libro organizada polo Casino do Carballiño e presentou un libro de poemas e contos relacionados coa Festa da Mimosa que se celebraba na localidade.
- 2 O día 10 inaugurouse en Castro Caldelas unha exposición de libros galegos. A primeira conferencia correu a cargo de Casado Nieto, quen falou de Vicente Risco. A continuación, Carlos Casares disertou sobre a “Importancia do libro infantil galego”. Tras unha proxección do NO-DO dedicado a Ourense no Cine Castro, faláron Otero Pedrayo e Ogando sobre a vida e a obra de Vicente Risco, a quen se rendía homenaxe póstuma.

399

Ourense, 21-IX-72

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado Del Riego:

Unha aperta. Deseio que ben logo se calme a porfía laboral,¹ que ten que tragner trubados ós bos veciños de Vigo. Como vai isa disforme arca do meu *Feixó*? Mañán danlle a M. J. Sr. Cónego D. Emiliano Duro unha lista de ilustraciós.

Quixera que Vde. me dixer o seu sentir e información sobre isas [?] a nova *Enciclopedia de Galicia*.² Eu, si a Vdes. lles parés ben, traballarei en artigos, poucos, do meu gosto. Non se esquezan, o editor e outro seu amigo, os que me gabaron, dixéronme que Vde. está moi ledo e entusiasmado ca empresa e os moitos traballos que me cangan e soa. No tocantes á direición, non hai que esquecer a forza dos que todo o alumean ca lámpada proletaria e nos procurarán unha Galiza, nos seus millores degoiros, acesa cara ó sol comunista.³

Estou ledo e confortado co outono. Cóidome xa case sandado dos males que me avasallaron nos derradeiros meses tristesiros.

Con saúdos de Fita pra Vde. E os meus a Evelina.

Apertas e lembranzas do vello amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O 9 de setembro comezara unha folga xeral na cidade. Os traballadores de Vigo polo despedimento de cinco operarios de Citröen.
- 2 A primeira edición da *Gran Enciclopedia Gallega* publicouse en 1974 e reuniu 43 tomos en castelán. A impresionante obra estaba dirixida por Ramón Otero Pedrayo e coordinada por Xesús Alonso Montero, Perfecto Conde, X. R. Fandiño e Arturo Reguera. Otero Pedrayo escribiu o prólogo e algunhas entradas, poucas, entre elas a de Inés de Castro ou a de Leuter González Salgado. Desta obra dixo don Ramón: “Unha obra senlleira, de información fina e sutil, de síntese vital, reflexo total e preciso da realidade de Galicia no seu devir histórico e social”. Imprimiuse en Vitoria, editada por Silverio Cañada.
- 3 Parece referirse a Xesús Alonso Montero.

400

Ourense, 3-X-72

Sr. D. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Apertas. Eu sempre agardo con emoción a Festa do S. Francisco, mais iste ano, como levo, ou levamos, trocados os ritmos da vida, fiqui sorprendido de que chegara tan logo. Ista noite teimo falar con Vde. De todos xeitos, que o día de mañán seña pra Eveli e Vde., xuntos, como un acio de pingas de orballo na casa e na alma. Sabe que ise Día o celebro eu tamén ó meu modo. Iste 72 teño moi bon branco da Casa Nova de Arrabaldo pra gulapear en honra de Vde.

Estou mergullándome en fortes e regoados traballos, agardo us días de inverno de algún froito, aínda que os gromos dos froitás vellos, os coitados, ou gostan acedos ou teñen o gosto de cinza. Estiven dubidando si adicar o inverno a practicas ascéticas ou traballar. Acordei o segundo. Os vellos somos como as pipas case valeiras, cun pouco de viño no fondón. Alédame que todo vaia ben. Galaxia trunfa. Unha alegría.

Con saúdos de Fita. Apertas e noraboa do vello amigo e admirador,

R. Otero Pedrayo

401

Ourense, 30-X-1972¹

Sr. Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Debo falare con Vde., e con ninguén máis, de algunhas cousas importantes. Non quixera que após da miña morte se me tachara de priguiza e de abandono nalgunhas impresas de forte valencia galega. No choio da *Historia* american —por Filgueira— algunha vez chamada *Grande e Xeneral Estoria*,² direille que nin atopo axenda nin entusiasmo. Vde. recorda aquila conversación que tivemos

fai meses, Vde. principalmente, no Sandoiro de Santiago, o Policlínico, con Bouza Brey, quen, por certo, dinme que está ben baixo. Se non adianta un paso. Eiquí o Xocas e o Ferro o mesmo. Eu estou vello e canso. Cada noite teño a visita dun anxo e dun demo, e polo día son unha soma vagarosa. Estou disposto a facer, o millor rematadiños posíbele, os séculos XVIII e XIX, si Deus me conceder ano e meio ou dous anos. Xa levo algún tempo traballando. A outra cousa me non podo obligare. Vdes. os xóvenes teñen a palabra. E neste senso, pra que non haxa máis equívocos escribo a Bos Aires.

No tocantes á *Enciclopedia*, quixera sabere que cousas debo redaitar. Non coñezo o sistema nin plan. Pódese ordear a inorme foulente, atraente e perigosa materia en dous grandes [?]: Phisis e Psyquis. E drento de iles unhas ordeaciós sinxelas e podentes. O meu papel non sei cal será. Depende do intrés que teña Vde. e outros amigos.

Ando, por riba, con outras empresas novelísticas. Desmasiada ambición. Inda estou magoado polos maus eventos sofridos dos derradeiros meses. Un pouco millor estou; agora teño outra xente en Trasalba.³ Serán ladrós como todos. Pro eu estou canso. Adeus.

Recordos de Fita pra os dous e memorias miñas a Evelina.

Sempre vello amigo e admirador con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Cúmpanse cincuenta anos da aparición do primeiro número da revista *Nós*.
- 2 O Instituto Padre Sarmiento de Compostela promovera a elaboración dun manual de historia “paralelo” á *Historia de Galiza* que dirixía Otero. A aprobación formal do proxecto do Padre Sarmiento tivo lugar o 31 de decembro de 1947 a proposta de Sánchez Cantón, a quen apoiaba sen reservas Filgueira Valverde. A existencia dos dous proxectos promoveu unha sorte de tensión amigable pero contundente entre Otero e Filgueira. Foi Filgueira quen bautizou a historia “de Otero” como a *Grande e General Historia*, en clara alusión ao ambicioso proxecto de Afonso X o Sabio.
- 3 Un problema grave cos antigos caseiros de Trasalba obrigouno a vender algunhas propiedades, entre elas o escanastrado pazo Gaión, mesmo ao lado da casa familiar. O pazo Gaión, ou pazo do Campo, compráao Enrique Otero Sotelo xusto dez anos antes de que nacesse seu único fillo, Otero Pedrayo. Parte de *Os camiños da vida* ambiéntase neste lugar. Don Ramón sufriu moito con este asunto. Sentiuse enganado por quen era persoa de confianza.

402

Santander, 27-XII-1972

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Querido Del Riego:

Con moitas lembranzas de Fita o saúdo, supoñendo que teñan disfrutado de moi enciclopédica e gostosa cea de Nadal e se dispoñan a acoller o ano 73 con foliós e gaitadas de alegría. Vde. aínda é novo! Pódenselle descubrir aínda moi fermosas e rebuldeiras fontelas nas encostas da vida, pra min ermas, onde soio ás veces vou como murcha folla nunha canción de lembranza.

Estou desexando saber como a crítica acolle a miña interpretación do Feixó. É un bon mamotreto e a edición moi fermosa e hastra leda. Iso débese a Vde., como lle son debidor de outras moitas cousas.

Eiqué vivimos envolveitos nun vento terríbel e seguido dende que chegamos. Eu escribo cartas e folgo, mais o folgo é triste. Estou desexando traballar.

Os problemas de Trasalba seméllanse ire arranxando [?] alento na esperanza da agromada.

Adeus. Con novos saúdos a Evely. Sempre vello amigo e admirador,

Fita

Ramón Otero Pedrayo

403

Trasalba, 1-febreiro 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido Del Riego:

Tiña mentes de lle escribir fai tres ou catro días, pro deica hoxe non poido ser por variadas causas. Anteonte viñéronme procurar, comprindo un acordo, uns rapaces da Facultade de Económicas de Santiago, e aló fumos e din unha conferencia sobre Castelao.¹ Falei con abondo de xente, sempre de présa, e onten voltamos, chegando eiqué ás 5 da tarde. Estaba eu moi canso. O Compostela está

pechado por obras e pasei unha noite, case angustiosa, en outro hotel abafante e pretencioso. Teño desexos, un pouco máis adiante, de pasar us días compostelás. A impresión de onte e nantronte foi escura, inqueda, triste.

Pois o meu ouxeto ó escribirlle é darlle as gracias *ex corde* pola fermosa edición do *Feixóo*, ise mamotreto que gracias a Vde. ten vida tipográfica. Xa me faláron algús, como Ramón Baltar, do libro e sei que o manexa meu grande amigo o P. Evaristo Ribera Vázquez S.J., que preside o Colexio da Orde en Vigo. Teño mentes de falar co il. É home de rexo saber e bondade. O libro foime entregado o 26 de xaneiro en sesión na Caixa de Aforros presidida por todas as autoridades e con moita xente. Houbo que pronunzar a conferencia inaugural do curso do Instituto de Estudos Ourensanos P. Feixó, e non saíu mal.²

Isto de Trasalba se non arranxou aínda. Xa veremos o día 5. Cando baixemos a Ourense teñen Vdes. que vir a estare connigo algún día. Precisamos, eu máis que Fita, asegurarnos na vida. Eu estou *desnortado*.

Reciba o meu abrazo. Cun saúdo de Fita e os meus pra Evely. Sempre seu,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 Inaugurou unha serie de conferencias sobre Castelao que organizaran os estudantes desta facultade compostelá. A prensa fíxose moi pouco eco delas.
- 2 *El padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias* presentouse ás oito da tarde na aula de cultura da Caixa de Aforros de Ourense o 25 de xaneiro de 1973. No acto falou o presidente da Deputación ourensá, David Ferrer Garrido. Estaban presentes o gobernador civil, Regalado Aznar, o bispo Temiño, o coronel xefe do Rexemento da cidade, Francisco Marcos Rodríguez, e o alcalde da cidade, Ricardo Martín Esperanza. Foi este un libro especialmente importante para Otero Pedrayo que, como se pode comprobar ao longo do epistolario, tardou en ser publicado, o que lle ocasionaría non poucas preocupacións. Ademais, pese ás esperanzas e á erudición que o autor puxera na obra, a crítica ocupouse pouco do monumental traballo.

404

Trasalba, 10-III-1973

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

O vello presidente¹ non pode asistire á inmediata xuntanza de Galaxia, pois mañán será internado no Policlínico da Rosaleda por causa de unha hemorraxia intestinal.² Maos auspicios. Pidan os amigos ó Señor que non sufra de máis. Eu lévoos a todos no corazón.

Sempre, sempre,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Cando se escribiu esta carta había cinco días que cumprira os 85.
- 2 Despois de someterse a tratamento médico durante algo máis dun mes, abandonou o Policlínico da Rosaleda o 13 de abril (*ABC*, 14/IV/1973).

405

Trasalba, 31 do maio 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu sempre benquerido e lembrado amigo:

Escríbolle nun día da Ascensión eiquí brumento e case frío. Penso na alegría galega das xentes e campos doutro tempo que hoxe cubre as rúas de Santiago. Pro eu xa estou meio tolleito polos vencellos tristes da idade e da perna delorida dende o 30 dos Santos, día de S. Andrés, de “noite crara como unha de vran” do 1928,¹ e me non movo como dinantes. Dinantes andaba os camiños galegos ledo como un paisano, a calquer hora.

Teño moito que falar con Vde. Polo pronto istas dúas preguntas: quen representa hoxe a Comisión de Cultura do Centro Galego —non recordo o

nome verdadeiro dela— coidadora da *Historia da Galiza?* [?] co mecenazgo do difunto D. Manuel Puente. Eu estou disposto, e xa traballando nelo, a compoñer a historia do XVIII e do XIX, dous volumes, si Deus me beneficiare con intelixencia e saúde. Preciso dous anos. Perille² escribiu a B.A. Pro non podo dirixir a obra. Son 85 anos, vivo ó xeito antigo, escribindo nunha camilla decimonónica,³ lonxe da posibilidade dun equipo.

Outro tema é o da *Enciclopedia Gallega*. Pedíronme o prologo en galego, mandareillo drento de dous días. E si é preciso colabourarei, pro dun xeito ben demorado e ordeado.

Eiquí na aldea xa non hai calmas horas. A xente pórtase moi ben conosco, pro non se atopa un servicio seguido e eficaz. Pro lle non vou a cangar o ánemo ca vella historia. Chegou o volume da “Prehistoria” de Cuevillas e arranxo moderno de Taboada Chivite.⁴ Semella óptimo. Prégolle que pense na maneira de enteirar a obra. Xa escribo con moita delor. Se non pode contar nin con D. Xesús Carro nin con Fermín Bouza Brey,⁵ quen dirixa que procure xente nova. Eu téñolle amor á empresa e me non gustaría morta no abrente da Prehistoria. Penso mandarlle dentro de unha quincena o orixinal da Galiza no XIX, feito fai xa abondo tempo, mais ca falencia dalgús escrarecimentos e escolmas bibliográficas.⁶ Perdoe que o distraia de tanta boa e exemprar laboura.

Adeus. Saúdos á dona —b.ss.pp.—, con memorias de Fita pra os dous. Sempre vello amigo e admirador, con apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Cremos que Otero trabuca a data, debe referirse ao ano 1929. Na data que sinala, pouco antes de que tivese que ler o seu discurso de ingreso na Academia Galega, el e a súa dona sufriron un aparatoso accidente nas inmediacións da Torre de Hércules. O taxi no que ían de paseo deu varias voltas pendente abaixo e Otero Pedrayo mancouse nunha perna, ferida da que se resentiría o resto da súa vida.
- 2 Perille era o apelido dunha coñecida familia ourensá propietarios dun taller de automóbiles e unha liña de autobuses.
- 3 Así recordará moitos anos despois Fernández del Riego a mesa camilla de don Ramón: “Lembro con emoción a mesa-camilla na que traballaba. Nela escribiu varias novelas, moitos dos seus ensaios, artigos periodísticos, as cartas persoais. Ao redor da mesma, no

recanto sempre grato, recibía as visitas. Unha copíña de Porto ou un vasiño de moscatel e a botar a andar a conversa” (1988, p. 113).

- 4 Refírese ao terceiro e derradeiro tomo da *Historia de Galiza*. O proxecto orixinal contemplaba a publicación de cinco volumes de 800 páxinas, seguindo o modelo da *Historia Universal* de Walter Goetz. A idea era concluír a obra en catro anos, antes do 31 de decembro de 1951, e imprimila en Buenos Aires grazas ao mecenazgo de Manuel Puente.
- 5 O sacerdote e escritor Xesús Carro García falecería o 8 de decembro de 1973 con 90 anos. O escritor Fermín Bouza Brey, por quen don Ramón sentía especial simpatía, o 11 de xuño dese mesmo ano.
- 6 Ramón Otero Pedrayo publicou “Contribución a unha posíbre bibliografía do XIX galego” no *Boletín Auriense* (1975).

406

Vigo, 8-xunio-1973

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do día 31 de maio derradeiro, que moito me aledou. Aínda que non lle escriba coa asiduidade que quixera —por mor dos moitos atafegos que pesan riba de min—, non por eso me esquezo de vostede, e polos amigos comúns vou sabendo da marcha da súa saúde. Conozo así que se foi reponendo moi ben dos pasados desacougos.

Entereime pola prensa de América, polas súas novas e polas que me deu Taboada Chivite, que tiña saído do prelo o terceiro tomo da *Historia de Galiza*. Pesie a que fun eu quen fixo a remesa do orixinais, e mesmo mecanografei moitas páxinas desprendidamente, nada me comunicaron directamente os editores e nin siquera me mandaron un exemplar do volume. As cousas son así, pero que lle imos facer.

Ben me decato das dificultades pra proseguir a obra, sobre todo agora que Bouza e mais Carro nada poden facer. Pero paréceme que hai un equipo de xente nova, que orientou o propio Bouza, ao que se lle podería encarregar —con algún asesoramento— o labor de traballar na época romá e mais na sueva. O problema

dos tomos do XVIII e do XIX xa están resoltos con vostede. Porén, que se vai facer coa Edade Media?

O presidente do Instituto Argentino de Cultura Galega é D. Valeriano Saco, e o segredario é Segundo Pampillón. Pódelle escribir a calquera deles ao enderezo do Centro Gallego, Belgrano 2199 (R-75).

Supoño que recibirá o nº 40 da revista *Grial*, no que se publica a fermosa peza literaria súa que me mandara hai algún tempo.¹

O primeiro volume das súas *Obras selectas*, tidoado *Parladoiro*, xa está composto.² Estamos a correxir as probas e tan axiña como esteña feita a corrección, imprinterase, de xeito que tardará moi pouco en saír do prelo.

E nada máis polo momento. Moi garimosos saúdos a Fita. De Evely pra os dous, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

1 “Noite compostelá” (1973).

2 Refírese ao primeiro dos tres volumes que había editar o profesor Carlos A. Baliñas. Deste volume inicial, unha escolma de artigos xornalísticos de 386 páxinas, fixéronse dúas edicións: a edición en tampa branda vendeuse a 250 pesetas, mentres a especial, en tampa dura e rexa encadernación, custaba 350 pesetas. Foi a única escolma de textos publicada en vida de don Ramón co seu consentimento e supervisión.

407

Trasalba, 3 do Santiago do 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado Del Riego:

Ben me decato de que temos que falar de moitas cousas, mais hoxe soio podoo falar de unha: do añaal do noso matrimonio.¹ Hase festexare, D. V.² o día 4 do agosto en Ourense. En verdade, a data é o 6, pro sendo o 6 lus, nos pareceu millor cerebrala o sábado 4, que figura estar a xente menos coutada por

obrigación e preferencias. Ben sei que Eveli (b.ss.pp.) e Vde. disfroutan como tri-tós no mar de Vigo todo o verán e que Ourense ten nome de sartén de churros no agosto, pro hoxe as serás non son talmente fortes e o hotel está ben refrixado. A festa ha ser sinxela: unha Misa en galego na eirexa dos P.P. Franciscás, no parque do San Lázaro, e logo a cea no dito hotel, que está perto, ás 8 ½ ou 9. Seremos unhas 140 persoas, os máis matrimonio, e todos xente coñecida de Vdes. Se non pode invitar a tódolos amigos e o facer escolma é dooroso pra min, pro sempre na vida e na sociedade se impoñen certas marcas.

Por eiquí ímolo pasando de abondo ben. Non lle vou a falar de novo que a miña doenza e morte non lonxana remanecen de angustia o findoiro tramo da aldea galega. Virá algo millor? Dubido e non o coñecerei. Prégolle que fagan o sacrificio de vir o 4 de agosto. Son unhas horas. Si queren durmir en Ourense agás no hotel S. Martín, hai unha moi boa Residenza P. Feijoo. Calma e discreta. Eu ben quixera facer a festa en Trasalba, pro non pode ser nin polo servizo nin polo moderno conforto. Si Vdes. non viñeran ensañaríanse as chagas do vello consoo de seu amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

Mandareille a invitación “oficial” cando veña. Falla aínda un mes. Eu penso adicalo ós meus estudos do XVIII e XIX. O XIX, paralelo ó XVIII xa publicado por Galaxia, xa está case enteirado. E si non está hoxe, é por causa da miña priguiza. Vale.

- 1 O acto do que se fala nesta carta celebrouse en Ourense o 4 de agosto dese ano. Ás oito e media da tarde houbo misa na igrexa dos Franciscanos, preto do parque de San Lázaro. Foi oficiada en galego por Jesús López, párroco de Trasalba, e Luís R. Portugal, da igrexa de Santa Eufemia. Presidiu a cerimonia o padre Isorna, leu as monicións Álvarez Pousa e tocou o órgano o Mestre Vide.

A cea foi no hotel San Martín. O matrimonio estivo acompañado de máis de douscentos amigos. Entre eles, Agustín Sixto Seco, Domingo García-Sabell, Fernández Albor, Ramón Piñeiro, Xosé Luís Franco Grande, Xosé Filgueira Valverde, Xaquín Lorenzo, Xesús Ferro Couselo, Castroviejo, Matilde Lloria, Moure Mariño... Tampouco faltou Francisco Fernández del Riego.

- 2 Abreviatura da expresión latina *Deo volante*, ‘se deus quer’.

408

Trasalba, 21 do mes de Santiago 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Estou non pouco inqueda por si algunha das invitaciós pra a Festa do meu medio século de casado non chega por defeito de envío ou outra causa. Non sei o enderezo de Franco Grande, faga o favor de avisalo que ten a invitación en Galaxia. Ós Illa Couto mandeillas, un pouco vagoentamente, á calle da Laxe, coído que chegarán.

Eiqué estamos con visitas cáseque cada día e moitos pequenos traballos. O vran, fresquí, grande cargazón de froita. Por medo ós tateos do curazón levo dous días sen viño nin café nin licor. Nin pinguiña. E vou ben. Pouco custa o ser estoico e hastra penitente, pro ouservo que ó falar vóltome apotegmático e senequista. Cecaís tiña razón aquíl decindo —non lembro quen— que tódolos vellos estabamos chifrados.

Saúdos a Evely. Contamos con vostedes, os primeiros, na festa do 4 agosto. Coido xuntarnos uns 150 ou máis, case todos matrimoños.

As boas noites a casa afúndese no mar do grande silencio.¹ Son as XII da noite. Miro, ós lonxes, luces de coches que cruzan o Paraño. Cómpre moita maxinación pra aturar a extremada vellez.

Apertas. Sempre seu vello amigo e admirador,
Ramón Otero Pedrayo

1 Resulta curiosa a permanente comparación da casa de Trasalba cun navío.

409

Ourense, 7-VIII-1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Isa oxival Saudación Anxélica ruskiniana¹ trouxo ó meu fogar consoo e ilusión, amizade e novo pulo. Graciñas. E non menos pola aventura de publicar en cheos e fermosos volumes miña obra anterior. Xa falaremos. O primeiro exemplar me devolveu ás illas lonxaas do meu bon tempo. Que Deus lles pague a Vde. e a todos. Eu non podoo facelo.

Con saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Evelina —b.ss.pp.—. Vir a Ourense no agosto é un sacrificio. Graciñas. Sempre vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese seguramente á aparición do primeiro volume da *Obra selecta* en tres tomos que preparou o profesor Carlos A. Baliñas. Véxase nota 1 en carta 375.

410

Trasalba, 2 outubro 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Unha aperta. E que unha belida rolda de fadas do outono o envolvan en ledoo [período?] de horas calmas e doces o día do Santiño amable por excelenza. Soio lle poderei adicar un recordo moi fondo e verdadeiro, non copa nin postre nin cigarro, pois xa nin bebo nin fumo nin apenas xanto máis que o preciso pra manter ista ilusión de corpo cuxos átrimos xa ensoan a paz e sosego da “comun lei”, como dixo Pondal.¹ Saúdos e noraboa de Fita. E memorias dos dous pra Eveli.

Penso que será de Vde., sempre xeneroso amigo, a crítica gabanciosa por demais do meu cativo *Orense* do Obradoiro, publicada nantronte, coído eu, no *Faro*, pois Vde. é o director da páxina literaria. Graciñas e apertas. O libríño poidera saír máis erudito, pro non quixen. Eu xa me non lembraba de il, pois debe levar 3 ou 4 anos escrito.

Escribiríalle máis, pro teño os dedos tesos e case non podó soste e guiar o bolígrafo. Son as XII da noite e o silencio puxa ca moura cabeleira a [despidida?] por entrar polas fiestras. Soio hai un refuxio: o sono. E aló imos. Xa lle escribirei máis a modo.

Bo día! Con queimada e habano patricio. *Et sic de caeteris!* Adeus. Moito lle quer e lle desexa as millores venturanzas seu sempre

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Na introdución de Carballo Calero a *Versos iñorados ou esquecidos de Eduardo Pondal* (1961, p. 18) lemos, a respecto das primeiras versións de *Os Eoas*, que incluía os seguintes versos: “Musa, di de Colombo os goriosos / eitos dignos de canto: e cómo o forte, / ao vento dando os liños venturosos, / non dou tributo á común lei da morte”.

411

Trasalba, 19 dos Santos do 73

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Fai un século non sei de Vde. e soio do moito e bon traballo de Galaxia; hai lume na fragua, logo hai ferreiro. Escríbolle, xa tardeiro, na longa noite ás veces de delores e medos pra min. Teño remorsos. Non como un Orestes, pro si como un petrucio no fidel da súa xinea. Xa vendín as máis das terras de Trasalba, as de fóra. Alá foron carballos rexos que eu de mociño apertaba e bicaba, novos piñeiros que ó vento saloucaban: “Non nos vendas, non nos deixes”. E os pene-dos. Hai uns como un [diran?] do Ateneo de Madrid, todo brando de mofó. Alí maxinaba eu conversas. Estou ben precisado de elas. E todo, alá van! O montón

de fillotes verdes ruxe máis tristeiramente que as follas do outono. Alá foron a fontenla xeitosa e ricaz, un lameiro con tódolos verdeceres entre dúas carballeiras soantes e aquil piñeiral novo, atal mesto que eu tiña a ilusión de perder nil o tino e a boa terra [?] temperán desbotador dos froitos. Fican as terras de “xiro” da casa, case sen traballar. E menos mal.

Agora, despois de mais de 20 ensaios fracasados, temos hoxe un bon matrimonio na casa, e xa ben logo poderemos baixar á cidade, ó tristeiro e amado Ourense. Xa deseiio traballar no silencio e recanto da rúa da Paz, pois aínda traballo apesares da bronquitis espeluncánea e o cansacio do corazón.

Deséiavos Fita, que vos saúda tamén, que teñades un bon inverno e moi boas feiras. Con lembranzas a Eveli. Apertas do vello amigo e admirador de sempre.

R. Otero Pedrayo

412

Trasalba, 29-Santos 1973

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Soio dúas verbas pra lle agradecer o regalo do fermoso almanaque, unha honra e unha xenerosidade de Galaxia e de Vdes., os que a gobernan e enroitan. Convén moito seu coñecimento e espallamento. Debeu custar bos copelos de cartos. Saúdos a Eveli —b.ss.pp.— e de Fita pra Vdes. dous. E que o adeus do 73 e o priguizoso albor do 74 os atopen ós dous rexos e ledos.

O 73 non foi do millor pra min, pro agora, ó remate, ten millor cara. Vai estando orgaizado isto en Trasalba e coido poder estare na rúa da Paz, vella casa, a maior porción do inverno.

Alagado nun mar de papeletas, traballo no XVIII pra a obra american. Non sei como vai o da *Enciclopedia*.¹ A Asturián moi ben presentada, admirable na prehistoria e arqueoloxía, pra min frouxa a biografía, non soio por citar nomes de máis, sinón pola probeza de algús ben coñecidos. Penso que ben levada a de Galiza ten de saír millor.

Adeus. Xa lles escribirei con máis sosego. Apertas. Saúdos ós amigos. Sempre vello admirador e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Presentouse en Santiago de Compostela o 26 de xullo de 1974. No acto participou, ademais do propio Otero Pedrayo, o editor, Silverio Cañada, que xa imprimira a enciclopedia asturiana. O proxecto da *Gran Enciclopedia Gallega* incluía 240 fascículos, encadernables en 16 volumes, que se pensaban editar entre 1974 e 1979.

413

Vigo, 13-Nadal-1973

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Paz, 25

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do 29 do mes de Santos. Alédame moito que xa teñan arranxado o problema de Trasalba que tantas dores de cabeza lles leva dado. Agora cómpre que se esqueza de todo o pasado e que vivan o presente coa tranquilidade de que son merecentes.

O da *Enciclopedia* semella que vai avante. Vin xa as probas dos catro primeiros fascículos. No primeiro figura o seu limiar en galego e despois, en versión castelá. Hai algunhas dúbidas encol da extensión dada a algunhas entradas, pois, por exemplo, a de Abad Conde, Abadía e certas parroquias resultan longas de máis. Andan a facer reaxustes e, unha vez feitos, servirán de norma pra futuros fascículos, que xa irán saíndo con regularidade.

Satisfaime que lle gustara o almanaque. Supoño que lle chegarían tamén o novo catálogo¹ e mais o nº 42 de *Grial*, xunto co índice dos dez anos da revista.

Que pasen unhas boas festas de Nadal e Aninovo, ceibes de preocupacións.

Garimosos saúdos de Evely pra os dous, meus pra Fita, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

- 1 A día de hoxe, na biblioteca da Fundación Otero Pedrayo consérvanse a maioría dos catálogos da editorial Galaxia daqueles anos.

414

Ourense, 18 Nadal 1973

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Querido Del Riego:

Tamén gosto moito do catálogo e seu anuario novo. Ditosas noites de Nadal e Aninovo. Eu soio son ditoso traballando e falando cos amigos. Aínda a espeluncácea bronquitis trunfa polas miñas cavernas, pro xa durmo ben e cando toca a prima fago esquemas e proieutos. Ós meus 85 ben compridos! Estou na idade das *encollas*, como dicían os vellos artesáns de Ourense, os da merenda de ensalada e ovos cocidos con xerra dos 8 netos.

Vde., que ten poder e influencia —ben merecente é dela—, faga o posible pra que se non estableza unha guerra literaria co artigo, bon, pro inoportuno, de Carballo Calero en *Grial*.¹ Eu estou moi tristeiro. Por Deus que non [?] a máis e lle non quede a [?] un toxo. Sempre hai preocupacións, dun vento ou de outro.

Unha pregunta, hai en Vigo algún bon dactilógrafo de galego? Eiquí é unha lata. Eu faría máis cousas si houbera quen as pasar a máquina. Teño un libriño de sete contos case disposto. Coido que tamén o *Madruga* [está] aquelado e traballo no XVIII pra Bos Aires. O esquema é bon, pro unha cousa é facer de perito e outra laborar terra.

Ó XIX téñolle pouco medo. Ás veces penso que estiven na morte do Xeneral Pardiñas e sentín a [música?] do “Ignotus” murguiano² no ano da fame na Rúa Nova. Débolle moito ós meus pais e abós. Meu pai viviu en Compostela tan ben como Neira de Mosquera, seu titular. No recanto dista casa, onde lle escribo, vin sentado, falando con meu pai, a Dn. Maximino Teixeira³ no 1900, pouco dinantes de il morrere. Pouco dinantes estivo D. Timoteo en Celanova e deixou os anteollos dentro do bandullo da muller operada.

Acórdase como Pedret falaba: “et cura Carro”... Carro era unha ialma románica. Fermín [Bouza Brey] levou co il moitos saberes, [?], doas, e a crónica

da vida de Rosalía. O retrato de Vde. polo [?] do Ferrol é admirable. E o de Piñeiro. Me non gusta Cunqueiro. E eu parezo un cónego “goliardo”. Pode que acertara o [?].

Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus a Eveli. Eiquí fixo un frío de Soria. Eu non estarei ben namentras non abra. Son como unha herdade centeeira precisada de auga e [?] do Ceo.

Apertas do admirador de sempre,
Ramón Otero Pedrayo

- 1 “Na morte de Fermín Bouza Brey” (1973).
- 2 Coñecido relato de Manuel Murguía.
- 3 O cirurxián Maximino Teijeiro Fernández, médico de Rosalía de Castro, faleceu o 5 de xuño de 1900.

415

Ourense, Candeloiira,
2 do Antroido do 1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Unha aperta. Fai tempo que non sei de Vde. Hoxe está un día morriñoso. Teño a Fita un pouco costipada no leito e a vella casa da rúa da Paz está tristeira. Quixera dous exemplares da *Guía de Galicia*, ou polo menos un. É pra compromiso importante. Estou en Ourense.

E a propósito de Galaxia penso, pola propia ventaxa e porvir da empresa, debera nomear presidente a Álvaro Gil; eu mesmo o proporei na primeira xuntanza. Fai dous días estiven en Santiago co gallo da Festa do Afiador¹ e seu moimento, e pensaba falar con Penzol do asunto, pro falei con Penzol e esquenseuseme.

Estou traballando nus *Contos* e no XVIII pra a *Historia* american. Semella non ire mal a cousa, pro é angueira ben longa e traballosa pra un vello.

Saúdos a Evely e lembranzas pra os dous de Fita.
Con apertas moi agarimosas.

R. Otero Pedrayo

- 1 Refírese ao monumento ao afiadador do escultor Xosé Cid instalado na rúa Ourense de Santiago de Compostela, a iniciativa dos amigos que vivían na Rosaleda. García-Sabell e outros veciños do barrio compostelán acordaran darlle á rúa o nome da cidade de don Ramón, a xeito de homenaxe.

416

Vigo, 5-febreiro-1974

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibo neste mesmo intre as súas liñas do día 2 dos correntes. Supoño que o constipado de Fita non será cousa de coidado e si soio froito do tempo. Déalle moitos saúdos de nós os dous.

Din orde en Galaxia pra que lle manden mañá por correo certificado os dous exemplares da *Guía de Galicia* que lle interesan.

Verbo do que me di encol da presidencia da nosa Editora, rógolle, de todo corazón, que non fale a ninguén do asunto. Todos nós, sin excepción, levaríamos un grande disgusto si prantease o problema. Necesariamente teríamos que confirmalo no cargo, pois se non podería pasar polas mentes, nin de lonxe, outra cousa. Pero, en troques, ao propoñer vostede o nome que indica, veriámonos obrigados a refugalo, co conseguinte desaire pra o interesado.

Por aquí non atopo persoa idónea pra lle mecanografiar os seus textos. Noustante, ofrézome eu a facelo, inda que o traballo non irá todo o de présa que desexaríamos porque ando moi cangado de ocupacións.

Reciba a cordial aperta de sempre, de

Fz. del Riego

417

Ourense, 6 febreiro 1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Recibín a súa gasalleira carta. Obrigado. Pro, que fago eu no castelo de mando de ise gran navío de ilustración que se chama Galaxia? Pro si convén pra a tranquilidade e a prez, eu seguirei, e soio por iso. Si eu fora veciño en Vigo traballaría. Me non gusta o papel de pantasma decorativo.

Nen cavile nas copias galegas. Eiquí apareceu un, que anque de Palencia, gusta do galego e sabe dactilografía.

E agora outra cousa. Estou disposto a facer un libro curto e bon sobre Pires de Lima. Pódese espallar en Portugal. Si Galaxia o edita, pónome mañán ó traballo, pois é unha vergonza o silencio de Galiza sobre un amigo de isa categoría moral. Que lle parés? Pois o acto formativo en Pontevedra agora xa non pega nin con cola nin goma arábica.

Estou caíndo co sono. As horas dos vellos son longas e tristeiras. Fai tres meses non bebo café. A veces algún coñac. Un desastre.

Querido amigo, reciban Evely e Vde. saúdos de Fita e Evely —b.ss.pp.— meus respectos.

Farei un sacrificio a [?]

Adeus. Apertas do seu amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

418

Vigo, 11-febreiro-1974

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Paz, 25
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas do día 6, e aledoume moito a súa decisión de non se opoñer a seguir presidindo a nosa Editora. Contradeciría todo o que é e significa Galaxia o que vostede nos abandonase, precisamente agora que, despois de tantas loitas e sacrificios, a nao vai avante.

Verbo do que me di encol de Pires de Lima, penso que a cousa poderíase enfocar doutro xeito. Vostede sabe moi ben, como o sabemos todos, que se trataba dunha grande persoa, bo amigo e amigo de Galicia. Pero tamén sabe que, intelectualmente, non era tomado en serio nin en Portugal nin aquí. Por eso, o publicar un libro sobre del paréceme un algo desmesurado. Cabería, polo tanto, facer o seguinte: que vostede me mandase un dos libros que ten escritos, ou nos que anda escribindo, pra editar en Galaxia. Ese libro adicaríallo como homenaxe á memoria de Pires, nun par de páxinas nas que falase del. Non lle parece millor tal solución? Xa me dirá que decide.

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra os dous, mándalle a cordial aperta de sempre

Fz. del Riego

419

Ourense, 16-II-1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Querido e lembrado amigo:

No asunto da lembranza [a] Pires de Lima penso ter Vde. razón. Eu estou de abondo fóra da realidade. Nembargantes *A princesinha de Aragoão*,¹ *A nau*

Catarineta e outros libros como os contos pra nenos que eu teño prologado² coido seren de feitío bon e metódico, como tamén os comentares ó *Canzoeiro* de Almeida Garret.³ Cando poida, supoño que logo, enteirarei un volumiño de contos e cecais remate o *Madruga*, e farei a adicatoria e homaxe suxerido pola experiencia e amizade de Vde.

O lus imos a Santiago, teño canso o enxergar e vou a que me vexa Salorio⁴ por consello de Domingo.

Traballo no XVIII pra Bos Aires, pouco e con moitas lagoas. Pro agardo telo rematado no San Xoán. O XIX é coser e cantar. Que deus me deixe un par de anos! Tremo co pensamento de morrer. Iste latexar do corazón. Levo seis meses sen gostar unha taciña de café, e de licores soio algún pequeno whisky.

Caín na tentación de voltar a un libro que moito me gostou en tempos, *La agonía del cristianismo*,⁵ e onte non peguei ollo. Adeus. Aproveite a súa forza da idade. Vosté aínda é mozo. Os vellos somentes imos desgraciados.

Lembranzas de Fita e de entramos a Evely —b.ss.pp—. Sempre devoto amigo e admirador,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Refírese á obra titulada *A condessinha de Aragão*.
- 2 Otero Pedrayo asinou os prólogos de, polo menos, os seguintes libros de relatos *O segredo da princesa e outros contos para crianças*, editado por Majora, no Porto no ano 1930 e *A lenda do senhor do galo de Barcelos e o milagre do enforcado*, publicado pola Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho. Gabinete de Etnografia, en 1965.
- 3 Talvez se estea referindo ao estudo *O Romanceiro de Almeida Garret*, asinado por Fernando Pires de Lima e editado pola Junta Distrital do Porto no ano 1949.
- 4 Manuel Sánchez Salorio (1930-2023), eminente oftalmólogo compostelán. Segundo o propio Salorio, as molestias de don Ramón eran cousa de pouca importancia e soluciónáronse decontado.
- 5 Miguel de Unamuno, *La agonía del cristianismo* (1924).

420

Ourense, 12 abril 1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Fai tempo, moito, non sei canto, non vexo unha letra súa. Tampouco dos vellos amigos de Santiago, pois aínda me non levaron ó Orco. En Verín fixen o sermón de Lázaro,¹ i-en Viveiro o das Sete Palabras. Sempre tiven moito de crego.

Ben quixera publicar todas as miñas cousas na querida Galaxia, pro ás veces o demo argalla doutra maneira. Cando o 50 ano da nosa boda, Xosé M.ª Álvarez Blázquez mandoume toda a colección de contos galegos de Castrelos. Pro eu me non decatei ó pronto e ó atopar o regalo correspondinlle mandándollles un conto que parés que publicará o mes que vén.²

Estou argallando un libro de xv ou xvi contos: *De Santos e Nadal*.³ Traballo no xviii pra Bos Aires, pro non dou feito pro San Xoán. Tiven doenzas, priguizas e tristura. Escribo a Bos Aires. Mandarei pro remate do ano o xviii e o xix. Iste me non pon medo, o xviii, si.

E após? Algús amigos fálanme e escribenme pra que pubrique as miñas “Memorias”. Que tal por cadernos hebdomadarios dende o 31 do Nadal que vén? Sempre que Deus me conceda saúde.

Eu penso ser pra min moi perigoso o inverno que vén. Namentras tratarei de perfeizoar a novela do *Madruga* —que teño en non sei cal recanto— e a *Síntesis do xix*.

Saúdos a Evely. E pra entramos Vdes. de Fita.

Con apertas do vello P. Pregador, seu capelán e amigo.

Ramón Otero Pedrayo

- 1 O sábado 30 de marzo, ás sete da tarde, pronunciou o pregón das Festas de San Lázaro no salón parroquial da vila.
- 2 Refírese a *O Maroutallo* publicado, efectivamente, en 1974, facendo o número 39 da colección O Moucho. En 1976, na mesma colección, publicaríase *O desengano do prioiro*.

É curioso o comentario de Otero Pedrayo, a súa fidelidade para con Galaxia e, ao mesmo tempo, o seu cariño cos editores de Castrelos.

- 3 Otero Pedrayo chegou a escribir máis dunha vintena de contos para este volume. En 1988, cadrando co centenario do seu nacemento, a editorial Galaxia publicou nove deles, baixo o título *Contos de Santos e Nadal*. Este libro forma parte dunha serie que, polo título, fai referencia ás distintas épocas do ano. Está publicado *Entre a vendima e a castañeira* (1957) e permanece inédito *Do San Lucas ao San Xoán*. Véxase nota en carta 302.

421

Ourense, 25 abril do 1974

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Meu querido del Riego:

Gostei moito do libro *Primaveira no Lor*, é un dos milloros que ten editado Galaxia. Xa o soante río caureliano ten persoalidade literaria de categoría, como o Lando, o Anllóns, o Sar. Non sei a dirección de E. Moreiras. Escríbolle unha carta a Galaxia e prégoille, querido Del Riego, que o faga avisar pra que a recolla.

Cai no normal do home que eu teña melanconías e hastra me canse do meu corpo, pro Vde., na frol do souto da vida e á beira do mar, me non aquece. Agardaba de Vde. verbas de alento e pulo. Eu —e non é retórica— penso non trunfar no inverno que vén. Tódolos meus pensamentos danse cita pé dun cruceiro aldeán en procura da fe dun petrucio sinxelo.

Que se di do Concilio? Hai que procamar P. P. da Eirexe Galega co Apóstolo os S.S. Martiño, Rosendo, o mestre Mateo, Rosalía e Castelao. O *Libro dos Cruceiros*¹ ben merez unha consagrazón.

Temos un bon día do S. Marcos. Non houbo xiada. Van esfarnar ben as uvas.

Apertas. Saúdos de Fita e eu a Evely, e de Fita pra Vde. Sempre seu vello amigo e admirador.

Ramón Otero Pedrayo

1 *As cruces de pedra na Galiza* (1950).

422

Ourense, 27 San Xoán 1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido Del Riego:

Unha aperta. Ben me doe non estare con Vdes. mañán. Non podo. Estou vello, canso e choído polos mil vencellos da vellez. Ademais, Fita non está ben. Mz. Risco leva miña representación. Desexo pousar unha tempada en Trasalba, pro cecais non pode ser tranquiá. Eu traballo —cando podo—. Xa falaremos dos *Contos* e da *Síntesis do XIX*. Hoxe ten Vde. desmasiados asuntos e traballos. Xa estarán Vdes. no mar. Onte chamamos dúas veces e non houbo resposta.

Con memorias de Fita e dela e miñas ben agasalleiras pra Eveli. Con novas abertas do pantasmal e decimonónico amigo,

Ramón Otero Pedrayo

423

Ourense, 6 do mes de Santiago 1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Unha aperta. Pasei un grande grimo pola saúde de Fita. En Santiago, Domingo, e no Policlínico, despois de longos inquéritos, concruiron non ser nada perigoso e dispuxeron un forte sistema curativo. Estamos eiquí dende onte, envolteitos en tristuras. Din estare Ferro moi apuradaño.¹

No medio de tanto delor soupen onte ó miralo, do seu novo libro; a soia legría distes días. Pouco lin pro figurouseme admirable, pola facultade do impor ó leente no cerne e suco de cada autor.² Un libro agardado. O primeiro lector aproveitado serei eu. Xa me compría boa información e agora tereina. Mañán imos a Trasalba. O 13 iremos ó Padrón e a Iria. Estou engaiolado con *Letras do noso tempo*. Polos 20 ou 30 eu estaba ben imposto nas de entón polo

Nouvelle Revue e moitas publicacións que me remesaba Gallimard, pro fai us anos sei de agora menos que un hotentote do cálculo das funcións cómicas. Vou pasar algunhas horas ledizosas. Non se pode estar sempre choído en Stendhal e en Tolstoi. Deus queira que Fita se poña ben. Eu tamén teño o meu. E medra o medo ó inverno.

Apertas. Saúdos de Fita pra Vdes. e os meus ben afervoados a Evelyn. E perdoa a letra e a sintaxis, estou nervioso e fállame o vello amigo Mr. Cognac, hugonote e fidalgo na millor Franza.

Adeus. Noraboa.

Sempre seu vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Xesús Ferro Couselo finou en Ourense o 23 de abril de 1975.
- 2 *Letras do noso tempo* (1974). O autor confésalle a Perfecto Conde: “Un libro sobre literatura estranxeira que titulei *Letras do noso tempo* e no que figuran pasaxes impresionistas sobre poetas, novelistas e autores de teatro da Europa daquela época, de Norteamérica e de América do Sur. Nunca se fixera en Galicia un libro que tratase a literatura dese xeito” (2018, pp. 137-138).

424

Santander, 19 agosto 74

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vicus Spacorum

Ben querido e lembrado:

Apertas. Que acontece na Galiza? Pro non lle pido que me escriba, pois xa o 28 sairemos pra aló polas Asturias de Oviedo. Sei que o Ben-Cho-Shey e Ferro van millorados, sentín algo dun novo libro de Cunqueiro¹ e da Mostra de libros da Cruña, e ren máis. As ondas agasalleiras do “mar de Vigo” soan nestora ó adeus de Tristán ou á nacemento de Afrodita? Pra min todo se curusca en adeuses. Teño medo ó inverno e ó salaio do vento nos alciprestes do cemiterio de Ourense.

En canto chegue, pónome a traballar. Xa teño meio pensado o XIX pra a *Estoria* de América.

Saúdos de Fita pra Vdes., e os meus a Evely. Sempre o vello amigo con novas apertas,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 En 1974, Álvaro Cunqueiro publicou en Galaxia unha peza teatral en galego, *Palabras de víspera*, e na editorial Destino, a novela *El año del cometa con la batalla de los cuatro reyes*.

425

Ourense, 16-IX-74

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego

Vigo

Meu querido del Riego:

Graciñas polo seu recordo o día do meu Padroeiro: catalán e cardeal da Mercede. Demoreime en lle contestare polos traballos, os desacougos, a pesadume da vida. Estivemos en Santiago do 11 ó 14. Pro soio disfróitei —eu vou a Santiago como á Ópera, ou á ditosa e maxinada vacación— dun poente no Obradoiro dino do adeus de Xoán M.^a do Padrón, e unhas conversas na Pratería con dous cregos —agás das falas confortadoras de Domingo—, pois trubáronme fondamente a morte tráxica, millor dito cruel, de Silvio,¹ bon amigo, fino esprito, e un mal paso e queda de Fita na escaleira do hotel, sen resultas pro moi impresoante pra un vello.

Falaba de cregos, van dexenerando. Vin nos Espellos xantar a dous: o vello, teólogo de volta, testa de neve, e o novo, mozo aldeán rexo nas “Extravagantes”. Sabe o que xantaron? Tortilla francesa, pescadilla e *yogurth*. Beberon *pepsi*. É pra chorar. Dúas trabes de Tabeirós ou da Mahía.

Silvio foi levado ó Policlínico polo 9 ou 10, as pernas *gangrenadas*. Sofriu moito. Morreu a prima noite do martes, e á 1 da madrugada saíron co il pra Vilardebós. É millor non comentar. E aconteceu na Cruña. Eu teño unha grande pena, pro hai que se repór.

Xa lle consultarei sobre dous puntos do meu traballo do XVIII.
Polo intre ren máis. Lembranzas de Fita e de os dous pra Evely.
Sempre vello amigo e admirador.
R. Otero Pedrayo

1 Silvio Santiago falecera o 12 de setembro, catro días antes da redacción desta carta.

426

Vigo, 18-setembro-1974

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín a súa carta do día 16 dos correntes. Supoño que a caída de Fita na escaleira do hotel non sería cousa de coidado, despois de pasado o susto. Alédanos moito que se atopen ben. A morte de Silvio produciume unha forte impresión e cústame traballo afacerme á súa desaparición. Pero en fin, hai que se resignar.

O outro día estiven con Rodrigues Lapa. Díxome que propuxera pra unha Asociación de escritores tres nomes galegos: o seu en primeiro en lugar, o de Cunqueiro e o de Guerra da Cal. Ao parecer estes dous aceptaron por carta a proposta, pero vostede nada lle dixo encol do asunto cando lle escribiu. Está estrañado e non sabe a que atribuílo. Eu disculpeino decíndolle que nos derradeiros tempos tivera problemas de orde familiar e que tamén viaxara a Santander, polo que quizais se lle pasara dar resposta á proposición que lle fixeron. Vostede non se día por enteirado do que lle conto, e proceda como considere oportuno.

E agora outra cousa: como en xaneiro se cumpren os vinte e cinco anos do pasamento de Castelao, pénsase, antre outros motivos de lembranza, publicar un epistolario seu. Penso que vostede debe ter algunha carta súa que poida servir pra engadir a outras que nos prometeron diversos receitores. De ser así, moito lle estimaría que mas mandase pra facer fotocopias e logo devolveríalle os orixinais.¹

Xa saberá que a Emilio Álvarez Blázquez estirpáronlle a larinx.²

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra os dous, mándalle a cordial
aperta de sempre

Fz. del Riego

- 1 Galaxia dedicoulle o número 47 de *Grial* a Castelao (1975). O primeiro artigo da publicación, titulado simplemente “Castelao”, asínoa Ramón Otero Pedrayo. Na homenaxe colaboran ademais: García-Sabell, Piñeiro, Carballo Calero, Torrente Ballester, Salvador Lorenzana, Torres Queiruga, López Nogueira, Siro, Valentín Arias, Casares, Paz-Andrade e Celestino Fernández de la Vega.

No ano 2015, o profesor Henrique Monteagudo publicou as cartas das que aquí se fala en “Meu querido amigo e irmán: cartas de Castelao a Otero Pedrayo”. Antes, preparara a publicación do volume VI, dedicado ao epistolario, da *Obra de Castelao* (2000), onde nos ofrece un número importante de cartas cruzadas entre os dous esteos da Xeración Nós.

- 2 O escritor e editor Emilio Álvarez Blázquez (1919-1988), fillo de Darío Álvarez Limeses e irmán de Darío e Xosé María, pacedía, por estas datas, un cancro de gorxa.

427

Ourense, 22-IX-74

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu caro amigo:

Estou ben magoado, pois Fita volve a se sentire mal. Do de Rodrigues Lapa debo decirlle que non me chegou invitazón nin carta algunha de il fai meses, polo tanto colleume de novas a proposta.¹ Por miña parte estou conforme e moi honrado.

Xa arranxarei unhas cantas cartas de Daniel, pro teño de ire a Trasalba e nistes días non pode ser. Me non durmirei.

Dóeme o de Emilio Álvarez Blázquez. Soio nos envolven tristuras. Vostede mantéñase forte e áxil pra nos animare ós demais.

Saúdos de Fita pra Vde. e os meus a Evely

Sempre vello amigo,

R. Otero Pedrayo

- 1 A noticia deuna tamén *El Pueblo Gallego* do 9 de novembro, onde lemos que Manuel Rodrigues Lapa propuxera a Ramón Otero Pedrayo e Ernesto Guerra da Cal para formar parte da Asociación Portuguesa de Escritores. O intelectual portugués apuntaba tamén os nomes de Álvaro Cunqueiro e Celso Emilio Ferreiro.

428

Vigo, 3-outubro-1974

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo

Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín as súas liñas do día 22 de setembro derradeiro. Teño unha grande ledicia porque díxé[ro]nme en Santiago que os seus temores sobre a doenza de Fita non se confirmaron. Déalle da nosa parte os millores parabéns.

Cando teña un algo de vagar e de tranquilidade non se esqueza do asunto das cartas de Daniel.

Por aquí as cousas siguen como sempre.

Con garimosos saúdos a Fita e de Evely pra os dous, mándalle unha forte aperta

Fz. del Riego

429

Ourense, 5-X-1974

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu querido amigo:

Iste ano vai tardeira miña embora polo seu Padroeiro. Onte poiden estare un anaquiño no San Francisco de Valdediós en Santiago. Agardo que pra Vde. e Evely —b.ss.pp.— teña sido onte un ditoso día. Vdes. teñen a alegría e pulo da xuventude. Nós, ca doenza de Fita, levamos amargurados semanas. Agora vai millor, veulle ben a tempada —12 días— de Sandoiro na Rosaleda. Agora orgaizamos, como se pode, nosa vida eiquí. Lembranzas de Fita pra Vdes.

Xa lle escribirei a Vde. máis esteso. Memorias miñas a Evely. E pra Vde. a aperta de sempre do vello admirador e amigo,

Ramón Otero Pedrayo

430

20-II-1974 Vigo

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Hai unha chea de tempo que non teño novas de vostede. Nin siquera respostou á derradeira carta que lle escribín, cousa que me estraña moito considerando o seu xeito de ser. Supoño, e fago votos, porque siga ben de saúde. Ben me decato de que non lle sobrarán ánimos pra corresponder aos amigos, pola doenza de Fita. Porén, dixéronme que ela vai a millor e que o seu estado non ofrece perigos inmediatos. Non sabe canto levamos pensado Evely e mais eu en vostedes dous. Lembrámoslos sempre co agarimo e devoción que merecen. Un día calquera que poda dispoñer de tempo, colleremos un taxi pra lles facer unha visita.

Aledaríame moito recibir unhas liñas súas, pois inda que me chegan decote noticias indireitas a traveso de amigos, gustaríame telas directamente de vostede.

Cando teña algún vagar non se esqueza de me mandar as cartas de Castelao que lle pedín e cuio envío me prometeu.

Hai uns días tiven carta do Prada. Cóntame que está no leito porque lle descubriron que sofrira un infarto de miocardio. De todos xeitos, semella moi animado.

Varios amigos de aquí e de Galicia toda asistimos ao enterro de Xosefina Castelao.¹ Era unha tarde de chuvia, triste, amorriñada, e a moita xente que asistiu aos funerais e á condución estaba moi impresionada.

Por aquí non hai novidade algunha que lle contar. Eu ando moi canso, con traballos e angueiras. Penso deixar Galaxia a comezos de ano, pois non podo con tanto labor e preocupación.² Seguirei colaborando, desde logo, pero adicareime principalmente á Biblioteca Penzol e máis a Artes Gráficas. Temos de procurar a continuidade do noso esforzo coas novas xeneracións, como fixeron vostedes coa nosa.

E nada máis polo momento. Non se esqueza dos amigos, como tampouco nós nos esquecemos de vostede.

Moi garimosos saúdos a Fita, de Evely pra os dous, e pra vostede a cordial aberta de sempre, de

Fz. del Riego

1 A irmá de Castelao falecera o 15 de outubro dese ano.

2 O desencontro entre Fernández del Riego e Ramón Piñeiro, director literario de Galaxia, acelerou a dimisión do primeiro como director xerente da editorial. “Viña eu exercendo a xerencia simultaneándoa con outras funcións vencelladas á editora. Dicíanme que era moito o traballo que pesaba riba de min: a coedición de *Grial*, o labor da presidencia de Artes Gráficas de Galicia, o que supuña dirixir a Biblioteca Penzol, o xerencial de Galaxia. Repetíanme que esta xa se atopaba consolidada no seu funcionamento, e non necesitaba especial dedicación rectora das súas actividades. Entendín moi ben as repetidas indirectas. Dimitín no cargo de xerente con carácter irrevocable. Lembro que Otero Pedrayo e Gómez Román, presidente e vicepresidente respectivos da sociedade, tentaron convencerme para que revocase a renuncia. Fronte á súa insistencia argumenteille que o exceso de traballo impedíame seguir proveitosamente no posto que abandonaba. Pero en calquera caso seguiría vencellado á editora con igual entusiasmo. Así o fixen durante a presidencia de Otero Pedrayo. Despois de se producir o seu pasamento continúei

traballando, sen relear esforzos nos períodos en que foron presidentes, sucesivamente, García-Sabell e Marino Dónega Rozas” (Fernández del Riego 2003, p. 227).

43I

Ourense, 2-I-1975

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego
Vigo

Meu benquerido e sempre lembrado amigo:

Apertas e bon 75. Penso terán vostedes gostado de verdadeira paz e gozo na noite de Nadal. Que o 75 seña pra Evely —b.ss.pp.— e Vde. ben agromado de saúde, bos traballos e non desamparado na espranza. Nista casa manda a tristura e o desacougo, pois a doenza da probe Fitiña se non vai, aínda que, ás veces, semella decir adeus. Eu, magoado de negros pensamentos, apenas fago cousa de proveito. Que lle non mandei carta algunha de Castelao! Veremos si mañán vou a Trasalba. Fita está adurmiñada a carón de min. M.ª Luísa,¹ a sobriña de Santander, está connosco. É, niste delorido trance, a nosa Providencia.

Como nunca fallan pelmazos, un opositor á praza do Banco de Galicia, home de unha que foi boa criada nosa, pídeme recomendación. Coñece Vde. o director Xeral do Banco de Galicia, en Vigo, D. Francisco Flores Jiménez? Ou o Sr. Dn. Otilio Cabrera Álvaro, director da Central? O opositor chámase Jose Luís Tesouro Vilas, bo rapaz, un chisco bebedor, e non o digo con acento de censura. Si pode facer algo, sin grande molestia, llo agradecería.

Sempre vello amigo con apertas,

R. Otero Pedrayo

1 María Luisa Galán Bustamante, familiarmente coñecida como Visa. Sobriña de Otero Pedrayo, filla dunha irmá de Fita, viviu co matrimonio en distintas épocas. É quen os coida nos últimos meses de vida de ambos.

432

Vigo, 8-xaneiro-1975

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibín unha grande alegría coas súas liñas do día 2 dos correntes. Ben me decato do seu estado de ánimo. Evelina e máis eu pensamos moito, moito, en vostedes. Ben sabe o fondo agarimo que lles profesamos e pode imaxinar por eso a emoción con que seguimos o proceso da doenza de Fita. Inda que non teña novas dereitas de vostede sempre estou informado a traveso de amigos comúns.

Si nalgún intre ten un pouco de humor pra localizar as cartas de Castelao das que temos falado, estimaríalle moito que mas mandase. Tencionamos publicar un epistolario del no próximo número de *Grial*, i esa correspondencia que mantivo con vostede é fundamental. Eu deixarei Galaxia a primeiros do mes que vén, pois hai que lles deixar libre o camiño ás xentes que chegan tras de nós.

Estas festas pasámolas entristurados por moitos motivos. A Noiteboa e os días seguintes estiven no leito cunha forte gripe e unha febre de 40 grados. Despois, os efectos dos antibióticos deixáronme esmacelado e aínda non me repuxen de todo.

Verbo do seu recomendado debo decirlle que non sei a que posto aspira no Banco de Galicia. De todos xeitos axúntolle unha carta pra o director do Banco pra que lla mande dende ahí.

E nada máis polo momento. Déalle a Fita da nosa parte moi garimosos saúdos, e pra vostede a cordial aperta de sempre.

Fz. del Riego

433

Ourense, 15 do Entroido
ás XII da noite [1975]

Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido del Riego.

Apertas. Poiden xuntar isas oito cartas de Castelao que lle envío. Teño máis, algunhas cecais máis intresantes, pro nestora, abraiado pola doenza de Fita, nin teño humor nin pacencia pra as procurare. Estou cruzando unha [gandra?] ventosa e xiada, sin hourizonte de espranza.

Deixo ó seu bon criterio a escolleita, hai que fuxir de alusiós persoas ós viventes. E no caso preciso hai o probrema do grande Risco. Vde. verá se é perigoso sacar a carta na que fala de Sevilla,¹ [é] moi fermosa.

Que tal Evely? Saúdos agasalleiros.

Sempre seu vello admirador e amigo,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Esta é unha das sete cartas que publicou o profesor Henrique Monteagudo en *Grial* en 2015. Di Castelao: “Meu querido irmán: Hoxe erguinme con morriña, pero a túa carta aventouma de todo. Non te creas; fomos a Sevilla, pero en plan de ingleses. Saímos ás 7 da mañán do Xoves Santo e voltamos ás 7 da mañán do Viernes, sen durmir. Tivemos tempo de pasear en coche de cabalos, vimos dende as nosas ‘sillas’ tódal-as procesións da tarde e logo as da madrugada. Non tivemos tempo de ver a derradeira porque xa era hora de tomar-o auto. Aquelo é dino de ver e vale ben as que pasamos. Virxinia emocionouse i-eu fiquei admirado. Todo aquilo é inconcebible. As saetas non sabe un se son oracións ou sacrilexios. Ouvimos cantar a un peluqueiro de señoras dende un balcón onde campaba este letreiro: «Permanente a 10 pesetas». Por certo que un do público exclamou entusiasmado: «¡Quiera El Señor del Gran Poder que suban la permanente porque te lo mereces!» Non se pode decir nunha carta o que alí houbo”.

Monteagudo comenta que a carta: “foi enviada por Castelao desde o seu desterro en Badaxoz a finais de abril ou comezos de maio de 1935, dado que se refire a unha visita turística a Sevilla os pasados xoves e venres santos, que ese ano caeron o 18 e 19 de abril”

(2015, p. 53). Apunta ademais que o comentario de Otero Pedrayo ten que ver co feito de que Castelao, ao estar desterrado, tiña prohibido saír de Badaxoz.

434

Vigo, 19-febreiro-1975

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Ourense

Meu querido e admirado amigo:

Recibo agora as súas liñas e mais as cartas de Castelao que lle tiña solicitado. Estas chegan tarde, porque o número de *Grial* xa está no prelo. De todos xeitos, inxerimos nel outras catro cartas que vostede lle mandara a García Sabell hai algún tempo. Son máis axeitadas, porque teñen un tono cultural e humano moi oportuno. As que agora me manda teñen verdadeiro interés, pero o seu contido político nonas fai tan oportunas.¹ En troques hanme servir moito a min pra un libro que ando a matinar. Penso facer unha historia do galeguismo,² pra a que conto xa con moitos elementos, i esas cartas encerran un gran valor documental. Tamén Paz-Andrade me entregou outras dirixidas a el, que resultan impubliables en *Grial*, pero que me poderán servir pra o mesmo fin.

Tiñamos mentes de lles facer, Evelina e mais eu, unha nova visita, pois sempre andamos a pensar en vostedes. Noustante tivemos que adiar o proxeito porque Evelina Sofriu un desmaio que a tivo inconsciente uns minutos. Inda que de primeiras sufrimos un gran susto, supoñemos que se trataría dunha lipotimia. O martes que vén iremos a Santiago pra que lle fagan unha revisión a fondo. Si, como penso, non se trata dunha cousa de coidado, iremos a Ourense pra pasar uns momentos na compañía de vostedes.

Déalle moitos e garimosos saúdos a Fita da nosa parte, e vostede reciba a cordial e devota aperta de sempre.

Fz. del Riego

1 Entre as páxinas 87 e 96 do número de *Grial* dedicado a Castelao publicáronse “Oito cartas de Castelao, a Xohán Viqueira, Ramón Otero Pedrayo i Emilio Pita”. As dirixidas a

Otero están datadas en París o 20 e o 24 de setembro de 1935, o 3 de xuño de 1936 e unha última, o 3 de agosto de 1947 “a bordo do ‘Campaña’ de camiño a Bos Aires”. Supoñemos que estás son as cartas que García-Sabell lle facilitara a Del Riego.

- 2 Quizais se refira a *Pensamento galeguista do século XIX* e *Pensamento galeguista do século XX*, publicados en Galaxia no ano 1983.

435

Ourense, 10 do marzal 1975

Sr. Dn. Francisco Fernández del Riego

Vigo

Meu querido e lembrado amigo:

Apertas. Como está Evelina —b.ss.pp.—? Dende que soupo Fita que a súa dona estivera un pouco doente, cada día pregunta por ela.

Fita na mesma, cecais un chisco millor. Eu atoutiñando na escuridade, cara non sei onde. Na miña grande velleza son ben duramente chicotado polo destino. É tal o hábito que, ás veces, hastra traballo un pouco.

Sempre seu, con apertas, vello amigo,

Ramón Otero Pedrayo

436

Ourense, 4 abril 75

Querido amigo:

Un abrazo. Eu tamén estou estranquillado e molesto. Levei un trompazo na casa e estou desfeito, na cama oito ou dez días pra empezar.¹

Fai días tivo Álvaro Gil a caridade de me vir visitare dende Lugo. Falouse de ter a xuntanza de Galaxia nista casa. Eu encantado e honrado. Non pode ser co [?] desfeito no leito. Síntoo moito. Facédea² en Vigo. Eu xa non podó ire a ningures. Saúdos a Evelina. Escribo moi mal no leito e cheo de delores.

Apertas,

R. Otero Pedrayo

- 1 Caera na casa de Ourense e rompeu a cadeira, lesión que o obrigará a ingresar na Rosaleda no mes de xuño. O 15 de abril, don Ramón recibe na súa cama da rúa da Paz o ministro franquista de Educación e Ciencia, Cruz Martínez Esteruelas. O escritor, desanimado e enfermo, escoitara pouco tempo antes que outro político influínte do réxime, Solís, afirmara que cumpría “menos latín y más deporte”. Antes de que Esteruelas marchase, don Ramón dille unha frase que quedará para a historia: “Salve el griego, señor ministro, salve el griego” (Alonso Montero 2000, p. 43).
- 2 Nótese a fórmula de tratamento. Atúao despois de toda unha vida tratándose de vostede.

437

Trasalba, 1-X-1975

Sr. Dn. Francisco Fz. del Riego
Vigo

Querido e lembrado Del Riego:

Unha aperta, ben forte, polo seu Día, gracioso e melancónico, do San Francisco. Vén logo. Que as súas horas tezan pra Vde. e Evely —b.ss.pp.— ben ledos carreiriños de xardín de recordos. Eu fago esforzos, ás veces, pra saír un intre do folgo de tristura en que estou asulagado. As máis, déixome afondare. A vida xa non ten sentido pra min.¹

Estamos, M.ª Luisa e eu, en Trasalba. Cando o fuciño do frío se pregue nos recantos da vella casa, baixaremos a Ourense, pois a broquitis axexa pra min.

Con apertas rexas do vello amigo de sempre,

Ramón Otero Pedrayo

- 1 Josefina Bustamante Muñoz, esposa de Ramón Otero Pedrayo desde 1923, falecera o 9 de abril dese ano. El farao un ano e un día despois, o 10 de abril de 1976.

“Un día doorouso e agoirento da primavera do 1975, finou Fita, a compañeira benquerida de tantos anos. O pasamento da esposa coa que convivira tempos de ledicia e de desalento, affixiu duramente. Desde aquela as horas do escritor foron un continuo esmorecer. E un 10 de abril chegoulle tamén a el o momento decisivo” (Fernández del Riego 1988, p. 118).

438

Vigo, 8-X-1975

Sr. D. Ramón Otero Pedrayo
Trasalba

Meu querido e admirado amigo:

Producíume unha enorme ledicia recibir as súas liñas no día do meu onomástico, e con máis motivo, porque sei que anda a se recuperar un algo dos doorosos trances pasados. A traveso dos amigos comúns fun informándome con moita frecuencia da marcha da súa doenza e do seu estado de ánimo. Penso que a estada en Trasalba halle sentar moi ben, sobre todo nestes días do fermoso outono que disfrutamos.

Como hai tempo que nono vou ver, calquera día aparecemos por ahí Evely e mais eu.¹ Inda que, quezais, cando podamos desprazarnos, xa esteña de volta en Ourense. De calquera xeito procurarei enteirarme.

Moitos saúdos a María Luisa, de Evely pra ambos e pra vostede a forte aperta de sempre

Fz. del Riego

1 “A última vez que disfrutei da súa compañía na casa de Cima de Vila, Don Ramón estaba raiolante de mocidade, magnífico. Beilábanlle os ollos mentres estaba a falar. Atopábase cheo de vigor, traspasado polas profundas voces do misterio no que se cruzan a vida e o arte” (Fernández del Riego 1988, p. 117).

Bibliografía

- Acuña, Ana (1998). Os Juegos Florales da A.C.A “Santa Cecilia” (Marín). Poemario premiado de Celso Emilio Ferreiro e variantes voluntarias posteriores. *Madrygal*. I, 13-25.
- Acuña, Ana (2014). *Conciencia política e literatura galega en Madrid (1950-2000)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Alonso Montero, Xesús (1997). *Os poetas galegos e Franco. Estudio e antoloxía*. Madrid: Akal.
- Alonso Montero, Xesús (2000). *Oteriana*. Ourense: Fundación Otero Pedrayo.
- Alonso Montero, Xesús (2006). *Laio polo irmán ausente. Castelao no epistolario de Otero Pedrayo e outras voces*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2007). *Os escritores galegos ante a guerra civil española (1936-1939)*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2009a). Para a biografía lingüística de Aníbal Otero: da súa relación con Otero Pedrayo. En: Esther Corral Díaz, Lydia Fontoira Suris e Eduardo Moscoso Mato, eds. *“A mi dizen quantos amigos ey”: homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. [Santiago de Compostela]: Universidade de Santiago de Compostela, [25]-34.
- Alonso Montero, Xesús (2009b). *Ramón Piñeiro ou a reinvencción da cultura galega*. Vigo: Galaxia.
- Alonso Montero, Xesús (2011). *Aníbal Otero. Lingüística e política en España na Guerra Civil e no franquismo*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Álvarez Blázquez, Emilio (2000). *Terra de matute para Castelao (Edición en homenaxe a Castelao e ó autor)*. Betanzos: Concello de Betanzos. Prólogo de Xesús Alonso Montero.
- Arias Chachero, Patricia (2016). Elena Quiroga Abarca. *Grial*. 210, 104-109.
- Arias Chachero, Patricia (2018). Os testamentos de Ramón Otero Pedrayo. *Grial*. 218, 47-57.

- Arias Chachero, Patricia (2022). *Cunqueiro e Otero Pedrayo. Historia dunha amizade e epistolario*. Mondoñedo: Casa Museo Álvaro Cunqueiro - Concello de Mondoñedo.
- Arias Chachero, Patricia (2023a). Francisco Fernández del Riego, preso político. En: Tamara Andrés, Manuel Naveira Fuentes e Armando Requeixo, coords. *Francisco Fernández del Riego no río do tempo*. Cadernos Ramón Piñeiro XLVI. Santiago de Galicia: Xunta de Galicia - Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 15-27.
- Arias Chachero, Patricia (2023b). Ramón Otero Pedrayo. Derradeiro presidente do Seminario de Estudos Galegos. *Sermos Galiza* 571, 24-27.
- Axeitos, Xosé Luís (2008). Crónica abreviada dun centenario: o casamento de Rosalía de Castro e Manuel Murguía celebrado en Madrid en 1858. *Revista de Estudos Rosalianos*. 3, 53-63.
- Axeitos, Xosé Luís (2022). Curros Enríquez no corazón da Coruña. *La Opinión*. 5/VI/2022.
- Baliñas, Carlos (2001). Literatura epistolar de D. Ramón Otero Pedrayo (II). *Raigame: Revista de arte, cultura e tradicións populares*. 14, 91-106.
- Blanco, Carmen (1989). *Conversas con Ricardo Carballo Calero*. Vigo: Galaxia.
- Borobó [García Domínguez, Raimundo] (1961). Estudios filológicos de Iglesia Alvariño. *La Noche*. 5/VIII/1961.
- Carballo Calero, Ricardo (1959). *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*. Lugo: Ediciones Celta.
- Carballo Calero, Ricardo (1961). *Versos iñorados ou esquencidos de Eduardo Pondal*. Vigo: Galaxia
- Carballo Calero, Ricardo (1981). *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Galaxia.
- Conde, Perfecto (2018). *Conversas con Francisco Fernández del Riego*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fernández del Riego, Francisco (1988). *O señor da Casa Grande de Cima de Vila*. Ourense: Fundación Otero Pedrayo.
- Fernández del Riego, Francisco (1990). *O río do tempo. Unha historia vivida*. Sada: Edicións do Castro.
- Fernández del Riego, Francisco (1996). *A xeración Galaxia*. Vigo: Galaxia.
- Fernández del Riego, Francisco (2003). *Camiño andado*. Vigo: Galaxia.

- Fernández del Riego, Francisco (2005). *Sesenta gallegos ilustres. Obra periodística olvidada en Vida Gallega*. Santiago de Compostela: Alvarellos Editora.
- Fernández del Riego, Francisco (2023). *Diario da guerra*. Vigo: Galaxia.
- Ferreiro, Celso Emilio (2005). Escolma do epistolário de Celso Emilio Ferreiro. *Arraianos*. 6 [Celso Emilio fai 95 anos], 30-39.
- Filgueira Valverde, Xosé e Otero Pedrayo, Ramón (2009). *Epistolario*. Pontevedra: Museo de Pontevedra. Ed. de María Jesús Fortes Alén.
- Franco Grande, Xosé Luís (1972).
- Franco Grande, Xosé Luís (1985). *Os anos escuros 1. A resistencia cultural da xeración da noite (1954-1960)*. Vigo: Galaxia.
- Carlos Rodríguez Dacal no volume *O irmanciño de Otero Pedrayo* (Deputación de Ourense, 2003),
- Iglesia Alvariño, Aquilino (2021). *Da fonte máis fonda". Historia do vocabulario e outros escritos sobre o idioma galego*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. Disponible en http://consellodacultura.gal/mediatecal/extras/CCG_2021_Da-fonte-mais-fonda.pdf Ed. De Rosario Álvarez.
- Mascato, Antón (2023). *De Compostela ao exilio interior. Francisco Fernández del Riego*. Santiago de Compostela: Alvarellos Editora.
- Monteagudo do volume VI, dedicado ao epistolario, da *Obra de Castelao* (Galaxia, 2000)
- Monteagudo, Henrique (2015). Meu querido amigo e irmán: cartas de Castelao a Otero Pedrayo. *Grial*. 205, 51-63.
- Monteagudo, Henrique (2021). *O idioma galego baixo o franquismo*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, Henrique e Vicente, Denis (2012). *Lume de vidas. Valentín Paz-Andrade-Ramón Otero Pedrayo: un diálogo epistolar (1925-1976)*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Otero Pedrayo, Ramón (1953). *O libro dos amigos*. Buenos Aires: Ediciones Galicia.
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). Con Noriega Varela. *La Región*. 11/IX/1960.
- Otero Pedrayo, Ramón (1980a). *Guía de Galicia*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, Ramón (1980b). *Arredor de si*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, Ramón (1986). *A miña amizade con Castelao*. Sada: Edición do Castro.

- Otero Pedrayo, Ramón (2001). *Por os vieiros da saudade. Lembranzas e crónica dunha viaxe a Buenos Aires*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, Ramón (2010). *Poesía*. Vigo: Galaxia. Ed. de Xesús Alonso Montero.
- Otero Pedrayo, Ramón (2017a). *Cartas á nai (1905-1950)*. Vigo: Galaxia. Ed. de Patricia Arias Chachero e Mónica Pazos Martínez.
- Otero Pedrayo, Ramón (2017b). *Cartas á nai (1951-1956)*. Vigo: Galaxia. Ed. de Patricia Arias Chachero e Mónica Pazos Martínez.
- Otero Pedrayo, Ramón e Carballo Calero, Ricardo (2020). *Polos camiños das horas. Epistolario de Ricardo Carballo Calero e Otero Pedrayo*. A Coruña: Real Academia Galega. Coord. de Henrique Monteagudo; ed. de Patricia Arias Chachero, Nélica Cosme e Adrián Estévez Iglesias. <https://doi.org/10.32766/rag.368>
- Otero Pedrayo, Ramón e Martínez-Risco, Sebastián (2021). *Ao abeiro da amizade. Epistolario 1926-1976*. Vigo: Galaxia. Ed. de Xosé Ramón Freixeiro Mato.
- Palacio Sánchez, Antón (2012). Dúas mulleres no “Libro dos amigos II” de Otero Pedraio: retallos de dúas amizades. En: Bieito Arias Freixedo, Xosé María Gómez Clemente e Gabriel Pérez Duran, eds. *Sementar para os que veñan. Homenaxe a Camiño Noia*. Vigo: Universidade de Vigo, 197-223.
- Pastoriza Rozas, Xosé Luís (2020). Servicio de Edicións, publicacións e Traducións (SEPT). O antecedente da editorial Galaxia. *Grial*. 228, 79-81.
- Piñeiro, Ramón (2009). *Cartas de Ramón Piñeiro a José Luís Pensado*. Cadernos Ramón Piñeiro XII. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Ed. de Luís Alonso Girgado, Alexandra Abal Santorum e Élica Cilleiro Prieto.
- Prada, Rodolfo (1950). Carta de Rodolfo Prada a Ramón Otero Pedrayo. *A Nosa Terra*. 474, [Número especial adicado a Castelao], 25/VII. Páxina???
- Rey, Luis (2009). *Ramón Cabanillas. Crónicas de destellos e saudades*. Vigo: Galaxia.
- Santos Junior, Joaquim Rodrigues dos (2011). *Santos Júnior e os intelectuais galegos. Epistolário*. Ponte Caldelas: Fundação Meendinho. Ed. de Isaac Alonso Estraviz.
- Seixas Seoane, Miguel Anxo (2021). *Castelao. Construtor da nación*. Tomo III. 1940-1950. Vigo: Galaxia.

- Tato Fontaiña, Laura (2013). *Do teatro ao cinema. Obras dramáticas e guións de Ramón Otero Pedrayo*. Santiago de Compostela: Sotelo Branco
- Tato Fontaiña, Laura (2018). Introducción. En: Ramón Otero Pedrayo, *Camino de Santiago: guión para una película*. Vigo: Galaxia.
- Villanueva Gesteira, María Dolores (2015). *A editorial Galaxia: Proxecto e traxectoria (1950-1963)*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela. Disponible en: <https://minerva.usc.es/xmlui/handle/10347/14740>
- Villanueva Gesteira, María Dolores (2022). *Francisco Fernández del Riego, un loitador pola idea de Galicia*. Vigo: Galaxia.
- VV. AA. (1958). *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo*. Vigo: Editorial Galaxia.
- VV.AA (1976). Vintecatros cartas. *Grial*. 52, 217-235.

Índices

Índice onomástico

Abalo Nieto, Xoán	267	Álvarez, Hilario	379
Abraira, José Benito	88, 184, 360	Álvarez Álvarez, Manuel	125, 175, 180, 212, 218, 220
Abuín de Tembra, Avelino	328, 331, 390	Álvarez Blázquez, Darío	21, 86, 153-154, 311, 331
Adrio Menéndez, José	155	Álvarez Blázquez, Emilio	35, 37, 85-86, 96, 101, 119, 152, 161, 180, 194, 199, 249, 251, 253, 269-270, 331, 359, 426-427
Academia Médico Quirúrgica Provincial	26	Álvarez Blázquez, Xosé María	55, 93, 124, 199, 331, 420
Afonso X	58	Álvarez Blázquez	48, 224, 232
Agrasar Vidal, Camilo	390	Álvarez Carvallido, David	267
Agrupación Cultural Auriense	329, 341, 346, 363, 387-388	Álvarez Gándara, Darío	153
Aguado Ibáñez, Afrodisio	4	Amado Carballo, Luís	107
Aguilera Santiago, Ignacio	305	Angulema, Margarida de	123
Alfonsín Castrelos, Jaime	167	Annunzio, Gabriele d'	9
Aller Ulloa, Ramón María	187, 209, 218	Aparicio López, Juan	75
Almeida Garrett	19, 419	Areal Leirós, Ventura	267
Alonso, Dámaso	165, 167, 359	Arenal, Concepción	240, 252
Alonso Amat, Fernando	375	Arias Andreu, Nicolás	57
Alonso Boente, Silvino	256	Arias López, Valentín	426
Alonso del Real, Carlos	376	Arias Sanjurjo, Joaquín	246
Alonso Montero, Xesús	167, 399	Arias Vila, Luis	48, 253
Alonso Pérez, Antonio	79	Armesto, Victoria	360, 364, 370
Alonso Ríos, Antón	182, 184, 252	Asociación da Prensa de Santiago de Compostela	17
Alonso-Cuevillas, Julio	246, 303		
Alvarado Feijóo	388		
Álvarez, Bautista	167		
Álvarez, César	174		

O índice remite ao número da carta.

Índices

- Asociación da Prensa do Porto **263**
- Asociación General de Industrias Pesqueras **4**
- Asociación Iberoamericana da Coruña **291**
- Asorey, Francisco **199, 226**
- Associação Portuguesa de Escritores **427**
- Ateneo de Madrid **44, 167, 221, 252, 280, 282, 411**
- Ateneo Guipuzcuano **350**
- Badía, Ricardo **30, 181-182, 188**
- Balboa Lagoa, Francisco Manuel **311**
- Baliñas, Carlos A. **164, 316, 375, 380, 406**
- Ballesteros Beretta, Antonio **79**
- Baltar, Arturo **234**
- Baltar Domínguez, Antonio **184**
- Baltar Domínguez, Ramón **21, 115, 125, 130, 202, 212, 244, 403**
- Balzac, Honoré de **31, 155**
- Banco de Galicia **431**
- Barreiro Noya, Alejandro **187**
- Barreras Massó, José **9**
- Barrio López, Avelino **182, 184**
- Barrio y Mier, Matías **211**
- Basso, Gisela **153**
- Baudelaire, Charles **323**
- Bedoya, Juan Manuel **45-46, 55**
- Beiras García, Antón **41, 329**
- Beiras García, Manuel **30, 43, 204, 244**
- Beiras Torrado, Xosé Manuel **204**
- Benavides **161, 166-167, 204**
- Bergson **384**
- Biblioteca Menéndez Pelayo **210-211, 213, 228, 305**
- Blanco Amor, Eduardo **15, 94, 104, 162, 182, 354**
- Blanco Amor, José **182, 184, 188**
- Blanco Garrido, Virxilio **21**
- Blanco Tobío, Manuel **25**
- Boga, Maruxa **267**
- Borobó **48, 58, 91, 102, 136, 244**
- Bouza Brey, Fermín **79, 111, 113, 137, 170, 189, 200, 221-222, 226, 230, 244, 253, 291, 305-306, 331, 351, 359, 401, 405-406, 414**
- Buceta García, Erasmo **280-282**
- Buciños [Manuel García Vázquez] **234**
- Bugallal **48**
- Bugallal Araújo, Gabino **251, 270**
- Bugallal Marchesi, José Luis **200**
- Bullón Fernández, Eloy **54**
- Bustamante Muñoz, Josefina (Fita) **12, 48, 174**
- Byron, George Gordon **28**
- Caamaño Bournacell, José **167**
- Caamaño Suárez, Manuel **390**
- Cabaleiro Goás **388**
- Cabanillas, Ramón **28, 40, 46, 48, 50-51, 54, 57, 67-70, 74, 104, 107, 111, 143-144, 147, 162-163, 170-171, 174, 189, 193, 199-200, 222, 251, 324-325**
- Cabrera Álvaro, Otilio **431**
- Caetano, Marcelo **368**
- Cal Vázquez, Antía **41**
- Calviño Mariño, Xosé María **117-118**
- Calzado, Daniel **181**
- Canabal **166**
- Cañada, Silverio **412**
- Capdevila **192**

- Carballo Calero, Ricardo 1, 15, 35, 45,
47-48, 64, 69, 89, 107, 111, 126-127, 136,
144, 151, 161-162, 171, 174, 189, 199-200,
204, 213, 215, 219, 222, 229-230, 244,
258, 260, 308, 347, 359, 361, 385, 390,
410, 414, 426
- Carballo García, Jesús 167
- Carrasco i Formiguera, Manuel 181
- Carré Aldao, Eugenio 15
- Carré Alvarellos, Leandro 136-137, 157, 200,
311, 331
- Carré Alvarellos, Luís 114
- Carré 167
- Carreras Candí, Francisco 16
- Carro García, Xesús 40, 62, 79, 107,
291, 328, 331, 405-406
- Carrón, Celso 117
- Casa de Galicia de Caracas 104, 151
- Casado, Luís 62-63, 99
- Casado Nieto, Manuel 138, 398
- Casal Rey, Juan 170
- Casares, Carlos 256, 398, 426
- Casas, Augusto María 2, 15, 16
- Casás Fernández, Manuel 83, 136, 170, 187,
222
- Casino Recreativo e Cultural do Carballiño
315, 398
- Castelao 1, 15-16, 20, 31,
32, 37, 39-43, 54, 57-58, 66, 68, 79, 99,
107, 117, 128, 147, 151, 159, 184, 192,
195-197, 221-224, 233, 238, 241, 245, 258,
278, 310, 318, 324, 328, 360, 377, 421,
426-427, 431-434
- Castelao, Xosefina 430
- Castelar, Emilio 182, 213
- Castellano García, Rafael 99
- Castells Vila, María Rosario 376
- Castillo, Ángel del 187, 224
- Castro, Rosalía de 30, 37, 91, 100,
107, 114-115, 165-167, 170, 414, 421
- Castro, Plácido 15, 32
- Castromil, Evaristo 62
- Castroviejo, José María 7, 164, 269, 288,
320, 407
- Castroviejo, Concha 73, 74
- Cela, Camilo José 49, 51, 104, 242,
245, 314, 381
- Centro Dramático Galego 91
- Centro Galego da Habana 30, 92, 102-103
- Centro Galego de Barakaldo 395
- Centro Galego de Barcelona 82, 87, 225
- Centro Galego de Buenos Aires 15-16, 20,
30, 33, 41-42, 58, 62, 64, 84, 88-89,
92, 99, 105, 109, 114-115, 125, 145, 162,
180-182, 188, 212, 214, 276, 277, 336,
405-406
- Centro Galego de Caracas 94, 104, 151
- Centro Galego de Madrid 165, 167
- Centro Galego de Montevideo 105
- Centro Galego de Ponferrada 173
- Centro Lucense de Buenos Aires 58, 105,
182, 188
- Centro Ourenzano de Buenos Aires 41, 105,
184, 360
- Centro Pontevedrés de Buenos Aires 58
- Cerezales, Manuel 269
- Chamoso Lamas, Manuel 113, 189, 222,
291, 351, 359
- Chao Espina, Enrique 83, 189, 222, 260,
359
- Chateaubriand, François-René de 9, 20, 27,
29, 164, 385
- Chesterton, Gilbert Keith 3
- Cid, Xosé 415

- Círculo Cultural, Mercantil e Industrial de Vigo **314, 354**
- Círculo das Artes de Lugo **352**
- Círculo de Artesáns da Coruña **280**
- Círculo Instructivo y Artístico Orensano-Vigués **117, 345, 348**
- Círculo Mercantil de Santiago de Compostela **17**
- Círculo Mercantil e Industrial de Ferrol **33**
- Clarín [Leopoldo Alas] **122**
- Clémence Isaure **27**
- Collazo, Celso **32**
- Colmeiro, Manuel **68, 90, 247**
- Compañía Galega de Comedias Marujita Villanueva **30**
- Conde Corbal, Xosé **311**
- Conde Muruais, Perfecto **399**
- Congreso da Emigración Galega **37**
- II Congreso de la Emigración Española a Ultramar (1959) **187**
- Congreso Internacional de Estudios Jacobeos **351**
- Congresso Histórico do Portugal Medieval **222**
- Congresso Luso-Espanhol de Estudos Medievais **331-332**
- Consello de Galiza **37, 79, 88, 167, 184**
- Corbière, Tristan **9**
- Cordero Carrete, Felipe **49, 199, 244**
- Correal Freire de Andrade, Narciso **83-84**
- Correia, António Mendes **123, 125, 155**
- Couceiro Freijomil, Antonio **15**
- Cova, Juan de la **155**
- Cuadrado, Arturo **267**
- Cunqueiro, Álvaro **1, 126, 170, 171, 199-200, 218, 222, 235, 238, 253, 269, 320, 331, 355, 383, 414, 424, 426-427**
- Cuña Novás, Manuel **199, 204**
- Curros Enríquez, Manuel **103, 107, 117, 318**
- D'Andrea, Héctor **202**
- Dante Alighieri **33**
- Dato, Eduardo **221**
- Dávila Díaz, Julio **217-218**
- Delgado Gurriarán, Florencio **2, 15, 148, 150, 175**
- Delicado Baeza, José **351**
- Dereita Galeguista **2, 30, 182, 204**
- Díaz Castro, Xosé María **236-237**
- Díaz Díaz, Avelino **267-268**
- Díaz y Díaz, Manuel **326**
- Díaz Jácome, Xosé **81**
- Díaz Pardo, Isaac **194, 266**
- Díaz-Plaja Contesti, Guillermo **308**
- Diéguez Gayón, Luis **155**
- Dieste, Olegaria **128**
- Dieste, Rafael **99, 128, 184, 230, 320**
- Dónega, Marino **245, 278, 287, 430**
- Dumont Rodríguez, Jesús **165**
- Duro Peña, Emilio **388, 399**
- Eastern Telegraph Company **41**
- Echenique, Javier María **91**
- Ediciones Akal **336**
- Edicións Castrelos **325, 336**
- Editorial Citania **37**
- Editorial de los Bibliófilos Gallegos **45, 47-48, 227**
- Editorial Espasa Calpe **317**

- Editorial Everest 379-380
- Editorial Galaxia 58, 63-64, 67-69, 71, 73, 81, 85-86, 90, 94, 96-98, 101, 113, 128, 144, 158-159, 162, 175, 178, 181, 184, 195, 199, 208-209, 212, 214-215, 219-221, 227, 231-232, 237-242, 248, 257-258, 260, 268, 279, 281-284, 286, 288, 295, 302, 304-308, 320, 325, 329, 330-331, 352, 378, 385, 404, 408, 411-412, 415-418, 430, 436
- Ediciones Galicia 28, 99
- Editorial Guadarrama 317
- Editorial Nós 257, 336
- Elías de Tejada, Francisco 17, 301-302, 306, 315
- Epton, Nina 141
- Espinosa Rodríguez, José 138-139, 200
- Espiña Gamallo, Manuel 371
- Espronceda, José de 395
- Están, Ana 224
- Estévez, Abelardo 181
- Estrada Catoyra, Félix 83
- Fàbregas i Surroca, Xavier 317
- Faílde Gago, Antonio 194
- Falange Española 52
- Fandiño Veiga, Xosé Ramón 399
- Fanego Losada, Francisco 391
- Faraldo Asorey, Antolín 2
- Fariña Garabán, Xosé Benito 40
- Federación de Sociedades Gallegas 15, 41, 79
- Feijoo, Benito Xerónimo 17, 220, 240, 252, 273, 277, 396-397
- Fernández Albor, Xerardo 140, 164, 244, 407
- Fernández Cañedo, Virxilio 234
- Fernández Cid 155
- Fernández de la Vega, Celestino 117, 144, 161, 227, 426
- Fernández de Viana, José Ignacio 351
- Fernández Díaz, Vicente 6
- Fernández España 48
- Fernández Ferreiro, Xosé 320
- Fernández Gallego, José 58
- Fernández López, irmáns 63, 73
- Fernández López, Antonio 69, 127
- Fernández Lourido, Manuel 188
- FermínFernández Sánchez, Antón 388
- Fernández Sánchez, José 112
- Fernández Teixeira, Manuel María 114
- Fernández Vide, José 174, 407
- Ferreiro, Celso Emilio 55, 164, 199, 253, 269-270, 427
- Ferreño, Xosé 181
- Ferrer Garrido, David 388, 403
- Ferro Couselo, Xesús 69, 79, 110-111, 136-137, 161, 171, 187, 189, 200, 244, 251, 256, 258, 263, 266, 320, 329, 387, 401, 407, 423-424
- Ferro, Lola F. 224
- Fierros, Dionisio 188
- Figueroa d'Oliveira, José 49, 51
- Filgueira Valverde, Xosé 3, 25, 27-28, 32, 45-47, 56-57, 62, 79, 99, 139, 199, 204, 209, 218, 221, 239, 244, 258, 263, 291, 367, 401, 407
- Fita Colomer, Fidel 294
- Flores Jiménez, Francisco 431
- Flórez de Setién, Enrique 389
- Fole, Ánxel 2, 144, 161, 164, 222, 235, 269, 353, 359
- Fraga Iribarne, Manuel 165, 167, 242

- Fraguas Fraguas, Antonio **25, 79, 200, 222, 229, 291, 320, 331, 359**
- Francisco de Asís **35**
- Franco Baamonde, Francisco **167**
- Franco Grande, Xosé Luís **121, 140, 161, 352, 407-408**
- Fronte Popular **2**
- Fuente, Genaro de la **122**
- Fundación Barrié de la Maza **56**
- Fundación Calouste Gulbenkian **268**
- Fundación Juan March **242**
- Fundación Penzol **58, 104, 128, 132, 257, 266, 268, 286, 290, 326, 330, 352, 357-359, 362, 378, 430**
- Galán Bustamante, María Luisa **431**
- Gallástegui, Cruz **63**
- García Álvarez, Rubén **164, 320**
- García Barros, Manuel véxase *Ken Keirades*
- García Bayón, Carlos **320**
- García Briones, Ramón **160**
- García Domínguez, Raimundo véxase *Borobó*
- García Fernández, Mercedes **224**
- García Martí, Victoriano **8, 221-222**
- García Miranda, Manuel **44-47, 359**
- García Puente, Xosé **267**
- García Sabell, Domingo **43, 56, 88, 90-91, 99, 109, 114, 117, 122-123, 125-127, 130, 132, 134-137, 139-140, 144, 151, 160-161, 163-164, 169, 171-172, 174-175, 180, 188, 193, 198, 200, 202, 207, 212-213, 222, 224, 229-230, 234, 237, 242, 244, 246, 258-259, 261, 265-267, 269, 274, 280-281, 284, 286, 309, 319, 321, 327, 331, 349-350, 355, 359-360, 370, 385, 407, 415, 419, 423, 426, 430, 434**
- García-Sabell, Elena **365**
- García-Sabell, Teresa **224**
- García Suárez, Ricardo véxase *Ledo, Xobán*
- García Temes, Valentín **280, 282**
- García Varela **174**
- García Vázquez, Manuel véxase *Buciños*
- García-Bodaño, Salvador **256**
- Gayoso Frías, Alfonso **267**
- Gil Varela, Álvaro **63-64, 66-69, 74, 97, 107, 172, 355, 366, 378, 415, 436**
- Giner de los Ríos, Francisco **251-252**
- Goethe, Johann Wolfgang von **54, 114**
- Goetz, Walter **405**
- Golmar, Xesús **117**
- Gómez Ledo, Avelino **167**
- Gómez Pereira, Mauro **163**
- Gómez Román, Manuel **64, 68-69, 83, 88, 96, 136, 158, 170, 175, 180, 200, 215, 430**
- Gómez-Moreno, Manuel **142**
- Gómez-Serranillos, Manuel **78**
- González Palau, Matilde véxase *Lloria, Matilde*
- González Paz, José **248, 251**
- González Rodríguez, Cesáreo **91, 100**
- González Salgado, Eleuterio **42, 368, 377, 399**
- González-Alegre, Ramón **199**
- Goñi Aizpurúa, José **8, 32**
- Goyanes, Fernando **117**
- Grandal Novo, Enrique **267**
- Grandío, Tino **226**
- Grial, Juan de **3**
- Grimau García, Julián **267**
- Guerra Campos, José **48, 351**

- Guerra da Cal, Ernesto **189, 200, 210, 240, 255, 321, 426-427**
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich **167, 384**
- Heidegger, Martin **117, 185**
- Hermanidad Gallega de Venezuela **206, 253, 331-332**
- Herrera Alonso, Carlos **104**
- Hervada García-Sampedro, Enrique **138**
- Hervella, Evelina **161**
- Hölderlin, Friedrich **64-65**
- Horacio **144, 207**
- Hoyos de Castro, Miguel **64**
- Hoyos y Sancho, Nieves de **350**
- Humboldt, Alexander von **179, 189**
- Ibáñez Martín, José **25**
- Iglesia Alvariño, Aquilino **113, 125, 136-137, 162, 169, 171, 189, 199-200, 222, 227, 238, 267**
- Iglesias, Narciso **248, 251, 258, 267, 269, 271, 282**
- Iglesias Ambrosio, Emiliano **1**
- Iglesias González, Andrés **199**
- Iglesias Iglesias, Luís **2, 79, 258, 368**
- Iglesias Sánchez, Fernando véxase *Tácholas*
- Iglesias Surribas, Jesús **117**
- Iglesias Vilarelle, Antonio **35, 328**
- Iglesias Vilouta, Enrique **94**
- Institución Libre de Enseñanza **251**
- Instituto Argentino de Cultura Gallega **406**
- Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo **388, 403**
- Instituto de Ourense **44, 56, 194, 210, 249, 278, 284, 315, 323**
- Instituto de Pontevedra **239**
- Instituto Masculino de Lugo **291**
- Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos **50, 79, 401**
- Instituto Rosalía de Castro **52, 127, 222**
- Instituto San Rosendo **321**
- Irmandade Galega **37**
- Irmandade Nazionalista Galega **94**
- Irmandades da Fala **271**
- Isla Couto, Ramiro **94, 104, 121, 153-154, 161, 180, 266, 408**
- Isla Couto, Xaime **32, 58, 64, 67-69, 73, 94, 96, 113, 119, 121, 161, 180, 204, 212, 214-215, 244, 268, 352, 408**
- Isorna Ferreirós, José Manuel **377, 407**
- Jiménez, Blanca **161**
- Jiménez, Juan Ramón **3, 204**
- Jorge Echeverri, Ángel **272**
- Jovellanos, Gaspar Melchor **122**
- Junqueiro, Abílio Manuel de Guerra **189**
- Ken Keirades **280-281**
- Lafuente Bermúdez, José María **366**
- Lago, Benito **90**
- Lamana, Manuel **105**
- Lamas Carvajal, Valentín **325, 388**
- Landín Carrasco, Prudencio **199**
- Lapa, Manoel Rodrigues **58, 75, 208-209, 225, 268-269, 286, 426-427**
- Lar Gallego de León **253**
- Laxeiro **21, 117, 182, 267**
- Leal Insua, Francisco **200, 222, 320**
- Ledo, Xohán **94, 126, 132, 180, 216, 291, 302, 308**
- Legaz Lacambra, Luis **60, 157, 199**
- Lerroux, Alejandro **1**
- Liceo de Vilagarcía de Arousa **160**
- Liceo Recreo Orensano **110, 112, 235, 378-379**

Índices

- Liceo Casino de Pontevedra **257, 263**
- Lloréns Díaz, Francisco **68**
- Lloria, Matilde **407**
- López, Isabel **161, 180**
- López Abente, Gonzalo **158-159, 189**
- López Abuín, Alberto J. **175-176**
- López-Casanova, Arcadio **252, 256, 291**
- López Cid **48**
- López Cuevillas, Florentino **20, 56, 79, 83, 136-137, 142, 146, 159, 162, 170-171, 175, 200, 213, 245, 251, 258, 304, 306, 352, 354-355, 357-358, 405**
- López Ferreiro, Antonio **99**
- López Lorenzo, Siro **426**
- López Nogueira **426**
- López Ortega **388**
- López Rodó, Laureano **368**
- López Romero, Perfecto **37-39, 88, 166-168, 170, 182, 184, 200-201, 222**
- López Suárez, Juan véxase *Xan de Forcados*
- López-Casanova, Arcadio **224**
- Lorenzo, Xaquín **79, 123, 249, 251, 258, 263, 304, 328, 390, 401, 407**
- Lorenzo Vázquez, Ramón **252**
- Losada Diéguez, Antón **258, 294, 310**
- Luis de Granada, frei **3, 191**
- Luis de León, frei **3**
- Luís-André, Eloy **207**
- Machado, Antonio **240**
- Macías, Marcelo **56, 155, 194, 260, 278**
- Magariños Granda, Antonio **199**
- Mann, Roderick Price **41-42**
- Manrique, Jorge **171**
- Manzano, Acisclo **234**
- Mañara, Miguel **28**
- Marañón, Gregorio **12**
- Marcos de Abeleda **267**
- Marcos Rodríguez, Eladio véxase *Marcos de Abeleda*
- Marcos Rodríguez, Francisco **403**
- Marinhas del Valhe, Jenaro **303**
- Martín, Teodoro **8**
- Martín Esperanza, Ricardo **403**
- Martínez Esteruelas, Cruz **436**
- Martínez López, Ramón **198, 221, 273**
- Martínez Salazar, Andrés **55, 224**
- Martínez-Barbeito, Carlos **87, 288**
- Martínez-Risco, Sebastián **35, 69, 83, 125, 136-137, 170, 180, 189, 194, 213, 215, 222, 230-231, 234-235, 244, 260, 295, 315, 331, 388, 422**
- Martínez Risco Agüero, Antonio **16**
- Martul Rey, Pedro **244**
- Maside, Carlos **43, 69, 182, 192**
- Mateo, Victorino **332**
- Meijide Pardo, Antonio **224, 359, 368**
- Méndez, Cosme **181**
- Méndez Ferrín, Xosé Luís **167, 204, 224, 236, 252**
- Menéndez Pidal, Ramón **282**
- Merino Sánchez, José María **256**
- Meselles **182**
- Millán González-Pardo, Isidoro **69, 199, 227, 269, 320**
- Minguillón, Xulia **200**
- Miranda, Anisia **182**
- Misión Biolóxica de Galicia **63**
- Mistral, Frédéric **31**
- Mocidades Galeguistas **58, 253, 315, 329**

- Molinari, Víctor Luis **114, 184**
- Monescillo Viso, Antolín **211**
- Montalbán Herranz, Juan Manuel **302**
- Montequi Díaz de Plaza, Ricardo **2**
- Montero Álvarez, Antonio **293**
- Montero Díaz, Santiago **107, 277**
- Montero Ríos, Eugenio **211, 213**
- Montes Domínguez, Eugenio **15, 103**
- Moralejo Laso, Abelardo **60, 157, 222, 244, 291, 326**
- Morán, Floro **43, 60, 224**
- Moreiras, Eduardo **391, 421**
- Moreno Báez, Enrique **244**
- Moreno López, Eduardo **56**
- Mosquera Pérez, Xosé **30, 43, 182-183, 303**
- Mosteiro, Emilio **161**
- Moure Mariño, Luís **174, 407**
- Muñoz Manzano, Carmen **230**
- Muñoz Moratorio, Arturo **106**
- Murguía, Manuel **165-167, 170, 310, 414**
- Murguía de Castro, Gala **167**
- Narváez, Ramón María **302**
- Navarro, Román **188**
- Naya Pérez, Juan **199, 230, 333, 359**
- Neira de Mosquera, Antonio **414**
- Neira Vilas, Xosé **182, 291**
- Noguerol, Arturo **44**
- Noriega Varela, Antonio **54, 107, 170, 175, 227, 321, 347**
- Novo Campelo, Antonio **2**
- Novoa Freire, Dorinda **27-28**
- Novoneyra, Uxío **88**
- Núñez Búa, Xosé **58, 79**
- Obella Vidal, Ramón **73, 75**
- Odriozola, Antonio **278**
- Ogando Vázquez, Xulio Francisco **172, 315-316, 347, 387, 398**
- Olmedo Zumarán, Luis **201**
- Orfeón de Ourense **249, 251**
- Otero Aenlle, Enrique **82**
- Otero Álvarez, Anibal **218, 224**
- Otero Espasandín, Xosé **15**
- Otero Moratinos, Manuel **152**
- Otero Sotelo, Enrique **6, 17, 401**
- Otero Abeledo, Xosé véxase *Laxeiro*
- Ortega y Gasset, José **116**
- Ozores de Prado, Jaime **224**
- Padroado Rosalía de Castro **204**
- Palao Martialay, Elías **106**
- Pampillón, Segundo **406**
- Papini, Giovanni **3**
- Páramo e Somoza, Antonio **259**
- Pardiñas, Ramón **414**
- Pardo Bazán, Emilia **164, 170, 240**
- Pardo Villar, Aureliano **136**
- Parga Pondal, Isidro **161, 169, 199-201, 203-204, 222, 258, 368**
- Partido Comunista de España **18**
- Partido Galeguista **2, 30, 58, 63-64, 73, 94, 117, 182, 184, 204**
- Partido Republicano Federal **117**
- Partido Republicano Radical **1**
- Passos Júnior, Carlos Fernandes de **81**
- Pastor Díaz, Nicomedes **260**
- Paz Andrade, Valentín **4, 8, 20-21, 37, 58, 72, 82, 105, 147, 194, 199, 201-202, 204, 212, 224, 236, 238, 242, 303, 324, 355, 368, 370, 388, 390, 426, 434**

- Paz Novoa, Juan Manuel **117**
- Paz-Andrade Rodríguez, Alfonso **72**
- Paz-Andrade Rodríguez, Inmaculada **82**
- Pedrayo Ansoar, Eladia **25**
- Pedrayo Silva, Ramón **109**
- Pedret Casado, Paulino **35, 79, 169, 222, 347, 414**
- Pensado, José Luís **242**
- Penzol, Fermín **128, 161, 305, 321, 377, 385, 415**
- Peña Novo, Lois **271**
- Peña Rey, Manuel **25, 109**
- Pepe de Fernando *véxase González Paz, José*
- Pereira, Pedro **224**
- Pereira Domínguez **388**
- Pereira Renda, Virxinia **41, 88, 128, 182, 245-246, 249, 355**
- Pérez Colemán, Jaime **248-249, 251, 253, 258, 267, 269, 271, 281, 282**
- Pérez Galdós, Benito **350**
- Pérez Lorente, Tomás **202**
- Pérez Pérez, Severino **172**
- Pérez Sánchez, Manuel Antonio **107**
- Pérez-Ardá, José **359**
- Pérez-Rioja y García-Sierra, José Antonio **278**
- Pérez Villaamil, Jenaro **68**
- Pericot García, Luis **347**
- Petiño, Reimundo **167**
- Pimentel, Luís **192**
- Pinto, Sérgio da Silva **125, 186**
- Pintos **164**
- Piñeiro, Ramón **39, 64, 69, 88, 96, 102, 104, 111-112, 117, 123, 126, 140, 144, 159, 161, 163-164, 174, 179-180, 193, 204-205, 222, 224, 227, 230, 240, 242, 244, 266, 268, 274, 281, 292, 296, 306, 348, 359, 407, 414, 426, 430**
- Piñeiro Ares, José **320**
- Pires de Lima, Fernando Castro de **263, 267, 328, 350, 354, 377, 389-391, 417-419**
- Platón **253**
- Pokorny, Julius **227**
- Pondal, Eduardo **107, 174, 385, 410**
- Porteiro Garea, Luís **94**
- Pousa Carrera, Xabier **234**
- Prada, Eulalia de **182**
- Prada Chamocín, Rodolfo **32, 37, 41, 88, 104, 114-115, 136-137, 182, 184, 256, 430**
- Prado Vázquez, José **278**
- Prado y Vallo, Casiano de **265**
- Prado Coelho, Jacinto **189**
- Preciado Ortiz, Antonio **256**
- Prieto Camiña, Modesto **165**
- Prieto Nespereira, Julio **285**
- Propercio **117**
- Puente González, Manuel **32, 41, 79, 88, 99, 102, 114, 136-137, 181-182, 184, 221, 256, 258-259, 304, 360, 405**
- Queirós, Eça de **19, 94, 189**
- Quental, Antero de **120**
- Quessada Porto, Xaime **234, 311**
- Quevedo, Francisco de **361**
- Quintana, Augusto **351**
- Quiroga de Abarca, Elena **47-48, 128**
- Quiroga Palacios, Fernando **35-36, 295, 328, 351**

- Quiroga Ríos, Domingo **108-III**
- Rabanal Álvarez, Manuel **222, 224, 326**
- Rajoy y Losada, Bartolomé de **35**
- Ramalho Ortigão, José Duarte **189**
- Ramón Fernández-Oxea, Xosé **43, 54, 66-67, 69, 75, 167, 251, 281, 306, 311, 362, 424**
- Ramón y Ballesteros, Francisco de **365**
- Real Academia de Jurisprudencia y Legislación **280**
- Real Academia de la Historia **164, 280**
- Real Academia de Medicina e Cirurxía de Galicia **198**
- Real Academia Española **280**
- Real Academia Galega **24, 35-36, 64, 83, III, II3, 125, 136-139, 144, 167, 169-171, 184, 187-189, 193-194, 199-201, 209, 215, 217-218, 221-222, 224, 235, 240, 260, 269, 280, 286, 310, 315, 328, 350, 359, 361, 363-364, 368, 375, 405**
- Regalado Aznar, Daniel **403**
- Regueira, Francisco **182**
- Reguera López, Arturo **399**
- Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos da Coruña **170, 280, 352**
- Rey Alvite, Xesús **30, 156, 347**
- Rey Porto, Jacobo J. **121**
- Rey Rodríguez, Salvador **390**
- Rey Soto, Antonio **125, 189, 200**
- Ribera Vázquez, Evaristo **403**
- Ricón Virulegio, Amado **385**
- Riego Fernández, Amada del **6**
- Río Barxa, Francisco **99, 102**
- Risco, Vicente **2, 15-16, 42, 44, 79, 94, 123, 137, 155, 159, 170, 200, 204, 221, 235, 242, 245, 247, 249-250, 252, 254, 258, 279, 282, 310, 311, 359, 398, 433**
- Rivas, Concepción **44, 60, 61**
- Rivas Briones, Antón **198**
- Rivas Martínez **244**
- Rodríguez de Prada, Pilar **72**
- Rodríguez de Vicente, José **91**
- Rodríguez Figueiredo, Modesto **310, 328, 377, 390**
- Rodríguez González, Eladio **16, 83, 140, 142, 148, 157, 159, 216, 224, 280, 281, 331**
- Rodríguez López, Manuel **292**
- Rodríguez Moret, Manuel **55**
- Rodríguez Mourullo, Gonzalo **366**
- Rodríguez Pastoriza [Roberto?] **21**
- Rodríguez Roca, Xerardo **238**
- Rodríguez Sanjurjo, Primitivo **44**
- Rodríguez Somoza, Ramón **244**
- Rodríguez Yordi, Julio **III, 222, 230, 244, 269**
- Rof Carballo, Xoán **352**
- Romero Cerdeiriña, Ánxel **271**
- Rosón, Antonio **161**
- Rubín Hument, Antero **304**
- Saco, Valeriano **406**
- Saco Cid, Juan Luís **388**
- Saco y Arce, Juan Antonio **35**
- Sáez Sánchez, Emilio **351**
- Salazar, António de Oliveira **58, 368**
- Salgado, Leuter **161**
- Sánchez Cantón, Francisco Javier **45, 79, 189, 277, 280, 282, 291, 401**
- Sánchez Freire, Timoteo **414**
- Sánchez Grajel, Luís **277**
- Sánchez Mosquera, Luís **187**
- Sánchez Salorio, Manuel **419**
- Sanchis Guarner, Manuel **35**

Índices

- Santamarina Alducín, Ángela **125**
- Santiago García, Silvio **94, 103-104, 158, 160-162, 166-167, 175, 186, 199, 200, 203-205, 214, 216, 218, 221-222, 239, 242, 244, 254, 266-268, 278, 317, 330, 354, 361, 378, 425-426**
- Santiago Otero, Horacio **351**
- Santos Júnior, Joaquim Rodrigues dos **263, 328**
- Sarmiento, Martín **73-74, 389**
- Sarmiento Figueroa, Benigno **294**
- Schelling, Friedrich **167, 384, 391**
- Schopenhauer, Arthur **189, 195, 207, 384**
- Seminario de Estudos Galegos **1-2, 58, 73, 79, 81, 111, 125, 187, 221, 315, 336**
- Seoane, Luis **62, 79, 84, 99, 105, 162, 184, 188, 200-201, 246, 266**
- Servicio de Edicións, Publicacións e Traducións (SEPT) **32**
- Serrano Castilla, Francisco **48**
- Sicart, M. **224**
- Sigüenza Raimúndez, Julio **138-139, 199-200**
- Sindicato Español Universitario **257**
- Sixto Seco, Agustín **180, 217, 219-220, 222, 224, 237, 295, 407**
- Sociedad Artística La Troya de Ourense **378**
- Sociedad Cultural y Deportiva Atlántida de Matamá **375**
- Sociedade da Língua Portuguesa **388**
- Solís Ruiz, José **436**
- Somoza **43**
- Somoza, Alfredo **79**
- Soto Pérez, José Luís **293**
- Souto Vereá **244**
- Suárez, José **64, 227, 288**
- Suárez Llanos, Ignacio **126**
- Suárez Picallo, Ramón **182, 184, 252**
- Taboada, Guillermo **267**
- Taboada Bonastre [Julio?] **388**
- Taboada Chivite, Xesús **79, 123, 263, 311, 331, 405-406**
- Taboada Leal, Nicolás **251**
- Taboada Roca [Antonio ou Manuel?] **224**
- Tacholas **184**
- Taibo González, Germán **188**
- Taibo García, Victoriano **24, 28, 113, 189, 199, 222**
- Teijeiro Fernández, Maximino **414**
- Teixeira Lopes, António **19**
- Temes Fernández, Bernardino **213**
- Temes Sáenz, Isidoro **125**
- Temíño Sáiz, Ángel **403**
- Tenreiro Mulder, Enrique **258**
- Tobío, Lois **15, 136, 221-222, 227, 230, 378**
- Tobío Fernández, Jesús **317**
- Tormo, Isabel **161**
- Tormo López, Elena **88, 114, 180, 188, 198**
- Torrado Estrada, Ramón **100**
- Torrado Moldes, Herminia **204**
- Torre Ballesteros, Guillermo de **105**
- Torrente Ballester, Gonzalo **426**
- Torres, Xohana **303, 315, 390**
- Torres Martínez, Manuel **162**
- Torres Queiruga, Andrés **426**
- Trapero Pardo, Xosé **315**
- Ulloa Castañón, Augusto **213**
- Ulloa Sotelo, María e Alexandra **304**
- Ultreya **58**

- Unamuno, Miguel de **3, 25**
- Unión de Fabricantes de Conserva de Galicia **4**
- Unión de Intelectuais Libres **18, 21**
- Unión Radio Galicia **30**
- Universidade Autónoma de Madrid **366**
- Universidade Central de Madrid **302**
- Universidade Complutense de Madrid **107**
- Universidade de Oviedo **273**
- Universidade de Santiago de Compostela **2, 17, 25-26, 47, 51, 55, 57, 60, 90-91, 189, 199, 222, 226, 257, 272, 308-309, 326, 368, 403**
- Universidade de Valladolid **326**
- Valenzuela, Ramón de **117, 184, 267**
- Valéry, Paul **299**
- Vales Villamarín, Francisco **189, 199, 331, 359**
- Valla, Lorenzo **269**
- Valladares, Marcial **363-364**
- Valle-Inclán, Ramón María del **105, 215, 246, 303, 308, 311**
- Varela, Lorenzo **267**
- Varela Buxán, Daniel **30**
- Varela de Montes, José **17, 26, 46, 327**
- Varela Iglesias, José Luís **165, 167, 242**
- Vázquez, Isaac **199**
- Vázquez, Pura **366**
- Vázquez de Mella, Juan **8**
- Vázquez Iglesias, Xavier **145, 147, 182**
- Vázquez Martínez, Alfonso **33, 111**
- Vázquez Rodríguez-Sueiro, Germán **371**
- Vázquez Ulla **180**
- Velázquez Moreno, Norberto **251**
- Veloza, Francisco José **125, 388**
- Ventura Figueroa, Manuel **17**
- Vicetto, Benito **360**
- Victor Hugo **75**
- Vidal Abascal, Enrique **117, 199, 209, 368, 375**
- Villamarín Prieto, José **64, 182, 277**
- Villanueva, Maruxa **30, 377**
- Villanueva, Ulpiano **21**
- Villar Granjel, José **30**
- Villar Ponte, Antón **1**
- Villar Ponte, Ramón **111, 117, 310**
- Villaverde, Elpidio **252**
- Villaverde, Mariví **267**
- Viñas Cortegoso, Luís **69, 161, 180**
- Vivanco Bengoa, Andrés **109**
- Voltaire **214**
- Voragine, Jacopo della **144**
- Xan de Forcados **239**
- Xelmírez, Diego **35**
- Xogos Florais de Betanzos **226**
- Xogos Florais de Guimarães **200**
- Xogos Florais de Lugo **27**
- Xogos Florais de Marín **162**
- Xogos Florais de Mondoñedo **321**
- Zas Simo, Enrique **174**

Índice de obras citadas

- Acción Gallega: órgano de la Federación de Sociedades Gallegas de Buenos Aires.* Buenos Aires: Federación de Sociedades Gallegas de Buenos Aires, [19--?] **182**
- Alba: hojas de poesía.* A Coruña [etc.], 1948-1956 **17**
- Alonso Amat, Fernando (1954). *La boca tapada con auga.* Madrid: Ínsula **375**
- Alonso Amat, Fernando (1957). *Iris y el viento.* Madrid: Ínsula **375**
- Alonso Ríos, Antón (1979). *O señor Afranio ou como me rispéi das gadopas da morte (memorias dun fuxido).* Vigo: Castrelos **184**
- Álvarez Blázquez, Emilio (1984). Terra de matute para Castelao. *Faro de Vigo.* 10/VI/1984 e 20/VI/1984 **37**
- Álvarez Blázquez, Xosé M.^a (1952). *Una cabaña en el cielo.* La Coruña: Editorial Moret **55**
- Álvarez Blázquez, Xosé M.^a, ed. (1952). *Escolma de poesía galega I. Escola medieval galego-portuguesa (1198-1346).* Vigo: Galaxia **93-94, 232**
- Annunzio, Gabrielle d' (1903-1912). *Laudi del cielo, del mare, della terra e degli eroi.* Milano: Fratelli Treves **9**
- Arenal, Concepción (1877). Juicio crítico de las obras de Feijoo. *Revista de España.* LV (217), 110-117 **240**
- Armesto, María Victoria (1968). Concepción Arenal no seu tempo [conferencia]. Asociación Cultural Auriense (Ourense), 14/XII/1968 **341**
- Armesto, María Victoria (1969). *Galicia feudal.* Vigo: Galaxia **360**
- Asela [i.e. Castroviejo, Concha] (1951). Diálogo a simple vista. Con el presidente de la editorial Galaxia. *La Noche.* 21/VI/1951, 3 **73**
- Aspectos económicos y jurídicos de Galicia.* Colección Grial 4. Vigo: Galaxia, 1951 **64**
- Balzac, Honoré de (1847). *Le cousin Pons.* Bruxelles: A. Lebègue et Sacré fils **158**
- Blanco Amor, Eduardo (1971). Un gran libro gallego. *La Región.* 14/IX/1971, 3 **354**
- Blanco Amor, Eduardo (1995). *Los poemas gallegos de Federico García Lorca.* Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega **182**
- Blanco Amor, José (1959). O home e a paisaxe en *Los pazos de Ulloa* [conferencia]. Xornadas Patrióticas Galegas. Centro Gallego de Buenos Aires **182**

O índice remite ao número da carta.

- Blanco Amor, José (1966). *La Generación del 98*. Argentina: Falbo editor **184**
- Blanco Amor, José (1983). *Ensayos sin fronteras*. Buenos Aires: Celtia **184**
- Blanco Amor, José (1986). *Exiliados de memoria*. Buenos Aires: Ediciones Tres Tiempos **184**
- Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*. Ourense, 1898-1960 **111**
- Borobó (1950). La vocación de Adrián Silva. *La Noche*. 2/V/1950 **58**
- Borobó (1950). Enamorado de sombras. *La Noche*. 3/V/1950 **58**
- Borobó (1954). Anacos: Cartografía. *La Noche*. 16/II/1954 **102**
- Cabanillas, Ramón (1913). *No desterro*. A Habana: imprenta La Universal **162**
- Cabanillas, Ramón (1915). *Vento mareiro*. A Habana: [s.n.] **162**
- Cabanillas, Ramón (1921). *A man da santiña: farsada en dous pasos*. Mondariz: Imp. do Balneario **189**
- Cabanillas, Ramón (1926). *Da terra asoballada*. A Coruña: Lar **162**
- Cabanillas, Ramón (1950). Irmán Daniel. *Galicia. Revista del Centro Gallego*. 444 (II/1950), 21 **40**
- Cabanillas, Ramón (1951). *Antifona da cantiga*. Vigo: Galaxia **66, 68-69, 73-74, 324-325**
- Cabanillas, Ramón (1958). *Samos*. Vigo: Galaxia **163, 174**
- Cabanillas, Ramón [1959]. *Obra Completa*. Buenos Aires: Galicia **162-163**
- Cañada, Silverio, dir. (1970). *Gran Enciclopedia Asturiana*. Gijón: Gran Enciclopedia Asturiana **412**
- Carballo Calero, Ricardo (1934). *O silencio axionllado*. Santiago: Nós **1**
- Carballo Calero, Ricardo (1951). *A xente da Barreira. Novela*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos **45, 47, 48**
- Carballo Calero, Ricardo (1952). Sobre a personalidade de Ramón Otero Pedrayo. *Seara Nova*. 1254-1255, 85-87, 91 **64, 89**
- Carballo Calero, Ricardo (1955). *Aportacións a la literatura gallega contemporánea*. Madrid: Gredos **107**
- Carballo Calero, Ricardo (1955). *La poesía gallega del siglo XX*. Madrid: Facultad de Filosofía y Letras **107**
- Carballo Calero, Ricardo (1959). *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*. Lugo: Ediciones Celta **144, 151**
- Carballo Calero, Ricardo (1961). *Versos iñorados ou esquecidos de Eduardo Pondal. Reunidos, prologados e anotados por Ricardo Carballo Calero*. [Vigo]: Galaxia **385, 410**
- Carballo Calero, Ricardo (1963). *Historia da literatura galega contemporánea. Vol. 1*. Vigo: Galaxia **126, 258**
- Carballo Calero, Ricardo (1973). Na morte de Fermín Bouza Brey. *Grial*. 41, 351-354 **414**
- Carballo Calero, Ricardo (1982 [1935]). *O fillo. Acción dramática en dous actos, o segundo dividido en dous cadros*. En: *Teatro completo*. Sada: Edicións do Castro **89**
- Carré Aldao, Eugenio (1903). *La literatura gallega en el siglo XIX*. A Coruña: Librería Regional de Carré **15**
- Carré Aldao, Eugenio (1911). *Literatura Gallega*. Buenos Aires: Casa Editorial Maucci **15**

- Carré Alvarellos, Leandro (1951). *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego*. 3ª ed. A Cruña: Roel **157**
- Carré Alvarellos, Lois (1959). *Romanceiro popular galego de tradizón oral*. Porto: Junta de Provincia do Douro Litoral, Comissáo de Etnografía e História **114**
- Carreras Candi, Francisc, dir. (1936). *Geografía general del Reino de Galicia*. Barcelona : Edit. Alberto Martín **16**
- Carro García, Xesús (1950). *Las catedrales gallegas*. Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego **62**
- Casares, Carlos (1972). La importancia del libro infantil gallego [conferencia]. Castro Caldelas, 10/IX/1972 **398**
- Casas, Augusto María (1936). Lecturas: O mesón dos ermos. *El Pueblo Gallego*. 2/V/1936, 10 **2**
- Castelao (1930). *As cruces de pedra na Bretaña*. Santiago de Compostela: Seminario de Estudos Galegos **337**
- Castelao (1931). *Nós*. Madrid: Hauser y Menet **189**
- Castelao (1934). *Retrincos*. Santiago [de Compostela]: Nós **1**
- Castelao (1934). *Os dous de sempre*. Sant-Iago: Nós **1, 318**
- Castelao (1950). *As cruces de pedra na Galiza*. Buenos Aires: Nós **32, 337, 421**
- Castelao (1961). *Cousas da vida*. Vigo: Galaxia **192, 195-197, 238**
- Castelao (1962). *Cousas da vida II*. Vigo: Galaxia **241**
- Castelao (1964). *Escolma posible*. Vigo: Galaxia **159, 279**
- Castelao (1970). *Dibuxos de negros*. Vigo: Galaxia **360**
- Castelao (1971). *Cousas da vida V*. Vigo: Galaxia **377**
- Castelao (1975). Oito cartas de Castelao, a Xohán Viqueira, Ramón Otero Pedrayo i Emilio Pita. *Grial*. 47, 87-96 **434**
- Castells Vila, María Rosario (1963). *La comarca natural de Viana del Bollo*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela **376**
- Castro, Rosalía de (1884). *En las orillas del Sar*. Madrid: Est. tip. de Ricardo Fe **213**
- Castro, Plácido R.; Tobío, Lois; e Delgado Gurriarán, Florencio (1949). *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego*. Bos Aires: Alborada **15**
- Castroviejo, José María (1960). *Galicia. Guía espiritual de una tierra*. Madrid: Espasa Calpe **288**
- Cela, Camilo José (1942). *La familia de Pascual Duarte*. Madrid: Aldecoa **242, 245**
- Cela, Camilo José (1955). *La catira. Historias de Venezuela*. Barcelona: Noguer **242**
- La Centuria: revista neosófica*. Ourense, 1917-1918 **27, 359**
- Chamoso Lamas, Manuel (2018). *Valores históricos y estéticos que intervienen en la formación del arte románico*. A Coruña: Real Academia Galega **113**
- Chateaubriand, François-René de (1801). *Atala, ou Les amours de sauvages dans le desert*. Paris: Chez Migneret **385**
- Chateaubriand, François-René de (1804). *Les martyrs*. Paris: Garnier **9**
- Chateaubriand, François-René de (1848). *Mémoires d'outre-tombe*. Bruxelles: Mayer **20, 164**

- Chesterton, Gilbert Keith (1910). *The Ball and the Cross*. London: Wells Gardner, Darton **3**
- Colección Grial **64, 75**
- El Correo Gallego*. Ferrol/ Santiago de Compostela 1878- **8, 17**
- Couceiro Freijomil, Antonio (1935). *El idioma gallego. Historia, gramática, literatura*. Barcelona: Alberto Martín **15**
- Cunha, Arlindo Ribeiro da (1941). *A língua e a literatura portuguesa, das orixens a actualidade: historia e critica*. Braga: Livraria Cruz **125**
- Cunqueiro, Álvaro (1956). *As crónicas do Sochantre*. Vigo: Galaxia **126**
- Cunqueiro, Álvaro (1959). *O Incerto señor Don Hamlet, príncipe de Dinamarca: peza dramática en tres xornadas na que se representan as súas dúbidas e morte e se da varia noticia de outras xentes*. Vigo: Galaxia **176**
- Cunqueiro, Álvaro (1961). *Si o vello Sinbad volvese ás illas...* Vigo: Galaxia **238**
- Cunqueiro, Álvaro (1964). *Tesouros novos e vellos*. Vigo: Galaxia **238**
- Cunqueiro, Álvaro (1969). *Un hombre que se parecía a Orestes*. Barcelona: Destino **342-343**
- Cunqueiro, Álvaro (1971). *Xente de aquí e de acolá*. Vigo: Galaxia **238**
- Cunqueiro, Álvaro (1974). *Palabras de vispera*. Vigo: Galaxia **424**
- Cunqueiro, Álvaro (1974). *El año del cometa con la batalla de los cuatro reyes*. Barcelona: Destino **424**
- Cunqueiro, Álvaro (1979). *Os outros feirantes*. Vigo: Galaxia **238**
- Curros Enríquez, Manuel (1880). *Aires d'a miña terra*. Ourense: Tipografía de A. Otero, editor **117**
- Dante Alleghieri (1472). *La Comedia di Dante Alleghieri*. Foligno: Johann Numeister and Evangelista Angelini da Trevi **33**
- Delgado Gurriarán, Florencio (1931). Carta de Guan de la Era al doutor Nuevo Campito. *Heraldo de Galicia*. 14/XII/1931 **2**
- Delgado Gurriarán, Florencio (1958). Saúdo. En: Ramón Otero Pedrayo: *a súa vida e a súa obra. Homaxe da Galicia Universal*. Caracas: Centro Galego de Caracas, 100-101 **175**
- Díaz Castro, Xosé María (1961). *Nimbos*. Vigo: Galaxia **236, 238**
- Díaz Jácome, Xosé (1948). Catro cantigas de amor [poema inédito] **27**
- Díaz-Plaja Contesti, Guillermo (1965). *Las estéticas de Valle-Inclán*. Madrid: Gredos **308**
- Dumas, Alexandre (1848). *La Dame aux camélias*. Bruxellas: Arcilla **350**
- Duro Peña, Emilio (1972). *El Monasterio de San Pedro de Rocas y su colección documental*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo" **388**
- Duro Peña, Emilio (1973). *Catálogo de los documentos privados en pergamino del archivo de la catedral de Orense (888-1551)*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos P. Feijoo **388**
- El Emigrado. Periódico independiente. Órgano de las sociedades de emigrados y agricultores*. A Estrada, 1920 **280, 371**
- Epton, Nina (1956). *Grapes and granite: (in Spanish Galicia)*. London: Cassell [Tradución ao galego: *Uvas e granito*. Vigo: Ir Indo, 1993] **141**

- Espronceda, José de (2006). A Jarifa en una orgía. En: Diego Martínez Torrón, ed. *Obras completas*. Madrid: Cátedra **395**
- El Estradense. Semanario agrícola-social*. A Estrada, 1906-1909 **280**
- Estudios Gallegos. Revista quincenal de Lenguaje, Finanzas, Turismo*. Madrid, 1915-1916 **359**
- Faro de Vigo*. Vigo, 1853- **8, 58, 110, 159, 196, 200, 267, 279, 281, 303, 314, 342, 377, 382, 410**
- Feijoo, Benito Jerónimo (1726-1740). *Cartas eruditas y curiosas: en que por la mayor parte se continua el designio del Theatro critico universal impugnando o reduciendo a dudosas varias opiniones comunes*. Madrid: En la Imprenta de los Herederos de Francisco del Hierro **396-397**
- Fernández de Moratín, Leandro (1806). *El sí de las niñas*. Madrid: Impta. de Villalpando **346**
- Fernández del Riego, Francisco (1934). A romeiría de Xelmirez. *El Pueblo Gallego*. 16/VIII/1934, 12 **1**
- Fernández del Riego, Francisco (1934). Os dous de sempre. *El Pueblo Gallego*. 22/VIII/1934, 12 **1**
- Fernández del Riego, Francisco (1945). Esquema geo-espiritual de Galicia. *El Pueblo Gallego*. 29/VIII/1945 **7**
- Fernández del Riego, Francisco (1947). ¿Es impropcedente intentar una dramática nuestra? ¿No es el idioma de Galicia mas que tesoro de Museo? *La Noche*. 14/V/1947 **17**
- Fernández del Riego, Francisco (1947). A novela d-unha adolescencia. Unha sorte de pastoral, un voltar ao vellos mitos. *La Noche*. 8/XI/1947 **21-22**
- Fernández del Riego, Francisco (1948). Un tema galego cada día: Galicia turística. *La Noche*. 27/VIII/1948 **25**
- Fernández del Riego, Francisco (1948). Otoño en las ruínas. Un canto a Galicia a través de Chateaubriand. *La Noche*. 19/XI/1948 **29**
- Fernández del Riego, Francisco (1949). *Cos ollos do noso esprito: ensaios breves*. Buenos Aires: Alborada **1, 15-16, 23, 36**
- Fernández del Riego, Francisco [1949-1955]. Galicia cada treinta días [sección]. *Galicia. Revista do Centro Gallego* **184**
- Fernández del Riego, Francisco (1950). *Danzas populares gallegas*. Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires **28, 62, 72**
- Fernández del Riego, Francisco (1950). Galicia, ante la figura símbolo de Castelao. *Galicia. Revista do Centro Gallego*. 444 (II/1950), 19 **42**
- Fernández del Riego, Francisco (1950). El pazo de la Cuqueira. *La Noche*. 12/V/1950 **55, 58**
- Fernández del Riego, Francisco (1951). *Historia de la literatura gallega*. Vigo: Galaxia **15-16, 23, 74, 81**
- Fernández del Riego, Francisco (1955). *Escolma de poesía galega IV. Os contemporáneos*. Vigo: Galaxia **15, 128**
- Fernández del Riego, Francisco (1955). De Salnés a Compostela pasando por Valle-Inclán [conferencia]. Liceo Ourensano. 26/II/1955 **110-111**
- Fernández del Riego, Francisco (1959). *Galicia y nuestro tiempo. La obra de una generación*. Buenos Aires: Editorial Citania **162-163**

- Fernández del Riego, Francisco (1959). Galicia y Valle Inclán [conferencia]. Círculo Mercantil e Industrial de Vigo **215**
- Fernández del Riego, Francisco (1962). Como veía a Galicia el Padre Sarmiento [conferencia]. Orfeón de Ourense. 20/XI/1962 **249-250**
- Fernández del Riego, Francisco (1963). Galicia en el verso pondalio [conferencia]. Liceo Casino de Pontevedra. 10/V/1963 **263**
- Fernández del Riego, Francisco (1970). Panorama de las letras gallegas [conferencia]. Asociación Cultural Auriense. 16/V/1970 **363-364**
- Fernández del Riego, Francisco (1973). *Un país e unha cultura: a idea de Galicia nos nosos escritores*. A Coruña: Real Academia Galega **83, 170**
- Fernández del Riego, Francisco (1974). *Letras do noso tempo*. Vigo: Galaxia **423**
- Fernández del Riego, Francisco (1978). *Antolín Faraldo. Un precursor*. Vigo: Galaxia **2**
- Fernández del Riego, Francisco (1983). *Pensamento galeguista do século XIX*. Vigo: Galaxia **434**
- Fernández del Riego, Francisco (1983). *Pensamento galeguista do século XX*. Vigo: Galaxia **434**
- Fernández del Riego, Francisco (1998). *Antolín Faraldo: o gran soñador*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia **2**
- Fernández Gallego, José (1950). La vocación de Adrián Silva. *La Región*. 2/VI/1950 **58**
- Fernández Vide, Xosé (2022). *Miñatos de vran = (Gavilanes de verano): Zarzuela (bilingüe) en tres actos*. Vigo: Galaxia. Libreto de Ramón Otero Pedrayo a partir do orixinal de Enrique Zas; música José Fernández Vide; edición Javier Jurado **174**
- Ferreiro, Celso Emilio (1954). *Curros Enríquez: biografía*. La Coruña: Moret **55**
- Filgueira Valverde, Xosé (1932). *Guía de Santiago de Compostela*. Madrid: Espasa-Calpe **99**
- Filgueira Valverde, Xosé (1953). *La artesanía en Galicia*. Buenos Aires. Galicia **62**
- Filguera Valverde, Xosé (2008). *Os poetas galegos (1936)*. *Antoloxía consultada*. Pontevedra: Museo de Pontevedra **218**
- Fita Colomer, Fidel (1902). El epitafio de San Vintila (Siglo IX). *Boletín da Real Academia de la Historia*. 40, 459-460 **294**
- Flórez, Henrique (1747-1957). *España sagrada: teatro geográfico-histórico de la iglesia de España*. Madrid: [s.n.] **294**
- Fole, Ánxel (1936). Letras gallegas: O mesón dos ermos. *El Pueblo Gallego*. 10/V/1936, 16 **2**
- Fontán, Domingo (1845). *Carta geométrica de Galicia: Dividida en sus provincias de Coruña, Lugo, Orense, Pontevedra y subdividida en Partidos y Ayuntamientos: presentada en 1834 a S. M. La Reina gobernadora Doña Maria Cristina de Borbón por sus Secretario de Estado y del despacho de lo Interior*. París: Impte. La Lemercier **26, 184, 271**

- Franco Grande, Xosé Luís (1957). *Vieiro choido: peza dramática en tres tempos e seis cadros*. Vigo: Galaxia **140**
- Franco Grande, Xosé Luís (1957). La obra literaria de Otero Pedrayo. *La Noche*. 6/VI/1957 **140**
- Galicia Emigrante*. Buenos Aires, 1954-1959 **115, 246**
- Galicia Emigrante* [programa de radio]. Buenos Aires 1954-1971 **182**
- Galicia. Revista del Centro Gallego de Buenos Aires*. Buenos Aires: Centro Gallego de Buenos Aires, [1926-] **42, 184, 188, 196, 276**
- García Barros, Manuel (1931). *Contiños da Terra*. A Cruña: Nós **280**
- García Barros, Manuel (1972). *As aventuras de Alberte Quiñoi*. Vigo: Editorial Castrelos **280**
- García Barros, Manuel (2000). *Enredos*. Vigo: Galaxia **280**
- García Barros, Manuel (2001). *Dos meus recordos*. Vigo: Galaxia **280**
- García Miranda, Manuel (1917). El Puente. *La Centuria* 2, 4 **44**
- García-Sabell, Domingo (1952). Análisis de la creación pictórica [conferencia]. Vigo, Sala Velázquez, 18/X/1952 **90**
- García Sabell, Domingo (1963). Análise existencial do home galego enfermo. En *Ensaio I*. Vigo: Galaxia **136**
- García-Sabell Domingo (1963). *Ensaio I*. Vigo: Galaxia **259**
- Gelmírez: hojas de otoño a primavera*. Santiago de Compostela: Instituto Rosalía de Castro, 1945-1946 **222**
- Gil Varela, Álvaro (1924). Arte galego: Jesús Corredoyra, o pintor arrebatado. *Ronsel* 4, 13-14 **63**
- Gil Varela, Álvaro (1975). Corredoyra de novo. *Ronsel* [número extraordinario polo 50 aniversario] **63**
- Goethe, Johann Wolfgang von (1795). *Römische Elegien*. **114**
- Goetz, Walter, dir. (1932-1936). *Historia universal: desarrollo de la humanidad en la sociedad y el estado, en la economía y la vida espiritual*. 10 vols. Madrid : Espasa-Calpe **405**
- Gómez Román, Manuel (1951). *Arte e arquitectura en Galicia*. Discurso de ingreso na Real Academia Galega. Inédito **64**
- Granada, Luis de O.P. (1711). *De la guía de pecadores y exhortación a la virtud*. Madrid: en la Imprenta Real, por Joseph Rodriguez de Escobar **191**
- Grial. Revista Galega da Cultura*. Vigo: Galaxia, 1963- **54, 266, 288, 303, 311, 354, 383, 393-394, 406, 413, 426, 432, 434**
- Grimm, Jacob (1983). *Os contos de Grimm. Versión galega de Eubensei*. Sada: Edición do Castro. Tradución de Manuel Beiras GarcíaTejada **204**
- Guerra da Cal, Ernesto (1959). *Lúa de alén-mar*. Vigo: Galaxia **189, 240**
- Guerra da Cal, Ernesto (1963). *Río de sonho e tempo (1958-1962)*. Vigo: Galaxia **240, 255**
- Heidegger, Martin (1956). *Da esencia da verdade*. Vigo: Galaxia **117**
- La Hoja del Lunes*. A Coruña, 1925-1982 **100**
- Homenaxe a Fermín Penzol*. Vigo: Galaxia, 1972 **385**

- Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacimiento.* Vigo: Galaxia, 1958 **161, 175**
- Homaxe dos amigos e discípulos do Petrucio da Prehistoria galega Florentino L. A. Cuevillas no LXX aniversario do seu nacimiento.* Vigo: Galaxia, 1957 **142, 146**
- Horacio Flaco, Quinto (1951). *Carmina.* Santiago de Compostela: Instituto Padre Sarmiento. Tradución de Aquilino Iglesia Alvariño **227**
- El Ideal Gallego: diario católico, regionalista é independente.* A Coruña, 1917- **58**
- Iglesia Alvariño, Aquilino. (s.d.). Non me esquezo de vós [poema inédito] **27**
- Iglesia Alvariño, Aquilino (1947). *Cómaros verdes.* [Vilagarcía de Arousa]: Edicións Celta **227**
- Industria Conservera: revista mensual.* Vigo: Unión de Fabricantes de Conservas de Galicia, 1934- **4**
- Industrias Pesqueras: revista marítima quincenal.* Vigo, 1927- **4, 9**
- Ínsula. Revista de Letras y Ciencias Humana.* 236-237 (xullo de 1966). Monográfico “Homenaje a Ramón del Valle-Inclán” **311**
- Jiménez, Juan Ramón (1990). *Platero e mais eu.* Sada: Edicións do Castro. Tradución de Manuel Beiras García **204**
- Lamas Carvajal, Valentín (1889). *Catecismo d'a doutrina labrega.* Ourense: El Eco de Ourense **325**
- Lapa, Manoel Rodrigues (1945). *Estilística da língua portuguesa.* Coímbra: Coímbra Editora **269**
- Lapa, Manoel Rodrigues, coord. (1951). Homenagem a Castelao [monográfico]. *Seara Nova.* 1204-1207 **58**
- Lapa, Manoel Rodrigues, ed. (1965). *Cantigas d'Escarnho e Mal dizer: dos cancioneiros medievais galego-portugueses.* Vigo: Galaxia **268, 286, 288**
- Leal Insua, Francisco (1948). La diócesis de Lugo es la que más templos tiene dedicados al Apóstol. *El Progreso.* 7/ IX/1948, 1-4 **27**
- León, Luis. Oda XI a Juan de Grial **3**
- Litoral: cuadernos de poesía, música y pintura.* México D.F. 1944- **332**
- López Abente, Gonzalo (1958). *Centileos nas ondas.* Vigo: Galaxia **159**
- Lopez Casanova, Arcadio (1963). Orestes: traxedia en dous actos. *Grial.* 2, 161-174 **224**
- López Cuevillas, Florentino (1962). *Prosas galegas.* Vigo: Galaxia **159, 245**
- López Cuevillas, Florentino (1958). Mitoloxía e Historia da paisaxe de Trasalba. En: *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacimiento.* Vigo: Galaxia, 139-142 **175**
- López Cuevillas, Florentino (1968). *Galicia sempre.* Vigo: Galaxia **354**
- López Cuevillas, Florentino (1969). *Cosas de Ourense: artigos publicados en el diario La Región.* Ourense: Concello de Ourense **342, 352, 358**
- López Ferreiro, Antonio (1898-1909). *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela.* 11 vols. Santiago: Imp. y Enc. del Seminario Conciliar Central **99**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1947). Un tema gallego cada semana: La obra de un gran maestro. Su aportación a la empresa de construir unha filosofía de la historia de Galicia. *La Noche.* 21/V/1947, 4 **17**

- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1947). Mosteiros na paisaxe. *La Noche*. 1/X/1947, 1 **20**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1949). Galicia cada treinta días. *Galicia. Revista del Centro Gallego*. 44I (XI/1949), 14 **33**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1950). Atalaya de Galicia: Otero en su sitio. *La Noche*, 12/IV/1950 **55**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1961). El hidalgo de la Reboraina. *La Noche*. 7/1/1961 **220**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1963). Iglesia Alvariño: poeta e humanista. *Grial*. 1, 28-42 **267**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1965). A xeración ‘Nós’ na cultura galega. *Grial*. 7, 75-85 **288**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1965). O “cemiterio mariño” de Paul Valery. *Grial*. 9, 342-348 **299**
- Lorenzana, Salvador [Fernández del Riego, Francisco] (1966). *Orense*, por Ramón Otero Pedrayo. *Grial*. 13, 384-386 **311**
- Lusiada. Revista Ilustrada de Cultura*.
Portucalense Editora, 1952-1960 **80-81**
- Manuel María (1962). *Libro de pregos*. Lugo: Celta **114**
- Marinhas del Valhe, Jenaro (1965). *A revolta e outras farsas*. Vigo: Galaxia **303**
- Martínez-Barbeito, Carlos (1957). *Galicia*. Barcelona: Editorial Destino **288**
- Martínez López, Ramón, ed. (1963). *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV (Manuscrito de El Escorial)*. Oviedo: Universidade de Oviedo **273**
- Martínez-Risco, Sebastián (1973). *Las ideas jurídicas del Padre Feijóo*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos ‘Padre Feijoo’ **388**
- Maside, Carlos (1959). *50 dibuxos de Carlos Maside*. Vigo: Galaxia **192**
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1961). *O crepúsculo e as formigas*. Vigo: Galaxia **236**
- Morales, Ambrosio de (1765). *Viage de Ambrosio de Morales por orden del Rey D. Philipe II a los Reynos de León, y Galicia, y Principado de Asturias para reconocer las reliquias de Santos, sepulcros reales, y libros manuscritos de las Cathedrales, y Monasterios / dale a luz con notas, con la vida del autor, y con su retrato... Fr. Henrique Florez*. Madrid: por Antonio Marín **294**
- Moreiras Collazo, Eduardo (1972). *Follas de vagar. Xornal (1969-1970)*. Vigo: Galaxia **391**
- Moreiras Collazo, Eduardo (1974). *Primaveira no Lor*. Vigo: Galaxia **421**
- Murguía, Manuel (1885). *Los precursores*. Coruña : Latorre y Martínez **414**
- La Nación*. Buenos Aires, 1870- **184**
- Neira Vilas, Xosé (1965). *Xente no rodicio*. Vigo: Galaxia **291**
- La Noche: único diario de la tarde en Galicia*. Santiago de Compostela, 1946-1967 **8, 17, 20-23, 30, 56, 58, 64, 91, 192, 220, 222, 280**
- Noriega Varela, Antonio (1920). Unha breve pucharquiña. En: *D’o ermo*. [Ourense]: Losada, Risco e Nogueurol **175**
- Noriega Varela, Antonio (1969). *Poeta da montaña*. Vigo: Galaxia **346**
- Nós. Boletín mensual da cultura galega*. Ourense, 1920-1935 **42, 271**

- Novoneyra, Uxío (1955). *Os eidos: terras outas e soias do Caurel. 1952-1954*. Vigo: Galaxia **88**
- Oliveira Figueroa, José d' (1945). El famoso Diniz Soares. *Fantasia*. 16, 24-46 (24/VI/1945) **49**
- Otero Álvarez, Aníbal (1977). *Vocabulario de San Jorge de Piquín*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela **271**
- Otero Pedrayo, Ramón (1928). Os camiños da vida: novela en tres partes. A Cruña: Nós **304, 375, 401**
- Otero Pedrayo, Ramón (1929). *Pelerinaxes I por Ramón Otero Pedrayo. Prólogo e ilustracións de Vicente Risco (Itinerario d'Ourense ao San Andrés de Teixido)*. A Cruña: Nós **17, 66, 184**
- Otero Pedrayo, Ramón (1930). *Arredor de sí*. A Cruña: Nós **54, 115, 319, 372-373**
- Otero Pedrayo, Ramón (1934). *A romeiría de Xelmírez*. Santiago: Nós **1, 56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1936). *O mesón dos ermos*. Ourense: Edicións Alaúda **2**
- Otero Pedrayo, Ramón (1941). *Las palmas del convento. (La novela del último trovador)*. Buenos Aires: Emecé **4, 5, 56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1943). *Guía de Santiago de Compostela*. Santiago: Editorial Compostela **99**
- Otero Pedrayo, Ramón (1943). *Vida del doctor don Marcelo Macías y García, príncipe de la oratoria y del diálogo, de la cátedra y de la ciencia histórica (1843-1941)*. La Coruña: Imprenta Moret **80, 194**
- Otero Pedrayo, Ramón (1944). *Adolescencia: novela*. Buenos Aires: Editorial Nova **20-23, 319**
- Otero Pedrayo, Ramón (1947). Parladoiro: Arrollo. *La Noche*. 29/X/1947 **21**
- Otero Pedrayo, Ramón (1949). *La vocación de Adrián Silva*. La Coruña: Editorial Moret **55-56, 58, 109, 319**
- Otero Pedrayo, Ramón (1949). O papel e as libretas. *La Noche*. 9/II/1949 **213**
- Otero Pedrayo, Ramón (1949). Análisis emocional del espíritu atlántico [conferencia]. *La Noche*. 1/IX e 8/IX/1949 **33**
- Otero Pedrayo, Ramón (1949). Diant' a noite. *Suplemento del Sábado* 2 (22/X/1949) **32**
- Otero Pedrayo, Ramón (1949). Don Bartolomeu, o Prelado. Petrucio do asinado Consello. *La Noche*. 10/XII/1949 [suplemento especial] **35**
- Otero Pedrayo, Ramón (1950). *Juan Manuel Bedoya. Selección y estudio de Ramón Otero Pedrayo*. Santander: Imp. y Enc. de la librería Moderna **45-46, 55**
- Otero Pedrayo, Ramón (1950). O quinqué de petrolio. *Alba*. 4 **17**
- Otero Pedrayo, Ramón (1951). *Las ciudades gallegas*. Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego **62-63**
- Otero Pedrayo, Ramón (1951). Na lembranza de Hölderlin. En: Ramón Piñeiro [et al.]. *Presencia de Galicia*. Colección Grial 1. Vigo: Galaxia, 94-96 **64-65, 266**
- Otero Pedrayo, Ramón (1951). Home, verbo. En: *Presencia de Curros y Dª Emilia*. Colección Grial 3. Vigo: Galaxia, 95-101 **64, 266**
- Otero Pedrayo, Ramón (1951). O celtismo en Chateaubriand. En: *Aspectos económicos y jurídicos de Galicia*. Colección Grial 4. Vigo: Galaxia, 113-123 **20, 64, 266**

- Otero Pedrayo, Ramón (1952). *Por os vieiros da saudade: lembranzas e crónicas de un viaxe a Buenos Aires*. Vigo: Galaxia
19, 41, 73, 76-77, 82, 181, 319
- Otero Pedrayo, Ramón (1952). *El doctor Varela de Montes. Médico humanista compostelano del siglo XIX*. Santiago de Compostela: Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos **26, 46, 56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1953). *O libro dos amigos*. Buenos Aires: Ediciones Galicia do Centro Galego de Buenos Aires
26-27, 56, 84, 91, 181, 184, 195, 221, 319
- Otero Pedrayo, Ramón (1953). *Guía de Santiago de Compostela*. Barcelona: Noguer **95, 99**
- Otero Pedrayo, Ramón (1954). *Ensaio sobre a cultura galega*. Lisboa: Guimarães Editores. Prefácio de Francisco da Cunha Leão; tradução de José Marinho **115**
- Otero Pedrayo, Ramón (1954). *Guía de Galicia*. 3ª ed. Vigo: Galaxia **6-9, 64, 95-99, 228, 230, 243, 246, 248, 250, 252-254, 264, 266, 281-283, 286, 288, 354, 357-358, 381, 415-416**
- Otero Pedrayo, Ramón (1955). As ruínas da paisaxe literaria [conferencia]. Asociación de Artistas da Coruña, 23/IV/1955 **112**
- Otero Pedrayo, Ramón (1955). Intelectuales orensanos del siglo XIX [conferencia]. Liceo Recreo de Ourense, 25/IV/1955
112
- Otero Pedrayo, Ramón (1955). Ensaio sobor da paisaxe galega. En *Paisaxe e Cultura*. Vigo: Galaxia **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1955-1956). *Geografía de España. Presencia y potencia del suelo y del pueblo español*. 4 vols. Barcelona: Instituto Gallach **94, 126, 137**
- Otero Pedrayo, Ramón (1956). Procesos, ritmos y figuras del Orense del XIX [conferencia]. Centro Orensano de Vigo, 25/II/1956 **117**
- Otero Pedrayo, Ramón (1957). *Entre a vendima e a castañeira: contos*. Vigo: Editorial Galaxia **126, 132, 140, 420**
- Otero Pedrayo, Ramón (1957). Illa Nova en el horizonte. *La Noche*. 12/VIII/1957 **140**
- Otero Pedrayo, Ramón (1957). *Do San Lucas ó San Xobán. Sazós de Compostela contos escritos na aldea de Trasalba entre o 17 de San Xoán e o 30 de Santiago do ano 1957*. Obra inédita **56, 114, 284, 420**
- Otero Pedrayo, Ramón (1958). *Bocarribeira. Poemas pra ler e queimar*. Madrid: Brais Pinto **126, 130**
- Otero Pedrayo, Ramón (1958). Unha visión xeral de Galicia [derradeira lección]. Universidade de Santiago de Compostela, 5/III/1958. Inédita **157**
- Otero Pedrayo, Ramón (1958). Elogio y recuerdo del viejo Castromil de Orense. *La Noche*. 18/IX/1958 **62, 164**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Dende o Espolón de Ourense. *Trabalhos de Antropologia e Etnologia*. XVII (1-4) (*Homenagem ao pro. Doutor Mendes Corrêa*), 155-166 **155-156, 294**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Alejandro Humboldt entre sus amigos. *Estudios geográficos*. 20 (76), 317-457 **189**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Oro del Sil, oro de tradición y esperanza [conferencia]. Centro Galego de Ponferrada. 1/II/1959
173

- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Galicia y Europa [conferencia]. Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Buenos Aires, 22/VII/1959 **180**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Cinco noites de Santiago [conferencia]. Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Buenos Aires **181**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Europa y Galicia [conferencia]. Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Buenos Aires **181**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). La cultura clásica como anhelo y como recuerdo [conferencia]. Aula magna do Colegio Nacional de Buenos Aires **181**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Escritores gallegos del XIX [conferencia]. Sociedade Argentina de Escritores **181**
- Otero Pedrayo, Ramón (1959). Centenario de Humboldt y Ritler, creadores del moderno sentido geográfico [conferencia]. Instituto Popular de Conferencias da Prensa **181**
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). Volviendo a Pimentel. Grande y exacto maestro de silencios. *La Noche*. 7/1/1960 **192**
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). Pimentel: breve y lograda obra. *El Progreso*. 10/1/1960 **192**
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). Galicia y el Bierzo [conferencia]. Ponferrada, 10/IX/1960 **209**
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). *O señorito da Reboraina*. Vigo: Galaxia **170, 187-188, 192, 205, 207-209, 212, 214-215, 220**
- Otero Pedrayo, Ramón (1960). Orense en la Academia Gallega. *La Región*. 26/XI/1960 **215**
- Otero Pedrayo, Ramón (1962). “Nimbos”, de Díaz Castro. *La Noche*. 11/1/1962 **238**
- Otero Pedrayo, Ramón (1962). Una “Fátima” pondaliana. *La Noche*. 10/VII/1962, 3 **385**
- Otero Pedrayo, Ramón (1962). La vid y el vino, claves de la gracia y el genio de Galicia. *La Noche*. 1/XII/1962 **247**
- Otero Pedrayo, Ramón (1962). O bispo Idacio e seu tempo [conferencia]. Chaves, 9/XII/1962 **253-254**
- Otero Pedrayo, Ramón, dir. (1962-1973). *Historia de Galiza*. 3 vol. Buenos Aires: Editorial Nós **79, 91, 99, 102, 136-137, 144, 182, 218, 221-222, 227, 230, 247, 249, 257-259, 304, 401, 405-406, 412, 415, 419, 420, 424-425**
- Otero Pedrayo, Ramón (1963). La encomienda de Beade de la Orden de Malta. *Cuadernos de Estudios Gallegos*. 54 (18), 57-91 **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1963). Temas y variaciones de la sociedad gallega en el siglo XIX [conferencia]. Liceo Casino de Pontevedra, 8/III/1963 **257**
- Otero Pedrayo, Ramón (1963). O crasto, meu amigo. *O San Trocado: Anuario dedicado al Trino San Torcuato*. 2 (1/V/1963) **294**
- Otero Pedrayo, Ramón (1963). Cabanillas, el gran poeta moderno [conferencia]. Asociación da Prensa do Porto, 10/V/1963 **263**
- Otero Pedrayo, Ramón (1963). San Rosendo, fundador y genio de su siglo. *Congreso Internacional de Etnografía*. Santo Tirso 10-18/VII/1963 **263**
- Otero Pedrayo, Ramón (1964). Na procura do íntimo mestre Feixóo. *Grial*. 4, 159-168 **266**

- Otero Pedrayo, Ramón (1964). Tributo al poeta del Avia. *La Región*. 31/XII/1964 **280**
- Otero Pedrayo, Ramón (1965). Horas y momentos de la Catedral de Compostela [conferencia]. Casa da cultura da Cruña, 20/IV/1965 **291**
- Otero Pedrayo, Ramón (1965). Interpretacións literarias en Santiago de Compostela [conferencia]. Instituto Masculino de Lugo, 10/V/1965 **291**
- Otero Pedrayo, Ramón (1966). *O espello na serán: entre o Pedroso e o Viso*. Vigo: Galaxia **279-287, 291, 308-309**
- Otero Pedrayo, Ramón (1966). Serán enxebre. Galicia, vista por los gallegos [conferencia]. Semana Colegial. Colexio Maior Universitario Santo Agostiño, 21/III/1966 **310**
- Otero Pedrayo, Ramón (1966). *Orense*. [Ourense]: Caja de Ahorros Provincial de Orense **311, 410**
- Otero Pedrayo, Ramón (1967). Baudelaire, poeta de París [conferencia]. Instituto Feminino de Ourense, 15/XII/1967 **323**
- Otero Pedrayo, Ramón (1969). *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia*. Vigo: Galaxia **282-283, 288, 311, 336-337, 342-343, 345, 348, 350, 352-354, 357**
- Otero Pedrayo, Ramón (1969). Vidas paralelas de Vigo e Orense a partire de 1809 [conferencia]. Círculo Instructivo y Artístico Orensano-Vigués, 8/V/1969 **345**
- Otero Pedrayo, Ramón (1969). Culto y leyenda del Apóstol en Galicia [conferencia]. *Congreso Internacional de Estudios Jacobeos*, 8/X/1969 **351**
- Otero Pedrayo, Ramón (1969). A lagarada. *Grial*. 26, 432-452 **354**
- Otero Pedrayo, Ramón (1969). *Orense*. León: Everest **342**
- Otero Pedrayo, Ramón (1970). Lembranza de Gonzalo López Abente. *Boletín de la Real Academia Gallega*. 352, 464-472 **158**
- Otero Pedrayo, Ramón (1970). Rabelais: médico y escritor [conferencia]. *IV Curso de actividades culturais*. Policlínico La Rosaleda, 13/II/1970 **357-358, 371**
- Otero Pedrayo, Ramón (1970). *Julio Prieto Nespereira*. Madrid: Editorial Nacional **342**
- Otero Pedrayo, Ramón (1971). Los gallegos en el mundo [conferencia]. Sociedad Atlántica de Vigo, 13/IV/1971 **375**
- Otero Pedrayo, Ramón (1971). Proyección internacional de la catedral de Santiago de Compostela [conferencia]. Sociedade da Língua Portuguesa, 26/IV/1971 **388**
- Otero Pedrayo, Ramón (1971). Lembranzas da vida cultural ourensán do XIX [conferencia]. Liceo Recreativo Orensano, 14/VI/1971 **378**
- Otero Pedrayo, Ramón (1971). A festa da vendima en Leiro. *La Región*. 1/IX/1971 **383**
- Otero Pedrayo, Ramón (1972). A novelística de Vicente Risco. *Grial*. 37, 257-265 **392**
- Otero Pedrayo, Ramón (1972). Dende neno e estudante alentaba na idea dela. En: *Homenaxe a Fermín Penzol*. Vigo: Galaxia, 42-46 **385**

- Otero Pedrayo, Ramón (1972). *El padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijóo” **94, 277-278, 287, 292, 317, 343, 388, 393-394, 396, 398-399, 402-403**
- Otero Pedrayo, Ramón (1973). *Parladoiro. Obra selecta I*. Vigo: Galaxia **406, 409**
- Otero Pedrayo, Ramón (1973). Noite compostelá. *Grial*. 40, 187-205 **406**
- Otero Pedrayo, Ramón (1974). *O maroutallo*. Vigo: Castrelos **420**
- Otero Pedrayo, Ramón, dir. (1974-2009). *Gran Enciclopedia Gallega*. 51 vols. Santiago de Compostela: Silverio Cañada, editor **399, 401, 405, 412-413**
- Otero Pedrayo, Ramón (1975). Contribución a unha posibre bibliografía do XIX galego. *Boletín Auriense*. V, 91-99 **405**
- Otero Pedrayo, Ramón (1975). Castelao. *Grial*. 47, 1-3 **426**
- Otero Pedrayo, Ramón (1975). Lembranzas de médicos galegos vistos por un profano [conferencia]. Colexio Médico de Ourense, 7/III/1975 **26**
- Otero Pedrayo, Ramón (1976). *O desengano do prioiro ou O pasamento da alegría co grande auto epilodal e xusticieiro dos fêretros de Floravia*. Vigo: Castrelos **420**
- Otero Pedrayo, Ramón (1976). Meu irmao. *El Pueblo Gallego*. 23/XII/1977, 18 **386**
- Otero Pedrayo, Ramón (1978). *Obra selecta*. Vigo: Galaxia **375, 406, 409**
- Otero Pedrayo, Ramón (1979). *A historia de un neno*. Trasalba: Patronato R. Otero Pedrayo **319**
- Otero Pedrayo, Ramón (1985). *Rosalía*. Vigo: Galaxia **91**
- Otero Pedrayo, Ramón (1986). *A miña amizade con Castelao conferencia pronunciada o 18 de setembro de 1971 no Museo Carlos Maside*. Sada: Edición do Castro **41**
- Otero Pedrayo, Ramón (1988). *Las Palmas del convento: biografía novelada de Rodríguez del Padrón; La fiesta del Conde Bernstein*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (1988). *Contos de Santos e Nadal*. Vigo: Galaxia **126, 128, 414-415, 419, 422**
- Otero Pedrayo, Ramón (1994). Lembranzas do vello instituto. *A Trabe de Ouro*. III (19), 51-56 **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (2010). *Poesía*. Vigo: Galaxia. Ed. de Xesús Alonso Montero **17**
- Otero Pedrayo, Ramón (2015). *Lembranzas do meu vivir II. Os tempos da universidade. Madrid, 1904-1912*. Vigo: Galaxia – Fundación Otero Pedrayo **213, 246, 248**
- Otero Pedrayo, Ramón (2018). *Camino de Santiago: guión para una película*. Vigo: Galaxia. Edición e introdución: Laura Tato Fontaiña **91**
- Otero Pedrayo, Ramón (2020). *Lembranzas do meu vivir I. O meu século XIX. Os tempos do instituto. Ourense, 1898-1904*. Vigo: Galaxia – Fundación Otero Pedrayo **213, 246, 252**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). El concepto del hombre y de la dignidad de la naturaleza humana en los escritos del P. Mtro Feijóo [conferencia] **17**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). “O cenobio do Faracho”. Conto inédito **130, 132, 133**

- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Contra el filo del río*. Novela inédita **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Don Martiño de Figueroa; A morte da legría*. Inédito **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). Eirexa Galega no s. XIX **383, 392-395**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Estampas de Galicia*. Inédito **379-380**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *La Hermana / Hermana*. Inédito **56**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Once horas composteláns*. Novela inédita **56, 284**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Pedro Madruga*. Novela inédita **284, 288, 303, 307-308, 310, 352, 354, 358-359, 414, 419, 420**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Schwarzwald*. Novela inédita **22**
- Otero Pedrayo, Ramón (s.d.). *Síntesis do XIX galego*. Ensaio inédito **366, 371, 373, 375, 377, 379-381, 383, 385, 388, 394-395, 397, 405, 407, 419-420, 422**
- Papini, Giovanni (1933). *Dante vivo*. Firenze: Libreria editrice fiorentina **3**
- Pardo Bazán, Emilia (1882). *San Francisco de Asís (s. XIII)*. Madrid: Librería de D. Miguel Olamendi **164**
- Pardo Bazán, Emilia (1886). *Los pazos de Ulloa*. Madrid: [s.n.] **182**
- Pardo Bazán, Emilia (1895). *Por la España pintoresca: viajes*. Barcelona: López, Editor, Librería Española **170**
- Parga Pondal, Isidro (1960). *Observación, interpretación y problemas geológicos de Galicia*. La Coruña: Real Academia Gallega **169**
- Paz-Andrade, Valentín (1967). *La anunciación de Valle-Inclán*. Buenos Aires: Losada **324**
- Paz-Andrade, Valentín (2013). *Diarios de viaje. Los itinerarios inéditos de América 1952-1955*. Santiago de Compostela: Alvarellos **58**
- Pérez-Rioja, José Antonio (1965). *Proyección y actualidad del Padre Feijoo*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos **278**
- Piñeiro, Ramón (1991). *Da miña acordanza*. Grial. III, 341-351 **64**
- Piñeiro, Ramón [et al.] (1951). *Presencia de Galicia*. Colección Grial I. Vigo: Galaxia **64**
- Pires de Lima, Fernando Castro (1930). *O segredo da princesa e outros contos para crianças*. Porto: Majora **419**
- Pires de Lima, Fernando Castro (1949). *O Romanceiro de Almeida Garret*. Porto: Junta Distrital **419**
- Pires de Lima, Fernando Castro (1954). *A nau Catrineta: ensaio de interpretação histórica*. Porto: Portucalense Editora **419**
- Pires de Lima, Fernando Castro (1957). *A condessinha de Aragão: universalidade dum jogo infantil*. Porto: Portucalense Editora **419**
- Pires de Lima, Fernando Castro (1965). *A lenda do senhor do galo de Barcelos e o milagre do enforcado*. [Portugal]: Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho. Gabinete de Etnografía **419**
- Plauto, Tito Macio (1962). *A comedia da oliña = Aulularia*. Vigo: Galaxia. Tradución de Aquilino Iglesia Alvariño **238**

- Pokorny, Julius (1952). *Cancioeiro da poesía céltiga*. Santiago de Compostela: Bibliófilos gallegos. Tradución de Celestino F. de la Vega e Ramón Piñeiro **227**
- Pondal, Eduardo (1862). *Fátima: leyenda*. Coruña: Imp. de Castor Míguez **385**
- Pondal, Eduardo (1971). *Novos poemas*. Vigo: Galaxia **385**
- Prado Vázquez, José (1964). *El mundo clásico en la obra del padre Feijoo*. Tese de doutoramento. Universidad de Madrid **278**
- Prévost d'Exiles, Antoine François (1731). *L'Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* **271, 385**
- El Progreso*. Lugo 1908- **188, 192, 310, 353**
- Pondal, Eduardo (186- - 190-). *Os Eoas* [manuscrito] **116**
- Pondal, Eduardo (1992). *Os Eoas (Unha aproximación)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa. *Limiar, transcripción, selección e notas de Amado Ricón Virulegio* **116**
- El Pueblo Gallego*. Vigo, 1924-1979 **1, 2, 7-8, 21, 58, 117**
- Quatro ventos*. *Revista Lusíada de Literatura e Arte*. Braga, 1954-1957 **125**
- Quiroga, Domingo (1954). *Padre Maestro: ensayos legendarios sobre la Iglesia y Monasterio de San Martín Pinario de Santiago de Compostela*. La Coruña: Editorial Moret **108-109, 110-111**
- Quiroga, Elena (1951). *Viento del norte*. Barcelona: Ediciones Destino **47-48**
- Quiroga, Elena (1955). *La enferma*. Barcelona: Noguer **128**
- Rabanal Álvarez, Manuel (1946-1967). *Nebulosa* [sección]. *La Noche* **222**
- Ramón Otero Pedrayo. *A súa vida e a súa obra. Homaxe da Galicia Universal*. Caracas: Centro galego, 1958 **317**
- Ramón y Ballesteros, Francisco de (1970). *Oscurantismo finisterrano*. Santiago de Compostela: Porto y Cía **365**
- [Redacción] (1936). Otro libro de Otero Pedrayo. *El Pueblo Gallego*. 1/IV/1936, 1 **2**
- [Redacción] (1954). El poncio de Pontevedra sufre del hígado. *Opinión Gallega*. 153 (X/1954) **106**
- La Región*. Ourense, 1910 - **20, 58, 213, 228, 230, 282, 293, 305, 379**
- La Región Gallega*. A Habana, 1913-1914 **174**
- Revista de Etnografía*. Porto, 1963-1972 **125**
- Rey Alvite, Jesús (1958). D. Ramón Otero Pedrayo, se jubila [entrevista]. *El Pueblo Gallego*. 22/II/1958 **156**
- Ribeiro, Bernadim (1554). *Hystoria de menina e moça*. Ferrara: Abraão Usque, ed. **263**
- Risco, Vicente (1933). Nós, os inadaptados. *Nós*. 115, 115-123 **2, 189**
- Risco, Vicente (1952). *Manual de historia de Galicia*. Vigo: Galaxia **282**
- Risco, Vicente (1961). *Leria*. Vigo: Galaxia **159**
- Risco, Vicente (1982). *Prosas de Risco en La Zarpa (1921-1923)*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo". Edición de José Ángel Valente **388**
- Rodenbach, Georges (1944). *Brujas, la muerta*. Barcelona: Montaner y Simon **280**

- Rodríguez González, Eladio (1958-1961). *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. 3 vol. Vigo: Galaxia **140, 142, 144, 147, 148, 159, 216, 331, 385**
- Rodríguez López, Manuel (1970). *Saudade no bulleiro*. Lugo: Celta **292**
- Rodríguez López, Manuel (1979). *Soldada mínima*. Sada: Ediciós do Castro **292**
- Rodríguez López, Manuel (1983). *Galegos en Catalunya 1978-1982*. Barcelona: Centro Galego **292**
- Rodríguez López, Manuel (1988). *Viaxes con Ánxel Fole*. Sada: Ediciós do Castro **292**
- Rodríguez López, Manuel (1995). *Onte e hoxe vivencial*. Sada: Ediciós do Castro **292**
- Romero Cerdeiriña, Ánxel (1926). *O karma de Farruco Filgueira*. A Coruña: Lar **271**
- Ronsel: revista de arte*. Lugo, 1924 **63**
- Sánchez Cantón, Francisco (1959). El excelentísimo Sr. D. Ramón Cabanillas y Enríquez. *Boletín de la Real Academia Española*. 39 (158), 379-392 **189**
- Sanhernán, Manuel de (1953). Desde mi butaca. *Hoja del Lunes*. 21/XII/1953 **100**
- Santiago, Silvio (1953-1954). Cartas al Miño [sección]. *Galicia* **104**
- Santiago, Silvio (1961). *Villardevós*. Vigo: Galaxia **94, 200, 216, 218, 354**
- Santiago, Silvio (1976). *O silencio redimido: Historia dun home que pode ser outro*. Vigo: Galaxia **94**
- Sarmiento, Martín (1923). *Onomástico etimológico de la Lengua Gallega*. Tuy: [s.n.] **73-74**
- Schopenhauer, Arthur (1844). *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Leipzig: F. A. Brockhaus **349**
- Schopenhauer Arthur (1891). *Parerga und Paralipomena. Kleine philosophische Schriften*, Leipzig: Philipp Reclam jun **311**
- Seara Nova*. Lisboa, 1921-1979 **58, 64, 89**
- La sirena del Norte*. Viveiro, 1918 **260**
- Taibo, Victoriano (1972). *Rosalía de Castro, precursora da fala*. Vigo: Real Academia Gallega **24**
- Tejada Spínola, Francisco Elías de (1944). *La tradición gallega*. Madrid: Gráficas González **17**
- Tejada Spínola, Francisco Elías de (1958-1964). *Nápoles hispánico*. 6 vol. Madrid: Ediciones Montejurra **302**
- Tejada Spínola, Francisco Elías de (1966). *El reino de Galicia hasta 1700*. Vigo: Galaxia **301, 302, 306, 307, 315**
- Terán Álvarez, Manuel (1952-1967). *Geografía de España y Portugal*. Barcelona: Montaner y Simón **288**
- Terra*. Buenos Aires, 1923 **94**
- Tobío, Lois (1994). *As décadas de T. L.* Sada: Ediciós do Castro **221**
- Torres, Xohana (1968). *Un hotel de primeira sobre o río*. Vigo: Galaxia **303**
- Torres, Xohana (1967). *Polo mar van as sardiñas*. Barcelona: La Galera **315**
- Torres, Xohana (1965). *Á outra banda do Iberr*. Vigo: Galaxia **303**
- Unamuno, Miguel de (1924). *La agonía del cristianismo*. Madrid: Compañía Ibero-Americana de Publicaciones **419**
- Unamuno, Miguel de (1950). *Mi Salamanca*. Bilbao: Miñambres **3**

Índices

- Valladares, Marcial (1884). *Diccionario gallego-castellano*. Santiago: Imprenta del Seminario Conciliar Central **17**
- Valladares, Marcial (1970). *Maxina ou a filla espúrea*. Vigo: Galaxia **363**
- Valle-Inclán, Ramón M.^a del (1936). *Romance de lobos*. Santiago de Chile: Empresa Letra **246**
- La Vanguardia*. Barcelona, 1881- **87**
- Vázquez, Pura (1971). *O desacougo*. Vigo: Galaxia **366**
- Vida Gallega*. Vigo, 1904-1963 **246**
- Vidal Abascal, Enrique (1971). *A crisis da universidade europea*. Vigo: Real Academia Gallega. **368**
- Vieiros. Revista do Padroado de Cultura Galega de México* (1959-1968) **148, 150**
- Villar Ponte, Antón (1934). *Os evanxeos da risa absoluta: anunciación do antiquixote- Folk-drama da sinxeleza campesina*. Santiago: Nós **1**
- La Voz de Galicia*. A Coruña, 1882- **316**
- VV. AA. (1951). *Pintura actual en Galicia*. Colección Grial 2. Vigo: Galaxia **75**
- VV. AA. (1951). *Presencia de Curros y Dª Emilia*. Colección Grial 3. Vigo: Galaxia **64, 75**

Índice de cartas

1. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, VIII/1934 p. 49
2. Francisco Fernández del Riego. Santiago de Compostela, 12/V/1936 p. 51
3. Francisco Fernández del Riego. Salamanca, 18/X/1937 p. 54
4. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/X/1944 p. 56
5. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 15/XI/1944 p. 58
6. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 29/VIII/1945 p. 59
7. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 2/IX/1945 p. 60
8. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 9/IX/1945 p. 61
9. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 24/IX/1945 p. 62
10. Francisco Fernández del Riego. Santiago de Compostela, 30/IX/1945 p. 64
11. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 14/X/1945 p. 64
12. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 25/IV/1946 p. 65
13. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 10/VII/1946 p. 66
14. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, IX/1946 p. 67
15. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 2/I/1947 p. 68
16. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 4/III/1947 p. 70
17. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 23/V/1947 p. 71
18. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 26/V/1947 p. 74
19. Ramón Otero Pedrayo. Lisboa, 29/VI/1947 p. 75
20. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/X/1947 p. 77
21. Francisco Fernández del Riego. Santiago de Compostela, 1/XI/1947 p. 79
22. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 24/XI/1947 p. 81
23. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 27/XI/1947 p. 82
24. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 22/IV/1948 p. 83
25. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 30/VIII/1948 p. 84
26. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, I/IX/1948 p. 86
27. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 7/X/1948 p. 87
28. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 24/X/1948 p. 88
29. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 24/XI/1948 p. 89
30. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 10/VII/1949 p. 90

31. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, [21/IX/1949?] p. 92
32. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 2/X/1949 p. 92
33. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 4/X/1949 p. 94
34. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 4/X/[1949?] p. 95
35. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 14/XI/1949 p. 96
36. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 17/XI/[1949?] p. 97
37. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 17/XII/1949 p. 98
38. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 18/XII/1949 p. 99
39. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 20/XII/1949 p. 99
40. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 10/I/1950 p. 100
41. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 10/I/1950 p. 101
42. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 21/I/1950 p. 103
43. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 24/I/1950 p. 104
44. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 13/II/1950 p. 105
45. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 15/II/1950 p. 106
46. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 24/II/1950 p. 108
47. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 26/II/1950 p. 109
48. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 28/II/1950 p. III
49. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 9/III/1950 p. 112
50. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 13/III/1950 p. 113
51. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 16/III/1950 p. 114
52. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 18/III/1950 p. 115
53. Francisco Fernández del Riego. [Vigo?], [31?]/III/1950 p. 115
54. Ramón Otero Pedrayo. Madrid, 7/IV/1950 p. 116
55. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 16/IV/1950 p. 118
56. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 14/V/1950 p. 119
57. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 24/V/1950 p. 121
58. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 26/V/1950 p. 122
59. Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 16/IX/1950 p. 124
60. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 21/IX/1950 p. 125
61. Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 27/IX/1950 p. 126
62. Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 30/X/1950 p. 126
63. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/XI/1950 p. 127
64. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 5/XI/1950 p. 128
65. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 14/XI/1950 p. 131
66. Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 23/IX/1950 p. 131
67. Francisco Fernández del Riego. Vigo, 27/XI/1950 p. 132
68. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 22/XII/1950 p. 133

69. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 28/XII/1950 p. 134
70. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/II/1951 p. 136
71. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/II/1951 p. 137
72. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
26/III/1951 p. 138
73. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
15/VI/1951 p. 139
74. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 18/VI/1951 p. 140
75. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 24/VIII/1951 p. 141
76. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
9/IX/1951 p. 143
77. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 14/IX/1951 p. 143
78. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
19/IX/1951 p. 144
79. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 31/X/1951 p. 144
80. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 17/I/1952 p. 146
81. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 31/I/1952 p. 146
82. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 18/III/1952 p. 147
83. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/III/1952 p. 148
84. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/III/1952 p. 149
85. Francisco Fernández del Riego.
Madrid, 7/IV/1952 p. 150
86. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
14/IV/1952 p. 151
87. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 24/IV/1952 p. 152
88. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/VII/1952 p. 153
89. Francisco Fernández del Riego.
Coruxo, 14/VIII/1952 p. 154
90. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 8/X/1952 p. 155
91. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
15/XII/1952 p. 156
92. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 19/I/1953 p. 157
93. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 22/II/1953 p. 158
94. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
3/IV/1953 p. 159
95. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 26/VII/1953 p. 161
96. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 30/VII/1953 p. 162
97. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 3/VIII/1953 p. 163
98. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 5/VIII/1953 p. 163
99. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
12/VIII/1953 p. 164
100. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 22/XII/1953 p. 166
101. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
22/XII/1953 p. 167
102. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 16/I/1954 p. 168
103. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 22/I/1954 p. 169
104. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/VI/1954 p. 170
105. Francisco Fernández del Riego.
Buenos Aires, 19/VII/1954 p. 171
106. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
15/IX/1954 p. 172

- 107.** Ramón Otero Pedrayo. Madrid, 18/XII/1954 p. 173
- 108.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 8/II/1955 p. 174
- 109.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 18/II/1955 p. 175
- 110.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 21/II/1955 p. 177
- 111.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 1/III/1955 p. 178
- 112.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 27/IV/1955 p. 179
- 113.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 28/V/1955 p. 180
- 114.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 2/VIII/1955 p. 181
- 115.** Francisco Fernández del Riego. Coruxo, 22/VIII/1955 p. 182
- 116.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 20/X/1955 p. 183
- 117.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 19/II/1956 p. 184
- 118.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 19/II/1956 p. 186
- 119.** Ramón Otero Pedrayo. Madrid, 2/III/1956 p. 187
- 120.** Ramón Otero Pedrayo. Azores, 4/III/1956 p. 187
- 121.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 21/III/1956 p. 188
- 122.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 10/VI/1956 p. 189
- 123.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 11/VI/1956 p. 190
- 124.** Francisco Fernández del Riego. [Vigo?], 15/VI/1956 p. 191
- 125.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 9/VII/1956 p. 192
- 126.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 5/IX/1956 p. 193
- 127.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 14/IX/1956 p. 194
- 128.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/X/1956 p. 195
- 129.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 20/X/1956 p. 198
- 130.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 25/X/1956 p. 198
- 131.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 27/X/1956 p. 199
- 132.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 10/XI/1956 p. 200
- 133.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 14/XI/1956 p. 201
- 134.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 15/XII/1956 p. 202
- 135.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 4/I/1957 p. 203
- 136.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 20/III/1957 p. 204
- 137.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 23/III/1957 p. 207
- 138.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 6/IV/1957 p. 208
- 139.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 9/IV/1957 p. 209
- 140.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 2/VIII/1957 p. 210
- 141.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/VIII/1957 p. 211
- 142.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 31/VIII/1957 p. 212
- 143.** Ramón Otero Pedrayo. Bilbao, 5/IX/1957 p. 213
- 144.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 3/X/1957 p. 213

- 145.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
13/X/1957 p. 215
- 146.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 22/X/1957 p. 216
- 147.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 27/X/1957 p. 216
- 148.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 31/X/1957 p. 217
- 149.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 21/XI/1957 p. 218
- 150.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 26/XI/1957 p. 219
- 151.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 10/XII/1957 p. 220
- 152.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
18/XII/1957 p. 221
- 153.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
7/I/1958 p. 222
- 154.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 13/I/1958 p. 223
- 155.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 12/II/1958 p. 224
- 156.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 19/II/1958 p. 225
- 157.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 12/III/1958 p. 226
- 158.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
15/IV/1958 p. 227
- 159.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 18/IV/1958 p. 228
- 160.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/V/1958 p. 229
- 161.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
3/V/1958 p. 230
- 162.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
8/VIII/1958 p. 231
- 163.** Francisco Fernández del Riego.
Coruxo, 16/VIII/1958 p. 233
- 164.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
3/X/1958 p. 234
- 165.** Ramón Otero Pedrayo. [Ourense?],
6/X/1958 p. 236
- 166.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 22/X/1958 p. 237
- 167.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
23/X/1958 p. 237
- 168.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
28/X/1958 p. 240
- 169.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 3/XI/1958 p. 241
- 170.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
15/XI/1958 p. 242
- 171.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
29/XI/1958 p. 244
- 172.** Ramón Otero Pedrayo. Madrid,
2/I/1959 p. 245
- 173.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
25/I/1959 p. 247
- 174.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
31/I/1959 p. 248
- 175.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 2/II/1959 p. 250
- 176.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
25/II/1959 p. 251
- 177.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
4/IV/1959 p. 252
- 178.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 6/V/1959 p. 253
- 179.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
13/V/1959 p. 254
- 180.** Ramón Otero Pedrayo. Santander,
30/V/1959 p. 255
- 181.** Ramón Otero Pedrayo. [Océano
Atlántico], 5/VII/1959 p. 256
- 182.** Ramón Otero Pedrayo. Buenos
Aires, 23/VII/1959 p. 258

- 183.** Ramón Otero Pedrayo. Buenos Aires, 10/VIII/1959 p. 260
- 184.** Ramón Otero Pedrayo. Buenos Aires, 21/VIII/1959 p. 261
- 185.** Ramón Otero Pedrayo. Santander, 1/X/1959 p. 264
- 186.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 11/X/1959 p. 264
- 187.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 11/X/1959 p. 265
- 188.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 14/X/1959 p. 267
- 189.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 1/XII/1959 p. 268
- 190.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, [1959] p. 271
- 191.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 13/XII/1959 p. 271
- 192.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 15/I/1960 p. 272
- 193.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 28/I/1960 p. 273
- 194.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 12/II/1960 p. 275
- 195.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 29/II/1960 p. 276
- 196.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 2/III/1960 p. 277
- 197.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 9/III/1960 p. 278
- 198.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 17/III/1960 p. 279
- 199.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 2/VI/1960 p. 280
- 200.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 22/VI/1960 p. 281
- 201.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 24/VI/1960 p. 283
- 202.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 25/VI/1960 p. 284
- 203.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 27/VI/1960 p. 285
- 204.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 4/VII/1960 p. 286
- 205.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 12/VII/1960 p. 287
- 206.** Francisco Fernández del Riego. Caracas, VII/1960 p. 288
- 207.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 22/VII/1960 p. 289
- 208.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 30/VIII/1960 p. 290
- 209.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 6/IX/1960 p. 290
- 210.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 25/IX/1960 p. 292
- 211.** Ramón Otero Pedrayo. Santander, 3/X/1960 p. 293
- 212.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 21/X/1960 p. 294
- 213.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 22/X/1960 p. 295
- 214.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 26/X/1960 p. 296
- 215.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 16/XI/1960 p. 297
- 216.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 7/XII/1960 p. 299
- 217.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, XII/1960 p. 300
- 218.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 17/XII/1960 p. 301
- 219.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 3/I/1961 p. 303
- 220.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 12/I/1961 p. 304

- 221.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
14/II/1961 p. 305
- 222.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 20/II/1961 p. 307
- 223.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
16/III/1961 p. 309
- 224.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
25/III/1961 p. 310
- 225.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 1/IV/1961 p. 311
- 226.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
8/VII/1961 p. 312
- 227.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
12/VIII/1961 p. 314
- 228.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
13/VIII/1961 p. 315
- 229.** Ramón Otero Pedrayo. Santander,
18/VIII/1961 p. 316
- 230.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 24/VIII/1961 p. 316
- 231.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
14/IX/1961 p. 318
- 232.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
19/IX/1961 p. 319
- 233.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
3/X/1961 p. 319
- 234.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
16/X/1961 p. 320
- 235.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
5/XI/1961 p. 321
- 236.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
30/XII/1961 p. 322
- 237.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
14/I/1962 p. 323
- 238.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 16/I/1962 p. 324
- 239.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/I/1962 p. 325
- 240.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
6/II/1962 p. 326
- 241.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
22/II/1962 p. 328
- 242.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
16/IV/1962 p. 328
- 243.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
15/V/1962 p. 330
- 244.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 10/VI/1962 p. 330
- 245.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 10/VII/1962 p. 332
- 246.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
28/VIII/1962 p. 333
- 247.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
3/X/1962 p. 334
- 248.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
7/XI/1962 p. 335
- 249.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
13/XI/1962 p. 337
- 250.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
24/XI/1962 p. 338
- 251.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/XI/1962 p. 338
- 252.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/XI/1962 p. 340
- 253.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
3/XII/1962 p. 341
- 254.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
12/XII/1962 p. 343
- 255.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
29/XII/1962 p. 344
- 256.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
12/I/1963 p. 345
- 257.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 28/II/1963 p. 345
- 258.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
4/III/1963 p. 346

- 259.** Ramón Otero Pedrayo. Santiago de Compostela, 6/III/1963 p. 348
- 260.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 13/III/1963 p. 349
- 261.** Ramón Otero Pedrayo. Toledo, 15/IV/1963 p. 350
- 262.** Ramón Otero Pedrayo. Barcelona, 20/IV/1963 p. 351
- 263.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 13/V/1963 p. 351
- 264.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 7/VII/1963 p. 353
- 265.** Ramón Otero Pedrayo. Santander, 20/VIII/1963 p. 353
- 266.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 26/VIII/1963 p. 354
- 267.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 10/IX/1963 p. 356
- 268.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 13/IX/1963 p. 358
- 269.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 2/X/1963 p. 359
- 270.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 9/X/1963 p. 361
- 271.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 1/XII/1963 p. 361
- 272.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 21/XII/1963 p. 363
- 273.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 16/I/1964 p. 363
- 274.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 23/II/1964 p. 364
- 275.** Ramón Otero Pedrayo. Porto, 27/V/1964 p. 366
- 276.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 24/IX/1964 p. 366
- 277.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 26/IX/1964 p. 367
- 278.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 2/X/1964 p. 368
- 279.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 10/X/1964 p. 369
- 280.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 15/XII/1964 p. 370
- 281.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 22/XII/1964 p. 372
- 282.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 28/XII/1964 p. 373
- 283.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 6/I/1965 p. 374
- 284.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 10/II/1965 p. 375
- 285.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 13/II/1965 p. 377
- 286.** Francisco Fernández del Riego. Vigo, 17/II/1965 p. 378
- 287.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 23/II/1965 p. 379
- 288.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 14/III/1965 p. 379
- 289.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 26/III/1965 p. 381
- 290.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 31/III/1965 p. 381
- 291.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 24/IV/1965 p. 382
- 292.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 10/V/1965 p. 383
- 293.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 22/V/1965 p. 384
- 294.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense, 16/VI/1965 p. 384
- 295.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba, 16/VII/1965 p. 387
- 296.** Francisco Fernández del Riego. Figueira da Foz, 27/VIII/1965 p. 387

297. Ramón Otero Pedrayo. Salamanca,
26/IX/1965 p. 388
298. Ramón Otero Pedrayo. Zamora,
27/IX/1965 p. 388
299. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/X/1965 p. 389
300. Ramón Otero Pedrayo. Santiago
de Compostela, 1/XII/1965 p. 390
301. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
23/XII/1965 p. 390
302. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
4/I/1966 p. 391
303. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
9/I/1966 p. 392
304. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
16/I/1966 p. 393
305. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/I/1966 p. 395
306. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
10/II/1966 p. 396
307. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
11/II/1966 p. 397
308. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
18/II/1966 p. 397
309. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
4/III/1966 p. 399
310. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
28/III/1966 p. 400
311. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
29/IX/1966 p. 401
312. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
2/X/1966 p. 403
313. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/XI/1966 p. 404
314. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
19/XII/1966 p. 405
315. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
21/I/1967 p. 406
316. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
7/II/1967 p. 407
317. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/II/1967 p. 408
318. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
15/V/1967 p. 409
319. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
27/VI/1967 p. 409
320. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
18/VII/1967 p. 411
321. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/IX/1967 p. 412
322. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
3/X/1967 p. 413
323. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 15/XII/1967 p. 414
324. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
1/I/1967 p. 415
325. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/I/1968 p. 416
326. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
23/I/1968 p. 417
327. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/II/1968 p. 418
328. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
7/III/1968 p. 419
329. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
5/IV/1968 p. 420
330. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
15/V/1968 p. 421
331. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
1/VII/1968 p. 421
332. Francisco Fernández del Riego. Vigo,
10/VII/1968 p. 422
333. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
1/VII/1968 p. 424
334. Ramón Otero Pedrayo. Santoña,
20/VIII/1968 p. 425

335. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
2/X/1968 p. 425
336. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
6/X/1968 p. 426
337. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
18/X/1968 p. 426
338. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
6/XI/1968 p. 427
339. Ramón Otero Pedrayo. Madrid,
25/XI/1968 p. 429
340. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/XI/1968 p. 429
341. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 16/XII/1968 p. 430
342. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
31/I/1969 p. 431
343. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
13/III/1969 p. 432
344. Ramón Otero Pedrayo. Valencia,
12/IV/1969 p. 433
345. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/IV/1969 p. 433
346. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
19/V/1969 p. 434
347. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/V/1969 p. 436
348. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 2/VI/1969 p. 437
349. Ramón Otero Pedrayo. Santander,
21/VIII/1969 p. 438
350. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
14/IX/1969 p. 439
351. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
6/X/1969 p. 440
352. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/X/1969 p. 441
353. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/XI/1969 p. 442
354. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
8/XII/1969 p. 442
355. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
24/XII/1969 p. 444
356. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
29/XII/1969 p. 445
357. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 31/XII/1969 p. 446
358. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
5/I/1970 p. 447
359. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/I/1970 p. 448
360. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
4/II/1970 p. 449
361. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
17/II/1970 p. 450
362. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
1/V/1970 p. 451
363. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
14/V/1970 p. 452
364. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
21/V/1970 p. 453
365. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
7/VII/1970 p. 453
366. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
25/VIII/1970 p. 454
367. Ramón Otero Pedrayo. Santander,
10/IX/1970 p. 455
368. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
21/IX/1970 p. 456
369. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
2/X/1970 p. 457
370. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 26/IX/1970 p. 458
371. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/X/1970 p. 459
372. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
6/XII/1970 p. 460

373. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
28/XII/1970 p. 460
374. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
24/II/1971 p. 461
375. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
31/III/1971 p. 462
376. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
23/IV/1971 p. 463
377. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
28/V/1971 p. 464
378. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 19/VI/1971 p. 465
379. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/VI/1971 p. 466
380. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
29/VII/1971 p. 468
381. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
3/VIII/1971 p. 468
382. Ramón Otero Pedrayo. Santander,
22/VIII/1971 p. 469
383. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
14/IX/1971 p. 470
384. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/X/1971 p. 471
385. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
26/X/1971 p. 472
386. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
7/II/1972 p. 473
387. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
31/III/1972 p. 474
388. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
21/IV/1972 p. 475
389. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
19/V/1972 p. 477
390. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
29/V/1972 p. 477
391. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
8/VI/1972 p. 478
392. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 11/VII/1972 p. 479
393. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
17/VII/1972 p. 480
394. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 21/VII/1972 p. 481
395. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/VII/1972 p. 481
396. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
10/VIII/1972 p. 482
397. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
13/VIII/1972 p. 483
398. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
11/IX/1972 p. 484
399. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
21/IX/1972 p. 485
400. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
3/X/1972 p. 486
401. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
30/X/1972 p. 486
402. Ramón Otero Pedrayo. Santander,
27/XII/1972 p. 488
403. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
1/II/1973 p. 488
404. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
10/III/1973 p. 490
405. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
31/V/1973 p. 490
406. Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 8/VI/1973 p. 492
407. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
3/VII/1973 p. 493
408. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
21/VII/1973 p. 495
409. Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
7/VIII/1973 p. 496
410. Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
2/X/1973 p. 496

- 411.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
19/XI/1973 p. 497
- 412.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
29/XI/1973 p. 498
- 413.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 13/XII/1973 p. 499
- 414.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
18/XII/1973 p. 500
- 415.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
2/II/1974 p. 501
- 416.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 5/II/1974 p. 502
- 417.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
6/II/1974 p. 503
- 418.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 11/II/1974 p. 504
- 419.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
16/II/1974 p. 504
- 420.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
12/IV/1974 p. 506
- 421.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
25/IV/1974 p. 507
- 422.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
27/VI/1974 p. 508
- 423.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
6/VII/1974 p. 508
- 424.** Ramón Otero Pedrayo. Santander,
19/VIII/1974 p. 509
- 425.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
16/IX/1974 p. 510
- 426.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 18/IX/1974 p. 511
- 427.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
22/IX/1974 p. 512
- 428.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 3/X/1974 p. 513
- 429.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
5/X/1974 p. 514
- 430.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 20/XI/1974 p. 514
- 431.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
2/I/1975 p. 516
- 432.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 8/I/1975 p. 517
- 433.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
15/II/1975 p. 518
- 434.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 19/II/1975 p. 519
- 435.** Ramón Otero Pedrayo. Ourense,
10/III/1975 p. 520
- 436.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
4/IV/1975 p. 520
- 437.** Ramón Otero Pedrayo. Trasalba,
1/X/1975 p. 521
- 438.** Francisco Fernández del Riego.
Vigo, 8/X/1975 p. 522

Índice xeral

Dous espíritos que foron “irmáns” e que se admiraban mutuamente deixáronnos un epistolario (1934-1975) moi rico en datos da intrahistoria cultural galega e outros, moi íntimos, non menos valiosos

Xesús Alonso Montero 7

Cráterios de edición

Patricia Arias Chachero 45

Epistolario 47

Bibliografía 525

Índices

Índice onomástico 533

Índice de obras citadas 547

Índice de cartas 565

Pazo de Trasalba / Fundación Otero Pedrayo

Sección de Literatura

Estas páxinas constitúen, hoxe por hoxe, o epistolario oteriano máis relevante. Están presentes nelas todas as virtudes do autor no xénero epistolar, agrandadas polas características do destinatario, Francisco Fernández del Riego, quizais o colega intelectual e o “irmán” con quen mellor se entendeu don Ramón despois do falecemento de Castelao, e quen arrinca da súa pluma palabras e confidencias que nunca ninguén suscitou.

Patricia Arias Chachero é a responsable da transcripción e anotación do case medio millar de cartas, 347 de Otero Pedrayo e 104 de Fernández del Riego, escritas entre 1934 e 1975. A creación da editorial Galaxia, a Real Academia Galega, a morte de Castelao, as xuntanzas festivas, a mata dos porcos (“os da vista baixa”), os proxectos literarios e outras confidencias biográficas inimaxinables son algúns dos grandes temas presentes neste epistolario.

REAL ACADEMIA GALEGA

Deputación
DA CORUÑA

XUNTA
DE GALICIA

